

T.C.

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

**AZİZE CEFERZADE İLE FERMAN KERİMZADE’NİN TARİHİ ROMANLARI
(1970-1990)**

Könül GULİYEVA

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Doktora Tezi

Ardahan, 2022

AZİZE CEFERZADE İLE FERMAN KERİMZADE’NİN TARİHİ ROMANLARI
(1970 - 1990)

Könül GULİYEVA

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ardahan, 2022

KABUL VE ONAY

Könül Guliyeva tarafından hazırlanan “Azize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)” başlıklı bu çalışma, 29.12.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Tamella ALIYEVA (Başkan)

Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Danışman)

Prof. Dr. Enver TÖRE

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Dr. Öğr. Üyesi Taylan ABİÇ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

15/11/2022

Könül GULİYEVA

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, grsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Tez Danışmanım **Doç. Dr. Vedi AşKAROĞLU**'nın danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Könül GULİYEVA

ÖZET

GULİYEVA, Könül. “Azize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)”, Doktora Tezi, Ardahan, 2022.

“Azize Ceferzade İle Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)” ismini taşıyan bu çalışmada Azerbaycan Edebiyatında 1970-1990 yılları arasında tarihi roman edebi türünde eser veren yazarların - Azize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin tarihi romanları tarihi gerçeklik ve kurmaca olay ve kahramanlar çerçevesinde tahlil edilmiş, doğrudan metin esas alınarak tarih ve edebiyat, gerçeklik ve kurmaca arasındaki ilişki sosyal bilimlerin verileriyle yorumlanmaya çalışılmıştır.

İncelenen romanlardaki durumların tarihî gerçeklikle ilişkisinin tarafımızdan sorgulanması yapılmış olup, yazarların tarihî olay ve kişileri ne derecede kurguladığı, kurgularken faydalandığı kaynaklar, bu kaynakları seçme sebebi, özgürlük alanı, tarihî verilere rağmen kurguyu öne çıkardığı durumlardaki amaçları çalışmada gösterilmiştir. Bu çalışmanın tarihî roman incelemeleri için yeni bir bakış açısı geliştirmek, alana yeni bir çalışma sahası açmak konularında faydalı olacağı düşünülmüştür.

Üç bölümden oluşan tez çalışmasında Azize Ceferzade’nin “Âlemde Sesim Var Menim”, “Vatana Gayıt” ve “Bakı 1501” romanları ve Ferman Kerimzade’nin “Karlı Aşırım”, “Hudaferin Köprüsü” ve “Çaldıran Döyüşü” romanlarının Azerbaycan Türkçesindeki orijinal baskıları temin edilerek titizlikle okunmuş, detaylı bir şekilde incelenmiştir.

“Romanlara Konu Olan Tarihi Olay ve Kahramanlar” adını taşıyan birinci bölümde farklı tarihi kaynaklara dayanarak adı geçen romanlara konu olan tarihi olaylar ve kahramanların gerçek kimliği ile ilgili bilgiler verilmiştir.

“Azize Ceferzade’nin Tarihi Romanları” ismini taşıyan ikinci ve “Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları” isimli üçüncü bölümde ilk önce yazarların hayatı, eserleri ve edebi kişiliğinden bahsedilmiş, daha sonra onların 1970-1990 yılları arasında yazmış oldukları tarihi romanlar isimden içeriğe, hikâye teknikleri bakış açısı ve anlatıcı, romana konu olan tarihi olay ve gerçeklerin görünme düzeyleri, romana konu olan kurmaca olay ve kahramanlar, romanda olay örgüsü, başkahraman, norm, kart ve fon karakterler, izlekler başlıkları altında incelemeye tabi tutulmuştur.

Bu değerlendirmeler sonucunda ulaşılan yargılar “Sonuç” kısmında toplu bir şekilde dile getirilmiştir. Çalışmaya, yaptığımız çözümlemeyi materyallerle tamamlama amacıyla konu ile ilgili kapsamlı bir kaynakça eklenmiş, bu yolla çalışmada ele alınan konunun detaylı bir bütünlük sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Azerbaycan Edebiyatı, Roman, Tarihi Roman, Tarih ve Kurmaca, Azize Ceferzade, Ferman Kerimzade

ABSTRACT

GULİYEVA, Könül. *“Historical Novels of Aziza Ceferzade and Ferman Kerimzade (1970-1990)”*, PhD Thesis, Ardahan, 2022.

The historical novels by Aziza Ceferzade and Ferman Kerimzade, who wrote their works in the genre of historical novels in Azerbaijan literature in the years of 1970-1990, were analysed in the study “Historical Novels of Aziza Ceferzade and Ferman Kerimzade (1970-1990)” within the framework of historical reality and fictional events and heroes. On the basis of the text, the relationship between history and literature and also reality and fiction has been tried to be interpreted with the data of social sciences.

The relationship between the situations and historical reality in the examined novels was investigated as well as how the authors represent historical events and people in their novels, what sources were used, the reasons for choosing those sources, the area of freedom of authors and their goals in bringing fiction to the fore in spite of historical information. It is thought that this study will be useful for developing a new point of view in the field of the historical novel a new perspective for historical novel studies and for opening a new field of research in this area.

The original editions in Azerbaijani Turkish of the novels "Alemde Sesim Var Manim" ("I have a voice in the world"), "Vatana Gayıt" ("Return to the Homeland"), and "Baku 1501" by Aziza Ceferzadeh, as well as the novels "Karlı Aşırım" ("Snowy Pass"), "Hudaferin Köprüsü" ("Khudafarin Bridge") and "Çaldıran Döyüşü" ("Chaldiran Battle") were carefully read and detailed in the thesis consisting of three parts.

The first chapter named "Historical Events and Heroes in Novels" provides information about the historical events and real personalities of heroes based on various historical sources.

The life, creativity and literary personality of the writers were analysed in the second chapter called "Historical novels of Aziza Ceferzade" in the third chapter "Historical novels of Ferman Kerimzade", and as well as their historical novels written between 1970 and 1990 were investigated from the name to the content, from the story to the technical point of view, the level of manifestation of the historical events and facts that are the theme of the novel, fictional events and heroes that are the subject of the novel,

the plot, the main characters of the novel, norm, background characters, the headings of background characters and themes.

The results obtained from the study are summarized in the "Results" section.

A detailed bibliography on the topic was added to our research in order the analyzes performed with the materials, thus providing a more detailed explanation of the topic.

Keywords:

Azerbaijan Literature, Novel, Historical Novel, History and Fiction, Azize Ceferzade, Ferman Kerimzade

ÖN SÖZ

“Azize Ceferzade İle Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)” isimli bu çalışma, tarih ve roman ilişkisi, tarihin, tarihi gerçekliğin Azerbaycan tarihi romanlarında ne şekilde ele alındığını çözümleme amacını taşımaktadır.

Çalışmanın hazırlanmasında birçok kişinin desteğini ve yardımlarını gördüm. Bunlar içerisinde başta bu çalışmanın şekillenmesinde ve fikri altyapısının doldurulmasında bana rehberlik eden yardım ve desteğiyle her daim ilerlememde en büyük vesile olan hocam Sayın Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU’na akademik anlamda sunduğu katkılardan, çalışma disiplini ve özverisiyle gösterdiği ilgiden dolayı müteşekkirim. Görüş ve önerileri ile ufkumu genişleten Sayın Prof. Dr. Mitat DURMUŞ’a ve Sayın Doç. Dr. Ellada GERAYZADE’ye, tezi baştan sona kadar okuyup yazım hatalarını gözden geçiren kıymetli meslektaşım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Onur KURUKAYA’ya teşekkür ederim.

Bu özel isimlerin yanında bana her zaman inanan maddi ve manevi desteğini esirgemeyen, çalışmanın her aşamasında yanımda olan sevgili eşim Sayın Doç. Dr. İlkin GULUSOY’a ve diğer aile fertlerime teşekkür ve sevgilerimi sunarım.

Doktora çalışmalarımın fikir babası, bana bilimsel araştırma ve inceleme şevki veren; çalışmalarından daima feyz aldığım hocam Sayın Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ’a minnet borçluyum. Hocama saygı ve şükranlarımı sunmayı zevkli bir görev bilirim.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	
ETİK BEYAN.....	
ÖZET.....	5
ABSTRACT	7
ÖN SÖZ.....	9
İÇİNDEKİLER	10
KISALTMALAR DİZİNİ	18
GİRİŞ	19
Çalışmanın Konusu	19
Çalışmanın Amacı	19
Çalışmanın Önemi ve Özgün Değeri.....	20
Çalışmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	21
Çalışmanın literatür kaynakları	23
Çalışmanın Yöntemleri.....	37
I. BÖLÜM.....	38
ROMANLARA KONU OLAN TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR.....	38
1.1. VATANA GAYIT ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR	38
1.1.1. Nişat Şirvani. Hayatı ve Eserleri.....	38
1.2. ÂLEMDE SESİM VAR MENİM ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR	40
1.2.1. Seyid Azim Şirvani. Hayatı ve Eserleri	40
1.3. BAKI 1501 ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR	46
1.3.1. Safeviler Devletinin Oluşum Süreci. Şah İsmail Dönemi	46
1.3.1.1. Şeyh Haydar	47
1.3.1.2. Sultanali	48
1.3.1.3. İsmail. İsmail'in Kaçırılması. Çocukluk Dönemi	48
1.3.1.4. Akkoyunlu'da Hâkimiyetin Sık Sık El Değiştirmesi ve Taht Kavgaları	49
1.3.1.5. İsmail'in Hurucu	50

1.3.1.6. Şirvan ve Bakü Üzerine Yürüyüş.....	51
1.3.1.7. Elvend Bey’le Savaşı	52
1.3.1.8. Tahta Çıkışı ve Şiilik.....	52
1.3.1.9. Sultan Murad’la Savaşı	53
1.3.1.10. Dulkadirli Alaüddevle Bey’le Savaşı.....	53
1.3.1.11. Bağdat’ın Zapt Edilmesi	54
1.3.1.12. Babası Şeyh Haydar’ın Mezarını Erdebil’e Götürmesi	54
1.3.1.13. Özbek Hanı Şeybani ile Savaşı	54
1.3.1.14. Osmanlı İmparatorluğu ve Selim	55
1.3.1.15. Çaldıran Savaşı.....	57
1.3.1.16. Tacılı Hanım ve Esir Düşmesi	59
1.4. KARLI AŞIRIM ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR..	60
1.4.1. Sovyet Sosyalist Devleti’nin “Kollektifleştirme-Kolhozlaştırma” Siyaseti ..	60
1.4.2. Abbasgulu Bey Şadlinski ve “Kırmızı Tabur” Müdafaa Birliği.....	63
1.5. HUDAFERİN KÖPRÜSÜ ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR	70
1.5.1. Akkoyunlular Devleti	70
1.5.2. XV. Yüzyıl Safeviler Dönemi. Şeyh Haydar’ın Faaliyetleri ve Öldürülmesi. Şah İsmail’in Çocukluk Dönemi ve Hurucu.....	75
1.6. ÇALDIRAN DÖYÜŞÜ ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR	76
1.6.1. Kurbanı	76
II. BÖLÜM	79
AZİZE CEFERZADE’NİN TARİHİ ROMANLARI.....	79
2.1. AZİZE CEFERZADE’NİN HAYATI	79
2.2. ESERLERİ.....	82
2.2.1. Hikâyeleri.....	83
2.2.2. Uzun Hikâyeleri (Povestleri)	85
2.2.3. Tarihi Romanları.....	86
2.2.4. Bilimsel Araştırmaları.....	89
2.2.5. Çeviri Eserleri	90
2.3. EDEBİ GÖRÜŞLERİ.....	90

2.4. ÂLEMDE SESİM VAR MENİM ROMANI.....	95
2.4.1. İsimden İçeriğe	98
2.4.2. Hikâye Teknikleri, Bakış Açısı ve Anlatıcı	100
2.4.3. Romana konu olan tarihi olay ve gerçeklerin görünme düzeyleri	104
2.4.4. Romana Konu Olan Kurmaca Olay ve Kahramanlar	110
2.4.5. Olay Örgüsü.....	111
2.4.6. Kahramanlar.....	114
2.4.6.1. Başkahraman	115
2.4.6.1.1. Seyid Azim Şirvani (insan ve aydın bağlamında).....	115
2.4.6.2. Norm Karakterler	118
2.4.6.2.1. Sona.....	118
2.4.6.2.2. Terlan	120
2.4.6.2.3. Güllübeyim.....	120
2.4.6.2.4. Diğer Norm Karakterler	121
2.4.6.3. Kart Karakterler	123
2.4.6.3.1. Molla Kurbankulu	123
2.4.6.3.2. Hacı Esed/Kapaklı.....	125
2.4.6.3.3. Alış	126
2.4.6.3.4. Narınc	128
2.4.6.4. Fon Karakterler	129
2.4.7. İzlekler	131
2.4.7.1. Aydın - Cehalet Kavgası	131
2.4.7.2. Aşk İzleği	134
2.4.7.3. Ölüm İzleği.....	137
2.5. VATANA GAYİT ROMANI.....	140
2.5.1. İsimden İçeriğe	143
2.5.2. Hikâye Teknikleri, Bakış Açısı ve Anlatıcı	144
2.5.3. Romana Konu Olan Tarihi Olay ve Gerçeklerin Görünme Düzeyleri	147
2.5.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar	152
2.5.5. Olay Örgüsü.....	153
2.5.6. Kahramanlar.....	156
2.5.6.1. Başkahraman	156

2.5.6.1.1. Âşık Nişat Şirvani	156
2.5.6.1.2. Vatansever Nişat Şirvani	159
2.5.6.2. Norm Karakterler	161
2.5.6.2.1. Şebnembeyim	161
2.5.6.2.2. Maro	163
2.5.6.3. Kart Karakterler	164
2.5.6.3.1. Asker Bey	164
2.5.6.4. Fon Karakterler	166
2.5.7. İzlekler	167
2.5.7.1. Aşk	167
2.5.7.2. Vatan Sevgisi	168
2.5.7.3. Yozlaşma	169
2.6. BAKI 1501 ROMANI	171
2.6.1. İsimden İçeriğe	173
2.6.2. Hikâye Teknikleri, Bakış Açısı ve Anlatıcı	174
2.6.3. Romana konu olan tarihi olaylar ve tarihi gerçeklerin görünme düzeyleri ..	177
2.6.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar	181
2.6.5. Olay Örgüsü	181
2.6.6. Kahramanlar	189
2.6.6.1. Başkahraman	189
2.6.6.1.1. Şah İsmail	190
2.6.6.1.2. Şair İsmail	192
2.6.6.2. Norm Karakterler	193
2.6.6.2.1. Bibihanım Sultanım	193
2.6.6.2.2. Aytekin	195
2.6.6.2.3. İbrahim	197
2.6.6.3. Kart Karakterler	198
2.6.6.3.1. Tacir Refi	198
2.6.6.4. Fon Karakterler	200
2.6.7. İzlekler	200
2.6.7.1. İntikam	200
2.6.7.2. Aşk İzleği	202

2.6.7.3. Vatan Sevgisi	204
III. BÖLÜM	207
FERMAN KERİMZADE’NİN TARİHİ ROMANLARI	207
3.1. FERMAN KERİMZADE’NİN HAYATI.....	207
3.2. ESERLERİ.....	211
3.2.1. Hikâyeleri.....	211
3.2.2. Şiirleri	213
3.2.3. Uzun Hikâyeleri.....	215
3.2.4. Oçerkleri	217
3.2.5. Romanları.....	219
3.3. EDEBİ GÖRÜŞLERİ.....	220
3.4. KARLI AŞIRIM ROMANI.....	222
3.4.1. İsimden İçeriğe	228
3.4.2. Hikâye Teknikleri Bakış Açısı ve Anlatıcı	229
3.4.3. Tarihi Olay ve Gerçeklerin Romanda Görünme Düzeyleri	235
3.4.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar	244
3.4.5. Olay Örgüsü.....	245
3.4.6. Kahramanlar.....	250
3.4.6.1. Başkahraman	251
3.4.6.1.1. Kerbelayı İsmail	251
3.4.6.2. Norm Karakterler	261
3.4.6.2.1. Abbasgulu Bey	261
3.4.6.2.2. Halil.....	266
3.4.6.2.3. Meherrem	268
3.4.6.2.4. Şabanzade.....	269
3.4.6.2.5. Şıhalioğlu	270
3.4.6.2.6. Mirese Kadın	271
3.4.6.2.7. Süseni	271
3.4.6.2.8. Süleyman.....	272
3.4.6.2.9. Usuboğlu	273
3.4.6.3. Kart Karakter.....	274
3.4.6.3.1. Gemlo	275

3.4.6.3.2. Talibov	280
3.4.6.3.3. İman	283
3.4.6.4. Fon Karakter.....	284
3.4.7. İzlekler	284
3.4.7.1. Milli Kimlik/Milli Değerler	285
3.4.7.2. Yoz ve Yozlaştırma.....	290
3.5. HUDAFERİN KÖPRÜSÜ ROMANI	296
3.5.1. İsimden İçeriğe	298
3.5.2. Hikâye Teknikleri Bakış Açısı ve Anlatıcı	299
3.5.3. Tarihi Olay ve Gerçeklerin Romanda Görünme Düzeyleri	302
3.5.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar	311
3.5.5. Olay Örgüsü.....	312
3.5.6. Kahramanlar.....	319
3.5.6.1. Başkahraman	319
3.5.6.2. Norm Karakter	324
3.5.6.2.1. Alemşah Begüm.....	324
3.5.6.2.2. Uzun Hasan	327
3.5.6.2.3. Sara Hatun.....	328
3.5.6.2.4. Şeyh Haydar	329
3.5.6.2.5. Sultanali	331
3.5.6.2.6. Gaçag Murad.....	334
3.5.6.2.7. Cibo Sefer	336
3.5.6.2.8. Dede Bey.....	337
3.5.6.2.9. Sekine.....	338
3.5.6.2.10. Zekeriyye Keçeçi	340
3.5.6.2.11. Hüseyin Bey Lele.....	341
3.5.6.3. Kart Karakter.....	343
3.5.6.3.1. Ebih Sultan.....	343
3.5.6.3.2. Selçukşah Begüm.....	346
3.5.6.3.3. Rüstem Mirze	348
3.5.6.3.4. Ferruh Yesar.....	348
3.5.6.4. Fon Karakter.....	348

3.5.7. İzlekler	349
3.5.7.1. Devlet Yönetimi	349
3.5.7.2 Yozlaşma.....	355
3.6. ÇALDIRAN DÖYÜŞÜ ROMANI	357
3.6.1. İsimden İçeriğe	359
3.6.2. Hikâye Teknikleri Bakış Açısı ve Anlatıcı	360
3.6.3. Tarihi Olay ve Gerçeklerin Romanda Görünme Düzeyleri	362
3.6.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar	378
3.6.5. Olay Örgüsü.....	379
3.6.6. Kahramanlar.....	385
3.6.6.1. Başkahraman	385
3.6.6.1.1. Şah İsmail.....	385
3.6.6.1.2. Şair İsmail	389
3.6.6.1.3. Bahadır İsmail	389
3.6.6.2. Norm Karakterler	390
3.6.6.2.1. Hüseyin Bey Lele.....	390
3.6.6.2.2. Dede Bey.....	392
3.6.6.2.3. Taclı Hanım.....	393
3.6.6.2.4. Behruze	394
3.6.6.2.5. Han Mehemmed Ustaclu.....	395
3.6.6.2.6. Gaçag Murad.....	396
3.6.6.2.7. Kurbani.....	396
3.6.6.2.8. Sultan II Bayezid.....	398
3.6.6.2.9. Yavuz Sultan Selim.....	399
3.6.6.3. Kart Karakterler	400
3.6.6.3.1. Şeybani Han	400
3.6.6.3.2. Sultan Mahmud	402
3.6.6.3.3. Gara Vezir	403
3.6.6.4. Fon Karakter.....	404
3.6.7. İzlekler	405
3.6.7.1. İdeal Hükümdar.....	405
3.6.7.2. Yozlaşma.....	409

SONUÇ.....	412
KAYNAKÇA	421
EK.1 Vatana Gayıt Romanının Sansüre Uğrayarak Çıkarılan Kısım	436
EK 2. Taltif Edilenler Listesi (Ələkbərli, 1996: 177).....	448
EK 3. Resimler	449
EK 4. Orijinallik Raporu	451
EK 5. Etik Komisyon Muafiyet Formu	452
ÖZ GEÇMİŞ.....	453

KISALTMALAR DİZİNİ

B.1501	: Bakı 1501
V.G	: Vatana Gayıt
A.S.V.M.	: Âlemde Sesim Var Menim
K.A	: Karlı Aşırım
H.K.	: Hudaferin Köprüsü
Ç. D.	: Çaldıran Döyüşü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

“Azize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)” ismini taşıyan bu çalışmada Azerbaycan Edebiyatının ünlü temsilcilerinden olan Azize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin 1970-1990 yılları arasında yazmış oldukları tarihi romanların metin ve okur merkezli bir yaklaşımla isimden içeriğe, hikaye teknikleri, bakış açısı ve anlatıcı, romana konu olan tarihi olay ve gerçeklerin görünme düzeyleri, romana konu olan kurmaca olay ve kahramanlar, romanda olay örgüsü, norm, fon ve kart karakterler, izlekler başlıkları altında incelenmesi konu edinmektedir.

Çalışmanın Amacı

Azize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin eserlerinin ele alınmasındaki temel gerekçelerden biri, bu romanların gerçeklik ve kurmaca ilişkisi çerçevesinde ilk kez olarak tarafımızdan incelenerek Azerbaycan Edebiyatında tarihi roman türünün gelişim sürecine dair önemli tespitlerin yapılabileceği düşüncesidir.

Azerbaycan Edebiyatında tarihi roman yazarlığı ile büyük şöhret kazanmış olan Azize Ceferzade’nin “Âlemde Sesim Var Menim”, “Bakı 1501”, ve “Vatana Gayıt” romanları ve Ferman Kerimzade’nin “Karlı Aşırım”, “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü” romanlarını yapı, tema ve anlatım teknikleri, tarihi romanlarda gerçeklik ve kurmaca ilişkisi çerçevesinde inceleyen bu doktora tez çalışmasıyla en temelde Türk ve Azerbaycan Edebiyatı alanındaki bilimsel literatüre bir katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Buna bağlı olarak bu çalışmayla gelecekte tarihi roman üzerine araştırmalar yapacak olan edebiyat tarihçilerine bilimsel ölçütler içinde bazı temel veriler sağlamanın yanı sıra araştırmacılarda Türk ve Azerbaycan edebiyatında tarihi roman türündeki eserlerin tarih ve edebiyat ilişkisi, tarihi gerçeklik ve kurmaca olay ve kahramanlar çerçevesinde nasıl irdelenmesi, tarih ve edebiyatın ortak paydasında yer alan tarihî romanlar tarihle kurduğu ilişkiye bağlı olarak nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili fikir oluşturulması amaçlanmıştır.

Ayrıca tez çalışmasına konu olan eserlerdeki tarihi olay ve gerçekleri tüm boyutlarıyla açıklamak; incelenen romanlardaki tarihi kahraman ve kurmaca karakterler ile ilgili olay

örgülerinin farklı boyutlarıyla anlaşılabilmesi için tarih biliminin verilerinden ve teorik yaklaşımlarından elde edilmiş bilgi birikiminden yararlanarak tarih ve edebiyat ilişkisi, tarih ve tarihi roman ile ilgili kavramların karşılaştırmalı şekilde öğrenilmesine katkı sağlamak da tezin temel amaçlarından biridir.

İki disiplinin ortak çalışmasının ürünü olan bu araştırma edebiyatın tarihe, tarihin de edebiyata katkı sağladığını gösteren karma bir araştırma olup, alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemiştir.

Çalışmanın Önemi ve Özgün Değeri

Günümüzde Türk Dünyası Edebiyatlarına, aynı zamanda Azerbaycan edebiyatının ünlü temsilcileri tarafından yazılan edebi eserlere yönelik yapılacak araştırma ve inceleme çalışmaları akraba halkların kültür ve edebiyatları arasındaki ortak ve farklı yönlerin tespit edilebilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkiye’de Çağdaş Türk Lehçelerinin dilbilimsel özelliklerinin karşılaştırmalı şekilde araştırılması özellikle son yıllarda Türklük bilimi çalışmalarının en fazla ilgi duyulan alanlarından biri hâline gelmiştir. Fakat dil alanındaki akademik araştırmalar ile kıyaslandığında söz konusu lehçelerin edebiyatlarına dair çalışmaların nicelik açısından az olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye’de Türk Dünyası Edebiyatları üzerine yapılmış olan akademik çalışmalara baktığımızda edebiyat tarihi konularının metin incelemesine oranla daha çok olduğu aşikârdır. Bu tez çalışmasında ise doğrudan metin esas alınarak tarih ve edebiyat, gerçeklik ve kurmaca arasındaki ilişki sosyal bilimlerin verileriyle yorumlanmaya çalışılmıştır.

Diğer Türk Lehçelerinde kaleme alınan edebî eserler, özellikle Azerbaycan edebiyatında tarihi romanlar üzerine tez çalışmalarının yapılmasının Edebiyat, Türkoloji ve Tarih bilimi başta olmak üzere sosyal bilimlerin hemen hemen her alanı için oldukça önemli olacağı kesindir.

Tarihî roman, Azerbaycan Edebiyatı sahasında önemli bir roman türü olmasına rağmen bu romanların üzerinde yapılan tez ve çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bugüne kadar Azerbaycan edebiyatında tarihi romanlar üzerine yazılan en kapsamlı çalışmalar Q. Xəlilov’un “Azərbaycan Romanının İnkişaf Tarixindən” (1973), Y. Axundlu’nun “Azərbaycan Sovet Tarixi Romanları” (1979), “Tarix və Roman” (1988), “Tarixi

Roman Yeni Mərhələdə” (1998) ve “Azərbaycan Tarixi Romanı: Mərhələlər, Problemlər (1930-2000)”, T. Salamoğlu’nun “Müasir Azərbaycan Romanı: Janr Təkamülü: XX. Əsrin 80-ci illəri” (2007)”, Himalay Ənvəroğlu’nun “Azərbaycan Romanının İnkişaf Problemləri” (2008) eserleridir. Bu eserlerin bir kısmında Azərbaycan edebiyatında roman edebi türünün gelişim süreci araştırılmış, tarih ve roman arasındaki ilişkiden bahsedilmiş ve Azerbaycan edebiyatındaki tarihi romanlarla ilgili genel değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Eserlerin bir kısmında ise tarihi romanların genel değerlendirilmesi yapılmıştır, detaylı incelemeye (yapı, izlek, olay örgüsü, isimden içeriğe, romanda tarih ve kurmaca) başvurulmamıştır. Türk Dünyası Edebiyatlarına yönelik çalışmalara yoğunluk kazandırılması amacıyla hazırlamış olduğumuz “Azize Ceferzade İle Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)” adlı tez çalışmasında her iki yazarın tarihi romanların tarafımızdan ilk kez olarak tarihi gerçeklik ve kurmaca ilişkisi bağlamında incelenmesinin gelecekte Türk ve Azerbaycan Edebiyatındaki bu tür çalışmalara ışık tutacağı kanısındayız.

İncelenen romanlardaki durumların tarihî gerçeklikle ilişkisinin tarafımızdan sorgulanması da çalışmamızı farklı kılan nedenlerdendir. Yazarların tarihî olay ve kişileri ne derecede kurguladığı, kurgularken faydalandığı kaynaklar, bu kaynakları seçme sebebi, özgürlük alanı, tarihî verilere rağmen kurguyu öne çıkardığı durumlardaki amaçları çalışmada gösterilmiştir. Bu çalışmanın tarihî roman incelemeleri için yeni bir bakış açısı geliştirmek, alana yeni bir çalışma sahası açmak konularında faydalı olacağı düşünülmüştür.

Çalışmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Tarihî roman türünün çok geniş bir sahayı içine alması ve incelemeye dönük çalışmaların çok uzun zaman gerektirmesi gibi sebeplerden dolayı çalışma alanımızın yirmi yılla sınırlanması uygun bulunmuştur. Bu şekilde konuya tam anlamıyla hâkim olup, daha verimli olmak hedeflenmiştir.

Çalışmamızın konusu olan romanların tespiti için Azerbaycan’daki kütüphanelerin kataloglarına müracaat edilmiş olup, uzun değerlendirmeler sonucunda bunların arasından altı romanın tez çalışması için verimli olacağı kanısına varılmıştır. Bu romanlar, ele aldıkları dönem ve olaylar, yazılış dönemleri (1970-1990) gibi hususların ortaklıkları sonucunda bir eleme işleminden geçirilmiş, roman tahlil ölçütlerine göre

kişi, olay örgüsü, isimden içeriğe, izlek, tarihi gerçeklik ve kurmaca olaylar yönünden incelenmiştir.

Azize Ceferzade ve Ferman Kerimzade Azerbaycan edebiyatında en ünlü tarihi roman yazarlarıdır. Bu yazarların 1970-1990 yılları arasında yazdığı tarihi romanlar hem tarihin hem de edebiyatın kriterlerine uymakta ve milli konuları içermektedir. 1970 öncesi Azerbaycan’da tarih ve edebiyat yoğun olarak Sovyet ideolojisine hizmet etmiş, romanlarda tarihin ele alınışı Sovyet Yönetiminin yönergelerine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Stalin’in ölümü ve Kruşçev’in hâkimiyete gelişi ile birçok alanda olduğu gibi edebiyatta da özgür yönelimler ortaya çıkmış, 60’lı yıllarda şiir ve anlatılarda, 1970’ten itibaren tarihi romanlarda milli konuların ele alındığı, kültür, tarih aracılığıyla okurlarda milli benlik ve hafızanın oluşturulmasına çalışıldığı görülmektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak incelenen tarihi romanlar şunlardır:

1. Azize Ceferzade “Bakı 1501”.
2. Azize Ceferzade “Âlemde Sesim Var Menim”.
3. Azize Ceferzade “Vatana Gayıt”.
4. Ferman Kerimzade “Hudaferin Köprüsü”.
5. Ferman Kerimzade “Çaldıran Döyüşü”.
6. Ferman Kerimzade “Karlı Aşırım”.

Azize Ceferzade’nın bu dönemde yazmış olduğu “Yad Et Məni” ve “Sabir” romanlarında da tarihi şahsiyet ele alınmış olmasına rağmen, her iki roman aynı kişiden bahsetmesi ve büyük ölçüde benzerlik teşkil etmesinden dolayı, ayrıca kurgusal ve izleksel düzleminde yeteri miktarda destekleyici verinin olmaması sebebiyle inceleme dışı bırakılmıştır.

Tez çalışmasının kapsam ve sınırlılıkları çerçevesinde çalışmanın konusunu teşkil eden tarihi romanlar; kuramsal çerçeve kısmında gerekliliğinden bahsedildiği şekilde birçok yardımcı disiplinin verileri kullanılarak incelenmiştir. Romanlarda tespit edilen hususlar ile literatür çalışmasından elde edilen bulgular karşılaştırılıp uygun başlıklar altında birbirleriyle ilişkilendirilmiştir.

Çalışmaya konu olan romanlardan ve Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanmış olan diğer kaynaklardan yapılan alıntılar, anlaşılabilirlik oranının yüksek olmasından dolayı Türkiye Türkçesine aktarılmadan Azerbaycan Türkçesindeki orijinal biçimleriyle çalışmanın ana metnine dâhil edilmiş, Türkiye Türkçesinde yayımlanmış olan herhangi bir kaynaktan yapılan alıntılar gibi tırnak işareti içinde yazılmıştır. Ancak iki lehçe arasındaki anlaşılabilirlik oranının yüksek olmasına rağmen bazı ifadelerin okuyucu tarafından anlaşılamama ve bazı unsurların anlam karışıklığına sebep olma ihtimaline karşı Azerbaycan Türkçesindeki sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları sayfa altlarındaki dipnotlarda verilmiştir. Ayrıca çalışmada romanlardan yapılan alıntılarda ve ilgili bölümlerde kişi adları romanlarda olduğu şekliyle değiştirilmeden nakledilmiştir.

Kaynaklardan yapılan alıntılardaki yazım konusundaki diğer farklılıklar da tüm çelişkilerine rağmen orijinal metinlere sadık kalınarak aktarılmıştır. Bunun dışında çalışmanın muhtevasını oluşturan diğer kısımlarda TDK'nin Yazım Kılavuzu esas alınmıştır.

Çalışmanın literatür kaynakları

Çalışma sürecinde hem Azerbaycan Türkçesindeki hem de Türkiye Türkçesindeki ilgili materyallere başvurulmuştur. Çalışmanın bilimsel kaynaklarını – ilgili kitapları, monografileri, makaleleri, söyleşileri vd. materyalleri aşağıdaki kısımlarda sınıflandırabiliriz:

- Romanların Azerbaycan Türkçesindeki metinleri (Bu metinler çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır.)
- Konuya ilişkin bilimsel araştırma kitapları (Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde, yabancı dillerde).
- Konuya ilişkin bilimsel makaleler.
- Diğer basılı kaynaklar.
- Elektron (web / ağ) sayfaları.

Araştırma aşamasında tarih kaynakları olarak genellikle T. Gündüz'ün “Osmanlılar, Safeviler, Kızılbaşlar” (2018), “Son Kızılbaş Şah İsmail” (2020), S. Tansel'in “Yavuz Sultan Selim” (1969), B. Niyazlı'nın “Şamaxı Xanlığı” (2014), Ə. Ələkbərli'nin “Abbasqulu bəy Şadlinski” (1996), Bakıxanov'un “Gülüstani-İrəm” (2010), T.

Nəcəfli'nin "Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri (2012), N. Musalı'nın "I Şah İsmayılın Hakimiyyəti (Tarix-i Alamara-Yi Şah İsmail Əsəri Əsasında)" (2011), Y. Öztuna'nın "Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiyə Tarixi" (1964), E.B. Tihrani'nin "Kitab-ı Diyarbekriyə" (2014), İ. Erdem ve K. Paydaş'ın "Ak-Koyunlu Devleti (Siyasi Tarixi ve Yönetim Yapısı)", H. Walther'in "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV.yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi" (1992) kitaplarından və Ç. Uluşay'ın "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu (1954), M. Memmedli vb.'nin "Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusunun Kafkasya İslam Harekatına Yeni Bir Bakış" (2020), C. Həsənov'un "Kollektivləştirmə və Tarixi Həqiqət" (1989), M. Turan'ın "SSCB de Toprak Mülkiyyəti" (2011), A. Özcan'ın "Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları" (2011) adlı makalelerinden, M. Akbarınoshad'ın "Şah İsmail ve Osmanlı İlişkileri" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

Edebiyat kaynakları olarak "Azərbaycan Edebiyatı Tarixi" (2009-2011), Q. Xəlilov'un "Azərbaycan Romanının İnkişaf Tarixindən" (1973), Y. Axundlu'nun "Azərbaycan Sovet Tarixi Romanları" (1979), "Tarix və Roman" (1988), "Tarixi Roman Yeni Mərhələdə" (1998) və "Azərbaycan Tarixi Romanı: Mərhələlər, Problemlər (1930-2000)", T. Salamoğlu'nun "Müasir Azərbaycan Romanı: Janr Təkamülü: XX. Əsrin 80-ci illəri" (2007)", T "Ən Yeni Azərbaycan Ədəbiyatı Məsələləri" (2008) və "Qarlı Aşırimdan Keçən Yollar" (2016), H. Ənvəroğlu'nun "Azərbaycan Romanının İnkişaf Problemləri" (2008) Y. Akpınar'ın "Azəri Edebiyatı Araştırmaları" (1994), B. Əsgərov'un "Azərbaycan Romanlarında Gerçəklik və Bədii Təxəyyül" (2015), P. Bayram'ın "Azizə Cəfərzadə Hayatı, Edebi Şəxsiyyəti, Hikəyələrinin İncelenməsi" (2013), M. K. Bağirov'un "Seyid Əzim Şirvani" (1959), S. Mümtaz'ın "Azərbaycan Ədəbiyyatı Qaynaqları" (1986), Ə. Cəfərzadə'nin "Şirvanın Üç Şairi" (1976), İ. Əliyeva'nın "El Anası - Əzizə Cəfərzadə" (2001), M. Qasımlı'nın "Şah İsmayıl Xətayinin Poeziyası" (2002) kitabları, S. Adıgüzel'in "Bakı 1501 Romanının Tarihəl Boyutu Üzerine Bir İnceleme" (2006), G. Eyvazlı'nın "Amazon Ruhu - Əzizə Cəfərzadə" (2019) adlı makaleləri, M. Topal'ın "Ferman Kerimzadə'nin "Hudaferin Köprüsü", "Karlı Aşırım" ve "Çaldıran Döyüşü" Romanları Üzerine Bir İnceleme" (2019) adlı yüksek lisans tezi, G. Babayeva'nın "Fərman Kərimzadənin Yaradıcılıq yolu" (2004), A. Telmanqızı'nın "Əzizə Cəfərzadənin Bədii Yaradıcılığı" (2005) adlı

doktora tezleri başta olmak üzere konu ile ilgili hemen hemen bütün yayınlara ulaşılmış ve bu yayınlar dikkatle incelenmiştir.

Gerekli durumlarda yayın etiğine uygun olarak söz konusu çalışmalara atıfta bulunulmuş ve bu kaynakların tamamı hem metnin ilgili kısımlarında hem de kaynakçada gösterilmiştir.

Çalışmanın Kuramsal Çerçevesi

Roman türü, başlangıcından bu yana büyük bir gelişme göstermiş, farklı dönem ve koşullarda farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Edebi türler içerisinde her zaman okurun en çok ilgisini çeken ayrıcalıklı bir tür olarak bilinen ve biçim ve içerik özelliklerinden dolayı oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan romanın ne olduğu hususunda, edebiyat araştırmacıları ve bilim adamları tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmış, “ancak bütün millet, devir, sanatkâr ve edebiyat bilimcilerinin, bu tariflerden biri üzerinde hemfikir olmaları mümkün olmamıştır.” (Çetişli, 2016: 39).

Bu tanımlamalardan birkaçına bakacak olursak, M. Kaplan: “Roman, hayatı her cephesiyle geniş olarak kavrayan ve her şeyi bir akış, değişme ve gelişme olarak his ve idrak eden bir duyuş ve görüş tarzının ifadesidir.” (Kaplan, 1987: 362) diye belirtirken, P. Safa: “Roman, çatlak veya düzgün, çarpık veya doğru, fert ruhunun olduğu kadar cemiyetin de aynasıdır.” (Safa, 1978: 221) şeklinde, S. Kantarcıoğlu: “Roman, belli bir zaman ve mekân içinde, belli bir kişinin başından geçenleri sebep-netice ilişkisi ve sağlam bir mantık dokusu içinde, sade bir nesir dili ile hikâyeye edilmesidir.” (Kantarcıoğlu, 1988: 23), G. Lukacs: “Roman içselliğin serüvenini anlatır; romanın içeriği, kendini bulmak için yola çıkan, serüvenlerle kendini sınavıp kanıtlamak ve kendini kanıtlayarak özünü bulmak için serüvenlere atılan ruhun öyküsüdür.” (Lukacs, 2007: 95), O. F. Özkılıç: “Roman, roman kişileri denen insanları, bunların birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerini sergileyen ve başarısı büyük ölçüde diline ve üslûbuna dayanan bir edebî üründür.” (Özkılıç, 1990: 135), R. Çiftlikçi: “Roman kendi içinde bütünlüğü olan, belli uzunlukta gerçekçi, düz yazı bir kurmacadır.” (Çiftlikçi, 2000: 36), Z. Kerman: ““Birbirleriyle sıkı ilişkileri olan olay, şahsiyetler, mekân, zaman gibi temel unsurlardan meydana gelmiş, organik diyebileceğimiz bir yapı bütünlüğüne sahip, okuyucuda gerçeklik duygusu uyandıran, yazarı tarafından tanzim edilmiş insicamlı bir dünya. (Kerman, 1996: 116), V. Kayador: “Toplumsal yaşamla en iç içe olan, en fazla

onun ürünü olarak değerlendirilen, döneminin tanıklığını en yetkin biçimde gerçekleştiren edebî türdür.” (Kayador, 2000: 69) diye ifade etmektedir.

Romanlar, türün ortaya çıkmasından bugüne kadar geçen süreçte meydana gelen gelişmedeki aşamalarına/evrelerine, estetik seviyelerine, temalarına/konularına, şekli yapılarına, anlatımdaki üsluplarına, etkilerine, ele aldıkları veya işledikleri tarihsel süreçlere, hedef okuyucu kitlelerine vb. özelliklerine göre çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır (Bozdoğan, 2020: 31). Ele aldıkları dönemlere ve bu süreçleri ele alış gerekçelerine göre sınıflandırılması söz konusu olduğunda adından bahsedilmesi gereken türlerden biri de “tarihi roman”dır.

Tarih ve roman kavramları, tarihî romanı oluşturur. Tarihî olaylardan, tarihe ait kişi ve kurumlardan bahseden romanların ilgi çekeceğine inanan yazarlar, bu alanda eserler vermeyi tercih etmişlerdir. Yazarın hayâl dünyasında yeniden kurgulanan tarihî hakikatler, tarih olmaktan çıkıp kurmaca dünyanın ürünü olmaya başlar. Hülya Argunşah tarihî romanı tarif ederken: “Daha önce insan ve insan toplulukları tarafından yaşanmış, hatta uzantıları günümüzde de yaşanan hadiseler ve yaşayan insanlar tarafından hissedilen olguların yazar tarafından tekrar kurgulamaya tabi tutularak yeni bir alem/bütün yaratılmasıdır.” (Argunşah, 2002: 442) der. Yazara göre; “Tarihî roman, başlangıç ve sonucu geçmiş zaman içerisinde gerçekleşmiş olan hadiselerin, devirlerin ve bu devirlerde yaşamış olan insanların hikâyelerinin edebi ölçüler içerisinde yeniden inşa edilmesidir.” (Argunşah, 2022: 24).

Gürsel Aytaç’a göre; tarihî roman “konusunu tarihî şahsiyetlerden ya da olaylardan alan, tarih gerçekliğini kurmaca (fiktif) olayların yaratılmasında kullanan roman çeşididir...” (Aytaç, 2003: 370).

H. F. Gözler ise tarihi romanı “Geçmişte geçiyormuş gibi birtakım olaylar icat etmek, bu olaylara çerçeve olarak bir devrin olaylarını ahlak, adalet ve kıyafetini vermek, hayali kahramanlara gerçek kişilikler karıştırmak ve bu suretle tarihin ve romanın ayrı ayrı uyandırdıkları alakaları bir araya getirmek suretiyle yazılan romandır.” (Gözler, 1980: 13) şeklinde tanımlamaktadır.

Sadık Tural’a göre; “Yazarı tarafından gözlemlenememiş bir devri, tarihî hakikatlere sadık kalarak anlatan romanlara tarihi roman adı verilir. Tarihî roman, sadece tarihe ait bir vak’ayı ve tipleri hikâyeye etmekle kalmayıp, hal-i hazırı ve yarını koruma rolünü

gerçekleştirebilir. Tarihî roman bedîî, edebî ve edebî çehreleriyle aynı zamanda yarınlarmızdır. Herhangi bir milletin siyasî ve içtimaî ve fikrî tarihini yazmaya kalkan tarihçi de destan, efsane, menkıbe, roman, hikâye ve tiyatro eserlerini de ihmal etmemelidir. Diğer taraftan, tarih konulu eserler verenler de, işledikleri vak’a ve tiplere ait, derinliğine tarih bilgisine sahip olmalıdırlar” (Tural, 2006: 244).

Yakup Çelik, tarihî romanı şöyle tanımlar: “Tarihî roman, tarihin yeniden yansıması değildir. Geçmişî fiksiyon yardımıyla yeniden yorumlamadır. Tarihî romanda her insan tipi romanın kahramanı olabilir. Tarih metinlerinde durum böyle değildir. Tarihî romanlarda bilginin sunulma tarzı, kahramanların kendi aralarındaki insanî ilişkiler çevresinde dile getirilir. Tarihî romancılar, tarihsel gerçeklik içerisinde yer almayan kahramanları yaratma hakkına da sahiptirler (Çelik, 2002: 64).

Turna Karataş, “Geçmişin önemli sayılan konularını işleyen ‘tarihî’ denilebilecek bir zaman kesitinde cereyan eden vakaları anlatan romanlardır. Tarihî romanın konusu toplumsal olabileceği gibi tarihî bir şahsiyetin etrafında da şekillenebilir. Bu tür romanların kahramanları, genellikle tarihte yaşamış gerçek kişiler olabilir, zaman zaman da tamamen kurmaca figürlerdir. Tarihî romanlar, çoğu zaman tarihî bir gerçekliği, geçmişte yaşanmış unutulmaz bir olayı tahkiyenin imkânlarıyla, yazıldığı dönemin okurlarına anlatmak, duyurmak üzere yazılırlar.” (Karataş, 2007: 44) diye belirtmektedir.

S. A. Orlov’a göre; “tarihî roman halkın, milletin geçmişine bir çağrıdır, geçmişin öyle sanatsal bir şekilde sunumudur ki, bu zaman belli bir tarihi döneme özgü çelişkiler ortaya çıkar, toplumla ilişkisi ayrıntılı olarak yansıtılan bir kişi belirli bir tarihsel ortamın ürünü, tarihsel sürecin bir katılımcısı olarak gösterilir (Axundlu, 2005: 29).

Bilindiği üzere, “Edebiyat ile tarih arasında kop(arıla)maz bir ilişki vardır. Ancak, edebiyat eseri her şeyden önce kurmaca bir ürün olup yazarın yaratıcı muhayyilesiyle oluşturulurken, tarih metni ise belgelerden hareketle gerçekleşmiş olanı anlatır. Nitekim Aristo ünlü eseri Poetika’da “Tarihçi daha çok gerçekten olan’ı, ozansa olabilir olan’ı anlatır.” diyerek daha antik dönemde edebiyat/kurgusal metnin tarihten ayrıldığı keskin çizgiyi belirtir. Tarihî roman, tarih ile edebiyat arasında bir yerde konumlanır. Tarihî metin yazarı, eserini oluştururken belgeleri esas alıp nesnel bir tutum sergilemek zorunda iken, tarihî roman yazarının tarihî gerçeklere sadık kalma zorunluluğu yoktur.

Tarihî roman; malzemesini tarihî unsurlardan almasına karşın tarih metni gibi değil, edebî/kurmaca metin olarak kurgulanır.” (Güneş, 2015: 148).

Tarihi romanda yazar, yaşadığı devrin uzağındaki bir zamanda gerçekleşmiş olayları konu alarak onları yeni baştan hatta kendi yaşadığı devrin meseleleriyle de ilgiler kurarak işler. Tarih bu vesileyle bilimden öte bir durum kazanarak ve bir milli kültür unsuru olarak nesilden nesile nakledilme imkanı bulur (Argunşah, 2016: 10). Alman Hugo Aust da bu tür romanların işlevine açıklık getirirken iki önemli nokta ya da amaç üzerinde duruyor; tarihi öğretmek ve yeniden canlandırmak (Gögebakan, 2004: 53). Bu anlamda gerçeklik boyutu ne olursa olsun tarihsel roman, okuyucuyu tarih okumalarına çağıran bir davetiye vazifesi görür (Karataş, 2015: 221).

Tarihi romanların başarılı olmasının nedeni, ele aldığı dönemin toplumsal manzarasının tarihte önemli rol üstlenen şahsiyetlerin yaşamlarıyla bağlantılı olarak gösterilmesidir. Tarihi romanlarda öyle tarihi şahsiyetlerin hayatlarına odaklanılır ki, onlar vasıtasıyla tarihin belli bir zaman aralığında oluşan sosyal meseleleri ele almak, toplumun nesnel ve hukuki gelişimini, çağın ruhunu göstermek mümkündür. “Tarihî bir romanı sanat eseri olarak değerli kılan, tarihî gerçeklere ve kaynaklara uygun olmaktan ziyade, kendi içinde bir dünya teşkil etmesidir.” (Kaplan, 1977: 7).

Lukacs, tarihî romanların fonksiyonunun “büyük tarihsel olayları yeniden anlatmak değil, bu olaylar içinde biçimlenen insanların uyanışı”nı vermek, roman kahramanlarının tarihsel gerçeklik içindeki davranışlarına, duygu ve düşüncelerine, onları sevk eden sosyal ve beşeri sebepleri göstermek” olduğunu yazar (Lukacs, 2008: 38). Aslında “bir tarihi roman yazarının cemiyette yüklendiği hatta farkında olmadan yerine getirdiği bir misyonu vardır. Bu misyon daha önce de belirtildiği gibi okuyucusuna tarih şuurunu vermek, mazinin değerlerini hatırlatmak ve geçmişini değerlendirerek geleceğe yönelik doğru kararlar vermesini sağlamaktır (Argunşah, 1990: 8). Bununla ilgili olarak Sevinç Çokum şöyle yazmaktadır: “Geçmiş veya tarihin bir safhasını bana göre hâlihazıra ve yarınlara ışık tutmak anlamını taşır. Geçmiş, hâlihazır, gelecek birbirine bağlı olan zamanın parçalarıdır. Dünü yazmak, bugünün insanında milli şuur uyanık tutmak açısından da başvurulacak bir yoldur. Sanatkârlar milli varlığın tehlikeye düştüğü durumlarda bu yolu seçerler. Geleceği hesap ederek

yaşanmış örnekleri sanat vasıtasıyla işlemek bazen sanatın gayesi haline gelir.” (Çokum, 1989: 34).

Tarih bilimi veya tarihçi, genelde insanlığın, özelde toplumların geçmişte karşı karşıya kaldığı önemli olayları ayrıntısına girmeden konu edinir. (...) Tarihî şahsiyetlerin tarihte üstlendikleri rolün dışında yaşantılarına ait örneklerin belli bir olay örgüsü içinde anlatımı edebiyat biliminin, edebiyatçıların, roman ve hikâye sanatının işleri arasında yer alır. Edebî eserin tarih öğretmek gibi bir işlevi olmasa da tarih ilmini anlama ve sevdirmeye yolunda etkin bir rolü vardır. Bu bağlamda tarihçinin yazdıklarıyla sunulan bir tarihî olay veya şahsiyet, edebiyat ve edebî mahsuller vasıtasıyla ilgi alanı haline getirilebilir (Erol, 2012: 60). Bu edebî mahsuller içinde “en yaygın olanı “tarihi roman”da yazar, yaşadığı devrin uzağındaki bir zamanda gerçekleşmiş olayları konu alarak onları yeni baştan hatta kendi yaşadığı devrin meseleleriyle de ilgiler kurarak işler. Tarih bu vesileyle bilimden öte bir durum kazanarak ve bir milli kültür unsuru olarak nesilden nesile nakledilme imkânı bulur (Argunşah, 2016: 10).

Tarihçi, içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal söylem, kendi eğilimleri, bakış açısı ve kullandığı dil aracılığıyla birbirinden kopuk geçmiş olaylar arasından yaptığı seçme ve düzenleme ile geçmişi yeniden kurgular. Tarihî roman yazarı ise, tarihçinin bir araya getirdiği bu gerçekleri, kendi ideolojik ve estetik amaçları doğrultusunda yeniden seçer ve yorumlar. Bu durumda, tarihî roman da “kurgunun kurgusu” olarak karşımıza çıkar (Dumantepe, 2015: 295). Bir başka deyişle tarih, tarihçiler nezdinde bir amaç iken, roman yazarı nazarında, üzerine kendi kurgusunu inşa edebilmesini sağlayan bir araçtır (Talay, 2000: 352).

Belirtmek gerekir ki tarihi romanın yazılmasında ele alınan dönemin tarihinin bilinmesi, konu ile ilgili bilimsel yazıların araştırılması çok önemlidir, fakat sadece belgelere dayanarak tarihi roman yazmanın olanaksız olduğu da göz ardı edilmemelidir. Zira edebi eserlerde fantezi, kurgu ve sezgi belirleyici bir rol oynar. Gözlemlemek, öğrenmek, bilmek çok azdır, birşeyler uydurmak ve oluşturmak da gereklidir. Tarihi şahısların karakterlerinin yaratılması yazarın hayal gücüne bağlıdır; kahramanın dış görünümü, iç dünyası, davranışı, üslubu hakkında tarihi belgelerde yeteri kadar bilgi olmadığı için yazar, bunları kendi hayal gücünün yardımı ile ortaya koyar.

“Yazar bir adamın hayatını günü gününe en küçük ayrıntısına kadar anlatsa, sanat yapmış olmaz... Bir adamı olduğu gibi anlatmak tarihin işidir, sanatın değil... Tarihçi, olmuş

olanla yetinmek zorundadır, sanatçı ise bir hikâyeyi kullanır ya da uydururken öylesine bir düzene sokar ki, bu düzendeki olabilirlik, bilimsel bir genellik taşır.” (Moran, 2014: 29).

Bir başka deyişle,

“Tarihçi, vak’a üzerinde konuşur; romancı, vak’aları konuşturur; ona yeni bir misyon ve nitelik katarak yapar bunu. Romancı, bu konuda tarihçiye kıyasla epeyi avantaja ve hatta lükse sahiptir. Bir kişinin kendi ceketıyla didişmesi, romancı için bir vak’adır. Tarihçinin böyle bir şeye sahip olması düşünülemez.” (Tekin, 2004: 62).

Tarihte öyle olaylar vardır ki onlar tesadüf sonucu ortaya çıkar, tarihin akışını etkilemez. Bu gibi durumlarda yazar, eserinde kurguyu istediği şekilde oluşturmakta serbesttir. Ama bu da bir gerçektir ki, tarihi eser yazarının hayal gücü ile oluşturdukları, olayların mantıksal gelişimi ile çekişmemeli ve tarihi argumanlar çarpıtılmamalıdır.

“Tarihi roman yazarı daha önce tarih bilimiyle uğraşan tarihçilerin ortaya koydukları bilgiyi yeniden inşası için temel malzeme veya hareket noktası olarak seçer. Ancak bir bilim adamı olmadığı ve bilim adamı gibi hareket etmediği için, tarihi olaylara ve vesika değeri taşıyan belgelere bağlı kalmak zorunda değildir. Çünkü tarihi roman yazarının işi tarihi yorumlamak, canlandırmak hatta tarihçinin sorumluluk alanı içerisinde görülmeyen birtakım boşlukları da hayal dünyasının yardımıyla doldurarak tamamlamaktır. Dolayısıyla tarihi roman, genel olarak roman kavramı etrafında düşünüldüğü şekliyle, tarihi gerçeğin yorumlanmasıdır.” (Argunşah, 2016: 30).

Aslında romandan beklenen tarihin yerine geçmek değildir. Roman, kendine has bir tarzı ve estetiği olan, özgür bir alandır. Sadece, “tarih, sanatçı için içinde serbestçe dolaşacağı zengin bir alandır ve bu şekilde tarih bilinci güçlendirilebilecektir.” (Enginün, 2000: 289) “Sanatçı tarihi, klasik tarihi roman yazarlarının yaptığı şekliyle takip edilen ve canlandırılan bir malzeme olarak görmenin tamamen dışına çıkar, kendisini ve yaratma kabiliyetini sonsuz şekilde kullanabildiği özgün bir çalışma içerisine girer. Tarihin değiştirilemeyecek gerçeklerine uyar ama başka olası hadiseler de dikkati çekerek eserini asıl bunlar üzerine kurar. Bilinen tarihin arkasında yer alan tarih ve olayların tarihinden çok insanın tarihiyle ilgilenir. Kabul edilenlerle çelişmek pahasına yeni bir tarih yapılandırır.” (Argunşah, 2022: 20).

“Tarihçi ile tarihsel roman yazarı arasındaki farklardan biri de tarih yazarının bilim iddiası, tarihsel roman yazarının ise yaratma gücünün verdiği itki ile sanat yapma ve yeniden üretim gayesidir. Dolayısıyla tarihçi ile tarihi roman yazarı arasındaki fark bilim adamı ile sanatçı arasındaki fark kadardır. Bu bağlamda tarihi bir malzemeyi eserine konu edinen sanatçıyı yaratıcılık gücünü sınırlayacak kadar dar bir çerçeve içerisine hapsedmek sanatı ve sanatçıyı öldürmekle eşdeğerdir.” (Karataş, 2015: 215).

Tarihi roman yazarı, “tarihsellik ilkesinin olduğu kadar, eyleminin yazınsal boyutunun da bilincindedir. Yani yazar hem tarihsel bir olayı belirli bir bilinç düzeyinden yola çıkarak irdelenecek hem de yapıtının roman olma niteliğini göz önünde

bulunduracaktır.” (Göğebakan, 2004: 15). Onun “bilimsel sonuçlara ve verilere bağlı kalma zorunluluğu yoktur. Buna karşılık o tarihi yorumlamak, canlandırmak hatta tarihin açıklayamadığı ya da sorumluluk alanı içerisinde olmayan birtakım boşlukları da hayal gücünün aracılığıyla doldurmak zorundadır. Böylece tarih daha anlaşılır bir hal kazanmakta ve daha geniş kütlelere mal olabilmektedir.” (Argunşah, 2006: 422) Bununla birlikte, M. Hüseyin’in de belirttiği gibi: “Gerçek bir tarihi kurgu, tarihi dönemin kendine özgü yasasını ve ondan kaynaklanan çatışmaları gösteren bir kurgudur. Tarihi bir tema üzerine yazılmış kurgusal bir eserin olay örgüsü tamamen uydurma olsa da eserde anlatılan tarihi olay ve tarihsel somutluğun şüphe uyandırmaması oldukça olasıdır. Burada yapılması gereken asıl şey, o dönemin genel özelliklerini dürüstçe anlamak ve göstermektir.” (Hüseyin, 1979: 320).

“Tarihî romanlar, tarihî olayların ve gerçeklerin sanatsal ifadesinde istisnai bir öneme sahip olmaktan ziyade tarihin yeniden canlandırılmasına da hizmet eder. Tarihî romanlarda dönemin tüm çelişkilerinin ve karmaşıklıklarının anlatımı, temel ve merkezî konulardan biridir. (...) Tarihî ve siyasi olaylar bağlamında, tarihî şahsiyetlerin sosyal faaliyetlerinin yanı sıra, iç dünyasının önemli özelliklerinin analizi ve tasvir edilmesi, tarihî romanların önemli unsurlarındandır.” (Nasirova, 2021: 19).

Tarihçinin işi hiçbir senteze girişmeden metinleri tenkidî olarak araştırmaktır (Togan, 1981: 226). Tarih, olayları anlatırken roman, olayların içindeki insanı anlatır. Tarih ve roman, pasif ve aktif konumlarıyla olayları inceler. Tarih için olaylar, durgun bir konumdur. Tarihçi, onları ağırbaşlı üslûbuyla okura sunar. Özüne sadık kalır. Romancı, özü zenginleştirdiği oranda romana dâhil olur. Tarihin sahası, yorum gerektirmeyen sınırlı olaylar dizisidir. Bu durum, roman için farklıdır. Romancı, bu konuda çok rahattır. Dilin bütün hünerlerini edebî sanatlar bağlamında kullanarak en derin manaları eserine katar. Romanda, tarihî olaylar yeniden yorumlanır, canlandırılır, üzerinde birçok kişinin konuştuğu bir anlatı hâline getirilir.” (Elmas, 2015: 232).

“İlk elden erozyona uğrayan tarih, tarihi roman aşamasında kurgu denilen ikinci bir değişime girer. Roman yazarı tarihçinin malzemesini alır, muhayyilesinde yoğurarak, bilinmeyenler üzerinde bir kurgu oluşturarak, tarih malzemesini yeniden insanların dikkatlerine sunar. Yazar, tarihsel gerçekliğin üzerine, tarihsel olmayan kurguya dayalı insan faktörünü ve onun yine tarihe konu olmayacak çevresini yerleştirerek eserini meydana getirir.” (Çelik, 2002: 54).

A. Canatağ’a göre de; “Tarihçi tarihî bir olaya bakarken objektif ve önyargısız davranmak zorundadır. Hatta değerlendirmelerinde kendi kanaatlerini ve ruhsal özelliklerini bir yana bırakarak gerçek durumu yansıtmalıdır. Sanatkâr ise bu konuda biraz daha özgür ve rahattır. Yorum yaparken, kendisinin ve çağının olaya bakış açısını

yansıtabilir.” (Canatak, 2022: 19). Bu açıdan baktığımızda, tarihi romanlar bazen yazarın düşünce dünyasının tarihi bir konu aracılığıyla dışarıya vurumu niteliği taşıyabilir. “Bu noktada sanatçı, tarihi iyi bir âlimden daha değişik ve muhayyile gücü ile zenginleştirilmiş bir üslupla yorumlayacağı için tarih, sanat eseri şekline girince okuyucuda daha çok ilgi uyandırır.” (Canatak, 2022: 19).

Dolayısıyla, tarihî roman yazarları, eserlerinin hazırlık aşamasında tarih biliminin metotlarına ve yöntemlerine üst düzeyde aşina olmalıdır. Konusunu tarihten alan bu eserlerin tarihî gerçekliklerle olan ilişkisi ve bu gerçeklikleri ele alma şekli romandaki inandırıcılığı büyük oranda etkiler. Kaynakların ve araştırmaların arasında oluşan çelişme ve farklılaşmalar roman yazarlarını zorunlu olarak bir seçme işlemine iter. Yazarlar ise dünya görüşleri, ideolojileri ve amaçlarının nitelikleri doğrultusunda bu kaynaklardan kendine en uygun olanı romanının ana malzemesi yapar. Zira okuyucusuna kendi tarihi hakkında millî bir şuur kazandırmakla yükümlü olan yazar, bazen eserinin okuyucu üzerindeki tesir boyutlarını ve sonuçlarını düşünmek durumunda kalabilir. “Bu açıdan, onun bireysel olarak ortaya koyduğu eser, hem kendi adına, hem de toplum adına konuşmasıdır, çünkü ait olduğu kültürel ortam ve toplumsal olguların izleri o sanatçının duygu ve düşünce evreninde gezen atomlar halindedir. Bu atomlar bazen bilinç düzeyinde, iradenin doğrultusunda sunulan değerlerdir, bazen de sanatçının yaratımının altında gizlenmiş şuursuz bir kimliğin kendini simgeler ve semboller yoluyla sunduğu gizli olaylardır.” (Aşkaroğlu, 2015: 1).

Roman, tarih ve roman ilişkisi, tarihî romanın ne olup ne olmadığı, tarihî romanın özellikleri, tarihî romanda gerçeklik ve kurgu meselesi, tarihî roman yazarı ile tarihçinin ayrılan yanları, tarihî romanın işlevi ve ideolojik yönleri, tarihî romanda kahraman ve tarihî romanın gelişim süreci gibi konular Azerbaycan Edebiyat Biliminde de güncel konulardan olup zaman zaman edebiyatçıların dikkat merkezinde olmuştur.

M. Hüseyin ve M. Arif, Azerbaycan romanının sorunlarını ve gelişimini derinlemesine incelemiş ve roman türünün tarihiyle alakalı kapsamlı bir analiz ve mevcut durumu gösteren saygın makaleler yayımlamışlardır. M. Hüseyin’in “Azerbaycan Romanı Hakkında” ve M. Arif’in “Azerbaycan Sovyet Romanı” adlı çalışmaları bu açıdan dikkat çekicidir (Ənvəroğlu, 2008: 10-14).

Ə. Məmmədov “Azərbaycan Bədii Nəsr (19. Əsrin Sonu 20. Əsrin Əvvəlləri)” kitabında “geleneksel nesir türlerinin evrimi”, Azərbaycan romanının meydana gelmesi, ilk romanlar hakkında “tartışmalar ve gerçekler”, “tür imgeleri”, onun “mevzu ve sorunları”, “ideya-estetik hususiyetler” hakkında fikirlerini sunmuştur. Yazara göre; roman, Azərbaycan edebiyatında en genç türlerden olup, ortaya çıkması 19. asrın sonu 20. asrın öncelerine dayanmaktadır (Məmmədov, 1983: 146).

Azərbaycan romanının kelimenin tam anlamıyla incelenmesi 70’li yıllarda başlamıştır. G. Halilov, 1973 yılında kaleme aldığı “Azərbaycan Romanının İnkişaf Tarixindən” adlı kitabında “hiçbir edebi tür insanlık tarihini, sosyal-siyasi ve manevi hayatını, devrin ihtiras ve ruhunu roman kadar her taraflı, derinden yansıtmak gücünde değildir.” - diye belirtmekte ve kitabında roman edebi türünün bütün tarihini değil, bu tarihten belirli kısmı (19. asrın sonunda yazılan eserler ve Sovyet Dönemi Azərbaycan romanının önde gelen örnekler) araştırmaktadır (Xəlilov, 1973: 5).

Azərbaycan edebiyatında roman ve tarihi roman edebi türünün ilk örneklerinin ne zaman ortaya çıktığı, kime ait olduğu, romanın gelişimi ile ilgili tartışmalar hala devam etmektedir.

Roman, Azərbaycan edebiyatına XIX. yüzyılın ortalarında girmiş ve hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir. Azərbaycan romanının başlangıcı ve kaynakları hakkında Azərbaycanlı araştırmacıların farklı görüşleri mevcuttur. Bunlardan bir kısmı o dönemdeki hâkim Sovyet ideolojisinin tesiriyle Sovyet öncesi dönemi yok sayarak Azərbaycan romanını 1930’lu yıllardan sonra başlatırken, bir kısım araştırmacılar da bu türün başlangıcını XII. yüzyıla kadar çekerek mesnevileri roman türünün ilk örnekleri olduğunu savunmaktadırlar (Yıldırım, 2004: 133-134).

İrfan Murat Yıldırım, Azərbaycan edebiyatının bilinen ilk romanının İsmail Bey Kutkaşanlı tarafından yazılan “Reşit Bey ve Saadet Hanım” eseri olduğunu göstermiştir. Bu roman Fransızca yazılmıştır ve 1835 yılında Varşova’da basılmıştır (Yıldırım, 2004: 137). Fakat Azərbaycanlı araştırmacıların çoğunluğu bu eseri roman olarak kabul etmemektedirler. Eser, İ. M. Yıldırım tarafından roman olarak kabul edilirken, E. Gerayzade tarafından kaleme alınan “Yeni Azərbaycan Edebiyatı” kitabında povest (uzun hikâye) olarak kabul edilmektedir (Gerayzade, 2018: 41).

Celil Nağıyev, roman edebi türünün biçim ve içerik özelliklerinden dolayı oldukça karmaşık bir yapıya sahip olduğunu, romanın yapısı, edebi sistem, özgül biçim ve içerik paradigmaları hakkındaki mevcut bilimselliğin literatürde henüz tam olarak tanımlanmadığını belirtmiş ve Azərbaycan romanının XIX. yüzyılın sonları – XX.

yüzyılın başlarında ortaya çıktığını ve bu türün ilk parlak örneklerini Z. Maragayi, M.A. Talibov, Y. V. Çemenzeminli ve M. S. Ordubadi'nin yarattığı kanaatine varmıştır (Nağıyev, 2018: 171-178).

Genel olarak değerlendirdiğimizde, Azerbaycan edebiyatında roman türünün ilk örnekleri tarihi romanlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Azerbaycan'da meydana gelen karmaşık sosyal-siyasal olayların yoğunluğu ile açıklanabilmektedir. Bu dönemde Doğu'da ilk Türk Devletinin – Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması, fakat bağımsızlığının yirmi üç ay sürmesi ve Sovyet ordusunun işgaline maruz kalması Azerbaycan edebiyatını da etkilemiştir. Sovyet iktidarının ilk yıllarında, Azerbaycan kültürü ve edebiyatı eski manevi ve kültürel kaynaklar nedeniyle gelişmeye devam etmiştir, ancak kısa süre sonra bu dönemin en önde gelen bilim adamları, şair ve yazarları Sovyet siyasi baskınının kurbanı olmuştur. Böylesine güçlü baskıya rağmen, gerçek sanat eserleri, tüm Sovyetler Birliğinde olduğu gibi Azerbaycan'da da (A. Hakverdiyev, C. Memmedguluzâde, Y.V. Çemenzeminli, H. Cavit, M. Müşfik, Ü. Hacıbeyli, S. Vurgun, M. Ordubadi, M. Hüseyin) meydana getirilmeye devam etmiştir. Sovyet siyasi rejiminin olumsuz yönlerine rağmen, dönemin Azerbaycan kültür ve edebiyatının gelişmesinde ileri Avrupa ve Rus kültürlerinin büyük rol oynadığı da inkâr edilemez. Azerbaycanlı aydın ve sanatçılar Rus dili aracılığıyla dünya kültürüne katılma, dünyadaki kültürel ve edebi süreçleri en azından kısmen tanıma fırsatı bulmuşlardır. Azerbaycan kültür ve edebiyatının Batı ile bütünleşmesi ve 19. yüzyılın ortalarından, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren küreselleşmenin bir sonucu olarak milli kültür ve edebiyat önemli ölçüde gelişmiştir. Bu özellik, diğer edebi türlerle karşılaştırıldığında roman türünde daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Çünkü dönemin toplumsal sorunlarını yansıtmak için roman türü diğer türlere göre daha fazla özellik taşımaktadır.

1950 yıllarına kadar Azerbaycan romanının konusu daha çok toplum hayatının sosyal ve politik sorunlarının yansıması üzerine olmuştur. İnsanın kaderi daima romanın arka planında olmuş, 60-70'li yıllardan itibaren ise manevî ve ahlakî konular işlenmeye başlanmıştır.

“Romanın Avrupa'daki gelişimi ile Sovyetler Birliği'ndeki gelişimi birbirinden oldukça farklıdır. Özellikle 1920'li yıllardan sonra, sosyalist ideolojinin egemenliği altında yaşamak zorunda kalan Sovyet Azerbaycan'ında içinde yer aldığı ülkelerde sanatın gelişiminin doğal bir süreç geçirdiğini söylemek mümkün değildir. Sovyet dönemi Azerbaycan edebiyatında

tarihî roman da diğer edebî türlerde olduğu gibi siyasi bir sürecin ürünüdür. 1930’lu yıllardan sonra çok popüler olan tarihî roman, Azerî (Azerbaycan Türk) yazarlarının birçoğunun örnek verdiği bir roman türü olmuştur.” (Adıgüzel, 2006: 6).

30’lu ve 50’li yılların Azerbaycan romanının büyümesi ve ayrıca türün tarihsel olasılığına dayalı gelişme alanında M. S. Ordubadi’nin özel bir yeri vardır. Yazar, romanlarının konusunu iç savaş ve hayatın her alanından almaktadır. Bu durum “Dumanlı Tebriz” romanında daha açık bir şekilde görülmektedir. Romanda 1907-1917’de Güney Azerbaycan’da, özellikle İran tarihinde meydana gelen karmaşık olaylar anlatılmaktadır. M. Hüseyin, 1952 yılında tamamladığı “Seher” adlı romanında dış plandaki devrimci-tarihsel durumun geniş bir tanımını yapmıştır. Romanda halkın devrimci bilincinin uyanması ve onu devrime götüren süreçler sanatsal bir üslupla kaleme alınmıştır. Ellili yılların ikinci yarısından itibaren edebiyatta geçmişten modern romanlarla birlikte, özellikle Azerbaycan’da Sovyet hükümetinin kuruluş tarihi üzerine eserler yazılmaya başlanmıştır (Ənvəroğlu, 2008: 159-161). Görüldüğü gibi, “Azerbaycan edebiyatında ilk tarihî romanlara yaklaşım, edebiyatın bütün sahalarında olduğu gibi ideolojiktir. Bu eserlerde egemen ideoloji olan sosyalizmin temelleri tarihin derinliklerinde aranmaktadır. Avrupa’da Fransız İhtilali ile güçlenen milliyetçilik temellerine dayanan tarihî roman, Sovyet ideologları ve edebiyat eleştirmenleri tarafından milliyetçi kimlik yapısından uzaklaştırılmış ve bu roman türüne inkılâpçı bir yapı kazandırılmaya çalışılmıştır. Azerbaycan edebiyatının tarihî romanlarını incelerken, egemen ideolojinin bu yaklaşımına özellikle dikkat etmek gerekmektedir” (Adıgüzel, 2006: 6).

Azerbaycan romanının gelişiminde yeni bir aşamanın oluşması bağımsızlık dönemi ile ilgilidir. Sovyetler Birliği’nin yirminci yüzyılın sonlarında çöküşü ve Azerbaycan’ın yeniden bağımsızlığı kazanması siyasi hayatta olduğu gibi, edebi ve kültürel alanda radikal ve köklü bir değişimin temellerinin atılmasına sebebiyet vermiştir (Elaydi, 2017: 19- 97). 80’li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan “demokratikleşme süreci” Azerbaycan’da milli şuurun uyanmasına vesile olmuştur (Okumuş, 2015: 272-273).

Azerbaycan edebiyatında 1930’lu yıllarda M. S. Ordubadi ile ilk örneklerini veren tarihî roman, Yusuf Vezir Çemenzeminli, İsa Hüseyinov, Azize Ceferzade, Ferman Kerimzade’nin eserleri ile zirveye ulaşmıştır. Tarihi romanların sayısı arttıkça döneme, zamana, tarihi şahsiyete karşı tutumda da bir farklılık görülmektedir. Azerbaycan tarihine duyulan ilgi ve Türklük bilinci ile oluşturulan bir romancılık geleneği 1970’li

yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlar. “Sovyet döneminde Azerbaycan edebiyatında yazılmış tarihî romanların ortaya çıkış nedenlerinden en önemlisi, yazarların ideolojik baskıdan kurtulma düşünceleri olup” (Yılmaz, 2015: 288), bunun sonucunda da Azerbaycan tarihî romancılığında yeni bir gelenek ortaya çıkar. Bu gelenek doğrultusunda Azerbaycan tarihinin birçok dönemi tarihi romanlara konu edilir. Yazarlar, başkahramanı veya herhangi bir tarihi şahsiyeti tarihe daha çok bağlamaya, onu halkın milli-manevi düşünce hazinesine, servetine dönüştürmeye çalışır. Tarihi konulara “sık sık başvurmanın sebeplerinden biri yazarın, ait olduğu tarihi geçmişini, kahramanlık sayfalarını öne çekmekse, diğeri devlet adamlarının, şairlerin ve halk kahramanlarının edebi eserler için zengin kaynak olmasıdır.” (Əhmədov, 2015: 160).

1970-1990 yılları arasında kaleme alınan, tezimize konu olan, Azize Ceferzade’nin “Vatana Gayıt”, “Bakı 1501”, “Âlemde Sesim Var Menim” romanlarının ve Ferman Kerimzade’nin “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü”, “Karlı Aşırım” eserlerinde yazarların genel Türk tarihinin, Azerbaycan tarihinin yanı sıra, Azerbaycan halkının toplumsal ve kültürel yaşamına, gelenek göreneklerine hâkim oldukları ve bunları romanlarında detaylı şekilde verdikleri görülmektedir. Bunun dışında yazarların tarihi roman kriterlerine uyarak eserlerinde tarihi gerçekliğe bağlılığı, romanlarda bahsi geçen dönemin olaylarını ve tarihi şahsiyetleri tarihsel gerçekliğe uygun olarak kurgulamaları da onların okunurluğunu artıran özelliklerdendir. “Olmamış unsurları da eserine yerleştirirken dönemin mantığına ve olayların akışına ters düşmemeye gayret eden” (Elmas, 2015: 232) her iki yazar bu açıdan baktığımızda Azerbaycan edebiyatında tarihi roman edebi türünün gelişimine katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kendilerinden sonra bir edebi okul oluşturmuşlardır. Her iki yazar tarihi roman yazarlığı dışında, edebî ve kültürel alanlardaki faaliyetleriyle Azerbaycan’ın son dönemde en çok dikkat çeken isimlerinden olup, Azerbaycan Edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlamışlar.

Tez çalışmasında Azize Ceferzade’nin “Âlemde Sesim Var Menim”, “Bakı 1501” ve “Vatana Gayıt” romanları, Ferman Kerimzade’nin “Karlı Aşırım”, “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü” romanları disiplinlerarası bir yaklaşım çerçevesinde özgün yorumlamalar yapılmaya çalışılarak incelenmiş, söz konusu romanlar bu çerçevede isim ve içerik arasındaki ilişkiden başlanarak olay örgüsü, kişi, izlek, tarih ve kurmaca gibi yapısal unsurlar açısından tahlil edilmiştir.

Çalışmamızda, romanlara konu edilen tarihi gerçeklerin önce tarihi kaynaklarda araştırılması, daha sonra ise tarihin edebi metinlerde nasıl kurgulandığının karşılaştırmalı bir yöntemle ortaya çıkarılması, romanların hangi oranda tarihi gerçeklik ve kurmaca içerdiğinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte tarihi gerçeklerin romanlarda görünme düzeyleri, romanlarda yazarın tarihe ne kadar sadık kaldığı da tezin ağırlık noktasını teşkil etmektedir. İncelemede romanların kurgu teknikleri, yazarın bakış açısı, tarihi gerçeklik ve kurmaca üzerinde titizlikle durulmuştur. “Azize Ceferzade İle Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)” adını taşıyan bu tez çalışması; inceleme, değerlendirme ve yorumlama süreçleri itibarıyla tarihi romanlarla ilgili olarak hazırlanmış olan önceki çalışmalardan belirgin bir farklılık göstermektedir.

Çalışmanın Yöntemleri

Çalışmamız oluşturulurken Z. V. Togan’ın “iç intikat” (Togan, 1981: 97) adını verdiği yöntemin üzerinde durulmuş, kaynaklardaki ve bu durumda aynı zamanda romanlardaki verilerin gerçekliği ve aralarındaki çelişkiler sorgulanmıştır.

Tez çalışmasının hazırlık aşamasında Azize Ceferzade’nin “Bakı 1501”, “Âlemde Sesim Var Menim” ve “Vatana Gayıt” romanları ve Ferman Kerimzade’nin “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü”, “Karlı Aşırım” romanlarının Azerbaycan Türkçesindeki orijinal baskıları temin edilerek titizlikle okunmuş, detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmada ilk önce yazarların hayatı, edebi kişiliği ve eserlerinden bahsedilmiş, romanların incelenmesi zamanı öncelikle teorik bilgilerin yanı sıra, tarihi kaynaklara dayanarak adı geçen romanlara konu olan tarihi olaylar ve kahramanın gerçek kimliği ile ilgili bilgiler verilmiş, daha sonra tarihi romanlar isimden içeriğe, hikâye teknikleri, bakış açısı ve anlatıcı, romana konu olan tarihi olay ve gerçeklerin görünme düzeyleri, romana konu olan kurmaca olay ve kahramanlar, romanda olay örgüsü, norm, fon ve kart karakterler, izlekler başlıkları altında incelemeye tabi tutulmuştur.

I. BÖLÜM

ROMANLARA KONU OLAN TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR

1.1. VATANA GAYIT ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR

1.1.1. Nişat Şirvani. Hayatı ve Eserleri

Nişat Şirvani Azerbaycan'ın XVIII. yüzyıl şairlerinden biridir. Şirvani'nin hayatı, eserleri hakkındaki bilgiler oldukça yetersiz ve dağınıktır. Şair hakkında ilk bilgileri bilim camiasına Firudin Bey Köçerli duyurmuştur. Köçerli, 1925 yılında yayınlanan "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi" (I. Cilt) kitabında Şirvani'nin biyografisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını "Heyf ki, Nişat'ın tercüme-i halına dair malumat cem ede bilmedik" şeklinde ifade etmiş ve (Köçerli, 2005: 201) onun Ağa Mesih Şirvani ile aynı dönemde yaşadığını belirtmiştir. O, şairin İran vilayetlerine seyahat ettiği ve burada eğitim aldığı bilgisini aktarmış ve şiirlerine dayanarak (elde olan şiirlerinin çoğu hasret, gam, keder motiflidir) Nişat Şirvani'nin vatandan uzaklarda acı ve gözyaşıyla dolu bir hayat sürdüğü kanısına varmıştır.

Köçerli, verdiği bilgilere Şirvani'nin gazellerinden de örnekler ilave etmektedir. ("Gurbette rahi-sebde esbabi sefer tek", "Şuri-cünun aşikin başına rifet verir", "Senin ferşin ki, zahid bu riya'dır", "Gonca tek elden kişi sırrını nihan etmek gerek", "Yahşi günde bilmek olmaz kim, deyanet kimdedir"). Ağa Mesih Şirvani'nin Nişat'ın "Verir" redifli gazeline cevap olarak yazdığı "Aşıge telime-yar feyzi beşaret verir" şiirini de bu bilgilere eklemektedir.

Şair hakkında bilgi veren araştırmacı yazarlardan biri de Salman Mümtaz'dır. Salman Mümtaz'ın araştırmaları Nişat Şirvani hakkında malum olan tek ayrıntılı bilgi konumundadır. Salman Mümtaz, "Azerbaycan Edebiyatı Kaynakları" kitabında F. Köçerli gibi, Şirvani'nin biyografisine dair herhangi bir belge elde edemediğini, şair hakkında bilgileri onun ve onunla aynı dönemde yaşayan şairlerin şiirlerine dayanarak aktaracağını bildirmektedir. O, şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeleri doğru ve yerinde kullanmış olmasından hareketle Nişat Şirvani'nin her iki dile vakıf olduğu, her iki dili ileri düzeyde bildiği kanısına varır. Araştırmacı, Nişat'ın yalancı hocalar ve din adamlarına karşı çıktığını onun şiirleri eşliğinde ispatlamağa çalışmakta, özellikle

aşağıdaki şiirlerden örnekler vererek şairin bu durumlara karşı “üstü örtülü nişanelerle” (Mümtaz, 1986: 72) itiraz ettiğini göstermektedir.

“Senin ferşin ki, zahid buriyadur,
Hakikat menzilinde bu riyadur.

Riyadur zahidin gerçe namazı,
Veleykin halk içinde hoş aladur.” (Mümtaz, 1986: 72).

Şiirlerinde “şahi-vilayet”, “haydari-şahi merdan” ifadelerinin yer alması N. Şirvani’nin Şii mezhebinden olduğunu ve birkaç gazeline memlekette ayrılmasına işaret etmesine dayanarak şairin istemeden olaylara karıştığı, Şamahı’yı terk etmek zorunda kaldığı ve memleketinden uzaklaşarak Salyan’a yerleştiğini göstermektedir:

“Ger misli-hübab özge hava başıma düşdü,
Bir demde evim tikdim ve yıktım yola düşdüm.

Yüz görmedim ezbes ki, Nişat ehli-vatandan,
Bu vechledür baş alıban yad ele düşdüm.

Şamahı toprağından da ki, men get olmuşam ney tek,
Kamıştan ev tikip Salyan mülkin tutmuşam meva.” (Mümtaz, 1986: 72).

Şairi yurdundan uzaklaşmak zorunda bırakan olayın tam olarak ne olduğu bilinmemektedir. Fakat Mümtaz, aşağıdaki beyte istinaden şairin uygunsuz bir kişiye âşık olduğu, halkın diline düştüğü için memleketinden uzaklaşmak zorunda kaldığını düşünmektedir.

“Hali-siyeh etmiş meni avare vatandan,
Bir dane için kuş gibi elden ele düştüm.” (Mümtaz, 1986: 73).

Şair, Salyan’da bir müddet yaşadıktan sonra Şamahı’ya geri döner, ama hemşerilerinden ilgi ve alaka görmeyince yeniden Şirvan’ı terk eder. Kaynaklar Nişat Şirvani’nin tanınmış ve sevilen bir şair olduğunu hatta onunla aynı dönemi paylaşmış şairlerden Ağa Mesih Şirvani’nin, Zülali ve Raci’nin onun şiirlerine nazireler yazdığını, Ağa Mesih Şirvani’nin ve Zülali’nin Nişat’ı kendilerine üstat olarak gördüğünü yazmaktadır. Salman Mümtaz, Nişat Şirvani hakkındaki araştırmasında onun yaşadığı dönemde baş

gösteren siyasi olaylara da değinmiş ve sık sık Kızılbaş ve Osmanlı ordularının Şirvan üzerine yürüyüşler ettiği ve soygunlar gerçekleştirdiğini vurgulamıştır.

Azize Ceferzade de Salman Mümtaz'ın araştırmalarına dayanarak “Şirvan'ın Üç Şairi” kitabında Nişat Şirvani hakkında bilgi vermiştir. XVII. yüzyılın sonları XVIII. yüzyılın ilk yıllarında yaşamış Ağa Mesih Şirvani, Nitgi Şirvani ve Nişat Şirvani'nin şiirlerini karşılaştırarak her üç şairin Fuzuli ekolünün takipçisi olduğu ve diğer şairlere nispette Nişat Şirvani'nin şiirlerinin dilinin daha anlaşılır ve zengin olduğunu belirtmiştir. Ceferzade, XVII. - XVIII. yüzyıllarda baş gösteren sosyo-siyasal olayların şairin şiirlerinde yeniden yankılandığını örneklerle dayanarak göstermiştir. Nişat Şirvani'yi “XVII.-XVIII asır poeziyamızda en lirik, eyni zamanda hurafat aleyhine dövteleb¹ filozof şair” (Cəfərzadə, 1976: 5) olarak değerlendirmektedir. Ceferzade kitaba şairin 12 gazel, 1 murabbe, 1 muhammes ve 1 mesnevisini dâhil etmiştir.

1.2. ÂLEMDE SESİM VAR MENİM ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR

1.2.1. Seyid Azim Şirvani. Hayatı ve Eserleri

Muhammed oğlu Seyid Ebülazim Şirvani 1835 yılında Şamahı'da doğmuştur. O, 7 yaşına geldiğinde babası Seyid Muhammed vefat eder ve Seyid Azim, annesi ile birlikte Dağıstan'a dedesinin yanına taşınırlar. Dağıstan'ın Yagsay köyünün hâkimi olan dedesi Molla Hüseyin, erkek evladı olmadığı için torununa derin sevgi ile bağlanır ve onun eğitimi ile bizzat kendisi ilgilenir. Seyid Azim'e Azerbaycan ve Fars dillerinden ders veren dedesi köydeki hocalardan birini ona Arapça öğretmesi için görevlendirir. 11 yıl Yagsay köyünde yaşayan Seyid Azim 1853 yılında annesi ile birlikte yeniden Şamahı'ya döner. Annesi 18 yaşındaki oğlunu akrabalarından Ceyran isimli bir kızla evlendirir ve bir yıl sonra Seyid'in Mircefer isimli oğlu dünyaya gözlerini açar.

1856 yılında Seyid Azim, dini eğitim almak, yabancı dilleri daha iyi öğrenebilmek için Irak'a gider. “Tehsilinin birinci ilinde² Necef'te “Etabati-Aliyye”de müctehidlerden ders alır, ikinci ilinde ise Bağdad ve Şam'da okur.” (Bağırov, 1959: 10). Eğitimini tamamladıktan sonra Şamahı'ya döner ve iki yıllık bir aradan sonra Şamahı

¹ Korkmaz, cesaretli.

² Yılında.

zenginlerinden Eliabbas Bey'in teklifi üzerine Mekke'ye gider. Seyahat sürecinde Medine, Kahire, Mısır, Suriye gibi yerleri gezen şair, gittiği her şehirle ilgili bir rubai yazmış ve şehirler arasında en çok Bağdat ve Kahire'yi sevdiğini şiirleri aracılığıyla anlatmıştır. Yine şiirlerinden Seyid Azim'in Tebriz ve Erdebil'de olduğu, yolculuk esnasında hastalandığı, acı ve sıkıntılar çektiği anlaşılmaktadır. Seyid Azim memlekete döndükten sonra, "1869 yılında yeni üsullu mektep açıp pedagojik³ faaliyete başlar." (Əsgərli, 2011: 545). Seyid Azim'in açtığı okul mahalle mektebi tipinde bir öğretim kurumu olmuş ve öğrencileri cedit tipli okullar için hazırlamıştır. Şair bu okulda çocuklara Türkçe ve Farsça, Rus kökenli yukarı sınıf öğrencisi Manvel ise Rusça eğitimi vermiştir. 1877 yılında "Ekinci" gazetesine gönderdiği "Ey Hesən Bey emiri-alışan" mısrası ile başlayan menzum mektubunda o, Şamahı'da yerli zenginlerin maddi yardımı ile yeni üsulda mektebin açılmasından" (Şirvani, 1948: 6) bahsetmektedir.

1874 yılında değerli eğitim insanlarından olan Said Ünsizade, Şamahı'da "Meclis" isimli yeni tipli bir okul açmış ve Seyid Azim burada da öğretmen olarak çalışmıştır. Said Ünsizade, Tiflis'e döndükten sonra şair maddi sıkıntılara ve onun aleyhine çalışan cahil kitleye karşın okulun yönetimini üstlenmiş ve ömrünün sonuna kadar bu kurumun bir okul olarak çalışmasını sağlamıştır. O, 1877 yılında Hasan Bey Zerdabi'nin yardımıyla Şamahı Şehir Okuluna atanmıştır. Azerbaycan'ın tanınmış mizah şairi Mirze Alekber Sabir, şairin öğrencisi olmuş, onu şiir yazmaya Seyid Azim heveslendirmiştir. Öğrenciyken "Gülüstan" eserinden parçaları Türkçeye aktaran Sabir, Şirvani'nin "Ey meh bilirem fitneyi-dövrən olacaksan" gazeline nazire yazmış ve Şirvani de, öğrencisine Nizami Gencevi'nin "Hamse"sini hediye etmiştir. Ünlü yazar ve eğitimci olan Sultan Mecit Ganizade de, Seyit Azim'den ders almıştır.

Seyid Azim, öğretmen olarak çalıştığı okullarda yeni tipli ders kitaplarının olmadığı gerçeği ile yüz yüze kalmış ve bu sebeple 1874 yılında yazmağa başladığı "Rebiül-Etfal" (Çocukların Baharı) isimli kitabını 1878 yılında tamamlamıştır. Daha sonralar "Şeriat" adlandırdığı bu kitabı yayınlamak için Petersburg'a dilekçe yazan şair yayın izni alamamış hatta 1879 yılında "onun "siyasi itibarsızlıkta" itham edilip muallimlikten çıkarılması hakkında gizli serencam" (Şirvani, 2005: 10) da verilmiştir. Uğradığı haksızlıktan dolayı Tiflis'e şikâyet giden Seyid Azim, işine geri döndükten sonra ders

³ Eğitim-öğretim.

kitabı üzerinde çalışarak 1883 yılında kitabı “Tacül-kütub” adıyla (Kitapların Tacı aynı yılda III. Aleksandr’ın taç koyması anısına) yayınlattır. Şair uzun zamandır üzerinde çalıştığı ve 270 şairin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren “Tezkire“ isimli kitabını da aynı yıl tamamlar. Seyid Azim bunların dışında, Şirvan tarihinden bahseden “Tarihi-Şirvanname” adlı bir kitap daha yazmıştır.

Şairin Rebiül-Etfal’da oğlu Mircefer’e hitaben yazılmış birçok tavsiye/öğüt nitelikli şiirleri vardır ki, bunlar ilk defa 1894 yılında Tebriz’de “Perişan” ismiyle kitap olarak yayınlanmıştır. 1875 yılında Hasan Bey Zerdabi’nin editörlüğünde ilk milli gazete olan “Ekinci” yayınlanmaya başlar. Şair Azerbaycan’da yayınlanan ilk Türkçe gazete olması sebebiyle bir şiir yazmış ve bu şiir gazetenin 6. sayısında yayınlanmıştır. Seyid Azim, gazete ve dergilerin toplumun aydınlanması için önem arz ettiğini vurgulayan şiirleri, manzum mektup ve hicivlerini “Ekinci” ile birlikte “Ziya”, “Ziyayi-Kafgasiye” ve “Keşkül“ gazetelerinde yayınlamıştır. Hatta “Muhtelif vahtlarda üç defa Türkiye’nin maarif naziri⁴ olan Munif Paşa’nın Tiflis’te Azerbaycan dilinde çıkan Ziyayi-Kafgasiye gazetesinde açtığı “Ey Bülbül” adlı Ezop maneralı şiir müsabakasına” (Nəsrəddinov, 2016: 10) da katılmıştır.

Şair gazetelerde yayınlanan makale ve bilgiler üzerinden yapılan tartışmalara aktif bir şekilde katılmış ve Ünsizade kardeşlerinin yayınladığı *Ziya* gazetesi, onu okuyuculara “gazetemizin Şamahı muhbiri” (Nəsrəddinov, 2016: 10) adıyla tanıtmıştır.” Ayrıca o, “Keşkül” gazetesinin “esas müellifleri” (Bayramoğlu,2015:5) arasında yer almıştır. Seyid Azim, Tiflis’te yerleşen Eğitim İdaresi tarafından eğitim-öğretim alanındaki faaliyetlerine göre üzerine “Za userdiye”⁵ sözleri yazılmış gümüş madalya ile ödüllendirilmiştir. Ağır maddi sıkıntılar ile baş başa kalan şair bu madalyayı ölümünden 10 gün önce elde edebilmiştir. Şirvani, 20 Mayıs 1888 tarihinde 53 yaşında vefat etmiştir. Kendisinin vasiyeti üzerine Şamahı’da bulunan Şahhendan mezarlığına defnedilmiştir.

“Men ölende Şahhendan’da basdırın,

Çünkü onun şahidi-Hendanı var,” (Kərimli, Şıxıyeva, 2009: 211).

⁴ Eğitim bakanı.

⁵ Çalışmaları için.

Kaynaklarda Şirvani hakkında bilgi verilirken ölümünün şairi sevmeyenler tarafından kurgulandığı şöyle gösterilmektedir: “Şair Şamahı’da mescitten çıkarken fanatikler⁶ onu duvara sıkarak öldürmüşler.” (Əsgərli, 2011: 548) Şairin ölümü hakkında buna benzer başka fikirler olsa da kaynakların çoğu, şairin camide kalabalık arasında kalarak ezildiğini, birkaç gün hasta yattıktan sonra öldüğünü belirtmektedir.

Seyid Azim de aşk konulu şiirlerinden dolayı XIX. yüzyıl Azerbaycan Edebiyatında Fuzuli okulunun en güçlü takipçisi olarak tanınmıştır. Şair, Fuzuli’nin “Hasilim yox seri-kuyinde beladan gayri”, “Oldu âlem şad senden, men esiri gam henüz”, “Könül ta vâ elinde cami-mey tesbihe el vurma” gibi meşhur gazellerine nazireler yazmış, “Kerem kıl kesme, saki, iltifatın binavalerden” gazelinin her beytine 3 mısra ekleyerek tahmis yaratmıştır. Şirvani her ne kadar âşıkane gazeller ustası ve Fuzuli’nin halefi olsa da edebiyat camiasında daha çok mizahi şiirleri ile bilinir.

Şiirlerinde “dini fanatikliğin propagandasını yaparak halkı aldatan, farklı tarikat grupları oluşturarak halkı cahillikleri nedeniyle itaat altında tutan” (Gulusoy, 2019: 16) din hocalarını eleştiren şair, ikiyüzlü imamların insanlara ibadet ve iman aşılmasını, kendilerinin ise anlattıklarının aksine, halkın kurban ettiği adaklar sayesinde zenginleştiğini, çirkin ameller gerçekleştirdiğini göstermiştir. Yalancı ve soyguncu hocaların camilerde vaaz vermesini, Kuran ve Allah’ı Müslümanlara sevdirmek yerine korku ve cehennem azabını telkin ederek onlar üzerinde baskı kurmasını “Görmedim ömrümde bir zövgü sefa mescitten”, “Gösterir mescidi zahid ki, bu iyman yoludur” şiirlerinde tenkit etmiş. İnsanlara telkin ettikleri değerlerin aksine eğlence ve içki meclisleri kurmalarını, sözleriyle amellerinin örtüşmemesini, “Vaizi-şer özü ıgarına etseydi amel, Düşmez idi bu geder din ile dünyaya haleb”, dinin tarikat ve mezheplere bölünmesini ise “Âlemde fitne salan medeni-şerdir vaiz”, “Şiimiz sünniye eder töhmet, Sünnümüz şiirden eder gıybet” şiirlerinde eleştirmiştir.

Bu kadar günah ve haram sahibi olan hocaların cennet arzularını “İsteyir cenneti zahid bu kadar hiyle ile Eblehin fikrini gör dilde temennasına bak.” adlı gazelinde, teknolojik gelişmeleri bidat ve şeytan ameli adlandıranları ise “Müctehidin tehsilden gayıtması” adlı şiirinde tenkit etmiştir. Menfaatinin esirine dönüşmüş imamlar şairin eleştirilerinden doğru sonuçlar çıkarmak yerine, onu İslam dinini küçümseyen birisi

⁶ Aşırı dinci.

olarak göstermeye çalışmışlar. Bu duruma dikkat çeken Metanet Vahid, şairin ikiyüzlü hocaları eleştirmesini şu şekilde açıklamaktadır. “Dikkat etsek, görerik ki, Seyid Azim’in zahid ve vaizleri tenkit eden şiirlerinde bu obrazlarla “riya” kelimesi her⁷ yanaş⁸ gelir. Demeli hakikaten de, şairin tenkit hedefi İslam dini ve hakiki ruhaniler değil, mehz yalancı din hadimleri⁹ olmuştur.” (Vahid, 2013: 8). Seyid Azim’in isim göstererek hitap ettiği çok keskin mizahi şiirleri de bulunmaktadır ki, bunlardan “Âlimleri mezemmet eden cahillere”, “Şirvan’ın taze beyleri hakkında”, “Guba taziyyedarları ve heymeni garet edenlere”, “Allah’a rüşvet”, “Köpeğe ehsan” gibi örnekleri vermek mümkündür.

Yavuz Akpınar, çalışmalarında şairin özellikle “Şirvan’ın taze beyleri hakkında” şiiri üzerinde durarak 1840 yılında Çarlık Rusyası’nın Azerbaycan’da “bey” statüsünü kaldırdığını ve beylerin elindeki toprakları müsadere ettiğini belirtmektedir. Fakat Çarlık yönetimi ayaklanmaların önünü alamayınca imtiyazlarını beylere geri vermek zorunda kalmış ve birçok bey olmayan kişinin bu durumdan yararlanarak yöneticilere rüşvet vererek kendini bey olarak kayda aldığını göstermektedir. “Seyid Azim bu hususta yazdığı büyük manzumesinde şahısları gerçek adlarını vererek kaleme aldı. Bu arada Rus memurlarının haksız kararları, rüşvete düşkünlükleri, “bey”lerin açgözlükleri, hilekârlıkları çok sert bir dille anlatılmaktadır.” (Akpınar, 1994: 58) XIX. yüzyılda cehalet ve hurufatı keskin bir dille kırbaçlayan şairi Neriman Nerimanov “cengi ve kahhar”¹⁰ poeziyanın¹¹ yaratıcısı” adlandırmıştır. (Məmmədov, 2005: 4) Şirvani her ne kadar keskin mizahi şiirler yazsa da, dine inamı tam olan imanlı bir kişi olmuş, şiirlerinde “Kuran’a, Muhammed Peygamber’e (s.), Hazret Ali’ye (a) ve Ehli-beyte olan sevgisini biruze vermiştir¹².” (Ələkbərli, 2018: 6) Hatta şair, şiirlerinin birinde Muhammed Peygamber’in Türk, Kuran’ın Türkçe olmasını arzulamıştır.

“Ekinci” gazetesi yayınlandıktan sonra şairin yazdığı şiirler arasında ilim, eğitim-öğretim, okul, gazete ve dergilerin toplumun hayatındaki önemine değinen şiirler yer almağa başladı. İster “Ekinci”, “Ziya” ve “Keşkül” gazetelerinde yayınlanan, isterse de

⁷ Her zaman.

⁸ Yan yana.

⁹ Din adamı.

¹⁰ Savaşçı, kahraman.

¹¹ Şiir.

¹² Aşıkâr etmiştir.

kitaplarında yer alan bu şiirlerde şair cehalet ve hurufat girdabında boğulmuş yurttaşları ile gelişim ve teknolojiye imza atan milletleri karşılaştırmış ve bu durumdan kurtuluşu cedit tipli okulların açılmasında ve yeni ders kitaplarının yazılmasında görmüştür.

“Günü-günden zelili-har olduk,
Möhnetü güsseye düçar olduk,
Bu kadar derd kim, olur hadis,
Ona bielmlik olur bais.
Bir beladır bu derdi-nadani-
Ki, onun elm olubdu dermani.” (Şirvani, 2005: 117).

Şairin ona destek olan bey, han ve sanatseverlere yazdığı manzum mektupları da vardır ki, bu eserlerde şairin ömrünün maddi sıkıntılar içinde geçtiğini, onun bazen bir parça şeker ve çay için imkân sahiplerine kasideler yazmak zorunda kaldığını görmek mümkündür. Şair kendi durumunu yine kendi şiiriyle ele alarak “İhtiyaç... şirdil¹³ olan Seyid’i rübehmecz etti” der (Məmmədov, 2005: 7).

Şirvani hem Türkçe hem de, Farsça şiirler yazmakla birlikte bir tercüman olarak çalışmış Farsçayı ileri düzeyde bildiği için Sadi’nin eserlerini Farsçadan Türkçeye, Aleksandr Puşkin’in şiirlerini ise Rusçadan Farsçaya aktarmıştır. 1867 yılında Seyid Azim, “Beytüs-Sefa” (Sefa’nın Evi) adında şiir meclisi kurmuş ve Şamahı’nın Alekber Gafil, Mahmud Ziya, Gafar Ragib, Molla Ağa Bihund, Muhammed Sefa gibi ünlü şiir üstatları bu meclise katılarak şiirlerini okumuş, klasik edebiyat ve sanat hakkında fikirlerini paylaşmışlardır. Şiir meclisi Şamahı’da sanatseverlerden biri olarak bilinen Ahmed Ağa’nın kervansarayında yapılmaktaydı. Meclisin başkanlığını Şirvani üstlenmiş, onun ölümünden sonra yaklaşık 1892 yılına kadar şiir toplantıları başka şairlerin önderliğinde yapılmıştır. Ayrıca şair, Karabağ’daki şiir meclisi “Meclis-i Feramuşan” ve Bakü’deki “Mecmeüş-Şüera”nın şairleri ile iletişime geçmiş, şiirleri bu şairler tarafından büyük ilgi görmüştür. Seyid Azim’i kendilerine üstat olarak kabul eden şairler onu “seramed-i devran” (Akpınar, 1994: 56) olarak adlandırmışlardır.

¹³ Gerçekleri gözünü kırpmadan söyleyebilen.

1.3. BAKI 1501 ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR

1.3.1. Safeviler Devletinin Oluşum Süreci. Şah İsmail Dönemi

Safeviler Devleti ve kaynağını Şii mezhebi ve Hurufilikten alan Safevilik tarikatı ismini, kurucusu olduğu Safiuddin'den almaktadır. Safiuddin Erdebil'de Şeyh İbrahim Zahid Gilani'den ders almış, Zahid Gilani'nin ölümünden sonra tekkenin başına geçerek esnaf sınıfın desteğini kazanmıştır. Şeyh Safi'den bahseden eski el yazmalarında onun "Türk oğlu", "Türk genci" olarak adlandırıldığı, bununla birlikte Şeyh Safi'nin "Kara Mecmua" isimli Türkçe yazılmış eseri ve Ali Ekber İmad'ın "Rengareng" adlı şiirler antolojisinde günümüze ulaşan Türkçe gazelleri onun bir Türk kimliğine sahip olduğunu gösteren kaynaklardır.

Tarikatten daha çok siyasi bir güç haline gelen Safevilerin ilerleyen dönemlerde bir devlet kurma çabası ile yerli yönetimle aralarında sık-sık çatışmaların çıktığı görülmektedir. Sefiyuddin'den sonra tarikatı oğlu Musa Sadreddin yönetmiş, ondan sonra ise Darü'l İrşad'ın başına oğlu Hoca Ali geçmiş ve "Siyah renkte kıyafetler giymesi sebebiyle kendisine siyah giyen Ali" (Akbarınoshad, 2011: 41) isminin verildiği, şeyhin Emir Timur'la görüştüğü nakledilmektedir. Bu görüş ve Emir Timur'un dergâha bağışladığı hediyeler hakkında rivayetler olsa da, Tufan Gündüz, Faruk Sümer'e dayanarak Timurlular dönemine ait hiç bir kaynakta bu tür görüş ve hediyeleşmeden söz edilmediğini ve bunun kesinlik ifade etmeyen bir söylenti olduğunu ileri sürmektedir.

Cüneyd bir süre Konya'da Sadreddin Konevi'nin dergâhında yaşar, daha sonra ise müritlerini de yanına alarak "İslamı yaygınlaştırmak" fetvası ile Trabzon Rum İmparatorluğu'na saldırı düzenler ve bu tarihten itibaren gayrimüslimler üzerine sık-sık yürüyüşler yapan Şeyh Cüneyd ve oğlu Haydar'ın asıl hedefinin bir devlet kurmak olduğu aşikârdır. II. Murad'ın ona vergi veren Rumları savunması üzerine Cüneyd Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığınır. İlk başta Cüneyd'i hapse atan Uzun Hasan onun müritler üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak Cüneyd'i serbest bırakmış ve Karakoyunlularla savaşta Uzun Hasan'a destek verebileceği düşüncesiyle kardeşi Hatice Begüm'le evlendirmiştir.

Cüneyd, Uzun Hasan'ın sarayında yaşamış ve ona bağlanan müritleri aracılığıyla orduya destek sağlamıştır. Her ne kadar Uzun Hasan Sünni bir hükümdar olsa da Cüneyd dönemi, Safevilerin Şiileşme sürecine girdiği bir dönem olarak bilinmektedir. Cüneyd'in başlattığı Şiileşme harekâtı Şah İsmail döneminde bütün İran'ın Şiileşmesi ile son bulacaktır. Cüneyd'in Hatice Begüm'le nikâhından 1460 yılında Şeyh Haydar doğmuş fakat ne yazık ki bu tarih hem de Cüneyd'in öldürüldüğü tarih olmuştur. Cüneyd'in Çerkeslere saldırı düzenlemesi Şirvanşah İbrahimhalil'i kaygılandırmış ve yeni saldırılara müsaade etmeden Cüneyd'le savaşıp onu öldürmüştür.

1.3.1.1. Şeyh Haydar

Haydar, Uzun Hasan'ın sarayında büyümüş ve Uzun Hasan, Safevi şeyhlerinin sağladıkları destekten dolayı Haydar'ı, kızı Halime Begüm/Alemşahbeyim/Alemşah Begüm'le evlendirmiş ve 1470 yılında bizzat kendisi Haydar'ı Erdebil'e götürerek "tarikatın başı ilan etmiş"tir (Efendiyeve, 2018: 69) Şeyh Haydar dönemi Safevilik Tarikatında Safevilikten Kızılbaşlığa geçiş dönemidir. Şeyh Haydar, kendisinden olanları ona karşı çıkanlardan ayırt etmek maksadıyla etrafında toplanan müritlerine kendisinin de giydiği on iki dilimli kırmızı külah giymeyi emretmiş ve böylelikle tarikatın ordusu anlamına gelen "Kızılbaşlar " ortaya çıkmıştır. "Taci Haydar" olarak bilinen bu başlıkta 12 dilim 12 imama işaret etmekteydi ve İsmail döneminde bu 12 dilim üzerine değerli bir taş veya inci de sançılarak Hz. Muhammed'e gönderme yapılmıştı.

Haydar'ın Alemşahbeyim ile nikâhından Sultanali, İbrahimhalil ve İsmail adlı üç oğlu olmuş ve Haydar da babası gibi Hristiyanlar üzerine akınlar düzenlemişti. Uzun Hasan'ın ölümünden sonra Şeyh Haydar babasının intikamını almak üzere başındaki müritlerle Şirvan'a saldırmış ve Şirvanşah Ferruh Yesar/Yasar Akkoyunluların desteği ile Şeyh Haydar ve müritlerini katlettirmiş ve gelecekte "şeyhlerin" sultanlık iddiasına düşmemesi düşüncesiyle Şeyh Haydar'ın başı kesilerek Tebriz sokaklarında köpeklere yem edilmişti. Bu yüzden bugüne kadar "yesar" kelimesi Azerbaycan da lanetli, zalim anlamlarında kullanılmaktadır.

Liderlerini kaybeden Safeviler bu defa Haydar'ın büyük oğlu Sultanali'nin etrafında toplanmaya başlayınca Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu tahtına geçen ve Sultanali'nin dayısı sayılan Sultan Yakup, Sultanali ve kardeşlerini babasının intikamını alacak güce

kavuşmadan İstahr kalesine hapsedtirdi. Kardeşler anneleri Alemşahbeyim’le beraber 4 yıl zarfında bu kalede hapiste kaldılar.

1.3.1.2. Sultanali

Yakup Bey’in ölümü üzerine Akkoyunlularda şiddetlenen taht kavgalarında Rüstem Mirze halkın Şeyh Haydar’ın oğlanlarına olan sevgisini kendi lehine kullanmak ve Baysungur’a karşı başlattığı savaşta onların desteğini almak için Alemşahbeyim ve oğullarını kaleden serbest bıraktırdı.

Kızılbaş müritleri, Rüstem Mirze’nin ordularıyla birleşerek 1492 yılında Eher yakınlarında Baysungur’u yenilgiye uğrattılar, serbest bırakıldıktan sonra Erdebil’e geri dönen Şeyh Haydar’ın ailesi ahali tarafından büyük coşkuyla karşılandı ve müritler bu kurtuluşu tanrı nurunun Sultanali ve kardeşlerinde tecellisi olarak değerlendirdiler. Eher zaferinden sonra Sultanali’nin namı bütün Azerbaycan ve İran coğrafyasına yayılmış, tarikat şeyhi muzaffer komutan olarak görülmüştür. Sultanali’nin kısa sürede bu kadar çok sevilmesi ve etrafına çok sayıda müritler toplaması Rüstem Mirze’yi rahatsız etmiş önce onu ve ailesini Tebriz’e getirerek buradan ayrılmasını yasaklamış, daha sonra ise Aybe Sultan’ın komutanlığında 5000 süvari göndererek ailece katledilmelerini emretmiştir.

Kızılbaş müritlerinden birinin gizlice bu haberi Sultanali’ye haber vermesi ile Sultanali önde gelen tarikat müritleri ile meşveret etmiş ve kendisinden sonra tarikatın liderinin İsmail olduğunu beyan ederek İsmail ve ailesinin gizlice Erdebil’e kaçmasını sağlamıştır. 1494 yılı Şemase köyü yakınlarında Akkoyunlu askerleri ile Safevi müritleri savaşmış ve bu savaşta Sultanali öldürülmüştü. “Şamlu Lala Hüseyin Bey, Halifetü-l Hulefa ve Dede Bey onun na’sını Erdebil’e getirip atalarının bulunduğu mezarlığa defnettiler.” (Gündüz, 2020: 38).

1.3.1.3. İsmail. İsmail’in Kaçırılması. Çocukluk Dönemi

Rüstem Mirze liderliğin İsmail’e geçtiği haberini alınca geniş bir tatbikatla Erdebil’de sokak sokak, ev ev İsmail’i aratmaya başladı. Aybe Sultan İsmail’in yerini söylemesi için Erdebil halkına çeşitli işkenceler yaptı fakat Şeyh Haydar’ın yakın dostları İsmail’i o kadar sıkı bir şekilde gizliyorlardı ki annesi Alemşahbeyim’e bile bir gün ona eziyet

edilirse İsmail'in nerede olduğunu söylemek zorunda kalır gerekçesiyle yerini söylemiyorlardı.

Tebriz'den kaçırıldıktan sonra bir süre Darü'l İrşad'da saklanan İsmail bir aya yakın bir zamanda Hancan ve daha sonra Aba/Uba Hatun isimli kadınların evinde saklanmış, teyzesi Paşa Hatun ona yardım etmiştir. İsmail gece saatlerinde Tebriz'den çıkarılmış ve önce Reşt daha sonra gizlice Gilan'a getirilmişti. Akkoyunlu askerlerinin İsmail'i her yerde didik didik aramasına rağmen Gilan'a bağlı Lahican Şehrinin valisi Karkiya Mirzali, İsmail'i Lahican'a çağırarak onun saklanmasını temin edebilmişti.

Her türlü tehlikeyi göze alarak İsmail'i koruyan Kızılbaşlar, emir ve valiler "Ehl-i Beyt'ten gelen imametın Safevi şeyhlerinin çocuklarından çıkacağı"na (Gündüz, 2020: 38) inanıyorlardı. Henüz 7 yaşını doldurmamayan İsmail, 6 yıla yakın Karkiya Mirza'nın vilayetinde yaşadı, varlığını gizli bir şekilde sürdüren İsmail'e bu süre zarfında Şemseddin Lahici eğitim verdi, Arap, Fars dillerini, Kuran ve din bilimlerini öğrenen İsmail aynı zamanda ok atma ve kılıç tutma dersleri alarak iyi bir savaşçı olarak da yetişti. Lahic ormanlarında avlanan İsmail gelecekte sultan olmakla beraber mahir bir avcı gibi de şöhretlenecekti.

1.3.1.4. Akkoyunlu'da Hâkimiyetin Sık Sık El Değiştirmesi ve Taht Kavgaları

Sarayın otoriter güçlerinden sayılan Aybe Sultan'ın yardımıyla tahta çıkan Rüstem Bey'in hâkimiyeti 1497 yılına kadar devam etti. Hasan Ali Tercani, Akkoyunlu'daki durumu İstanbul sarayına beyan ettikten sonra Bayezid, Uzun Hasan ve Fatih Sultan Mehmed'in torunu ve Bayezid'in damadı olan Göde Ahmed'e ordu vererek Tebriz'e gönderdi. Bu haber Akkoyunlu sarayına yetişince birçok zadeğânlar Göde Ahmed'in tarafına geçti, "Hüseyin Bey Alihani ise onun adına hutbe okutarak sikke kestirdi." (Gündüz, 2020: 15). 1497 yılında Tebriz yakınlarında Rüstem Bey'le Göde Ahmed'in orduları yüz yüze geldi ve savaşta Aybe Sultan'ın ansızın Göde Ahmed'in tarafına geçmesi üzerine Göde Ahmed zafer kazandı ve Rüstem Bey öldürüldü.

Ahmed, tahta çıktıktan sonra ilk işi aşiretlerden kurtulma ve merkezîleşmiş bir devlet kurma idi. Bu sebeple de Aybe Sultan'ı başkentten uzaklaştırarak Kirman hâkimi yaptı. Fakat Aybe Sultan, Şiraz valisi Pürnakli Kasım Bey'le birleşerek Akkoyunlu Yakup Bey'in oğlu Sultan Murad'ı padişah ilan ettiler ve adına hutbe okutturdular.

Beklenmedik bir kararla Sultan Murad'ı Ruyenduz kalesinde hapse alarak Elvend Bey'i tahta çıkardılar.

Göde Ahmed'le İsfahan yakınlarındaki savaşta Ahmed öldürüldü. Elvend'in kardeşi Muhammed Mirze ona savaş açtı ve bu savaşta Aybe Sultan öldürülürken Elvend de yenilgiye uğradı ve Diyarbakır'a kaçtı. Bir grup saray zadesi Muhammed Mirze'yi kabul etmeyerek hapiste olan Sultan Murad'ı serbest bıraktı. Sultan Murad ile Muhammed Mirze arasındaki savaşta Muhammed Mirze öldürüldü. Sultan Murad Tebriz'e doğru yola çıkarken Akkoyunlu Elvend onun yolunu kesti. Her iki tarafın rızası alınarak Akkoyunlu toprakları ikiye bölündü. Azerbaycan, Arran ve Diyarbakır Elvend'in, Irak, Fars, Kirman ise Sultan Murad'ın yönetimine verildi. Kısa sürede sık sık el değiştiren ve taht kavgalarında eriyen ordusuyla Akkoyunlu hızla çöküşe giden bir devlet halini aldı.

1.3.1.5. İsmail'in Hurucu

1499 yılında İsmail önde gelen Kızılbaşlarla toplanarak Lahıc'dan ayrılmaya ve "hurcun" başlamasına karar verdi. Karkiya Mirza, İsmail'in henüz yeterli güce kavuşmadığını ve bu yolculukta dedesi Şeyh Cüneyd, babası Şeyh Haydar'la aynı kaderi paylaşabileceğini söyledi. İsmail, rüyasında gördüğünü, ona nazil olan bu emri tanrının gönderdiğini bildirdi. Aslında ise Kızılbaş reisleri ve İsmail, Akkoyunlu Devletinde yaşanan taht kavgaları ve hızlı bir şekilde gelişen parçalanmayı bir fırsat olarak değerlendirirlerdi. Yaşanan onca savaş ve tehlikeden sağ kurtulan İsmail'e halk "seçilmişlik ilkesi" atfetmiş ve sefere başlayan İsmail her tarafa haber göndererek İmam Mehdi'nin kendi şahsında zuhur ettiğini ve İslam'ın kurtuluşu için savaşaacağını bildirmişti.

Yedi kişi (Şamlu Abdi Bey, Lala Hüseyin Bey, Taşlı Hülafe Bey, Dede Bey, Karamanlı Rüstem Bey, Karamanlı Bayram Bey, Kaçar Kara Piri Bey) ile yola çıkan İsmail, kışı Ercivan'da geçirdikten sonra Erdebil'e babalarının mezarını ziyaret etmeye gitse de, bölge hâkimi Talışlı Mirza Muhammed'in baskısıyla şehirden uzaklaşmak zorunda kaldı. Karabağ'a Gökçe gölü yakınlarına gelen İsmail buranın hâkimi Karakoyunlu Sultan Hüseyin'e/Sultan Hüseyin Barani elçiler göndererek ona katılmasını teklif etse de, Sultan Hüseyin'in bir tertip içinde olduğunu anlayınca Kızılbaşlar, İsmail'i oradan uzaklaştırdılar.

Yolculuğa başladıktan az sonra İsmail'in ordusuna 1500'e yakın Kızılbaş müridi katılmış, İsmail asker sayısını yeterince çoğaltmak ve meydan savaşlarına girmek amacıyla önce Ustaclu tayfalarının yaşadığı Bingöl yaylalarına, 1500 yılında ise Erzincan'a geldi. Şamlu, Avşar, Tekeli, Varsak, Dulkadir tayfaları İsmail'in ordusuna katılım sağladılar ve 7 kişiyle yola çıkan genç sufi, askerlerinin sayısını 7000'e ulaştırmayı başardı. İsmail'in kısa sürede etrafına çok sayıda asker toplamasının sebeplerinden biri de onun halk tarzında ve saf Türkçe yazdığı şiirler idi. İsmail buradan dedesi ve babasının katili Şirvanşahlar üzerine yürüdü.

1.3.1.6. Şirvan ve Bakü Üzerine Yürüyüş

1500 yılının sonunda Cebani köyü yakınında Şirvanşah Yesar/Yasar'ın ordusu ile İsmail'in askerleri karşılaştı, Şirvanşahlar sayıca üstünlük teşkil etseler de, İsmail ön saflarda savaşarak ordusunu coşturabildi ve bir süre sonra Şirvanşah askerleri kaçmaya başladı. Meydanda yalnız kalmış Yesar, Buğurt Kalesine giderken yolda Kızılbaşlar tarafından öldürüldü, ölen kişinin Yesar olduğu ortaya çıkınca kafası kesilerek İsmail'e getirildi.

Şirvan zaferinden sonra uzun yıllar Akkoyunlu sarayında Uzun Hasan'ın sadrazamı olan Zekeriya Keçeçi, İsmail'le görüşerek ona katıldı. Bu olay büyük ses getirdi ve İsmail'in ordusuna akın akın katılımlar gerçekleşti. İsmail Şamahı'da iken Bakü'nün teslim ol çağrısını reddettiğini duyunca ordusuyla beraber Bakü üzerine yürüdü. Şirvanşahlar'ın başkenti olan Bakü'de Yesar'ın oğlu Gazi Bey otururdu, fakat kaynaklar Bakü'yü onun eşinin yönettiği bilgisini vermektedir. İsmail, şehre yaklaşınca Bakü'nün yüksek kale duvarları ile çevrelendiğini, giriş kapılarından sadece birine karadan yol olduğunu ve bu kapı karşısında da büyük çukur kazılarak suyla doldurulduğunu gördü.

“Anonim tarihçiye göre İsmail, kendi elçisini Gazi Bey'e ve eşine gönderdi. Elçinin teslim talebine karşılık Gazi Bey'in eşi onun idam olunmasını emretti. Bu durumda Bakü darugası Ebülfet Bey, kadını İsmail'in gazabıyla korkutarak geri adım attırmaya çalıştı. Fakat otoriter ve kararlı kadın, daruganın da idam edilmesini emretti.” (Efendiyev, 2018: 79).

İsmail, Bakü'nün kolay kolay teslim olmayacağını anlayınca askerlerine su dolu çukurları taş ve toprakla doldurmayı ve kale burçlarından birini yıkarak şehre girmeyi

emretti. Lağımcılar kale burçlarından birinde delik açmayı başarsalar da gece Bakü sakinleri bu deliği “keçe (veya halıyla) kapattılar ve üç gün daha direndiler.” (Efendiyev, 2018: 80). Savaşların ardından Kızılbaşlar Bakü’ye girdi ve şehrin saygın kişileri aynı milletin mensuplarının bir biriyle savaşmasını durdurmak amacıyla İsmail’den aman dilemeye geldiler. İsmail’in emriyle talan durduruldu ve İsmail saraya gelerek dedesi Cüneyd’in ölümüne sebep olan Şirvanşah Halil’in mezarını açtırdı ve kemiklerini ateşe verdi.

Şirvanşahların hazinesine el konuldu, sergerde ve askerler Cebani savaşından sonra Şirvan’ın Gülüstan kalesinde kendini koruma altına alan Yesar’ın oğlu Şeyhşah ve askerlerini teslim etmek üzere Gülüstan kalesine doğru yol aldı. Buradayken Akkoyunlu Elvend Bey’in ordu toplayarak İsmail’e karşı savaşa hazırlandığı haberini alan İsmail “devletin sütunları olan” Kızılbaşlara “Azerbaycan saltanatını mı (tahtgah) Gülüstan kalesini mi istiyorsunuz?” (Efendiyev, 2018:75) diye sordu ve askerlerinin Azerbaycan demesi üzerine Gülüstan kalesinden haraç alarak Nahcivan’a doğru yola koyuldu.

1.3.1.7. Elvend Bey’le Savaşı

Önceden Akkoyunlular üzerine gönderdiği Tozkoparan lakaplı Kara Piri Bey az sayıda kuvvetle Musullu Osman Bey’i mağlup etmiş ki, bu da Akkoyunlu askerleri arasında korku ve paniğin yayılmasına sebep olmuştu. İsmail 7 binlik ordusuyla Elvend’i takip ederek Şerur’a geldi ve Elvend Bey’in daha fazla askeri olmasına rağmen kısa sürede üstünlük kazandı. Elvend Bey, askerlerin meydandan kaçmasını önlemek için develerle savaş meydanını çember içine almıştı ve bu yüzden meydanı terk etmek isteyen askerler Kızılbaşlarla zırhlı develer arasında sıkışıp kaldı, çok sayıda asker helak oldu.

1.3.1.8. Tahta Çıkışı ve Şiilik

İsmail 1501 yılında 12 bine yakın ordusuyla Tebriz’e girdi, Heşt Behişt sarayına gelerek kendini sultan ilan etti. Hürremiler, Hurufiler, Serberdarlar gibi iktidar için savaşan sufi harekâtları içerisinde ilk kez Safeviler, hâkimiyeti ele aldılar ve bir sufi devleti kurmayı başardılar. İsmail on iki imamın adına sikke kestirdi ve Cuma Cami’ye gelerek Şiiliğin resmi din olarak ilan edilmesini istedi. Mevlana Ahmed-i Erdebili minbere çıkarak ezana “Eşhedü enne Aliyye veliyullah” ve “Hayyi ala hayrü l-amel”, “Muhammed ve Ali hayrü l-beşer” (Gündüz, 2020: 68) sözlerini ilave ederek okudu.

Camide Kızılbaşlar kılıçlarını çekerek rahatsız olan ahaliyi susturdular. Bununla da Şah İsmail, Büveyhi oğullarının başlattığı Şiileşme harekâtını bütün İran'ı Şiileştirerek tamamladı. Şah, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edildi ve o, tasavvufta en yüksek mürşid-i kâmil sıfatıyla anılmaya başladı. Şah, Zekeriya Keçeçi'yi vezaret vazifesine atadı, Gilan'da iken hocası olan Şemseddin Gilani'yi ise sadaret (en yüksek dini görev) görevine getirdi. Her zaman yanında olan ve bu yüzden “Lala” öğretmen, hoca sıfatıyla anılan Lala Hüseyin Bey/Hüseyin Bey Lele ve Dede Abdal Bey'e/Dede Bey'i ise Emirü'l-ulemalık verdi.

1.3.1.9. Sultan Murad'la Savaşı

Irak, Fars ve Kirman bölgelerinin Akkoyunlu emiri Murad Bey 1503 yılında etrafına ordu toplayarak Şah İsmail'e savaş açtı ve Almagulağ/Almakulağ adlı yerde ordular karşı karşıya geldi. Yine Akkoyunlular sayıca üstünlük teşkil etseler de Safeviler zafer kazandı ve Murad Bey (Şah İsmail onu “Namurad” ismi ile çağırırdı) meydana kaçarak uzaklaştı.

1.3.1.10. Dulkadirli Alaüddevle Bey'le Savaşı

Dulkadirli, Safeviyya tarikatına bağlanan ve müritleri ile destek sağlayan aşiretler arasında birinci sırada gelmektedir. Fakat Şah İsmail tahta çıkar çıkmaz Osmanlı ile Memlük arasında mevcut olan Dulkadirli Beyliği üzerine yürümek istemiş, fakat Murad Bey'in Tebriz üzerine yürümesi haberi ile bu seferi ertelemişti. Tarihçiler Şah İsmail ile Dulkadirli Alaüddevle Bey arasında yaşanan tartışmanın sebebinin Alaüddevle Bozkurt Bey'in Anadolu'da yerleşen Türkmenlerin Kızılbaş ordusuna katılmasına izin vermemesinden dolayı olduğunu düşünmektedirler.

Aynı zamanda Alaüddevle, kızını Murad Bey'e vererek onu himayesine almıştı. Bilindiği üzere Alüddevle, kızı Ayşe Hatun'u II. Bayezid'e vererek, Bayezid'in kayınpederi olmuştu. Bayezid'den sonra Osmanlı hükümdarı olan I. Selim, Bozkurt Bey'in torunudur. Bazı tezkireler (Tekmiletü'l-Ahbar, Ravzatü's-Safeviyye) İsmail'in Dulkadirli topraklarına geldikten sonra Çavuşlulu Oğlan Ümmet'i Alaüddevle Bey'e elçi olarak gönderdiğini yazır. Alaüddevle elçiye kötü davranarak onu Gözgülü'ne hapseder ve uzun süre Çavuşlulu burada hapiste kalır. Tezkirelerin anlattığına göre o, bir gün rüyasında İsmail'i görür ve gölü yüzerek hapisten kurtulur. İsmail ile

Alaüddevle arasındaki anlaşmazlığın bu “elçilik” olayından da kaynaklanma ihtimali vardır.

Nihayet İsmail 1507 yılının baharında Dulkadirliiler üzerine yürüyüşe başladı, Erzincan’a geldikten sonra Osmanlı sultanı II. Bayezid’e ve Memluklere mektup yazarak kötü bir niyetinin olmadığı ve Dulkadirliilerin küstahlığı yüzünden savaşa başlamak zorunda kaldığını anlattı. “Münşeatü s-Selatin”, “Ahsenü t-Tevarih”, “Hebibü s-Siyer” gibi tezkireler İsmail’in II Bayezid’e yazdığı mektubu yayınlıyarak İsmail’in ona “benim şanlı babam” diye hitap ettiğini, muhaliflerin üzerine yürümek için “Darü’l-İslam-ı Rum”dan geçmek zorunda kaldığını belirttiğini yazmaktadırlar. Aynı zamanda İsmail geçiş esnasında askerlerini Osmanlı topraklarına zarar vermemesi konusunda tembihledi.

Alaüddevle ile savaşarak onu mağlup etti, savaşta Alaüddevle’nin Sarı Kaplan isimli oğlu şehit oldu. Bu olaylardan kısa süre sonra İsmail ile Alaüddevle arasında barış sağlandı.

1.3.1.11. Bağdat’ın Zapt Edilmesi

İsmail 1508 yılında Bağdat üzerine yürüdü ve şehir hâkimi Barik Bey Pürnaklı’dan şehri teslim etmesini talep etti, Barik Bey direniş göstermeye çalışsa da Kızılbaş askerleri şehri zapt etdi. Şah İsmail buraya gelerek Hz. Ali ve imamların türbelerinin tamir edilmesi, Bağdat’a su çekilmesi gibi emirler verdi.

1.3.1.12. Babası Şeyh Haydar’ın Mezarını Erdebil’e Götürmesi

1510 yılında Şirvanşah Yesar’ın Gülüstan kalesinde saklanan oğlu Şeyh Şah’ın Şamahı’ya gelerek insanları isyana teşvik etmesi üzerine Şah İsmail, Şirvan’a doğru yürüdü, yeniden hâkimiyeti ele aldı ve Tebriz’e geri dönüşünde babası Haydar’ın Tabeseran’daki mezarını açtırarak kemiklerini Erdebil’e Şeyh Safi türbesine getirterek defnettirdi.

1.3.1.13. Özbek Hanı Şeybani ile Savaşı

Aynı yıl Özbek hanı Şeybani Han/ Şeybek Han/ Şiban Han Sefevilerin yönetiminde olan Kirman’a saldırdı. İsmail’in elçi göndererek Şeybani Han’ın Kirman ve

Horasan'dan çekilmesini istemesi üzerine Şeybani Han elçileri huzurundan kovdu ve art arda İsmail'e iki mektup gönderdi. Mektuplarda İsmail'i emir yerine koyarak Kâbe yolundaki yolları yaptırtmasını, saltanatın babalardan oğullara geçtiğini, dolayısıyla İsmail'in saltanatı miras almadığını ve “dervişlerin sultanlık peşinde olmalarının geleneklere uymadığını” (Gündüz, 2020: 96) alaylı bir dille anlattı.

İsmail 1510 yılında ordusunu toplayarak Şeybani Han'ın bulunduğu Merv kalesine saldırdı fakat Şeybani Han kaleden çıkmadı. İsmail taktik kullanarak çekiliyormuş gibi yaptı ve kaleden çıkan Han ve ordularını kısa sürede alt etti. Bazı kaynaklar Şeybani Han öldürüldükten sonra kafatasının kesilip, altına tutularak İsmail'e kadeh yapıldığı bilgisini verirken bazı kaynaklarda Han'ın kafatasının II. Bayezid'e gönderildiği geçmektedir. Fakat ilerleyen zamanda Sultan Selim, Şah İsmail üzerine yapacağı yürüyüşü divanda müzakere ederken İsmail'in Şeybani Han'ın kafatası ile şarap içtiğini ve bu gibi delillere dayanarak onunla savaşmanın farz olduğunu vurgulayacaktır.

1.3.1.14. Osmanlı İmparatorluğu ve Selim

İsmail tahta çıktığında Osmanlı tahtında II. Bayezid oturmaktaydı. Hâkimiyetinin ilk yıllarında kardeşi Cem Sultan, ona savaş açarak saltanatı ele geçirmek istese de buna muvaffak olamadı ve gemiyle Rodos adalarına gitti. Papa VIII. İnnocentius, Cem Sultan'ı Osmanlı sarayına karşı kullanmak istese de başarılı olamadı. Batılı yöneticiler tarafından bir tehdit haline gelen Cem Sultan, 1495 yılında zehirlenerek öldürüldü. Bu yüzden II. Bayezid, Avrupalı komşularıyla daha barışçıl bir siyaset yürüttü ve bilimin ve sanatın gelişmesine daha çok katkı sağladı.

“II. Bayezid hassas, merhametli, kan dökmekten hoşlanmayan bir padişahı. Bunun için içte ve dışta barış siyaseti güttü. Babası ve dedeleri gibi ordunun başına geçerek sınırdan sınıra, savaştan savaşa koşmadı. Böylece Osmanlıların askeri sahada ilerlemeleri nispeten durmuş oldu. Hükümdar devlet işlerini ikinci planda tuttu. Buna mukabil din ve kültür hareketlerine çok önem verdi. Bu yüzden sofî lakabını aldı.” (Uluçay, 1954: 54).

II. Bayezid'in oğlanlarından Ahmed Amasya'da, Selim Trabzon'da, Korkut ise Antalya'da sancak beyliği yapıyorlardı. Her üç kardeş birbiriyle rekabet halinde idi. Korkut, yumuşak huylu şair tabiatlı biriydi ve küçük yaşlarında göstermelik de olsa tahta çıkmıştı. Fakat o da Bayezid'in tahtına geçmek istemiş buna nail olamayınca 1509 yılında Mısır'a kaçmış, babası tarafından affedildikten sonra Teke Sancak Beyliğine tayin edilmişti. Osmanlı tahtının en kuvvetli adayı Şehzade Ahmed idi ve devlet

adamları da şehzadeler arasında en çok onu destekliyorlardı. Selim, Trabzon'da sancak beyi olarak bulunuyordu. Zaman zaman Gürcistan'a akınlar ediyordu ve şehzade Ahmed'in en güçlü rakibiydi.

Fakat 1511 yılında gerçekleşen Şah Kulu ayaklanması her iki şehzadenin sultan olma ihtimalini düşürdü. Şeyh Haydar'ın müritlerinden olan Hasan Halife Antalya yakınlarına yerleşerek Kızılbaşlığı telkin etmiş, onun ölümü üzerine oğlu Şahkulu (Şeytan Kulu) tekkenin başına geçmiştir. Şahkulu 1511 yılında isyan kaldırarak Şehzade Korkut'un eşyalarını yağmaladı. "Böylece şahsi mallarını bile koruyamayan şehzadenin Osmanlı tahtı için hiçbir şansı kalmadı." (Gündüz, 2020: 111).

Kaynaklar aynı zamanda Şehzade Korkut'un erkek evladının olmadığını bu sebeple de tahta çıkamadığını bildirmektedir. Korkut, ağabeyleri Şeyh Şah'ın ve Ahmed'in oğullarının Şahkulu'na karşı çıkmasını istedi. Bu kuvvetler vezir Hadım Ali Paşa'nın askerleriyle birleşti ve savaşta hadım Ali Paşa ve Şahkulu öldü. İsyanın bastırılması sırasında şehzade Ahmed yeniçerilerin ona biat etmesini istedi, bu yeniçeriler arasında bir hoşnutsuzluk çıkardı ve Ahmed savaş meydanını terk ederek Bursa'ya çekildi. Ahmed'in bu tavırları büyük hayal kırıklığına sebep oldu aynı zamanda isyanda Ahmed'i en çok destekleyen Karagöz Paşa ve Hadım Ali Paşa öldürüldü. Tekelüler Şahkulu'nun öldürülmesi üzerine İran'a yola düştüler yolda bir kervanı yağmaladılar. İsmail, sınırlarına yakınlaşan Tekelülerin hangi amaçla geldiğini sorgulattı ve sebepsiz yere kervana saldırdıkları için reislerinin tümünü öldürttü.

II. Bayezid yaşlanmış ve seferlere at üstünde değil araba içinde katılmakta idi. 1511 yılının Ağustos ayında Selim, babasının tahtı terk etmesi için 40 bin askerle İstanbul üzerine yürüdü. Çorlu'da baba ve oğulun askerleri karşılaştı. Selim büyük bir yenilgiye uğratıldı ve Kırım'a çekildi. Kaynaklar bu savaştan sonra gerçekleşen olaylar hakkında farklı bilgiler vermektedir. Birçok tezkirelerde Şehzade Ahmed'in sultan olarak tahta çıktığını ve Yeniçerilerin isyan ederek Selim'in sultan olmasını talep ettiklerini, başka kaynaklarda ise II. Bayezid'in, oğlu Selim'in hayrına tahtından feragat ettiğini yazmaktadır.

Selim 1512 yılında Osmanlı tahtına çıktı. Babası II. Bayezid Dimetoka'ya gitmek üzere yola koyuldu fakat yolculuk sırasında vefat etti. Fatih Kanunnamesi gereğince tahta çıkan sultan, kardeşlerini öldürmeliydi fakat Selim tahta çıktıktan sonra babasına

ağabeyleri Ahmed ile Korkut'un ona karşı çıkmayacakları takdirde canlarını bağışlayacağını vadetmişti. Selim'in sultanlığı üzerine Ahmed, Konya'ya çekilerek kendini hükümdar ilan etti, oğlu Alüddin Bursa'yı işgal ederek babasının adına hutbe okuttu. Daha sonra ise Selim'den ona bir yer tahsis edilmesini ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamak istediğini söyledi. Selim bu isteğe karşı kayıtsız kaldı ve 1513'te Yenişehir yakınlarında çıkan savaşta Ahmed'i öldürdü.

Yavuz, hükümdar ilan edildiği esnada Şehzade Korkut İstanbul'da idi ve kardeşine sadık kalacağına dair söz vermişti. Fakat bir süre sonra Korkut, Midilli adasını istemesi üzerine şüpheleri üzerine çekti ve saltanat sevdasına düştüğü gerekçesiyle boğularak öldürüldü. Selahattin Tansel, Selim tahta çıktıktan sonra Korkut'a gönderilen ve ölümüne neden olan mektuplara "sahte mektup" başlığında açıklık getirerek Korkut'un ölümüne neden olan olayı şu şekilde açıklar:

"Bu mektuplarda Selim'in korkunçluğundan şikâyet edilmekte ve kendisi hükümdar olmak üzere davet olunmakta idi. Bazı kaynakların verdiği bilgiye göre, işte bu suretle aldatılan ve içi saltanat havası ile doldurulan Korkut, kendisine yapılan bu tekliflere olumlu cevap verdi." (Tansel, 1969: 14).

1.3.1.15. Çaldıran Savaşı

Selim'e kadar Osmanlı tahtında oturan babası II. Bayezid ile Şah İsmail arasında her hangi bir savaş çıkmamış, Bayezid 1505 yılında İsmail'in Fars ve Irak bölgesinde kazandığı zaferleri tebrik etmek amacıyla ona elçiler göndermiş, Şah İsmail Dulkadirliiler üzerine yürürken Bayazid'e mektup yazarak onun topraklarından geçmek için izin almıştı. Selim, tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Kızılbaşlara savaş açmak niyetinde olduğunu bildirdi. Hatırlatalım ki, Selim tahta çıkmadan bir yıl önce Anadolu'da Şahkulu ayaklanması, Selim tahta oturduktan az sonra ise Nur Ali Halife isyanı gerçekleşmişti.

Bu isyanların sebebi ise İsmail'in ordusuna katılmak üzere yola çıkan Kızılbaş Türkmenlerinin engellenmesi idi. Aynı zamanda Şah İsmail'in Şiilik konusunda tutucu davranışları ve Selim, sultan olduktan sonra onu tebrik etmemesi kaçınılmaz olan savaşın fitilini ateşlemişti. Birçok Osmanlı tezkirelerinde savaşın çıkma nedenlerinden

biri gibi Osmanlı topraklarında 40 bin Şii'nin ayaklanması ve Selim'in emriyle hepsinin kılıçtan geçirilmesi olayı gösterilmektedir.

Bu konuyu detaylı araştıran Turfan Gündüz, 40 bin sayısının XV. Yüzyılda birkaç büyük köyün nüfusu olduğunu, bu kadar kişinin ortadan kaldırılmasının Osmanlı arşivlerinde hiç bir belgede yer almadığını, bu çaptaki bir olayın Safevi kaynaklarının herhangi birinde dahi olsun bahsinin geçmemesine dayanarak Selim'in böyle bir emir vermediği kanaatindedir. “Selim, savaş konusunda önemli kararların alınması için divanın toplanmasını istedi. Sultan Selim, divanda nutkuna “doğudaki durumlar endişe vericidir” (Tansel, 1969: 33) sözleriyle başlayarak Şah İsmail'in kuvvetlerinin durmadan arttığını, taraftarlarının onun uğrunda her şeyi yapabildiklerini, mal ve canlarını feda etmekten çekinmediklerini söyledi ve “bu teşekkülün Osmanlı toprakları için bir tehlike teşkil ettiği”ni (Tansel, 1969: 34) vurguladı.

Bundan başka Selim, İsmail'in din yolundan azdığını, Şeybani Han'ın kafatası ile şarap içtiğini ve bu yüzden onunla savaşmanın “aklen ve şer'an” gerekli olduğunu bildirdi. Selim, kararının meşruluğunu temin etmek ve orduda Hz. Ali'ye bağlılıkları ile bilinen Yeniçerilerin bu karara direnmemesini sağlamak amacıyla savaşın din ve devletin bütünlüğü için yapıldığını gösteren fetva çıkarılmasını talep etti. Kaynaklar, Hamza adlı birisinin Kızılbaşlar'ın zındık, mülhit, kâfir olduğunu ve onlarla savaşmanın farz olduğuna dair fetva verdiğini bildirmektedir.

Selim, ordusunu toplayarak sefere çıktığı zaman İsmail'e mektup yazdı ve ilk mektubunu İsmail'in casuslarından olan ve yakalanarak hapse atılan Kılıç isimli asker vasıtasıyla gönderdi. Birinci ve ikinci mektubunda Selim, İsmail'i dindışı hareketler yapmakta suçlayarak teslim olmasını ve itaat etmesini istedi. İsmail bu şartlara razı gelmezse onu öldürmekle tehdit etti. İsmail'in Akkoyunlu tahtını zapt ettiğini bildiren Selim, ordusuyla beraber Erzincan yakınlarına geldiğinde Kızılbaşları burada bulamayınca İsmail'e “Sende azıcık yiğitlik var ise gelip askerime karşı koy” (Gündüz, 2020: 125) ifadesinin, derviş olduğu ve saltanata layık olmadığı fikrinin yer aldığı üçüncü mektubunu yolladı.

Kaynaklar Selim'in mektuptaki fikirleri kuvvetlendirmek için İsmail'e asa, aba gibi derviş giysileri ve kadın kıyafetleri gönderdiği bilgisini vermektedir. Fakat birçok konular gibi “kadın kıyafetlerinin” gönderilmesi de kaynaklarda farklı şekilde tezahür

etmektedir. Şöyle ki, bazı tezkireciler kadın kıyafetlerinin Selim tarafından İsmail'e gönderildiğini, bazıları ise Şah İsmail'in ordu reislerinden olan Muhammed Ustaclu'nun (bazılarına göre Durmuş Han), kazandığı zaferlerden kibirlenerek Selim'e alaycı mektuplarla kadınların giydiği peçe ve çemberler gönderdiğini, onu savaşa seslediğini göstermektedir.

İsmail, Sultan'ın üçüncü mektubuna cevap yazarak şu aralar Horasan'da avlandığını ve sabırsızlıkla bu savaşı beklediğini bildirdi. Hemen ardından Şah İsmail ordu reisleri ile toplantı yaparak yapılacak olan savaşı görüştü. Muhammed Ustaclu, Osmanlı ordusunun ateşli silahlara sahip olduğunu, çok sayıda toplarının bulunduğunu ileri sürerek Osmanlı ordusuna gece darbelerinin hazırlanmasını öngördü. Fakat bu zamana kadar az sayıda ordusu ile zafer çalan İsmail ve diğer ordu reisleri bu görüşü kabul etmedi ve açık meydan savaşında savaşmanın daha doğru olacağını belirttiler.

1514 yılının Ağustos ayında Çaldıran Ovasında savaş gerçekleşti. Safeviler ok, yay ve kılıç ile savaşırken, Osmanlı askerleri ateşli silahlar ve toplarla saldırdılar. Şah İsmail ordunun merkezinde bulunuyordu, Malkoçoğlu ile yüz yüze savaşan İsmail onu bertaraf edip, Osmanlı ordusunu yararak, topların bulunduğu mevkilere kadar ilerleye bildi ve kılıcıyla toplara saldırdı. Savaş esnasında Şah İsmail'e çok benzeyen askeri Sultanali Mirza Afşar yakalandı ve Sultan Selim'in huzuruna getirildi. Onun Şah İsmail olmadığı ortaya çıkınca asker öldürüldü. Savaşta Kızılbaşlar ordusunda büyük kayıplar meydana geldi ve akşama doğru meydana çok az sayıda askeri ile kalan Şah İsmail, Dergezin'e çekilmek zorunda kaldı.

1.3.1.16. Tacı Hanım ve Esir Düşmesi

Şah İsmail'in eşlerinden biri olan (kaynakların çoğu İsmail'in ilk eşi olduğu üzerinde durmaktadır) Tacı Hanım/Tacıbeyim/Şah Bigi'nin soy ağacı hakkında tezkireler farklı bilgiler ortaya koymaktadır. Kadı Ahmed Bey Şerafeddin, güzelliği ve cesareti ile dikkat çeken Tacı'nın asıl adının Şah Bigi olduğunu, Musullu Türkmenlerden Hamza Bey Bektaşlı'nın torunu olduğunu söylemektedir. Walter Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd'den bahseden eserinde Tacı'nın Şah İsmail'in dayısı Yakup Bey'in kızı olduğu fikrini savunurken, “Âlem-Ara-yı Şah İsmail” eserinde Tacı Hanım, İsmail'in ordusunda reislik yapan Abdi Bey'in kızı olarak gösterilmektedir. “Cevahirü'l-

Ahbar”da ise Şah İsmail’in Firuzkun savaşında esirler arasında Şah Bigi’yi görmesi ve ona âşık olması bilgisi yer almaktadır.

Çaldıran Savaşı’nı ele alan bütün Osmanlı tezkirelerinde Kızılbaşlar safında zırh giymiş çok sayıda kadının savaştığı, savaş esnasında kadınlar ve çocukların öldürülmesi, esir alınması bahsi geçmekte ve bu bilgi kendi beraberinde kadın ve çocukların neden savaşa katıldığı sorusunu getirmektedir. Bilindiği üzere Safevi ordusu çoğunlukla Türkmenlerden oluşmaktaydı ve Türkmenler her bir sefere aileleri ile birlikte katılıyorlardı. J. Barbaros, “Anadolu’ya ve İran’a Seyahat” adlı kitabında Türkmenlerin savaflara bile aileleri ile katıldığını ve “ailelerin orduda bulunmasının hareket kabiliyetini kısıtlamadığı, hatta şaşılacak derecede hızlı hareket ettikleri” (Gündüz, 2018: 148) bilgisini vermektedir ki, bu da kadın ve çocukların bir gelenek olarak savaşa katıldığını göstermektedir.

Tezkirelerde esir düşen kadınlar sırasında Tacılı Hanım’ın da olduğu, savaş sonrası Şah İsmail’in birçok rica ve tekliflerine karşın Sultan Selim tarafından Cafer Çelebi ile evlendirildiğini yazmaktadır. Turfan Gündüz, saygın Osmanlı kaynaklarına dayanarak Tacılı Hanım’ın savaşın en şiddetli anında Mesih Paşazade tarafından yakalandığı, fakat üzerindeki “Lal-i Böğrek” adlı mücevheri vererek kurtulduğu ve ömrünü Safevi sarayında tamamladığı, hatta Şah İsmail’in ölümünden sonra çıkabilecek karışıklıkları önlemek için şahın diğer eşinden olan 10 yaşlı “Tahmasb’ın elinden tutarak bizzat getirip tahta oturtmuştur” (Gündüz, 2018: 152) bilgisini aktarmaktadır.

1.4. KARLI AŞIRIM ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR

1.4.1. Sovyet Sosyalist Devleti’nin “Kollektifleştirme-Kolhozlaştırma” Siyaseti

Rusya’da Ekim Devriminin ardından mülkiyet biçimlerini kapsayan üç önemli karar kabul edilmiştir. Bunlardan birincisi 26 Ekim 1917’de onaylanan “Toprak Kararnamesi”, ikincisi özel mülkiyete izin veren “NEP”¹⁴, üçüncüsü ise temeli 1927 yılında atılan ve J. Stalin’in kararı ile 1930 yılından başlayarak daha hızlı ve geniş çapta gerçekleştirilmiş olan “Kollektivizasyon” siyasetidir.

¹⁴ Novaya ekonomiçeskaya politika-yeni ekonomi politikası

Toprak Kararnamesi ve Kollektivizasyon politikası ile devlet zengin ve orta kesim nüfusun mülkiyetine el koymuş, bu mülkleri Sovyetlerin emlaki olarak resmileştirmiştir. 1927 yılından başlayarak şehirlerin sanayileşmesi ve buna dayalı olarak şehir nüfusunun çoğalması ile SSCB’de erzak özellikle de ekmek kıtlığı yaşandı. Devlet hızlı sanayileşmeye engel olan “açlığın” önüne geçme ve krizden çıkma yolunu “en fakir köylülere dayanarak zengin ve orta halli köylülere baskı yapmada buldu.” (Altmışova, 2018: 557) Yönetim zengin köylüleri “kulak” adlandırdı, her türlü baskı ve zorluklara maruz bırakarak mülklerini müsadere etti. Kulak, Rusçada yumruk anlamına gelmektedir ve yoksul köylüleri çalıştıran, “tam anlamıyla “yumruğunun altında tutan” zengin köylü manasındadır.” (Altmışova, 2018: 557).

1928 yılından başlayarak yönetim, köylüyü devlet için “daha ucuz ürün” üretmeye götüren sovhoz ve kolhozların rolünü güçlendirdi. Zengin ve orta halli köylülerin mülkiyeti (toprak, hayvan, tarım arazileri, evleri, tarım aletleri ve b.) fakir köylülerin eliyle devlet yararına müsadere edildi ve bu sayede kolhozlar daha gelişmiş ve güçlü hale geldi. İster Toprak Kararnamesi isterse de, Kolhozlaştırma siyaseti ile SSCB fakir köylülerin iktidarın yararına ayaklanmasını, toplum üyeleri arasında çatışmaların çıkmasını sağladı ve bu yolla hâkimiyetini güçlendirdi. Bu siyaset 1930 yılında daha keskin bir hal aldı ve “Stalin’in öncülüğünde Tek Ülkede Sosyalizm politikasına uygun olarak inşa edilen kollektivizasyon “kulakları tavsiye edin” sloganıyla birlikte yürütüldü.” (Turan, 2011: 315).

Azerbaycan’da Kohlozlaştırma siyaseti Sovyetlere dâhil olan başka ülkelerden daha erken dönemde başladı ve ağır baskılar eşliğinde yürütüldü. Şöyle ki Lenin’in ekonomiyi çöküşten kurtarmak ve köylülerin durumunu düzeltmek amacıyla tasarladığı NEP politikası ile köylünün özel mülkiyet edinmesine izin verildi, bu politikanın ardından köylülerin yaşam seviyesi yükseldi ve köylerde yoksulluğun azaldığı görüldü. Azerbaycan köylerinde “kendli taserüfatının 6.8 faizi varlı,¹⁵ 51.4 faizi ortabab¹⁶ taserüfat idi” (Qafarov, 1999: 54).

Fakat Sovyetler Sosyalizmi kurmak için etken güç olarak yoksul sınıfı (köylü ve işçi) görmekteydi ve bu yüzden zengin ve orta halli köylüler kapitalist gibi değerlendirildi,

¹⁵ Zengin.

¹⁶ Orta halli.

sosyalizmin önünde “zararlı unsur “olarak görüldü ve önceki yıllardan başlayan, mülklere el koyulması süreci SSCB Maliye Bakanlığı tarafından daha sert bir şekilde yürütüldü. “Aslında fevkalade kanunlar zorla varlı kendlini¹⁷ Sovyet hükümetinin düşmenine çevirdi.” (Həsənov, 1989: 2).

1928 yılından başlayarak zengin köylüler kolhozlara alınmadı ve köy vergilerinin 100’de 33’ünden sorumlu tutuldu, aynı zamanda toprakları kiraya verebilme ve götürebilme, “...muzdlu işçi¹⁸ tutma gibi haklardan da mahrum edildiler. Bu durum “kendlinin istismarı¹⁹ ve var-yoktan çıkmasını intensivleştirdi.²⁰ Sovyet hükümetinin asıl simasını gören köylüler ondan yüz dönderdiler.²¹” (Ömərov, 2012: 11).

Azerbaycan’da zengin ve orta halli köylüler “golçomak” adlandırıldı ve 1929 yılında Kommunist partisi “golçomak adlandırdığı varlı kend teserrüfatçılarını sıkışdırmak siyasetinden onları bir sınıf kimi levğ etmek²² siyasetine geçti.” (Qafarov, 1999: 57) ve daha sinsi bir plana el atarak yoksul köylülerden gruplar yarattı ve onları silahlandırdı. 1929 yılında böyle silahlı grupların sayısı 1500 civarında idi ve onlar köylerde Bolşeviklere “golçomakları” hapsetmek, mülkünü müsadere etmek gibi işlerde yardım ediyorlardı.

1930 yılına gelindiğinde kolhozlaştırma için alınan önlemler daha da güçlendirildi ve bütün özel mülkiyetler kolhoz yararına toplumsallaştırıldı. Cemil Hesenov, kolhozlaştırılmanın ne kadar adaletsizce yürütüldüğünü Komunist partisi belgelerine dayanarak “1930-cu il mart ayının 20’de AK (b)P Bakı Komitesinin geniş plenumunda²³ geyd edilmiştir: Dairelerden aldığımız melumata göre kolhozsentrımız²⁴ mehellelere²⁵ tapşırık göndererek her şeyin horuz, toyug, peteklerin içtimaileştirilmesi ve kollektifleştirilmesini teklif etmiştir. Deyirler hetta istekan²⁶ nelbekiler²⁷ de kolletifleştirilmekte idi.” şeklinde aktarmaktadır (Həsənov, 1989: 2).

¹⁷ Zengin köylü.

¹⁸ Günlük işçi.

¹⁹ Sömürülmesini.

²⁰ Hızlandırdı.

²¹ Soğudular.

²² Yok etmek.

²³ Toplantı.

²⁴ Kolhoz merkezi.

²⁵ Bölge.

²⁶ Bardak.

Tam bir soygun adlandırabileceğimiz kolektifleştirme siyasetini zorlaştıran bir başka sebep ise Azerbaycan Komünist Parti rehberliğinin tarım politikasını yerlerde kısa bir sürede bitirmek amacıyla baskıcı uygulamalardan yararlanması olmuştur ki, bu da Azerbaycan köylerinde “kıyım döneminin” başlaması ile sonuçlanmıştır. Fakat parti rehberliğinin kolektifleştirmeyi 3 ay kadar kısa bir sürede tamamlamak isteği hiç bir şekilde gerçekleşmemiş, aksine amansız uygulamalara karşı birçok memlekette silahlı isyanlar başkaldırmıştır.

Kollektivizasyon politikasındaki ciddi hatalar ve yanlış uygulamalar dünyanın da gündeminde olmuş, William Churchill bu dönemi “facialarla dolu bir tarih” olarak değerlendirmiştir. Muhacir hayatı yaşayan Topçubaşov ise Birleşmiş Milletler örgütüne “Azerbaycan’da kolektifleştirmenin geyri-humanist, zoraki yollarla aparıldığını²⁸, herbi ceza desteleri tarafından kendililere divan tutulduğunu²⁹” (Qafarov, 1999: 68) bildirmiş ve dünyayı bu adaletsizliğe dur demeye çağırmıştır.

1.4.2. Abbasgulu Bey Şadlinski ve “Kırmızı Tabur” Müdafaa Birliği

Romanın norm karakteri Abbasgulu Bey Şadlinski, 1886 yılında Büyük Vedi ilinde doğan “Abbasgulu Bey Hanbaba oğlu Şadlinski” (Əkbərov, 1997: 3)’dir. İlk ve ortaokulu Vedi’de bitirdikten sonra babası lise eğitimini almak üzere Abbasgulu’yu Revan Gimnaziyasına göndermiş, burada da eğitimini başarıyla tamamlayan Abbasgulu, kendi isteği üzerine Gori Seminaryasında eğitim almaya gitmiştir. Abbasgulu memlekete geri döndükten sonra dürüstlüğü, çalışma azmi ve yardımseverliği ile tanınmış ve “1912-ci ilde Vedibasar ehalisi gizli sesverme yolu ile keçirilen ümumi seçkilerde Abbasgulu Bey’i mirab³⁰ vezifesine seçmiştir.” (Ələkbərli, 1996: 37). Genç yaşlarında hemşehrileri tarafından büyük sorumluluk gerektiren bir göreve layık görülmesi Abbasgulu Bey’in halk arasında saygı, sevgi ve itimatla karşılandığını göstermektedir.

²⁷ Bardak altılar.

²⁸ Burada yapıldığını.

²⁹ Ezizet edildiğini.

³⁰ Su işleri müdürü.

1917 yılından hareketle Taşnaklar Rusya'daki siyasi kargaşadan yararlanarak Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde huzursuzluk çıkarma, evlere sokularak soygun yapma, kadın ve çocuklara karşı şiddet uygulama gibi davranışlarda bulunmuşlar. Bu tür olaylardan biri de Vedibasar'da gerçekleşmiş ve karışıklık çıkaran 17 Ermeni askeri köylüler tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Ermeniler öldürülen askerlerin öcünü almak için Vedi'ye saldırılar düzenlemişler. Abbasgulu Bey beklenmedik bir saldırı ile yüz yüze kalan yurttaşlarına seslenerek “Hergah biz gabağa çıkmamak³¹ bütün kend mehv olacak ” (Əliyev, 1990: 13) diye hitap etmiştir. Vedi ve etraf köylerdeki Azerbaycanlılar silaha sarılarak Vedi'nin savunmasına kalkmış, iki gün devam eden kanlı mücadeleden sonra Taşnaklar silahlarını da savaş alanında bırakarak Vedi'yi terk etmişlerdir.

Fakat gün geçtikçe daha da azgınlaşan düşmanlarla baş edebilmek için Abbasgulu Bey Şadlinski 1917 yılında gönüllülerden oluşan “Mübariz Deste” isimli müdafaa birliğini oluşturmuştur. Sabir Rüstemoğlu, araştırmalarında Vedi ilinde müdafaa birliği ile birlikte “Azerbaycan'da ilk defa Milli Hökümetin nümunesi³² olan “Vedibasar Komitesi” oluşturuldu. Abbasgulu Bey Şadlinski'nin başkanlığı ile “Ağsagallar Şurası” ve “Milli Birlik” gurumları faaliyete başladı.” (Rüstemoğlu, 2018: 5) diyerek adı geçen kurumların oluşturulduğunu göstermektedir.

1918 yılından itibaren Taşnakların Azerbaycan yurtlarına saldırıları sıkı bir hal almış, Türkiye sınırlarında bozuculuk faaliyetlerinde bulunan “Van” ve “Sasun” askeri birlikleri Taşnak lideri Andronik'in başkanlığında Azerbaycan topraklarına yerleşerek 1918-1919 yıllarında Revan ve etraf illerde yaşayan Azerbaycanlılara karşı akıl almaz cinayetler gerçekleştirmişlerdir.

“1918-ci ilinin Mart'ınadək³³ İrevan Guberniyasının³⁴ tekce dört – Revan, Sürmeli, Eçimedzin ve Yeni Beyazid gezalarında³⁵ Ermeniler 197 müsəlman kendini dağıdıb, bu kendlerde yaşayan 135 min nefere geder ehalinin³⁶ ekseriyetini³⁷ getle yetirib, sağ kalanlar ise qaçıb etraf bölgelərə – Azerbaycan, İran ve Türkiye'nin müsəlman kendlerine sığınınıblar.” (Salmanlı, 2015: 10).

³¹ Direniş göstermesek.

³² Örneği.

³³ Mart ayına kadar.

³⁴ Bölgesinin.

³⁵ Merkezinde.

³⁶ Nüfusun.

³⁷ Çoğunu.

Taşnaklar Vedibasarı'nı Şahablı, Gedirli ve Garahaç köylerine saldırılar düzenleyerek camilere sığınan insanları diri diri yakmışlardır.

Türk ordusu 1918 yılının bahar aylarından itibaren Taşnaklar üzerinde ciddi zaferler kazanmış, Kazım Karabekir Paşa'nın komutanlığında Taşnakları Kars, Gümrü ve diğer yakın illerden temizlemiştir. Bu vesile ile Nahcivan ve Revan sınırında toplanan Taşnaklar Revan'la Nahcivan arasında yerleşen Vedibasarı ilinin Ermenileştirilmesi uğruna ister silahlı saldırılar düzenlemeye, isterse de Nahcivan'ın o zamanki yerel yönetimi ile diyaloglar kurmaya yoğunlaşmışlar.

Fakat Abbasgulu Bey Mübariz Deste'nin komutanlığında Vedibasarı'ı Ermenilerin saldırılarından korumayı başarmıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin Revan yetkilisi Mehmed Tekinski 1919 yılında devlete verdiği raporunda “Böyük Vedililer Ermeni polkunu³⁸ tamamen darmadağın³⁹ etdiler.” (Ələkbərli, 2015: 14) şeklindeki bilgisi yer almaktadır ki, bu da Abbasgulu Bey ve askerlerinin Ermenilere karşı verdikleri mücadelenin göstergesi konumundadır.

1918 yılında Türk Ordusu Doğu Anadolu'yu düşmanlardan temizledikten sonra Azerbaycan'a gelmiş, burada çeşitli katliamlar gerçekleştiren Bolşevik ve Ermenilere karşı büyük azimle savaşmıştır. Nuru Paşa'nın komutanlığında Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü düşmanlardan temizlerken Halil Paşa'nın kumandanlığında Şark Orduları da, Nahcivan sınırlarında 15000 askerden oluşan Andranik'in ordusuna karşı mücadele etmiş ve “Aynı çeteler Osmanlı ordusuna da saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Bu durum üzerine Kazım Karabekir komutasındaki birlikler de, Nahcivan'ı kuşatmıştır. Sonunda Türk Ordusu 19 Temmuz 1918'de Nahcivan'ı kurtarmış ve Andranik'in zulmüne son vermiştir.” (Memmedli ve diğerleri, 2020: 409-410).

1918-1919 yıllarında Taşnaklar tam 4 kez (1918 Aralık, 1919 Ocak, 1919 Mayıs-Haziran ve 1919 Temmuz aylarında) Vedibasarı üzerine saldırıya geçmiş fakat Abbasgulu Bey ve Mübariz Deste Birliği tarafından geri savrulmuş, çok sayıda asker ve mühimmat kaybederek mevkilerini terk etmek zorunda kalmışlardır. İngilizlerden büyük destek gören Taşnaklar İngiliz albayı Polduen'in eliyle Abbasgulu Bey'i hapsedseler de, yine niyetlerini gerçekleştirememiş ve Nahcivan ile Revan arasındaki

³⁸ Askeri tabur.

³⁹ Darmaduman.

konumuyla coğrafi ve siyasi önem arz eden Vedibasır bölgesini Ermenileştirememişlerdir. Silahlı saldırılarla olumlu bir sonuca ulaşamayan Ermeniler aralarında İngiliz generali Tomson'un da bulunduğu heyeti Vedibasır'a göndermiş, Heyet bölgenin "barış yoluyla" teslim edilmesi için Abbasgulu Bey'le konuşmalara başlasa da konuşmalar neticesiz kalmış ve Taşnakların bu hamlesi de hüsrarla sonuçlanmıştır.

1920 yılından itibaren bölgede Ermeni-Taşnak güçleri etkin bir hale gelerek Nahcivan'a saldırıyor, Vedibasır'ı ise her taraftan kuşatma altında saklıyorlardı. Bakü'de Cumhuriyet yetkililerinin Bakü'yü işgal etmek üzere olan Bolşeviklerle mücadele etmesi ve sınır bölgelerine yeterince yardım gönderememesi, durumu iyice kötüleştirdi. Mevcut koşulları göz önünde bulunduran Abbasgulu Bey köy muhtarları ve askeri birlik kumandanları ile birlikte toplantı yaparak her geçen gün düşmanların kuşatma çemberini daraltarak içlere doğru indiğini onlara karşı koyabilecek silah ve mühimmatın tükendiğini bildirir.

İnsanların korku ve heyecan dolu bakışları karşısında Şadlinski bu durumdan kurtulmanın yolunu:

"Biz Türkiye'ye gide bilmerik, Türkiye'de neçe illerdir ki, kanlı müharibe gedir. ... Nahçıvan da dört tereften⁴⁰ Ermeni taşnaklarının hücumuna meruz kalıp. Ele hesap edirem ki, eger Vedi'ni terk edesi olsak, Şerur'da yerleşib Taşnaklarla partizan müharibesine keçmeliyik. ... Buna imkânımız olmazsa, Şahtahtı köprüsünden Cenubi Azerbaycan'a keçip orada müveggeti⁴¹ olarak ahalinin meskûnlaşması meselesini İran hükümeti ile razılaşıb⁴² teşkil etmeli, gelecek dövürler için güvvelerimizi seferberliye almalı, güçlü silah tedarükü görmeliyik." (Ələkbərli, 1997: 144-145) şeklinde ifade eder.

1920 yılının Temmuz ayında Taşnaklar Vedibasır'ı işgal etmek amacıyla büyük askeri harekât başlatılır. Abbasgulu Bey Şadlinski ve gönüllüler düşmanları geri oturtmak için mertlikle savaşsalar da, ister silah isterse de askeri bakımdan Ermenilerin üstün oluşu sebebiyle geri çekilmek zorunda kalırlar. Şadlinski halkı daha güvenli yere götürmek adına Nahcivan'a gelse de burada durumun daha kötü olduğunu ve Taşnakların dört bir taraftan Nahcivan üzerine saldırılara geçtiğini görünce Nahcivan, Şerur, Zengibasır, Dereleyez'de Ermeni zulmünden kaçan ve Şahtahtı istasyonuna toplanan göçmenleri de yanına alarak İran'a geçmiş burada bir süre Hoy vilayetinde kalmışlardır. Hoy valisi

⁴⁰ Yandan

⁴¹ Geçici

⁴² Anlaşıp.

Nemo Han'ın soyguncu tavırlarına karşın Şadlinski 100 bin kişilik göçmeni de yanına alarak Merend (bazı kaynaklarda Maku) şehrine gitmiş ve geçici süreliğine (1920 yılının Eylül ayına kadar) buraya yerleşmişlerdir.

Kısa bir sürede Zengezur ve etraf illeri işgal eden Taşnaklar Nahcivan'ı ele geçirerek onu Revan'la birleştirmek ve Büyük Ermenistan'ın terkip hissesi olarak dünyaya tanıtmak istiyorlardı. Henüz 1918 yılında Taşnak lideri O. Kaçaznuni “Tatar-Şerur-Nahçıvan’ından ayrılığda Ermenistan devleti düşünülemez” (Ələkbərli, 2015: 14) demiş ve Ermeni çeteleri de bu planı gerçekleştirmek üzere kısa sürede Nahcivan'ı işgal etseler de Nerimanov'un önderliğinde Bolşevik orduları kurtarmış ve burada Nahcivan Sovyet Respublikasını kurmuşlardır.

1920 yılının Ağustos ayında komiser olarak Nahcivan'a gönderilen Bahadur Velibeyov Neriman Nerimanov'un talimatıyla Merend'e Abbasgulu Bey Şadlinski'nin yanına heyet göndererek onun geri dönmesini ve Bolşeviklere Şerur, Zengezur, Vedibasars ve diğer illerden Taşnakları uzaklaştırmak işinde yardım etmesini istemiştir. Heyetin getirdiği mektubu okuyan Şadlinski Mübariz Deste terkiibinde bulunan 200'e yakın gönüllü askerle Nahcivan'a gelmiş ve burada Abbasgulu Bey'e “Nahçıvan Herbi İngilab Komitesinin gerarı ile öz silahlı destesini “Gırmızı Tabur” adıyla yeniden teşkil etmek ve onu daha da güçlendirib daşnaklarla başlanacak gelecek döyüşlere hazır veziyyete getirmek tapşırılır.” (Ələkbərli, 1996: 160).

Abbasgulu Bey (1920 Eylül-1921 Temmuz) Kırmızı Tabur ordusu ile birlikte Şerur, Dereleyez, Sederek, Vedibasars, Gemerli ve birçok başka bölgeleri düşmanlardan temizlemiş, bölgede “ingilis-daşnak işğalına son koymuş” (Ağbabalı, 2017: 7) Abbasgulu Bey Şadlinski ve Kırmızı Tabur birliğinin 18 askeri Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti tarafından gösterdikleri fedakârlıktan dolayı “Kırmızı Bayrak” madalyası ile taltif edilmişlerdir (Ek 2.).

Savaş bittikten sonra Abbasgulu Bey “Nahçıvan serhed mühafize destesinin reisi vezifesinde taburcuları ile birlikte bölgenin siyasi sabitliyini ve serhedlerin tehlikesizliyini korumuştur.” (Əliyev, 2011: 6) 1923 yılında Develi köyünde kireç madeni açılmış ve Abbasgulu Bey maden müdürü tayin edilmiştir.

1930 yılına gelindiğinde ise SSCB'de “kolhozlaştırma” politikası adı altında saygın kişilere baskı uygulanması, mülklerinin izinsiz şekilde müsadere edilmesi, onlara karşı

küçümseyici ve alaycı şekilde davranıldığı görülmektedir, bu duruma itiraz eden kişiler “kulak” diye adlandırılarak kurşuna dizilmişlerdir. SSCB’nin memleket insanlarını birbirine düşüren bu siyaseti Vedibasari’ı da etkilemiş ve Çimen köy sakini ve bölgede sözü geçen Kerbelayi İsmail, Ermeni şovenistleri ve Bolşeviklerin hedefi olmuştur.

Kerbelayi İsmail hele 1918-1920 yıllarında Abbasgulu Bey’le birlikte Ermeni Taşnak çetesine karşı savaşmış, Sovyet hâkimiyeti kurulduğunda ise şahsi mülkünün bir kısmını kolhoza bağışlamış en önemlisi ise toplumun saygı ve güvenini kazanmış, yörenin aksakalı gibi tanınmıştır. Fakat makamı için her türlü adaletsizliği göze alan komünistler henüz 1928 yılından başlayarak Kerbelayi’yi takip ve baskılara maruz bırakmış onu “sağcı”⁴³ adlandırarak oy hakkını elinden almışlardı. Bununla da yetinmeyen komite üyeleri Kerbelayi İsmail’in evine gelerek bütün *emlâkini* elinden almaya, arsız bir soyguncu gibi davranarak döşeklerin içindeki yünü bile müsadere etmeye kalkışmışlardır.

Aşağılayıcı davranışlar karşısında sabırla direnen Kerbelayi İsmail “yâd adamların”⁴⁴ gece iken⁴⁵ oğlu Esed’in arvad-uşağı⁴⁶ yatan otaglara sokulub ahtarı⁴⁷ aparmasına dözmür ve silah götürerek dağlara çekilir.” (Ələkbərli, 1996: 190). Aziz Alekberli, “Abbasgulu Bey Şadlinski” kitabında Kerbelayi’nin Çığın deresine çekilerek kaldırdığı kıyama katılan kişiler arasında Kerbelayi’nin yeğeni Meherrem Penahoğlu da vardır. (Meherrem aynı zamanda Abbasgulu Bey’le birlikte Kırmızı Tabur’da savaşmış ve Kırmızı Bayrak madalyası ile taltif edilmiştir.) Gemlo, Veli Kürd Sultan, Tat Memmed, İbiş, Kabla Ahmed, Kerkablı Behlul gibi yörede yiğitliği ile nam salmış kişilerin de isyana katılmış, olduğunu hatta Kerbelayi ile arasında kan davası bulunan İsmail Usuboğlu ve akrabalarının da bu isyanda yer almıştır.

İsyanı yatıştırmak için görevlendirilen Eli Tağızade, Ahmed Ahmedov ve Şabanbeyov soy isimli yetkililer Vedibasari’a gelerek olayı barış yolu ile halletmek ve bu amaçla da halk arasından saygın kişilerin Kerbelayi İsmail ile görüşüp konuşmasını uygun görürler. Bu iş için Abbasgulu Bey görevlendirilir. Yörede yaşayan herkes Kerbelayi

⁴³ Sovyet döneminde muhalifetçilere verilen ad.

⁴⁴ Yabancı kişilerin.

⁴⁵ Gece saatlerinde.

⁴⁶ Ailesi.

⁴⁷ Arama.

İsmail'in isyandan kolay kolay çekilmeyeceğini bilir ve Abbasgulu Bey ile aralarındaki arkadaşlık, akrabalık bağlarına güvenerek sadece Abbasgulu Beyin onu yolundan geri döndürebileceğine inanırlar. Abbasgulu Bey 2 Mart 1930 tarihinde Vedibasars'ın özgürlüğü uğruna savaşlarda en yakın arkadaşı olan kolhoz sedri⁴⁸ olarak çalışan Halil Mehdi oğlunu da yanına alarak Kerbelayı'nın bulunduğu Karabağlar köyüne gider.

İsyancıların arasına giderek onları sakinleştirmek büyük bir tehlike arz ediyordu ve bu iş için Abbasgulu Bey gibi seçkin bir insanın seçilmesi yöre halkı tarafından Şadlinski'nin "ortadan kaldırılması" için yapılan planlı bir hareket olarak değerlendiriliyordu. Aziz Elekberli, araştırmalarında "birilerinin" Abbasgulu Bey'e karşı komplo hazırladığını:

"Abbasgulu Bey'in giyamçılarla danışıklara getmek razılığını alıb, onu yola saldığdan⁴⁹ sonra Böyük Vedi'den "Pota⁵⁰ Bayram" deye çağırılan bir neferi giyamçıların içine gönderirler. Hemin şahıs... "etibarlı menbeden" Kerbelayı İsmayıl'a aşağıdaki mezmunda mektup aparır: Abbasgulu Bey Şadlinski Ermenilerle danışıklara girib. Bu günlerde sizin yerinizi öğrenmeye gelecek. Sonra Ermenilerle birlikte hücum edib hamınızı öldürecekler." (Ələkbərli, 1996: 195) şeklinde aktarmaktadır.

Karabağlar köyüne gelen Şadlinski'ye Kerbelayı'nın burada olmadığı, Kolanılı köyüne gittiğini haber verirler. Abbasgulu Bey oradan ayrılarak Kolanılı köyüne gider, yol üstü Denhez'de Samet adlı bir kişinin evinde bir gecelik misafir kalır ve yeniden yola çıkar. Yolu Camışbasan köyünden geçtiği için Halil'in bacanağı Şirali onları misafir eder ve geri dönmeleri için ikna etmeye çalışsa da bir sonuca varamaz. Abbasgulu Bey, Kolanılı köyüne geldiğinde Kerbelayı'nın dağlara çekildiği haberini alır. Şadlinski ile Kerbelayı arasında samimi bir dostluk vardı ve Kerbelayı de bu yüzden Abbasgulu Bey'le karşı karşıya gelmek istememiştir.

Abbasgulu Bey'in Kerbelayı ile konuşma çabaları neticesiz kalır ve bey önce aksakallar ile daha sonra ise bir yere toplanan köylülerle konuşarak devletle karşı gelmek yerine işlerinin başına dönmelerini talep eder. Konuşma sırasında sinirleri gerilen Şadlinski, konuşmasını "Meni mecbur elemeyin⁵¹ ki, tezedən⁵² elime silah götürüm." (Ələkbərli, 1996: 201) uyarısı ile bitirir.

⁴⁸ Müdür.

⁴⁹ Yolcu etmek.

⁵⁰ Şişko.

⁵¹ Zorunda bırakmak

Şadlinski, Böyük Vedi köyüne geri gelirken yolda Gemlo ve onun silahlı birliği ile karşı karşıya gelir. Kaçaklar ilk başta Halil'e daha sonra ise dereye yuvarlanan Şadlinski'ye kurşun yağdırırlar. Şadlinski onlara seslenerek amellerinden geri dönmelerini istese de, kaçaklardan biri beyi katleder. Abbasgulu Bey'in en yakın silah arkadaşı olan Meherrem Penahoğlu hatıralarında beyin vurulma anını “Ona gülle atılанда Esed’le men (Kerbalayı’nın büyük oğlu) üzümüzü gayalara çevirip⁵³ ağlayırdık. Heç ne etmek mümkün deyildi. Gaçag kanunlarını pozmag olmazdı.” (Ələkbərli, 1996: 204) şeklinde aktarmaktadır. Abbasgulu Bey Şadlinski ve Halil Mehdiyev’in cenazesi büyük törenin ardından 1930 yılı Mart ayının 11’inde Böyük Vedi Köy Okulunun önündeki bahçede defnedilmiştir.

1.5. HUDAFERİN KÖPRÜSÜ ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR

1.5.1. Akkoyunlular Devleti

Akkoyunlular konar-göçer yaşam kültürünü benimseyen bir Türkmen topluluğudur ve adını da besledikleri koyun sürülerinden almaktadır. Kaynaklarda bazen Akkoyunlulara “Oğuzların Bayındır boyundan oldukları için... “Bayındırıyye” de denilmiştir.” (Tirhani, 2014: 1). XI. yüzyılda Oğuzlarla birlikte Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasına göç eden Akkoyunlu aşiretinin Selçuklu imparatorluğunun yıkılışından sonra müstakil bir beylik olarak oluştuğu tahmin edilmektedir. Kurulan devlet Akkoyunlu olarak adlansa da “Akkoyunlu eli arasında doğrudan doğruya Ak-koyunlu adını taşıyan bir oymak yoktur” (Erdem, Paydaş, 2021: 50) ve devlet yapısı 39 Türk tayfasının birleştiği bir konfederasyon şeklinde idi.

Akkoyunluların tarih sahnesine çıkışı 1340 yılında Tur Ali Bey’in Trabzon-Rum Devletine gerçekleştirdiği seferlerle başlamaktadır. Tur Ali Bey 1340, 1341, 1343, 1348 (diğer beyliklerin de katılımıyla) yaptığı akınlarla Trabzon Devletinin topraklarını yağmalamış, İmparator III. Aleksios saldırılara karşı koyamayınca kız kardeşi Prenses Mariya’yı Tur Ali Bey’in oğlu Kutlu Bey’le evlendirmiş ve bu evlilik sayesinde 1363 yılına kadar devletinin dokunulmazlığını temin edebilmiştir. Tur Ali Bey’den sonra

⁵² Tekrar

⁵³ Dönmek

Akkoyunlular Beyliğini sırasıyla Kutlu Bey (1363-1389), Ahmet Bey (1389-1403), Kara Yülük Osman Bey (1403-1435), Ali Bey (1435-1438), Sultan Hamza Bey (1438-1444) ve Cihangir Miza (1444-1453) yönetmiştir.

Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra hükümdar adayları arasında Amid'e (Diyarbakır'a) en çabuk ulaşan Cihangir Mirza, hükümdar tahtına oturur. Cihangir Mirza hâkimiyetinin ilk yıllarından başlayarak Karakoyunlularla ve devlete karşı gelen beyliklerle savaşır. Bu savaşlarda en büyük yardımcısı ise ağabeyi Uzun Hasan Bey idi. Fakat Cihangir Mirza'nın 1452 yılında Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'la antlaşma yaparak Karakoyunlu Devletinin egemenliğini tanınması üzerine Uzun Hasan Bey ondan ayrılır ve kardeşiyle uzun mücadelenin ardından 1453 yılında Akkoyunlu tahtını sahiplenir.

Henüz seraskerlik zamanından birçok aşiret ve oymak beylerinin itimadını kazanan Uzun Hasan, hükümdarlığının ilk yıllarından başlayarak küçük beylikleri kendi etrafında birleştirmiş, Karakoyunluların düzenlediği saldırıları defederek Akkoyunlu sınırlarını büyötmüştür. Özellikle 1457 yılında Rüstem Bey'in komutanlığındaki Karakoyunlu ordularını yenilgiye uğratarak konumunu güçlendiren Uzun Hasan, 1467 yılında Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ı alt ederek öldürdü ve Karakoyunlu devletine son verdi. Bununla da merkezi Tebriz şehri olan Akkoyunlu devleti kuruldu ki, Kızıloğlu'na göre bu devletin sınırları "...Gerbde⁵⁴ Ferat⁵⁵ çayı sahillerine, Şergde⁵⁶ Herat'a, Şimalda⁵⁷ Kafkas dağlarına, Cenupda⁵⁸ ise Basra körfezine kadar uzanırdı." (Necöfli, 2012: 196).

Henüz Uzun Hasan'ın dedesi Kara Yülük Osman zamanında Akkoyunlular ile Osmanlılar arasında dostluk ilişkisi olmuş, fakat Akkoyunlu Beyliğinin giderek güçlenmesini Osmanlılar Doğu sınırlarına bir tehdit olarak kabul etmiş ve Yıldırım Beyazıt bu tehlikeyi önlemek adına Akkoyunlulara karşı seferlere başlamıştır. Akkoyunlular ise Osmanlılara karşı 1402 Ankara savaşında Timur saflarında yer almış ve bu durum her iki devlet arasındaki ilişkilerin keskinleşmesine neden olmuştur.

⁵⁴ Batı

⁵⁵ Fırat nehri

⁵⁶ Doğu

⁵⁷ Güney

⁵⁸ Kuzey

Uzun Hasan'ın yürüttüğü doğru siyaset ve halka karşı adaletli yaklaşımı Akkoyunluların beylik sınırlarını aşarak güçlü bir devlete dönüşmesine sebep olmuş ve Uzun Hasan, Akkoyunlu sınırlarında yer alan Trabzon Rum imparatoru ile akrabalık ilişkileri kurmuş, IV. İoannes'in kızı Despina Hatun'la (Feodora) evlenmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Osmanlının Karadeniz'e çıkışını temin etmek adına Trabzon'a seferler düzenlemesi iki devlet arasındaki ilişkilerin yeniden keskinleşmesi ile sonuçlanır ve II. Mehmet, Akkoyunlular ile savaşmak üzere ordularını Erzincan yakınlarında Yassıçemen'e toplar.

Uzun Hasan'ın annesi Sara (Saray) Hatun otoriter bir kadındı ve Akkoyunlu elçileri ile birlikte Fatih Sultan Mehmet'i ziyaret etti. “Saray Hatun Osmanlı sultanının herbi düşergesinde yakış karşılandı. Kaynakların verdiği melumata göre Saray Hatun ve II Mehmet bir-birine “ana” ve “oğul” deye müraciet etmişlerdir.” (Necəfli, 2012: 312). Büyük nüfuz sahibi Sara Hatun II. Mehmet ile Akkoyunlular arasında barış sağlasa da hükümdar Trabzon seferinden vazgeçmedi ve uzun kuşatmanın ardından 1461 yılında Trabzon'u Osmanlı topraklarına katarak Rum İmparatorluğunun varlığına son verdi.

Uzun Hasan, Karakoyunlular Devletini bozguna uğrattıktan sonra İran havzasında Timurlular Devleti ile komşu oldu, Akkoyunluların güçlenmesinden rahatsız olan Timurlu sultanı Ebû Said Akkoyunlu Devleti üzerine yürüdü. O, Cihan Şah'ın oğlu Hasan Ali'yi Akkoyunlu Devleti ile savaşa teşvik etse de Hasan Ali yenilgiye uğradı ve Ebû Said bunun üzerine Uzun Hasan'la savaşmaya karar verdi. Uzun Hasan Ebû Said'e barış teklif ettiyse de olumlu bir sonuç alamadı. Bu konuyu Walther Hinz: “Uzun Hasan ağır fakat durmadan ilerleyen Timur ordusuna birbiri arkasından barış heyetleri gönderiyordu. Boş yere dedelerinin Timur ailesiyle dostluğunu ileri sürdü. Kendisine yalnız Azerbaycan bırakılmak suretiyle Ebû Said'in hâkimiyetini tanıdıysa da hiçbir teklif Horasan ordusunun batıya doğru istilâ yürüyüşünü durduramadı.” (Walther, 1992: 45) şeklinde açıklamaktadır.

Ebû Said büyük bir orduyla İran'a, oradan da Aras kıyılarına inse de kışın sert geçmesi, açlık ve hastalık sebebiyle ordusu tamamen güçten düştü. Uzun Hasan düşmanın karşılaştığı güçlükleri artırmak için Şirvan hâkimi Ferruh Yesar'ın Cıgataylılara yiyecek satmasını yasakladı. Bitkin düşmüş ordu 28 Ocak 1469 tarihinde Mahmudabad

yakınlarındaki savaşta kolaylıkla yenildi ve esir alınan Ebû Said, Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel tarafından 7 Şubat 1469 tarihinde idam edildi.

Uzun Hasan'ın zaferi onun büyük devletlerin itimadını kazanması, Akkoyunluların ise büyük ve güçlü bir devlet olarak kabullenilişiyile sonuçlandı. Memluk sultanları Uzun Hasan'ı tebrik ederek saraya elçiler gönderirken, Venedik başkanı, Uzun Hasan Bey'e müttefiklik teklifinde bulundu. Uzun Hasan Bey bu teklifi kabul ederek Venedik başkanından ateşli silahlar istedi. "Venedik ise silahların verilmesinin müzakerelere bağlı olduğunu bildirdi." (Erdem, Paydaş, 2021: 133). Trabzon, Erzincan ve Amasya yörelerini Osmanlı'ya kaptıran Uzun Hasan bu zaferinden sonra kaybedilen toprakları geri alabilmek için yeniden mücadeleye başladı. 1470 yılında dinlenmek için yaylalara inen Uzun Hasan burada Karaman emirleri ile görüştü ve emirler Fatih Sultan Mehmet'in Karaman'ın büyük bir kısmını işgal ettiği ve Karaman beylerinin de Karaman'dan uzaklaştırdığı bilgisini vererek Uzun Hasan'dan yardım istediler.

Olayların bu mecrada gelişmesi Osmanlılar ile Akkoyunlular karşı karşıya getirdi. 1473 Haziran ayında Akkoyunlular ile Osmanlılar arasındaki savaşta Uğurlu Muhammed'in komutanlığındaki ordu zafer kazansa da 11 Ağustos 1473 yılında Tercan yakınlarındaki Otlukbeli düzündeki savaşta Akkoyunlular büyük bir yenilgiye uğradılar. Ateşli silahlarla silahlanmış II. Mehmet ordusu Akkoyunlu ordularının sağ ve sol kanadını bozguna uğratarak Zeynel Bey'i esir alarak idam etti. "Akkoyunlu padişahı oğlu Zeynel'in öldürülmüş olduğunu öğrenince savaşma azmi kırıldı ve savaş alanını terk etti. ... Fatih, Akkoyunluların savaş alanını terk etmesinden sonra zaferini ilan etti." (Erdem, Paydaş, 2021: 142-143).

Genç yaşlarından başlayarak az sayıda orduyla büyük zaferler kazanan Uzun Hasan için Otlukbeli savaşı büyük bir yıkıma yol açtı. Uzun Hasan hakkında bilgi veren araştırmacılar onun halk tarafından akıllı, zekâsı, adalet ve yenilmezliği sebebiyle İmam Mehdi olarak görüldüğünü aktarmaktadır. Bu yenilgi sebebiyle halkın inancı sarsılmış, derin üzüntü içinde olan Uzun Hasan ise melankoliye yakalanmıştır.

Uzun Hasan Bey'in en büyük oğlu Uğurlu Muhammet saygılı bir evlat ve başarılı bir komutandı. Otlukbeli savaşından bir hafta önce Akkoyunlular, Osmanlılarla savaşta Uğurlu Muhammet sayesinde büyük bir zafer kazandı. Uğurlu Muhammet Osmanlılar ile kesin savaşa girilmenin doğru bir karar olacağını babasına ilettili. Fakat Uğurlu

Muhammed'in üvey annesi Selçukşah Begüm'ün "Uğurlu Muhammet ordu arasında tam bir itibar kazanabilmek için Rum ordusunun yenilgisinin kendi eliyle olması davasındadır." (Tihrani, 2014: 374) sözleri üzerine Uzun Hasan savaşı durdurdu ve bu karar onu büyük bir yenilgiye götürdü.

Savaş sonrası Uzun Hasan oğlu Muhammed'in tahtı ele geçirebileceğinden kuşkulandı, onu Şiraz valiliğinden alarak Bağdat valisi tayin etti. Başkentten uzaklaştırılan şehzade Memluk sultanı ile yakınlaşarak babasına isyan etti. Babasının savaş hazırlıkları yaptığı haberini duyunca ise Fatih Sultan Mehmet'in yanına giderek onun himayesi altına girdi. Fatih, Muhammed'i öz kızıyla evlendirdi ve onu Akkoyunlu sultanı yapacağı yönünde vaatler verdi. Bu durum üzerine Muhammed, Osmanlı ordularıyla birlikte sık sık babasının topraklarını yağmalamaya başladı. Bir grup Akkoyunlu beyleri Uğurlu Muhammed'i yakalamak için Uzun Hasan'ın öldüğü haberini çıkardı. Bu habere kanan şehzade Tebriz'e doğru yola koyulsa da "babasının sağ olduğunu ve kendisini harekete geçiren beylerin vermiş oldukları haberlerin aldatma olduğunu anladı. Fakat bu zorlu savaştan kaçamadığı için babasının ordusuna yenilerek 1477 yılında Erzincan'da öldürüldü." (Erdem, Paydaş, 2021: 146).

Otlukbeli savaşından sonra Uzun Hasan büyük seferlere çıkmadı. Sadece Gürcistan üzerine yürüyüşler düzenledi ve 1478 yılında son Gürcistan seferinden sonra hastalanarak vefat etti. Son nefesinde hâkimiyetini oğlu Sultan Halil'e teslim ederken devlet işlerinde kardeşi Yakup Bey'in yardımlarından yararlanılmasını nasihat etti.

Döneminin en adaletli hükümdarı olan, bu sebeple de "Adil Sultan" ismini alan Uzun Hasan henüz 11 yaşındayken seferlere çıkmış, savaşlarda uyguladığı doğru hamle ve taktikler sayesinde büyük zaferlere imza atmıştır. Hâkimiyeti süresinde ateşli silahlara sahip olmasa bile "seçme süvari ordusu ile Karagoyunlu ve Teymuri ordusunu ağır meğlubiyete uğrada bildi. Uzun Hasan mehz bu herbi uğurları ile Çingiz ve Emir Teymur kimi cahangirler arasında yer almıştır." (Nəcəfli, 2012: 217).

Savaşlarda bile adalet ve merhametinden ödün vermeyen sultan hem de güçlü milli kimliğe sahip bir hükümdar olarak tanınmıştır. Türk ataları ile gurur duyan Uzun Hasan birçok edebi eserlerle birlikte Kuran'ı da Türkçeye tercüme ettirmiş, huzurunda Kuran'ın Türkçe okunmasını istemiştir. Uzun Hasan Bey, Karakoyunlu zamanından kalan yüksek vergileri azaltmış "şehir ahalisinden alınacak vergiler hakkında kendi

adını taşıyan Kanunname-i Hasan Bey'i yapmıştır." (Walther, 1992: 88). Kaynaklarda "Hasan Padişah'ın Kanunları" olarak da geçen vergi ve idari düzenlemeler içeren kanunlar Hasan Bey'in ölümünden sonra da yürürlükte olmuş, Akkoyunlulardan sonra bölgede hâkim olan Osmanlı ve Safevi Hanedanları tarafından da uygulanmıştır. "Uzun Hasan'ın kanunlarının Osmanlı Devleti haricinde Safeviler tarafından da en azından Şah Tahmasp devrine kadar uygulandığı bilinmektedir." (Özcan, 2011: 177).

Hükümdarın ölümünden sonra büyük oğlu Sultan Halil tahta geçtiyse de hâkimiyeti uzun sürmedi. Halil, annesi Selçukşah Begüm ile kardeşleri Yakup ve Yusuf'u başkentten uzaklaştırarak Diyarbakır'a gönderdi. Akkoyunlu sarayında otoritesi ile seçilen Selçukşah Begüm saraydan uzaklaştırılmasını kabullenmeyerek oğlu Yakup'u tahta çıkarmak için Diyarbakır'daki emirleri etrafına topladı. Yakup Bey, annesinin ve emirlerin desteği ile ayaklanma çıkardı ve 1478 yılında ağabeyi Sultan Halil ile savaşta onu öldürerek Akkoyunlu tahtına geçti.

Sultan Yakup 12 yıl Akkoyunlu Devletini yönetmiş ve babası Uzun Hasan'ın yolundan giderek devleti güçlendirmeye, halka adaletli davranmaya çalışmıştır. Yakup Bey saltanatın yönetiminde annesi Selçukşah Begüm'ün yardımından faydalanmıştır. Fakat 1490 yılında Selçukşah Begüm, ardından ise Karabağ'da yayılan salgın sebebiyle aynı yıl içerisinde oğlanları Yusuf ve Yakup Bey de vefat etti.

Yakup Bey'in ölümünden sonra Akkoyunlu devletinde karışıklıklar meydana geldi. Akkoyunlu emirleri iki cepheye ayrıldı, onlardan bazıları Uzun Hasan'ın son oğlu Mesih'i bazıları da Yakup Bey'in oğlu Baysungur'u sultan ilan ettiler. Bu durum Akkoyunlu'da taht kavgalarının fitilini ateşledi ve şehzadeler arasında devlet yönetimi sık sık el değiştirdi. Bitmeyen hâkimiyet savaşları Akkoyunluların bir devlet olarak çöküşünü hızlandırdı.

1.5.2. XV. Yüzyıl Safeviler Dönemi. Şeyh Haydar'ın Faaliyetleri ve Öldürülmesi. Şah İsmail'in Çocukluk Dönemi ve Hurucu

Hudaferin Köprüsü romanına konu olan Safeviler dönemi hakkında Tezin 3. Bölümünde detaylı bilgi verilmiştir.

1.6. ÇALDIRAN DÖYÜŞÜ ROMANINDA TARİHİ OLAY VE KAHRAMANLAR

Romanda Şah İsmail'in 1501-1514 yılları arasındaki yaşam ve faaliyetleri ele alınmış, aynı dönemde Osmanlı'da baş gösteren olaylar konu edinmiştir. Bu tarihi olay ve kahramanlar hakkında tezin 2. bölümünde bilgi verilmiştir.

1.6.1. Kurbanî

XV- XVI. yüzyıllar Azerbaycan halk edebiyatının önemli şahıslarından ve “Azerbaycan professional âşık şairinin ilk nümayendelerinden biri” (Abbaslı, 2004: 30) Âşık Kurbanî/Qurbanî'dir. Kurbanî'nin hayatı hakkındaki bilgiler yetersiz ve bir o kadar da tartışmalıdır. Bu bilgilerin kaynaklardan ziyade halk hikâye ve rivayetlerinde yer alması ileri sürülen fikirlerin ihtimal ağırlıklı olmasıyla sonuçlanmıştır. Şairin şiirlerinin dağınık halde günümüze ulaşması da bilgilerin netleşmesinde güçlük yaratmaktadır. Kurbanî, şiirlerinde bazen Kurban bazen de Kurbanî ismini kullanmaktadır, fakat şairin düştüğü bu dipnotun isim yoksa bir mahlas olduğu da henüz netleştirilememiştir.

“Teessüf ki senetkarla bağlı birçok meseleler hele aydınlaşdırılmayıb. Kurbanî harada doğulmuştur? Harada yaşamış ve ne geder yaşamıştır?” (Kazımov, 2006: 5) Birçok araştırmacılar şiirlerinden hareketle şairin Şah İsmail ile aynı dönemde yaşadığını ve şahın değer verdiği şairlerden biri olduğunu tahmin etmektedir. Kurbanî kendisi de Safevi-Kızılbaş görüşünün savunucularından biri olmuş bunu şiirlerinde açık şekilde belirtmiştir:

“Gözel şahim şeyh oğludu
Şah Hatayi, Şah Hatayi!
Şahi-merdana bağıldı,
Şah Hatayi, Şah Hatayi!

Bu dünyada bir hak divan,
O dünyada cennetmekân,
Goy var olsun türki-zeban,
Şah Hatayi, Şah Hatayi! ” (Kazımov, 2006: 44).

Halk rivayetlerinde özellikle de şaire ithaf edilen “Kurbani Peri” hikâyesinde Kurbani’nin Araz nehri yakınlarında bulunan Diri köyünde (şimdiki Cebrayıl ili yakınlarında) doğduğu, şairin Diri dağının eteklerinde yılan sokmasından vefat ettiği gösterilmektedir. Araştırmacılardan M. Tehmasip köy sakinleri ile yaptığı derlemeler ışığında destanda verilen bu bilgiye açıklık getirmektedir. “Cebrayıl rayonunun Hasanlı kendi yakınlığında Diridağ döşündeki⁵⁹ gedim⁶⁰ gebristanda Âşık gebri adlı bir gebir vardır. Yerli ehali içerisinde gezen rivayetlere göre, bu Kurbani’nin gebridir.” (Təhmasib, Axundov, 2005: 292).

Kurbani’nin şiirlerinde yer alan bir başka bilgi ise şairle Şah İsmail’in vezirlerinden biri arasında ihtilaf yaşanması ve Kurbani’nin bu durumu mektupla Şah İsmail’e iletmesi ondan yardım istemesidir. “Golu bağlı keçdim Hudaferin’dan” (Kazımov, 2006: 76) diyen şair eserlerinde daha çok Gara Vezir isimli bir devlet adamından şikâyetçi olmuş, beddua nitelikli şiirleri ile haksızlığa uğradığını ifade etmiştir. Fakat İsmail bu durumdan haberdar olunca Kurbani’ye büyük destek sağlamış hatta araştırmacılara göre Kurbani bir süre Tebriz’de şah sarayında yaşamıştır. Şairin Şah İsmail’e yazdığı mersiyeleri Kurbani’nin İsmail’den çok yaşadığı ve aralarında samimi bir dostluk ilişkisi olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

“Getmiş idim mürşidime derdime deva gıla,
Men ne bilim men gelince hak ile yeksan ola.

Ağlım itirdim, elim titrer, göz ağlar, ser eser,
Pirim girib ol nigabe, getmeyeydi cavan gerek.” (Kazımov, 2006: 116).

Şiirlerinden Kurbani’nin bir süre Kars’ta yaşadığı, sıkıntılı zamanlar geçirdiği anlaşılmaktadır. Şair, eserlerinde sosyal adaletsizlik ve aşk konusuna odaklanmıştır. Şiirlerinde daha çok Peri isimli bir kızdan bahsetmesi şairin Peri isimli bir sevdiğinin olduğunu göstermektedir. Şair, şiirlerinde derin manaları sade ve akıcı bir üslupla ifade etmiş, eserleri asırlarca halkın ruhunu besleyerek topluma dürüstlük/adalet/aşk/sevda gibi yaşam ölçütleri aşılmalıdır. Aynı zamanda şair, döneminde baş gösteren haksızlıklara da şiirin diliyle itiraz etmiş, yazdığı dörtlükler deyim şeklinde halk

⁵⁹ Dağların ön ve ortaya yakın tarafı.

⁶⁰ Kadim.

arasında yaygınlaşmıştır. Şairin sahip olduğu konu ve üslup zenginliğini yüksek değerlendiren Kazımov’a göre; Kurbanî “Dede Korkut zerresidir.” (Kazımov, 2004: 535).

II. BÖLÜM

AZİZE CEFERZADE’NİN TARİHİ ROMANLARI

2.1. AZİZE CEFERZADE’NİN HAYATI

Azize Ceferzade 29 Aralık 1921 yılında Bakü’de doğmuştur. Babasının ismi Memmedbağır annesinin ismi ise Büyükhanım’dır. Ceferzade’nin hem annesinin hem babasının soy kütüğü Azerbaycan’ın meşhur han ve bey nesillerine dayanmaktadır. Ailenin büyük evladı olan Ceferzade’nin iki erkek kardeşi de olmuştur. Yazarın ismi hakkında farklı fikirler mevcuttur. Pervane Bayram, Ceferzade’nin babası Memmedbağır’ın, annesinin anısına yazarın ismini Hanım koymak istediğini fakat ismin aile kararıyla Azize Hanım olarak koyulduğu bilgisini vermektedir. Aynı zamanda nüfus memurunun bu ismi kayda geçerken hanım kısmını çıkararak Azize şeklinde kayda geçtiğini de belirtmektedir.

Kemale Ceferzade Azize Hanım’ın ismi hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Anamdan evvelki⁶¹ uşakların⁶² hiç biri galmayıblar. Adını Azizhanım goyublar, sonra mektebe gedende senedlere⁶³ Azize yazılıp. Köhne⁶⁴ Şamahılılar anama hemişe Azizhanım deyerdiler.”(azadliq.org/a/24807595.html).

1930 yılında okula başlayan yazar ilk, orta ve lise eğitimini Bakü’de 38 numaralı okulda aldıktan sonra aynı anda hem Tiyatro Yüksek Okulunda hem de Muallimler Enstitüsünde okumuş, çalışkan ve başarılı bir öğrenci olduğu için M. F. Ahundov ödülüne layık görülmüştür. 1940 yılında “Ejder adlı harbiyeli bir gençle” (Bayram, 2013: 21) evlenmiş, bu nikâhtan Esmeralda adında bir kızı dünyaya gelmiştir. Fakat yazar ilk evladını henüz 2 yaşını doldurmadan kaybetmiş, bir daha da evlat sahibi olmamıştır. Evlat acısı yazarın hayatını derinden etkilemiş, kaybettiği kızının anısını “Esmeralda” ve “Oyan Balacıgım” hikâyelerinde yaşatmış ve bu acı neredeyse tüm romanlarında evlat acısı çeken anne karakterlerin yer almasına sebep olmuştur.

⁶¹ Önceki.

⁶² Çocukların.

⁶³ Belgelere.

⁶⁴ Eski.

Yazar, erkek kardeşinin oğlu Turan'ı resmi evlat edinmiştir. Turan, babalığı Memmed İbrahimov'un soyadını taşımaktadır, bundan başka erkek kardeşinin kızı Kemale'yi de 13. gününden itibaren yanında büyüttüştür. Oğlu Turan aynı zamanda yazarın ilk okuyucusu olmuş, yazdığı hikâye ve romanları ilk kez o okuyarak tenkit etmiştir. Turan İbrahimov yaptığı bir söyleyişinde annesinin yazılarını 12 yaşından itibaren okuduğunu, onun yazı tarzını çok iyi bildiğini, farklı yıllardaki yazılarını birbirinden ayırabildiğini söylemiştir.

Yazar, 1942-1945 yılları arasında Aksu İlının Çaparlı köyünde önce öğretmenlik yapmış, Azerbaycan ve Rus dillerinde ders vermiş, daha sonra ise burada okul müdürü olarak görevlendirilmiştir. 1945 yılında Bakü Devlet Üniversitesi'ni kazanmış fakat sınıf arkadaşı, sonraki yıllarda Azerbaycan'ın meşhur yazarlarından biri olacak olan Osman Sarıvelli'nin verdiği, Arap alfabesiyle yazılmış Tefik Fikret'in eserlerinden ibaret kitabı okuduğu sırada yakalanmış ve üniversiteden atılmıştır.

Tekrar üniversite sınavına giren Ceferzade hem eğitim almış hem de Azerbaycan Sinema Stüdyosunda ve Tiyatro okulunda müdür olarak çalışmıştır. 1946 yılında şair Samet Vurgun'un desteği ile Yazarlar Birliğine üye olmuştur. Üniversiteyi açıktan bitiren Azize, araştırma görevlisi sınavına girmiştir ve bu sınava sonraki yıllarda tanınmış yazarlardan biri olacak olan İsmayıl Şıhlı da katılmıştır. Ceferzade, söyleşilerinin birinde bu sınavda İsmayıl Şıhlı'ya yardım ettiğini "Men ona bilmediği sualların cevabını yazıp ötürürdüm." (Qabiloğlu, 2009: 14). İsmayıl Şıhlı'nın ona yapılan bu iyiliği gittiği her yerde anlattığını ve bu olayın anısına "Menim Rakibim" hikâyesini yazdığını anlatır.

Azize Ceferzade bu sınavı kazanmış, aynı zamanda hocaların desteği ile İsmayıl Şıhlı için de ayrıca bir kadro açılmıştır. 1950 yılında "Azerbaycan Edebiyatında Genç Maarifçi Ziyalı Suretler" adlı doktora tezini savunmuş, 1950-1955 yılları arasında Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinde doçent unvanıyla bölüm başkanı görevini yapmıştır. 1941 yılında pilot olmak amacıyla havacılık okuluna giden yazar burada Neft Taşlarına ilk helikopter uçuşu yapan pilot Memmed İbrahimov'la tanışmış ve 1955 yılında ikinci evliliğini yapmıştır. Eşinin işi sebebiyle yazar 1956 yılında Sibirya'ya taşınmış, Khabarovsk Üniversitesinde doçent olarak görev yapmıştır. 1957 yılında

Azerbaycan'a geri dönen Azize Ceferzade 1957-1974 yılları arasında Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü'nde çalışmış, daha sonra eşi Memmed İbrahimov, Gana Cumhuriyeti'ne görevlendirildiği için Afrika'ya taşınmıştır.

Yazar bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Men iynenin dalınca⁶⁵ sürünen sap kimi Memmed hara gedibse, arkasınca gitmişem. ... İki il Gerbi⁶⁶ Afrika'da yaşamışık Hruşşov Gana'nın prezidenti⁶⁷ Kvame Nekroma'ya teyyare⁶⁸ bağışlamıştı.⁶⁹ Yoldaşım⁷⁰ onun şahsi pilotu idi” (Cəfərzadə, 1997: 8). Ceferzade, Afrika'da Letita Obeç adlı filozofla tanışmış, onunla birçok konularda fikir alışverişinde bulunmuştur. Yazar, Afrika kütüphanelerinde Azerbaycan'la ilgili araştırmalar yapmış, buradaki yaşamını ve anılarını “Kızıl Sahile Seyahet” adlı kitapta ebedileştirmiştir.

Azize Ceferzade, 1970 yılında “XIX. Asır Azerbaycan Poeziyasında Halk Şiir Üslubu” konulu post-doktora tezini savunmuş, 1974 yılından itibaren Bakü Devlet Üniversitesinin Folklor Bölümünde çalışmıştır. 1977 yılında Irak'a yerleşmiş, Irak'ın farklı şehirlerinde konferanslar vermiş ve kütüphanelerde araştırma yapmıştır. Yazdığı “Bakı-1501” romanında yararlandığı tezkire ve el yazmaları da buradan getirmiştir. Yazar Irak'ta Muhammed Fuzuli'nin kabrini de ziyaret etmiş ve bu seferle bağlantılı hatıra ve anılarını “Babaların izi ile” adlı kitapta okurları ile paylaşmıştır.

Birçok siyasi ve sosyal alanda faaliyet gösteren yazar 1982 yılından itibaren Azerbaycan Kadınlar Şurasına⁷¹, “Hatıra” İrs Komisyonuna başkanlık yapmış, Halklar Dostluğu ve Şöhret madalyalarına layık görülmüştür. 1980-1990 yılları arasında yazar çok sayıda tarihi roman yazmış, hem de Karabağ savaşı ile ilgili konferans ve programlar sunmuş, radyo ve televizyonda yayınlar yapmıştır. Uzun yıllar televizyonda yayınlanan “Klasik irsimizden” ve “Âşık Peri” adlı programların metin yazarı ve sunucusu olmuş, Azerbaycan Radyosunda İran'da yaşayan Azerbaycanlılar için hazırlanan programlara katılmış, “Ana” radyo dergisinin katılımcıları sırasında yer almıştır.

⁶⁵ Arkası ile.

⁶⁶ Batı.

⁶⁷ Cumhurbaşkanı.

⁶⁸ Uçak.

⁶⁹ Hediye etmişti.

⁷⁰ Eşim.

⁷¹ Birliğine.

2001 yılında yazarın doğumunun 80. yılı kutlaması yapılmış, “Azerbaycan Halk Yazarı” fahri adı ve “Azerbaycan Anası” gibi unvanlar ile ödüllendirilmiştir. Kalp hastalığı olan Ceferzade, 4 Eylül 2003 tarihinde vefat etmiştir. Annesine çok bağlı olan yazar, vasiyeti üzerine Hacıgabal İlinin Tağılı köyünde aile mezarlığında defnedilmiştir. Yazarın antik eşyalara merakı olmuş, eski para ve tespih koleksiyonu yapmıştır.

2.2. ESERLERİ

Henüz çocukluk yaşlarında edebiyata ilgisi olan Ceferzade 3 yaşındayken mani ve şiirler ezberleyip söylemiştir. Yazar, söyleşilerinin birinde çocukluk yıllarında söylediği bu maninin sonraki yıllarda başına gelecek zorlukların habercisi olduğunu düşünmüştür:

Baykuş menem, baykuş men,
Her bir kuştan say kuş men.
Ne belalı başım var,
Sızıldarım⁷² yay⁷³-kış men. (Əliyeva, 2001: 48).

Yazar hakkında yapılan birçok araştırmada edebiyata olan merakının annesi ve anneannesinden gelmiş olduğu gösterilmektedir. Anneanesi Rubabe Hanım, toplum içinde saygın kişilerden biri olmuş, kadın olmasına rağmen herkes ona “ağa” diye hitap etmiştir. Annesi Büyükhanım da, zamanının eğitimli şahıslarından biri olarak Arap, Fars ve Rus dillerini ileri düzeyde konuşabilen birisidir ve aynı zamanda halk yaşamı ve edebiyatı konularında da önemli bilgilere sahiptir.

Yazar, annesinin onun eserlerini okuduğunu, gereken düzeltmeleri yaptığını bildirmiş, hatta bazen onun ilk eleştirmeni olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

““Âlemde Sesim Var” romanının elyazmasını anama verdim ki okusun. Akşam eve gayıdanda dedi ki, ay kız sen neylemisen? Soruşdum ay ana, ne olub? Dedi ki, eserde yazmısan sarı gilabi⁷⁴ ile mefe⁷⁵ yuyurlar.⁷⁶ Sehv⁷⁷ yazmısan, gilabi üç cür olur, göyüyle baş yuyurlar, mefeleri ise ağnan. Eğer sarısıyla mefe yusalar, o daha saraldar ki... Yahşi⁷⁸ ki, kitabı çapa⁷⁹ verende bu sehvi düzelttim.” (Yusifli, 2016: 19).

⁷² Sızlamak.

⁷³ Yaz.

⁷⁴ Sabun yerine kullanılan kil türü.

⁷⁵ Çarşaf.

⁷⁶ Yıkamak.

⁷⁷ Yanlış.

⁷⁸ İyi ki; Allhtan.

2.2.1. Hikâyeleri

Azize Ceferzade'nin yayınlanan hikâye kitapları şunlardır.

- “Natevan Hakkında Hekayeler”
- “Gızımın Hikâyeleri”
- “Sahipsiz Ev”
- “Pişik Dili”
- “Anamın Nağılları”

Ceferzade yazarlığa hikâye ile başlamış ve 16 yaşında yazdığı ilk hikâyesi 1937 yılında Edebiyat gazetesinde yayınlanmıştır. Ceferzade, esere “Azrail” adını vermiştir. Tarihi bilgilere göre, 1936-1937 yılları Sovyetler Birliğine dâhil olan bütün ülkeler için kanlı terör yılları olmuş, Stalin'in kararı ile aydınlar tutuklanarak kurşuna dizilmiş, aileleri ile birlikte sürgün edilmiştir. Sovyetler içinde yer alan Türk Cumhuriyetlerinde de aynı durum söz konusu olmuş, bilim insanları Türkçülük ve ümmetçilikle suçlanarak katledilmiş, Sibiry'a'nın buzlu çöllerine sürülmüşlerdi.

Böyle bir zamanda “Azrail” isminde bir hikâye yayınlayan yazar, anlatının ismi hakkında çok sonralar “Belâ” adlı uzun hikâyesinde açıklama yapmış, 37 rakamının milletin kaderine yazılan gözyaşlarının, faciaların göstergesi olduğunu dile getirmiştir. İlk hikâyeler kitabı 1948 yılında yayın aşamasındayken Ceferzade “Ahmatovşına” ile suçlanarak kitapları matbaadan toplanmış ve yakılmıştır.

1946 yılında Moskova'da Anna Ahmatova ve Mihail Zoşsenko etrafında büyük bir tartışma yaşanmış ve onlar lirik, duygusal, sembolik eserler yazmakla ve eserlerinde Sovyet ideolojisinden sapmış olmak ve komünistlere yabancı olan düşüncelere yer vermekle suçlanmışlardı. Bununla birlikte, 15 Cumhuriyetin içinde Anna Ahmatova ve Mihail Zoşsenko tarzında yazan yazarlar araştırılıyor ve düşüncelerinde azıcık benzerlik bulunan yazarlar cezalandırılıyordu. Sansürcülere göre Azerbaycan'ın Ahmatova'sı Azize Ceferzade idi ve bu sebeple de kitaplarını basından kaldırarak yok etmişlerdi.

⁷⁹ Baskıya.

Böyle üzücü bir olaydan sonra Ceferzade, yazarlığa 15 yıl kadar ara vermiş, ikinci hikâyeler kitabı 1963 yılında yayınlanmıştır. Yazar 1990 sonrası yaptığı konuşmalarında ismini bile duymadığı “salon lirikasında” itham edildiğini, kitabının bir nüshasını bile elde edemediğini dile getirmiştir. Dr. Ali Şamil ise Ceferzade ile ilgili anılarını paylaşırken babasının iki evlilik yapması nedeniyle yazarın baskılara maruz kaldığını ve bir süre edebiyattan uzak durduğunu anlatmaktadır. (<https://moderator.az/news/230839.htm>).

Yazarın ikinci kitabı 1963 yılında yayınlanmış olan “Natevan Hakkında Hikâyeler” kitabıdır. Tarihi konuda yazılmış eserler grubuna dâhil olan bu hikâye kitabı Azerbaycan’ın XIX. yüzyılda yaşamış olan kadın şairlerinden biri olan Hurşidbanu Natevan’ın hayatından izler taşımaktadır.

Kitapta 15 hikâye yer alır. Yazarın hikâye ve uzun hikâyelerini değerlendiren Asife Telmankızı, konu açısından bu eserleri “1. Muasır mevzulu eserler; 2. Tarihi mevzulu eserler.” (Telmankızı, 2005: 15) başlığı altında toplar. Pervane Bayram ise Ceferzade’nin hikâyelerini konu açısından daha detaylı bir tasnife tabi tutarak dokuz başlık altında incelemektedir:

1. Tarihi biyografik içerikli hikâyeler,
2. Aile maişet konusunda yazılmış hikâyeler,
3. II. Dünya Savaşı ile ilgili hikâyeleri,
4. Güney Azerbaycan konusunda yazılan hikâyeleri,
5. Sosyalist realizminin etkisiyle Sovyet yaşamını anlatan hikâyeleri,
6. Yabancı ülkelerdeki yaşamı anlatan hikâyesi,
7. Çocuk hikâyeleri,
8. Estetik sanat ve sanatkârlıkla ilgili hikâyesi,
9. Komik ve mizahi hikâyeleri.” (Bayram, 2013: 101).

Azize Ceferzade bir yıl sonra (1964) çocuk hikâyelerinden oluşan “Gızımın Hikâyeleri” adlı kitabını yayımlar. Yazarın çocuk hikâyeleri alanında ilk eseri olan “Gızımın Hikâyeleri” kitabında 10 hikâye toplanmıştır. Bu hikâyelerin başkahramanı 6 yaşındaki Kemale’dir. İfrat Aliyeva, bu kitabı değerlendirirken yazarın sıradan olaylar içinde ilginç detaylar bulmasını takdir etmiş, Ceferzade’nin sadece yazar değil aynı zamanda

“uşak psikologiyasına ve dünya görüşüne derinden beled⁸⁰ olan pedagog-senetkar” olduğuna dikkat çekmiştir (Öliyeva, 2001: 45).

Bununla birlikte yazarın çocuk hikâyelerinden oluşan “Sahipsiz Ev” (1966), Çiçeklerim (1988) ve “Pişik⁸¹ Dili” (2001) kitapları da bulunmaktadır. Bu kitaplarda çocuk hikâyeleri ile beraber savaş mağduru aileler, savaşlarda şehit olan gençler, babasız çocuklar büyük bir duyarlılıkla ele alınmıştır. Ceferzade’nin önemli hikâye kitaplarından biri de “Anamın Nağılları” adlı kitabıdır. Kitap 1982 yılında yayınlanmıştır ve kitapta 25 masal yer almaktadır.

Bilindiği üzere Ceferzade, yazarlıkla beraber folklor araştırmaları da yapmıştır. Yazarın geleneksel bayramlar, halk ve âşık edebiyatı üzerine birçok bilimsel eserleri mevcuttur. “Anamın Nağılları” kitabında toplanan hikâyelerde büyük ölçüde bu araştırmaların etkisi görülmektedir ve kitabın isminden hareketle her bir hikâye masal tarzında yazılmış, anlatılarda gerçekleşen olaylar da geçmiş dönemleri (padişah, sultan) ihtiva etmektedir. “Anamın Nağılları” Türkiye Türkçesine uyarlanarak 1990 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından yayınlanmıştır.

2.2.2. Uzun Hikâyeleri (Povestleri)

Azize Ceferzade’nin 1969-1999 yılları arasında yazdığı uzun hikâyeler şunlardır.

- “Hun Dağı”
- “Celaliyye”
- “Hoş Gördük Seyyah”
- “Belâ”
- “Ellerini Mene Ver”
- “Semender Guşu”
- “Sensen Ümidim”
- “Hayalim Menim”.

Ceferzade 1969 yılından itibaren uzun hikâyeler yazmıştır. Yazarın 8 uzun hikâyesi bulunmaktadır. Bu hikâyelerden dördü (“Hun Dağı”, “Celaliyye”, “Hoş Gördük

⁸⁰ Bilen.

⁸¹ Kedi.

Seyyah”, “Belâ”) tarihi konuları, dördü ise (“Ellerini Mene Ver”, “Semender Guşa”, “Sensen Ümidim”, “Hayalim Menim”) sosyal konuları kapsamaktadır.

Yazarın ilk uzun hikâyesi 1969 yılında yazılan “Ellerini Mene Ver” hikâyesidir. İkinci uzun öyküsü Hun Türklerinin tarihinden esinlenerek yazdığı “Hun Dağı” eseridir. Azize Ceferzade’nin 1981 yılında yayınladığı üçüncü uzun hikâyesi “Celaliyye” eseridir. Eserde başkahraman Azerbaycan Atabeyleri Devletinin hükümdarı Atabey Cihan Pehlivan’ın kızı Celaliye’dir.

Yazarın 1982 yılında yayınlanan “Hoş Gördük Seyyah” uzun hikâyesi 37 yıl seyahat etmiş olan, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Arap ülkelerini gezmiş meşhur Azerbaycanlı seyyah Zeynalabdin Şirvani’nin çocukluk ve gençlik yıllarını anlatmaktadır. Yazar, Şirvani’nin 37 yıl boyunca ülkeleri seyahat etmesine dikkat çekerek hikâyenin adının altında “37 İl Sergerdana Mukaddeme” (Telmanqızı, 2005: 41) sözlerini yazmıştır.

Ceferzade’nin aynı yılda yayınlanan beşinci uzun hikâyesi sosyal konuları ve Bakü hayatını konu edinen “Semender Guşu” hikâyesidir. Bu hikâyede de başkahramanlar özgürlük yolunda mücadele eden kadın karakterlerdir. 1999 yılında yayınlanan “Belâ” adlı tarihi uzun hikâyesi XVI. yüzyılın sonlarında Safevi Devletini yöneten Muhammed Hudabende ve eşi Hayransa Beyim hakkındadır. Yazar, eserde 37 Türk tayfasının adından bahsetmiş ve 37 rakamının milletin tarihinde ne demek olduğunu imalı bir şekilde anlatmıştır.

2.2.3. Tarihi Romanları

Azize Ceferzade Azerbaycan edebiyatında M. S. Ordubadi ve Y. V. Çemenzeminli’nin yarattığı tarihi roman yazma geleneklerine dayanarak yazdığı tarihi romanları ile ün kazanmış yazarlardandır. Azerbaycan edebiyatında en çok tarihi roman yazan kadın yazar olarak bilinen Ceferzade’nin 1970-2003 yıllarında yazdığı romanları şunlardır:

- “Âlemde Sesim Var Menim”
- “Vatana Gayıt”
- “Yâd Et Meni”
- “Bakı-1501”
- “Sabir”
- “Zerrintac-Tahire”

- “Elden Ele”
- “Gülüstandan Önce”
- “İşığa doğru”
- “Bir Sesin Faciası”
- “Rübaba Sultanım”
- “Eşg Sultanı”
- “Hazar’ın Göz Yaşları”

Yazarın ilk romanı 1973 yılında yayınlanan “Vatana Gayıt” romanıdır. Bu romanda yazar XVIII. yüzyılda Şirvan’da yaşamış olan şair Nişat Şirvani’nin yaşamını ele almıştır. Azize Ceferzade 1976 yılında Şirvan’ın üç şairi adlı bilimsel araştırmasını yayınlamış, bu kitapta da Nişat Şirvani’nin hayatı, eserleri hakkında bilgi ve şiirlerinden örneklerle yer vermiştir. Roman bu bilimsel araştırmalara dayanarak yazılmıştır.

Ceferzade’nin 1972 yılında yazmaya başladığı ikinci tarihi romanı Azerbaycanlı şair Seyid Ezim Şirvani’nin hayatından bahseden “Âlemde Sesim Var Menim” romanıdır. Romanın ismi Şirvani’nin gazelinin “makta beyt”inden alınmıştır. “Müellif⁸² romanın adını evvelce Mehebbet günahdır mı? şeklinde düşünmüş, lakin neşr⁸³ arafesinde bu addan imtina etmiştir.” (Telmanqızı, 2005: 59). Bu roman şaire en çok ün kazandıran eser olmuş, defalarca baskısı yapılmıştır.

1980 yılında yazılan “Yâd Et Meni” üçüncü romanıdır. Araştırmacılar bu eserde Şirvanlı üç şairin yaşamının ele alındığını gösterebilirler (Abbas Sehhet, Mirze Elekber Sabir ve Mehemed Hadi) de eser yoğun olarak Azerbaycan Bolşeviklerinden olan Ahmet Garazade’nin hayatından bahsetmektedir. Bununla birlikte anlatıda sosyal konuların ağır bastığı görülmektedir. Kitabın ilk sayfasında romanın Azerbaycan bolşeviklerinden olan Alihaydar Karayev’in anısına yazıldığı belirtilmiştir.

Ceferzade’nin 1980 yıllarının sonunda yazdığı “Meşele Döner Ömür: Mirze Elekber Sabir” romanı isminden görüldüğü üzere Azerbaycan’ın ünlü mizah şairi Mirze Elekber Sabir hakkındadır. Önce uzun hikâye olarak yayınlanan esere yazar, “Yâd Et Meni” romanını da ekleyerek yeni ismiyle (“Meşele Döner Ömür: Mirze Elekber Sabir”)

⁸² Yazar.

⁸³ Yayın.

çıkarmıştır. 1981 yılında Ceferzade'nin Şah İsmail Hatayi ve Safevi Devletinin kuruluşu hakkında olan “Bakı 1501” romanı yayınlanmıştır. Yazarın en çok eleştiri alan romanlarından biri olan “Bakı 1501”, Şah İsmail'in Bakü ve Şirvan'a yaptığı yürüyüşlerin tarihinden alıntılanarak yazılmıştır.

Ceferzade tarihi roman sahasında 1990 sonrası daha verimli çalışmış, 1990-2003 yılları arasında Azerbaycan edebiyatına 8 tarihi roman kazandırmıştır. 1992 yılında yazılan “Elden-Ele” romanını “Hoş Gördük Seyyah” uzun hikâyesinin genişletilmiş versiyonu olarak da adlandırmak mümkündür.

1992-1993 yıllarında yazılan “Gülüstan'dan Önce” tarihi romanı ise Azerbaycan'ın Rusya ve İran savaşları sonuncunda ikiye ayrılması ve bu bölünmeyi resmileştiren Gülüstan antlaşması hakkındadır.

Yazarın 1991 ve 1997 yıllarında yayınlanan “Zerrintac – Tahire” ve “İşığa Doğru” adlı romanları İran'da ortaya çıkan Babailik ve Bahailik tarikatları etrafında cereyan etmektedir. “Zerrintac-Tahire” romanı, Babailik tarikatının liderlerinden olan Zerrintac-Tahire Gürretü'l-Ayn'ın hayatından esinlenerek yazılmış ve eserde onun zorlukları aşarak tarikat lideri olması, hapsedilmesi, öldürülmesi gibi tarihi olaylara değinilmiştir.

2001 yılında yazılan, Ceferzade'nin anneannesi Rübaba Hanım'dan bahseden, “Rübaba Sultanım” romanı yazarın kendisi ve ailesi hakkında yazdığı tarihi-biyografik romandır. Bu eserde Azerbaycan kadınıni temsil eden Rübaba Sultan'ın yaşamı, davranışları zarif bir üslupla anlatılırken XX. yüzyılda Azerbaycan halkının başından geçen tarihi olaylara da yer verilmiştir.

Yazarın ömrünün son yıllarında söylediği ve sesinin kayda alınması suretiyle yazıya aktarılan, divan edebiyatının ünlü şairi Muhammed Fuzuli'yi konu edinen romanı, “Eşg Sultanı” adlı eseri vefatından sonra, 2005 yılında yayınlanmıştır. İlk başta bu romanın ismi “Eşg Delisi” olarak düşünülse de, daha sonra Fuzuli'nin bir beytinden hareketle “Eşg Sultanı” şeklinde adlandırılmıştır. Ceferzade'nin Muhammed Fuzuli hakkında yaptığı araştırmaların sonucu olarak da değerlendirilebilen bu roman, Kerbelâ toprağında yaşayan şairin doğum hikâyesi, Bayat boyundan gelmesi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat seferi, Fuzuli'nin Habibi'den ders alması gibi konuları içermektedir.

Yazarın “Hazar’ın Göz Yaşları” adlı romanı 1938 yılında Azerbaycan’da gerçekleşen tarihi bir olaydan bahsetmektedir. Bilindiği üzere 1937 yılından başlayarak Sovyetler Birliğine dâhil olan ülkelerde aydınların kısıymı başlamış, 1938 yılında ise Azerbaycan’da bulunan Güney Azerbaycanlılar birkaç gün içerisinde İran’a geri gönderilmiştir. Ceferzade’nin gençlik yıllarında gerçekleşen ve yazarın bizzat şahidi olduğu olaylar romana konu olmuş, yolculuk sırasında Azerbaycanlıların katlandığı zorluklar gösterilmiştir.

Yazar süreli yayınlarda “Meyransa Bibi” takma adıyla birçok eleştirel yazılar yayınlamıştır.

2.2.4. Bilimsel Araştırmaları

Yazar, 82 yıllık ömrü sırasında birçok bilimsel araştırmalara da imza atmıştır.

- “Azerbaycan’ın Âşık ve Şair Kadınları”
- “Fatma Hanım Kemine”
- “Könül Çırpıntıları”
- “Şirvan’ın Üç Şairi”
- “Her Budaktan Bir Yaprak”
- “Azerbaycan Poeziyasında Halk Şiiri Üslubu”
- “Mücrüm Kerim Vardani: Sünbülüstan”
- “Âşık Abdulla Padarlı: Seçilmiş Şiirler”

Bunlardan birincisi 1974 yılında yayınlanan, “Azerbaycan’ın Âşık ve Şair Kadınları” kitabıdır. Burada XII. yüzyıldan itibaren Azerbaycan sahasında yaşayan şairlerin hayatı ve eserleri hakkında bilgi ve şiirlerinden örnekler yer almaktadır.

Yazarın ikinci bilimsel kitabı XIX. yüzyılda yaşamış “Fatma Hanım Kemine” hakkındadır. Kitap, kadın şairin ismi ile adlandırılmış ve 1971 yılında yayınlanmıştır.

Üçüncü bilimsel eseri “Könül Çırpıntıları” kitabıdır. Burada yazar yine Azerbaycan’ın eski ve çağdaş kadın şairleri hakkında bilgi vererek eserlerinden seçmelere yer ayırmıştır. Ceferzade, farklı devirlerde Şirvan sahasında yaşamış olan şairlerin, Nutki Şirvani (XVI. yüzyıl), Nişat Şirvani (XVIII. yüzyıl) ve Ağamesih Şirvani’nin (XVIII. yüzyıl) hayatı ve eserleri hakkındaki bilgileri “Şirvan’ın Üç Şairi” kitabında

toplamıştır. Kitapta önceki iki kitap gibi şairler hakkında bilgi ve onların eserlerinden örnekler yer almaktadır.

Yazarın bilimsel eserleri arasında halk ve divan edebiyatı örneklerinin yer aldığı “Her Budaktan Bir Yaprak” adlı eseri ve profesör unvanı alması için yazmış olduğu “Azerbaycan Poeziyasında Halk Şiiri Üslubu” adlı doktora tezi bulunmaktadır. Bunun dışında yazarın XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşamış olan Âşık Abdulla Padarlı ve Mücrim Kerim Vardani hakkında yazdığı bilimsel eserleri de (“Mücrüm Kerim Vardani: Sünbülüstan”, “Âşık Abdulla Padarlı: Seçilmiş Şiirler”) mevcuttur. Ceferzade aynı zamanda Azerbaycan’da halk edebiyatıyla ilgili en çok bilimsel araştırma yapan edebiyatçılar arasındadır. Yazarın gazete ve dergilerde yayınlanan folklorla ilgili araştırma ve derlemeleri 2016 yılında “Azize Ceferzade ve Folklor” adlı doktora tezine konu olmuş ve bu yöndeki faaliyetleri Gülsümhanım Hasilova tarafından incelenmiştir.

2.2.5. Çeviri Eserleri

Ceferzade bilimsel eserlerin yanı sıra Rusçadan ve Türkçeden bir dizi eserin Azerbaycan Türkçesine tercüme ve aktarımlarını yapmıştır. Yazarın yaptığı çeviriler bunlardır:

- Lihanov Albert’in “Menim Generalım” ve “Povestler”.
- Sergey Simirnov’un “Brest Kalesi”
- Sevinç Çokum’un “Bizim Diyar”
- Ahmet Kabaklı’nın “Ejdaha Daşı”
- Şemsi Belli’nin “Atatürk’ün Eşg Macerası”dır.

2.3. EDEBİ GÖRÜŞLERİ

Azize Ceferzade, kaleme aldığı ondan fazla tarihi roman ve çok sayıda hikâyeleri ile okurlarının rağbetini kazanmıştır. Yazar, kadın kimliğinden hareketle hangi türde yazarsa yazsın kadın karakterlere büyük önem vermiştir. Anlatılarındaki kadınlar başkahraman olmakla birlikte, önemli görevler üstlenen ve eylemleri, düşünceleri aynı zamanda gönül dünyaları ile hafızalara kazınan karakterlerdir. Eserlerde en çok gündeme getirilen kadın karakterler, mutsuz ve bir meta aracı olarak alınıp satılan, eziyet edilen, eşi, ailesi, yakınları ve nihayet toplum tarafından dışlanan kadınlardır.

Ama ne olursa olsun namusundan taviz vermeyen bu kadınlar mücadeleci ruhları ile herkesi hayran bırakmakta, ne kadar ezilseler de Anka kuşu gibi küllerinden doğarak yine var oluşlarını sürdürmektedirler. Bu kadın kahramanlara Dede Korkut anlatılarındaki alp kadın tipinde görülen zariflikle sertlik, narinlikle eğilmezlik gibi özellikler hastır. Eyvazlı onları “amazon ruhlu” kadınlar olarak adlandırmakta ve bu karşıtlıkların birliğini şöyle tarif etmektedir:

“Azize Ceferzade’nin yaratıcılığında Amazon kadın ruhu istenilen situasîyada⁸⁴ özünü biruze⁸⁵ verir. Tarih, edebî olayların fœvgünde⁸⁶ adı çekilen kadın obrazlarını ümumi bir hat birleştîrir. Onlar müdrik, düşünceli, idrakı yetkin olan, karakteri görünen kadınlardır. Serttirler Afina Pallada gibi, mustakildirler, cesaretlidirler. Ama bir o kadar zarifdirler, gözeldirler.” (Eyvazlı, 2019: 18-19).

Hayatın inişlerinde, yokuşlarında her türlü çileye göğüs geren, gözyaşlarını kalbine akıtarak savaşı, fakat her ne olursa olsun iyilikseverliğinden ödünç vermeyen anne Ceferzade’nin ruhu sinmiştir yarattığı kadın kahramanlara. Tarihi romanlarında ailelerinden koparılan, saraylara cariye olarak satılan ve ezilen kadın kahramanlar söz konusuyken, (“Âlemde Sesim Var Menim”, “Vatana Gayıt”, “Bakı-1501” vb.) çağdaş hikâyelerinde idealist, çalışkan ve mutlu kahramanlar yer almış (“Ellerine Mene Ver”, “Hayalim Menim” vb.) ve bütün anlatılarında şevket ve iyimserliği ile kendini okura sevdiren, örf anane mirasçısı olan “akbirçekler” karşımıza çıkmaktadır. Ceferzade’nin eserlerini inceleyen Pervane Bayram, şu durumu şöyle anlatmaktadır:

“Onun kadın kahramanları erkeklere oranla daha çoktur. (...) Müellif Azerbaycan kadınından bahsederken sadece mutluluk içinde şecaatle yaşayan kadınları anlatmamış, bütün dönemlerde hayatın her alanında çile çeken, evde babası ve kardeşi tarafından, ailede kocası ve kocasının akrabaları tarafından horlanan, dışlanan, üstüne kuma getirilip hayatı zindana çevrilen, sevdiği insanla evlenmesine, sevdiği mesleği icra etmesine müsaade edilmeyen kadınları da anlatmıştır.” (Bayram, 2013: 46-47).

Yazılarında kadınları her sanat dalında gösteren (şair, melike, dansöz, mühendis, doktor) yazarın hedefi Azerbaycan kadınına duygusu, fikirleri, geleneği, yaşamı ve tüm yönleriyle dünyaya tanıtmaktır. Yazarın yapıtlarında kadın karakterleri birleştiren

⁸⁴ Durum, ortam.

⁸⁵ Kendini dışa vurmak.

⁸⁶ Üstünde.

önemli husus cesaret ve fedakârlıktır. Ceferzade bu kadınları tasvir ederken hem güzelliklerini hem de ismet ve iffetlerini şairane bir dille betimlemektedir.

Bilindiği üzere yazar eski edebiyat ve folklor araştırmacısı olmuş, halk şiiri ve divan edebiyatına dair çok sayıda bilimsel eser yazmıştır. Yazar, süreli yayınlarda halk bayramları, gelenek ve görenekler, halk edebiyatı örnekleri (özellikle maniler) hakkında makaleler yayınlamış, her daim milletin tarihinin sözlü kültür ve edebiyat içerisinde aranması gerektiği fikrini savunmuştur. İncelemeleriyle etnografik hafızanın taşıyıcısına dönüşen yazar araştırmalarını eserlerine taşıyarak bu bilimsel verileri daha da “sosyalleştirmiş”, aynı zamanda eserlerine “sıcak bir samimiyet” (Telmanqızı, 2005: 95) katmıştır.

Akranları arasında halk edebiyatından en çok yararlanan yazar olarak da bilinen Ceferzade’nin eserleri hangi türde olursa olsun halk yaşamını en iyi şekilde yansıtan anlatılardır. Özellikle tarihi romanlarda farklı dönemler konu edinilse de yazar her döneme ait giyim-kuşam kültürü, sofrı medeniyeti, geleneksel bayramlar ve bu bayramlar çerçevesinde gerçekleştirilen ritüeller, düğün ve ölüm törenlerini en ince ayrıntısına kadar esere getirmekte ve bu yolla, bahsettiği tarihi olayları kuru ve sıkıcı olmaktan kurtarmakta, tarihi gerçekleri daha canlı ve inandırıcı bir dille anlatmaktadır. Ceferzade aynı zamanda yazılarında halk edebiyatı örneklerinden (atasözü, deyimler, rivayetler, maniler vb.) büyük ölçüde faydalanarak eserlerine akıcılık katmış ve anlatıların duygu yönünü de zenginleştirmiştir. Romanlarında bu örnekler arasında en sık görülenler ise etimolojik rivayetler ve manilerdir.

Yazar, eserlerinde her zaman mani ve şiir örneklerine yer vermiş, bu örneklerin yardımı ile eserleri duygu yüklü ve etkili kılmıştır. Bunun bir başka sebebi ise yazarın şiir ve manilere olan bağlılığı ile ilişkilidir. Hatta yazar şiire olan düşkünlüğünü “Tarihimiz Folklordadır” makalesinde: “Şeire vurğunam.⁸⁷ Şeir demediyim gün ele bilirem yaşamamışam.” (Cəfərzadə, 1997: 5) şeklinde ifade etmiştir.

⁸⁷ Aşığım.

Etimolojik rivayetleriyle okura tarihi kahramanları sevdiren yazar bir söyleşide tarihe olan sevgisinin folklordan kaynaklandığını ve “Azerbaycan tarihi korlanmamış,⁸⁸ tahrif olunmamış şekilde folklordadır.” (Cəfərzadə, 1997: 5) diye belirtmektedir.

Bilindiği üzere, Azerbaycan coğrafyası ta eskilerden bu yana Arapların, Moğolların, Timurilerin, Farsların, Rusların, İngilizlerin işgal alanına dönüşmüş, her işgalci yönetim milletin tarihini tahrip etmiş, inanç ve değerlerini kendisinininki ile değiştirmiştir. Bu açıdan yazarın “tarihin izlerini folklorda arama” ve diğer bu gibi görüşlerini haklı bulmak mümkündür. Yazar, halk yaşamını eserlerine taşımakla tarihi gerçekleri ayrıntılı ve teferruatıyla anlatma ayrıcalığını yakalayabilmiş, kahramanları döneme has söz varlığı ve Türkçe özellikleri (şive ve dialektler) ile donatmış ve bu da tarihsel olaylar ile etnografinin harmanlanmasına, anlatının hem tarihi hem de yazınsal yönünün güçlenmesine imkân tanımıştır. Fakat etnografik eğilimler her ne kadar anlatılara renk ve nefes katsa da, “ulusal öğelerin” çokluğu eserlerin diğer dillere aktarım ve tercümesinde güçlük oluşturmaktadır.

Yazar, romanlarında modern romanlara has olmayan üstkurmaca tekniğinden sık sık yararlanmış. Üstkurmaca veya metafiction olarak adlandırılan bu hikâye tekniğini Gürsel Aytaç “Kurmacanın örtülü veya açıkça bozulup” (mesela figürlerin olay alanını terk edip anlatı çerçevesinde ortaya çıkarak anlatıcıya ya da yazara hitap ederek ya da anlatıcının hikâyeyi nasıl kurguladığını anlatmasıyla) başka bir kurmacaya yer vermesiyle oluşan “kurmaca içinde kurmaca” (Aytaç, 1999: 247) şeklinde tanımlamaktadır.

Edebiyatta 1960 yılından sonra görülmeye başlanan ve daha çok postmodern tarzı romanlarda anlatım tekniği olarak kullanılan üstkurmaca, Ceferzade’nin de sık sık başvurduğu hikâye tekniklerinden biridir. Anlatılarda görülme şekline göre sınıflandırılan üstkurmaca romanında daha çok “yazarın eserde sürekli okurla konuşması, tartışması... yazarın kurmaca içinde yer alması” (Aydoğdu, 2017: 58-59) şeklinde görülmektedir. Postmodern yazarlar üstkurmaca veya metafiction tarzı ile okura anlatının bir kurmaca olduğunu hatırlatarak onu “anlatılana inanmamaya” seslemektedirler.

⁸⁸ Bozulmamış.

Fakat bu anlatım tekniği Ceferzade'nin eserlerinde ilkin şeklinden sıyrılarak, yeni bir anlam kapasitesi içerisinde sunulmuştur. Onun romanlarında üstkurmaca daha çok yazarla okur arasında samimi bir ilişkinin ortaya çıkmasına, yazarın okuru bilgilendirmesine, yönlendirmesine hizmet etmektedir.

Bazen eserlerinin giriş ve son kısımlarında yer alan bu anlatım tarzı (Giriş kısmında) “Zerrintac-Tahire” romanında yazar “Özümün Ön Sözüm” başlıklı yazısında amacının Babailik tarikatını terrennüm etmek değil güneyde yaşayan Azerbaycanlıların, özellikle Zerrintac-Tahire gibi cesaretli kadınların özgürlük mücadelesini göstermek olduğunu belirtmektedir. Aynı üslup “Işığa Doğru”, “Hazarın Göz Yaşları” vb. eserlerinde de bulunmaktadır. Son kısımda, örneğin “Belâ” adlı uzun hikâyesinde “Son Sözüm” başlıklı bölümde yazar “dayan⁸⁹ kapatma kitabı” (Cəfərzadə, 2001: 76) diyerek okura hitap eder ve ona mezhep çekişmelerinin (Sünni-Şii) sebep olduğu felaketleri hatırlatma gereği duyar. Bu yazı yöntemi okuru bilgilendirmek amaçlı olup yine eserin samimiyet yönünü güçlendirmektedir.

Destan ve masallarda sık sık görülen “Size kimden deyim, kimden danışım” tarzına yakın bir üslupla eserin ortalarında da okurla iletişime geçen yazar: “Dostum, bes Gamze nece oldu? - demirsen. Gedek zamanenin Leyla'sından haber tutak. Hacı Kişi'nin evi yavuktur. Yüreğini möhkem ele, dost, mene de dayag ol...” şeklinde anlatırken (A.S.V.M. s.74) amacı okuyucuyu daha meraklandırmak olmuştur. Bu durumu değerlendiren Resul Rza, yazarın ilk satırlardan başlayarak okuyucuyla arasında bir yakınlık, yol birliği, mahremlik oluşturduğunu düşünmektedir (Rza, 1977: 180).

Yazar, eserlerinde Bakü-Şirvan hayatını ele almış, şair ve âlimlerden bahseden romanlarında (“Âlemde Sesim Var Benim”, “Vatana Gayıt”, “Yâd Et Beni”, “Sabir: Meşele Döner Ömür”, “Elden Ele”) Şirvan ve Şamahı bölgelerinde yaşayan veya orada doğup büyümüş tarihi şahıslardan söz etmiştir. Yazar, memleketi olan Şirvan'ı eserlerinde kültürü, tarihi ve tabiatıyla tanıtmaya özen göstermiş ve bu açıdan onun romanlarını Bakü-Şirvan ortamını en başarılı şekilde yansıtan eserler olarak değerlendirmek mümkündür.

⁸⁹ Dur.

Ceferzade, eserlerini her zaman duru Türkçe ile yazmış, ister yazınsal isterse de bilimsel eserlerinde Azerbaycan Türkçesinin temizliği uğruna mücadele etmiştir. Yazarın tarihi romanları incelendiğinde eserlerde tarih ve tarihi ortamın arı bir Türkçe ile aktarıldığı fark edilmektedir ki, bu da Ceferzade'nin Türkçenin saflığını gösterme çabasından kaynaklanmaktadır. Yazar 10 Ocak 1997 yılında yayınlanan Edebiyat gazetesinde Ahmet Bican Ercilasun'a yazdığı açık mektupta onun Türkçenin temizliği uğruna gerçekleştirdiği bilimsel araştırmalarını alkışladığını, “Derginizde Türkiye Türkçesinin harici tesirlerden uzaklaşması uğrunda apardığınız mübarize üreyimizcedir.” (Cəfərzadə, 1997a: 8) Türkçede bulunan Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce kökenli kelimelerin karşılığını asıl Türk kelimeleri ile bulma çalışmalarını takdir ettiğini yazmıştır.

2.4. ÂLEMDE SESİM VAR MENİM ROMANI

Azize Ceferzade, “Âlemde Sesim Var Menim” isimli ilk tarihi romanını 1970-1972 yılları arasında yazmış ve eser önce Azerbaycan dergisinde bölüm bölüm yayınlanmış, kitap olarak 1972 yılında 2 cilt halinde basılmıştır. Eserin 2. baskısı 1978’de, 3. baskısı 2006 yılında yayınlanmıştır. Tez araştırmasında eserin 3. baskısı kullanılmıştır.

Roman “Şamahı Yollardan Başlayır”, “İlk İmtahan”, “Görüş Yeri”, “Periler Soltanı”, “Best”, “Yine Şamahıda”, “And”, “Mektuplaşma”, “Beytüs-Sefa”, “Gamze”, “Güllübeyim”, “Vida (müsibet)”, “Sona”, “Çille Çıkarmak”, “Müsella”, “Aslan ve İki Öküz”, “Yine de Sona (davamı)”, “Ziddiyetler İçinde”, “Ana Duası”, “Garavellide”, “Mizan-Terazi ve yahud Dörd Ramazan” adlı bölümlerden ibarettir. Yazar, eserde Seyid Azim Şirvani'nin 1853-1888 (Dağıstan'dan Şamamı'ya döndükten ölümüne kadarki) yıllarını ele almıştır.

Ceferzade ilk önce romana “Mehebbet⁹⁰ Günahtır mı” ismini vermiş, yayın sırasında “Âlemde Sesim Var Menim” ismi ile değiştirmiştir. “Âlemde Sesim Var Menim” yazarın eserleri içinde en ünlü olanı, yazara en çok ses getiren romanıdır. Hatta Ceferzade hakkında yazılan birçok bilimsel araştırmalara romanın ismi verilmiş, Ceferzade âlemde sesi olan yazar olarak değerlendirilmiştir. Roman ister edindiği konular isterse de kahraman grubu bakımından yazarın en zengin eseri sayılmakta,

⁹⁰ Aşk.

Şirvan hakkında yazılan (“Vatana Gayıt”, “Yâd Et Meni”, “Meşale⁹¹ Dönen Ömür”) romanları arasında Şirvan muhitini en iyi canlandıran eser olarak nitelendirilmektedir. Yazar, romana Şirvan’ın önemli coğrafi konumu, ticaret yolları üzerinde yerleşmesi bu sebeple de tarihe Azerbaycan’ın en “kaynar” bölgelerinden biri olarak geçmesi ile başlamaktadır. Dünya pazarlarına ihraç ettiği ipeği, halısı, bakır ve bronz eşyaları ile ün kazanması, kültür sanat ocağı, şairler vatani olarak bilinmesinin yanı sıra Şamahı’da bulunan pazarların isimlerini tek tek göstermektedir.

Romanın ilerleyen sayfalarında da yine pazarlara dönen yazar baş gösteren ekonomik gelişmelere uygun olarak pazarların da geliştiğini göstermekle birlikte aslında pazarların vacip kararların alındığı önemli mekânlar olduğunu da vurgulamaktadır. Pazarlarla birlikte farklı zamanlarda Şamahı’da gerçekleşen depremler de romanda söz konusu olmuştur. Yazar, aynı zamanda Şirvan’ın bütün manzarasını (mahalleler, camiler, köyler, dağlar, türbeler vb.) eserin merkezine taşımakla görünümü başarılı bir şekilde canlandırmış, eserin seyahat edencesine okunmasını sağlamıştır.

Neredeyse eseri araştıran bütün araştırmacılar “Vatana Gayıt”, “Âlemde Sesim Var Menim” ve “Yâd Et Meni” romanlarını “troloji”, “Şirvan Trilogiyası” adlandırmışlar. Oysaki üçleme veya nehir romanlarında eserin kahramanı ve konusu sonraki ciltlerde de sabit kalmakta ve böylece anlatının seri teşkil ettiği bilinmektedir. Adı geçen romanlarda ise bu durum gözlemlenmemiş ve olaylar farklı karakterler (“Vatana Gayıt”, romanında Nişat Şirvani, “Âlemde Sesim Var Menim” romanında Seyid Azim Şirvani, “Yâd Et Meni” de ise Abbas Sıhhat, Mehemed Hadi ve Alihaydar Garayev) etrafında cereyan etmektedir. Yazar, “Âlemde Sesim Var Menim”in norm karakterlerinden biri olan Terlan’ı ve onun evlat edindiği Garatel’i “Yâd Et Meni” romanına getirse de bu kahramanlar ilk bölümden sonra romandan çıkarılmıştır. Bu sebeple de bu eserleri trlojiden ziyade Şirvan muhitinden bahseden romanlar olarak adlandırmak daha doğru bir değerlendirme olacaktır.

Yazar, halk edebiyatı araştırmacısı olduğu için romana çok sayıda gelenek ve görenekler (payitaht⁹², vasfi-hal⁹³, çile çıkarma, saç yolma, şiven vb.), halk edebiyatı

⁹¹ Meşale.

⁹² Düğün sonrası gelinin akrabalar arasına çıkması için yapılan tören.

⁹³ Nevruz Bayramına özel maniler.

örnekleri (efsane, atasözleri, maniler, fıkralar, rivayetler, türküler, danslar, küfürler vb.) dâhil etmiştir. Kuran’dan sureler, dini bayram ve inançlardan da (Taha suresi, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, yağmur yağdırma duası ve b.) yararlanmıştır. Elbette ki Ceferzade, bu örnekleri ayrı bir kitap şeklinde yayınlayıp bilimsel açıdan inceleyebilirdi. Fakat yazar romanda kültürel ve edebi örnekler aracılığıyla yıllarca baskı altında ötekileşen okurun milli hafızasını oluşturmağa çalışmıştır.

Romanda yerine göre Seyid Azim, Muhammed Fuzuli, Ömer Hayyam, Mirmövsüm Nevvab, Molla Ağa Bihund gibi şairlerin şiirlerinden örnekler yer verilmiştir. Ceferzade’nin kaleme aldığı dönemi iyi bilmesini yüksek değerlendiren Resul Rza, romanda yer verilen folklor örneklerini “Burada zengin etnografik melumat⁹⁴, milli musiki, regs, adet ve deblerden⁹⁵ tez-tez bahsetmek, klasik bedii irsten, Azerbaycan folklorundan maraklı⁹⁶ örnekler vermek bir manera, bir eda değil, tebiî olarak romanın ümumi tohumasına⁹⁷, akarına bağlıdır.” (Rza,1977: 178) şeklinde açıklamıştır. Romanda Seyid Azim’in şiirlerinden örnekler verilmesine dikkat çeken araştırmacılar yazarın bu yöntemini “...onun şiirlerinden yerli-yerinde misal getirmekle şairin hayata ve muasirlerine⁹⁸ münasibetini⁹⁹ konkret¹⁰⁰ edebi faktlarla¹⁰¹ açıklar.” (Telmanqızı, 2005: 60) şeklinde değerlendirmektedir.

Yazar romanda başkahraman Seyid Azim Şirvani’yi hem bir aile sahibi hem de milletin gelişmesi, eğitim alması için savaşıyor bir dava adamı olarak ele almış, onun karşılaştığı olayları toplumun gelenek-görenek ve inançları eşliğinde vermiştir. Eserde bu davaya katılan fakat henüz yolun başındayken cahil gruplar tarafından alt edilen Terlan, Mehemed Sefa, Güllübeyim gibi kahramanlar da tasvir edilmiş yazar bu kahramanların facialarını sevgili ve eşlerini kaybedişleri (Terlan/Sona, Mehemed Sefa/Gamze ve Güllübeyim/İsrafil) ile daha da kuvvetlendirmiştir. Gözyaşı ve gülüşün eşliğinde okunan romanda yazar ister kart karakterler, isterse de norm karakterlerin duygularını başarılı bir şekilde aktarmıştır. Ceferzade, “Vatana Gayıt”, romanından

⁹⁴ Bilgi.

⁹⁵ Gelenek.

⁹⁶ İlginç.

⁹⁷ Dokusuna.

⁹⁸ Çağdaşlarına.

⁹⁹ Yaklaşımını.

¹⁰⁰ Somut.

¹⁰¹ Örneklerle.

farklı olarak bu eserinde bey/han/ağa ve imam/hoca gibi şahısları sadece kötü planda değil aynı zamanda Seyid Azim'i destekleyen, onun eğitim-öğretim faaliyetlerine yardım eden kişiler olarak da göstermiştir.

Roman her ne kadar başarılı bir eser olsa da anlatının bazı kısımlarında birbiri ile “uyuşmayan noktalar” bulunmaktadır. Örneğin, Sona'ya âşık olan Terlan onunla görüşmek, aşkını itiraf etmek ister. Bu sebeple kızları takip eden Terlan onların çayda yıkanacağını fark eder. Yazar Sona'yı tasvir ederek onun geceliği ile suya atıldığını kaydeder, fakat ilerleyen sayfalarda “İndice o sevdiği güzeli çıplak görecek... Heya teri gencin bozulmamış vücudunu bastı, dayana bilmedi¹⁰², ağaçların sık yerine çekildi.” (A.S.V.M. s.39) şeklindeki açıklamalarla Terlan'ın Sona'yı çıplak görmemesi için gözlerini kapadığını göstermektedir. Başka bir örnekte ise Terlan'la birlikte Seyid Azim de ilk bakışta Sona'ya bağlanır ve sevgisini ona göstermek etmek için Mütrüf Edil'in evine gider. Sona, şairden Terlan'ı uzun zamandır görmediğini ve nasıl olduğunu sorar ve “könüle de, zor yoktur” sözleriyle Terlan'ı sevdiğini belli eder ve Ağa (Seyid Azim) da bunu anlar. Ancak romanın devamında Seyid Azim, Sona'nın öldüğünü düşünen Terlan'a ne Sona'nın yaşadığını ne de onu sevdiğini söyler. Bu gibi örtüşmeyen kısımlara dikkat edilmezse romanın başarılı bir anlatı olduğunu, günümüzde de sevilerek okunduğunu söylemek mümkündür.

2.4.1. İsimden İçeriğe

Her bir toplum onu ekonomik, kültürel ve edebi yönden geliştiren, araştırma ve çalışmalarıyla milletin milli kimliğini koruyarak gelecek kuşaklara aktaran aydınlara borçludur. Kendi hayat ve mutluluğunu gözden çıkararak millet için çalışan aydınlar, toplumu cehalete sürükleyen kişilere karşı savaşırlar. Bu anlamda, tam bir mücahit olan aydınların hayatı meşakkat ve eziyet içinde geçmiş, bazıları ömrünün son günlerini yalnız, bir başına yaşarken, bazılarının da hayatına “menfaatçi saygınlar” son vermiştir.

Azerbaycan'da modern hiciv edebiyatının temelini oluşturan Şirvani, eserlerinde, yaşadığı dönemin eksik yönlerini vurgulamış, din adı altında insanları kandıran, menfaat düşkünü hoca ve imamları, zengin olmak için yeni tarikat ve türbe açan zahit ve dervişleri sert şekilde eleştirmiş, yalancı tüccar ve esnafları şiirin dili ile

¹⁰² Duramadı.

kırbaçlamıştır. Şairin eserlerinden anlaşılacağı üzere onun en büyük hayallerinden biri milletini eğitimi ve sivil bir toplum olarak görmek olmuştur. Bu sebeple de Şirvani her daim şiir ve konuşmalarında imkân sahiplerine çocuklarını okullara göndererek eğitim almalarını sağlamayı tavsiye etmiştir.

Şirvani, eğitim ve öğretim, dergi ve kitap yayınlarına destek olan yurttaşlarını da takdir etmiştir. Bu anlamda şair, Sartre'nin tanımladığı “henüz olmayandan hareketle çoktan olanı icat ettiği için yaratıcı, girişimini sonuçlandıracak olanakları kesinlikle belirlemeden başarıya ulaşamayacağı için bilgin, ... hedef ne kadar soyutsa, aydın da o kadar somut araçlar bulmak zorunda olduğundan araştırmacı ve sorgulayıcı” (Sartre,2010:17) aydın tipidir. Ama ne yazık ki Seyid Azim, yaşadığı dönemde milletin desteğinden daha çok ikiyüzlü hoca ve imamların baskı, tehdit ve iftiralarına maruz kalmıştır.

İster kaynaklarda isterse de eserlerinde şairin ömrünün sonuna kadar cehaletle tek başına savaştığı, sahtekâr din adamları ve esnafları eleştirdikçe cahil kişilerin örgütlenerek ona karşı çirkef davalar başlattığı görülmektedir. Fakat Şirvani ister eğitim sahasına isterse de edebiyata getirdiği yenilikler ile çığır açan, çağ yaratan bilginler arasında yer almış, hak sesini millete duyurarak onun uyanmasında, toplumun sömürüye karşı çıkarak kendi hakkını savunmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Şirvani hayata veda etse de bu ölüm onun sonu olmamış topluma ses getiren hizmetleri sayesinde halkın hafızasında ebedileşmiştir. Cahiller onu “naseyid”¹⁰³, “babi”¹⁰⁴, “kâfir” adlandırarak milletin gözünden düşürmeye çalışsalar da, karalamalarla şairi devlete “zararlı memur” olarak tanıtsalar da hak yerini bulmuş ve devlet, eğitim sahasındaki hizmetlerine göre onu ödüllendirirken, halk Şirvani'yi kalbinin en sıcak köşesine yazarak her daim sevgi ve hürmetle anmıştır.

“Mövti-cismani ile sanma benim ölmeyimi,

Seyidda ölmerem âlemde sesim var benim.” (Əsgərli, 2011: 548).

Ceferzade, roman boyunca şairin kara cehaletle savaşını ön plana çıkarmış, ona zarar vermek için uğraşan Şirvanlıları, onların yaptığı hileleri bütün çıplaklığıyla

¹⁰³ Yalancı hoca.

¹⁰⁴ Babilik düşüncesini özümsemiş kişi.

canlandırmıştır. Bununla da yazar, Şirvani'nin cahil örgütlerle davasını ve onlar üzerindeki zaferini hem eserin ismine hem de içeriğine yansıtabilmiştir.

2.4.2. Hikâye Teknikleri, Bakış Açısı ve Anlatıcı

“Âlemde Sesim Var Menim” romanı tanrısal bakış açısı ile yazılmış, kahramanlar arasındaki ilişkiler, kahramanların ruh halleri yazar anlatıcı vasıtasıyla aktarılmıştır. Ceferzade, diyaloglar esnasında birçok kahramanı “kahraman/ben anlatıcı” olarak konumlandırmıştır. Bu da romanın çoğul bakış açısıyla yazıldığını göstermektedir.

Azize Ceferzade'nin romanda geniş bir şekilde yararlandığı hikâyeleme tarzından biri ve birincisi tasvir etmedir. Anlatılarda tasvir “insan, tabiat, eşya ve mekânın kelimelerle resmedilmesi; adeta görünür hale getirilmesi; okuyucunun gözü önünde tecessüm ettirilmesidir.” (Çetişli, 2016: 123). Yazar, tasvir yöntemi ile okurun eseri sadece okumasını değil hem de “görmesini”, dolayısıyla “yaşammasını” sağlamaktadır. Tasvir anlatım tarzı yazarın incelenen eserleri arasında en çok “Âlemde Sesim Var Menim” romanında görülmüş, yazar, Şirvan'ın tabiatını, Şamahı'da bulunan okul ve çarşılar, caddeler, hamamlar, zengin ve fakir tabakanın ev ve yaşam şartlarını eserin gidişatı sırasında başarılı bir şekilde betimlemiştir.

Bilhassa roman kahramanlarının fiziksel görünüşü, kılık kıyafeti, özenle betimlenmekte, her bir kahramanın kendine has tarzı oluşturulmaktadır. Hatta romanda fon karakterlerden olan Hacı Kadir'in dış görünüşü; “Hacı Kadir arık¹⁰⁵ ucaboy adamdır. Garanguş¹⁰⁶ dimdiyine¹⁰⁷ okşayan eyri, dongar¹⁰⁸ burnu, sık karabıglı, topasakallı ağzının üstünde tepe kimi ucalır. Hena¹⁰⁹ ve renkten sakalında bir dene de ağ tük nezere çarpılır, daima elinde tespih olar, zikir deyen dudakları kalındır, badımcanı¹¹⁰ renge çalır. Deve yunundan elde tokunmuş çuka geyer, Mekke'den getirdiği kurşağı¹¹¹ nazik beline sarıyar”. (A.S.V.M. s.15) şeklinde detaylı tasvir olunur. Yazar bu betimlemeler

¹⁰⁵ Zayıf.

¹⁰⁶ Kırlangıç.

¹⁰⁷ Gagasına.

¹⁰⁸ Kambur.

¹⁰⁹ Kına.

¹¹⁰ Koyu mor.

¹¹¹ Kumaştan olan bel bağı.

ile okuru romanda bahsedilen zaman dilimine götürür, bu dönemin yaşam şartlarına şahit olmasını ve roman kişilerini kendine has çizgileriyle tanımasını sağlar.

Romanda sıkça başvurulan anlatım tekniklerinden biri ise iç monologdur. Anlatılarda “Okuru kişinin iç yaşamıyla doğrudan doğruya karşılaştırmak” (Tekin, 2019: 276) için başvurulan iç monolog tekniği “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde geniş bir yelpazede yerini almakta ve başkahramandan fon karaktere kadar roman kişilerinin çoğunun konuşmalarında sık sık görülmektedir. Yazar, başkahraman Seyid Azim Şirvani’nin kurgulanışında büyük ölçüde iç konuşma yönteminden yararlanmış, bu anlatım tekniği ile kahramanın duygu ve düşüncelerini okura daha etkili bir şekilde sunmuştur. Toplumda baş gösteren karşıtlıklar, kargaşa, geçimsizlik ilk kez kahramanın iç konuşmasında yankılanır. Anlatının başlangıcında Sona’nın dansı karşısında ruhu bedeninden ayrılan Şirvani, sorgulayıcı bir düşünce ile dansın, müziğin dinimiz icabıyla neden haram olduğunu, bu sanatları uygulayan kişilerin “mahlûkatın eksikliği” olduğunu düşünür ve kendisine cevabı belirsiz sorular sorar. “Gerez¹¹² insanın dimağına sefa verebilen ne varsa, hamısı biz müselmana o biri dünyada vaat olunur, bu dünyada ise, azap, yalnız azap... Hele bir üstelik Allah en çok istediği bendesini azap içinde saklayır,¹¹³ sidgine¹¹⁴ inansın deyirler. Bu ki, adalet olmadı...” (A.S.V.M. s.33). Roman boyu iç konuşmalar aracılığıyla devam eden bu sorgulayış Şirvani’nin yaşadığı dönemde insanların cehaletin karanlığında kaldığını ve şairin bu karanlığa karşı büyük bir başkaldırı sergileyeceğini müjdelemektedir. Şair sadece etrafında gerçekleşen yolsuzlukları sorgulamaz bazen kendi kendini de iç sesleriyle muhakeme eder, bir aydın olarak üstlendiği sorumlulukları kendi kendine hatırlatır. Eserde Seyid Azim’in eşi Ceyran’a âşık olduğu an ve ağır maddi durumu, Güllübeyim, Sona ve Terlan’a karşı yapılan haksızlıklar da, yine şairin “sessiz konuşmaları” eşliğinde verilmektedir. Görüldüğü üzere, başkahramanın aklından geçen ve iç monologlarla açığa çıkan düşünceler dönemin görüşleri, baskı ve yasaklarını yansıtmaları açısından önem arz etmektedir.

İç konuşma tekniği birbirine âşık olan Terlan ve Sona’nın duygularının aktarımında da yer almaktadır. Edebiyatçılar bazen bu hikâyeleme tekniğini iç diyalog olarak

¹¹² Burada sözün kısası anlamında.

¹¹³ Yaşatır.

¹¹⁴ Sadkat.

adlandırmakta ve “sanki karşıda biri varmış gibi sessiz bir biçimde içinden konuşma” (Çetişli, 2016:128) şeklinde tanımlamaktadırlar. İki aşığın sevgi itirafları iç diyaloglarla sürdürülmektedir.

Yazar, Sona karakterinin açıklanmasında iç monologdan ziyade iç çözümleme yöntemine başvurmuştur. İç çözümleme “olay örgüsünde yer alan kahramanların iç dünyalarının (duyguları, psikolojileri, ruh dünyaları) anlatıcı tarafından bütün derinliği ve çıplaklığı ile irdelenip gün yüzüne çıkarılmasıdır.” (Çetişli, 2016:129). Sona, Terlan’ın onunla evlenmek istediğini duyduğunda: “Beli Çengi Sona’nın da öz evi, temiz-pak bir hayatı, öz eri¹¹⁵, uşakları¹¹⁶, ola biler, her gören “çengi köpeğin kızı” deyip yan keçmez, düşmenini bu adla söylemez¹¹⁷, uşakları bu adla korkutmaz. Ona heç kes hakaretle bakmaz... Lakin bu nisye¹¹⁸ hayallerin asıl hayatla hiçbir alakası yok idi...” (A.S.V.M. s.41) gibi düşüncelere kapılır. Ceferzade iç çözümleme tekniği ile kahramanın kalbinden geçenleri aktarırken Sona’nın her bir kadın gibi mutlu bir yuva arzuladığını fakat dansöz olduğu için bu isteğinin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini dokunaklı bir biçimde aktarmaktadır. Romanda iç çözümleme yöntemi sadece dönemin baskı ve acılarını yansıtmakla kalmaz aynı zamanda bu dönemde insanların inanç ve görüşlerini okura sezdirme açısından da dikkat çekicidir.

Seyid Azim, Sona ile görüştüğünde onu ilk gördüğü günden unutamadığını söylerken, Sona dolaylı yolla başka birini sevdiğini belli eder. Sona, Seyid Azim’in üzüldüğünü görünce seyyit, peygamber evladının kalbine dokunduğunu, bedelinin çok ağır olacağını düşünerek gözyaşları döker, şaire ondan özür dilercesine yalvarır. Seyid Azim’in annesi Kışkigine Hanım Sona’yı evlerinde gördüğünde ilk başta ona çok kızsada ona acıyarak, “Eger adamın başına gelenler “galü-beladan¹¹⁹” alınaya yazılırsa, onda növzenbillah¹²⁰, bu bedbahtın taksırı¹²¹ nedi? Alınaya bele yazılıp... Yazıya ki pozu yoktu... Hakkın dergâhına hamısı¹²² ayandır” diyerek teselli etmeye çalışır. Okur, tahlil yöntemi ile XIX.

¹¹⁵ Eşi.

¹¹⁶ Evlatları.

¹¹⁷ Sövmek, küfretmek.

¹¹⁸ Boş.

¹¹⁹ Kalu Bela.

¹²⁰ Neüzü billah.

¹²¹ Suçu.

¹²² Hepsi.

yüzyılda yaşanan her türlü bağınazlık ve cahilliğe rağmen dönem insanının kalbinde yer edinmiş Allah korkusu, iman ve inanç bütünlüğünü bu örnekler eşliğinde görmektedir.

Ceferzade'nin “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde sıklıkla başvurduğu ikinci anlatım tekniği ise özetlemedir. Yazar, anlatı sınırlarında gerçekleşen herhangi bir olayı bütün boyutlarıyla gözler önüne sermek, olayı sebep-sonuç ilişkisine bağlamak veya olayı gereksiz ayrıntılardan arındırmak için özetleme tekniğinden yararlanır. Ceferzade, romanın ilk sayfalarında Şirvani'nin, Yagsay köyünde dedesinin yanında yaşadığı zamanlardan alıntılar sunarak, dedesinin verdiği tavsiyeleri şaire hatırlatır ve böylece Dağıstan'da yaşamış olduğu 11 yıllık süreci özetler. Bu anlatım tarzı Şirvani'nin Mekke ziyaretinde de gözlemlenmektedir. Yazar, bazen karakterin kimliğini açıklamak amacıyla geçmişte kahramanın başından geçen olayları anlatmaktadır ki, Stevick bunu: “Özetin en önemli ve sık kullanılan şekillerinden biri, bir karakterin geçmişini kısaca bize iletmeştir. Romancı bir sahne yaratarak karakterlerine karşı bizde ilgi uyandırdıktan sonra, aniden zamanda ileri geri hareket ederek, geriye dönüş (retrospection)lerle bu karakterlerin geçmişlerini özetler.” (Stevick, 2010: 51) şeklinde açıklamaktadır.

Romanda Ceferzade norm karakterlerden Sona'yı ilk önce dansöz olarak kurgulamakta daha sonra Alış ve eşkıya arkadaşlarının Mütrüf Edil'in evini basması ve Edil'i öldürmesi ile sonuçlanan etkili bir sahne yaratmaktadır. Devamında ise yazar, Sona'nın geçmişini detaylı bir öz aktarıma tabi tutarak kahramanın neden dansöz olduğunu açıklamıştır. Özgeçmiş niteliğinde olan özetleme Güllübeyim ve başka kahramanların kurgulanışında da görülmektedir.

Yazar, özetleme tekniği ile birlikte sahneleme/gösterme anlatım tekniğinden de yararlanmış, en heyecan verici bölümleri kahramanlara bırakmış ki, bu da eserde birbirinden etkili sahnelerin oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle Alış'ın Edil'in evini basması, Güllübeyim'in hamamda dövülmesi, Narınc'ın bütün şehri başına toplayan kavgaları, Şirvani'nin camide suikasta uğraması gibi bölümler sahneleme tekniğinden yararlanarak yaratılmıştır.

Ceferzade, “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde de üstkurmaca yönteminden faydalanmış ve eserin sonuna kadar bu yöntem vasıtasıyla okurla iletişime geçmiştir. Postmodern metinlerde sıkça başvurulan anlatım tekniği yazarın okurla kurgunun

kuramsal sorunlarını tartışması, roman zamanından daha ziyade bilinç zamanına ağırlık vermesi ve her daim eserin bir kurmaca, hayal ürünü olduğunu okura hatırlatarak anlatıya inanmamasını sağlamak şeklinde görülmektedir. “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde yazarla okur arasında diyalog oluşturulması için üstkurmacadan yararlanılmıştır.

Ceferzade, adı geçen anlatım yöntemi ile okuru eserden uzak tutmak yerine bölümlerin sonunda ve başlangıcında okura hitap ederek onun esere kenetlenmesini sağlamaktadır. “Gelin biz de başka yere, yüreğimize bir kadar fereh getire bilen menzile gedek, görek genç dostumuz hardadı, neyleyir.” “Bilirem nigaransan¹²³, ay dost, Sona derdiyle seni intizarda koymuştum, üstüne Gamze derdi de geldi. İndi de seni nigaran goymağa, bir geder hemin hadiselere gayıtmağa mecburam. Meni bağışla, birce saat vaktını alacağam. Elini mene ver, dayağım ol, gel Güllübeyimgile gedek. ” (A.S.V.M. s.54, 195) Bu tür yazım tarzını Resul Rza, “okucu ile dostâne sohbet” adlandırmakta ve yazarın bu anlatım tekniği ile “okucunu hekayetin havası içinde saklaya bilmek, onu obrazların¹²⁴ taleğine, süjyet hattına¹²⁵ olan marağını¹²⁶ soyumağa koymamak” (Rza, 1977: 181) şeklinde değerlendirmektedir.

2.4.3. Romana konu olan tarihi olay ve gerçeklerin görünme düzeyleri

Ceferzade, “Âlemde Sesim Var Menim” romanında Seyid Azim Şirvani’nin hayat yolunu Dağıstan’dan Şamahı’ya geri döndükten ölümüne kadar olan sürecine odaklanarak, Şamahı’daki yaşam ve faaliyetlerini ele almıştır. Eserde geçen tarihi olaylar şunlardır:

Seyid Azim Şirvani’nin Ceyran Hanım’la evlenmesi ve oğlu Mircefer’in doğması.

Şairin eğitim almak için Irak’a gitmesi. Şirvani’nin Fuzuli’nin gazellerini tahmis etmesi.

Şairin 1869 yılında Şamahı’da okul açması. Beytüs-Sefa Şiir Meclisi kurması.

Abdulla Bey Asi’nin Natevan’a yazdığı hicve hicivle cevap vermesi.

¹²³ Endişelisin.

¹²⁴ Karakterlerin.

¹²⁵ Olay örgüsü.

¹²⁶ İlgisini.

Seyid Azim Şirvani'nin maddi sıkıntılar içinde geçen ömrü. Şirvani'nin yazdığı kitaplar.

Şirvani'nin hizmetlerine göre madalya alması.1879 yılında aklanmak için Tiflis'e gitmesi ve Gence'de Nizami Gencevi'nin türbesini ziyaret ederek rubai yazması.

Seyid Azim Şirvani'nin ölümü.

“Âlemde Sesim Var Menim” eserinde Şamahı hakkında girişten sonra başkışının romana dâhil olması Mahmud Ağa'nın eğlence/müzik meclisinde gerçekleşir. Şirvani, Dağıstan'dan döndükten sonra ilk kez bu mecliste Sona'ya hitaben söylediği irticali şiirle şairlik yeteneğini sergiler ve herkesin takdirini kazanır.

Şirvani'nin hayatında gerçekleşen önemli olayları Ceferzade, kronolojik dizgeye sadık kalarak romana aktarmaktadır. Kaynaklarda gösterildiği gibi şair, Mircefer isimli oğlu doğduktan sonra eğitim almak için Kerbelâ'ya gider. Fakat yazar eserde şairin bu seferinin sadece ismini vermekle yetinmiştir. Şirvani, dostu Terlan'a yazdığı mektupta eğitim almak için sefere çıkacağını bildirmiş daha sonra ise Ceferzade, şairin Mekke ziyaretini de buraya ilave etmiş ve Seyid Azim'in yurtdışındaki yaşamını kısa bir anlatıma tabi tutarak romanı Şamahı'daki yaşamı ile devam ettirmiştir. “Yollar götürüp aparanda ayrılmıştık şairimizden. İl geçti ay dolandı, onu yine yollar gaytarıb getirdi. Vatan toprağında bir-iki yıl dost aşna gohum-egraba ve istekli balası ile birlikte nefes almamış, yollar onu yeniden alıb-apardı: Arabistan, İran, Türkiye seyahetleri, geribe-geribe¹²⁷ ölkeler, maraklı insanlar... Seyid o kadar maraklı teesuratla¹²⁸ gayıtdı ki, sanki bu bir-iki il erzinde¹²⁹ bir-iki yaş değil, on-on beş yıl büyüdü, on-on beş yıllık tehsil aldı.” (A.S.V. M. s.116).

Birçok araştırmacı, eserde Şirvani'nin yurtdışındaki yaşamını anlatması sırasında birçok tarihi olaya değinmeyen yazarı aceleci davranmakla eleştirmişler. Özellikle Memmed Arif ve Gulu Halilov, Şirvani'nin Kerbelâ ve Necef'te karşılaştığı olayların romanda anlatılmasının okuyucunun Seyid Azim hakkında yeni bilgiler edinmesini sağlayacağını düşünmektedirler.

¹²⁷ İlginç.

¹²⁸ Anı.

¹²⁹ Süre.

Kaynaklar şairin hayatının maddi sıkıntılar içinde geçtiğini, öldüğünde “500 manata kadar borcu” (Öliyeva, Əhmədova, 2020: 27) kaldığını, yaşadığı zorlukların şiirlerine yansıdığını bildirmektedir. Azize Ceferzade romanda kaynak olarak, şair hakkında bulunan araştırmalarla birlikte onun şiirlerinden de büyük ölçüde yararlanmıştır. Şirvani’nin sefaletle dolu yaşamının belirtisi olan kaside ve manzum mektupları romanda şairin maddi sıkıntılar çekmesini gösteren bölümlerin temelini oluşturmuştur. Yazar, şairin Sara isimli bir kadına hitaben yazdığı aşk gazeline dayanarak eserde şairin bir süre onların evinde kalan komşuları Sara’ya âşık olmasını kurgulamıştır. Ceferzade şairin aşk konulu gazellerinden onun Ceyran ve Sona’yla olan ilişkisinin kurgulanışında da yararlanmıştır. Aynı zamanda yazar, şairin “Abid Efendi’nin Hicvinde” şiirini de romanda olay örgüsüne dâhil ederek sahnelettirmiş ve eserde “Sara”, “Abid Efendi’nin Hicvinde” gibi şiirlerin hikâyesini/anlatısını yaratmıştır.

Şirvani’nin, Hasan Bey Zerdabi’ye yazdığı manzum mektupların birinde Şirvan zenginlerinin yardımı ile okul açtığı ve Manvel isimli bir kişinin burada Rusça eğitimi verdiği bilgisi yer almaktadır ki, romanda bu bilgi de etkili bir şekilde kurgulanmıştır. Bilindiği üzere Şirvani, şairliğinin ilk döneminde daha çok aşk konulu şiirler yazmış Fuzuli’nin gazellerine nazire ve tahmisler yapmıştır. 1875 yılından itibaren “Ekinci” gazetesinin yayınlanması ile Seyid Azim de aşk konulu şiirler ve hicivlerden uzaklaşarak daha çok eserlerinde eğitim-öğretim konularını ele almış, yurttaşlarını eğitim almaya çağırmıştır. Ceferzade, romanda şairin görüşlerinde olan bu tür değişimleri kronolojik sıralanışına müdahale etmeden aktarmaktadır. Yazar, Şirvani’nin eserlerini derinden araştırmış ve şairin şiirlerinde sık-sık kullandığı ifade ve kelimeleri romana aktararak şaire özel bir konuşma tarzı yaratmıştır.

Ceferzade, “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde Şirvani tarafından kurulan Beytüs-Sefa Şiir Meclisini farklı bir yaklaşımla sunmaktadır. Yazar, “Beytüs-Sefa” bölümünde Şamahı şairlerinden olan Mehmed Sefa’nın (Sefa, şairin mahlasıdır) aile üyelerinin ticaretle uğraşmaları Sefa’nın ise şiir ve edebiyat meraklısı olması hakkında bilgi vermektedir. Gara’nın (aile içinde Mehmed Sefa’nın lakabı) isteği üzerine Seyid Azim ve diğer Şirvanlı şairlerin Sefa’nın evine toplanarak şiir meclisi kurduklarını ve Şirvani’nin bu durumu göz önünde bulundurarak, bu meclise “Beytüs-Sefa” (Sefa’nın Evi) adı verdiğini bildirmektedir. Eserin devamında Sefa ile Seyid Azim’in dostluğunu

farklı yorumlayan, Sefa ile alay eden cahil ve soysuz kişiler yüzünden ağabeyi İsmayıl'ın Sefa'yı katlettiği gösterilmektedir.

Şiir meclisleri ve Beytüs-Sefa hakkında bilgi veren Nesreddin Garayev ve Seyfeddin Geni meclisin, roman kahramanlarından olan Ahmed Ağa oğlu Mahmud Ağa'nın kervansarayında teşkil olunduğunu söylemektedirler. Nesreddin Garayev, meclis şairlerinden olan Molla Mahmud Zövi'nin divanında yer alan bilgiyi şöyle aktarmaktadır: “Cenab Ahmed Ağa'nın kervansarayında cenap Alekber Bey, şairler meclisi teşkil etmek için bizden ötürü bir otak teyin etmişti.¹³⁰ Beş nefer şairin evvelen buradan gedip Tahran'da meliküş-şüera olan Bahar tahalluslu ustamız cenap Mövlana Mirze Nesrullah'ın, cenap Seyid'in, cenap Rağib'in, cenap Bihund'un ve bendeyi-hegir Zövi'nin orada faaliyet göstermesi için lazımı harcı ödeyirdi. Bir gün ustamız cenap Bahar buyurdu ki gerek bu menzili “Beytüs-Sefa” adlandırıp her birimiz onun terifine bir neçe¹³¹ beyt deyek.” (Qarayev, 2010: 106) Araştırmacı, Zövi'nin eserlerine dayanarak Mehemed Sefa'nın, şiir meclisine daha sonraki zamanlarda dâhil olduğunu göstermekle birlikte, mahlasını da bu meclisin isminden alabileceği ihtimalini ileri sürmektedir.

Meclis üyelerini tek tek açıklayan araştırmacı, “Mehemed Sefa” bölümünde Fuzuli'nin “Olmaz” gazeline yazdığı nazirenin dışında şairin şiirlerinin günümüze ulaşmadığını göstermektedir. “Simaca güzel hasiyetce¹³² çok tündmeczaz¹³³ olan Sefa” (Qarayev, 2010: 145) hiciv demekte usta olmuş ve meclis başkanı Seyid Azim'i bile hicvetmekten çekinmemiştir. 1876 yılında Sefa Hüseyin isimli bir kişi ile tartışmış ve o kişi hançerle öldürülmüştür. Şirvani çok sevdiği şair arkadaşına mersiye yazmış ve üzüntüsünü bu satırlarla ifade etmiştir.

“İşretimin camı sındı ölerde Sefa,

Etmiş idin meger ey pir mene bed-dua” (Qarayev, 2010: 145).

Muhtemelen Azize Ceferzade, M. Sefa hakkında fazla bilgi elde edemediği için meclisin ismini onun mahlası ile bağdaştırmış ve romanda şiir meclisini Mehemed

¹³⁰ Ayarlamıştı.

¹³¹ Birkaç.

¹³² Huy, karakter.

¹³³ Hırçın.

Sefa'nın evinde kurgulamıştır. Seyid Azim'in gazel ve kasidelerinden hareketle ise Şirvani'nin onu çok sevdiğini ve cahil kişilerin bu dostluğu kıskanarak Sefa'ya iftira atıp onun ölümüne neden olmaları şeklinde yorumlamıştır.

“Dün ey Sefa, etmiş idin hoşsefa meni,
Topraktan götürmüşen, ey dilrüba, meni,
Yetişdi dün mene mektubun, ey Sefa kani,
Getirdi nitge o dem bülbülü-hoşelhani” (Şirvani, 2005: 311).

Burada da yazarın kendi tarzınca Beytüs-Sefa Meclisinin ismine açıklık getirmeye çalıştığı, Sefa'nın ansız ölümünü cehalet kurbanı olarak yorumladığı görülmektedir.

Romanda Seyid Azim'in pazarda yürürken Nabırrı göçünden gelen bir Terekeme kadının ineği için dua yazdığını ve mirzanın duayı yüksek sesle okuduğu bir sahne yer almaktadır.

“Ay gezeyen Hanımağa,
Pitik¹³⁴ neynesin yağa?
Yançağını bas yere
Cehd ele çalkamağa” (A.S.V.M. s.80).

Şair bu duayı yazan şakacı hocaya ve okuma yazma bilmeyen saf Terekeme kadınına gülerek geçer. Kamal Talıbzade'nin Abbas Sıhhat hakkındaki araştırmalarında Sıhhat'ın babası Aliabbas'ın bilgili bir hoca olduğu hatta Etşan mahlasıyla şiirler yazdığı bilgisi yer almaktadır. Bir gün Aliabbas'ın arkadaşlarından birinin eşi sütün yağsız olduğundan şikâyet eder ve Aliabbas'tan ineğine bir dua yazmasını ister. Aliabbas kadın için şöyle bir dua yazar:

“Anam-bacım hanım ağa
Dua yazmak neyler yağa
Sen özünü berk bas yere,
Otur nehre çalkamağa” (Talıbzade, 1991: 189).

Görüldüğü üzere dörtlükler büyük oranda birbirine benzemektedir, bu da yazarın romanda cehalet ve eğitimsizliği göstermek için Sıhhat'ın babası Aliabbas'ın şiirinden

¹³⁴ Muska.

yararlandığını kanıtlamaktadır. Aynı zamanda Şirvani ile Aliabbas'ın aynı dönemde yaşaması, yazarın bu olayı romana eklemesine olanak tanımıştır.

Romanın ilk sayfalarında yazar, Mahmut Ağa'nın evinde düzenlenen eğlence meclislerinde güzeller güzeli Sona'yı ve onun herkesi hayran bırakan danslarını tasvir etmektedir. Bu meclislerin birinde Rusya'dan gelmiş olan ressam Knyaz Gagarin de bulunmakta ve dans eden kızların resmini çizmektedir. Araştırılan kaynaklarda Grigori Gagarin isimli bir ressamın 1840-1855 yılları arasında Kafkas'ta askeri görev yaptığı ve Şamahı'da Mahmut Ağa'nın misafiri olduğu zaman buradaki dansözleri ve dansözlerden birini oynarken resmettiği görülür. Yazar romanda Sona'yı şu ifadelerle betimlemektedir:

“Sona'nın ince, güzel yüzü, kızılgül yaprağı gibi zarif dudakları ve yanakları boyasız idi. Kulaklarına taktığı piyale sırğalar¹³⁵ birçeklerinin¹³⁶ altından çiynlerine¹³⁷ değirdi. Elvan yun şetel¹³⁸ giydiği balaca ayakları uzun darayı¹³⁹ tumanın¹⁴⁰ altından güçle görünürdü. Gonovuz¹⁴¹ köyneyin üstünden giydiği kimha arkalığının yakasını garmalamış,¹⁴² üstünden ensiz kemer bağlamıştı. Arkalığının¹⁴³ yakasına güvercin boyda düğmeler dikilmiş, boynuna kelbendi, silsile takmış, benare örpeğinin¹⁴⁴ üstünden çetirli alına gülperek vurmuşdu. Örpeğinin uçları uzun hörükleriyle beraber küreyine¹⁴⁵ atılmışdı.” (A.S.V.M. s.20).

Ceferzade'nin hem Mahmut Ağa'nın eğlence meclisi yapılan odasının tasvirinde, hem de dansöz kadının betimlenmesinde G. Gagarin'in resimlerinden büyük ölçüde yararlandığı görülmektedir (Ek 2. Resim 1).

Ceferzade romanda Şamahı'da baş gösteren Sünni-Şii karşı durmalarının önünü kesebilmek, tarikat ve mezheplerin sonradan İslam dinine ilave edildiğini bilgisiz topluma kanıtlayabilmek adına Şii olduğu halde Seyid Azim'in kendi çocuklarına Sünni, Hanefi büyüklerinin ismini verdiğini göstermektedir. Yazar, bununla birlikte Şirvani'nin, kızına Ayşe, sonraki erkek evlatlarına ise Osman, Ömer adlarını verdiği, ölümünden sonra ise Ayşe'nin isminin Seyid Fatma, Osman'ın ise Ağa Seyid (Ömer küçük yaşlarında vefat etmiştir) olarak değiştirildiği bilgisini de anlatıya ilave etmiştir.

¹³⁵ Küpe.

¹³⁶ Kulak üstünde saç kâkülü.

¹³⁷ Omuzlarına.

¹³⁸ Yün çorap çeşidi.

¹³⁹ Fırfırlı.

¹⁴⁰ Etek.

¹⁴¹ İpek.

¹⁴² Sıkı tutmak.

¹⁴³ Üst giyim.

¹⁴⁴ Başörtüsü.

¹⁴⁵ Sırtına.

Kaynaklarda Şirvani'nin ikinci kızının ismi Seyid Fatma olarak geçmekte ve isminin değiştirilmesi hakkında bilgiler yer almamaktadır.

Ceferzade, 1999 yılında yazmış olduğu, mezhepçiliği konu edinen “Bela” uzun hikâyesinde de bu konu üzerinde durmakta ve “Son Sözüm” başlıklı bölümde Şirvani'nin çocuklarına verdiği isimleri bir daha “19. Yüzyılın muhteşem şairi Seyid Azim Şirvani, bu mezhepçiliği ortadan kaldırmak için evlatlarının geleceğini feda etti. Bir çocuğunun adını Ayşe, diğerini Osman, üçüncünü ise Ömer koydu. Nefret kazandı. Zaten dünyadan gider gitmez bu isimler hemen değiştirildi, anılmaz oldu. Bu uğurda daha kimler çarpışmadı?” (Bayram, 2013: 168) şeklinde aktarmaktadır. Bu durum kaynaklarda verilme dahi şairin evlatlarına Sünni/Hanefi büyüklerinin isimlerini verdiği ve ölümünden sonra bu isimlerin değiştirildiğini gösterir niteliktedir.

Yazar, eserde Şirvani'nin öğretmenlik faaliyetleri hakkında konuşmadan önce Şamahı'da cedit tipli okullar açarak öğretmenlik yapmış Rza Bey ve Güllübeyim hakkında bilgi vermiş, her iki okulun da cahil kesim tarafından kapatıldığını etkili bir şekilde anlatmıştır. Bu da Ceferzade'nin romanda tarihi olayları dizgesel şekilde anlattığını ve eserde XIX. yüzyılda Azerbaycan'da kol gezen eğitimsizlik ve cahilliğin boyutlarını farklı örneklerle sergilediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra Şamahı'da gerçekleşen depremler, Ünsizade kardeşlerinin Şamahı'da yeni tipli okullar açması, Şirvani'nin öğrencilerinden olan Mirza Alekber Sabir de, romanda yerini alan tarihi olay ve kahramanlara dâhildir.

2.4.4. Romana Konu Olan Kurmaca Olay ve Kahramanlar

Yazar, “Âlemde Sesim Var Menim” romanında kart ve fon karakterlerin birçoğunu hayali kahramanlardan tasarlamış, özellikle XIX. yüzyılda eğitimsizliğin toplumda yarattığı sonuçları, kültürel öğeleri, Terekemelerin yaşam ve geçimini anlatmak için kurmaca olaylara başvurmuştur. Anlatıda yer alan kurmaca olay ve kahramanlar şunlardan ibarettir:

Sona ve annesi. Sona'nın yaşam hikâyesi.

Terlan ve ailesi (annesi Bircehanım, babası Kapaklı), Terlan'ın babasında gördüğü şiddet sebebiyle Şamahı'nı terk etmesi.

Gamze, ailesi ve arkadaşları, Şahbike Hanım ve akrabaları, her iki kahramanın bahar bayramında yaptığı tören ve kutlamalar.

Sefa'nın evinde şiir meclisi kurulması ve meclise Sefa'nın Evi adının verilmesi. İsmayıl'ın (ağabeyi) Sefa'nı öldürmesi, Gamze'nin intiharı ve benzeri olaylar eserde yer alan kurmaca olaylar arasındadır. Bununla birlikte

Şirvani'nin dostu Hacı Kadir, eşi Destegül ve ailesi,

Molla Kurbankulu, eşi Umselme ve kızı Narınc.

Eşkıya Alış ve onun haydut arkadaşları da romanda yer alan kurmaca kahramanlardır.

2.4.5. Olay Örgüsü

Romanda olay örgüsü birbirinin arkasından gelen ve devam niteliğinde olan olaylardan ibarettir. Bir vaka birimi tamamlandıktan sonra yeni bir vaka birimi ortaya çıkar ve bunlar birbirlerine sebep-sonuç ilişkisi ile bağlanır. Eserde olay örgüsü Şirvani'nin Mahmut Ağa'nın eğlence meclisine gelmesi ile başlamaktadır. Yazar, eseri 21 ana başlık altında bölse de romanı 4 metin halkasında incelenecektir.

M1: Birinci metin halkasında Şirvani ve arkadaşı Terlan'ın dansöz Sona'ya âşık olması, Terlan'ın aşkını itiraf etmesi, babası ve etraftaki kişilerin Terlan ile Sona'nı birbirinden ayırma çabaları anlatılmaktadır.

V1: Seyid Azim Şirvani'nin Mahmut Ağa'nın evindeki eğlence meclisine gelmesi ve orada Sona'nı görerek âşık olması.

V2: Aynı mecliste Terlan'ın da bulunması, Sona'ya bağlanması.

V3: Şirvani'nin aşk gazellerini Sona'ya ithaf etmesi, müziği ve dansı haram kılan dinini sorgulaması.

V4: Sona'nın aşkı ile yanıp tutuşan Terlan'ın Sona'nı takip ederek ormanda onların karşısına çıkması ve Sona'ya aşkını beyan etmesi.

V5: Köyden geri dönen Molla Kurbankulu'nun Sona ile Terlan'ı bir yerde görmesi ve bu durumu Terlan'ın babası Hacı Esed'e yetiştirebilmek için acele etmesi.

V6: Akşam saatlerinde Hacı Esed'in evine gelen Molla Kurbankulu'nun olayı Esed'e (Kapaklı'ya) anlatması, Terlan'ı Sona'dan uzaklaştırmak için haydut Alış'ın Sona ve dansözlerin başçısı Edil'i öldürmesini öngörmesi.

V7: Bu haberden sonra Kapaklı'nın, Terlan'ı arkadaşlarının gözü önünde döverek rezil etmesi.

V8: Sona'nı unutamayan Şirvani'nin kızın yaşadığı Garipler mahallesine gelmesi ve Edil'in evinde Sona ile görüşmesi.

V9: Bir akşam haydut Alış ve arkadaşlarının ahlaksızlık yuvası adlandırdıkları Edil'in evini basması. Alış'ın Edil'i boğarak öldürmesi ve Sona'nın icabına bakması için eşkıya arkadaşı Ağa Samet'i görevlendirmesi. Samet'in Sona'ya acıması, onu sağ bırakması.

M2: Bu metin halkasında Sona'nın haydutlardan kurtuluşu, Seyid Azim'in evlenmesi ve evlat sahibi olması, eğitim-öğretim faaliyetleri, şiir toplantıları yapması ve cehaletle savaşı anlatılmıştır.

V1: Sona'nın kaçarak Şirvani'nin evine sığınması. Şirvani'nin Sona'ya yardım etmesi için Mahmud Ağa'ya gitmesi.

V2: Sona ile Seyid Azim'in annesi Kіçikgine Hanım'ın baş başa kalması ve Şamahı kadınlarının nefret ettiği cengi Sona'nın başına gelen olayları Kіçikgine Hanım'a anlatması.

V4: Mahmut Ağa'nın yardımı ile Sona'nın Arapçeltik köyünün büyüğü Elyar Bey'in evine gönderilmesi.

V5: Terlan'ın Şirvani ile görüşmesi ve Şamahı'yı terk ederek Aşkabat'a gitmesi.

V6: Annesinin Seyid Azim'i akrabaları Ceyran Hanım'la evlendirmesi. Şirvani'nin Mircefer isimli oğlunun doğması.

V7: Mekke ziyaretinden sonra Şamahı'ya dönen Şirvani'nin, okul açmak istemesi ve bunu Şamahı'nın önde gelen kişilerinden Ağa Seyidali'ye danışması.

V8: Ağa Seyidali'nin Şirvani'ye içki içmeyeceğine dair tövbe ettirmesi.

V9: Seyid Azim'in sık-sık Terlan'la mektuplaşması ve ona yazacağı kitaplar ve açmak istediği okul hakkında bilgi vermesi.

V10: Şamahılı aydınlardan Güllübeyim'in kızlar için okul açması.

V11: Şamahılı şairlerin toplanarak Beytüs-Sefa Şiir Meclisini kurmaları.

V12: Yalancı hocalardan olan Abid Efendi'ni hicvettiği için müritlerin Şirvani'ye saldırması.

V13: Bayram öncesi Mehmed Sefa'nın beşik kurtmesi Gamze'nin evinde kızların toplanması, fal yapılması ve Gamze'nin falının kötü gelmesi.

M3: Üçüncü metin halkasında cehaletin sebep olduğu olaylar, Mehmed Sefa, Gamze ve Güllübeyim'in şahsında gösterilmiştir. Sefa'nın öldürülmesi, Gamze'nin bu acıya dayanmayarak intihar etmesi, Güllübeyim'in açtığı okulun kapatılması ve Şamahı'nı terk etmesi anlatılmaktadır.

V1: Cahillerin Mehmed Sefa ile Şirvani'nin dostluğunu farklı şekilde yorumlaması ve bu sebeple de Gamze'nin babası Hacı Kişi'nin Sefa'nın elçilerini reddetmesi. Bu olaydan etkilenen Gamze'nin hastalanarak yatağa düşmesi.

V2: Annesinin Gamze'ni türbeye götürmesi ve yolda Gara (Mehmed Sefa) ile karşılaşmaları. Gamze ile Gara'nın son görüşü.

V3: Güllübeyim'in yeni açtığı okulda kızlara müzik ve dans dersleri vermesi. Narınc'ın bu olaylardan haberdar olarak büyük bir tartışma çıkarması.

V4: Bu olay karşısında eşinin Güllübeyim'i terk etmesi.

V5: Alış'ın yalnız kalmış Güllübeyim'e ahlaksız tekliflerde bulunması.

V6: Farklı bahanelerle Narınc'ın Güllübeyim'e hakaretler yağdırması ve satl-serinc¹⁴⁶ kavgası. Güllübeyim'in çaresiz kalarak Şirvan'ı terk etmesi.

V7: İsmail'in kardeşi Gara'ya atılan iftiralara inanarak onu öldürmesi. Gara'nın ölümü sebebiyle Gamze'nin intihar etmesi.

V8: Şamahı'da deprem ve Şirvani'ye mahsus okulun yıkılması.

V9: Seyid Azim'in Sona'dan haber almak için Arapçeltik köyüne gitmesi.

M4: Sonuncu metin halkasında Sona'nın anne olması, genç yaşta ölümü, evladının sonraki yaşamı, Şirvani'nin maddi sıkıntılarla dolu hayatı ve ölümü anlatılmıştır.

¹⁴⁶ Kadınların bakır ve bronzdan hazırlanmış eşyaları birbirilerine atmaları.

V1: Sona'nın Elyar Bey'in hizmetçisi İsi ile evlendirilmesi. Seyid Azim'in Sona ile görüşerek Terlan'ın yaşadığını ona söylemesi.

V2: Şirvan'da kaçak Cebi oğlu Cavad'ın idamı ve Seyid Azim'in bu olaydan etkilenmesi.

V3: Popeçitel İvanov'un Seyid Azim'in okuluna ziyarete gelmesi.

V4: Seyid Azim'in öğrencisi Alekber'in şairin şiirlerine nazireler yazması ve Şirvani'nin onu ödüllendirmesi.

V5: Sona'nın anne olması, Elyar Bey'in çocuğa Garatel ismini vermesi.

V6: Elyar Bey ve Şahbike Hanım'ın ölümü. Biricik oğulları Beybala'nın köye yerleşmesi. Beybala'nın Garatel'e tecavüz etmek isteği.

V7: Sona'nın kızı ile birlikte köyden kaçarak Şirvani'nin evine sığınması.

V8: Said Ünsizade'nin Şamahı'ya gelerek yeni okul açması.

V9: Yolculuk esnasında Sona'nın hastalanması ve Seyid Azim'in evinde vefat etmesi. Sona'nın ölümünden derin keder duyan şairin durumu Terlan'a bildirmesi. Terlan'ın Sona'nın kızı Garatel'i yanına getirerek evlatlık edinmesi.

V10: Maddi sıkıntılar girdabında boğulan şairin dostlarına kasideler yazarak yardım istemesi.

V11: Şairin Terekeme düğününe katılması.

V12: Seyid Azim'in camiye giderek cuma namazına katılması, şairi sevmeyen kişilerin camide karmaşa çıkarması. Seyid Azim'i cami çıkışında insanların sık yerine salarak vücudunun ezilmesini sağlamaları.

V13: Birkaç gün hasta yatağında yatan Seyid Azim'in vefat etmesi.

2.4.6. Kahramanlar

Roman insan ve toplum, insan ve dünya ilişkilerini en çok irdeleyen, insana ait olan bütün konuları işleyen, insana kendini anlatan sanat dalıdır. Roman, kurcaladığı her konuyu insanın anlatı dünyasındaki yansıması olan kahramanlar aracılığıyla yapmakta, yazarın kurguladığı kahraman ne kadar gerçeğe/insana yakınsa o kadar inandırıcı, düşündürücü ve etkileyici olmaktadır. Buna dayanarak yazarın asıl ustalığının kahraman

oluşturabilme becerisinden geçtiğini söylemek mümkündür. Bazen tek bir kişi bazen büyük bir toplum mahiyetinde olan kahramanlar, geçirdiği ruh halleri, yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve siyasi yapısını yansıtabilmesi açısından da önem arz etmektedir.

Ceferzade'nin “Âlemde Sesim Var Menim” romanı kahraman bakımından en zengin eserleri arasında yer almaktadır. Çok sayıda kahramanın ele alındığı anlatıda yazarın Şirvan toplumunu büyük bir titizlikle işlerken, alışagelmış kurguların dışına çıktığı, bazen baş ve norm karakterlerde karşılaşılan özellikleri fon karakterlere yüklediği görülmektedir. Romanda kahraman seçimi zamanı yazar ister kahramanların dış görünüşü ve konuşma tarzları isterse de isimlendirme açısından Şirvan muhitine uyum sağlamış, canlı ve rengârenk karakterler kurgulamıştır. Bu kahramanlara örnek olarak; “Zol Hüseyin, Yetim Hüseyin, Kicikgine, Semengül, Destegül, Naringül, Güllübeyim, Şahbike, Gapaklı, Kurt Bike, Ayıbasan Muharrem” vb. gösterilebilir.

2.4.6.1. Başkahraman

Bilindiği gibi “Âlemde Sesim Var Menim” romanının ana konusu Seyid Azim Şirvani'nin hayatı ve eserleridir. Eserde Şirvani'nin 18 yaşından ölümüne kadar yaşadığı ömür yolu izlenmiş ve başkahraman evlat, baba, eş, şair, dost, öğretmen/aydın bağlamında ele alınmıştır. Sayılan kavramlar birbiri ile bağlantılı şekilde verilmiş ve daha çok Şirvani'nin aydın kimliği üzerinde durulmuştur. Buna dayanarak araştırmada başkişi insan ve aydın bağlamında incelenecektir.

2.4.6.1.1. Seyid Azim Şirvani (insan ve aydın bağlamında)

Bilindiği gibi Şirvani, yazarlığa aşk gazelleri ile başlamış, şiirlerinde Fuzuli ekolünü devam ettirmiş, bu nedenle birçok araştırmacı tarafından “XIX. yüzyılın Füzuli'si” olarak adlandırılmıştır. Seveda, gam, hicran ve hiciv konulu şiirleriyle ün kazanan Seyid Azim, “Ekinci” gazetesinin yayınlanmasından bir süre sonra (Haziran, 1876) “Cefer, ey gönçeyi-gülüstanım” mısrası ile başlayan “maarifçilik ruhlu ilk şiirini yazıp Ekinçi’de çap ettirdi.” (Bayramoğlu, 2015: 5). Ceferzade, kaleme aldığı romanda bu gerçeğe sadık kalarak, gelenekselci bir şairin modern kültürle tanışması, şairin zihninde ve kalbinde oluşan etkilenim ve duygulanımları anlatı sayfalarına taşır.

Sona'nın esrarengiz dansı ve güzelliği karşısında büyülenen Şirvani bir taraftan bu güzelliğe âşık olarak şanına gazeller söylerken bir taraftan da zihnini kemiren sorulara yanıt aramakla uğraşır, “Niye sana bakmak, senin ecazkar raksinden zevk almak haram olsun?” (A.S.V.M. s.22). Şairde sorgulayıcı bir kimlik oluşmasını sağlayan “niye”ler Sona’ya sevgisini itiraf ederken daha keskin ve belirgin bir boyut kazanır. Şirvani, yaşadığı dönemde insanların karanlıklar içinde kaldığının bir daha şahidi olur. Sona’ya “Sona, sen benim bütün gazellerimdeki “büti-ziba”san, Şirinim de, Leylim de sensin” (A.S.V.M. s.35) derken, sanatı ve güzelliği ile insanları hayran bırakan Sona, ona başka dünyaların kapılarını açar; kimsesizliğini, yalnızlığını, sanatı yüzünden belalara uğradığını söyler. Acı gerçeklerle baş başa kalan Seyid Azim aslında Şirvan’da Sona’nın bir “öteki” konumuna mahkûm olduğunu, “bulaşıcı bir hastalık”, “lanetli bir yaratık” olarak değerlendirildiğini anlar.

Sona’ya âşık olduğu için babası tarafından aşağılanan Terlan’ın mevcut durumu şaire Şirvan’daki cehaletin boyutlarını göstermekle kalmaz aynı zamanda onun düşüncelerinde de büyük bir dönüşüm yaratır. Seyid Azim kara cehaletle savaşmak için köklü bir eğitim almanın vacip olduğunu anlar ve yurtdışına giderek eğitim almaya karar verir. “Geribe alem di bu alem, burada avratlarını o dünyaya yolladıkça, taze cavan avrat alıp “sevaba nail olan”, seher akşam gusül, namaz ve oruçla, ibadet, zikirle meşgul olan Meşedi Genber “mügeddesdi”,... oğul katili Gapaklı hörmete minir; yüz baş kesenden sonra tövbe istiğfar eden Alış, izzet sahibidi... Bu âlemde Terlanların, Rzaların, Azimlerin nesibi nifrin¹⁴⁷, nefret, söyüş, kargışdı... getmeliyem, tehsilimi artırıp gayıtmalıyam...” (A.S.V.M. s.101).

Şirvani, evine sığınan Sona’yı koruyan, onun Şamahı’dan sağ salim ayrılmasını temin eden iyi bir dost, annesinin görücü usulü ile seçtiği kızla evlenen anlayışlı bir evlattır. Roman boyu Şirvani’nin dürüst ve güvenilir bir arkadaş olduğu hem Terlan hem de Sona’nın fonunda ele alınmış, şair sık sık Terlan ile mektuplaşırken, Sona’yı da unutmamış, hizmetçi olduğu köye giderek bir ağabeyi gibi onunla ilgilenmiştir. Alış’ın çetesinden kaçarak Şirvani’ye sığınan Sona, kızını Beybala’dan korumak için yine Seyid Azim’in kapısını çalmakta, tek umudunun o olduğunu söylemektedir. Sona’nın ölümünden sonra şair yalnız kalan kızını Terlan’ın yanına göndererek uygun şartlarda

¹⁴⁷ Kargış.

yaşamısını ve eğitim almasını sağlamıştır. Bu anlamda Şirvani'nin sergilediği dostluk “güvenli bir yurt” imgesine dönüşmektedir.

Eğitim aldıktan sonra Şirvan'a dönen Seyid Azim, büyük bir sorumluluk duymakta ve kötü alışkanlıklarından uzaklaşarak halkın sevgisini kazanmaktadır. Şirvan'da mezhep davalarına son koymak için elde olan her vasıtayı değerlendiren Seyid Azim “toplumun vicdanı görevini üstlenen” (Balcı, 2002: 11) bir aydındır. Şirvani okul kurduktan sonra her öğrencisi ile tek tek ilgilenen, öğrencilerin daha iyi şartlar altında eğitim alabilmeleri için uğraşan sorumlu bir öğretmen, deprem zamanı ailesi ve evlatlarından önce öğrencileri yıkıntılar altından çıkarmaya çalışan örnek bir münevverdir. Başkahramanın bu meziyetleri sırasında onun namuslu, şerefli bir erkek oluşu da dikkat çekmektedir. Şöyle ki Şirvani, Karabağ'da Asi isimli bir şair tarafından Hurşitbanu Natevan'ın ağır kelimelerle hicvedilmesine karşı çıkar, şair bir hanımın halk içinde rezil edilmesini kabullenemez. Şairin hanımları koruyup kollaması Sarabeyim'in şahsında da izlenmektedir.

Edebiyat ve sanatın gelişmesi yolunda büyük adımlar atan Seyid Azim, oluşturduğu şiir meclisinin en yetenekli şairlerinden olan Mehmed Sefa'nın iftiralara inanılarak katledilmesini de büyük acı ve gözyaşı ile karşılar. Milletin kabiliyetli aydınlarının bir hiç uğruna feda edilmesi şairin derin bir bunalım yaşamasına neden olur. Seyid Azim, yaşanan haksızlığa itirazını şiirleri aracılığıyla bildirmekte, bu durumdan sorumlu olan Alışları lanetle yâd etmektedir. Şirvani, belirtilen bu yönleri ile birlikte bir de romana maddi zorluklar içinde kavrulan, geçim derdi ile arkadaşlarının kapısını çalan bir aydın olarak yansıtılmıştır. Günlerce ağızlarına ekmek değmeyen evlatlarının ihtiyaçlarını temin etmek için etrafında bulunan zengin kişilere methiye yazmak zorunda kalan şair, bayramlarda da evlatlarının yüzünü güldürememiştir. “Beli, Kurban bayramı yaklaşır... Mahalle çocukları öz kurbanlık koç veya kuzularını mahalleye çıkaracak, kınalatdırıp bezedecek, ...nobat parçası yedizdirecek. Bes men uşakların yüzüne nece bakacam? Uşaklar, külfet öz kurbanını isteyecek...” (A.S.V.M. s.319).

Fakat kahramanı en çok düşündüren konu güç sahiplerinin sanata ve ilme önem vermeden, açık fikirli insanlara karşı yaptıkları haksızlıklardır. Cehalet kurbanı olan şair ölüm anında bile günahsız yere katledilen Mehmed Sefa'yı, zorbalık yüzünden memleketini terk etmek zorunda kalan Terlan'ı, talihsiz Sona'yı düşünmekte, dünyaca

nl air Nizami'nin bakımsız mezarını hatırlamaktadır. Bu da Seyid Azim ırvani'nin millet derdi çeken aydınlar arasında birinci sırada yer aldığını kanıtlar niteliktedir.

2.4.6.2. Norm Karakterler

Azize Ceferzade, “lemde Sesim Var Menim” romanında birçok norm karakter kurgulamış, onlara farklı misyonlar yükleyerek başkahramanın etrafında konumlandırmıştır. Anlatıda yer alan norm karakterler şunlardır: Sona, Terlan, Güllübeyim, Mahmud Ağa, Cin Cavad, Ağaseyidali Ağa, Mehemed Sefa. Eserin en aktif norm karakterleri arasında Sona, Terlan ve Güllübeyim yerini alırken, Cin Cavad, Mahmud Ağa, Ağaseyidali Ağa ve Mehemed Sefa başkişıye sağladıkları “destekten” dolayı norm karakter, sade bir görünümün dışına çıkmamaları ile ise fon karakter özelliğı taşımaktadırlar.

2.4.6.2.1. Sona

Anlatıda en aktif norm karakter olarak yerini alan Sona, başkişiden sonra üzerinde en çok durulan kahramandır. Norm karakter olarak, gzelliğı ile Seyid Azim'i büyüleyen ona birbirinden güzel şiirler yazma şevki veren Sona, başkişinin yeteneğini ortaya çıkarma, olumlama özelliğinin yanı sıra genç yaşta hayatın ona “armağan ettiğı ” ileler ile talihsiz kadın karakterdir. İlk bakışta gzelliğı “ince, güzel yüzü, kızılıgl yaprağı gibi zarif dudakları” (A.S.V.M. s.20), “cengilerin en yakřısı¹⁴⁸” (A.S.V.M. s.20) olması ile dikkat çeken Sona, güzel ve usta bir dansöz olduğı kadar toplumun nefretini kazanan, hayâsız ve edepsiz olarak nitelendirilen talihsiz kahramandır.

Seyid Azim'in Sona ile ilk karşılaşması şairin toplumda var olan çelişkili tutum ve bakış aıllarını fark etmesine sebep olmuş, onun aydınlanması ilk kez Sona vasıtasıyla gerçekleşmiştir. XIX. yüzyıl Azerbaycan'ında erkekler karşısında dans etmek büyük günah sayılırdı ve Sona da toplum yasalarına aldırış etmediğı, bu yasaları iğnediğı için insanlar tarafından “lanetli kişi” olarak değerlendirilir. Sona bu durumun farkındadır ve Terlan ona aşkını ilan ettiğinde bu itiraftan kalbi yeşerse de, hatırladığı ilk şey halkın onu küfürle anması, “cengi kpeğın kızı” (A.S.V.M. s.41) diyerek çocuklarını korkutması olur. Aynı durum Seyid Azim'in Sona'ya hayran olduğunu söylediğı zaman

¹⁴⁸ En iyisi.

da görülmektedir. Bu da Sona'nın Şamahı ortamında bir öteki konumunda olduğunu, ahlaksızlar ile bir tutulduğunu göstermektedir.

Fakat Sona erkekler karşısında dans edip onları eğlendirse de, birçok “cübbe giyinip tespih oynatan” yalancı hocalardan daha dürüst ve namusludur. Alış, Mütrüf Edil'in evini bastığı zaman onun haydut arkadaşlarından olan Ağa Samed, Sona'ya saldırmak ister, o anda Sona'nın söyledikleri “Gardaş, gurbanın olum, vuran elive gurban olum, öldür, kanım halaldı sana, ama namussuz eleme meni...” (A.S.V.M. s.72) onun ne kadar namuslu, iffetli olduğunu sergilemektedir. Sona dansöz olsa da, düzgün ahlakla yaşamağı ve ölmeyi tercih edenlerdendir. Yazar “iffetli dansöz” durumunu Sona'nın geçmişine ışık tutarak açıklamaktadır. Anlatıda geriye dönüşle değinilen bu olayda yazar, Sona'nın annesi ile evlere hizmetçilik yapmaya gitmesi, hizmetçisi olduğu Elsefter Bey'in annesine sarkıntılık yapması ve annesinin ölümünden sonra Sona'nın çaresizliği ile açıklık getirmektedir.

Anlatıda en büyük özgeçmişe sahip olan Sona her daim dışlanmışlığını fark eden bir kadın karakterdir. Sona'nın bir yaratık, bir melun olarak kabullenışı, hemcinslerinin bile onu kendilerinden biri olarak görmemesi, ondan sakınması eserde: “Bir toya aparmıştılar bizi... Oynadım, yorulup yan otağa keçtim, ... Otakta bir kadın var idi. ...cengi sözünü eşitcek, tez yaşmandı, yüzünü örttü! İlahi ele bil namehrem kişiden gizlenirdi!” (A.S.V.M. s.97) cümleleri anlatılmıştır. Bu anlamda Sona'nın Seyid Azim'in “aşk perisi” olduğu ve gördüğü haksız muameleler sebebiyle şairi harekete geçiren, cehaletle savaşa sevk eden güçlü bir norm karakter olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum anlatının sonuna kadar devam etmektedir.

Sona, Elyar Bey'in evinde hizmetçilik ettiği süreçte İsi adlı bir hizmetçi ile evlenir ve Garatel isimli bir kızı doğar. Kızının doğması, kahramanın kısa ömründe en hoş, en mutlu gün olarak tarihe geçer. Elayar Bey'in oğlu Beybala'nın Garatel'den hoşlanması ve onu eğlence meclislerine çekmek istemesi Sona'nın kızını da alıp gizlice köyden çıkması ve Seyid Azim'in evine sığınması, burada vefat etmesiyle sonuçlanır. Bu olayla Ceferzade XIX. yüzyılda bir kadının yalnız olması, onu savunabilecek bir erkeğin olmamasının nelere sebep olacağını imlemekle birlikte Seyid Azim'le Sona arasındaki dostluğu “güvenli bir yuva” olarak değerlendirir. Yazar, aynı zamanda Sona'yı ömrünün sonuna kadar Terlan'a olan aşkına sadık kalan bir sevgili olarak kurgulamıştır.

2.4.6.2.2. Terlan

Terlan romanda Seyid Azim'in en yakın arkadaşı, düzgün terbiyesi ve Sona'ya olan derin sevgisiyle seçilen bir karakterdir. Norm karakterler arasında yer alan Terlan, anlatının birkaç bölümünden sonra aktif bir kahraman olmaktan çıkarak sadece mektuplarında ismini duyuran bir karaktere dönüşür. Terlan karakterini birkaç yönden aydınlatan yazar, onun düştüğü olumsuz durumlarla başkahramanı etkilemekte ve bu haksızlığa itiraz etmesi için harekete geçmesini sağlamaktadır. Terlan, ilk gördüğü günden Sona'ya âşık olsa da, sevdiği kadın dansöz olduğundan dolayı sevgisini herkesten, hatta en yakın dostu Seyid Azim'den de saklar, “Terlan... sevdiği güzelin adını yüreğinde çekmeye korkurdu, korkurdu birden çaşıp¹⁴⁹ diline getirir, anası eşider, atası – “Kapaklı” biler, haber tutar...” (A.S.V.M. s.28).

Eserde Terlan'ın ne kadar ahlaklı biri olduğunu, Sona'ya karşı olan hislerinin geçici bir duygu olmadığını, onların ilk görüş sahnesinde görmek mümkündür. Kahraman, bir dansözle evlenmesine ailesinin rıza göstermeyeceğini bilse de, Sona'dan vazgeçmez ve ona aşkını ilan ederek, sevgisi yolunda her türlü zorluğa hazır olduğunu söyler. Babası Hacı Esed'in durumdan haberdar olması ile olayların boyutu değişir. Dostlarının gözü önünde dayak yiyen, aşağılanan Terlan, Sona'nın ölüm haberinin şehre yayılmasıyla Şamahı'yı terk eder.

2.4.6.2.3. Güllübeyim

Şamahı hakkında bilgi veren kaynaklar XIX. yüzyıldan itibaren burada birçok devlet ve özel okulların açıldığından bahseder. “Elibey Babazade (1830-1895), Güllübeyim (1824-1897), Mirze Rza (1840-1876) ve başkaları Şamahı'da şahsi mektebdarlıkla meşkul olmuşlar.” (<https://manera.az/edebiyat/6740-seyyid-ezim-shirvani-haqqinda-bilmediklerimiz.html>).

Tarihi kişiliğe sahip olan Güllübeyim, anlatıda eğitimli bir aydın, Cenap Molla Baba'dan ders alan “basavad¹⁵⁰ zenen” (A.S.V.M. s.145) ve Mahmud Ağa'nın halasının kızı olarak takdim edilir. Güllübeyim, açtığı okulda para almadan kız çocuklarına eğitim vermekte, onlara yazı yazmayı öğretmektedir. Güllübeyim'in narin kişiliği ve zengin

¹⁴⁹ Yanlışlıkla.

¹⁵⁰ Bilgili.

bilimi kısa sürede birçok kız çocuğunun okula yazılmasına sebep olur. Bu durum onun karşı komşusu olan Molla Kurbankulu'nun ailesini rahatsız eder. Kız öğrenciler Umselme'nin okulundan çıkarak Güllübeyim'in okuluna yazıldıkça Narınc ondan öğ almak, okulunu kapattırmak için işe koyulur.

İlk başta Narınc onun kızlara yazı yazmayı öğretmesini hedef alır ve babası Molla Kurbankulu da “Kız uşağına yazı yazmak neye lazımdır? Sonra da eli kalem tutan oğlanlara eşkname¹⁵¹ yazacaklar.” (A.S.V.M. s.196) diyerek bu çirkin işte kızını destekler. Güllübeyim ise zengin kızlarına yazı dersi veriliyorsa neden fakir kızlarına da bu ders verilmesin, diyerek bu ithamlara tutarlı cevaplar verir. Yenilikçi bir münevver olan Güllübeyim'in ders sonrası kızlara geleneksel dans ve türküleri öğretmesini Narınc bir fırsat olarak değerlendirir ve Şirvanlıları ona karşı çıkararak okulunun kapatılmasına neden olur.

Alış ve Kurbankulu gibi birçok ikiyüzlü kişiler, okulu kapattırmakla kalmaz eşinin Güllübeyim'i terk etmesine de sebep olurlar. Kurbankulu ve Narınc, Güllübeyim hakkında dedikodular yayarak onu Şamahı'yı terk etmek zorunda bırakırlar. “Âlemde Sesim Var Menim” romanında yazar, daha çok aydınlanma ve cehalet, aydın ve cahil karşıtlığı gibi konular üzerinde durmuş, Terlan, Sona, Güllübeyim gibi aydınların nasıl cehaletin kurbanı olduğunu akıcı bir dille aktarmıştır. Güllübeyim'in bir münevver olarak cahil kalabalık karşısındaki duruşu, onlarla savaşı ve yenilgisi Seyid Azim için bir dönüm noktası olur, şair iç sesleriyle “... senin felaketin benim azmimi biraz daha möhkemletti, ... İşinin devam ettireceğim, seni evez edeceğem.” (A.S.V.M. s.150) der ve dini kendi çıkarları için kullanan yalancı hocalara karşı daha kararlı bir direniş sergileyeceğine yemin eder.

2.4.6.2.4. Diğer Norm Karakterler

Eserde yer alan diğer norm karakterler Cin Cavad, Ağaseyidalı Ağa, Mahmud Ağa ve Mehmed Sefa'dır. Yazar, “Vatana Gayıt” romanında Şirvan'ın XVII.-XVIII. yüzyıldaki görünümünü aktarırken ilerleyen asırlarda Şamahı'da nükteci kişiliği ile bilinen Cavad isimli birisinin yaşayacağını ve onun üzerine oturduğu taşın da Cavad Taşı olarak adlandırılacağı hakkında bilgi verir. Cin Cavad olarak adlandırılan bu

¹⁵¹ Aşk mektupları.

kahraman her daim açık eleştiriler yaparak Seyid Azim'i de bu yolda cesaretlendiren, onu güçlü çatışmalara hazırlayan kişidir. Cavad'la konuşmalarından sonra Seyid Azim "Sen ne cüretlisen, ne üreklisen, Cavad! ... Senden çok şey öğrenmeliyim, birinci növbeye cesaret, Cavad! Menim de, Alışlar, Kapaklılar, Molla Kurbankulularla işim çoktu, dava hele teze başlanıb,..." (A.S.V.M. s.85) der ki, bu da Cavad'ın şairin cehalete karşı başlattığı davada önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Ağaseyidali Ağa, Şamahı'da saygınlığı ile bilenen bir din adamıdır. O, Seyid Azim'i Kuran'a yemin ettirerek içkiden uzaklaştırır ve şairin okul açmasında ona yakından yardım eder. Böyle saygın bir kişinin Şirvani'ye destek olması sebebiyle halkın Seyid Azim'e güveni artar. Şaire karşı gelen Hacı Kadir ve başkaları evlatlarını Şirvani'nin okuluna yazdırır. "Hacı Kadir'i fikir götürmüştü. Şübhe onun inadkar ve itikat sahibi kalbine yol tapmışdı¹⁵². ... Ağaseyidali ağa gibi bir müctehid bu işi nehy eleyib, uruskat¹⁵³ veribdi. ... demeli, burda nese var " (A.S.V.M. s.134).

Şamahı'da sanatsever olarak bilinen Mahmud Ağa, anlatıda Seyid Azim'in sanatla tanışmasına, şairin Şirvan'da ün kazanmasına vesile olan kişidir. Tarihi bir kişiliğe sahip Mahmud Ağa aynı zamanda sık sık Şirvani'ye maddi yardım etmiş, onu geçim kaygısından bir sürelik de olsa kurtarmıştır. Seyid Azim, Mahmud Ağa'ya birçok gazel ve kasideler yazmış şiirlerinde onun cömertliğini övgülerle tarif etmiştir.

"Her yıl ondan sehaler görmüşem men lütfü ihsanlar.

İlahi devleti payende, bahtı payidar olsun!" (Şirvani, 2005a: 206).

Mahmud Ağa bu meziyetlerinin yanı sıra romanda kendine has konuşma tarzı ile seçilen, adına "Mahmud Ağa Sarenci" makamı yazılan kahraman olarak verilmektedir.

Görüntü düzeyinde kalan son norm kahraman ise Mehemed Sefa'dır. Romanda ailesinin ona verdiği "Gara" müstear ismi ile geçen genç şair, Seyid Azim'in yakın arkadaşlarından biridir. Cana yakınlığı ile bilinen Sefa, birçok genç yetenekler gibi yakasını gericilerin elinden kurtaramaz. Ona atılan iftiralar yüzünden beşik kertmesinin ailesi tarafından reddedilen Sefa, ömrünün baharında ağabeyi tarafından katledilen trajik bir kahramandır. Seyid Azim'in çok sevdiği ve hürmet ettiği Mehemed Sefa'nın

¹⁵² Bulmak.

¹⁵³ Hayır-dua.

ömrünün bu şekilde sonlanması onun iftiracı kişilere karşı gazabını daha da artırır ve daha azimli ve inatçılıkla çalışmasına neden olur. Görüldüğü üzere Ceferzade “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde norm karakterlerin karşılaştığı haksızlıklar aracılığıyla başkişiyi etkilemiş, karakterlerin hayat hikâyelerinden yola çıkarak Şirvani’nin adaletsizliğe itiraz etmesini sağlamıştır.

2.4.6.3. Kart Karakterler

Romanda en aktif kart karakterler Molla Kurbankulu, Terlan’ın babası Hacı Esed (Kapaklı), Molla Kurbankulu’nun damadı Alış ve kızı Narınc’tır.

2.4.6.3.1. Molla Kurbankulu

Anlatının en sinsi kart karakteri Molla Kurbankulu’dur. Yazar, Kurbankulu’nun sadece kendi çıkarlarını düşünen bir kişi olduğunu Terlan’ın babası ile konuşması esnasında açıklar. Kurbankulu olaya kendisi şahit olsa da, Hacı Esed’in evine giderek onunla sohbetleştikten sonra çok kötü bir haber duyduğunu, bu haberi hacıya nasıl iletebileceğini bile bilmediğini söyler. Terlan’ın babasını telaşlandırdıktan sonra: “Hacı gardaş, senin oğlun Terlan o çengi Sona’ya bend olub. Beli, beli, beli ... olub ” (A.S.V.M. s.50) der. Kapaklı’nın itirazlarına karşılık onları ormanda beraber görenlerin olduğunu söyler. Hacı Esed’in kızgınlığını yatıştırarak, “bed habernen şad haber de getirmişim, bir elimde derd, birinde derman gelmişim” (A.S.V.M. s.50) diyerek bu olayı çözebileceğini ve karşılığında hacının parmağındaki akik yüzüğü istediğini dile getirir.

Kızgın olduğu kadar da üzgün olan Kapaklı bu olayı çözerse ona hem yüzük hem de güzel bir at hediye edeceğine söz verir. Görüldüğü üzere Molla Kurbankulu kurnazlıkla kendini Hacı Esed’i düşünen, ona yakın birisi gibi göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu olayı bir fırsat olarak değerlendirir ve Kapaklı’dan yararlanır. Ceferzade, Kurbankulu’nun yüzüğe sahip olduktan sonraki tavırlarını “Molla yüzüklü elini kenara tutup aralıdan baktı, seve seve baktı, sonra gözlerinin önüne tutup bir de okudu: “Allah-Muhammed”, dudakları beraberine getirip kaşı¹⁵⁴, yazıları öptü.” (A.S.V.M. s.52) şeklinde ifade ederek bir daha kahramanın bu olayda sadece kâr arayışına çıkan çıkarıcı

¹⁵⁴ Yüzüğün taşı.

benliğinin altını çizer. Kurbankulu, Hacı Esed'den yararlanarak onun Alış'a kefil olmasını ve bu yolla Alış'ın haydutluğu bırakarak "hacı" olmasını da sağlayan kişidir.

Roman boyu ikili oynayan Molla Kurbankulu halkla aydınların arasını açan, yalan dedikodular yayarak, toplumun cedit okullarına karşı garezli bir tutum sergilemesine neden olan karakterdir. Fakat tüm bu sayılanları yine başka birisinin eliyle gerçekleştirme çabasında bulunur. Kahraman sık-sık "Gomurnatın"¹⁵⁵ kendisinden küsmemesi için "kara camaatı küye salmanın"¹⁵⁶ bu tür işleri el altından yapmanın önemini vurgular ki, bu da Kurbankulu'nun köreltilmiş vicdana sahip bir gölge karakter olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kurbankulu'nun aydınlardan tiksinti duyması açılan yeni okullar sebebiyledir. Kurbankulu, camide çocuklara Kuran dersi vermektedir ve onun öğretmenlik faaliyeti Hacı Kadir'in dilinden "El bilir, âlem bilir ki, her taze açılan mollahana"¹⁵⁷ onun cibine ziyandı... Uşakları on on beş yıl okudur bir çereleden¹⁵⁸ başka hiç ne öyredip bir yana çıkartmır... Her bayramda, her sure kurtaranda, çereke çıkanda ...hele de getir ha! Uşakların ellerini, ayaklarını, falakaya salmaktan canlarını üzüp,... Özlerini kâh meşeye oduna, kâh bulağa suya göndermekten çiyinlerini ulağ beli kimi yağır¹⁵⁹ eleyip..." (A.S.V.M. s.135) şeklinde aktarılmıştır. Kurbankulu'nun en çirkin davranışı ise eylemlerini din, iman ve millet perdesine bürüyerek halka mal etmesidir ve bu anlamda eserde Kurbankulu karakteri toplumun eğitim ve geleceğini tehdit eden bir kaos durumundadır.

Yazar, romanın en aktif kart karakteri sayılan Kurbankulu'nun kurgulanışında "Vatana Gayıt" eserinde olduğu gibi sıra dışı bir yöntem izler ve kahramanın karakterini konuşmalarına dayanarak açıklar. Kurbankulu, insanları birbirine düşürebilmek ve halkın ayaklanmasını sağlamak için sadece iftira ve dedikodulardan yararlanmaz aynı zamanda abartılı ve insanların hislerine dokunabilecek şekildeki konuşmalarıyla bu iftiraları şüpheyeye yer bırakmaksızın daha inanılır kılmaktadır. O, kurduğu tuzakların gerçekleşmesi için adeta son kelimeleri tekrarlayarak konuşmasını daha etkili hale getirerek dinleyeni inandıрмаğa çalışmaktadır. "...o naseyid Ezim teze gaydada bir

¹⁵⁵ Gubernatör, vali.

¹⁵⁶ Halkı kışkırtmak.

¹⁵⁷ Okul kast ediliyor.

¹⁵⁸ Medresede kullanılan ilk derslik.

¹⁵⁹ Yara, nasır.

mektepe açmak için dost-aşnaynan¹⁶⁰ hosunlaşır¹⁶¹, beli¹⁶², beli, hosunlaşır... bizim borcumuz camaatı başa salmaktı, beli salmaktı.! Koy öz ferzendelerini¹⁶³ öz elleri ile odun içine atmasınlar. Koy onlardan babi kayırmasınlar, Urus¹⁶⁴ -Ermeniye tay elemesinler, elemesinler! ” (A.S.V.M. s.133-134).

2.4.6.3.2. Hacı Esed/Kapaklı

Terlan'ın babası Hacı Esed anlatıda müstear ismi olan Kapaklı ismi ile geçer. Romanın ilk bölümünde Bezzazbazar'ın tasviri esnasında onun bir esnaf olduğu ve oğlu Terlan'ı da yanında çırak olarak çalıştırdığı anlaşılmaktadır. Hacı Esed çok kapalı ve cimri bir kişi olduğu için Şirvanlılar ona “Kapaklı” lakabını takmışlar. Yazar, kahramanın kızdığı zamanlarda “mene de Kapaklı deyerler”. (A.S.V.M. s.14) söylediğini aktarmaktadır. Yegâne evladı Terlan'ı tacir görmek isteyen baba onun Mahmud Ağa'nın evinde düzenlenen eğlence meclisine katılmasına sıcak bakmaz. Sinirli bir yapıya sahip Hacı Esed'in asıl kimliği Molla Kurbankulu'nun ona Terlan'la dansöz Sona'yı bir yerde gördüğü haberini verdikten sonra ortaya çıkar.

Urus Rıza'nın evine gelerek Terlan'ı arkadaşlarının gözü önünde bastonuyla döven, ona hakaretler yağdırarak aşağılayan Kapaklı, evladına saygı duymayan, despotik bir baba tipidir. Yazar, Kapaklı'nın karanlık kimliğini ve Terlan'ı rezil etmesini “- Zehrimar ata, çor ata, - Kapaklı özünü saklaya bilmedi, golaylandı¹⁶⁵, esanı¹⁶⁶ düz oğlunun çatma kaşları, ala gözlerinin üstünden alnına endirdi... kan Terlan'ın yüz-gözünü bulayıp, aşağı süzülür, gözlerini örtür, görmesine mane olurdu. Terlan esla mükavimet göstermirdi.¹⁶⁷ O, atasından ne desen gözleye bilerdi: onu söver, danlar, eve çatandan sonra döve de biler... Ama yoldaşlarının, hemyaşlarının,¹⁶⁸ dostlarının yanında, onu bele har¹⁶⁹ elemez! Amaeledi ve bu indi Terlan'a ölümünden de pis¹⁷⁰ gelirdi.” (A.S.V.M.

¹⁶⁰ Gizli konuşma.

¹⁶¹ Fısıltı ile konuşmak.

¹⁶² Evet.

¹⁶³ Elat.

¹⁶⁴ Rus.

¹⁶⁵ Yönü, semtini aldı.

¹⁶⁶ Baston.

¹⁶⁷ Karşı koymak.

¹⁶⁸ Akranlarının.

¹⁶⁹ Utandırmak

¹⁷⁰ Beter.

s.58-59) ifadeleri ile etkili bir şekilde aktarmaktadır. Evladına karşı acımasızlık sergileyen Kapaklı orada bulunan Mahmud Ağa'nın toplumdaki saygınlığından sakınarak ona daha ılımlı davranır ki, bu da kahramanın ikiyüzlü ve korkak bir kişi olduğunu göstermektedir. “Âcizin zalimi” olan Kapaklı aynı zamanda dansöz kızların evinin basılmasından ve Mütrüf Edil'in öldürülmesinden de sorumlu kişidir.

Molla Kurbankulu'nun eşkıya Alış'ı damat seçmesiyle Kapaklı'nın fikirlerinde bir değişme meydana gelse de, bu değişme onun karakterini etkileyecek bir seviyeye ulaşmaz ve Şirvani, Kapaklı'nın hırs ve gazabıyla hayatına devam etmesini Terlan'a yazdığı mektuplarında “Atan yerinde ve egidesinde¹⁷¹ bergerardır¹⁷²” (A.S.V.M. s.137) şeklinde ifade eder. Şirvani'nin çocuklara verdiği dersleri dinleyen “ham¹⁷³ tovlayan¹⁷⁴” tacir Kapaklı bu dünyada aldatmağı ve aldanmağı sıradan bir iş gibi görmekte, şairin öğrencilere özgür yaşamayı telkin etmesini ise devlet aleyhine bir örgütlenme olarak değerlendirmektedir. Bu anlamda Kapaklı anlatıda evladına yaptığı kötülüklerin yanı sıra Şirvani'yi devlete şikâyet eden, şairin işten atılmasına sebep olan kişidir.

2.4.6.3.3. Alış

Eserde kaçak olarak anlatılan Alış aslında bir haydut çetesinin reisidir. Kaçak, koşmak sözünden hareketle saklanan, gizli şekilde mücadele eden kişi anlamındadır. Azerbaycan'da kaçak harekâtının tarihi 1828 yılında Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'ın kuzeyini tamamen işgal etmesi ile başlamaktadır. Bölgelerde yürüttüğü faaliyetler sırasında Çar memurlarının itinasız ve kural tanımaz davranışlarına itiraz eden Azerbaycanlılar hapis ve sürgün olunmaktan kurtulmak ve mücadeleye devam etmek için dağlara çekilmişler ki, bu da kaçak harekâtlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Halkın memurların zulmü altında inlemesine razı gelmeyen onlarca kaçak, toplumun sevgi ve rağbetini kazanmış, isimleri türkü ve destanlarda ebediyet kazanmıştır.

Bu anlamda kaçak Alış'ın toplumda adaleti sağlaması, haksızlığa maruz kalan insanları savunması gerekmektedir. Fakat Molla Kurbankulu, Alış hakkında Hacı Esed'i

¹⁷¹ İtikad, inam.

¹⁷² Sabit.

¹⁷³ Acemi.

¹⁷⁴ Kandırmak.

bilgilendirirken onun kaçak olmada asıl amacını “... onunku pul¹⁷⁵ devlet¹⁷⁶ idi, o ki var özünü tutup¹⁷⁷, daha yol kesmeyi neynir gurumsak?”¹⁷⁸ (A.S.V.M. s.52) şeklinde ifade etmektedir. Bu durum Alış’ın istismar ve baskıcı yönetime karşı değil, kendi çıkarları için, var devlet elde etmek adına kaçak olduğunu ispatlar niteliktedir.

Alış’ın iç yüzü Edil tarafından da başarılı bir şekilde aktarılmaktadır. Mütrüf’ün evini basan Alış onu dansözler vasıtasıyla toplumun ahlakını bozmakla suçlar. Ölüm anında gerçekleri söyleyebilme cesareti bulan Edil ise “... son nefeste mütrüfe sanki bir anlık cüret geldi; bağırdı: - Heç sen özün de, menden ferri¹⁷⁹ deyilsen, yolkesen, ganiçen, guldur¹⁸⁰... ” (A.S.V.M. s.72) sözleriyle Alış’ın kazanç uğruna her türlü gaddarlığı uygulayabilen korkunç bir tip olduğunu gözler önüne serer. Mütrüf Edil’i öldürerek dansöz grubunu dağıtan ve bu yolla da güya gençlerin ahlakını koruyan Alış ziyaretler gerçekleştirerek Şirvan’a geri dönmekte ve mümin birisi gibi halkın ona sevgi ve saygıyla yaklaşmasını beklemektedir. Fakat Alış sadece halktan değil hatta Molla Kurbankulu’nun yakın çevresi sayılan Hacı Kadir ve Kapaklı’dan bile itimat görmez.

Alış, başkışının varlığını tehdit eden bir kart karakterdir. Abid Efendi’nin müritlerini Seyid Azim’in üstüne kışkırtan kahraman onların grup halinde şaire saldırmasını da temin eder. Alış’ın çirkin edimimleri başkahramanın dilinden “...Alış’ı gördüm, ele o da meni gördü. Nezerlerimiz¹⁸¹ togguşan¹⁸² kimi ele bil Alış’ın gözünde Âdem’e değdeğe¹⁸³ veren şeytanın gözündeki hiyle parıldadı...” (A.S.V.M. s.170) şeklinde ifade edilmiştir. Bu tasvir Alış karakterinin gaddarlıkla birlikte şeytani bir hile barındırdığını göstermekte, Seyid Azim’e zarar verebilmek için her yolu denediğini kanıtlamaktadır.

Alış her ne kadar namus, şeref ve İslam uğruna sloganlar atsa da, aslında terbiyesiz bir tip olduğu Güllübeyim ile diyalogunda ortaya çıkmaktadır. Molla Kurbankulu’nun kızı Narınc’la sözlenen Alış bir yandan da Güllübeyim’i onunla yasak ilişki yaşamaya ikna etmek çabasıındadır. “Tek arvad, özü de cavan, gözel-göyçek... çetini evvelidi, sonra

¹⁷⁵ Para.

¹⁷⁶ Zenginlik.

¹⁷⁷ Kısa sürede zengin olan kişiler için kullanılan tabir.

¹⁷⁸ Namussuz.

¹⁷⁹ İyi, normal.

¹⁸⁰ Haydut.

¹⁸¹ Bakışlarımız.

¹⁸² Çakışmak.

¹⁸³ Telaş korku.

ayıbına kör olup oturacak... kim kimedi?!” (A.S.V.M. s.218) İlk başta Alış’ın “yemin ve iltifatlarına” inanmak isteyen Güllübeyim son anda Alış’ın ona iyi niyetle yaklaşmadığını anlar, Alış’ı evinden uzaklaştırırken bir taraftan da ona güvendiği için kendi kendini kınar: “Men ahmak ise onun doğrudan tövbe eleyip, insan olduğunu... erimi evez edebilecek igid olduğunu, meni müdafie¹⁸⁴ edeceğini güman¹⁸⁵ elemeye başlamıştım... ” (A.S.V.M. s.218) Alış’ın tövbe etse bile çirkin işlerden uzaklaşmaması, bir daha kart karakterlerin “değişmeye kapalı bir bünyeye sahip olduğunu” ispatlamaktadır. Alış aynı zamanda Mehmed Sefa’nın katlinde ve Şirvani’nin camide sıkılarak öldürülmesinde aktif rol üstlenen karakterdir ve buna dayanarak onu anlatının “en tehlikeli kart karakteri” adlandırmak mümkündür.

2.4.6.3.4. Narınc

Molla Kurbankulu ve Umselme’nin tek evladı olan Narınc anlatıda dedikoducu ve kavgacı kişiliği ile bilinmektedir. Güllübeyim’in eşi İsrail, Narınc’ı “Allah onların şerrinden saklasın, ne desen ellerinden gelir” (A.S.V.M. s.197) sözleriyle anlatmaktadır ki, bu da Narınc’ın babası Kurbankulu ile aynı düşünceye sahip bir kahraman olduğunu gösterir. Geçimsiz birisi olduğu için eserde “gıldırımgaş¹⁸⁶” adıyla anılan Narınc romanda Güllübeyim’le çatışma halinde verilmiştir. Kavgacı yapısıyla nam kazanan Narınc’a bu özelliğinden dolayı gençlerin yaklaşmaması “... mahallede öz dalaşkanlığı, söz gezdirmesi, “gıldırımgaşalığı” ile meşhur olan Narınc... “mumin bendelerin” evladı olsa da, korkusundan heç kim yiye durmamıştı. ¹⁸⁷ Kız da, garıyıp ¹⁸⁸ hedegeden¹⁸⁹ çıkmıştı.” (A.S.V.M. s.201) şeklinde ifade edilmiştir ki, bu da Narınc’ın doğru terbiye almaması sebebiyle kendini topluma rezil eden “bedbaht bir tip” olduğunu kanıtlamaktadır.

Onun Güllübeyim’den nefret etmesinin tek nedeni annesinin yanına ders almaya gelen kızların “ellerinden çıkması”, onların okulu terk etmesidir. Sürekli Güllübeyim’i takip ederek onda bir açık bulmaya çalışan Narınc, onun kızlara geleneksel dans ve türküler

¹⁸⁴ Savunma.

¹⁸⁵ Sanmak.

¹⁸⁶ Sinirli, kavgacı.

¹⁸⁷ Sahip çıkmak.

¹⁸⁸ Yaşlanmış kız.

¹⁸⁹ Göz çukuru, ad aktarması olarak işlenmiştir, çok yaşlanmıştı.

öğrettiğini bahane ederek okulunun kapatılmasına sebep olur. Eserde Narınc aynı zamanda Şirvan yöresine has küfürlü konuşmaların yansıtıcısı olarak bilinmekte ve bu konuşmaları Güllübeyim’le kavgaya tutuşurken söylemektedir:

“Güllübeyim nazanda,
Aşı¹⁹⁰ bişirer kazanda,
Özü yeyer nimçede¹⁹¹,
Erine verer çömçede¹⁹²” (A.S.V.M. s.220).

Alış’ın Güllübeyim’in evine gittiğini duyan Narınc bütün çirkefligini ortaya koymakta, etrafında olan insanları önemsemeyen en ağır küfür ve iftiraları Güllübeyim’e yağdırmaktadır. Onun bu rezil durumunu etkili şekilde kaleme alan Ceferzade, ismetini kaybetmiş kahramanı haklı olarak “döyüşken beçeye¹⁹³” benzetmektedir.

Kart karakterlerden Alış ve Narınc, Güllübeyim’le çatışma esnasında asıl kimliklerini ortaya koyan kahramanlardır. Alış’ın ahlaksız davranışı, Narınc’ın utanç duymaktan mahrum kişiliği Güllübeyim sayesinde ortaya çıkmakta ve bu durum Güllübeyim’in norm karakter olarak “başkişiyi olumlamaya teşvik etmekle” birlikte kart karakterleri de ifşa edebilme yetisini ortaya çıkarmaktadır.

Romanda Güllübeyim’i savunmak yerine onu güruh içerisinde yalnız başına bırakan annesi ve eşi İsrâfil, titizliği ile bilinen, çocuklara eğitim vermek yerine onlara evinde hizmetçilik yaptıran Molla Kurbankulu’nun eşi Umselme gibi kişiler de kart karakterlerdir.

2.4.6.4. Fon Karakterler

Romana çok sayıda fon karakter dâhil edilmiştir. Bunlar aşağıdakilerden ibarettir:

“Pazar ahalisi” başlığı altında pazarda çalışan Şirvan’ın esnaf kesimi: Tabagçı Yetim Hüseyin, Hacı Kadir, Çayçı Elimuhtar ve çırağı Seyfi, Rezi, Kitabfuruş Meşedi Gulam. Dervişler, alışverişe gelmiş gençler, sarbanlar yer almaktadır.

¹⁹⁰ Yemek.

¹⁹¹ Tabakta.

¹⁹² Kepçede.

¹⁹³ Horoz.

Seyid Azim Şirvani'nin etrafındaki fon karakterler: Zor ve kaygılı yaşamının tasvirinde yer alan ailesi, dedesi Ahund Hüseyin, annesi Minasoltan (Kiçikgine), eşi Ceyran, evlatları. Komşuları Şirin, Sarabeyim, Şirvani'ye saldıran Abid Efendi'nin müritleri ve onların darbelerinden şairi koruyan Uryadnik¹⁹⁴ Kerim Bey. Şirvani'nin yakın arkadaşı terekeme Hacı Gedim, eşi Destegül ve kızları, Keble Heybet ve torunu Kulu. Şirvani'nin öğrencileri: Salah, Ramazan, Alekber, okulu ziyarete gelen Popeçitel İvanov.

Diğer fon karakterler: Ailesinde Terlan'ı sevip koruyan annesi Bircehanım. Gericiler tarafından okulu kapatılan Rza Bey (Urus İrza). Mütrüf Edil'in dansöz grubu: Nise, Sakine, İzzet, Rena, Meleyke, Gendi, Badam. Mehmed Sefa'nın ailesi: annesi Hanımsultan, abileri İsmayıl, Veli. Mehmed Sefa'nın isteklisi Gamze'nin ailesi: Gamze, annesi Badambeyim, yakınları Kurt Bike ve bahar bayramında Gamzelerde fal bakan kızlar: Kebuter, Gülbike, Tubunise, Gülnise. Anlatının Hurşidbanu Natevan'dan bahsedilen bölümünde yer alan: Hurşidbanu Natevan, onu hicveden Abdulla Bey Asi, bu hicvi Şirvani'ye götüren Hacı İsrail Karabağı. Beytüs Sefa şairlerinden Bihund. Suçu Bağ'ın kızı Nazperi. Kadın hamamında çalışanlar: müdür Meşedi Sefure, yardımcısı Arık Şeref. Narınc'a eş arayan yakınları Azizbike. Sona'nı himaye eden aile, ailenin büyüğü Elyar Bey, eşi Şahbike, oğlu Beybala. Sona'nın ailesi: eşi İsi ve kızı Garatel. Meydanda idam edilen Cebioğlu Cavad.

Diğer tarihi romanlarda olduğu gibi bu romanda da fon karakterler sırasında hem tarihi hem kurmaca kahramanlar yer almıştır. Tarihi fon karakterlere Hurşidbanu Natevan, Abdulla Bey Asi, Bihund, Şirvani'nin ailesi, kurmaca fon karakterlere ise Yetim Hüseyin, Gamze ve ailesini, fal bakan kızları vb. örnek göstermek mümkündür.

Eser incelendiği zaman yazar tarafından hem norm hem de fon karakterlerin şahsında “fedakâr anne” tipi yaratıldığı görülmektedir. Babasının Terlan'a eziyet edeceğini anladığında cüretle onun kollarından tutarak durdurmaya çalışan annesi Bircehanım. Yegâne evladı Gamze söz konusu olunca eşinin hatalarını çekinmeden yüzüne vuran Badambeyim. Mehmed'i afetlerden korumak için uğraşan Hanımsultan. Garatel'in zengin bey evlatları elinde “bozulmasına” razı gelmeyen ve bu sebeple de kırbaçlanan Sona'yı fedakâr anne karakterine örnek göstermek mümkündür. Fakat ömrünü evlatları

¹⁹⁴ Polis Memuru.

yolunda feda eden bu annelerden bazıları ne yazık ki evlat acısı yaşamakta, genç evlatlarının düğününü hayal ederken onları mezara uğurlamaktadırlar.

Ceferzade, kurguladığı anne karakterleri ile Azerbaycan Edebiyatında anneleri en iyi anlatan yazarlar arasına dâhil olmakla kalmamış, aynı zamanda bir anne olarak genç yaşta yaşadığı evlat acısını bu kahramanlar aracılığıyla okura iletmiştir. Evlatlarının yas töreninde karalar giyerek matem tutan, dert yüklü ağıtlarıyla okuru inleyen anneler Ceferzade'nin hiçbir zaman dillendirmediği büyük acısının “sessiz çığlıklarıdır”.

2.4.7. İzlekler

2.4.7.1. Aydın - Cehalet Kavgası

“Âlemde Sesim Var Menim” eserinde en çok üzerinde durulan konu aydınlanma, aydın ve cahil toplum temasıdır. XVIII. yüzyılda Avrupa’da başlayan aydınlanma harekâtı XIX. yüzyılda Rusya aracılığıyla Azerbaycan’a da ulaşmış 1800’lü yıllardan itibaren Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde cedit okulları kurularak, kademe kademe modern eğitim-öğretime geçilmiştir. Bu faaliyetler her zaman makul karşılanmamış, birçok bölgelerde yeni sistem hoca, imam ve eski düzen taraftarları vasıtasıyla kâfir icadı ilan edilerek yıkılmıştır. Bu sebeple de Sovyetler döneminde kaleme alınan birçok yazınsal örneklerde Azerbaycan’ın aydınlanma dönemi “yenilikçiler ve gericiler” bazında işlenmiş, aydının cahil kalabalıkla mücadelesi ön plana çıkarılmıştır.

Seyit Azim Şirvani’nin hayat hikâyesi Ceferzade’nin de bu temayı işlemesine olanak tanımış ve yazar, anlatının ilk bölümlerinden sonuna kadar bir aydının yaşamını, faaliyetlerini ve aydın-cehalet kavgasını ilgi odağında saklamıştır. Romanda yalnızca Seyid Azim Şirvani’nin değil Güllübeyim, Terlan, Urus Rza gibi Şirvanlı aydınların hayatı da ele alınmış ve Ceferzade onların eğitim sebebi ile farkındalık yarattıkları üzerinde durmuştur.

Yunus Balcı, “Türk Romanında Aydın Problemi” kitabında toplumsal fonksiyonları açısından aydınları farklı gruplarda sınıflandırmakta ve aktarıcı-yayıcı-aydınları “Yaratıcı entelektüellerin sunduğu veya kaynağı başka bir kültürde bulunan orijinal modelleri, taklit yoluyla topluma uygulamaya, aktarmaya çalışırlar; yayımlarına vesile olurlar” (Balcı, 2002: 50) şeklinde tanımlamaktadır. “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde yazar, Seyid Azim ve Güllübeyim’in aktarıcı-yayıcı faaliyetlerini modern tipli

okullar açarak eğitim verme doğrultusunda göstermektedir. Münevverler içerisinde daha çok Seyid Azim'e odaklanan yazar, onun Sona, Terlan ve Güllübeyim' den etkilenmesi, kademe kademe aydınlanması, toplumu aydınlatmak için sadece eğitim vermekle yetinmeyip yalancı hoca, imam ve esnafı şiirlerinde gülüş hedefi etmesini mizahi şiirlerine dayanarak anlatmaktadır.

Eleştirdiği kesim tarafından büyük nefret ve kinle karşılanan Seyid Azim her daim bu kişilerin saldırılarına maruz kalmış, hem manevi hem de fiziki baskılar altında bırakılmıştır. Anlatıda Şirvani'ye karşıt güçler Kapaklı, Molla Kurbankulu ve Alış'ın simasında verilmiştir. Gelir kaynağı kısıtlanan Kurbankulu, Kapaklı ve Alış'la işbirliği yaparak aydınlara türlü iftiralar atar, dini bozduğu gerekçesiyle halkı onlara karşı kışkırtarak, kin ve düşmanlığa tahrik ederler.

Yazar bu tür olaylardan birini şairin “Abid Efendi'nin Hicvinde” şiirine dayanarak kurgulamıştır. Şirvani yakın köylerden birinde Abid Efendi adlı bir tasavvuf müridinin ortaya çıktığını ve türbeye gelen kadınları ahlaksızlığa tahrik ettiğini duyunca bu olaya sessiz kalmamış ve Abid Efendi'nin ahlaksız amellerini şiirleri aracılığıyla halka bildirmiştir. Bunu fırsat bilen Kapaklı ve Alış, Abid Efendi'nin cahil müritlerini şaire saldırmaları için tembihlerler: “Deste şairi pazara çatmamış hakladı... Bunlar gözleri kanla dolmuş bir neçe cavandan ibaret idi... Cavanlar karşılarındakının kimliyini ne tanıyır, ne de bilirdiler. Onlara bele demişdiler: Bir dinsiz, yolsuz cızmagaraçı¹⁹⁵ peyda olub, Abid Efendi ile düşmençiliyi var, ona hicv yazıp biabır¹⁹⁶ eyleyip... din elden gedir. Savadsız¹⁹⁷ beyni kan¹⁹⁸ cavanlar bu teşvişin karşısında dura bilmemiştiler.” (A.S.V.M. s.171).

Görüldüğü üzere Şirvani, namusu tezgâha koyulan kişileri savunduğu halde onların hücumlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Gerici toplumlarda aydınlar suçlu failler olarak değerlendirilmektedir. “Salt kendilerine yöneltilen suçlamalara bakılacak olsa, aydınların çok büyük suçlular olmaları gerekir. Üstelik bu suçlamaların her yerde aynı olması da dikkati çekiyor.” (Sartre, 2010: 13). Roman incelemesi esnasında ister Molla Kurbankulu'nun camide Şirvani'yi aşk ve şarap şiirlerinden örnekler vererek kâfirlikle

¹⁹⁵ Düzensiz ve anlamsız yazı sahibi.

¹⁹⁶ Rezil.

¹⁹⁷ Eğitimsiz.

¹⁹⁸ Buluş yaşına çatan kişiler için kullanılan tabir.

suçlaması, isterse de, Alış'ın Güllübeyim hakkında söyledikleri “Alış bar-bar bağırırdı: Din elden gedir, camaat, biri oğlanlarımızı, bir çengi de kızlarımızı yoldan çıkarır, lamehzebler¹⁹⁹ yetiştirirler...” (A.S.V.M. s.204) aynı durumun Şirvan'da da izlendiği aydınların çıkarıcı yobaz ve cehaletle savaşta bazen güçsüz kaldığı görülür.

XIX. yüzyıla ait kaynaklar toplumda yenilikçi aydınların mevcut düzen ve değerleri tahrip eden bozucu kişiler olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Suçlu failler olan aydınlar kâfir ilan edilmekte, halka onların dışlanması, kovulması hatta öldürülmesinin bile mubah olduğu telkin edilmektedir. Toplum ise bu telkinlerden etkilenecek aydınlara karşı saf tutmaktadır. Toplumun aydına karşı bu tür davranışlar sergilemesinin sebebi ise bilgisizlikten, dinsel bağnazlıktan kaynaklanmaktadır. Romanda bilmediğini bilmeyen ve sadece yöneticinin isteklerine uyan, kör kalabalık, entelektüelin hayat ve faaliyetini tehdit eden güç durumundadır. Bu yüzden aydınlar halkı geriliğe götüren kurnaz yöneticilerin yanı sıra örgütlenen cahil toplumla da mücadele etmek zorunda kalmış, bu zorlu savaşta Terlan, Urus Rza ve Güllübeyim gibi entelektüeller yenilgiye uğramış ve memleketi terk etmeye mecbur edilmişlerdir.

Fakat hezimete uğratılan her aydın bir “dürtüye dönüşerek” Seyid Azim'i toplumun aydınlanması yolunda daha kararlı davranmaya, yalancıların içyüzlerini gösteren daha keskin şiirler yazmaya sevk etmiştir. İnsanlığa ışık tutmak adına azıcık maaş karşılığında birkaç okulda öğretmenlik yapan Şirvani mizahi şiirlerinden dolayı sadece tehdit edilmemiş, aynı zamanda maddi sıkıntıları ile baş başa bırakılmış, her açıdan “cehalet mengenesinde” sıkılmıştır. Her şeye rağmen pes etmeyen şair adaletin sağlanması yolunda gerekirse halkı için halkla, devleti için devletle savaşmayı göze alan bir kahraman konumundadır. Sonuna kadar mücadelesini sürdüren kahramanın hayatına yobazlar son verse de, Şirvani'nin cehalet üzerindeki galibiyeti yolunu devam ettiren öğrencilerinin olması ile verilmiş, ölümü anlatıda ebediyet uykusu olarak yorumlanmıştır. Toprağa eğitim tohumları atılmış, bunlar filizlenerek toprağın bağrını delip güneşe kavuşmuştur.

¹⁹⁹ İnançsız.

2.4.7.2. Aşk İzleği

Romanlarda sıklıkla karşılaşılan izleklerden biri de aşk temasıdır. Kahramanların karakter yapılarını, duygu ve psikolojik durumlarını açıklamakta önemli rol üstlenen aşk izleği “Âlemde Sesim Var Menim” romanında Sona ile Terlan, Gamze ile Mehmed Sefa (Gara) arasında yaşanan aşk ilişkisine dayanılarak kurgulanmıştır. Ceferzade ilk tarihi romanında olduğu gibi bu eserde de kahramanların şahsında imkânsız aşk ögesini imlemektedir.

Erich Fromm’a göre; sevgi malum birisine bağlılık değildir, sevgi bir tutumdur. “Sevgi kişinin yalnız bir sevgi nesnesine değil, bütünüyle dünyaya bağlılığını gösteren kişilik yapısıdır.” (Fromm,1995: 49). Terlan “cengilerin en yakışısı” diye tarif ettiği Sona’ya âşık olurken onu bir güzellik tanrıçası gibi rağbetle anmakta, bu sevgiyi kıymetli bir mücevher gibi herkesten gizleyerek kalbinin derinliklerinde saklamaktadır. Sona ile konuşmak, ona aşkını itiraf etmek için kızı takip eden Terlan, Sona’nın her bir Şamahılı kadın gibi günlük işlerle uğraşmasına şaşar, olayları saf bir çocuk hayranlığı ile izler. “deryaca mehebbeti birce cümlede toplanmıştı. Sen beleymişsen, Sona, beleymişsen. ...” (A.S.V.M. s.38) Sona’nın bu hali Terlan’a onu daha sevimli ve yakın kılmakta, bir çatı altında güzel bir yaşam kurabileceklerine inandırmaktadır. Terlan aşkı yolunda her türlü belalara hazır olduğunu, Sona’yı da alarak uzaklara gitmek ve birlikte mutlu bir yaşam kurmak istediğini söylemesi kızın çorak kalbinde çiçeklerin açmasına sebep olmuştur. Bu durum aşk ve sevginin kurtarıcılık misyonuna, yaşama sevincini kaybeden insanları bile yeniden var edebilen ruhsal bir güç olduğuna vurgu yapmaktadır. “Terlan onu özüne arvad, şeren²⁰⁰ halal etmek, ana görmek isteyirdi, bütün bunlar onun yuhuda²⁰¹ bile görebilmeyeceyi seadet idi.” (A.S.V.M. s.42).

Molla Kurbankulu’nun, gençleri takip etmesiyle buluşmaları yarım kalan âşıklar bir daha görüşemezler, Terlan’ın son görüşte söylediği “Meni gözle, Sona, men mutlak geleceyim...” (A.S.V.M. s.44) sözleri ne yazık ki, Sona’nın kaderi olur. Kahraman bir ömür boyu Terlan’ı özlemle beklerken, onun gelmeyeceğini, bir daha görüşemeyeceklerini bildiği halde “kavuşma anının” hayaliyle yaşar. Şehre Sona’nın ölüm haberinin yayılması ile Terlan büyük bir buhran yaşamakta, ümitsizliğe kapılarak,

²⁰⁰ Şeriata uygun.

²⁰¹ Ruyasında.

hissettiği acıyı “Menim bütün arzularım, isteklerim, mehebbetim boğulub... İndi men atasının tehgir²⁰²elediyi, har-zelil²⁰³elediyi bedbaht bir cavan...” (A.S.V.M. s.55) şeklinde ifade etmektedir. Sona’yı koruyamadığı için suçluluk duyan Terlan, düştüğü “günah burgacından” kurtulmak adına kaçışa yönelir.

Ganalıların düşüncesine göre Tanrı bir zamanlar insanlarla birlikte yaşamış ve bu dönem insanlığın en mutlu dönemi olmuştur. Fakat insanoğlunun alıcı davranışları ve bencilliği nedeniyle Tanrı Nyambe, ektiği dünya ağacına tırmanarak dünyayı terk etmiş, insanı yalnız başına bırakmıştır. Bu terk ediş insanoğlunun bu zamana kadar yaşadığı acı ve azapların başlangıcı sayılmaktadır. Azerbaycan’da dürüst, eğitimini halkın yararı için harcayan vicdanlı kişiler “Allah adamı” olarak adlandırılmakta, kalbinde Allah’ın nurundan bir parça taşıdığına inanılmaktadır. Bu anlamda, Terlan “Allah adamıdır” ve düzgün ahlakı, örnek kişiliği ile Şirvan toplumuna çok şeyler kazandırabilecekken bir daha geri dönmek üzere Şirvan’ı terk eder. Terlan bu davranışı ile toplumu kendi karanlığı ve cehaleti ile baş başa bırakarak ona en büyük cezayı vermiş olur.

Bu olaydan sonra yazar daha çok Sona’nın duyguları üzerinde durmakta hizmetçi olarak alındığı Elyar Bey’in evinde talihsiz kaderiyle baş başa kalışını etkili bir dille anlatmaktadır. Sona bu ayrılıştan sonra içine kapanan, yüzü hiç gülmeyen birisine dönüşür. Sona’nın keder ve özlem dolu hayatı çile gecesinde dans ederken yaşadığı bunalımlı anlar vasıtasıyla okura iletilmektedir. Hizmetçiler tarafından dansa davet edilen Sona bir anlığına geçmişe döner ve Mahmud Ağa’nın evinde yapılan etkinliklerde olduğu gibi ruhunu ve vücudunu dansa teslim ederek oynamaya başlar. Hayallerin koynuna atılan Sona kapının önünde ona hayranlıkla bakan hizmetçi İsi’nin yüzünde Terlan’ı görür. “Sona ise süzürdü... Onun kulaklarında çalınan nayın²⁰⁴ sesi deyildi. Bura Mahmud Ağa’nın meclisi idi. O, kapı genşerinde²⁰⁵ gözleri yana-yana bakan da, nöker İsi deyil, o, Terlan’dır... Senin boyuna, geddü gametine, yanan gözlerine kurban olum Ağa Terlan... Kızlar İsi’ni de meclise itelediler... Sona’nın vücudu garsıldı. Bütün hoş ve hoş olduğu kadar da acı, bütün yakın ve yakın olduğu

²⁰² Aşağıladığı.

²⁰³ Rezil olmuş.

²⁰⁴ Müzik.

²⁰⁵ Önünde.

kadar da uzak bir hayal olan hatıralar gözlerinden itip gitti, kayboldu...” (A.S.V.M. s.266).

Ağlayarak meclisi terk eden Sona'nın esrarengiz dansı ve gözünden süzülen yaşlar bahtsız bir sanatçının, yaşamını anılara tutunarak sürdürdüğünü göstermektedir. Bu hal kahramanın hamur yoğurduğu esnada hamur parçacıklarının yere dağılmasıyla da yaşanmaktadır. Ceferzade'nin Sona'nın hislerini yazıya dökerken halk inançlarından yararlanması “nüfuzlu bir aktarımın” ortaya çıkmasına sebep olmuş, okurda derin etkiler bırakmıştır.

Eserde aşk izleği aynı zamanda Gamze ile Muhammed Sefa arasındaki ilişkiye dayanılarak kurgulanmıştır. Lakin yazar adı geçen kahramanların his ve duygularının aktarılmasına özen gösterilmemiştir. Vasfi-hal gecesi Gamze'nin Mehmet Sefa ile beşik kertmesi olduğu, amca çocuklarının kısa bir sürede evleneceği bildirilmektedir. Fal zamanı Gamze'nin falının kötü çıkması ileride ölümle sonuçlanan ayrılığın gerçekleşeceğine işaret eder. Özellikle de Gamze'nin geçirdiği sarsıntılar Mehmed'e karşı duyduğu sevginin boyutlarını göstermekle kalmayıp XIX. yüzyıl Azerbaycan'ında hak ve hukuktan mahrum kadınların feci durumunu da sergilemektedir. Burada Gamze'nin duygularının aktarımına yoğunluk verilmiştir.

Görüldüğü üzere hem Sona - Terlan, hem de Gamze - Sefa ilişkisinde kadınların duygularının aktarımına yoğunluk verilmiştir. Bu durum yazarın kadın kimliği ile bağlantılıdır. Yazar, Gamze - Sefa ilişkisinde aşk izleğinin temelini atmadan ayrılığa bağlasa da, Gamze'nin duygularını etkili bir şekilde aktarmayı başarmıştır: “Niye soruşursan der-dimi-i, ana? Özün bilirse-n ahı²⁰⁶...

Ay batdı, kaş karaldı²⁰⁷,

Didemde yaş karaldı,

Derdimi daşa dedim-

Dağ yandı, daş karaldı.” (A.S.V.M. s.186).

Mehmed Sefa'nın ölümünden sonra onun hayali ile yaşayan Gamze dereye atlamak suretiyle intihar eder.

²⁰⁶ Ama.

²⁰⁷ Gece düştü.

2.4.7.3. Ölüm İzleği

Yazınsal türlerde aşk kadar ölüm teması da en çok konu edinilen izlekler arasındadır. Bunun tek sebebi ölümün bu hayatta karşı konulamayan bir kader olması, bütün varlığın sonunun ölüme dayanmasıdır. Sonun ölüm oluşu insanoğlunu daima düşündürmüş bu düşünceler edebiyatta ölüm izleğinin başucu tema olmasına yol açmıştır. Ölümü “Varlıkların canlı görünmelerini sağlayan o ifadesel hareketlerin yok olması” (Çonoğlu,2007:14) gibi tanımlayan Levinas, insanoğlunun ölümü unutsa bile bir kişinin hayatını kaybetmesi ile yeniden hafızada aktifleştğini ve doğumdan ölüme kadar kişiyi terk etmediğini vurgulamaktadır. Tillich’e göre; sadece kişinin hayattan göçmesi değil aynı zamanda “...kısa bir süre yaşadığımız yere veda etme, sevilen bir dosttan ayrılma... Bazen de yaşlanma, hatta sonbaharda doğanın belirgin hale gelen ve insanları hüznü rengine boğan melankolisinde gözleriz ölümün yüzünü.” (Çonoğlu, 2007: 14).

Bir göz kırpışında varlığın canlılığını kaybedişi insanoğlunun kolay kolay sindirebileceği bir hadise değildir. Ebedi yaşamı düşleyen beşer ölüme sanatın yardımıyla itiraz eder, sanat vasıtasıyla ölümü sorgular. İnsanın sanat aracılığıyla ölümü ölümsüzleştirme çabası onun ölüme karşı sergilediği bir başkaldırıdır. Mehmet Fuat Köprülü, araştırmalarında İslam’dan önceki Türk Edebiyatının en zengin bölümünü ağıt ve saguların teşkil ettiğini yazmaktadır ki, bu ölüme karşı sergilenen duyarlılığı ve ölüm gerçekleştiğinde yapılan davranışları göstermektedir.

Azize Ceferzade de “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde ölüm izleğini ele almış, bazen tasvir bazen de adı geçen temayı bir kahramanın dilinden aktarmıştır. Yazar, romanda Sona’nın annesi, Mütrüf Edil, Mehmed Sefa ve Gamze, Şahbike Hanım ve Elyar Bey, Sona ve Seyid Azim Şirvani, Suçu Bağı, Cebioğlu Cavad, Deveçi, Seyid Azim’in öğrencisi Salah’ın ölümünü kurgulayarak her ölüm olayında okura farklı mesajlar iletmektedir. Fakat bu ölümler arasında en etkilisi Mehmed Sefa, Gamze, Şirvani ve Sona’nın ölüm olayıdır.

Bilindiği üzere Sefa’nın Şirvani ile yakın dostluğu kara güruh için bir dedikodu kaynağına dönüşmekte, alay konusu olmaktadır. Bu yüzden İsmayıl bu konuyu “kökünden halletmek” için Sefa’yı ormana götürerek orada öldürür. Bu ölüm izleğinde yazar, İsmail ve Sefa’nın duygularının aktarımına yoğunluk vermiştir. Derin bir bunalım içine düşen İsmail, kardeşini ormana götürürken onun yüzüne bakmaya cesaret

edemez. Yazar, kahramanın cahil kalabalığın baskısıyla gerçekleştireceği cinayeti ve bu cinayet sebebiyle ruhunun azap çekişini “İsmayıl kardeşine bakmaya korkurdu, ona ele gelirdi ki, indice Gara’nın gözleri gözüne sataşsa, sık kara çatma kaşlarını, indi allığı solmuş buğdayı simasını görse hönkürüp ağlaya biler, kasdini²⁰⁸ yerine yetire bilmez...” (A.S.V.M. s.230) şeklinde ifade eder. Hançeri Gara’nın sırtına saplayan İsmail beklenmedik bir olayla karşı karşıya kalır. Kardeşi Gara son nefesinde “Haklısın, kardeş, helal himmet eyle” (A.S.V.M. s.230) der ki, bu sözler İsmayıl’ın ruhsal çöküşü olur ve İsmail ormanda kardeş katili olmuş benliğinden, kana bulanmış ellerinden uzaklaşmak için durmadan koşar, koştukça kulaklarında Alışların, Hacı Esedlerin sesi çınlar.

Yazar, başarılı tasvir ve aktarımlarla kardeşini çok sevse dahi gerici toplumun İsmayıl’ı acımasız bir katil yaptığını, ölümü ağabeyinin elinden tatsa bile ondan helallik isteyen Gara vasıtasıyla ise derin bir kardeş sevgisini sunmaktadır. Böyle sevgileri yalnızca masallarda tadabilen okur, iman dolu sevgi içeren bu tür satırları hayretle karşılar. Kaynağını halk edebiyatından alan bu örneklerle yazar, okuru arındırma ve bilgelige kavuşturma süreçlerine sevk etmekte ve okur üzerinde derin etkiler bırakmaktadır.

Gara’nın ölümüne inanamayan Gamze bir sabah evden çıkar, Gara’nın hayali ile konuşa konuşa çay sahiline gelir ve kendini sulara atar. Gamze’nin evden ayrılışı ve Gara’nın hayali ile sohbetinde Ceferzade, iki kahramanın simasında toplumun yaraladığı gençliği ele almaktadır. Özgürlük ve özgüven kazanım çağlarında bütün arzu ve dileklerinden yoksun bırakılan, ölüme sürüklenen gençler yaşantılarıyla cühelanın ağır despotizmini sergilemekte, tek çarenin eğitim ve aydınlanma olduğunu feci kaderleri ile okura iletmektedirler. Uzun topuz örgülü Gamze’yi asrın Leyla’sı adlandıran Ceferzade onun ölümünü de dokunaklı satırlarla terennüm etmiş ve bunu ölümden daha fazla bir şey “âşıkın görüşe telesmesi”²⁰⁹ olarak yorumlamıştır.

Sona’nın ölümünü anlatan yazar ilk başta ölmek üzere olan kahramanı “Kadının batmış ordlarında²¹⁰ derin çökekler²¹¹ emele gelmiş, saçları yastığın üstüne dağılmış, bir zamanlar canlar alan güzel gözleri kölgelenmişti.” (A.S.V.M. s.230) şeklinde

²⁰⁸ Maksadını.

²⁰⁹ Acale etmesi.

²¹⁰ Yanaktan aşağı doğru olan kısım.

²¹¹ Çukur.

betimleyerek ölümün getirdiği keder ve hüznü göstermekle birlikte yıllar önce güzelliği ile Şamahı gençlerinin aklını başından alan Sona ile şu anki Sona arasındaki tezada dikkat çeker. Sona'nın ölümü tam bir isyan mahiyeti taşımaktadır. Yetenekli bir sanatçıdan hizmetçiliğe kadar uzanan acı dolu yaşamında tek tutunduğu dal evladı olmuş, gözü dönmüş bey evlatları onu da, Sona'nın elinden almaya çalışmışlar ve Sona ölümüne bir adım kala azıcık ömrüne sığdırılan bunca çileye, ayrılık ve üzüntüye isyan ederek duygularını “İlahi, dünyaya getirmekden neydi meni megsedin? Bilmeden ölürem. Ey büyük halik, neydi mene gesdin? Niye mene o bir dünya kadar azap eziyet verdin?... Neydi benim günahım? Ganmadan²¹² ölürem!” (A.S.V.M. s.230) şeklinde aktarır ki, bu da XIX. yüzyılda sanatçı kadının yaşadığı zorlukları göstermektedir. Romanda genç yaşta yaşama sevinci, umudu elinden alınan, ölüme sürüklenen Sefa, Gamze ve Sona “kırılmış hayatlar”, “karanlığa yenik düşmüş canlardır”.

Seyid Azim'in ölümü diğer kahramanlarla karşılaştırıldığında daha detaylı bir şekilde işlenmiş ve bir aydının hizmetlerinin top yekûnu olarak verilmiştir. Camide insanlar arasında sıkışarak ezilen Şirvani birkaç gün hasta yatmış ve vefat etmiştir. Ceferzade anlatıda şairin bu birkaç günlük ömrünü Sona'nın hayali ile konuşması, dertleşmesi şeklinde aktarmıştır. Sona, Seyid Azim'in ilham perisi, aşk şiirlerinin asıl sahibidir. Bu sebeple de yazar, şairin ölüm anında bile Sona'nın hayali ile konuştuğunu tasvir etmiştir.

Şair, Sona'ya Tiflis'e giderken Gence'de bulunan Nizami Gencevi'nin harabeliğe dönüşmüş türbesinden, Kerbelâ'da Fuzuli'nin kimsesiz mezarından, Halep'te idam edilen Nesimi'den söz açmakta, kendi ailesinin ağır geçimini dile getirmektedir. Burada başkişinin dilinden Ceferzade dünyaca ünlü Azerbaycan yazarlarına kendi memleketlerinde hak ettikleri değerin verilmemesinden yakınmaktadır. Şirvani, Sona'ya Bakü'ye sefer sırasında katıldığı Mecmaü'ş-Şüara Şiir Meclisini, Surahanı ateşgedelerini anlatmakta ve kulaklarına Mahmud Ağa'nın, Ağaseyidalı Ağa'nın, Rza Bey'in sesi gelmektedir. Bu sesler şairin milletin terakkisi yolundaki hizmetlerini sayarak, eğitim-öğretim faaliyetlerini gelecek kuşaklara miras olarak bıraktığını söylemektedir.

²¹² Anlamadan.

Şirvani'nin öğrencilerinden olan Mirza Alekber Sabir'in şair hakkındaki konuşmaları da bu fikirleri bir daha kanıtlamaktadır. Şirvani'nin ölümü kara güruh tarafından gerçekleştirilse de bu ölüm onlar üzerinde kazanılmış bir zafer olarak değerlendirilir. Şirvani vefat etse bile Azerbaycan, Şirvani ve başka aydınlar sayesinde düşünsel değişim ve gelişim yoluna girmiş, kültür tohumları topraklarda filizlenmiştir. Alışlar ve Kurbankulular ne yaparlarsa yapsınlar gelişimi engelleyememişler. Bu sebeple de yazar, Şirvani'nin ölümünü "O, derin, şirin bir yukuya²¹³ gedirdi, o bilirdi ki, bu yukudan uyandı yoktu. Yalnız cismine uyandı yoktu, sesi ise bu âlemde kalacak, ebedi kalacaktır. Odur ki, sakit, hoş bir yukuya gedirdi." (A.S.V.M. s.426) şeklinde yorumlayarak bir bakıma onun cehaletle savaştan zaferle çıktığını, zifiri karanlığın perdesini yırtarak toplumu ışığa karıştırdığını beyan etmektedir.

Ceferzade, eserde Elyar Bey'le Şahbike Hanım'ın ölüm olayında av esnasında vefat eden Elyar Bey'den sonra Şahbike Hanım'ın da çok sevdiği eşinin ayrılığına dayanamayarak kısa sürede vefat etmesini, ölüm anında eli kalbinde "Elyar, Elyar" diyerek eşini seslemesini anlatmakta ve bu anlatım ile "eş sevgisi", "ahde vefayı" imlemektedir. Yazar, Mütrüf Edil ve devecinin simasında ölümün vahametini ele alırken, Salah'ın ölümünde XIX. yüzyıldaki zor yaşam şartlarını göstermiştir.

Romanın başlangıcında Sona'nın dilinden annesinin ölümünde hasta ve kimsesiz kadının yaşantıları aktarılmıştır. Bu ölüm eşliğinde gelen Sona'nın dansöz hayatı, Cebioğlu Cevat'ın idamında haksız yere katledilen yurdun yiğit oğulları, Suçu Bağı'nın ölümünde ise bir mazlunun sessiz ölümü irdelenmiştir. Bu durum mağdurların sadece Seyid Azim, Sona, Mehmed Sefa vb. olmadığı, zulmün her alana sirayet ettiğini gösterir.

2.5. VATANA GAYIT ROMANI

"Vatana Gayıt" Azize Ceferzade'nin Şirvanlı şairlerin hayatını anlattığı ve "Şirvan Trilojisi" adı ile bilinen roman serisinin ikinci eseridir. Yazar, Nişat Şirvani'nin hayatından bahseden bu romanı 1973 yılında kaleme almış ve eser "Sensen Ümidim" adlı hikâyeler kitabına dâhil edilerek 1977 yılında Gençlik matbaasında yayınlanmıştır. Eserin bir kısmı sansür tarafından yayına uygun görülmeyerek çıkarılmıştır. Ceferzade,

²¹³ Uykuya.

Edebiyat gazetesindeki yazılarının birinde bu konuya değinerek edebiyatın o yıllarda merkezi yönetim tarafından ağır baskılara maruz kaldığını şu şekilde ifade etmiştir: “Vatana Gayıt romanı 1977-ci ilde Gençlik neşriyatında çap olunurken glavlit²¹⁴ bu fesli ihtisar²¹⁵ etmişti. Hatta Hasan Bey adını Hüseyin Bey’le değışmiş, “kâfir dilimizi bilir” cümlesinden “kâfir” sözünü çıkarmıştılar. Sebebini sordum. “Ahı niye? Bu, tarihtir. XVII.-XVIII. asırdır dedim.” razılık vermediler. Köhne yaraların közünü koparmak, yâda salmak²¹⁶ neye lazımdır, Azize Hanım? dediler” (Cəfərzadə, 1996: 4).

1985 yılında ise romanın 2. baskısı çıkmıştır. Roman şu başlıklar altında verilmiştir: “Beş Kız İdik”, “Misger Şagirdi”, “Hal Anası”, “Şebnembeyim”, “Senan Eşgi. Humar’ın Mehebbeti”, “Sırlı Bir Gece”, “Şahseven’de Nümayendelik, Yahud Tapşırık”, “Maro”, “Mehebbet Bir Bela Şeydir”, “Şebnembeyim’in Toyu”, “Gecenin Dili Olsaydı”, “Çapar”, “Sen de Menimtek Yanasan”, “Tuğrayı-Sultan veya Başsız Ceset”, “Gizlin Danışıklar”, “Her Derede Bir Han, yahut Cengi-Meğlube”, “Acı ve Şirin Hatıralar”, “Merde Namertten Kardaş Olmur”, “Kürü Kurudan Ah”, “Vatana Gayıt”, “Şebnem’in Hikayeti”, “Nişat’ın Hikayeti”.

Bilindiği gibi Nişat Şirvani hakkındaki bilgileri sadece onun şiirlerinden almak mümkündür ve şairin hayatı hakkında elde olan çok az sayıda bilgiye rağmen Azize Ceferzade hayal gücüne dayanarak romanda bu bilinmez şaire yeni bir yaşam atfeder, edebiyatın verdiği imkânlarla şairin çocukluk yıllarını, eğitimini ve Maro ile arasında yaşanan aşkı kurgular. Bu hususlara dayanarak Bahtiyar Askerov, eseri “bir tale romanı” (Əsgərov, 2015: 153) olarak adlandırmaktadır. Anlatıda yer alan, Şebnembeyim’in Nişat’a âşık olması, Nişat ile Maro arasında yaşanan aşk olayını Şamil Qurbanov romana dâhil edilen “ lirik hadiseler” (Qurbanov, 1978: 7) olarak değerlendirmiş ve bu gibi olayların romana akıcılık kazandırdığı kanısına varmıştır. Fakat yazar romanda sadece aşk temasını değil aynı zamanda vatan sevgisi konusunu da işlemiş, Nişat’ı memleketin birliği için çalışan fikir adamı, Şirvan’ın özgürlüğü için savaşılan asker olarak göstermiştir.

²¹⁴ Basında devlet sırlarını koruma genel müdürlüğü.

²¹⁵ Kısaltma.

²¹⁶ Hatırlatmak.

Ceferzade, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Şamahı'da gerçekleşen siyasi tarihi olayları da esere ilave etmiş ve Şirvani'nin hayatını olaylar çevresinde canlandırmıştır. Yazar, romanda siyasi olayların yanı sıra o dönemde halkın yaşamı, Şamahılıların düşünce yapısı, gelenek ve göreneklerini de işler. Yaşamsal bulguların eserde en ince ayrıntısına kadar ele alınması (örneğin: Nişat'ın annesinin günlük uğraşları, komşuluk ilişkileri ve görüncesi ile tartışması. Ebeçilik, doğum ve düğün gelenekleri. Dönem içinde Hançobanı ve Şahseven tayfalarının yaşam ve uğraşları.) anlatıyı tarihi romandan daha çok sosyal romanlara yakınlaştırmaktadır. Ceferzade aynı zamanda din ayrılığı sebebiyle Nişat'a kavuşamayan Maro'nun şahsında Hindlilerin cenaze yakma veya Sati geleneğini de anlatmaktadır.

Yazar, eseri Sovyet döneminde yazmış ve tarihi gerçekleri sosyal gerçeklik kuramı çerçevesinde yorumlamıştır. Bu sebeple de romanda bey, han gibi yerel yöneticiler ve imamlar kart karakterler olarak verilmiş, aynı zamanda dönem romanlarına has olan halklar dostluğu (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine dâhil olan milletler arasında dostluk ilişkileri) kavramı romanda Şerefnise ve Haykanuş'un şahsında ele alınmıştır. Romanda aynı zamanda vatan sevgisi, özgürlük ve birlik konularına da değinilmiştir. Şamahı'yı istila eden Safevi ve Osmanlı ordularının aslında bir milletin evlatları olduğu, mezhep yüzünden birbirilerine düşman kesildiği zaman zaman okura hatırlatılmıştır: "Osmanlılar şiilere, Kızılbaşlar Sünnilere düşman kesilip, bir-birini kırdırdı. Bir milleti... bir gardaşı..." (V.G. s.330).

Eserde halk edebiyatı örneklerinden yararlanılmış, özellikle mani, deyim, atasözleri, rivayet, efsane ve yerel ifade örneklerine geniş yer ayrılmıştır. Buna ek olarak romanda bazı bölümlerin sırf eski inanç ve adetlerin verilmesi için kurgulandığı görülmektedir. Özellikle "Hal Anası" bölümünde yazar, kaynaklarda "alarvadı, halarvadı, albastı" ve benzeri adlarla geçen, halk inancında doğum yapan kadının ciğerini söküp aldığına inanılan mitolojik yaratığı ele almış ve eski zamanlarda insanların doğum esnasında kadınların ölmelerini önlemek için Gulyabani'ye karşı yaptıkları ritüelleri tüm detaylarıyla aktararak etkili bir bölüm kurgulayabilmiştir. Halk edebiyatı örneklerinin yanı sıra Ceferzade, romanda Fuzuli, Hekim Gezvini, Gövsi, Gasimi, Kâfi Ordubadi, Fahri, Feragi gibi şairlerden alıntılacağı çok sayıda klasik şiir örneklerine de yer vermiştir.

2.5.1. İsimden İçeriğe

Aydınlar, gördüğü eğitim sonucu cehaletin karanlığından çıkan, mensup olduğu toplumu ileri görüşleri ve önemli faaliyetleri ile ışığa karıştıran kişilerdir. Alain, aydınları zihinlerin bahçıvanı adlandırmaktadır ki, bu da aydınların toplumun gelişiminde büyük bir rol üstlendiklerini göstermektedir (Akyüz, 1978: 44). Aydınlar aynı zamanda toplumun milli kimlik inşasında büyük etkiye sahiptirler. Şöyle ki, ürettikleri metinlerle halkı dil, tarih ve milli kültürle kaynaştırarak toplumun yaşadığı coğrafyayı vatanlaştıran insanlardır. Tarihten bugüne en büyük inkılapların aydınların kalemiyle milletlerin zihninde gerçekleştiği bilinmekte, güçlü devletlerin aydınlar ve onların ürettiği bilim sayesinde bu güce ulaştığı görülmektedir. Entelektüellerin, devlet kurma işinde büyük söz sahibi olduklarını Platon “kaç çeşit insan şekli varsa o kadar devlet şekli vardır” (<https://birsanatbirkitaap.com/felsefe/platon-un-devlet-eserindeki-yonetim-sekilleri/>) şeklinde ifade etmektedir. İster sosyal isterse de siyasi sebepler yüzünden bir aydının milletini terk etmesi aslında o toplumun ıslıklı geleceğini kuran, milletin elinden tutarak onu sabahlara götüren kişinin kaybedilmesi demektir.

Ceferzade de, “Vatana Gayıt” romanında toplum ve aydın sorununu ele almakta, hangi sebeple olursa olsun münevverlerin vatanını terk etmemesi, celâyi vatan olmaması gerektiği düşüncesini aşılamaktadır. Bilindiği gibi eser Sovyetler döneminde kaleme alınmış ve yazar da Şamahı derken genel anlamda vatani ve Nişat Şirvani’nin şahsında ise aydınları kastetmiştir. Yazara göre “Senetkar hemişe öz halkı ile birlikte nefes almalı, vatanının dertlerini çiyinde gezdirmeye hazır olmalıdır” (Qurbanov, 1978: 7). Ceferzade, bu gerçeğe dayanarak aydınları vatani terk etmemeye çağırmakta, vatani terk eden şair ve yazarları ise meşhur bir maninin mısralarında söylenen fikrin:

“Gezmeğe gurbet ülke,

Ölmeye vatan yakışır.” (Pirsultanlı, 2012: 200).

tam da aksine olarak vatana ömürlerinin son günlerinde değil, milletin geleceğini inşa etmek için zamanında geri dönmeye seslemektedir. Ceferzade, eserde bu düşüncelerini Şebnembeyim aracılığı ile dile getirmiş, “Şirvan’a gayıt deyirem, şirvanlılar bir Asker

Bey'den, bir Giyaseddin Molla'dan ibaret deyil. Hamınız gitseniz oğullarınızı kime tapşırarsınız. Arabistan'a geden Arapca, Farsistan'a giden Farsça yazır. Bes²¹⁷ öz dilimiz, öz elimiz nece olsun. Onu kim yaşadacak?" (V.G. s.345) şeklinde ifade ederek, Nişat'ın şahsında yurdunu terk eden aydınları "Vatana Gayıt" ifadeleri eşliğinde geri çağırılmaktadır.

2.5.2. Hikâye Teknikleri, Bakış Açısı ve Anlatıcı

Ceferzade, romanları hâkim bakış açısıyla yazmaya özen göstermiş, aktarım sırasında genellikle geçmiş zaman kipleri kullanmıştır. Her şeyi bilme esasına dayanan bu bakış açısıyla yazar "hem anlatı dünyasındaki karakterleri, hem de anlatının dışında kalan okuyucuyu" yönlendirebilmektedir (Tekin, 2019: 55). Hâkim bakış açısı yöntemi ile yazılan "Vatana Gayıt" romanında diyaloglar esnasında kahraman anlatıcının devreye girdiği görülmektedir. Nişat, Maro, Şebnembeyim, Gülnise ve bu gibi diğer kahramanların dilinden verilen diyaloglar sayesinde romanın karma veya çoğul bakış açısıyla yazıldığını söylemek mümkündür.

Ceferzade romanında tasvir tarzı anlatıma yer vererek tabiat, mekân, kişi, olay betimlemeleri yapmış, bu hikâyeleme tekniği ile anlatılanların okurun gözü önünde canlanmasını sağlamıştır. Romanda yazarın tasvir tekniğine daha çok Şirvan'ın doğasını, kahramanların dış görünümünü betimlemek için başvurduğu görülmektedir.

Yazar, hikâye teknikleri sırasında yer alan özetleme yönteminden yararlanmış ve daha çok başkahraman üzerine odaklanarak onun babasının şehit düşmesi, akrabalarının esir alınması gibi durumları geriye dönüşlü özetleme tekniği ile aktarmıştır. Başkişinin yanı sıra eserde norm ve kart karakterlerin de geçmişine dair özetleme örnekleri görülmektedir. Ceferzade, "bilgi sağlamaya, çeşitli olaylar arasında bağ kurmaya, geleceği önceden sezmeğe" (Roland, Real, 1989: 54) yarayan özetleme tekniği ile bazen romanda geçen zamanı "böylece, yaklaşık olarak" gibi kelimelerle özetlemektedir. Bu yöntemin, kahramanların yaşam öyküsünün anlatıldığı bölümlerde daha sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle romanda geriye dönüşlü özetleme tekniğinin kahramanların yaşamını öyküleme niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

²¹⁷ Peki.

İnceleme sırasında yazarın eserde özetleme ile birlikte sahneleme tekniğine de başvurduğu görülmüştür. Anlatımdan daha çok göstermeye dayanan sahneleme tekniği romanda patlak veren olayları dolaysız aktararak okuyucuyu duygulandırma/heyecanlandırma için kullanılmaktadır. “Vatana Gayıt” romanında da yazar aksiyon gücü yüksek olan vaka birimlerini sahneleme/gösterme tekniği ile anlatmaktadır. Özellikle Nişat’ın akrabaları olan Gülsüm ile Suma’nın esir alınması, bu duruma itiraz eden Sevgi Karı ile Özdemir Osman Paşa arasında yaşananlar, Kebuter’in ölümü ve Maro’nun kendini ateşe atması romanın en heyecan verici bölümleri olarak bilinmektedir. Yazar bu bölümleri sahneleme tekniği ile vererek okurda farklı duyguların (acı, gazap, gurur vb.) filizlenmesine sebep olmaktadır.

Ceferzade, ister roman isterse de diğer türlerde yazdığı eserlerinde daima “aziz dost, aziz okuyucum” gibi hitaplarla okurla iletişime geçmekte, ona kendi varlığını hissettirmektedir.

“Vatana Gayıt” romanında da yazar, Nişat’ın çocukluk yıllarını özetledikten sonra üstkurmaca tekniğinden yararlanarak “Hikâyetimizin evvelinde baş vermiş ehvalat-Nişat’ın uşaklık²¹⁸ illeri bele kurtardı²¹⁹... İndi ise artık tarihin vereglerini²²⁰ çevirmek, o zaman üstüne günde bir koşun çekilen Şirvan’da baş veren²²¹ hadiseleri izlemek vahtı çatmıştır,²²² zahmet olmasa, lütfen veregi çevirin, dostlar!” (V. G. s.115) demek suretiyle ileriki bölümlerde gerçekleşecek olaylara göndermede bulunur.

Sık sık görülen bu üstkurmaca örneğinin yanı sıra Ceferzade bu anlatım tekniğini hem de kahramanların eylemlerine açıklık getirmek amacıyla kullanmaktadır. Eserde parantez arasında verilen: “O, ayaküstünde kuruyup kalmış Şerefnise’ye taraf bakmadan (namahrem idi ahı²²³), yüzünü Necef’e taraf tutup onu karaladı²²⁴ ve sözüne devam etti.” (V. G. s.99) gibi cümleler çok fazla olmasa da okurda oluşabilecek soruların cevabı niteliğindedir.

²¹⁸ Çocukluk.

²¹⁹ Bitti.

²²⁰ Sayfa.

²²¹ Baş gösteren

²²² Yetiştirilmiştir.

²²³ Pekiştirme edatıdır.

²²⁴ Birçok anlamı ihtiva eden deyim burada sinirli sinirli birisi ile konuşmak manasındadır.

Yazar bazen herhangi bir deyim veya atasözünü kahramanların durumları ile bağdaştırarak anlatmaktadır. Örneğin, Şerefnise'nin geçim sebebiyle evdeki eşyaları satmak zorunda kalması ve bunu kimseye belli etmemek için satılan eşyaların yerini tahta ve bu gibi şeylerle doldurarak önceki görünümü kazandırmasını romanda “El içinde şapalakla ²²⁵ yüz kızardır” meselini belki de ele ²²⁶ Şerefnise kimi insanlar hakkında deyibler.” (V.G. s.97) şeklinde verilmiştir. Bu tür anlatım şeklini halk arasında dolaşan küfür, rivayet, efsane gibi örneklerin aktarılmasında da görmek mümkündür.

Yazarın “Vatana Gayıt” romanında sıklıkla yararlandığı bir başka hikâye tekniği ise iç monologdur. Kahramanın kendi kendine sessiz olarak konuşmasından ibaret olan iç monolog onun asıl kimliğini, dile getiremediği fikirlerini ortaya çıkarmak, duygularına aracılık yapmak amacı taşımaktadır. İç monolog veya iç konuşma olarak isimlendirilen hikâye tekniği karakterin görünmeyen yanlarını yansıtmakla, onu okura daha tanınır kılmaktadır. Psikolojik bir analiz tekniği olan iç monolog “okuyucuyu kahramanın iç dünyasıyla karşı karşıya getiren bir yöntemdir.” (Şimşek, 2019:311) “Vatana Gayıt” romanında da iç monolog okura kahramanın benliğini tanıtmaya ve yaşadığı duyguları seyredebilme imkânı sunmaktadır. Başkişi, norm karakter ve kart karakterlerin anlatılmasında başvurulmuş iç konuşma tekniği Nişat, Maro ve Şebnembeyim'in şahsında daha çok dile getiremedikleri duyguların aktarımı zamanı devreye girmektedir.

Nişat ister eşi Kebuter'e isterse de Maro'ya duyduğu duyguları iç sesleriyle dillendirirken, Maro ve Şebnembeyim de Nişat'a olan sevgisini yüreğinin dili ile aktarmaktadır. Nişat'ı sonsuz bir aşkla seven ve aşkı yolunda kendisini ateşlere atan Maro'nun son görüşte iç sesleriyle dininden ve annesinden vazgeçmeyeceğini Nişat'a söylediği görülmüştür. Aynı zamanda dağlarda at sektiren Şebnembeyim'in de şaire olan aşkını aciz bir şekilde iç konuşmaları ile “dile getirmesi” her iki kahramanın şahsında bir belirsizlik yaratsa da, iç monologlar kart karakterlerin düşünce yapısının yansıtılması açısından başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Yazar, romanın en aktif kart karakteri olan Asker Bey'in de sömürücü ve bencil kimliğini monologlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktadır. Asker Bey'in kişilik yapısında seyretilen olumlu değişmelerin aslında görüldüğü gibi olmadığı, ihtiyaç sahiplerine

²²⁵ Sille.

²²⁶ Sırf.

yardım etmesinde belli amacın güdüldüğü kahramanın iç sesleri ile ortaya çıkmaktadır. “Bu adamların da tayfası büyük ola biler, gerek olurlar, bunları mutlak himaye etmek lazımdır” (V. G. s.120). Kardeşi Şebnembeyim’e baskı yaparak sevmediği biriyle evlenmeye zorlarken de kahramanın niyetinin hâkimiyet kazanmak olduğu yine iç sesleriyle aktarılmaktadır.

2.5.3. Romana Konu Olan Tarihi Olay ve Gerçeklerin Görünme Düzeyleri

Yazar, Nişat Şirvani ve onun günümüze ulaşan şiirleri hakkındaki ve XVII.- XVIII. yüzyılda baş gösteren siyasi-sosyal olaylar üzerine yazılmış kaynaklara dayanarak romanda aşağıdaki tarihi olayları kurgulamıştır.

Nişat Şirvani’nin bir kıza âşık olması, Şamahı’yı terk etmesi ve Salyan’a yerleşmesi.

Şamahı’ya geri dönmesi fakat halktan ilgi görmeyince tekrar Şamahı’yı terk etmesi.

XVII.-XVIII yüzyıllarda Osmanlı askerlerinin Şamahı’ya saldırıları ve Şirvan’ın Osmanlı yönetiminde olması.

Nadir Şah Efşar’ın Şirvan’a saldırıları ve Şirvanlıların Nadir Şah’a karşı isyanları.

Rusların Azerbaycan’a seferleri, Salyan hâkimi Gebule Hanım ile Rus subayı Zimbulatov arasında yaşanan olayları.

Salman Mümtaz, Nişat Şirvani’nin şiirlerine dayanarak onun Şirvanlı olması, Arapça ve Farsçayı ileri düzeyde bilmesi, Şirvan’dan uzaklaşmak zorunda kalması ve Salyan’a yerleşmesi gibi bilgiler vermektedir. Ceferzade bu bilgileri tek tek kurgular ve olay örgüsüne Nişat’ın fakir bir ailede büyümesi, çıraklık yapması, ustası Haşım’ın desteği ile eğitim alması, ilk eşi Kebuter’in doğum esnasında ölümü ve Maro ile arasında yaşanan aşk gibi yeni vaka birimleri ekler. S. Mümtaz, Nişat hakkında konuşurken daha çok onun şiirlerinde bulunan somut bilgileri aktarır. Ceferzade ise Nişat’ın şiirlerini yorumlayarak daha farklı vaka birimleri oluşturmaktadır. Yazar romanda Nişat’ın gazellerinde bulunan beyitlerden hareketle onun Ermeni kızı Maro’ya âşık olmasını sağlar ve bu aşk yüzünden insanların onu ayıpladığını yine şiirleri eşliğinde gösterir.

“Tezeden düştü yine başıma sevda-sevda,

Eşk odu kıldı meni âleme rüsva-rüsva.

El yaman-yahşı deyir: gezme bu kaferler ile
Sene yüz kerre dedim gezme, müsülman, gezme!

Sen müsülman biliben nefret edirsən menden,
Sana âşık olalı men de, müslüman deyilem.

Bir leyli-den ötrü nece rüsvayi-cahanem,
Efsaneyi-derdim yine dilden-dile düşdü.

Nola kâfir kızı, bir sahibi- iman olasan,
Bu yaman günde benim derdime derman olasan. (Cəfərzadə, 1976: 23, 25, 26, 30, 33).

Romanda Nişat, Maro'ya âşık olduğunu kendisi gibi şair olan arkadaşlarından birine, Reşid'e söyler. Reşid bu nikâhın sadece Maro, İslam'ı kabul ederse olabileceğini söylediğinde Nişat buna itiraz eder ve – “Azizim Reşid, ne üçün ahi²²⁷, onu bu kadar sevdiyim halda, men dinimde bagi kalım, o ise dede baba dinini kurban versin... Reşid tiksindi – Allah sen sakla! Birce ele bu kalmışdı?!... Seni daş-galag ederler” (V.G. s.187-188) der. Arkadaşlarının Maro'yu kastederek “unut gitsin” tavsiyesine karşın Nişat, duygularını, itirazlarını şu dizelerle ifade eder:

Mene derler ki: “unut yarı”, unutmak mı olur?

Yüz eger kafer ola, terkini atmak mı olur?

Herze sözdür bu sözü, vay, eşitmək mı olur? (V. G. s.188)

Salman Mümtaz, Ağa Mesih Şirvani'nin ve Zülali'nin Nişat'ı kendilerine üstat şair bildiklerini ve Nişat'ın “Şuri-cünun aşigin başına rifet verir” gazeline nazire/cevap yazdığı bilgisini vermektedir. Romanın bir başka bölümünde ise yazar bu bilgiye dayanarak şiir meclisi kurgular. Bu şiir meclisinde Ağa Mesih Şirvani ile Zülali'nin Nişat'ın şiirlerine yazdığı nazireleri verirken Nişat Şirvani'nin akranlarından sayılan ve romanda da en yakın arkadaşı olarak gösterilen şair Reşid'in neden şiire cevap

²²⁷ Edattır, burada ama anlamındadır.

yazmadığını Azize Ceferzade kendine has bir tarzda: “Gardaş, men üzükarayam²²⁸, eliboş gelmişem. Gazelin meni ele tutub ki, ezberleye-ezberleye kalmışam.” (V. G. s. 286) açıklar. Görüldüğü üzere yazar, “Vatana Gayıt” romanının büyük ölçüde Nişat Şirvani’nin şiirlerinin yorumuna dayanarak, kendi varsayım ve ihtimallerini de bu yorumlara ekleyerek kurgulamıştır. Bu yüzden “Vatana Gayıt” romanı Nişat Şirvani’nin şiirlerinin yorumuna dayanarak yazılan roman olarak da düşünülebilir.

Ceferzade eserde Nişat Şirvani’nin asıl isminin Necef, Nişat’ın ise müstear isim olduğunu göstermektedir. Fakat şair hakkında bilgi veren kaynakların hiçbirinde Nişat Şirvani’nin isminin Necef olduğu gösterilmemiş, aynı zamanda bu detay şimdiye kadar romanı inceleyen araştırmacıların da dikkatini çekmemiştir.

Romanda yozlaşmış bey karakterini canlandıran Asker Bey hakkında da kaynaklarda çok az sayıda bilgi bulunmaktadır. Sadece Asker Bey’in Hançobanı tayfasına mahsus olduğu ve Nadir Şah Afşar’ın ölümünden sonra Şamahı’da hanlık yönetim sistemi kuran Mehemedsaid ve Ağası Bey’in babası olduğu bilgisi verilmiştir. Asker Bey’in, etrafına ordu toplayarak Nadir Şah’ın askerlerini Ağsu kalesinden çıkarması gibi romanda yer alan olayların tarihi kaynaklarda yer almadığı görülmektedir. Yazar muhtemelen adı geçen sahneyi, 1734 yılında Nadir’in 12 bin kişilik ordu ile Şamahı’ya sefer etmesi, fakat Şamahılıların Nadir’in askerlerine karşı direnerek 2 ay gibi bir sürede onları şehre bırakmadıkları tarihi olayından esinlenerek romana dâhil etmiştir.

B. Niyazlı, Nadir Şah’ın 1734 yılının Ağustos ayında şehri işgal etmesi ile ilgili; “kuduz gazabını soğutmak için Şamahı ahalisini kaddarcasına kırdı, şehri yandırarak harabazara²²⁹ çevirdi. Bununla da gazabı soğumayan şah, ahaliyi göçürmek emri verdi.” (Niyazlı, 2014: 38) şeklinde bilgi vermektedir. 1735 yılında Ağsu şehrine zorla göç ettirilen Şamahılıların çoğu, bozkırın sıcak havasına dayanamayarak vefat etmiştir. Bu tarihi bilgiyi Nişat Şirvani’nin çağdaşlarından olan Zülali Şirvani de bir şiirinde ele almış ve halkın feci durumunu şu mısralarla özetlemiştir:

“Gurbette deyirdin ki, Zülali vatanım var,
İnsin gözüne gare su Ağsu Vatan oldu!” (Niyazlı, 2019:38).

²²⁸ Utanılacak bir iş yapmak.

²²⁹ Harabelik.

İster Şamahı'da isterse de Ağsu'da Nadir Şah'ın işgaline karşı sık sık isyanlar düzenlenir, halk her vasıta ile Nadir ordularını memleketten uzaklaştırmaya çalışıyordu. Muhtemelen bu isyanları düzenleyen kişilerden biri de Asker Bey olmuştur.

Ceferzade eserin “Kürü Kurudan Ah” adlı bölümünde Salyan hâkiminin eşi Gebule Hanım'ı tasvir ederken büyük ölçüde Abaskulu Ağa Bakıhanov'un verdiği tarihi bilgilerden yararlanmıştı. Bakıhanov, “Gülüstani-İrem” eserinde adı geçen kadını Gebuli olarak göstermiş ve Salyan hâkiminin eşi olduğunu, oturduğu saray önünde kışla inşa ettirdiği için Rus yarbayı Zimbulatov'u öldürttüğü bilgisini vermektedir. Ayrıca Bakıhanov, I Petro'nun Gebuli Hanım hakkında Korgeneral Matyuşkin'e gönderdiği duyuruyu da: “Selyan hakimesi²³⁰ hanım, öğrencilerin²³¹ büyüğüdür. Ondan ihtiyatlı olmak lazımdır ki, bir bedbahtlık üz vermesin.” (Bakıhanov, 2010: 159) şeklinde aktarmıştır. Gebule Hanım'ın Ruslara karşı öfkeli olmasının bir başka sebebi ise “büyük bibisinin Stepan Razin tarafından esir götürülmesi ve başına facieler getirilmesi” idi (Babazade, 2018: 322).

Fakat Ceferzade, Hasan Bey'in eşi Gebule Hanım'ı romanda bir kahraman kadın olarak betimlemekte, Zimbulatov'un saygısız davranışları yüzünden aralarında bir tartışma yaşandığını göstermektedir. Aynı zamanda “Bu hemin Gebule Hanım idi ki, Büyük Petro bele onun hakkında işitmiş, Bakı'ya korgeneral Matyuşkin'e yazmıştı ki, guldur desteleriyle alakadar olan han arvadı ile ehtiyatlı²³² olun.” (V. G. s.323) ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yazarın bazı tarihi bilgileri olduğu gibi, bazılarını ise tam olarak aktarmadığı görülmektedir.

Yazar bu tarihi bilgilerle birlikte farklı zamanlarda baş gösteren olayları romanda Nişat Şirvani'nin yaşadığı döneme “taşıyarak” XVII. XVIII. yüzyıllarda gerçekleşen olaylar olarak vermiştir. S. Mümtaz, Şirvani'nin “Nişat'em bir şeyim yoktur ki, beytül-malime kalsın, Dürrü-nezmimiden özge ehli-rum eyler neyim yeğma” (Mümtaz, 1986: 74) şiirini yorumlarken Osmanlı ve Safevi askerlerinin Şirvan'a sık sık saldırılar düzenlediğini gösterir. Hatta XVI. asırda Özdemiroğlu Osman Paşa ile Aras Han arasında şiddetli bir savaşın olduğu, Kırım hanı Adil Giray'ın savaşa katılmasıyla

²³⁰ Bayan yönetici.

²³¹ Hırsızların.

²³² Dikkatli.

Osmanlı ordularının zafer kazandığı ve savaş sonrası büyük talan gerçekleştirildiği bilgisini aktarır. Ceferzade, eserin ilk bölümünü bu tarihi olaydan ve Gulam Memmedli'nin “Tezkire” kitabında yer alan Gülşad isimli kadın şairin şiirlerinden esinlenerek kurgulamıştır. Gulam Memmedli, Gülşad'ın biyografisi hakkında hiçbir bilgi elde edemediğini, XVII. yüzyıla ait toplularda yer alan şiirlerinden hareketle Türkiye'ye götürüldüğü bilgisini vermektedir. Yazar, romanın ilk bölümünde Gülşad'ı Nişat Şirvani'nin kuzeni olarak tanıtmakta ve adı geçen savaşın Şirvani'nin çocukluk yıllarında gerçekleştiğini göstermektedir. Ceferzade, Gulam Memmedli'nin kitabında bulunan tasnifteki dizelerden hareketle Gülşad ve diğer dört kızın askerler tarafından esir götürülmesini kurgulamıştır.

“Beş kız idik bu arada bu yerde,
Bizi ayırdılar ata, anadan,
İstanbul şehrinden Güstenteneden²³³,
Bizden selam olsun acem eline”. (Rəhimova, 2012: 226-227).

Bölümün ismini de “Beş Kız İdik” olarak adlandırmış ve eserde Gülşad'ın şiirlerinden örnekler vermiştir. Görüldüğü üzere yazar, eserde XVI. yüzyılda gerçekleşen bir savaş Nişat Şirvani'nin yaşadığı döneme (XVII.-XVIII. yüzyıllara) taşımakta, Gülşad isimli şair kadını ise Nişat'ın akrabası olarak göstermektedir. Bu da romancının farklı tarihi olaylar arasında ilişki kurarak, ihtimal ve varsayımlar esnasında yeni bölümler kurguladığını bir daha kanıtlamaktadır. Bu duruma değinen Şamil Gurbanov, Şamahı'da eyalet yönetmeni olmuş Hacı Davud (1721-1728) ve Surhay Han (1728-1734) döneminde baş gösteren olayların romanda birkaç gün içinde gerçekleşmiş olaylar olarak değerlendirilmesine itiraz etmiş, yazarı tarihi olaylara “serbest yanaştığı” (Qurbanov, 1978: 7) için eleştirmiştir.

Ceferzade sadece bu tarihi olayları değil aynı zamanda Nişat Şirvani'nin Şirvan'dan uzaklaşmasını da romanda farklı bir şekilde yorumlamıştır. Şöyle ki, eserde Asker Bey, Nişat ve diğer saygın kişilerin desteğiyle Nadir Şah'ın ordularını Ağsu'dan uzaklaştırdıktan sonra halk karşısında verdiği sözü tutmaz, itiraz eden kişileri infaz ettirir. Bunun üzerine Nişat, Asker Bey'in karşısına geçerek sorumluluklarını ihmal ettiğini, verdiği sözü tutmadığını hatırlatır, onu korkak olarak adlandırır. Asker Bey'in

²³³ Konstantinopolis.

yardımcıları Nişat'ı ölesiye dövdükten sonra o, Ağsu'yu terk etmek zorunda kalır. Görüldüğü üzere Ceferzade, romanda Nişat'ın zalim bey yüzünden Şirvan'ı terk ettiğini göstermektedir. Bilindiği gibi eserin bir kısmına sansür uygulanmış ve adı geçen kısım yayın sırasında eserden çıkarılmıştır. Yazarın romanın bazı kısımlarında siyasi baskılar yüzünden tarihi olayları farklı şekilde kurguladığı görülmektedir.

Elbette yazar bir tarihçi değildir ve roman da tarihi bir belge olarak değerlendirilemez. Fakat tarihi roman tarihi olaylara/gerçeklere dayanarak kurgulandığı için yazarın roman içinde söz konusu olan gerçekleri ihmal etmemesi gerekmektedir. Ceferzade'nin eserde Şirvani'nin şiirlerini yeniden anlamlandırma yoluna giderek neredeyse her beyti yorumlaması, farklı dönemlerde gerçekleşen tarihi olayları eş zamanlı olarak değerlendirmesi, başkişi hakkındaki bilgileri değiştirmesi, ihtimal ve varsayımları okura “tarihi gerçeklik” gibi takdim etmesi romana “yarım tarihi roman” özelliği kazandırmıştır.

“Vatana Gayıt” romanında geçen tarihi olayları incelerken yazarın bazı olayları Salman Mümtaz'ın Nişat Şirvani ve Ağa Mesih Şirvani hakkındaki araştırmalarına, Nişat Şirvani'nin şiirlerine, Bakıhanov'un Salyan hâkiminin eşi Gebule Hanım hakkında verdiği bilgilere ve XVII.-XVIII. yüzyıllarda Şirvan'da baş gösteren siyasi tarihi olaylara dayanarak kurguladığı görülmüştür.

2.5.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar

Ceferzade Nişat Şirvani'nin çocukluk ve gençlik dönemlerini, XVII.-XVIII. yüzyıllarda Osmanlılarla Kızılbaşlar arasında sık sık yaşanan savaş sonucu yoksulluk ve açlık içinde kıvranan halkın ağır durumunu yansıtabilmek için romanda kurmaca kahraman ve olaylardan da yararlanmıştı. Romanda yer alan kurmaca kahraman ve olaylar şunlardır

Nişat'ın annesi Şerefnise, teyzesi Gülnise'nin yaşam ve uğraşları.

Şairin akraba ve komşularının (Gülşad, Suma, Süreyya, Nisa Beyim, Sevgi Hala ve b.) savaş esnasında yaşadığı olaylar.

Nişat'ın babası Abdulali ve onun işgalcilere karşı mücadelesi.

Nişat'ın komşusu Haykanuş ve ailesi.

Nişat'ın hocaları (Meşedi Haşım ve Mirkerim Ağa)

Maro ve ailesi.

Salyan’da balıkçıların yaşamı ve uğraşları.

2.5.5. Olay Örgüsü

Ceferzade, romanda olayları başlangıç ve bitiş sırasına göre art arda sıralamış, ilk metin halkasından itibaren olay zincirini esas alarak olayları baştan başlatma tekniği ile düzenlemiştir. İlk düğümler de giriş niteliğinde olan birinci metin halkasında atılmış, Nişat’ın çocukluğunda karşılaştığı olay onun hem kişilik yapısını hem de gelecekte verebileceği bütün kararları büyük ölçüde etkilemiştir.

M1: Birinci metin halkasında Necef’in çocukken şahit olduğu olaylar; halası ile kuzeninin esir alınması, Osmanlı askerlerinin savaş sırasında halka eziyet etmeleri anlatılmıştır.

V1: Necef 4-5 yaşlarında iken bahçeden gelen bağırtı seslerine uyanması ve halası Suma ile kuzeni Gülşad’ın askerler tarafından esir alındığını görmesi.

V2: Komşularda olan kız ve gelinlerin esir alınması ve bu duruma itiraz olarak kızı Nisa ile Süreyya Teyze’nin ateşler içinde kalan evlerine girerek intihar etmeleri.

V3: Komutan Osman Paşa’nın kızları bırakmasını söylediği için Sevgi Karı’yı kırbaçla dövmesi.

V4: Evlerinde bayatıcı²³⁴ diye çağrılan Gülşad’ın memleketinden ayrıldığı için ezgili türküler yakması.

M2: Bu metin halkasında ise Nişat’ın olgunluk dönemi, usta yanına çırak olarak alınması, eğitime olan merakı aktarılmış. Bir zaman çırak olduğu mekânda yeni dükkân açarak oymacılık yaptığı, şiir yazması, evliliği ve eşinin akıbeti anlatılmıştır.

V1: Necef 10-11 yaşına geldiğinde annesinin onu kalaycı Usta Meşedi Haşım’ın yanına çırak olarak vermesi.

V2: Evden erken çıkmasına rağmen Necef’in dükkâna geç kalması ve ustanın Nişat’ı annesine şikâyet etmesi.

²³⁴ türkücü

V3: Gülnise Hanım'ın Necef'i takip ederek onun cami önünde Mirkerim Ağa'nın Kuran derslerini dinlediğini görmesi.

V4: Usta Haşım'ın Necef'in eğitime olan ilgisini takdir ederek boş vakitlerde Mirkerim Ağa'dan ders almasını sağlaması.

V5: Necef'in Nişat Şirvani müstear ismiyle şiirler yazması ve oymacılık yapması.

V6: Annesinin Necef'i Kebuter isimli bir kızla evlendirmesi.

V7: Nişat'ın bir oğlunun doğması ve Kebuter'in doğum esnasında ölümü.

M3: Anlatıda çok sayıda vaka halkasının birleştiği üçüncü metin halkasında Nişat'ın Maro'ya, Şebnembeyim'in ise Nişat'a âşık olduğu, Asker Bey'in han olmak için kurduğu tertipler, amacını gerçekleştirmek için kardeşi Şebnembeyim'i sevmediği biri ile evlendirmesi aktarılmıştır. Aynı zamanda din ayrımının birbirini seven gençlerin kavuşmasında büyük engel olduğu, dönemin siyasi ve sosyal olayları anlatılmıştır.

V1: Şirvan'ı yöneten İhsan Bey'in baldızı Şebnembeyim'in Nişat'a âşık olması.

V2: Nişat'ın, komşuları Haykanuş'un akrabası Maro'ya âşık olması.

V3: Şebnembeyim'in abisi Asker Bey'in, İhsan Bey'i alt ederek Şirvan'a han olmak istemesi ve bu sebeple gizli bir örgüt kurması.

V4: Asker Bey'in Şükür Bey'i kardeşi Şebnembeyim'le evlendireceğine söz vermesi.

V5: Çarşıda Şükür Bey'le Müslüm Ağa arasında arbede yaşanması ve Şükür Bey'in Müslüm Ağa'yı öldürmesi.

V6: Şebnembeyim'in önerisi ile Nişat'ın Şahsevenler ile Hançobanılar arasında yaşanan kan davasına son koyması.

V7: Hâkimiyeti ele almak için Asker Bey'in “Şirvan'ı Osmanlı esaretinden kurtarmak” tertibinin halk arasında yaygınlaşması.

V8: Kurduğu örgütü silahlandırmak için Asker Bey'in mağaralarda silah üretimini sağlaması.

V9: Nişat'ın Maro'yu yeniden görmek umudu ile yaşadığı köye gitmesi ve Maro'nun babasının yalnızca Nişat Hristiyanlığı kabul ettiğinde bu izdivacın mümkün olabileceğini söylemesi.

- V10:** Nişat’a arkadaşlarının Maro’ya İslam dinini kabul ettirip evlenmelerini önermesi.
- V11:** Maro’nun kendi rızası olmadan başka birisi ile nişanlanması. Nişat’ın bu duruma karşı çıkmayarak çelişkili davranması.
- V12:** Ağabeyinin isteği üzerine Şebnembeyim’in Şükür Bey’le evlenmesi.
- V13:** Nadir Şah’ın Şirvan’a seferi ve İhsan Bey’in Buğurt kalesine çekilmesi.
- V14:** Bu olay sebebiyle İhsan Bey’in azledilmesi ve öldürülmesi.
- M3:** Sonuncu metin halkasında ise Maro’nun intihar girişiminde bulunması, halkın desteği ile Asker Bey’in İranlı askerleri yenmesi, han olması ve halktan yüz döndürmesi kurgulanmıştır. Başkahraman Nişat ise bu duruma sesiz kalmayarak itiraz etmesi ve karşılaştığı olaylar anlatılmıştır.
- V1:** Maro’nun Nişat’ın tutumsuz davranışlarına itiraz olarak Şirvan’a gelen Hintli tacirlerin Sati törenine katılması ve kendini ateşlere atması.
- V2:** Asker Bey’in örgütünde yer alan Derviş Alemşah’ın Maro’yu kurtarması.
- V3:** Şirvan hâkimi Hacı Davut’un Asker Bey’in eliyle Nadir Şah’a savaş açması.
- V4:** Asker Bey’in halkın yardımıyla Nadir Şah’ın ordularını yenmesi.
- V5:** Asker Bey’in Ağsu’da kendini han ilan etmesi ve halka sırtını dönmesi.
- V6:** Savaşta yara alan Nişat’ın saraya gelerek Asker Bey’e itiraz etmesi ve dövülerek Şirvan’dan sürülmesi.
- V7:** Nişat’ın Salyan’a yerleşmesi, balık ağları dokuyarak geçimini sağlaması.
- V8:** Nişat’ın Salyan şairlerinden Ağa Mirze Salyani ile arkadaşlığı ve evine gelen yaralı Rus subayına yardım etmesi.
- V9:** Nişat’ın Salyan hâkiminin eşi Gebule Hanım’la Rus subayı Zimbulatov arasında yaşanan olaylara karışması.
- V10:** Şebnembeyim’in Salyan’a gelerek Nişat’ı arayıp bulması.
- V11:** Şebnembeyim’in başına gelen olayları Nişat’a anlatarak onu Şirvan’a geri dönmeye seslemesi.

2.5.6. Kahramanlar

2.5.6.1. Başkahraman

Teori kitaplarında “temel kişi”, “merkez kişi”, “asıl kahraman” isimleriyle de verilen başkahraman, eserde merkez bir konuma sahip olmakla birlikte “olayların kendi etrafında yoğunlaşmasında ve organik bir bütünlük oluşturmada yani romanın başı sonu belli bir kompozisyon oluşturmada kaynaştırıcı, çekici, toplayıcı bir role” sahiptir (Çetin, 2019: 149). “Vatana Gayıt” romanında başkişi XVII.-XVIII. yüzyıllarda yaşamış, aşk ve mizahi şiirler yazarı Nişat Şirvani’dir. Yazar, romanda Nişat Şirvani’nin çocukluk ve gençlik dönemlerini ele almıştır.

Romanın ilk iki bölümünde (“Beş Kız İdik”, “Misger Şagirdi”) Nişat’ın çocukluk dönemi ve eğitim hayatından bahsedilmiş, eserin geri kalan kısmında ise daha çok Nişat’ın gençlik dönemi üzerinde durulmuştur. Nişat, eserde çocuk yaşlarından itibaren çıraklık yapan, çalışarak annesine yardım eden ve aynı zamanda cami köşelerinde durmak pahasına bile olsa eğitim almaya özen gösteren kişi olarak verilmiştir. Bununla birlikte Nişat, romanda ister şehit düşmüş babası, isterse de evlerinin tasviri, hüznü hali ve çelimsiz yapısı ile savaş mağduru çocukların simgesi haline gelmiştir.

Yazar, Nişat’ın şair kimliğini okura gazelleri arasında en iyi örneklerden sayılan “Şuricünun aşikin başına rifet verir, Her kese dünyada hegg²³⁵ eglice dövtet verir.” (V.G. s.128) şiiri ile göstermeye çalışmıştır. Ceferzade, Nişat’ın şahsında güzel şiirler yazmakla birlikte toplumun aydınlanması ve özgürlüğü için çalışan ideal aydın tipi yaratmış, eserinde Nişat’ı yazdığı aşk gazellerine dayanarak Maro’yu deliler gibi seven bir âşık ve toplum için hem kalemi hem de silahıyla savaşan bir asker olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple de başkahraman, Âşık Nişat Şirvani ve Vatansever Nişat Şirvani başlığı altında incelenecektir.

2.5.6.1.1. Âşık Nişat Şirvani

Annesi Nişat’ı görücü usulü ile Kebuter isimli bir kızla evlendirmiştir. Fakat Kebuter küçük yaşta evlendirildiği ve hala kadınlık bilincine varmadığı için Nişat’la arasında bir sevgi bağı kuramamıştır. Kebuter’in içe dönük yapısı ve sessizliği Nişat’la arasında

²³⁵ Hakk.

kalın bir duvar örmüş ve onlar bir çatı altında yaşayan iki yabancı haline gelmişler. Nişat itaatli davranışlarıyla “kurbanlık kuzuya” benzettiği eşini sevmekten daha çok ona “kalben acımış” (V.G. s.116), kaderine boyun eğerek töre ve geleneklere uygun olan evlilik hayatını sürdürmeye devam etmiştir. Romanda bu aile trajedisi Kebuter’in doğum esnasında ölümü ile son bulmaktadır. Yazar, Kebuter’in şahsında erken yaştaki evlilikleri eleştirmekle birlikte Nişat’ın bir kâfir kızına neden âşık olduğu sorusunu kendi tarzınca açıklamaya çalışmıştır.

Nişat, hayatına aşkla devam etmek, bir aşk evliliği yapmak isterken aşkı Maro’da keşfeder. İlk bakıştan Maro’nun güzelliği karşısında büyülenen Nişat ona bir gönülden bin gönüle bağlanmış, aşk şiirlerini ona hitaben yazmıştır. Fakat Nişat âşık olduğu andan itibaren bu aşkın hüsrarla sonuçlanacağını anlar. Zira Maro Hristiyan, Nişat ise Müslümandır, ayrıca Nişat 30 yaşlarında ve bir çocuk babasıyken, Maro daha ömrünün baharında, 15 yaşındadır. Ceferzade, eserde bu aşkın, ayrılıklar ve gözyaşı getireceğine farklı sahneler ve tasvirler aracılığıyla göndermede bulunmuştur. Nişat, Maro’yu görünce onun güzelliği karşısında “İlahi, yarattığın ecazına şükür” (V.G. s.143) sözleriyle şükrederken, Nişat’ın kalbe hararet getiren bakışlarından etkilenen Maro da, kucağındaki küçük Abdulali’ye sarılarak Meryem Ana misali yerinde donakalır. Derin bakışlarla birbirlerini seyreden gençleri Gülnise ile Haykanuş’un sert tepkileri “ana” geri döndürür.

Ceferzade, aşk karşısında kendi dinlerine sığınan âşıklardan toplumu temsil eden Gülnise ve Haykanuş’un tepkilerine kadar yaptığı betimlemelerle ileride gerçekleşecek olaylara çağrışımında bulunmuş ve romanda “imkânsız aşk” ögesini işlemiştir. Nişat, Maro’yu gördüğü günden itibaren her bir şiirini ona hitaben yazmakta, bu şiirlerde Maro’nun güzelliğini dokunaklı ve duygusal ifadelerle anlatmaktadır. İlk görüşte ansızın söylediği şiirinde Nişat, sevdiği bu kız yüzünden dillere düşeceğini şair duyarlılığı ile his eder.

“Gülüzari-melahetde gözüm bir güle düştü.

Ruhsari-ara hali-siyah sünbüle düştü.

Bir Leyli’den ötrü nice rüsvayi-cahanem,

Efsaneyi-derdim, gene dilden-dile düştü.” (V. G. s.145).

Bundan sonra yazacağı bütün şiirlerinde sevgilisinin güzelliğini ve ona duyduğu aşkı beyan etmekle birlikte, halk tarafından gördüğü kötü muameleleri de ele alır.

Eserde Nişat'ın sevdiği kızla evlenmesi, yuva kurması Maro'nun İslam'ı kabul etmesi şartıyla mümkündür. Fakat XVII.-XVIII. asırlarda yalancı hocalar, dini geçim kaynağına, halkı sömürme aracına dönüştürmüştür. Bu sebeple de Nişat, “ben dinimden ne gördüm, halkım ne elde etti ki, sevdiğim kızı da, bu dine getireyim” diyerek bu şartı sorgular. Reşit'le konuşmaları esnasında Nişat, neden iki kişinin mutlu olabilmesi için mutlaka birinin dini inancından vazgeçmesi gerektiğini, bunun akla ve mantığa sığmadığını ileri sürmektedir. Aynı zamanda bir erkek olarak aşkına sahip çıkması gerektiğini, bu aşk yolunda dinini değiştirecek olan kişinin de kendisi olduğunu söyler. Ancak şair bu sözleri söylerken toplumun tepkisini hesaba katmamıştır.

Nişat Şirvani, cahil bir ulema toplum içerisinde yaşamaktadır. Bu toplum etrafta baş gösteren olayları (salgın, savaş, tabiat olayları vb.) tanrının kerameti veya cezası olarak gören, eğitim ve gelişime kapalı olmasıyla birlikte, dinleri farklı olsa bile birbirlerine aşkın en saf haliyle bağlanan gençlerin sevgisini değerlendirebilecek yüceliğe de sahip değildir. Kalabalık ve güç kavramını da beraberinde getiren bu gerici toplum Nişat'la Maro'nun hiçbir halde mutlu olmasına müsaade etmeyecektir.

Nişat'ın Maro'ya olan aşkını hisseden Ayrapet (Maro'nun babası) de, bu sevginin onlara saadet getirmeyeceğini: “Sen musurman, biz haçperest. Tutmaz ahı bizimki... Bizi de, özünü de hata-balaya salma! Bizi de, özünü de urvatsız²³⁶ eleme!” (V. G. s.189) şeklinde ifade eder. Nişat, etrafındaki insanlardan sevdiğine kavuşmak adına destek beklerken onun arkadaşları Maro'nun İslam'ı, Maro'nun ailesi ise Nişat'ın Hristiyanlığı kabul etmesini beklemektedir. Bir yarış haline gelen ve kendi dinini diğerlerinden daha üstün olduğunu gösterme çabasına girişen kişiler karşısında şair büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Bu sevgiyi kalbine gömerek, din ayrılığı yüzünden aşkına kavuşamamasını isyankâr bir şekilde “Geribedir... Allah bir, cennet-cehennem bir iken, bu din-mezhep ayrılığı ne içindir. Neyse²³⁷ yarattıklarını birbirine düşman eyleyen peygamberler, nebiler göndermişsin?” (V. G. s.189) ifade eder.

²³⁶ İtibarsız.

²³⁷ Niçin.

Şiirlerin romanı adlandırabileceğimiz “Vatana Gayıt” eserinde yazar, Nişat ve Maro’nun şahsında aşk ve aşk yüzünden çekilen ıstıraplar üzerinde durmakta ve buna neden olan din ayrılığını eleştirmektedir. Marksist düşüncenin ağır bastığı bir dönemde yazılan “Vatana Gayıt” romanında Ceferzade dönemsel gerçeklerden hareketle din olgusunu inanç/iman gibi bağlamlarda değil iki âşığın kavuşmasına engel olan çatışma ve ayrışma eylemi olarak değerlendirmektedir.

2.5.6.1.2. Vatansever Nişat Şirvani

Nişat sadece aşk gazelleri yazan bir şair değil aynı zamanda Şahseven ve Hançobanı tayfaları arasında düşmüş kan davasını ortadan kaldıran, bu davayı akrabalıkla sonuçlandıran bir bilgedir. , Nadir Şah’ın zulmüne karşı ele silah alarak savaşan bir asker ve halka karşı dürüst davranmayan, verdiği vaatleri unutan Asker Bey’in hatalarını yüzüne söyleyecek kadar cesaretli bir yurtseverdir.

Müslüm Ağa ile Şükrü Bey arasında yaşanan ve ölümle sonuçlanan kan davasını çözmek amacıyla köyde bulunan Nişat onu görmeye gelen tayfa büyüklerinin sürekli baskı ve saldırı altında yaşamak gibi şikâyetlerini dinlerken kalkınmanın ve özgürlüğün tek yolunun birlik ve dayanışmada olduğunu bu dizelerle: “Birbirimizi kırmayak,²³⁸ elbir olak. Kılıncı, gemeni düşmen için saklayak²³⁹, güçlü düşmen için! Kannılığı bir kenara koyak.” (V.G. s.179) ifade eder. Nişat, Şirvan’daki son durumu ele alarak yaşanan bunca mağduriyetten herkesin sorumlu olduğunu, memleketi kurmak, geliştirmek yerine tayfaların hırsla ve kibre kapılarak en basit sebepler yüzünden birbirlerine düşman kesildiğini, gerçekleşen savaşlarda memleketin dağılarak mahva sürüklendiğini tayfa büyüklerine hatırlatır. Daha sonra ise Müslüm Ağa’nın ailesinden af dilemeğe geldiklerini, özürlerini kabul etmek için yalvardıklarını söyler. Nişat’ın bu etkili konuşması karşısında aydınlanan ve kanlısını affeden Selim Ağa (öldürülen Müslüm Ağa’nın babası) öç almanın bir faydasının olmayacağı bilincine varır.

Asife Telmankızı da yazarın başkahramana yüklediği sosyal misyona “Müellif, Nişat Şirvani’nin gençliyiye bakmayarak artık el arasında sözü geçen münakışaları hall

²³⁸ Öldürmemek.

²³⁹ Hazırlamak.

etmeyi bacaran, münsiflik²⁴⁰ etmek iktidarında olan el aksakalı kimi tasvir edir.” (Telmanqızı,2005:53) şeklinde dikkat çekerek, Nişat Şirvani’nin yazarın sözcüsüne dönüşen bir kahraman olduğunun altını çizer.

Nişat sadece bilgelikle yetinen bir kişi olarak kalmaz, o aynı zamanda savaşa katılarak memleketini koruyan vicdanlı bir askerdir. Romanda Nişat’ın kahramanlık serüveni Asker Bey’in dilinden “Nezerini başka bir hadise celb etti: heyli sayda süvari arasında tekbetek şeşper²⁴¹ oynadan ağa Necef...” “Aferin, bu da sene şair!” (V. G. s.277) şeklinde verilmektedir. Nişat savaşta yara alsa da, Asker Bey’in sözünü tutmadığını, halkı vergilerden muaf tutmak yerine itiraz eden kişilerin boynuna ip geçirdiğini duyduğunda tedavisini yarım bırakarak yalnız başına onun önüne çıkar ve ona verdiği sözleri hatırlatır, sorumluluklarını yerine getirmesi talebinde bulunur. “Vetenin taleyi şair Nişat’ı maraklandırıan²⁴² en vacip meselelerden biridir.” (Telmanqızı, 2005: 53) ve başkişide bulunan bu meziyetler ile yazar istenilen durumda aydınları ilgilendiren tek meselenin vatan ve onun bütünlüğü olması gerektiği mesajını vermektedir. Asker Bey’in onu buralara kadar getiren yurttaşlarını küçümsemesini, onları “lüt”²⁴³ (V. G. s.299) adlandırarak hor görmesini hazmedemeyen Nişat “mertle namert kardeş olamaz” (V. G. s. 302) sözleri ile Asker Bey’in asıl kimliğini gözler önüne serer. Fakat halkı temsil eden Nişat’ın itiraz sesi halkın sesine dönüşmez, yaptığı eleştiri, söz olarak kalır ve eylemle dönüşmeden sona erer.

Bilindiği gibi, romanda Nişat Şirvani’nin öz geçmişi şiirlerine dayanarak oluşturulmuştur. Buradan hareketle şairin birkaç mizahi şiirinin dışında daha çok aşk gazelleri yazmış olması onun yurtsever kahraman olarak biçimlendirilmesini etkili kılmamıştır. Nişat Şirvani’nin bir şair olarak etrafında gerçekleşen olaylara kayıtsız kaldığı düşünülemez, fakat bilgi ve verilerin kısıtlı olması başkişinin faaliyetlerini romanda canlandırmak için yazara olanak tanımamaktadır. Bu sebeple de tarihi roman yazmayı planlayan herhangi bir yazar ele alacağı konu veya kişinin bilinirlik derecesine de dikkat etmelidir, zira bu husus tarihi romanın “tarih ve roman” bağlamında yazılmasının en önemli şartıdır.

²⁴⁰ Vasıtaca.

²⁴¹ Topuz.

²⁴² İlgilendiren.

²⁴³ Çıplak, fakir fukara.

2.5.6.2. Norm Karakterler

2.5.6.2.1. Şebnembeyim

Azize Ceferzade, bir kadın yazar olarak bütün eserlerinde kadın kahramanlara büyük önem vermiş, onlara sosyal misyonlar yüklemiştir. Kadın kahramanların önemli bir konuma sahip olması yazarın tarihi romanlarında da görülmektedir. Daha çok başkışı ve norm karakterler olarak kurgulanan bu kadınlar evde iyi bir anne ve eş, dışarıda ailesine ve topluma her konuda destek sağlayan, milletin aydınlanması ve özgürlüğü için mücadele eden azimli kişilerdir. Yazarın tasvir ettiği kahramanlar kadınlara özgü ilgi, şefkat, merhamet gibi duygulara sahip olmanın yanı sıra kendini, ailesi ve toplumu savunmak için bir erkek gibi silaha sarılarak savaş meydanlarına atılan, yalnız başına bile düşman karşısına çıkabilen yiğit kadınlardır.

Ceferzade, kadın ve erkeğin seçkin özelliklerini kahramanlara yüklemekle ideal kadın tipi kurgulamıştır ki, bu husus yazarın bütün anlatılarında görülmektedir. “İstenilen halde, Azize Ceferzade yaratıcılığında kadına perestişin,²⁴⁴ Azerbaycan kadını en güzel renklerle tasvir etmenin ucalığını²⁴⁵ göre bilir.” (Eyvazlı, 2019: 19).

“Vatana Gayıt” romanında norm karakter olan Şebnembeyim de böyle kahramanlardan biridir. Şebnembeyim çocuklarının kalbini çalabilecek bir güzelliğe sahip, Keher²⁴⁶ üstünde omuzunda gezdirdiği terlanla²⁴⁷ ava giden alp kadındır. Yazar, kahramanı betimlerken kimsenin Şebnembeyim’in arzu ve isteklerine karşı çıkamadığını, kahramanın kafasına koyduğu her işi gerçekleştiren, sözünün eri olan birisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Şebnembeyim şiir ve sanat bilicisidir. Romanda Nişat Şirvani’nin şair kimliği de bu kahraman vasıtasıyla açığa çıkar. Ceferzade eserin önceki bölümlerinde Necef’in Nişat Şirvani mahlasıyla şiirler yazdığı hakkında bilgi verse de okur ilk kez Şebnembeyim’in dilinden Nişat’ın şiirlerini dinlemektedir. Şebnembeyim yaptığı güzel yorumlarla okurun kalbinde şaire ve onun şiirlerine karşı ilgi uyandırmaktadır. Buradan yola çıkarak Şebnembeyim’i Nişat’ın şair kimliğini keşfeden kahraman olarak nitelendirmek mümkündür.

²⁴⁴ Taparcasına sevmek.

²⁴⁵ Yüceliğini.

²⁴⁶ Rengine göre atlara verilen isim.

²⁴⁷ Kartala benzeyen av kuşu.

Şebnembeyim, Nişat'la tanıştıktan sonra onun ne kadar derin bilgiye sahip ve yurttaşlarını seven, onların derdine yanan bir kişi olduğunu görür ve ağabeyi Asker Bey'den Nişat'ı da kurduğu örgüte almasını ister. Nişat'ın Asker Bey'le yakınlaşmasını sağlayan Şebnembeyim onun sosyal faaliyetlere katılmasında da ön ayak olur ki, bu da norm karakterlerin “romanda başkişinin kendini gerçekleştirmesine yardımcı olan” (Şahin, 2010: 38) kahramanlar olduğunu ispatlar niteliktedir. Şebnembeyim, Nişat'ı ilk gördüğü günden ona âşık olur ve her daim Nişat'ı düşünse de ona bu aşkını itiraf edemez. Şebnembeyim'in Nişat'ın annesine ve evladına sevgiyle yaklaşması onun Nişat'a olan aşkının ahlaklı bir aşk olduğu birlik olma/aile kurma isteğine dayandığını yanıtlar niteliktedir. Her defa Nişat'la konuştuğunda sevgisini iç sesleriyle “dillendiren” Şebnembeyim şairin şiirlerini ona değil bir kâfir kızına hitaben yazdığını öğrendiğinde ise sevgisi uğruna mücadele vermek yerine sessizliği tercih eder. Bu durumlar kahramanın karakteri, delikanlılara has yapısı ile örtüşmemektedir.

Şebnembeyim, Nişat'ı sevse de ağabeyi onu Şükür Bey'le evlendirmek niyetindedir. Her ne kadar Şükür Bey, Şebnembeyim'e layık olmasa da Şebnembeyim, Şirvan'ın özgürlüğü adına bu izdivaca razı gelir ve iç sesleriyle abisinin başlattığı işte “ona bar²⁴⁸ değil yar olacağını” söyler. Kahramanın memleketi için şahsi arzularından vazgeçmesi onun bir yurt sevdalısı olduğunu gösterir. İster ablası Gülbedenbeyim ile isterse de Nişat'la konuşmaları zamanı memleketin sorunları üzerinde duran, yabancıların memleketten çıkarılmasını söyleyen Şebnembeyim'i Nişat kahraman Türk kadınlarına benzetmektedir: “Tomris de, Erebgengi de, Telli, Nigar da senin kimi kızlardan imiş. Senin kimi kızların anası, nenesi olub. Eger sendeki bu gazap elin bütün kişilerinde olsaydı, heç bir yağı ayağı topraklarımızı murdarlaya²⁴⁹ bilmezdi.” (V. G. s.203).

Ağsu kalesinin geri alınması için yapılan savaşta da Şebnembeyim, etrafına toplanan kadınlarla birlikte zırh giyerek savaş meydanına atılan, düşman bağı çatlatan yiğit kahramanlardandır. Romanda milli bir renge dönüşen Şebnembeyim başkişinin hatalarını dile getirerek onu olgunlaştırma/olumlama işlevini de başarıyla gerçekleştiren bir norm karakterdir. O, Şirvan'dan uzaklaşarak Salyan'a yerleşen Nişat'la konuşmasında: “Sen kimden küsürsen, niye küsürsen?... Sen halkına tebinle, kaleminle

²⁴⁸ Yük.

²⁴⁹ Kirlletmek.

daha çok hayır vere bilersen, bu mükaddes vazifendir. ... Şirvanlılar bir Asker Bey'den, bir Kıyaseddin Molla'dan ibaret deyil. Orda senin yüzlerle perestişkârın, dostun, okucuların var. Sen deyen deyenler var.” (V.G. s. 344-345) diyerek ona bir aydın olarak sorumluluklarını, olması gereken hedeflerini hatırlatmakla onu yeniden “vatana kayıtmısı” için teşvik eden güç konumundadır. Şebnembeyim'in sadece yiğitliği ve yurtseverliği ile değil hem de giyim kuşamı ile romanda XVIII. yüzyıl Azerbaycan kültürünün yansıtıcısı olduğu görülmektedir.

2.5.6.2.2. Maro

Sarışın telleri, ceylanlara benzer duruşu ile Nişat'ı kendine hayran bırakan Maro, romanın ikinci norm karakteridir. Nişat Şirvani'nin aşk gazellerinde vuku bulan bu kahramanı yazar yine gazellerde sık sık vurgulanan “kâfir kızı” tamlamasına dayanarak bir Ermeni kızı olarak tasvir eder ve bir zamanlar Şamahı'da Ermenilerin sık yaşadığı Medrese köyüne konumlandırır. Şairin şiirlerine bakıldığında onu şiddetle seven bir âşık olduğu ortaya çıkar. Tam manasıyla kurmaca bir kahraman olan Maro, aşırı derecede güzel ve hoş huylu bir karakterdir. Yazar eserde Maro'nun güzelliğini Nişat'ın dilinden şu şekilde betimlemektedir: “Kızılı tellerin hazine üstündeki şahmar yılan gibi çaldı meni. Gözünün ucundaki Hint istiotuna ²⁵⁰ benzer halin ²⁵¹ dimağımı yandırdı. Kipriklerin çilleden çıkan oklar teki ²⁵² bağrımı şan şan ²⁵³ eledi.” (V. G. s.146).

İlk görüşten şairin ilham perisine dönüşen Maro, Nişat'ın yazdığı aşk gazellerinin de gerçek kahramanıdır. Her görüşte şairin gönlünü çalarak ona yeni bir aşk gazeli yazdıran Maro, toplumun onların mutluluğuna müsaade etmeyeceğini bile bile aşkında ısrar eder ve ona elçi olarak gelen kişilere ret cevabı verir. Nişat'a olan aşkına sadık kalmak için manastıra gitmek ve hayatının sonuna kadar rahibe olarak yaşamak isteyen Maro, zorla Suren adlı bir gençle nişanlanınca olayların çıkmaza doğru gittiğini anlar ve kendini ateşlere atarak intihar etmeye kalkışır. Alemşah, Maro'yu yanarak ölmekten kurtarsa da belalı kahramanın yüzü tamamen yanar ve bu yüzden o, hiçbir zaman aynaya bakmaz. Maro karakterinde de Şebnembeyim'de olduğu gibi bir çelişki söz

²⁵⁰ İso.

²⁵¹ Ben.

²⁵² Gibi.

²⁵³ Arı peteğinde bulunan delikler, delik-deşik etti anlamında.

konusudur. Aşk uğruna kendini ateşlere atan Maro, Nişat’a kavuşmak için dininden vazgeçmez, Müslüman olmak istemez.

İster Şebnembeyim karakterinin, isterse de Maro’nun kurgulanışında yazar efsane ve söylentilerden yararlanmışır. Nadir Şah’a karşı saldırılarda aktif rol üstlenen Şebnembeyim ve arkadaşları hakkında eserin ilerleyen sayfalarında: “Zaman gelecek tarih kitaplarında yazılacak ki, “düşman koşununu sındıranlar içerisinde on bin Şirvanlı kız olduğu hakkında halk içinde efsaneler dolaşır.” (V. G. s. 280) şeklinde bir atıfta bulunmaktadır. Bu da yazarın kahramanın kurgulanmasında bahsedilen efsanelerden yararlandığını göstermektedir. Aynı durum Maro karakterinde de izlenir. İlk önce Ceferzade, Şirvan’da ticaret yapan Multanlı tacirler ve onların Şamahı’da yapmış olduğu Sati töreni hakkında genel bilgi vererek toplumun bu tür gelenekleri kabul etmeyerek ayıpladığını “Asırlar keçecek Şamahılılar bu dehşeti unutmayacak, en ağır ittihamı üstlerinden atmak isteyende “Moltanıdı²⁵⁴ yalan deyen” – deye Multan tacirini yâd edecekler.” (V.G. s. 246) şeklinde aktarır, bu törende kurban seçilen kızın ölümden kurtarsa da, ateşin korkunç hale getirdiği yüzünü görmemek için aynalara bakmadığını, güğümünü doldururken suya doğru eğilmediğini söyler. Bu durum Azize Ceferzade’nin kahraman Maro’nun kurgulanışında Nişat’ın gazelleri ile birlikte söylentilerden de yararlandığını bir daha kanıtlamaktadır.

2.5.6.3. Kart Karakterler

2.5.6.3.1. Asker Bey

Modern romanlarda dramatik aksiyonu oluşturan, hasım güç veya kart karakter olarak adlandırabileceğimiz bu kahramanların görevi, anlatı içinde her daim başkahramana karşı gelerek onun varlığını tehdit edebilecek eylemlerde bulunmaktır. Başkişi karşısında adeta bir engele dönüşen kart karakterler çatışmayı temin ederek değerlerin oluşmasını sağlayan karakterlerdir.

“Vatana Gayıt” romanında kart karakter, Şebnembeyim’in abisi Asker Bey’dir. Asker Bey, Osmanlı’nın Şirvan hâkimi olarak bilinen damadı İhsan Bey’i “ortadan kaldırmak” ve onun sahip olduğu yönetim ve mal varlığını eline geçirmek “hayaline kapılan”, bu

²⁵⁴ Şivede Multanlı.

“hayalin” peşine düşerek onu gerçekleştirebilmek için her yolu deneyen bir karakterdir. Eşkîyalıktan uzaklaşarak kendini halka daha yakın göstermeye çalışan Asker Bey, eşkıya arkadaşı Şükür Bey’i, kardeşi Şebnembeyim’le evlendireceğine inandırarak kurduğu örgüte katılmasını sağlar. Şebnembeyim gibi yiğit bir hanımı Şükür Bey gibi bencil, kavrayışı kıt birisine vaat eden Asker Bey, kendi amacı yolunda kardeşini bile harcamaktan çekinmeyen bir “sömürücü karakter” konumundadır. Yönetimi ele almak için “Şan şöhrat arzulanı gelecekte vazifeler boyun olur, gelir ahtaranlara²⁵⁵ kendhudalıktan²⁵⁶, vergi yığanlıktan-zaddan²⁵⁷ vaat edirdi. Birinin millet, diğerrinin din, başkasının Sünni Şii tarikatı taassubuna dokunurdu.” (V. G. s. 213). Birçok vaat ve yeminler eden kahraman sadece hâkimiyeti eline almak andına sadık kalarak, soysuzlaşmış tip haline gelmektedir.

“Tek bir karakteristik özelliğın vücut bulmuş şekli” (Stevick, 2010: 182) olan ve daha çok kötölüğü simgeleyen kart kahramanlar anlatılarda karakterlerine uygun fiziki yapıları ile de dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla yazar, yalınkart kişileri hem karakterleri hem de görünüşleriyle tanımlayarak okurda kahramana karşı olumsuz duygular oluşmasını sağlamaktadır. “Vatana Gayıt” romanının en güçlü kart karakteri olan Asker Bey’in tasvirinde ise Ceferzade bu tür tanımlara yer vermemekte kahramanı güzel fiziğı ve zevkli giyimi ile betimlemektedir. Asker Bey’in yıkıcı kimliğini yazar, daha çok iç konuşmaları ve Şükür Bey’le diyalogları esnasında belli etmektedir.

Asker Bey’in gaddar ve zalim kişiliğı Şükür Bey’in Müslüm Ağa’yı öldürmesi olayında tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Asker Bey’in Şükür Bey’e, intikamı daha uygun bir zamana saklaması anlamına gelen: “He yeri deyildi... Koyardın kalardı, münasip vakitte lap beşikte körpelerini de kılınçdan geçirerdik” (V.G. s.154) ifadeleri onun günahsız canlara kıyacak kadar merhametsiz ve kindar birisi olduğunu gösterir.

Asker Bey, kurduğu örgüte gönüllü olarak katılan silah ustalarını görünce onların bu örgüte neden katıldığını iç sesleriyle “Tutalım ki ben han oldum, bundan onlara ne hayır var?” (V. G. s.167) diyerek sorgular ki, bu da kahramanın yalnızca kendi çıkar ve menfaatini güden birisi olduğunu, vaatleriyle halkın gözünü boyadığını ispatlamaktadır.

²⁵⁵ Arayanlara.

²⁵⁶ Köy muhtarı.

²⁵⁷ Veya başka bir şey.

Hâkimiyeti ele aldıktan sonra halka sırtını çeviren Asker Bey en büyük destekçisini kaybetmiş olur ki, bu da Nadir Şah'ın sonraki saldırıları sırasında yalnız başına kalması ve dağa kaçması ile sonuçlanır. Bu durum Asker Bey'in yozlaşmış kişiliği ile birlikte kendi sonunu hazırlayan bir tip olduğunu göstermektedir.

Dönemin ağır etkisi altında yazılan ve sansür kurbanı olan romanda yazar, kart karakter olarak yozlaşmış “bey, han” tipini işlemiştir ki, bu da salt gerçekten daha çok “ideolojik gerçeği” yansıtmaktadır. Şöyle ki Azerbaycan'da XVII.-XVIII. yüzyıllarda ve daha ileri dönemlerde yerli yöneticiler olarak bilinen bey ve hanlar hiç de her zaman halkına baskı uygulayan, onu sömüren kişiler olmamış aksine birçok kaynaklarda toplumu adaletli bir şekilde yönetmeleri, sanat ve edebiyat hamisi olmaları ile öne çıkmışlardır. Örneğin, keskin mizahi şiirleri ile tanınan Seyid Azim Şirvani, Hançobanı tayfasına mensup olan son Şirvan hanı Mustafa Han'ı eserlerinde rahmetle yâd etmekte ve şiirlerinde onun adaletli bir yönetim sistemi kurduğunu göstermektedir.

“Mülki-Şirvan bu diyarın ki, gülüstanı idi,
Mustafa hani- felekşövkət onun hanı idi.

Hanı eyyami-gedimi, hanı ol Mustafa han-
Ki, çıkıp tahtına izzetle ederdi divan!” (Şirvani, 2005: 14-15).

Asker Bey'in yanı sıra, bencil ve bir o kadar da korkak olan, pişman olduğu için değil Şebnembeyim'i elde etmek için Müslüm Ağa'nın ailesinden özür dileyen, onu affedenlerle dalga geçen “kemağıl”²⁵⁸ ve “tilkiden korkan” Şükür Bey ve Kebuter'in ölümü sırasında ailenin derdine ortak olmak yerine fırsattan yararlanarak yazdığı duaları Şerefniş'e satan Molla Giyaseddin de, romanda yer alan kart karakterlerdendir.

2.5.6.4. Fon Karakterler

Romanda toplumu yansıtan fon karakterler “anlık görünüme sahip” kahramanlardır ve anlatıda olayları gerçeğe daha yakın kılmakla yükümlüdürler. Bu romanda da fon karakter olarak hem tarihi kişilerin hem de kurmaca kahramanların yer aldığı görülmektedir. Romanda yer alan kurmaca fon karakterler: Şirvan'dan sürülen

²⁵⁸ Akli kıt.

sanatseverleri temsil eden Suma, Gülşad, evladı elinden alınan Gülnise. Bu sürgüne itiraz eden Sevgi Karı, esirlerin halına acıyan sarban Hacı Şahali, Nişat'ın annesi Gülnise, onunla tartışan halası, Nişat Şirvani'nin ilk hocası kalaycı Meşedi Haşım. Ona okuma yazma öğreten Mirkerim Ağa. Şirvani'nin komşuları Simon ve Haykanuş, Maro'nun annesi Mariya ve babası Ayrapet, müstakbel damatları. Gizli Kardeşler örgütüne mensup olan derviş kardeşler Alemşah ve Gedemşah, tacir Seyfulla Ağa. Şükür Bey tarafından öldürülen Müslüm Ağa, Sati törenini gerçekleştiren Multanlı Raunaki Snih ve Puran kardeşleri. Şahseven ve Terekeme tayfalarına mensup kişiler, çocuklar, hizmetçiler, imamlar ve her daim yöneticileri tarafından baskıya ve soyguna uğrayan köylülerdir.

Tarihi kişiliğe sahip ve eserde belli metin halkaları içinde yer alarak varlığını sürdüren fon karakterler ise kızları esir alan Osman Paşa, Asker Bey'in ablası Gülbeden Beyim ve onun eşi, Şirvan'ın Osmanlı hâkimi İhsan Bey. Kahramanlığı ile nam salmış Salyan hâkiminin eşi Gebule Hanım, Nişat Şirvani'nin şair dostları Reşit, Ağa Mesih Şirvani, Zülali. Şirvan'ın yeni hâkimi Hacı Davud, Nadir Şah ve kardeşi Enver Han. Nişat'ın Salyan'daki şair dostu Ağamirze Selyani'dir.

2.5.7. İzlekler

2.5.7.1. Aşk

Aşk insanoğlunun ölümle sonlanan hayatında ölümü ölümsüzleştirebilme çabasıdır. Aşk insanın doğayla bütünleşmesini sağlayan, onu sürekli kılan ve geçici yaşamında kalıcı miraslar bırakmaya teşvik eden ebedi güç konumundadır. Aşk yeryüzünün cennetidir, aşk kapısından giren kişi için sıradanlık yoktur, her şey daha güzel, daha renkli ve sevecendir. Aşkın insan üzerindeki etkisini Hilmi Ziya Ülken şu ifadelerle “Aşk bütün ruhtur. Bütün bir hayattır. Tabiata, sonsuzluğa susamaktır. (...) İlim onun eseridir, sanat onun eseridir.” (Ülken, 2020: 35) anlatmaktadır. Bu sebeptendir ki, aşk temi bütün yazınsal örneklerde en çok karşılaşılan konu niteliğindedir.

“Vatana Gayıt” romanında aşk izleği Nişat'la Maro arasında ve Şebnembeyim'in Nişat'a duyduğu tek taraflı eğilim olarak görülmektedir. Romanda ilk bakışta birbirine âşık olan Nişat'la Maro toplumun gerici bakışları yüzünden kavuşamazlar. Birkaç görüşün dışında hiçbir birlikteliği olmayan âşıklar hatıralarla aşka tutunur. Özellikle de

Nişat, Mecnun gibi sevgilisinin güzel çehresini hatırlamakla kendini avutmaktadır. Fakat Nişat’la Maro, aŝkları yolunda kara diken olmuş topluma karşı çıkamaz, onlara aŝklarını kabul ettiremezler. Nişat, aşk mücadelesini sevgilisinin güzelliğini ve ayrılığın acısını betimlediğı ŝiirlerle verirken, Maro, yalnızlığı tercih eder, sevdası ile baş başa kalmak için rahibe olmak ister. Arzularını hiçe sayan ailesinin baskısı sonucunda Maro intihara baŝvurur. Eserde sevgililerin şahsında aşk, daha çok ıstırap ve gözyaşı olarak ele alınmış, Ceferzade aŝktan daha çok XVII.-XVIII. yüzyıllarda toplumun gerici düşünceleri üzerinde durmuştur. Romanda aşk temi Nişat’ın Maro’ya karşı hissettiğı duyguların etkisiyle yazdığı aşk gazelleri aracılığıyla verilmiştir. Bununla da aşk izleğini şirvani’nin gazellerinin yorumu olarak değerlendirmek mümkündür.

Romanda tek taraflı aşkın simgesine dönüşen Ŗebnembeyim, Nişat’ı yazdığı şiirler vasıtasıyla fark eder ve şiirlerini okuduktan sonra duyguları bu kadar güzel anlatabilen şairin yeteneğine, kişiliğine hayran olur. Nişat’tan aşkına karşı bir cevap alamayan Ŗebnembeyim, aşkını sessizliğe gömerek, şairin en yakın dostu ve destekleyicisi olur. Nişat’ı bir an bile olsun unutamayan Ŗebnembeyim, şairi sosyalleŝtiren, onun toplum içinde iyi bir yönetici olarak bilinmesini sağlayan fedakâr kahraman konumundadır. Yazar, Ŗebnembeyim, Maro ve Nişat’ın şahsında aşk geni kurgulamaya çalışsa da, pek başarılı olamamıŝtır.

2.5.7.2. Vatan Sevgisi

Yazar, vatanın birliği ve beraberliği konusunu her bir eserinde ele almış, Azerbaycan’ın bir memleketi olan Ŗirvan’ı “vatan modeli” şeklinde değerlendirerek vatan kavramını Ŗirvan üzerinden açıklamaya çalışmıştır. “Vatana Gayıt”, “lemde Sesim Var Menim ” ve “Bakı 1501” romanları Sovyetler döneminde yazılmıştır. 1953 yılında döneminin en büyük diktatrlerinden olan İosif Stalin’in ölümünden sonra edebiyat ve sanat üzerinden sansürün ağır baskıları kaldırılmış, toplumcu ve işçi edebiyata insanoğlunun i dünyası ve psikolojisi gibi konular ayak açmıştır. Ama her ne kadar edebiyatta zgr yönelimler hissedilse de, edebiyat yine yönetimin takibinde olmuş ve vatan/millet ve tarihi konuları içeren eserlere sansür, yazarlara baskı uygulanmıştır. Bu sebeple de edebiyatçılar, milli konuları eserlerinde Ezop diliyle ve satırlar arasına saklayarak yansıtmaya çalışmışlardır. ağın sunduğu şartlar altında yazarlar anlatılarda vatan kavramını memleket/mahalle veya caddenin idealleŝtirilmesi, bu meknların geleneksel renkleriyle

büyük uyum içinde verilmesi şeklinde ele almışlardır. Bu tür çalışmalar küçük mekânlar örneğinde okurun milli bilincini uyandırmak, ona atalarını hatırlatarak, milli kimliğini oluşturmakla sonuçlanmıştır. “Vatana Gayıt” romanında da yurt, yurtseverlik gibi izlekler küçük mekân örneğinde, Şirvan’ın fonunda ele alınmıştır. Eser incelenirken yurtseverlik konusunun farklı yöntemler ile anlatıldığı görülür. Şunlar aşağıdakilerden ibarettir:

1. Şirvan’ın tarihi, gelenek ve görenekler aracılığıyla “hatırlatma” eyleminde bulunarak okurun kendine dönüşünü sağlamak.
2. Şirvan’ın doğası, sıcakkanlı insanları, latif şivesi ve halk edebiyatı örnekleri eşliğinde milli bulgularının övülerek okura sevdirmesi.
3. Son olarak bu kadar güzelliğin işgal edilerek yok olma tehlikesi altında olduğunu tarihi gerçekler aracılığıyla okura sezdirmek, okura “vatanı koruma sorumluluğu” aşılama.

Nişat kalem ve silahıyla yurdunu koruyan, onu geliştirmek için çalışan kişiliğe sahiptir. Nişat etkili konuşmaları ile birbirine düşman kesilmiş tayfaları barıştırarak halkın birliğini temin eder, yurdu sömüren/tahrip eden kişilere karşı da barışmaz bir yaklaşım sergiler. Özellikle, Asker Bey’in halkına ihaneti üzerine onu: “Dünen kabağında gedenlere arka çevirirsen. Allah gazebinden korkmasan da, halkın gazebinden kork!... Gözle, gözle ki, fani olmayasan.” (V.G. s. 302) diye eleştirir.

Vatan sevgisi izleği başkışının şahsında ele alınsa da romanda en büyük vatansever kahraman Şebnembeyim’dir. O, memleketin özgürlüğü için şahsi arzularından vazgeçer, zırh giyerek etrafına topladığı kızlar eşliğinde Şirvan’ı savunur. Şebnembeyim’in bu atılımları kadın erkek farkı gözetmeksizin herkesin vatanın özgürlüğü yolunda çalışması/savaşması gerektiği gerçeğini gözler önüne serer. Şebnembeyim’in memleketi için en büyük hizmeti ise Şirvan’ı terk eden Nişat’ı geri çağırmak, aydını yeniden vatanına kazandırmak çabasında görülür.

2.5.7.3. Yozlaşma

İnsanoğlunun amaç ve isteğine ulaşmak için manevi değerlerinden sıyrılarak yanlış davranışlarda bulunması onun yozlaşmasına sebep olmuştur. Yozlaşan birey değer yargılarından uzaklaşarak kazanmak için insanlığa aykırı olan tüm eylemleri gözünü

kırpmadan gerçekleştirir, toplumsal ve kültürel değerlerin çürümesine, toplum üyeleri arasındaki bağların çözülmesine neden olur. Bir edebi tür olarak roman, insanoğlunun hayatını merkeze alarak yaptığı doğru telkinler ile okurun faydalı çıkarımlarda bulunmasını sağlamaktadır. Bu sebeple de yazarlar anlatılarda milli birliği tehdit eden yozlaşma, yabancılaşma, millete ve vatana ihanet gibi konulara sıkça başvurarak edebi eleştiriler aracılığıyla okuru uyararak bu gibi olayların önünü almaya çalışmaktadır. Bir roman yazarı olarak Ceferzade de eserlerinde toplumsal çöküşler yaratan yozlaşma ve yoz insan izleği üzerinde durmakta, yozlaşmanın sebep olduğu soysuzlaşmak, insanı var eden değerlerden uzaklaşmak gibi feci durumları etkili bir şekilde sunmaktadır.

“Vatana Gayıt” eserinde bireysel yozlaşma kart karakterler vasıtasıyla görüntü bulmaktadır. Anlatıda yozlaşmayı temsil eden kahramanlardan biri Asker Bey’dir. Asker Bey han olmak, mevki elde etmek için eşkıyalıktan uzaklaşarak kendisinin halka yakın birisi olduğunu göstermek çabasıdadır. “Son illerde Asker Bey’le Şükür Bey’in çapkınları azalmıştı. Bazı sadelövhler²⁵⁹ bele düşünürdü ki, “şükür Allah’a cavanlık, cahillik illeri keçdi, böyüyüb kamala doldular, camaatın yakasını bıraktılar” lakin eslinde indi Asker Bey’in arzu ve istekleri deyişmişdi. ... Bir de artık, bu çapkınlar²⁶⁰ onu temin etmirdi. Asker Bey reyaset²⁶¹ eşgine düşmüştü.” (V.G. s.149-150). Görüldüğü üzere Asker Bey’de gerçekleşen bu değişim onun iç dünyasına nüfuz edememiş, haydutluğu ile bilinen Asker Bey’in kimliği “bu değişimle” daha sinsî bir boyut kazanmıştır. Kahraman, kurduğu örgütü Şirvan’ın özgürlüğü için oluşturduğunu söylese de iç konuşmalarıyla sadece kendi menfaatini düşünen birisi olduğu, ne Şirvan’ın ne halkın yararını düşünmediği ortaya çıkar.

Asker Bey, çıkarları için kardeşi Şebnembeyim’i de kurban vermeye hazırdır. Şebnembeyim’i Şükür Bey’le evlendiren kahraman, Şükür Bey’in kardeşine layık birisi olmadığının farkındadır. Fakat mevki elde etmek isteği bir hırsa dönüşerek bütün benliğini kaplamış, kardeş sevgisini kalbinden süpürüp atmıştır. Amacına ulaşmada Şebnembeyim’i de araç olarak kullanan Asker Bey’in mevki/makam hırsı doymak bilmeyen ruhi açlık seviyesindedir ki, bu da kahramanın insani ilkelerden uzaklaşarak yoz insana dönüştüğünü göstermektedir. “Yozlaşan insan, insan idesinden gittikçe

²⁵⁹ Saf insanlar.

²⁶⁰ Soygun.

²⁶¹ Yönetici, başkan.

uzaklaşan, insana özgü olanı gerçekleştirmekten ziyade, insana özgü olmayan yanlarının öne çıktığı ve baskın hale geldiği insandır.” (Tepe, 2007: 18).

“Vatana Gayıt” romanında yozlaşma izleği Şükür Bey’in şahsında da görülür. Şükür Bey, Müslüm Ağa’yı katlettikten sonra Şebnembeyim’le evlenebilmek adına Muslum Ağa’nın ailesinden özür diler. Onu kan davasına son vermek, birlik olmak için affeden kişileri ise iç sesleriyle şöyle yargılar: “Mene kalsa Hosrov bigeyretin²⁶², binamusun biridir, kardeşinin kanından özü geçti. Ne var, ne var iş bilmişem... Eli, camaatı barışdırıram, namusunu çekirem. Cehennem olsun camaat.” (V.G. s. 218) Bu da Şükür Bey’in “güdümücü” bir kişiliğe sahip ve Asker Bey’le birlikte her ikisinin “maskelenmiş tipler” olduğunu gözler önüne serer.

2.6. BAKI 1501 ROMANI

“Bakı 1501” romanı 1981 yılında Yazıcı matbaasında yayınlanmış, 2015 yılında 2. baskısı, 2016 yılında ise 3. baskısı çıkmıştır. Tezimizde eserin üçüncü baskısı kullanılmıştır. Yazar, Şah İsmail’in siyaset meydanında ortaya çıkışı olarak bilinen 1501 yılından başlayarak Çaldıran Savaşına kadar olan süreçte gerçekleşen birçok tarihi olayı eserin gündemine taşımıştır. Bilindiği üzere İsmail’in ailesi Şirvanşahlar ve Akkoyunlular tarafından yok edilmiş, kendisi ise 7 yaşından itibaren ölümle burun buruna bir hayat sürmüştür. Dedesi ve babası tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılan Safevilik tarikatının son şeyhi olan İsmail, 1499 yılında huruca başlamış, kısa sürede etrafına çok sayıda asker toplayarak 1501 yılında Tebriz’de tahta oturmuştur.

Safeviler Devletinin kurucusu olan İsmail, hâkimiyeti yıllarında tarikat şeyhi, devlet başçısı ve sade şiirleri ile meşhurlaşan şair görevini eş zamanlı olarak yürütmüş ve zaman zaman üstlendiği bu görevlerden kaynaklanan sert ve hassas davranışları ile tarihe karışmıştır. 1501-1514 yılları arası romana konu olurken Ceferzade, İsmail’i hem acımasız serasker, hem mahir bir avcı hem de küçük tayfalara parçalanan yurdu bir gaye altında birleştiren, Türkçe ve edebiyat hamisi olarak tasvir etmiş ve daha çok “acımasızlığı ve öç alışı” üzerinde durmuştur. Bu sebeple de edebiyat araştırmacıları Ceferzade’yi eleştiri yağmuruna tutarak eserinde Şah İsmail’i “birtaraflı ışıktandırması” (Xəlilov, 1985: 170) sebebiyle eleştirmişler.

²⁶² Şerefsiz.

Hatta Vilayet Guliyev daha ileri gederek “Bakı 1501” romanı tarihi nesrin karşısına koyulan ciddi taleplere cevap vermir” (Quliyev, 1984: 165) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Fakat “Bakı 1501” romanı, bazı eksikliklerin bulunmasına rağmen büyük ölçüde tarihi gerçeklere sadık kalarak olayları işlemesi, konu edindiği XVI. yüzyıl yaşam ve kültür tarzını yansıtabilmesi açısından tarihi roman türünün örneklerinden sayılmaktadır. Roman üç bölümden oluşmakta ve her bölüm kendi içinde alt başlıklara bölünmektedir. Bu bölüm adları ve alt başlıklar aşağıdaki gibidir:

1. Bölüm: “Bakı 1501”. Alt başlıklar: İlk Görüş, Zenbil İçinde Geçen Bir Gün, Bibihanım Sultanım, Zenbil İçinde Keçen Bir Gün (Devam), Bir Kabilenin Sonu Yahut Aytekin’in Kaderi, Dervişler, Kuzğun, Bir Kabilenin Sonu (Devam), Sanatkâr Mahallesinde, Koşun Gelir, Bibihanım - Sultanım (Devam), Lağım Emeliyatı.

2. Bölüm: Kanlı-kadalı Dünya. Alt başlıklar: Yıllar Geçdi, Ayrılık Yaman Olur, Ölüm ve Yeniden Doğulma Merasimi, Dar Ağacı, Garaçı Ribâtı, Şah-Derviş veya “Meclisi-Sema”, Müemmalı-Mehebbet, Toz Burulğanı, Aslan Avı, Rekkase, Taze Piyale.

3. Bölüm: Hükümdarın Şair Kalbi. Alt başlıklar: Selim, Meliküşşuara, Epilog.

Yazar, romanda folklor örneklerinden, halk söylencelerinden, toplumun yaşamını yansıtan kültürel öğelerden geniş ölçüde yararlanmış, kahramanları (özellikle Bakü sahası) kendi diyalektleriyle konuşturmaya öncelik vermiştir. Tarihi olaylarla harmanlanarak verilen bu örnekler tarihi ortamı ve geçmiş yaşamı en iyi gösterebilen araçlar olmakla birlikte yazarın toplumun sözlü tarihine ışık tutma, gelenek ve göreneklerini yaşatma çabasını yansıtmaktadır. Yazar kültürel öğeleri kullanırken tarihi romanın bütünlüğünü koruma amacıyla her sınıfa mensup olan bireyleri sahip oldukları kültürel özellikleri ile aktarmaya özen göstermiştir, örneğin, köylü kızı olan Bibihanım duygularını türküler ve nağmelerle aktarırken, saray mensubu Gazi Bey, Bibihanım’a olan aşkını Nesimi’nin gazeli ile ifade etmektedir.

Romanda Şah İsmail’in şair kimliğini şiirleri ile sergileyen yazar, genellikle “ideolojik şiirler” gibi nitelendirilen örnekleri metne aktarmış ve bunları savaş çağırısı olarak bazen İsmail’in bazen de müritlerinin dilinden vermiştir.

Romanda yer alan etimolojik rivayetler milli manevi değerlerin göstergesi olmakla birlikte, İsmail’in Şiiliği yaymak için gerçekleştirdiği yıkımları duyurma amaçlıdır. Özellikle “Govurkazan” nehri ve Karatepe etimolojik rivayetlerinde İsmail’in emriyle

Şiiliği kabul etmeyen halkın kıyıma uğraması anlatılmaktadır. Romanda halk kahramanlarına büyük ölçüde yer veren Ceferzade onların vatana bağlılığını ifade etmekle birlikte, hem de onları hükümdarlara yön veren onları halka iyi davranmaya çağıran şahıslar olarak göstermiştir.

Şah İsmail'in kervansarayda karşılaştığı derviş, İsmail'e “-Hükümdarım, insanları zamanenin üç afetinden hilas etmek ²⁶³ zeruridir: aclıktan, arası kesilmeyen muharebelerden, bir de senin öz tahtü tacına da ihanet eden yerlerdeki hâkim ve amillerin zulmünden” (B.1501. s.10) şeklinde tavsiyeler verirken, Gazi Bey'in öğretmeni “Raiyyetin senin evladın menzilesinde olacak. Rehinli ve adaletli olmağa sey²⁶⁴ göster. Öldürsen de, yâda verme!” (B.1501. s.11) nasihatinde bulunmuştur.

Romanda tasvirleri yoğun şekilde kullanan Azize Ceferzade, “Kuzgun” başlığında, romana hâkim olan düşünceyi bayağı kuzgunun gözünden canlandırmaktadır. “Goca kuzgun asker düşergesini²⁶⁵ iyinden²⁶⁶ tanıyırdı. Koşunu garabagara²⁶⁷ izleyirdi. Bilirdi ki, harda bele insan yığnağı olsa, az sonra orda taze kan tökülecek, çoklu leş olacak: taze lahtalanmış,²⁶⁸ etirli²⁶⁹ ılık kan...” (B.1501. s.63.) Fabl özelliği taşıyan bölüm, yazarın savaş karşıtı görüşünü yansıtmaktadır.

2.6.1. İsimden İçeriğe

“Bakı 1501” ismi yazarın ele alacağı konuyu belirlemekle birlikte, simgesel bir anlam da taşımaktadır. Yazarın romanda İsmail'in hurucu esnasında Bakü ve Şirvan bölgelerinde yaşanan olaylara dikkat çektiği görülmektedir. İsmail, Yesar'ı yezit, kâfir ilan etmiş, Erzincan'dan Şirvan'a dedesinin ve babası Haydar'ın öcünü almak için gelmişti. Dolayısıyla Şah İsmail'in esere hâkim olan intikamcı kimliği de ilk kez bu bölgelerde vuku bulmuş, İsmail ilk kez burada halka Şiiliği silah gücüyle kabul ettirmeye başlamıştır.

²⁶³ Kurtarmak.

²⁶⁴ Çaba.

²⁶⁵ Kışla.

²⁶⁶ Kokusundan.

²⁶⁷ Adım adım.

²⁶⁸ Pıhtılanmış.

²⁶⁹ Kokulu.

1501 yılı, İsmail'in 7 kişiyle başlayan yolculuğunun taçlanması tarihi olarak kabul edilmektedir. Hanedan neslinden gelmeyen ve etrafında ailesi, bir kişi dahi olsun akrabası bulunmayan İsmail, 15 yaşında Azerbaycan'ın birçok bölgelerini birleştiren, vahit bir devlet kuran serasker olarak adını tarihe yazmıştır. XVI. yüzyılda çoban edebiyatını sultan şiiri yapan, taşra dili olan Türkçeyi ordu ve saray dili seviyesine yükselten Şah İsmail dönemi Azerbaycan tarihi ve edebiyatının “baharı” adlanmış, Safeviler Devleti Azerbaycan tarihinin büyük zaferi olarak değerlendirilmiştir.

Romana “Bakı 1501” ismini veren yazar, başkahramanın yapıcı/yıkıcı kimliğini romanın merkezine taşıyarak, “Bakı 1501” ismiyle en çok bu konuyu irdeleyeceği fikrini uyandırmaktadır. Romanın ilk sayfalarında şeyh oğlu olarak anılan İsmail'in, ailesinin intikamını almak için yürüyüşe başlaması “haberi” İsmail'in intikamcı konumunda sınıflandırılacağı izlenimini vermektedir. Yazar, zaman zaman İsmail'in hassas kalpli şairliği, tek devlet ve Türkçe uğruna yaptığı düzenlemeler üzerinde de durmuş, kahramanının ikili kimliğini okurun gözü önünde bulundurmayı başarmıştır. Şah İsmail'in zıddiyetle kimliği üzerine kurulmuş romanın ilk bölümlerinde cereyan eden hadiselerin etkisi anlatı finalinin belirleyici unsuru olmuştur.

2.6.2. Hikâye Teknikleri, Bakış Açısı ve Anlatıcı

Ceferzade, eserin giriş kısmında Hazar Denizi'ne hitap eder ve Hazar Denizi'nin tarihi kaynaklardaki isimlerini sayarak denizin kıyısında yerleşen Kız Kalesi hakkındaki efsaneye göndermede bulunur. “Lirik-poetik ricatlar²⁷⁰” (Hüseynov, 1986: 205) olarak değerlendirilen bu hitaplar eser boyu devam etmektedir. Ceferzade'nin romanda Hazar Denizi ile birlikte okuruna da hitap ettiği, onunla sohbet edercesine yorum ve değerlendirmelerde bulunarak “meddah anlatıcı” (Çetin, 2019: 106) konumunu üstlendiği görülmektedir.

Yazar, romanda olayların anlatımına hâkim bakış açısı ile başlamaktadır. İlâhi, tanrısal bakış açısı olarak da adlandırılan ve anlatıma dayalı türlerde en çok başvurulmuş hâkim bakış açısı, Çetişli'ye göre “itibari dünyada yaşanmış, yaşanan ve yaşanacak olan her şeyi bilir, görür ve duyar” (Çetişli, 2004: 106). Ceferzade, olayları o anlatıcının diliyle kurgularken yer yer diyalog ve monologlar esnasında “kahramanlardan biriyle aynı”

²⁷⁰ Dokunaklı duygusal geri dönüşler, hatırlamalar.

(Aktaş, 1998: 93) leştirmekte ve hadiselerin gidişatını kahramanların anlatılarına bırakmaktadır. Bununla da karma bir anlatının ve bakış açısının oluşturulduğu romanda metin içinde sık sık hâkim bakış açısıyla kahraman bakış açısının el değiştirdiğini görmek mümkündür. Örneğin,

“Tekçe bir piyadanın²⁷¹ geçebileceği bu cıgırda atası Mehemed-Bulud dayanmışdı. Görünür, kimi ise gözleyirdi.

Kızını görünce heyretlendi:

- Hardan²⁷² gelirsən, Aytekin?”

- Çaydan, dede.

Kızın elinde senek, güyüm görmeyen ata soruşdu.

- Çayda ne gayırırdın²⁷³, kızım?

- Suyu getmişdim.

- Bes²⁷⁴ suyun hanı?

- Dede... güyüm... çayda kaldı... (B.1501. s.68)

metin örneğinde hâkim bakış açısı - kahraman bakış açısı - hâkim bakış açısı gibi bir izlenimin olduğu görülmektedir.

Yazar, kahramanların (Şah İsmail ve Derviş İbrahim) geçmişlerini geri dönüş tekniği ile özetlemektedir. Şah İsmail ile ilgili geri dönüşlerde olaylar romanda orta kısımdan başlamakta ve yazar, kahramanın geçmişini özetlerken çocukluk yıllarına geri dönmektedir. Bu geri dönüşler İsmail’in çektiği sıkıntıların özeti niteliğindedir. Yazar, İbrahim’in doğumu, ikiz kardeşi İsrail ile benzer ve zıt yönlerinin anlatılmasında da, özetleme tekniğine üstünlük vermektedir. Özetten önce kahramanın (özellikle İsmail’in) geçmişinin merak edilmesini sağlayan yazar özet tekniği ile ileride gerçekleşecek olayları sebep-sonuç ilişkisine bağlamaya gayret gösterir. Ceferzade bazen eserin devamında gerçekleşecek olaylardan ipuçları vermesiyle de dikkat çeker. Eserde özellikle Şah İsmail’in eşlerinin Çaldıran savaşına katılacağı ve Behruze’nin Osmanlılar tarafından rehin alınarak bir saray şairi ile evlendirileceği gibi bilgiler ileri gidişler ile anlatılmaktadır. Yazar, bu yolla okurun eser boyu merakını canlı tutmayı amaçlamıştır.

Ceferzade, eser boyu İsmail’in Şiiliği yaymak için gerçekleştirdiği yıkımları farklı kahramanların ve olayların dili ile eleştirmekte ve bazen tavrının doğru olduğunu roman

²⁷¹ Yolcunun.

²⁷² Nereden.

²⁷³ Yapıyordun.

²⁷⁴ Peki.

zamanından çağdaş zamana ileri gidişler yaparak ispatlamaya çalışmaktadır. Örneğin, “Aliyyen-veliyyullah” söylemeyen, Şiiliği kabul etmeyen köylerin akıbetini şu şekilde anlatmaktadır:

“İller, asırlar geçenden sonra bu yerlerde tedkik aparan²⁷⁵ arkeologlar kazıntı apardığı eski köy yerlerinde 25 santimetre kalınlığında kül laylarına²⁷⁶ rast gelecekler.” (B.1501. s.89).

Yazarın başvurduğu anlatı tekniklerinden biri de sahnelemedir. Yazar, “okuyucuya sözü edilen etkinliğe katılıyormuş duygusu veren” (Stevick, 2010: 54) sahneleme tekniğini romanda başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Özellikle Sultanım Hanım’la İsmail’in çarpışması, Nesrin ile İbrahim’in son görüşmesi ve Tacir Refi’nin Ölümü gibi bölümler sahneleme tekniği ile anlatılmıştır. Stevick’e göre; “olaylar dizisinde dönüm noktası sanatını bilen romancılar tarafından daim bir sahne ile verilir.” (Stevick, 2010: 54) “Bakı-1501” romanında da yazar, Sultanım Hanım ile Şah İsmail’i karşı karşıya getirir, İsmail’in dini inancını savunması üzerine Sultanım Hanım: “Bu dava iki düşmen halk arasında getmir. Kıran da kırılan da, bir elin, bir halkın evlatlarıdır. Kardeş kardeş kanı dökür” (B.1501. s.128) diye cevap verir. Daha sonra Ceferzade, kahramanların savaşmasını sağlayarak sahneleme tekniği ile Sultanım Hanım’ın İsmail’i yenmesini, fakat onu öldürmediğini anlatmaktadır.

Son anda rakibinin zırh giymiş bir bayan olduğunu anlayan İsmail, Sultanım Hanım’ın cesareti, merhameti karşısında derinden etkilenmekte ve gerçekleştirdiği seferleri iç sesiyle sorgulamaktadır. “Bakı 1501” romanı birçok yönleri ile eleştirilse de yazarın özetleme ve sahneleme tekniğini başarıyla gerçekleştirmesi esere canlılık ve cazibe katmıştır. Yazar, romanın birkaç bölümünde okuru şaşırtmaya yönelik de olaylar kurgulamıştır. Bunlardan biri eserin finalinde İsmail’e karşı gelen Sultanım Hanım ile Gültekin’in Çaldıran savaşında Safeviler safında savaşmasıdır. İşgale karşı birlik mesajını vermek için kurgulanan bu bölüm sağlam bir zemine oturtulmadığı için pek inandırıcı olmamıştır.

²⁷⁵ Araştırma yapan.

²⁷⁶ Tabakalarına.

2.6.3. Romana konu olan tarihi olaylar ve tarihi gerçeklerin görünme düzeyleri

Ceferzade, “Bakı 1501” romanında İsmail’in çocukken yaşadığı sıkıntılar, hurucu esnasında yapılan savaşlar ve tahta çıktıktan sonraki sürecin bazı tarihi olaylarını ele almıştır. Romana konu olan tarihi olaylar aşağıdakilerden ibarettir:

İsmail’in ailesinin öldürülmesi ve kendisinin müritler tarafından kaçırılarak saklanması.

İsmail’in dede ve babasının intikamını almak için 1500 yılında Şirvan’a seferi ve Cebani yakınlığındaki savaşta Şirvanşah Ferruh Yesar’ın öldürülmesi.

Aynı yılda Bakü üzerine sefer etmesi ve şehrin zapt edilmesi.

İsmail’in, babası Şeyh Haydar’ın cenazesini Erdebil’e getirterek yeniden defnetmesi.

İsmail’in Bağdat’ı zapt etmesi.

Özbek hanı Şeybani Han’la savaşı.

Çaldıran Savaşı.

Azize Ceferzade, bunlarla birlikte tezkirelerdeki bilgilere dayanarak İsmail’in Özbek hanı Şeybani’nin kafatası ile şarap içmesi ve Sultan Selim’in emriyle Anadolu’da 40 bin Şiinin katledilmesi ve İsmail’in eşi Behruze’nin Çaldıran savaşında esir olması olaylarına da romanda yer vermiştir. Yazar, bu olayları bilgilerin geçtiği tezkirelerin ismini vererek aktarmaktadır. Ceferzade, eserin 142. sayfasında Bakü savaşını “Cahanarayı-Şah İsmailyazarının dediği gibi ” (B.1501. s.142) ifadesi ile dayandığı kaynağı göstererek anlatmaktadır.

Romanın incelenmesi zamanı yazarın 1501-1514 yılları arasında gerçekleşen tarihi olaylar üzerinde bir seçme-ayıklama işlemi yaptığı ve “aksiyon gücü yüksek olan” tarihi gerçekleri esere getirdiği görülmektedir. Bu da anlatıyı tarihin kuru ve sıkıcı bilgilerinden kurtarmak ve okuru romana bağlamak isteğinden kaynaklanmaktadır. Romanda aksiyon gücü yüksek olan tarihi olaylar ile ilgili olarak İsmail’in çocuk yaşlarında saklanması, Ferruh Yesar’ın kafasının kesilmesi, Özbek hanı Şeybani’nin kafatası ile şarap içilmesi gibi örnekleri göstermek mümkündür.

Tarihi kaynaklarda geçen ve aynı zamanda romana da konu olan olaylar karşılaştırılınca yazarın bazen romana tarihi gerçekleri doğrudan aktardığı görülmektedir. Örneğin, kaynaklarda Bakü savaşı ile ilgili Kızılbaşların Bakü kale burçlarından birine lağım

atarak burcun duvarını parçaladıklarını, fakat halkın “duvardaki deliği keçe (veya halıyla) kapatarak” (Efendiyev, 2018: 80) üç gün daha direndiği bilgisi bulunmaktadır ki, yazarın bu bilgiyi Sultanım Hanım’ın aracılığı ile “kule yerinde açılmış büyük yarığa bakıp fikirleşmeye başladı. Ne ise etmek lazım idi, yoksa düşmen gece iken burada şebhun²⁷⁷ vuracak, kaleye sokulacaktı. ... – Hacıp, emr ele evlerde ne kadar keçe varsa, tez toplasınlar. Bura getirsinler. ... Sultanım Hanım’ın emriyle düşmenin haberi oluncaya kadar kulenin yerinde açılmış yarığı keçelerle bastırıp²⁷⁸ berkitmeğe²⁷⁹ başladılar.” (B.1501. s.140-141) şeklinde, saf haliyle romana uyarladığı görülmektedir.

Tarihin aktarılmasında dikkat çeken bir başka husus ise tarihin sustuğu anlarda yazarın kendi düşünce mantık ve tahayyülüne dayanarak olaylara açıklık getirmesi, bununla da bir nevi tarihin bıraktığı boşlukları “tamamlama” işlevi üstlenmiş olmasıdır. Bu tamamlama işlevlerinden biri İsmail’in ağabeyi Sultanali’nin Şemase yakınlığında Akkoyunlular ile savaşa katıldığı sırada şeyhliği ortanca kardeşi İbrahimhalil’e değil küçük kardeşi İsmail’e bırakmasıdır. Şöyle ki tarih kitaplarında neden Sultanali’nin şeyhliği İbrahimhalil’e değil İsmail’e bıraktığı hakkında bir açıklama bulunmamakta ve İbrahimhalil’in kaderi muammalı olarak kalmaktadır.

Yazar, tarihin yarım bıraktığı bu işi kendi üzerine alarak, Sultanali’nin İsmail’i şeyh ilan etmesinin nedenini İbrahim’in Sultanali ile birlikte Akkoyunlularla savaşa katıldığı ve her ikisinin bu savaşta şehit olduğu şeklinde açıklamaktadır. Bir başka örnek ise, Bakü kuşatması zamanı şehrin savunmasını Gazi Bey’in eşinin yürütmesidir. O. Efendiyev, “Azerbaycan Safevi Devleti” adlı kitabında Bakü’yü Gazi Bey’in eşinin savunduğunu bildirerek kaynaklarda “ülkenin yönetilmesinde tam güç ve yetkiye sahip ... bu komutan kadının” (Efendiyev, 2018: 79) isminin geçmediğini gösterir. Aynı zamanda Gazi Bey’in eşinin, İsmail’in elçisini ve Bakü darugası Ebülfeth Bey’i Kızılbaşlardan yana olan tavırlarından dolayı idam ettirdiğini bildirir.

Ceferzade, bu isimsiz komutan kadını halk içinden seçerek ona Bibihanım ismini verir ve onun saraya nasıl geldiğini de kurgulayarak Gazi Bey’in bu köylü kızına âşık olmasını sağlar. Daha sonra tarihi bilgiye göz atarak akıllarda oluşabilecek “veliaht Gazi

²⁷⁷ Gece savaşı.

²⁷⁸ Kapatıp.

²⁷⁹ Sağlamlaştırmağa.

Bey olduğu halde neden şehrin yönetimini eşi sürdürmektedir?” sorusunu kendine has bir şekilde (“Gazi Bey şeyh oğlunun seferini duyar duymaz askerleriyle babası Ferruh Yesar’a yardıma getmişti.”) açıklar. Yazar şehrin savunmasını yapan bu kadının cesaret ve kahramanlığını romanın merkezine taşıyarak İsmail’le kılıç kuşatmasını, güreşmesini sağlar.

Roman boyu esere müdahale eden Ceferzade, bu sahneyi kurguladıktan sonra “Şah İsmail ve Erebgengi” destanına göndermede bulunur ve destanın aslında bu olaylara dayanarak oluşması ihtimalini ileri sürer. Gerçek bir karakter olarak okurun karşısına çıkan bu komutan kadın, şehrin zapt olunması üzerine romantik bir söyleyişle kendini Kız Kulesi’nden atarak intihar eder. Görüldüğü üzere yazar, romanda tarihin yarım bıraktığı öğeleri yaratıcı imgeleme ile tasarlayarak gücünü gerçeklerden alan yarım kurmaca olay ve kahramanlar yaratmıştır.

Tarihi olayların anlatılması zamanı yazar, İsmail ile Tacılı Hanım’ın nikâhının kıyıldığı tarihi 1514 yılı olarak göstermekte (1514 yılında Şah İsmail’in ilk oğlu Tahmasb doğmuştur) ve İsmail’in Selim’e mektup yazması, onu savaşa çağırması, Selim’in ise bu mektubu daha dikkatli bir şekilde cevaplaması. İsmail’in Özbek hanı Şeybani’nin öldürdükten sonra bedenine saman doldurarak Selim’e göndermesi, Kızılbaşların Bakuvi’ni katletmesi ve başka bu gibi kaynaklarda farklı şekilde gösterilen yahut yer almayan bilgileri de esere aktardığı görülmüştür ki bunu “tarihten sapmalar” olarak değerlendirmek mümkündür.

Yazar tarihi olayların aktarımında Şah İsmail’in emir, ferman ve mektuplarına da yer ayırmıştır. Vilayet Guliyev, İsmail’in Macar kralına mektup yazdığını esnada Tacir Salman’ın Macarlar ülkesi hakkında şahı bilgilendirmesi ve İsmail ile bitikçi başı arasında geçen diyaloga (Şah İsmail mektubun Türkçe yazılmasını emreder fakat bitikçi başı eski zamanlarda olduğu gibi Farsça yazma teklifinde bulunur) dikkat çekerek yazarın Şah İsmail’i bir devlet adamı ve Türkçeye değer veren milli ruhlu hükümdar olarak göstermek istediğini fakat siyasi ve tarihi bilgileri derinden araştırmaması yüzünden (Şah İsmail’in bir ülke hakkında bilgileri tacirden öğrenmesi ve kâtabin bile onun emrine itiraz etmesi gibi) basit ve güçsüz bir şah karakteri kurgulamasını eleştirmektedir.

Romanda yer alan norm karakterlerden biri de derviş İbrahim'dir. İbrahim muhtemelen XVI. yüzyılda yaşayan halk sanatçılarından biri olmuştur. Yazar, ozanın üç şiirini romana dâhil etmiş, şiirlerden ikisinin son kıtalarında şairin kim olduğunu göstermiştir:

Hatayi kuludu Abdal İbrahim,
Göklere direnip ah ile vahim.”
“İbrahimşah on iki imam kuludu,
Uzak-yakın yolu Ali yoludu” (B.1501. s.203, s.216).

Yazar, sufilerin birbirilerine şah diye hitap etmesi ile ilgili olarak ikinci mühür bende dayanarak İbrahimşah'ın aslında Derviş İbrahim olduğu kanısına varmıştır. Fakat romanda atıfta bulunulan diğer iki şiir ve eserde Derviş İbrahim'in başından geçen olaylar büyük ölçüde Şah Tahmasb zamanında yaşadığı düşünülen ve isyana kalkıştığı için Hızır Paşa tarafından idam edilen Pir Sultan Abdal'ın şiirleri ile örtüşmektedir.

Abdülbaki Gölpınarlı, Pir Sultan Abdal hakkında bilgi verirken Alevi olduğunu ve şiirlerinde Şah İsmail ile Şah Tahmasb'ı övdüğünü ve Safeviler adına Sivas'ta isyan tertip ederek mağlup olduğunu yazar. Pir Sultan Abdal, Sivas'ta idam edilmiş ve bu mekân hala “darağacı” olarak adlandırılmaktadır. Pir Sultan hakkında yayılan rivayetlerde idamı sırasında Hızır Paşa'nın ozanın taşlanması emretmesi ve aşığın arkadaşlarından birinin itaate mecbur kaldığı için taş atmaya kıyamayıp gül attığı olayı geçmektedir.

Bir başka rivayette ise Pir Sultan'ın darağacından kurtularak Erdebil'e yola düştüğü bilgisi vardır ki, bu da romandan benzer boyutlarda (birinci anlatı rivayet şeklinde, ikinci anlatı ise derviş arkadaşlarının ayaklanması sonucunda İbrahim'in darağacından kurtularak Şah İsmail'in sarayına gönderilmesi şeklinde) işlenmiştir.

Garip gurbet ele yolum tuş oldu,
Garibin haline yanarsan, sonam!
Seyr edib camalın san bihuş oldum,
Giderim ellerde kalarsan, sonam! (B.1501. s181)

Romanda yer alan bu şiirin benzer şekli Pir Sultan Abdal'ın eserleri içerisinde yer almaktadır.

Sabahtan cemalin seyran eyledim,

Gönüller perişan elinden sunam.

Nice bekliyeyim gurbet illerde,

Hiç bilir yok mudur halimden sunam. (Gölpınarlı, 1963: 90).

Ceferzade'nin romanda atıfta bulunduğu bir başka dörtlük “Açılın kapılar, şah Hümmetine!” dizeleridir ve Pir Sultan'ın şiirleri içinde “Açılın kapılar şaha gidelim” şeklinde yer almaktadır. Derviş İbrahim hakkında bilimsel araştırmaların yapılmaması, Ceferzade'nin Derviş İbrahim'in kimliği üzerine detaylı bilgi vermesini olanaksız kılmıştır. Fakat Gölpınarlı, Türkiye sahasında ilk kez Pir Sultan Abdal'ın hayatı ve eserlerini araştıran Sadettin Nüzhet'e göndermede bulunarak Pir Sultan Abdal ile aynı dönemde yaşamış olan Derviş İbrahim adlı bir şairin varlığından bahseder (Gölpınarlı, 1953: 18). Bu da adı geçen şairin gerçek bir tarihi kimliğe sahip olduğunun kanıtıdır.

2.6.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar

Ceferzade romanda tarihte var olan kahraman ve olaylarla birlikte sırf kendi tahayyülünün ürünü olan kurmaca olay ve kahramanlara da yer vermiş, hatta onları başkişi seviyesine kadar yükseltmiştir. “Tarihle kurmaca dünyanın kaynaştığı” (Adıgözel, 2006: 16) “Bakı-1501” romanında yazar oluşturduğu kurmaca kahramanlarla İsmail'in zaferlerinin yol açtığı tahribatların boyutlarını göstermekle birlikte halk içinden çıkan sade, köylü, çiftçi sınıfının İsmail'in fonunda işgale karşı gerçekleştirdiği başkaldırı ve mücadeleyi sergilemek amacı gütmektedir. Romanda yer alan kurmaca kahraman ve olaylar aşağıdaki gibidir:

Bibihanım'ın ailesi ve geçimi.

Aytekin, ailesi, Odlu kabilesi ve kabiledekilerin yaşamı, savaş zamanı kabilenin göçü, birçok kabilelilerin ve Aytek'in abisi Güntekin'in öldürülmesi, Aytek'in esir alındıktan sonraki yaşantıları, şaha karşı suikast yapması.

Bakü'de yaşayan Dergahkulu, ailesi, geçimi ve savaş zamanı şehit olması.

2.6.5. Olay Örgüsü

Romanda olay örgüsü anlatının bel kemiğini teşkil eden asıl unsur durumundadır. İster itibari metinlerde, isterse de yaşamımızda olgular, gerçekleşmesini birbiri ile bağlantılı olan daha küçük vaka ve vakalar birimine borçludur. İtibari bir metnin söz konusu

olduğu romanlarda da anlatı “bir olay ve olay serisinin ilişkisini yüklenmekte”dir (Aktaş, 1998: 48) ve romanda yer alan kahramanlar arasındaki eylemsel bağları ortaya çıkarmakla yükümlüdür. Ceferzade, tarihi romanda olay örgüsünü hem gerçek-tarihi hem de kurmaca-kurmaca olay ve kahramanlara dayanarak kurgulamıştır. Roman 3 bölüm 27 alt başlık altında verilmiştir ki, bu da tezimizde 6 metin halkasında ele alınacaktır.

Yazar romanda çok zincirli vaka halkasından oluşan olay örgüsü tasarlamış, birinci metin halkasında olayları “ortadan başlama ” (Çetin, 2019: 192) sistemi ile vermiş ve ilk metin halkasında romanın esas gayesini teşkil eden ana düğümlerinden birini atmıştır.

Roman başkahraman İsmail, norm karakterlerden Bibihanım, Gültekin, İbrahim ve Nesrin, Bakü’lü Hırdahanım ve Dergahkulu’nun hikâyelerinden oluşmaktadır. Bu sebeple de yazar her bir kahramanın başından geçen olaylar ve kimliği hakkında geri dönüşlerle bilgi vermektedir. Bu da olay örgüsü zamanı sık sık geçmişe dönük vaka birimlerinin aktarılmasıyla sonuçlanmıştır. Metin halkalarında kahramanlar aileleri, uğraşları, yaşadıkları mekânlar vb., şu gibi olaylar da tasvir edilmiştir ki, bunlar “vakayı dikkatlere sunmak üzere icat edilmiş veya düşünülmüş mana birlikleri” (Aktaş, 1998: 51) dir.

M1: Bu metin halkasında İsmail’in babası Şeyh Haydar’ın öldürülmesi, İsmail ve ailesinin hapis hayatı ve Şirvanşah Ferruh Yesar’ın oğlu Gazi Bey’in âşık olması anlatılmıştır.

V1: Şirvanşah Ferruh Yesar’ın oğlu Gazi Bey, öğretmeninin ölümünden dolayı çok üzülür ve kendini avutmak adına nedimi ile beraber saray dışına avlanmaya çıkması.

V2: Şıhlar köyüne gelen Gazi Bey, bahçelerin birinde türkü okuyan güzel sesli bir kız görmesi ve kıza âşık olması. Kızın isminin Bibihanım olduğunu duyması ve saraya geri dönmesi.

V3: Şeyh oğlunun Araz çayını geçerek Şirvan’a yürüyüşü haberinin gelmesi.

V4: İsmail’in babası Şeyh Haydar, Şirvan sınırlarında öldürüldükten sonra dayısı Sultan Yakup onları (annesi Alemşahbeyim ve ağabeyleri Sultanali, İbrahimhalil) İstahr Kalesine hapsedtiresi ve ailenin 4 sene bu kalede hapiste kalması.

V5: Sultan Yakup'un ölümü üzerine Akkoyunlular arasında taht kavgaları güçlenmesi.

V6: İsmail'in ağabeyi Sultanali onu şeyh ilan ederek, ortanca kardeşi İbrahimhalil ile savaşa katılması ve her ikisinin de şehit olması.

V7: Müritlerin İsmail'i farklı şehirlerde saklaması, en son Lahican'a getirmesi. Her yerde sıkı bir şekilde aranan İsmail'in Lahican'da olması haberi üzerine Akkoyunlu hükümdarı Rüstem Padişah'ın Lahican'a ordu göndermesi. Karkiya Mirzali'den İsmail'i talep etmesi.

V8: Rüstem Padişah'ın üç yüz süvari askerinin yeniden Lahican'na gelmesi. Mirzali, İsmail'in odasına gelmesi ve ona Kuran'a yemin ederek İsmail'in onun topraklarında olmadığını söylemek istediğini bildirmesi. İsmail'i büyük bir zembile koyarak ağacın tepesine asacaklarını söylemesi. İsmail bu teklife razı gelmesi.

M2: İkinci metin halkasında Gazi Bey'in eşi Bibihanım'ın saraydaki mücadelesi ve İsmail'in Akkoyunlu askerlerinden kurtarılması, serasker ve tarikat şeyhi olarak huruca başlaması ve Kura nehrini atı ile yüzüp geçmesi anlatılmaktadır. Aynı zamanda yazar, dağ köylerinin birinde mezhebini değiştirmek istemeyen köylülerin aldıkları önlemleri de bu metin halkasında aktarmaktadır.

V1: Gazi Bey, Bibihanım'ın aşkıyla yanıp tutuşması ve şehzadenin bir köylü kızına âşık olduğu haberinin saraya yayılması.

V2: Babası Ferruh Yesar, Bibihanım'la evlenmesine güçlükle ikna olması. Gazi Bey, Bibihanım'ı saraya getirmesi. Bibihanım'ın sarayda kabul görmemesi.

V3: Gazi Bey'in eşine okuma yazma öğretmesi ve kılıç kuşatması, at binmesi için alıştırma yapması. Bu alıştırma sırasında Gazi Bey'in ailesinin Bibihanım'la tanışması, Bibihanım'ın sarayın gözdesi olması.

V4: Mirzali, Kuran'a yemin ederek İsmail'i tehlikeden kurtarması. İsmail'in 6 sene daha Mirzali'nin yanında kalması.

V5: İsmail'in huruca başlaması ve ordunun önünde Bayram Bey Karamanlı gitmesi.

V6: Ordu, Kura nehrine yaklaşması fakat nehri geçmeye cesaret edememesi. İsmail atını birinci olarak Kura nehrine sürmesi, bütün orduyu cesaretlendirerek nehirden geçmesi.

V7: Çiçek karının süt toplaması, yaz mevsiminin çok kurak geçmesinden şikâyet etmesi. Kabilenin aksakalı Muhammed Bulut'un evine gelen çerçi Ömeroğlu'nun Erdebil'de yeni bir padişahın ortaya çıktığını söylemesi.

V8: Kabile aksakallarının toplanarak kabileyi kıyımdan korumak ve dinlerinden (mezheplerinden) dönmek adına Güngörmez Dağının eteklerine göç etmesi.

V9: İsmail'in, geldiğinde yurdu bomboş görmesi.

M3: Bu metin halkasında İsmail'in dervişlerinden biri olan İbrahim ve ikiz kardeşi İsrafil'in hikâyesi anlatılmakta, Şiiliği kabul etmeyen kabilelilerin Safevi askerleri tarafından kıyıma uğradıkları gösterilmektedir.

V1: Yıllar önce Konya'da yerleşen tüccar Hacı Beşir ve eşi Leman'ın ailesinde ikiz erkek çocuğunun doğması. Çocuklar büyüyünce babalarının onlardan soğuması.

V2: Çocuklardan İsrafil, kadının en inanılmış on müridinden biri olması, çarşıda tüccarlara göz açtırmaması.

V3: Diğer çocuk İbrahim'in ise dervişliğe meyletmesi.

V4: Babası, İbrahim'le konuşup dervişliği terk etmesini istese de İbrahim'in düşüncesini terk etmeyerek İsmail'in dervişlerinden biri olması.

V5: Güngörmez dağının eteklerine göçen kabilede Muhammed Bulut'un kızı Aytekin su almak için çaya gitmesi. Burada genç bir askerle karşılaşması. Kaçarak ondan gizlenmesi, olayı babasına anlatması.

V6: Genç asker Bayram Bey Karamanlı'nın yeğeni Rehim Bey'in olayı İsmail'e anlatması. Gavurlar diye adlandırdıkları köylülerin dağ yamaçlarında olabileceğini söylemesi.

V7: İsmail buraları tanıyan vergi memurunu, Bayram Bey Karamanlı ve Rehim Bey'i yanına alarak sözü geçen yere gelmesi. Kabilelilerin dağ yamaçlarında saklandığının ortaya çıkması.

V8: Askerlerin kabileyi kuşatması ve Güntekin'i rehin alması.

V9: Rehim Bey, Güntekin'i yüksek bir yere çıkararak kabilelileri teslim olmaya ve Şiiliği kabul etmeye çağırması, razı gelmezlerse Güntekin'i öldüreceğini söylemesi.

V10: Kabilelilerden ses çıkmayınca Rehim Bey'in Güntekin'i öldürmesi. Bunun üzerine Aytekin ve annesi Gümüşbike, saklandığı yerden çıkarak Güntekin'in cesedine doğru koşması.

V11: Kabilede Şiiliği kabul etmeyenlerin öldürülmesi veya rehin alınması. Aytekin'in esir olması.

M4: Dördüncü metin halkasında Kızılbaşların Bakü'ye seferi ve Bibihanım'ın yiğit bir kadın olarak İsmail'e karşı direnişini sürdürmesi, Bakülülerin zor şartlara rağmen teslim olmamaları ve inanç ve mezheplerinden vazgeçmemeleri anlatılmaktadır.

V1: Bakü mahallelerinin birinde kuyumcu Dergahkulu'nun eşi Hırdahanım ile çömlekçi Veliyulla'nın eşi Balahanım'ın sohbet etmesi.

V2: Dergahkulu'nun, evine gelerek ve Erdebil'de bir şahın peyda olduğu ve dedesi ile babasının öcünü almak için Bakü'ye sefer ettiği haberini vermesi.

V3: Bakü hâkimi Gazi Bey, Kızılbaşların Şirvan seferini duyunca babasına yardım etmek için gizlice kaleyi terk etmesi.

V4: Kızılbaşlar Şirvan'dan Bakü'ye doğru yol alması ve komutanın askerlerin çok yorulduğunu görünce onların çayda yıkanarak dinlenmesine izin vermesi.

V5: Ordunun Bakü'ye yaklaşması ve kaleyi kuşatması.

V6: İsmail'in elçi göndererek Bakü'nün teslim olmasını talep etmesi.

V7: Sultanım Hanım eşinin zırhını giyerek elçiyi kabul etmesi.

V8: Sultanım Hanım'ın elçiyi ve Kızılbaşlardan yana olan darugayı idam ettirmesi.

V9: Dedesinin ölüm haberini alan Sultanım Hanım, erkek kıyafetinde gizlice kaleden çıkıp köye gelmesi ve geri dönünce ise İsmail ile karşılaşması.

V10: Sultanım Hanım'ın, İsmail ile kılıç kuşatması, güreş yapması. İsmail'i alt etse de öldürmemesi. Kadın olduğu belli olunca atına atlayarak oradan uzaklaşması.

V11: Kızılbaşlar'ın, şehri zapt etmesi. Bu savaşta Dergahkulu ve Veliyulla şehit düşmesi. Sultanım Hanım ise kendini Kız Kulesinden atarak intihar etmesi.

V12: Kızılbaşlar'ın, İmadeddin Bakuvi'yi de katletmesi. İsmail ateşgah tapınaklarının yerleştiği Surahanı'ya gelmesi, ateşe tapan kişilere İslam'ı kabul ettirmek istemesi. Tapınakta bir yaşlı erkeğin kendini ateşe atması.

M5: Beşinci metin halkasında İsmail'in ailesinin mezarlarını Erdebil'e götürmesi ve Şiiliğin Osmanlı topraklarında yaygınlaşması, derviş İbrahim ve diğerlerinin Şiilik yolundaki mücadeleleri anlatılmaktadır. Ailesi katledilen Aytekin ve onun kederli yaşamı, derviş İbrahim ile ilişkileri üzerinde durulmaktadır.

V1: İsmail'in yıllar sonra tekrar Şirvan'a geri dönmesi. İsmail Şirvan'da katledilen baba ve dedesinin mezarını Erdebil'e taşıması.

V2: İsmail'in yol boyunca Tacılı Hanım'ı hatırlaması. Ordu alayının Karaçı Ribâtı Kervansarayında geceleme.

V3: İbrahim'in sevgilisi Nesrin'in pazara gelerek İbrahim'le vedalaşmak istemesi. İbrahim'in pazar çıkışında yüksek sesle Hz. Ali'nin isimlerini zikir etmesi. Nesrin'in hatıra olarak incisini İbrahim'e vermesi ve onunla vedalaşması.

V4: İbrahim'in Konya'dan ayrılarak ve pirinin uygun gördüğü çileyi çıkarmak için mağaraya gelmesi. 40 gün mağaraya kapanması, Hatayi'nin şiirlerini okuyarak semazenler gibi dönüp durması.

V5: Baygın anında etrafında çok sayıda derviş görmesi. Dervişlerin İbrahim'e sorular sorması. İbrahim'in çilesini bitirdikten sonra tekrar pazara gelmesi ve İsmail'in nefeslerini okumaya başlaması.

V6: Yeniçeriler'in onu ve diğer dervişleri kuşatması. İsrail'in kardeşinin ellerini kelepçeleterek zindana atılmasını sağlaması. İbrahim'den başka 40 bin Şii'nin de tutuklanarak zindanlarda katledilmesi.

V7: İbrahim hapisteyken katledilen Şiiler için Sultan Selim'i lanetleyen şiirler yazması. İbrahim'e idam cezası verilmesi.

V7: İbrahim'in infaz edilmesi için şehir meydanına getirilmesi, dervişlerin ayaklanması ve İbrahim'in son anda infazdan kurtulması.

V8: Dervişler İbrahim'in yerine kardeşi İsrail'i idam ederek oradan uzaklaşması. Tabiplerin İbrahim'i tedavi etmesi.

V9: İbrahim'in Tebriz'e Şah İsmail'in yanına gitmek için yola koyulması. İbrahim'in katıldığı kervanın, Karaçı Ribâtı Kervansarayında birkaç günlüğüne ara vermesi.

V10: Refi'nin erkek kıyafeti giyindirdiği Nesrin'i/Aytekin'i dövmesi ve onu kalabalık yerlere gitmemesi için tembihlemesi.

V11: İbrahim'in akşam Refi'nin hücreğine gelerek bayan olduğunu bilmediği Nefi ile arkadaş olması.

V12: Tacir Refi'nin ateşli bir hastalığa yakalanması. Aytekin'in günlerini İbrahim'le geçirmesi ve İbrahim'e âşık olması.

V13: Sofrada Nefi'nin İbrahim'e kul olduğu ve Refi'nin de onu saraya satmak için Tebriz'e götürdüğünü söylemesi. İbrahim, şeyhi ile konuşup Nefi'ni Refi'den para ile alacağı ve onu özgürlüğe kavuşturacağını söylemesi. Fakat Nefi'nin gidecek bir yeri olmadığı, bayan olduğu anlaşılırsa daha büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağını düşünerek bu teklife razı gelmemesi.

M6: Bu metin halkasında Şah İsmail'in sanata verdiği yüksek değer Aytekin aracılığıyla anlatılmakta, İsmail'in Şeybani hanının kafatasında şarap içmesi ve Aytekin'in intikamı alışı gösterilmektedir. Aynı zamanda Çaldıran Savaşı, İsmail'in yenilgisi ve şahın ölümü üzerinde durulmaktadır.

V1: Refi iyileştikten sonra tekrar Aytekin, Refi ve İbrahim'in kervanına katılırlar. Kervansaraydaki dervişlerden birinin kervancıya yaklaşarak gizli sözler söylemesi.

V2: Sefer zamanı toz fırtınası çıkması ve Refi'nin vefat etmesi. Refi son nefesinde sadece kervanbaşı Salman'a yanındaki kulun kız olduğunu ve onu saraya satıp parasını ailesine vermesini söylemesi.

V3: Hacı Salman'ın Tebriz'e geldikten sonra gizli parola ile dervişlere yaklaşması, Aytekin'i Şah İsmail'in vezirine hediye eder.

V4: Salman'ın Şah İsmail'in huzuruna çıkması ve Osmanlı memleketlerinde çıkan isyanlar hakkında bilgi vermesi.

V5: İbrahim'in de İsmail ile görüşmesi ve İsmail ondan dervişliği terk etmesi ve asker olarak sarayda kalmasını istemesi.

V6: Vezirin, şahı evine davet etmesi ve ona farklı bir şey göstereceğini söylemesi. İki genç erkeğin İsmail'in gazeli yazılmış kumaşın üzerinde dans etmesi.

V7: Dans bittikten sonra gazelin kumaş üzerinden yere kopyalanması. İsmail bu işin sırrını sorunca veziri erkeklerin kendi kızları Zemine ve Sebine olduğunu ve bu dansı iki yıl önce evine gelen köle Aytekin'in onlara öğrettiğini söylemesi.

V8: Aytekin'in İsmail'in huzuruna gelmesi ve her zaman yanında taşıdığı küçük bıçağı şahın kalbine saplamak istemesi.

V9: İsmail'in isteği üzerine Aytekin, şahın sarayında yaşaması. Cariyelerin Aytekin'e şiir meclisi düzenleneceğini haber vermesi. Meclise Şah İsmail Taclı Hanım ve İsmail'in diğer eşlerinin de katılması.

V10: Meclis esnasında şaha altına çekilmiş kafatasında şarap getirilmesi. Aytekin'in yaşadığı faciaları hatırlaması ve bıçağıyla İsmail'e saldırması. Fakat saldırının başarılı olmaması ve Aytekin'in baygın halde odadan çıkarılması.

V11: Sebine'nin, hocasının ziyaretine gelmesi ve saray doktorunun babası ile konuşmasını, Aytekin'in iyileştikten sonra ağır cezaya mahkûm edileceğini duyması.

V12: Hocasını kurtarmak için onu gizlice saraydan kaçırması.

V13: Muhammed Ustaclu'nun, Şah İsmail'in adıyla Sultan Selim'e mektup göndermesi ve Selim'i savaşa çağırması. Mektupla birlikte kadın kıyafetleri gönderen Ustaclu, Selim'e "savaşa gelmezsen etek giy, örtü ört" mesajını vermesi.

V14: Bunun üzerine Selim'in savaşmak için yola koyulması. İsmail'in bu haberi alınca askerlerini toplaması, istişare etmesi.

V15: İsmail'in Osmanlılara gece saldırıları düzenlemek teklifini reddetmesi.

V16: Savaş başlayınca birçok askerini kaybeden İsmail'in yenik düşmesi ve eşlerinden Behruze Hatun'un rehin alınması.

V17: Savaş sonrası İsmail, Selim'den Behruze'yi geri vermesi için ricalarda bulunsa da Selim'in Behruze'yi bir saray şairi ile evlendirmesi.

V18: İsmail vefat ederken herkese Türkçeyi, vatanı ve namusunu korunması gerektiğini vasiyet etmesi.

2.6.6. Kahramanlar

Kahramanlar roman kadrosunu oluşturan, olayların gerçekleşmesini sağlayan daha çok “insan ve insan hüviyeti verilmiş” (Aktaş, 1998: 148) varlıklar olarak görülmektedir.

2.6.6.1. Başkahraman

“Romanda bütün boyutları ile anlatılan birinci derecedeki kahramanlar” (Korkmaz, 2016: 334) diğer karakterlere karşın daha detaylı bir şekilde ele alınış ve anlatı içinde sık sık karşılaşılan (anlatım, gösterme, tasvir ve b.) bir durum sergilemektedirler. Bu yolla da yazar onlara itibari metin aracılığıyla “hayatiyet kazandırmakta” (Korkmaz, 2016: 334) ve onları farklı boyutlarıyla kalıcı kılmaktadır.

“Bakı 1501” romanının başkahramanı Safevi Devletinin kurucusu Türkçe şiirler divanı bulunan Şah İsmail’dir. Yazar, romanda Şah İsmail’in hayatının iki evresini kaleme almıştır. Bunları çocukluk ve gençlik dönemleri olarak adlandırmak mümkündür. Romanda İsmail’in “Çocukluk dönemi” çektiği sıkıntılar söz konusuysa, “Gençlik dönemi” sultan oluşundan Çaldıran savaşına kadar gerçekleştirdiği seferleri ve ıslahatları ile irdelenmiştir. Bu süreç aynı zamanda Şah İsmail’in hayatının en dinamik evresi, yaptığı her seferden zaferle döndüğü bir dönem olarak bilinmekte ve bu akış Çaldıran savaşı ile son bulmaktadır. Yazar da bu gerçeğe sadık kalarak İsmail’i bir fatih ve onuru incinmiş bir sultan olarak canlandırmıştır.

Şahın doğumundan Çaldıran savaşına kadar olan dönemi gözden geçiren yazar, İsmail’in şair kimliğini de romanın merkezine taşıyarak şairlikle sultanlığı, sevgi ve gazap, bağışlama ve intikam gibi bağlamlar çerçevesinde ele almaktadır. Anlatı sürecinde Şah İsmail’in ava olan ilgisi, eğlencelere olan merakı ve her ne kadar öğ almaya istekli olsa bile hileye el atmadan merdi merdane savaşması gibi detayları tasvir etmeye özen gösterse de yazarın odak noktası Şah İsmail’in tezatlı kimliğini Şah-Şair bağlamında vermek olmuştur. Şahın tezatlı kimliği Aytekin’in kabilesini yok etmesi ve rehin alınan esirleri Hz. Peygamber adına özgür kılması gibi bazen bir metin içinde açığa kavuşurken bazen de farklı olay ve kahramanlar aracılığıyla verilmiştir.

Ceferzade, romanın son kısımlarında Şah İsmail’i sevdiği yemekler ve katıldığı etkinlikler fonunda bir şahıs olarak ele almıştır. Roman boyu Şah İsmail ile şair

İsmail'in karşı karşıya getirilmesi ve bir çatışma halinde verilmesi başkahramanın adı geçen iki başlık altında incelenmesine olanak sağlamıştır.

2.6.6.1.1. Şah İsmail

Ailesi ile birlikte özgürlüğü elinden alınan İsmail, hapislerde ve sürgünlerde yaşamaya mecbur edilen, küçük yaşta olsa bile ölümüne ferman verilen bir başkahramandır. İsmail yaşatılan eziyetlerin hesabını sormak için yaşamaktadır ve karşılaştığı tehlikelerden mucizeli şekilde kurtuluşu onda seçilmiş bir kişiliğe sahip olduğu inancını oluşturmaktadır. Bu sebeple de İsmail ilk seferinden itibaren Şiiliği yayma ve ailesinin intikamını alma üzerine odaklanmıştır. 13 yaşında gerçekleştirdiği hurucu esnasında atıyla Kura nehrine dalan ve askerlerini de nehirden geçiren İsmail, bütün bunları öç almak amacı ile yapmakta ve Bayram Bey'in kararsızlık göstermesi üzerine yaşadığı acıları hatırlayarak amacı yolunda her tehlikeyi göze aldığını bildirmektedir:

“Görünür senin kalbinde düşmana karşı kin ve gazap odu kalanmayıp²⁸⁰. (...) Görünür sen körpe iken²⁸¹ İstahr kalesinde nem zirzemilerde anan ve kardeşlerinle birge sürgün olunup yatmamışan. (...) Görünür seni her hışlıtdan²⁸² gizletmeyibler. İki gardaşın ve bütün neslin, arvadlı-kışili, uşaklı-büyüklü kırılmayıp.²⁸³ Yok!.. Onda sen tereddüt etmezdin. (...)

– Ardımca! - genç hükmüdar kamçısını kaldırdı ve atını birinci olarak lal akan çaya vurdu” (B.1501. s.41-42).

Ordu başçıları, İsmail'in bu davranışını seçilmişliğine bağlamakta ve onu son Mehdi olarak görmektedirler. Yazar bazen şahın intikamcı kimliğini dayandığı kaynaklar vasıtasıyla, bazen ise roman zamanından yazı zamanına atlayarak arkeologların bulguları aracılığıyla anlatmaktadır.

Daha çok acı çeken ve bu yolla da “kalbi taşlaşan hükümdar”, inancı yolunda kimsenin gözünün yaşına bakmaz. Bakü'yü zapt ettikten sonra ailesinin öldürülmesinden sorumlu olan Şirvanşah İbrahim Halilullah'ın mezarını açtırarak kemiklerini ateşe verir ve bu yolla da ondan öcünü aldığını düşünür. Kısasa odaklanış İsmail'i intikam

²⁸⁰ Ateşi yanmayıp.

²⁸¹ Çocukken.

²⁸² Sesten.

²⁸³ Öldürülmeyip.

izleğinin edilgen öznesi etmekte ve kahraman her öç alışından tatmin edilemez bir memnurluk duymaktadır.

Yazar roman boyu İsmail'in zalim yürekli olmasının nedenleri arayışında olmuş, romanın bazı kısımlarında bu acımasızlığın İsmail'in yanında bulunan Lala Hüseyin Bey'in telkinleri ile ortaya çıktığı kanısına varmıştır.

İsmail'in şiire ve ilme olan ilgisi Kızılbaş askerlerini endişelendirdiğinde Hüseyin Bey: "Onda ele²⁸⁴ bir zalim yürek terbiye etmişem ki, cellat hasretin çeker. Rüzgârın gözü hele belesini görmemiş ola gerek." (B.1501. s.83) şeklinde cevap verir. Romanda Hüseyin Bey, küçük yaşlarından itibaren İsmail'i hesap sormaya hazırlayan kişi olarak yorumlanmıştır. Ceferzade'nin yazarlık üslubu olarak da nitelendirilen, "ayrı-ayrı suretlerin mükalimelerinde tehkiye ve ricetlerinde bugünün problemlerine dikkat yetirmesi" (Telmanqızı, 2005: 121) "Bakı-1501" romanında da görülmektedir.

Yazar, Şah İsmail'in Şiileştirme harekâtını ve bu sırada gerçekleşen savaşları tarihçilerin aksine, kör bir duygunun dürtüsü ile vuku bulan bir parçalanma olarak değerlendirir, iki Kızılbaş askerinin aracılığıyla Şah İsmail'in Bakü ve Şirvan seferlerini bir mezhep davası gibi yorumlar:

"Çemenlerde biter arpa,
Atlar gelir kırpa-kırpa
Güzel yar koynunda körpe
Gele, bülbülüm, gele.

Bunu eşiden Kızılbaş gazilerinden biri o birine dedi:

- Sen ölesen, düşmen de olsa ne güzel okuyur! Özü de lap bizim kimi....
- Bizim kimi olmayanda nece okuyacak? Dili dilimizden, kanı kanımızdandır. Birce boyunlarına düşüp "Aliyyen-veliyyullah" demirler." (B.1501. s.106-107).

Ceferzade fikirlerini ispatlamak için Bibihanım'ı ve Ateşkede'deki ateşe tapan yaşlı kişiyi İsmail'e karşı koyar. O, Sultan Yakup'un Alemşahbeyim'e şiiliği yayma düşüncesinin büyük bir yanlış olduğu ve bu tutumun milletin faciasına sebep olacağını

²⁸⁴ Öyle.

söylemesi gibi kurmaca olaylar tasarlar ki, bunu da yazarın dini, tarikatlara bölme karşıtı görüşlerinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.

İsmail'in son öç alışı onu daruga olarak adlandıran Özbek hanı Şeybani Han'ı savaşta mağlup ederek kafatasından kadeh yaptırarak şarap içmesi olmuştur. Bu durum halk içinden çıkan Aytekin'i şahın bu kural ve ahlak tanımayan hareketlerine dur demek zorunda bırakmıştır.

2.6.6.1.2. Şair İsmail

Şair ince duyguların hâkim olduğu bir kalp, sıradanlığı farklı yapabilen bir nefestir. Daha çok güzellikleri terennüm eden şairin gönlünde karanlık duygulara yer olmaz, şair yaşamı seven ve sevdiren bir varlıktır.

Tarihi bilgilerimize göre, Şah İsmail halk tarzında, arı Türkçede eşi benzeri bulunmayan şiir örnekleri yazan, sarayında sanata ve edebiyata büyük değer veren bir sultan şair olmuştur. İsmail'in şairlik yeteneğini eserin ilk bölümlerinden itibaren tasavvufi ve ideolojik şiir örnekleri ile göstermeye çalışan Ceferzade, başkahramanın sultan oluşundan sonra ilk eşi sayılan Tacılı Hanım'ı hatırlamaları fonunda onun aşk şiirlerini devreye sokmuş ve iki aşığın duygularının izhârı olarak vermiştir. Yine Şah İsmail'in Türkçe reformları Tacılı ile sohbetleri esnasında anlatılmıştır. Tacılı Hanım şiir ve edebiyat dilinin Fars Dili olduğu görüşünü savunduğu zaman İsmail, Türkçenin latif ve akıcı yapıya sahipliği, güzel şiir örneklerini ana dilinde de yaratmanın mümkünlüğü fikrini savunur ve “Adi²⁸⁵ deyilişdeki bir iki sözün yerini deyişdinse - şeirdir” (B.1501. s.170) der. Zamanla Tacılı'nın da düşüncelerini değiştiren İsmail ona Türkçeyi sevdirebilir.

Aytekin karakteri de İsmail'in sanatsal yanını aydınlatmak açısından önemlidir. Şöyle ki İsmail doğuda saygın hükümdarlardan biri olmasına rağmen Aytekin'in yeteneği karşısında tahtından kalkarak onun ayağına gelir, onu vezirinden alarak sarayda yaşamasını sağlar. Yazar, bu karakterin fonunda İsmail'in sarayda yaptırdığı zengin kütüphaneler ve sanat odalarını göstermiş, hatta bir ara İsmail'in bu ince davranışları karşısında Aytekin'in kalbinde biriken kin ve intikam buzlarının eridiğini, zamanla şahı sevdiğini de ima etmiştir.

²⁸⁵ Sıradan.

Şahın sanat ilgisini bir de Miskin Abdal'ın fonunda canlandıran Ceferzade İsmail'in sanat adamlarına olan ilgisini kervana katılan ozanın iç sesiyle anlatmaktadır.

“Sarayda doğma ana dilinde danışıp, yazışır. Ana dilinde okuyan hanendeye²⁸⁶, aşığa meydan verirler. Bu indiyenecen²⁸⁷ görünmemiş bir iş idi. Aşığın sarayda ne işi vardı?” (B.1501. s.264).

Yazar, romanın bazı kısımlarında İsmail'in ilk başta ince ruhlu bir şair kimliğine sahip olduğunu, savaş ve seferler sonucunda sultanlık hevesinin şair kimliğini kuşattığını ve şairliğinin şahlığına mağlup olduğunu, hâkim bakış açısıyla anlatmaktadır.

2.6.6.2. Norm Karakterler

Norm karakterler modern romanların ana ekseninde var olan, başkişilerden sonra en çok göz önünde bulundurulmuş ve olanaklılığını başkahramanla sıkı bir iletişim ağı içinde sürdüren kişilerdir. Norm karakterler “birinci derecedeki kahramanların kusurlarını yansıtmaya, somutlaştırma” (Korkmaz, 2016: 340), onları farklı açılardan gösterebilme ve kahramanı olgunlaşma sürecine itme ile yükümlüdür. “Bakı 1501” romanında Şah İsmail'i farklı yönlerden eleştiren/olumlaysan norm karakterler Bibihanım Sultanım, Aytekin ve derviş İbrahim'dir.

2.6.6.2.1. Bibihanım Sultanım

Bibihanım halk içinden çıkan, emeği zahmeti seven güzel ve cana yakın bir köylü kızıdır. Sadeliği ile Gazi Bey'in kalbini avlayan ve romanın devamında Gazi Bey'in verdiği “Sultanım Hanım” ismi ile varlığını sürdüren kahraman, halkın temsilcisi olarak sarayda kabul görmese de çalışkanlığı ile kısa sürede herkesin sevgisini kazanan ve Sovyet dönemi Azerbaycan Edebiyatında çok yaygın olan “emekçi kahraman” tipidir. Yazarın ülkü değerlerini temsil eden Bibihanım, Gazi Bey'in sarayı terk edişiyle sarayın yönetimini üstlenen eşinin zırhını, Ferruh Yesar'ın ferman yüzüğünü takarak elçileri kabul eden, at üstünde savaşı yönlendiren alp kadın tipi örneğidir.

Yazar, kendi görüş ve doğrularını bazen norm karakterler vasıtasıyla ifade eder “onları kendi adına romanda konuşturur” (Korkmaz, 2016: 341). Bibihanım ile İsmail

²⁸⁶ Şarkıcı.

²⁸⁷ Şimdiye kadar.

karşılaşmasında Bibihanım'ın "bu dava iki düşmen halk arasında getmir. Kıran da kırılan da, bir elin, bir halkın evladlarıdır. Kardeş kardeş kanı dökür." (B.1501. s.128) sözleriyle İsmail'in, şiiliği yaymak için başlattığı savaşı eleştirmesi yazarın düşüncelerini norm karakterler aracılığıyla açığa vurduğunun bir göstergesidir. Şahla at üstünde savaşan ve güreş yapan Bibihanım "düşmanını" alt etse de onu öldürmez. Bir anne merhameti ile genç yaştaki İsmail'e kıyamaz.

"Sultanım Hanım gemesini²⁸⁸ cavan oğlanın çenesinin altına dayadı. Birden onun gözleri oğlanın gözlerine zillenip durdu, döşlerinin ucu gizil dedi. Bu gözlerde ele geribe bir ifade var idi ki, bunu yalnız tabiatın ana yarattığı kadın duya bilirdi. İhtiyarsız olarak kadın cengâverin kolu boşaldı, ezeleleri²⁸⁹ sustaldı²⁹⁰. Yalnız ana gözü bu gözlerdeki nakamlığı hiss etdi." (B.1501. s.130).

Romanın en duygusal sahnelerinden biri olan bu sahnede evlat acısı yaşayan Ceferzade'nin sadece düşünce ve görüşlerini değil aynı zamanda duygularını da bu kahraman vasıtasıyla ifade ettiği görülmektedir ki, bu da "Bibihanım'a" yazarın kendini anlattığı tip özelliği kazandırmıştır. Sultanım Hanım, alpliğe özgü olan milletseverlik duygusu ile milleti küçümseyen İsmail'in elçisinin infaz edilmesi emrini verir. Namert darugayı da cezalandıran kahraman aman dilemeden son ana kadar savaşır ve meydanda tek kalınca kendini Kız Kulesinden aşağı atarak son mücadelesini de vermiş olur.

Romanın ilk sayfalarında Kız Kulesi'nin efsanesini hatırlayan yazar, Sultanım Hanım'ı da adı geçen efsanedeki, kendini kaleden sulara atan kadın kahramanla aynı tutmakta ve bir nevi efsanevi bir kahraman ortaya koymaktadır. Bibihanım'ın cengâverliği ve merhameti karşısında derinden sarsılan İsmail bilinç akışıyla kendi kendini sorgular, derin bir tesir gücü ile kızlarından birinin ismini Sultanım Hanım koyar. İsmail'i olumlayan/olgunlaştıran kahraman eş zamanlı olarak hem de şivesi, söylediği türkülerini ve giyim kuşamı ile yerel yaşamın ve kültürün yansıtıcısı konumundadır.

Bunlarla birlikte, Sultanım Hanım karakterinin tasarlanmasında bir acemilik de göze çarpmaktadır. Yazar, ilk başta kahramanı duygu yüklü tasvirlerle betimlese de Sultanım Hanım'ın yaşadığı sevgi, ayrılık, öfke gibi duyguların derinden çözülmesine yer

²⁸⁸ Küçük bıçağını.

²⁸⁹ Kasları.

²⁹⁰ Boşaldı.

ayırılmaz. Gazi Bey ilk bakışta kahramana âşık olur ve devamında Bibihanım'ın Gazi Bey'in teklifini kabul ederek saraya geldiği gösterilir.

Aynı durum Sultanım Hanım'ın saraya gelmesinden sonra da devam etmektedir. Şöyle ki ilk başta Gazi Bey'in ailesi, özellikle de anası Sultanım Hanım'ı kabul etmez daha sonra ise Yesar'ın, Sultanım Hanım'ı askeri yarışlarda görerek çok beğenmesi, eşine kadının güzelliğinden ve cesaretinden söz açması üzerine her şey yoluna girer ve ilk görüşte Gazi Bey'in annesi Sultanım Hanım'ı çok sever. Yazar, kahramanın kurgulanmasında büyük ölçüde halk anlatılarından yararlanır ve bunu romana müdahalelerle okura belli eder. Sultanım Hanım'ın kendini kaleden atması olayı büyük duygusallık ve inandırıcılıkla verilse de yazar eserde söylentilere dayanarak kahramanın ölmediğini, Çaldıran savaşına katılarak Şah İsmail'i koruduğunu yazar. Bu kurgulanış, “mucizeli kurtuluş” ve “vatan namına birlik” adına yapılsa da, her iki konunun derinden işlenmemesi romanda inandırıcılığı azaltan unsurlardır.

2.6.6.2.2. Aytekin

İkinci norm karakter olan Aytekin'in kabilesi dağılmış, ağabeyi katledilirken anne babası da kayıplara karışmıştır. Henüz 14 yaşında savaşın yıkıcı gücü ile tanışan, hayatının en güzel evresinde kul olarak alınıp satılmak zorunda kalan Aytekin, yaşadığı facialar nedeniyle gözlerinde hayat ışığı sönmüş geleceği ile ilgili hiç bir fikri arzusu olmayan köleye dönüşmüştür. Kul olarak gittiği evlerde hanımlardan hakaret, ağalardan taciz gören kahramanın bu duruma karşı koyabilecek gücü yoktur. Kaçma fırsatı olsa da, kaçıışı kurtuluş olarak görmeyen Aytekin, nereye giderse gitsin onu koruyup kollayacak birisinin olmaması nedeniyle yine şiddet ve istismarla yüz yüze kalacağının, cinsel bir sömürü objesi olacağının farkındadır. Bu yüzden kaderine boyun eğer, köle yaşamını kabullenir. “Kaçsaydı ne faydası?, Yine bu yollarda başı pozuğun²⁹¹ birine rast olacaktı, Yine elden ele geçecek idi. “ (B.1501. s.249).

Yazar, bu kahraman fonunda orta asırlarda kimsesiz bir kadın olmanın nelere mal olduğunu göstererek onu bu duruma getiren iç savaşları eleştirir.

²⁹¹ Hiç bir kurala kaideye tabi olmayan.

Selmi adlı bir hanımdan dans ve müzik dersleri aldığı sırada Şah İsmail'in derin duygulu şiirleri ile tanışan Aytekin, romanda İsmail'in tezatlı kimliğini şah/şair bağlamında en çok ortaya koyan kahraman olarak görülür. Cimri, bencil ve hasta tacir Refi'nin eline geçen Aytekin'i Refi, yüksek miktarda para karşılığında şahın sarayına cariye olarak satmak ister ve bu amaçla yola koyulur. Yazar, romanda Aytekin'in narin ve kırılğan kimliğe bürünen çaresizliğini yoğun olarak işler ki, bu da onun başkişinin hatalarını kahramanın yaşadığı olumsuzluklar düzeyinde yansıttığını göstermektedir.

Farklı durumlar karşısında adaletini ve masumiyetini koruyan Aytekin, onu erkek kılığına sokan tacir Refi'nin iğrenç ihtiraslarına karşı masumca direnirken, hasta yatağında olan tacire refakatçi olmaktan da kaçınmaz. Yazar, kurtuluşuna dair bir tek umudu kalmayan, arzuları çoraklaşmış kahramanın sefer esnasında onlara eşlik eden derviş İbrahim'i görünce kalbine doğan harareti, filizlenen umutlarını "İbrahim'e rast olandan sonra kızın gönlüne geribe bir istilik gelmişti." dizeleri ile ifade eder. Aytekin için bu sevgi/sevinç anlık olur ve bir kıvılcımdan öteye gitmez. İbrahim'in durumu kahramanın sevgi ve umutları karşısında aşılmaz bir duvar örer.

Aytekin bir norm karakter olarak başkişinin hatalarını somutlaştırma ile yükümlüdür ve bu somutlaştırma bir önceki norm karakter olan Bibihanım gibi aktif/eylemsel olmayıp daha çok iç sesleriyle sorgulanış halindedir. İster İbrahim'le olan sohbetler zamanı, isterse de Şah İsmail ile karşı karşıya olduğu anlarda başkişinin hatalarını yüzüne vurmak yerine Aytekin, vicdanının sesiyle şahı sorguya çeker:

"Katillikle şairliğin, zalimlikle şairliğin (...) bir kalbe nece sığdığını görmek, derk etmek²⁹² istedi." (B.1501. s.256).

O, sessiz bir isyanla İsmail'in hareketlerine bir anlam vermek ister. Kahramanın itirazı sadece bir kez eyleme dönüşür, fakat bu eylem başarılı olmayışı ile birlikte İsmail için de karanlık kalır, sarayında yaşayan dansözün neden ona silah çektiğini anlayamaz.

Çaldıran savaşında İsmail'in safında vuruşan Aytekin karakterinin kurgulanışında da Ceferzade modern romanlara has gerçeklik ilkesini göz ardı ederek büyük ölçüde halk anlatılarından yararlanır.

²⁹² Anlamak.

2.6.6.2.3. İbrahim

Romanda son norm karakter olan derviş İbrahim, Şah İsmail'in tarikat görüşlerinin yansıtılması için romana getirilmiş bir kahramandır. Ceferzade, romanda tarikatla ilgili araştırmalarını İbrahim'in vasıtasıyla ifade etmektedir. Burada İbrahim, şiirlerinde farklı tarikatların izleri bulunduğu için İsmail'i eleştirmektedir. Fakat İbrahim bu fikirlerini şaha doğrudan söylemek yerine daha çok Aytekin ile sohbetlerinde dile getirmektedir ve bu da başkişide herhangi bir değişim/etkilenim yaşanmasının önünü kesmektedir. Bu sebeple de hem Aytekin hem de Derviş İbrahim norm karakter olarak daha pasif/eylemsiz konuma sahiptirler.

Diğer norm karakterler gibi İbrahim de ilk başta “güzel endamı ve ışıklı siması” ile dikkat çekmekte ve derviş olduktan sonra asıl sofiler gibi bütün cismani isteklerden vazgeçerek hakka kavuşmak için çalışmaktadır. İbrahim çocuk yaşlarından âşık olduğu Nesrin'i de Konya'da bırakarak derviş arkadaşları ile birlikte çile çekmeye gider. İki âşığın son görüşünü dokunaklı bir şekilde tasvir eden yazar, tek sevgisi ve umudu İbrahim olan ve onu da tasavvuf yolunda kaybeden Nesrin'in, aşk ve tarikat arasında kalan İbrahim'in duygularını “Nesrin çadrasının altından hemayilini çıkarttı. Üzerine ince ağ herflerle “hu” ve bir aye yazılmış açık kahveyi renge çalan çehrayi hemayili İbrahim'e verdi. Gümüş zencir zerifdi, hele de Nesri'nin boyunun heraretini saklayırdı. Bu heraretden gencin klabi alışıp yandı. ... Derviş kalktı, Nesrin de kalktı. İki cavan pöhre birbirine sarılıb, bu ayrılık demlerinde biri diğerinin vücudundaki tufanı duymak, kam almak hesretiyle çırpındı. ” (B.1501. s.191-192) şeklinde aktarır.

Hazin ayrılığın ardından Ceferzade, İbrahim'in çile çekmesini ve tekâmüle ermesini anlatmaktadır. Bilindiği gibi tasavvufta insanın ilkel olandan mükemmele doğru kat ettiği yol, onun tekâmüle ermesini sağlar. Alevilik geleneğinde olgunlaşma süreci bir dervişin tasavvufta kapı olarak da yorumlanan 4 kademeyi geçmesiyle mümkündür. Bunlar 1. Şeriat, 2. Tarikat, 3. Marifet, 4. Hakikattir. Yakup Babayev'e göre şeriat Allah'ın peygamberler vasıtasıyla insana ilettiği hükümler toplusu, tarikat bu hükümleri yerine getirerek Allah'a doğru gidilen yol, mağfired hakikat ilminin derki, hakikat ise son amaç, kâmillik zirvesidir (Babayev, 2007: 35-37). Yunus Emre, şiirlerinde tekâmül evreleri üzerine yoğunlaşmış ve 4 makamın önemi onun şiirlerinde “Dervişin dört yanında dört ulu kapının olması gerekir. Bu kapılara varan nereye baksa gece gündüz

gibi aydınlık olur. ... Dört hal içinde derviş çile ve ceza çeker. Dört kapı ve kırk makamın yüz altmış menzili vardır. Bunlara eren velilik derecesine ulaşmış olur.” (Kahraman, 2017: 6).

Fakat yazar İbrahim’in çile çekmesi ve kemale ermesinde geçtiği aşamalardan ziyade onun Nesrin ve annesi ile arasındaki duygu bağlarını çözümlemiş, dervişlerin inzivaya çekilmesindeki detaylar (mağara, dervişin 40 gün içinde beslenmesi gibi) üzerine yoğunlaşmıştır. Çilesi biten derviş Alevi inancını yaymak için yola koyulur ve çarşı pazarda İsmail’in şiirlerini yüksek sesle okur. Kardeşi İsrail’in yardımı ile Sultan Selim’in askerleri tarafından gözaltına alınarak hapse girer ve hakkında infaz kararı çıkar. İnfazdan kurtulduktan sonra şahla görüşmek, ona sorular sormak için Tebriz’e doğru yol alır.

Yazar, bu görüşü detaylı şekilde ele almadan İsmail’in isteği üzerine İbrahim’in şahın sarayında yaşayıp orduya asker olarak katıldığı bilgisini vermektedir. İsmail’in seferlerini “halkı parçalamak” olarak değerlendiren İbrahim de büyük ölçüde yazarın görüşünü yansıtmakta ve diğer norm karakterler gibi Çaldıran savaşına katılarak İsmail’i savunmaktadır. Ceferzade, bu karakterin kurgulanışında da halk anlatılarından büyük ölçüde yararlanmıştır.

2.6.6.3. Kart Karakterler

Kart karakterler romanda karşıt değerlerin simgesine dönüşen ve başkişi ile çatışma halinde verilen kahramanlardır. R. Korkmaz kart karakterler hakkında “romanda tek bir özelliğin sembolü olan kart karakterler, her şeye rağmen tabiatlarındaki esas nitelikleri muhafaza ederler ve değişmezler” (Korkmaz, 2016: 342) der. “Bakı-1501” romanında başkişinin varlığını tehdit eden bir kart karakter yoktur. Daha çok norm karakterlerle çatışma halinde olan ve eylemleri/fikirleri ile romanda çatışma unsurunu oluşturan kart karakterler vardır.

2.6.6.3.1. Tacir Refi

Tacir Refi, kul çarşısından aldığı Aytekin’i saraya satmak için yola çıkmış bir kart karakterdir. Aytekin’in betimlediği kahraman ilk başta cimriliği ve kıza karşı kaba davranışları ile okurda olumsuz bir etki bırakmaktadır. Korkunç bir yüze sahip olan,

Aytekin'in "tabak" adlandırdığı, romanda tüm olumsuz değerleri kendinde barındıran, değişime açık olmayan ve bu yolla da "tek bir fikrin veya niteliğin sembolü"ne (Stevick, 2010: 170) dönüşen kart karakter korkunç yapısı ile de dikkat çekmektedir. "Refi'nin sifeti geribe idi, ele bil onun her iki ovurdundan²⁹³ ve gicgahlarından basmış, alnını, burnunu ve çenesini sert bir şekilde ileri çıkartmışlar." (B.1501. s.246).

Romanın "karanlık yüzüne" dönüşen kahramanın "en büyük kötülüğü" ise saraya satmak için götürdüğü kıza tecavüz etme isteğinde saklıdır. "Matem meşeline²⁹⁴" benzeyen gözleri ile kızı kirletmeye çalışan Refi, aynı zamanda ahlaksız bir tiptir. Aytekin ona yapılanları şaha anlatacağına yemin edince Refi korkar ve iğrenç ameliyi gerçekleştirmez. Eşkıyaların Aytekin'i kaçırmaması için Refi, kızı zorla erkek kılığına sokmakta ve bu planından memnun kalarak kendinin vezirler kadar akıllı olduğunu düşünmektedir.

Refi'nin hiç doymayan nefsinin yazar, İbrahim ile yol yürürken İbrahim'in "geceniz hayıra kalsın" sözlerine karşılık "Hayır aparasan demedi, hayrı özgeye vermezdi, hayır genişlerine çıksın dedi" (B.1501. s.260) dizileri ile anlatmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde hayır kelimesi iyilik anlamı ile birlikte fayda, kazanç, menfaat anlamları da taşımaktadır ve Refi'nin birilerine hayırlı akşamlar bile diyememesi onun menfaat düşkünü olduğunun psikolojik boyutta yansımasıdır. Refi'nin bütün değerleri ihmal ederek menfaatinin ardınca koşması onun sahrada yalnız başına ölmesi ile sonuçlanır. Onun can çekişirken son sözleri kervanbaşçıya yanındaki kulun bayan olduğu, onu saraya satıp parasını ailesine vermesi olur. Yazarın sadece kendi çıkarını düşünen insanların akıbeti hakkında: "Ele bele de olmalı idi. Yurdsuz, kefensiz, kelmesiz²⁹⁵, tövbesiz" (B.1501. s.271) şeklinde fikir bildirmesi sosyal mesaj içermektedir.

Bakü'nün zaptı zamanı sarayda olup biten bilgileri para karşılığında Hülafe Bey'e haber veren daruga Ebülfettah ve katı dindarlığı ile bilinen, kardeşi İbrahim için çıkarılan idam emrini makul gören, infaz esnasında onu taşıyan İsrail de kart karakterlerdendir. Birçok halk edebiyatı örneğinde karşımıza çıkan ikiz kardeşler Bakı-1501 romanında da İbrahim ve İsrail fonunda ele alınmakta ve bir-birine rakip olarak gösterilmektedir.

²⁹³ Yanağın alt kısmı.

²⁹⁴ Işığına.

²⁹⁵ Keleme-i Şehadet.

Özellikle kardeşine karşı küçümseyici tutumları ve katı dindarlığı ile seçilen İsrail anlatıda Refi'den sonra ikinci yozlaşmış tip konumundadır.

2.6.6.4. Fon Karakterler

Fon karakterler roman kadrosunu oluşturan, belli bölümlerin dışına çıkmadan varlığını sürdüren “en az derinliğe sahip kişi ve kişiler grubudur.” (Korkmaz, 2016: 343). Psikolojik çözümlemelerden yoksun ve sadece sosyal ortamı oluşturmakla yükümlü olan fon karakterleri “arka plan kahramanları” olarak da adlandırmak mümkündür. “Bakı-1501” romanında çok sayıda fon karakter bulunmaktadır. İsmail’in çocukluk döneminin tasvirinde rol alan tarihi kişiliğe sahip fon karakterler olarak Sultan Yakup, annesi Alemşahbeyim, ağabeyi Sultanali ve İbrahimhalil, Rüstem Mirze, İsmail’i ölümden kurtaran ve onun çektiği ıstırapları iç sesiyle okura ileten Lahican hâkimi Mirzali.

Kurmaca fon karakterlere ise Bibihanım ile Gazi Bey’in aşkını anlatan metin halkasında Gazi Bey’in nedimi Saleh, Bibihanım’ın dedesi ve komşuları gösterilebilir. Bakü savaşları esnasında okurla tanışan Dergehkulu, eşi Hırdahanım ve oğlu Bibikulu, komşuları Balahanım yerel kültürün aktarımcısı olarak, Aytekin’in babası Mehemed-Bulut, çerçi Ömeroğlu, komşuları Çiçek Karı vb. ise köy hayatının canlandırılması ve coğrafi isimlerde “saklı kalan tarihin” anlatılması için romana getirilmiştir. “Karaçı Ribâti” bölümünde adı geçen kervansaray sahibi ve ailesi, derviş İbrahim’in ailesi, derviş dostları, Nesrin’in babası, Aytekin’in, evinde kaldığı vezir ve kızları, Şah İsmail’in daima etrafında bulunan askerler ve eğlence meclislerine katılan sanatçılar anlatıda “roman heyetini” oluşturan görüntü düzeyindeki kahramanlardır.

2.6.7. İzlekler

2.6.7.1. İntikam

Romanda intikam/öç alma izleğinin hem başkışı hem de Aytekin’in şahsında işlendiği görülmektedir. İntikam alma kişinin ona yapılan haksızlık ve suça karşı verdiği bir yasadışı tepkidir. Psikologlar intikam almayı algılanan haksızlık karşılığında zarar verici bir cezanın uygulanması olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Tarihi bilgilere göre, İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd ve babası Şeyh Haydar Şirvanşahlar tarafından katledilmiş, İsmail henüz 5 yaşında iken annesi ve ağabeyleri ile birlikte hapse atılmış daha sonra ise annesi ve ağabeyleri de katledilmiştir. İsmail'in küçükken yaşadığı büyük kayıplar onun ruhunu ve bilincini yaralar ve ailesini kıyıma uğratanlara karşı kin/öfke duymasına sebep olur. İsmail yıkılmış benliğini onarmak ve suçlulara bedel ödetmek için ilk olarak Şirvanşahlar üzerine yürüyüş yapar.

Romanda da İsmail hakkında ilk malumat şeyh oğlunun dedesinin ve babasının “kanını” almak için sefere başladığı bilgisi eşliğinde ve Şirvanşah Yesar'dan öç alışı “Kızılbaşlar Ferruh Yesar'ın meyidini tapandan²⁹⁶ sonra mürşidi kâmilin razılığı ile onun kesik başını bedenine birleştirmiş, hasıra büküp od vurmuş, Yezit. Y-e-z-i-d Sultan Haydar'ın katili Yezit bağrışarak yandırmışdılar.” (B.1501. s.115) şeklinde verilmiştir. İsmail, komutan olduğu için intikam eylemi kendisi tarafından değil askerler tarafından yapılmaktadır. Yazar, eserde başkişinin öç almaya kadar yaşadığı iç sıkıntılarının, bunalımların onu öç almaya tahrik eden öfke/hiddet gibi duyguların çözümlenmesine yer ayırmaz sadece bu eylemin tasviri ile yetinir. İsmail'in Şirvanşahlardan ve Şeybani Han'dan öç alması da aynı yöntemle verilmekte ve eylem askerler tarafından yapılmaktadır.

Yenilmiş hükümdarın kafatasından kâse/kadeh yaptırmak ve şarap içmek eski geleneklerden biridir ve daha çok yenilmiş hükümdarı aşağılamak ya da onun gizemli güçlerine sahip olmak için yapılmıştır. Tarihi kaynaklarda Şah İsmail'in Şeybani Han'ın kafatasını altınla kaplattırarak kadeh yaptırdığı ve şarap içtiği bilgisi geçmektedir. Şeybani Han'ın İsmail'i küçük düşürmesi üzerine gerçekleştirilen bu eylem romanda da yerini almış ve Aytekin'in gözünden “kızıla tutulmuş kelle” olarak betimlenmiştir. İntikam duygusunu suçluları cezalandırarak “teraziye dengeleme” olarak da tanımlamak mümkündür. Kişi, uğradığı haksızlığa verdiği karşılıkla adalet ve eşitliği temin ettiğine inanır, yaralarını sarar ve kendini mutlu hisseder.

Bir kişinin kafatasından şarap içmek büyük bir intikamın, suçluya karşı duyulan güçlü bir öfke ve hiddet sonucunda gerçekleşebilecek bir eylemdir. Fakat yazar sadece Şeybani Han'ın İsmail'i daruga adlandırması üzerine savaşın gerçekleştiğini ve Dev Sultan'ın şahın emri üzerine hanın kafatasını keserek kadeh yaptırdığını anlatır.

²⁹⁶ Bulduktan.

Ceferzade, romanda şahı böyle bir ağır cezaya iten olumsuz duyguların açıklanmasına yer vermez. Aynı zamanda İsmail'in her defasında bu kadehten şarap içmekle “suçlu failden” öç alarak yaşadığı haz ve memnurluk gibi hislerin aktarılmasını da göz ardı eder ki, bu da İsmail aracılığıyla ele alınan intikam izleğinin genel bir anlatım havasında aktarıldığını ortaya çıkarmaktadır.

İntikam izleğinin bir de hayali kahraman Aytekin'in şahsında ele alındığı görülmektedir. Aytekin, İsmail'in seferleri zamanı kabilesi dağılmış, öksüz kalmış 14 yaşında bir kızdır. Genç yaşında maruz kaldığı facialardan dolayı şaha nefret eder, dans dersleri aldığı sırada şahın âşıkane gazelleri ile tanışır ve kabilesini gaddarlıkla yok eden bir kişinin ince duygulara nasıl sahip olabileceğini sorgular. İntikamdan daha çok sorgulamaya odaklanan Aytekin, şahın ikili kimliğini romanın gündemine taşıyan bir kahramandır. Fakat Aytekin, şaha olan duygularını belli etmez, karşısına dikilerek onu yaptıklarından dolayı sorgulamaz, sadece kafatasından yapılan kadehi görünce katledilen kardeşinin bıçağı ile şaha saldırır. Bu saldırı esnasında da şaha intikam almak istediğini belli etmeden bir sorgulamayla üzerine atlar.

“Piyale elden ele gezip, dolup-boşaldıkça Aytekin'in üsyanı göylere direndi²⁹⁷, gözlerini kan örttü: “Yok buradaki şair kalbi değil. Şair kalbi haksız kanların dökülmesine, kelleden piyale yapılmasına hüküm vere bilmezdi. Men görmeliyim... Men onu görmeliyim. - sözleriyle yerinden sıçradı. Meclisin ortasına cumdu²⁹⁸. Raks edercesine elini kemerine atıp, kardeşinin küçük gemesini çıkarttı ve (...) şahın üzerine atladı.” (B.1501. s.319).

Aytekin'in intikamı başarısız olmakla birlikte hem de açıklanmamış bir şekilde kalır. Saraydakiler ve şah onun akıllı dengesini kaybettiğini düşünür. Görüldüğü üzere burada da intikam izleği pasif ve belirsiz bir şekilde kurgulanmıştır.

2.6.7.2. Aşk İzleği

İster tarihi isterse de diğer roman türlerinde en sık karşılaştığımız izleklerden biri veya birincisi aşk temasıdır. İnsanoğlunun temel isteklerinden biri olan “ebedi mutluluk” aşk ile yakalanır, aşk ile yaşanır. Kişinin hayatında zenginlik, güzellik, akıl gibi temel isteklerin var olmasına karşın aşkın yokluğu onu mutsuz ve huzursuz kılar ki, buradan da aşkı insanı mutlu edebilen en önemli güç olarak tanımlamak mümkündür. Lucy

²⁹⁷ Göklere kalktı.

²⁹⁸ Atladı.

Vincent’e göre; “İnsan âşık olarak doğar. (...) Aşk insan soyunun gerçeğidir.” (Vincent, 2004: 13). Şahsi ve toplumsal yaşanmışlıkların toplamı olan romanlarda da yazar, aşk unsurunu “roman kahramanlarının hayatiyet kazanmasında ve yaşamasında, olayların yönlendirilmesinde ve aksiyonu sağlayan temel fikir güçlerin harekete geçirilmesinde” (Korkmaz, 2016: 29) bir vasıta olarak kullanır.

Ceferzade’nin bütün romanlarında aşk teması yoğun olarak karşımıza çıkmakta ve yaklaşıtııcı/değiştirici bir güç olarak algılanmaktadır. “Bakı-1501” romanında da yazar, Bibihanım - Gazi Bey, İsmail - Tacı, Nesrin - İbrahim ve Aytekin - İbrahim şahsında aşk temasını gündeme getirmiş ve daha çok lirik/romantik bağlamda ele almıştır. Romanın ilk sayfalarında Gazi Bey’in Bibihanım’a âşık olması sahnesi canlandırılmış fakat yazar, duyguların ele alımından daha çok tasvirlerin yoğunlukla verilmesine özen göstermiştir. Bu duruma değinen Akif Hüseyinov: “Biz eserde hadsiz rağbetle poetik boyalarla yaradılan bu sade kendli kızının saray hanımlarından farklı giyim keçiminin²⁹⁹ de, onların heyet bacasında göz okşayan selige sahmanın³⁰⁰ da, onlara konak düşen şahzadegilin nahar sofrasının zevkle bezedilmesinin de kolaritli resmini görürüz, ancak iki gencin sevgi duyguları derinden açılmaz” (Hüseyinov, 1986: 206) diyerek yazarı kahramanların duygularına derinlik kazandırmadığı için eleştirmektedir.

Nesrin ile İbrahim arasında yaşanan aşk Nesrin’in “hatırlamalarına” dayanmakta, çocukluk yıllarından aralarındaki dostluk ve bu dostluğun aşka dönüşmesi şeklinde aktarılmaktadır. Nesrin aşkı bir umut, bir kurtuluş olarak görür ve zalim babasından uzaklaşmak için İbrahim’e sığınmak ister. Derviş İbrahim’in şiirleri aracılığıyla “Gederem ellerde galarsan sonam” (B.1501. s.181) başlığı ile verilen bu aşk izleği İbrahim’in sufilik yolunu tutması sonucu ayrılıkla biter. Erkek kılığına girmiş Aytekin de İbrahim’i sever ve onu yaralarını saran, bütün kötülüklerden koruyabilen bir güç olarak görür. İbrahim’e âşık olan kızın çölleşmiş kalbine bir sıcaklık gelir ve umutları yeşermek ister. Fakat devrin otoriter güçleri karşısında dervişlik yapan İbrahim acizdir, bunu anlayan Aytekin aşkını kalbine gömer, yolculuk bittiğinde İbrahim’e bir kadın olduğunu söylemeden karşısında hüüngür hüüngür ağlar. İster Aytekin, isterse de

²⁹⁹ Giyim-kuşam.

³⁰⁰ Düzen.

Nesrin'in aşkı büyük umutlar ve mutluluklar vaat eden kutsal bir göçe benzer, fakat ne yazık ki her ikisinde de aşk, kavuşmadan biter/yarım kalır.

Şah İsmail ile Tacılı Hanım arasında yaşanan aşk izleği ise ilk başta yazarın şahın nikâh tarihini vermesi ile başlar. Yazar, İsmail'in aşk konulu gazellerini Tacılı'dan ilham alarak "Servim, senuberim, süsenim, sünbülüm, bircem benim, deye ilhama gelir, mehebbetden dem tutan gazellerini yazırdı" (B.1501. s.166.) şeklinde açıklar ki, burada da aşk izleği daha çok İsmail'in aşk konulu şiirlerinin yorumu niteliğindedir. İsmail ile Tacılı arasında yaşanan aşk visal/hasret bağlamında ele alınmış, şahın seferleri esnasında Tacılı'nın özlemi ve duygularını manilerle ifade etmesi şeklinde aktarılmıştır.

2.6.7.3. Vatan Sevgisi

Tarihi romanlarda yazarların yoğunlaştığı konulardan biri de vatan sevgisidir. Vatan, toplumların varlığını sürekli kılan ve onları milletleşme sürecine götüren bir coğrafya parçasından daha öte değerlere sahip olan mekândır. "Bakı 1501" romanında izleksel olarak vatan sevgisi Şah İsmail'in şahsında, onun hizmetleri doğrultusunda ele alınmıştır. Şah İsmail tarih sahnesine çıktığı andan itibaren Şirvanşahlar, Akkoyunlular ve Karakoyunlular olarak parçalanmış, birbirilerinden ayrı düşmüş Azerbaycanlıları tek vatan altında birleştirmek için uğraşmış, bütün seferlerini bu amaçla gerçekleştirmiştir. Romanda da Şah İsmail'in dedesi şeyh Cüneyd'in mezarı üzerinde yemin ederek "Men derbeder vatani bacardıkca birleşdireceğim, dilimize, edebiyatımıza, şiirimize, musiki sanatımıza, rövnek vereceğim. Dilimizi dünyada tanıtacağam, âşıklarımıza saraylarda yol vereceğim" (B.1501. s.161) demesi onun kısacık ömründe her şeyi vatanın birliği için yaptığını göstermektedir.

Birleştiricilik millet ve vatan olmanın başlıca şartıdır. R. O. Arık da, bu duruma değinerek vatanın doğuşunu şu şekilde tarif etmektedir:

"İnsan kütlesinin bu adsız coğrafya üstünde yaşama ve mesut olma şartlarını yaratırken birleşmeleri, birleşik kütlelerin zaman içinde müşterek hareketleri, milletin ilk büyük şartını meydana getirir. Bu andan başlayarak kütle coğrafyaya damgasını vurmuştur. Artık bu kütle doğuşun karanlığını yırtmış, insan toprağın ve toprak insanın adını almıştır.... Vatan doğmuştur." (Arık, 1969: 3).

Kültür, dil ve din birliği milleti millet yapan değerlerdir ve İsmail de farklı mezheplere ayrılarak birbirine düşman kesilmiş Azerbaycanlıları birleştirmek, tek vatan, tek millet yapmak ister. İsmail'in bir Safevi şeyhi olarak savaflara başlaması, bazılarının onu bir mezhepçi olarak görmesine neden olmuştur. Fakat onu suçlayan herkese “men halayiki birleştirem” (B.1501. s.335) diye karşılık veren İsmail, tek amacının güçlü bir devlet oluşturmak olduğunu söyler.

Tek din düşüncesi ile birlikte İsmail'in vatana en büyük hizmeti dil reformlarını gerçekleştirmesi olmuş, onun zamanına kadar sarayda ve orduda yaygınlaşan Farsçaya karşın bir Türk olarak sade Azerbaycan Türkçesini seçmiş, devlet fermanları ile birlikte Hatayi mahlası ile kaleme aldığı şiirlerini de saf Türkçe ile yazmıştır. Kaynaklarda Azerbaycan Dilinin “saraydan tutmuş yüksek rütbeli muteber şahısların evlerine kimi yayılmış ve netecede ele olmuştur ki, şahın hürmetini kazanmak isteyen her kes bu dilde danışır” (Xudiyev, 1997: 203) bilgisi yer almaktadır ki, bu da İsmail'in Türkçeye verdiği değerin göstergesidir. Ceferzade romanda İsmail'in dil reformlarını alkışlar ve onu okuruna “vatan fedaisi” olarak tanıtır.

Romanda İsmail'in ana dili sevdası, ilk başta şiir meclislerinde Türkçenin önemini anlatması, dilin milleti yaşatan değer olduğunu söylemesi ile başlar. İsmail, Arabistan'ın “göbeğinde” oturup Türkçe ile divan oluşturan Fuzuli'yi asıl hüner sahibi adlandırır, kendisi de hem şiirlerini hem de fermanlarını, saf Türkçe ile yazarak ana dilin gelişmesi ve yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Şah İsmail aynı zamanda halk edebiyatına ve sanatına da büyük önem veren, “çoban edebiyatı” diye küçümsenen sözlü kültürü sultan edebiyatı yapan az sayıdaki hükümdarlardan biri olmuştur. Ceferzade eserde İsmail'in bu faaliyetlerini Kurbanî'ye ve Miskin Abdal'a verdiği desteğe dayanarak açıklamış, şahın halk sanatçılarına yaptığı bağışların yazılı evraklarını romana ekleyerek bu yöndeki fikrini güçlendirmiştir.

Eserin sonunda İsmail'in: “Fethler edib parça-parça bölünmüş diyarımızı kılınc gücüne birleştirmeye çalıştım. Vatanın bir sıkma torpağını bir ovuc kıızıldan, dilimizin bir küçük sözünü bir ölçü lel cavahiratdan üstün bildim. Her ikisinin – Vatanımızın ve dilimizin ebediyeti için. Ne bacardımsa onu eledim. Yahşı ne başlamışamsa onu göyerdin. Size üç emanet koyup eren babalar: dilimiz, geyretimiz, Vatanımız-can sizin can onlar emaneti” (B.1501. s.374). – şeklindeki vasiyetini onun şah olduğu dönemde

vatan ve dil birliği için yaptığı faaliyetlerinin topyekûnu olarak değerlendirmek mümkündür.

III. BÖLÜM

FERMAN KERİMZADE’NİN TARİHİ ROMANLARI

3.1. FERMAN KERİMZADE’NİN HAYATI

Azerbaycan edebiyatının en önemli romancılarından biri olarak bilinen Ferman Kerimzade 3 Mart 1937 yılında Ağrı dağının eteklerinde yerleşen ve Azerbaycan’ın eski yurtlarından biri olan Vedibasar ilinin Büyük Vedi köyünde doğmuştur. 1937 yılı Sovyet yönetimindeki devletlerin tarihine “kıyım ve terör” yılı olarak geçmiştir. Stalin’in emriyle birçok yazar, şair, sanat ve devlet adamları düşüncelerinin Sovyet yönetim siyasetine ters düştüğü gerekçesiyle yok edilmiştir. Bu dönemde olaylardan nasibini alan Azerbaycan da H. Cavit, A. Cevat, M. Müşfik vb. gibi seçkin aydınlarını kaybetmiştir. Prof. Dr. G. Kazımov, Ferman Kerimzade’nin 1937’de tam da Azerbaycan edebiyatının büyük kayıplar yaşadığı bir yılda doğmasını, gelecekteki faaliyetlerini edebiyat ve sanat adına “yeniden doğuş” olarak değerlendirmektedir.

“Halkımızın en ganlı-gadalı günlerinin birinde, 37-ci ilde bu ilin gurbanları olan büyük yazıçılarımızın birinin evezi ³⁰¹ kimi Ferman doğulmalıymış, çetin ve mürekkebe bir zamanda Şah İsmail kimi ölmez obrazları ile milli özünü derkin parlak nümunesini yaratmalıymış, halkımızın ümumi ayılma ve dirçelişine, müstegillik ve hoşbeht hayat uğrındaki mübarizesine kömek etmeliymiş ve bu yolda öz canını kurban vermeliymiş...” (Kazımov, 2009: 472).

Vedibasar’da hatırı sayılan kişilerden biri olan babası İsmail Şihelioğlu, Vedi’nin savunmasında Taşnaklara karşı savaşmış, Sovyet yönetimi kurulduktan sonra ise milis reisi ³⁰² olarak çalışmıştır. Kerimzade, yazılarında babası İsmail Şihelioğlu’nun Vedibasar’ın meşhur kaçaklarından olan Kaçak Kerim’in torunu olduğunu ve herkesin köyde onu “Şihelioğlu” diye çağırdığını göstermektedir. Ayrıca Kerimzade’nin babasının dürüst bir kişiliğe sahip olması yazarın eşi Halide Hanım’ın dilinden “O kişi o kadar dürüst bir adam olub ki, kolhozda partkom ³⁰³ işleyen kızına deyermiş heyete

³⁰¹ Eşdeğer.

³⁰² Emniyet müdürü.

³⁰³ Parti başkanı.

girmemiş ayakkabılarını çıkart çırp³⁰⁴, birden içinden heyetimize bir buğda düşer, haramlık olar.” (Abbasklı, 2019: 6) şeklinde verilmiştir.

Kerimzade'nin annesi Gerner Hanım ise okuryazarlığı olan mert bir kadındır. Yazar, anılarında halk edebiyatı konusunda bilgili olan annesinin at binerek köylerdeki toplantılara katıldığını ve silah kullandığını belirtmektedir. Kerimzade'nin babası, ailesine bağlı bir kişi olmuş yazar için güç ve cesaretin simgesine dönüşmüştür. Hatta Kerimzade çocukluk yıllarını anlatırken İkinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya'yı kasıp kavuran “Adolf Hitler'in sırf babasından korktuğu için onların köylerini işgal etmediği” düşüncesine vardığını bildirmektedir. Annesini de aynı derecede seven yazar, anısını yaşatmak adına kızlarından birine annesinin ismini vermiştir. Evin son çocuğu olan Ferman Kerimzade kendisi hakkında şunları söylemektedir: “Evin sonbeşiyi olduğuma göre meni bir az erköyün böyütmüşdüler. Tez-tez küsürdüm. Küsende de, deyirdim:

-Menim kartoçkamı³⁰⁵ verin men çıkıp gedirem.” (Kerimzade, 1988: 117).

Ferman Kerimzade İlkokulu Vedibasara'da tamamlamıştır. Küçük yaşlarında Latin alfabesini öğrenen yazar kitap okumaya istekli olmuş, hatta her akşam evlerine gelen komşulara önce gazetelerdeki günlük haberleri daha sonra ise Jul Verne, Stevenson gibi yazarların romanlarını okumuştur. Yazar, güzel okuma yetisine sahip olsa da “okuma merakı” onu derslerinden alıkoymuş, hatta ilkokul 3. sınıfta notları düşük olduğu için “sınıfta kalmıştır”³⁰⁶.

1951 yılında Sovyet yönetimi, Azerbaycanlıların Vedibasara ve etraf illeri terk etmesini öngören Göç kanununu çıkarır. 1828 yılından başlayarak Ermenilerin kadim Azerbaycan topraklarında yerleştirilmesinin son hamlesi olan bu kanun yüzünden Ferman da ailesi ile birlikte Beylagan'a taşınmak zorunda kalır. İnsanların serin ve ılımlı iklimden daha sıcak ve kurak bölgelere zorunlu göç sonucunda birçok Vedili hayatını kaybetmiş veya ağır hastalıklara yakalanmıştır. F.Kerimzade'nin ailesi de bu üzücü olaydan nasibini almış ve bütün mal varlığını Büyük Vedi köyünde bırakan aile Beylagan'da zor günler geçirmiştir. Kerimzade o günleri şöyle hatırlamaktadır:

³⁰⁴ Silkelemek.

³⁰⁵ İkinci Dünya Savaşı Yıllarında ekmek ve diğer besinleri mağazalardan ala bilmek için verilen değerli evrak. Kartoçka kişi başına verilirdi ve üzerine alınabilen besin miktarı yazılmaktaydı. 1990 yıllarındaki Karabağ savaşı zamanı kartoçka sistemine geçilmişti.

³⁰⁶ Öğrencinin ders notları çok düşük olduğunda bir üst sınıfa geçememe.

“Beylagan’dan ayağımda galoşla ³⁰⁷ Bakı’ya üz tuttum okumak ³⁰⁸ için.”
(<https://kayzen.az/blog/yazar/25843/f%C9%99rman-k%C9%99rimzad%C9%99.html>).

Yurdundan sürülen yazar, Vedibasars’ın kadim tarihini, son derece güzel doğasını, burada yaşayan insanları ve burada gerçekleşen olayları, birçok hikâye ve romanlarına konu etmiş, Vedibasars’la ilgili anılarını “Vedi’nin yanı dağlar” oçerki ³⁰⁹ ile okura iletmiştir. Yazar, Vedibasars’ın ihtişamlı tarihini “Bir defe Türk şairi Nizameddin Onk’la sohbet edirdik. O soruşdu:

-Hansı yerdensiniz? Dedim, Vedibasars’dan. Teccüble ³¹⁰ dillendi.

-Efendim, Vedibasars’dan sergerde çıkar, yazar çıkmaz.” (Kerimzade, 1988: 108) şeklinde aktarmıştır.

Ortaokulu ve liseyi Beylagan’ın farklı köylerinde okuyan Kerimzade tarih bölümünü kazanmak için sınava girmiş fakat sınav sonucu ile ilgili bilgi alamayınca ressamlık okuluna başvurmuştur. Yazar, çocuk yaşlarından resme olan ilgisini “Usub eminin ³¹¹ büyük oğlu Yadulla Yerevan Pedagoji teknikumunda ³¹² okuyanda onu görmüştüm. Sifetinin çizgileri yâdıma gelmir. Ama büyük ağ kağızlarda “Peleng ³¹³ Derisi Geymiş Pehlivan” eserine Toidzve’nin illüstrasiyelerinden çekdiyi şekiller gözlerimin önünden getmir. Onları saklamak için Usub emi bizim eve koymuşdu, tez-tez bakırdım” (Kerimzade, 1988:116) şeklinde anlatmaktadır. 1955 yılında Ezim Ezimzade adına Ressamlık Okulunu kazanan Kerimzade 1960 yılında okulu birincilikle bitirir. Çizdiği resimlerle birçok yarışma ve sergilere katılan yazar çok sayıda ödül kazanmış, 1960-1965 yıllarında İsmayılı’da ve Beylagan’da öğretmen olarak çalışmıştır. Kerimzade öğretmenlik faaliyetinin yanı sıra şiir, hikâye ve oçerkler yazmış, eserleri gazetelerde yayınlanmıştır. “F. Kerimzade “Yükseliş” (İmişli) rayon gazetine emekdaş ³¹⁴ gönderilir.

³⁰⁷ Genelde fakir insanların giydiği rezin ayakkabı.

³⁰⁸ Eğitim almak.

³⁰⁹ Oçerk Rus edebiyatında yaygın olan yazarın gördüğü, şahit olduğu olaylardan bahs eden anlatı türü.

³¹⁰ Şaşkınlıkla

³¹¹ Amca.

³¹² Yüksek okul

³¹³ Kaplan.

³¹⁴ Muhabir.

Semereli emeyi³¹⁵ neticesinde şube müdürlüğüne teyin olunur ve çok geçmir ki, gazetin mesul kâtibi³¹⁶ vezifesine ileri çekilir.” (Babayeva, 2004: 10.)

Ferman Kerimzade ressamlık okulunda eğitim aldığı süreçte eşi Halide Hanım’la tanışmıştır. O zamanlar Tıp fakültesinde eğitim alan Halide Hanım 19, Kerimzade ise 21 yaşlarında imiş. İlk başta Ferman’ın, arkadaşına âşık olduğunu sanan Halide Hanım, yazarın yazdığı mektupları okuduktan sonra Kerimzade’nin onu sevdiğini anlar. Yazarın kalem arkadaşları ve ailesi birkaç kez kız istemeye gitseler de Halide Hanım’ın babası bu evliliğe razı gelmez. Çaresiz kalan Ferman Kerimzade kendisi de kız istemeye gider ve kendini bey adayının yakın arkadaşı olarak tanıtır. Fakat ailesinin Halide Hanım’ın genç ve henüz öğrenci olduğuna dayanarak “hayır” demesine karşın Kerimzade ve Halide Hanım kaçarak evlenirler. Yazar, üç kız, bir oğul babası olmuştur.

Ferman Kerimzade 1965 yılında Moskova Sinema Enstitüsünün Senaryo bölümünü kazanmış, 1967 yılında bu bölümden mezun olmuş, “Azerbaycan Devlet Televizyon ve Radyo Komitesinde senarist, tercüman ve redaktör olarak çalışmıştır.” (Topal, 2019: 7) 1968 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliğine ve “Azerbaycanfilm” Kinostüdyosuna üye olmuştur. 1970 yılında ailesi ile birlikte Bakü’ye taşınan yazar, “Edebiyat ve İncesenet” gazetesinde şube müdürü, Şüvelan Yazarlar Evi’nin yönetmeni olarak çalışmıştır. Yazarlığıyla gönülleri fetheden Ferman Kerimzade ressamlık mesleğini de unutmamış, boş vakitlerinde ressamlarla görüşerek fikir alışverişinde bulunmuş, bazen ressamların çizdiği portrelere düzeltmeler bile yapmıştır.

1988 yıllarından başlayarak Ermeni Azerbaycan ilişkileri keskinleşir ve Azerbaycanlıların ata yurtlarından zorla sürülmeleri daha aktif bir hal alır. Fakat Sovyet yönetiminin bu olayları görmezden gelmesi Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı daha acımasız ve ağır suçlar işlemesiyle sonuçlanır. Bu durum yurttaşlarıyla aynı kaderi paylaşan Ferman Kerimzade’yi de rahatsız eder. O, adaleti sağlamak adına toplantı ve eylemlere katılarak, halkı göç ve katliamlara sessiz kalmamaya çağırır. Kerimzade 1988 yılında oluşturulan “Karabağ Halk Yardım Komitesi”ne üye olur ve Karabağ’dan göç ettirilen soydaşlarının Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgilenir. Hatta göç ettirilen bir takım Azerbaycanlıyı yanına alarak

³¹⁵ Çalışkanlık.

³¹⁶ Yazı işleri müdürü.

Moskova'ya gider ve Gorbaçov'la görüşmeye çalışır. 17 Mart 1989 yılında göçmenlerin Terter'e yerleştirilmesi sırasında felç geçirerek vefat eder.

Eşi Halide Hanım ve kızı Yegâne, Ferman Kerimzade'nin Milli İstihbarat Teşkilatı tarafından “etkisiz hale getirildiği” düşüncesindedirler. İlk kalem tecrübesi olan “Karlı Aşırım” romanında yazar Sovyet yönetiminin milletlerin milli-kültürel değerlerini yok etmeye yönelik bir sistem oluşturduğunu, zengin-fakir adı altında kurgulanan iç savaşları gizli imalarla okurun hafızasına işler. Bu sebeple istihbaratın dikkat merkezinde olan Kerimzade takip edildiğini anlar ve eşi Halide Hanım'a “...eger meni tutsalar intihar edecem” (Qiyas, 2020: 16) der.

Ömrünün 52. baharında ebediyete kavuşan Kerimzade hakkında yakın arkadaşı Sabir Rüstəmhanlı “Ferman'ın uşak gülüşü kadar saf kahkahası, yumuşak, yüreğe işleyen sesi, vahtından tez ağarmış saçları, kederli bakışı, zarafatı, adi sözden dolan gözleri, temkini, yüksek şairane ruhu, bitip tükenmeyen hayat eşgi ve mağrur görkemi vardı” der. (Rüstəmhanlı, 1989: 7) Yazar hem görünüş (bembeyaz gür saçları ile) hem de karakter yapısına göre Ağrı dağına benzetilmektedir. “O, içindeki göynertisi, tüstü-dumanıyla sanki Ağrı dağıydı.” (Abbaslı, 2017: 13), “Ferman Kerimzade benim için Ağrı dağıdır, saçları Ağrı'nın karı, hatırası Ağrı dağının azametidir.” (Qiyas, 2020:17) Ferman Kerimzade, Karabağ olaylarının alevlendiği ilk dönemlerde bu olaylardan etkilenecek vefat ettiği için akranları tarafından “şehit yazar” olarak da anılmaktadır.

3.2. ESERLERİ

3.2.1. Hikâyeleri

Henüz çocuk yaşlarında edebi eserler okumaya pek hevesli olan yazar, anılarında ilkokul 3. sınıfta bir tiyatro eseri yazdığını ve Abbasgulu Bey Şadlinski'nin torunu Azer'le köyün eski camisinde prova yapmak istediklerini bildirmektedir. Ordubadi'nin “Kılıç ve Kalem”, M. İbrahimov'un “Gelecek Gün” gibi romanlarını mütalaa eden Kerimzade hikâye, şiir, uzun hikâye, öçerk ve roman türünde birçok örnekler vermiş, edebiyata 1959 yılında Azerbaycan Gençleri gazetesinde yayınlanan “Kırk Bir Nömrəli Ayakkabı” hikâyesi ile gelmiştir. Yazar, 1959-1980 yılları aralığında Azerbaycan Gençleri, Azerbaycan, Edebiyat ve İncəsənət, Sovyet Kendi, Yükseliş, Ulduz gibi dergi ve gazetelerde hikâyelerini yayınlamıştır. Yayımlanan hikâyeleri şunlardır:

1. “Kırk Bir Nömreli Ayakkabı”
2. “Talada”
3. “Ana”
4. “Emine Hala”
5. “Tutdum Orucu İremesanda³¹⁷”
6. “Hop-hop”
7. “Gız Galası”
8. “Yukarı Mertebe”
9. “Men Ne Üçün Mehkum Oldum”
10. “Dağ Çayının Bayatısı”
11. “Men Gözel Ahtarırdım³¹⁸”
12. “Okşarlık”
13. “Mis Gazan”
14. “Toy Toğlusı”
15. “Kınalı”
16. “Evrika”
17. “Ölüler Yalan Danışmır”
18. “Ümid”
19. “Ömrümüz-Günümüz”
20. “Sonuncu Eksponat”
21. “Bestekâr”

Yazarın hikâyeleri sayıca fazla olmasa da konu açısından rengârenktir. Bu hikâyelerde Kerimzade’nin kahraman yaratma ve anlatım tekniklerini ustaca uyguladığı görülmektedir. Hikâyelerinde daha çok İkinci Dünya Savaşı ve bu savaşın topluma yaşattığı acıları konu edinen yazar, anlatılarda savaş mağdurları ve savaş sonrası yaşam üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra Kerimzade hikâyelerde aşk, liyakat, güzel ahlak konularına da önem vermiş, eserlerinde okura cesaret, dürüstlük, merhamet gibi sıfatlar aşılamıştır.

³¹⁷ Ramazan ayında.

³¹⁸ Arıyordum.

Kerimzade, farklı türde yazdığı eserlerinde olduğu gibi hikâyelerini de, duyduğu, şahit olduğu gerçeklerden hareketle kaleme almış, arkadaşı Zülfügar Hesenov'un anlattığı bir olayı temel alarak yazdığı “Toy Toğlusı” hikâyesine “Zingirov” isimli film de çekilmiştir.

Hikâyelerinde cesur kadınlara yer veren Kerimzade, “Dağ Çayının Bayatısı” hikâyesinde annesi Gemer Hanım ve dayısı Halil'i birer kahraman olarak ele almıştır. Hikâyelerde tabiat ve eşya-mekân tasvirleri yoğunluk teşkil etmekte ve yazar, olay örgüsünü bu teknikler üzerinden kurgulamaktadır.

3.2.2. Şiirleri

Daha çok emek, savaş, vatan sevgisi, tabiat ve aşk konularını içeren şiirler kaleme alan Ferman Kerimzade, şiirlerinde duygularını coşkulu bir dille anlatmış, şiirlerini düzyazı ve nazım şeklinde yazmıştır. İlk kalem tecrübesi 1963 yılında “Sosyalist Sumgayıtı” gazetesinde yayınlanmış olan “Arzular” şiiridir. Yazar, şiirlerini aynı zamanda “Sovyet Astarası”, “Azerbaycan Müellimi”, “Genc Müellim”, “Yükseliş” gibi gazetelerde yayınlattır. Eliğa Kürçaylı, onun şiirleri hakkında şu kanıya varmaktadır: “Şeirlerinizi okudum. Hiss olunur ki, üzerinizde ciddi işleseniz yahşı şeirler yaza bilersiniz.” (Sovet Astarası, 1970: 4) Kerimzade'nin 1963-1976 yılları aralığında yazdığı şiirler aşağıdakilerdir:

1. “Arzular”
2. “Payızın Tonunda”
3. “Mensur Şeirler”
 - 3.1 “Kalkan”
 - 3.2 “Yaşa Seni Ürek”
 - 3.3. “Kız ve Deniz”
 - 3.3. “Külek Sen Ne Edirsən”
4. “Baharda”
5. “Nenelerim”
6. “Ömür”
7. “Benövşe Bende Düşe”
8. “Neğmeler”
9. “Şeirler”

10. “Odlar Yurdu”
11. “Sönmez Güneş Kimi”
12. “Çay Yığan Kızlarımız”
13. “Menim İş Yerim”.

Kerimzade'nin şiirlerinde sade Türkçe ve akıcılık hâkimdir. Şiirlerinde tabiat tasvirlerinden yararlanan yazar, özellikle ilkbaharda doğanın renklerini, tabiatın uyanış ve coşkusunu etkili bir dille anlatmaktadır.

Yazar, Mensur Şiirleri alegorik tarzda yazmış, “Kalkan” şiirinde savaş sonrası müzeye verilen kalkanın dilinden savaşı betimlerken, “Kız ve Deniz”, “Külek Sen Ne Edirsen” şiirlerinde ise tabiat olaylarını denizin ve rüzgârın şahsında ele alarak farklı bir biçimde yorumlamıştır. Mensur Şiirler dizesinde yer alan “Yaşa Seni Ürek” şiirinde ise yazar, kahraman olarak dostlarının sevincine sevinen, kederine kederlenen bir yürekten bahsetmektedir. Kerimzade, bu şiirinde kendi karakterini, kalbi geniş ve arkadaş canlısı biri olduğunu anlatmakta, bu meziyetler için kalbine teşekkür etmektedir. “Dostumun biri dissertasiya³¹⁹ müdafie etdi. Üreyime sevinç geldi. Başka bir dostumun kitabı çap olundu, ele bildim üreyim evvelki yerinden biraz daha hündüre kalktı. Bir başkası ehtiyatsızlık edib maşınla adam vurdu. Ele bildim teker altında kalan benim üreyimdir.” (Kerimzade, 1965: 4).

Şiirlerinde dönem şartlarından hareketle emek ve emekçi insanı övgü dolu kelimelerle betimlerken bu dizelerde Hazar Denizi ve dağlar gibi mekânlara dikkat çekmiş, Köroğlu gibi halk kahramanlarına sık sık hitap etmiştir. Yazar, “Sönmez Güneş Kimi” şiirini İmadeddin Nesimi'nin anısına ithaf etmiş, şairi hak adalet yolunda kurban giden şehit adlandırmıştır.

Kerimzade'nin “Benövşe Bende Düşe” şiiri özlemli duygularla yazılmış bir şiirdir ve bu şiirde yazar, halk oyunlarından olan “Benövşe Bende Düşe” oyununu ele almış, bir zaman okulda kızlı erkekli oynadıkları oyunu, kızların kazanmak için koşturmacalarını zarif bir dille anlatmıştır. Bugün ise bahsi geçen kızlar evlenme çağındalar ve şair sınıf arkadaşlarını düğün evlerinde, bir zaman onlarla “Benövşe Bende Düşe” oyunu oynayan kızları gelin olarak görmektedir:

³¹⁹ Doktora tezi.

“Sizleri köçen gördük,
 Bundan sonra her toyda.
 Sen ne vaht köçeceksen.
 O biri kızlar kimi?
 Göze az-az deyirsen
 Uzak yıldızlar kimi.” (Sovet Astarası, 1970: 4).

Kerimzade 1988 yılında kaleme aldığı “Vedi’nin Yanı Dağlar” isimli oçerkinde çok sayıda şiir parçaları ve maniler de ilave etmiş, bu dizelerde ata yurdu sayılan Vedibasara’da bulunan çayları, dağları, ünlü ozanları hatırlamıştır. Oçerke dâhil edilen şiirler yazarın önceki yıllarda yazdığı şiirlerden büyük ölçüde ayrılmaktadır. Şöyle ki Kerimzade’nin ilk şiirlerinde iyimserlik, sevinç, coşku gibi pozitif duygularla çevrelenen okur, son şiirleri adlandırabileceğimiz eserlerinde ise tarih kokan eski yurtların yalnız kalması, ellerin zorunlu göçünden sonra çayların kuruması, mezarların dağıtılması gibi acı verici duygularla baş başa kalmıştır. Oçerke dâhil edilen her bir şiir parçası yalnız kalan yurtların “çığlık sesleri” niteliğindedir.

Dedem Korkut bu dereden keçibdi.
 Buz bulaktan, gür bulaktan içibdi.
 Bu kayanı tambur gibi seçibdi.
 O daşlarda mahnısını çalıbdı.
 Korkut gedib tambur burda kalıbdı.

Vedi’nin yanı dağlar,
 Yüreği, canı dağlar.
 Burada bir el var idi.
 Siz deyin hanı dağlar? (Kerimzade, 1988: 106, 134).

3.2.3. Uzun Hikâyeleri

1960 yılından itibaren Kerimzade uzun hikâyeler yazmış, bu eserleri ilk başta “Yükseliş”, “Ulduz” gibi gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Yazarın ilk kalem

tecrübesi 1960 yılında yazdığı “Kızıl Külçesi”³²⁰ eseridir. Yayınlanmış uzun hikâyeleri şunlardır:

1. ”Kızıl Külçesi”
2. ”Heykel Dile Gelir”
3. ”Hallı Maral”
4. ”Yadigâr Mahnı”
5. ”Toy davetnamesi”

Yazar, uzun hikâyelerinde insan ve onun manevi dünyası üzerine yoğunlaşmış, insanoğlunun farklı durumlar karşısında sergilediği liyakat ve haset, mertlik ve namertlik gibi karakteristik özelliklerini gerçekçi bir anlatım tarzıyla okura sunmuştur. Uzun hikâyelerin incelenmesi zamanı yazarın insanın maddi ve manevi dünyasını tarihi olaylar eşliğinde kaleme aldığı görülmektedir.

İlk uzun hikâyesi olan “Gızıl Külçesi” eserinde yazar, 1900’lü yıllarda Taşnaklar tarafından Nahcivan’da gerçekleştirilen soykırıma dikkat çekmiş, bu olaylar esnasında yurdunu koruyan yiğit Nahcivanlılar ve sadece kendi menfaatini düşünen korkak zenginleri ele almıştır. “Gızıl Külçesi” eseri XIX. yüzyıl Azerbaycan ressamlarından ve aslen Nahcivanlı olan Behruz Kengerli’nin anısına ithaf olunmuş, ressam hikâyenin başkahramanı olarak konumlandırılmıştır. Hikâyede Kengerli’nin maddi sıkıntılarla geçen yaşamı ve ressamlık yeteneği söz konusu olmuştur. Hikâyenin ismi ile yazar, zengin yeteneğe sahip yoksul ressam ile zengin yaşama sahip karaktersiz kişileri karşılaştırmıştır.

“Heykel Dile Gelir” ve “Yadigâr Mahnı” uzun hikâyelerinde ise emekçi insan karakteri kurgulanmış, işinde dürüst ve cesaretli insanlarla kolay yoldan başarıya ulaşmak peşinde olan, bunun için ahlak ve vicdanını durmadan harcayan zıt kutuplar yüz yüze getirilmiştir. Adı geçen uzun hikâyeler “iyilerle” “kötülerin” savaşı üzerine kurulmuş, zor ve meşakkatli sınavlardan geçen “iyilerin” “kötüler” üzerindeki zaferi ile sonuçlanmıştır.

Yazar, başka eserlerinde olduğu gibi uzun hikâyelerinde de yoğun olarak tabiat tasvirlerinden yararlanmış, olayların baş gösterdiği mekânları harikulade doğası ve

³²⁰Külçe altın.

manzaraları ile betimlemiştir. Özellikle “Oğlum Aziz’e ithaf edirem” (Kerimzadə, 1969:5) başlığı ile yazılan “Hallı Maral” uzun hikâyesinde Kerimzade, tabiat ve canlı âlemi etkili bir şekilde okurun gözleri önünde canlandırmak suretiyle ona her bir vatandaşın tabiat ve canlıları korumakla sorumlu olduğunu iletmiştir.

3.2.4. Oçerkleri

Anlatıya dayalı edebi türler içerisinde yerini alan “Oçerk” “çevresini tasvir etmek, betimlemek, tanımlamak, listeni tutmak, çizmek anlamlarına gelen очеркаты³²¹ fiiliyle ilgili bir terimdir.” (Özdemir, 2016: 109) ve daha çok sosyal olayları anlatan metinleri kapsamaktadır. Yazar oçerklerde yoğunluklu olarak şahit olduğu olayları anlatmakta, anlatıda gerçek kişileri (sanatçı, siyasetçi veya emek insanı) tasvir ederken onların isim ve soy isimlerini olduğu gibi aktarmaktadır.

Türk edebiyatında portre ve deneme türleri ile benzerlik teşkil eden oçerklerde Ferman Kerimzade emekçi insanları, Azerbaycan’ın farklı bölgelerinde bulunan köy, okul ve farklı kurumları tasvir etmektedir. Yazarın 1961-1989 yılları aralığında “Pioner”, “Ulduz”, “Edebiyat ve İncesenet”, “Kommunist”, “Azerbaycan” gibi gazete ve dergilerde yayınlanan oçerkleri aşağıdakilerdir.

- “Beylagan Torpağında”
- “Dalğagıran”
- “Dağların Koynunda”
- “Işık”
- “Sergi”
- “Leytenat³²² Tahir İsəyev”
- “Şahbulağ’ın Suyu Karabağ’ın Çöreyi”
- “İsti Gölge”
- “Sözsüz Nağıllar”
- “Muğam, Mil ve Kürdü Düzenlerinde”
- “Bir Damcı³²³ Ter”
- “Burda Bir El Var İdi”

³²¹ Rusça çizmek anlamına gelen kelime.

³²² Teğmen.

³²³ Damla.

- “Elhan’ın Kino Dünyası”
- “Adamlar ve Rakamlar”
- “Bu Dağda Maral Gezer”
- “Vedi’nin Yanı Dağlar”
- “Hatayi Möcüzesi”

F. Kerimzade’nin oçerkleri arasında “Vedi’nin yanı dağlar” oçerki önemli bir yer kapsamaktadır ve adı geçen oçerk yazarın 1937-1951 yıllarında yaşadığı Vedibasarı ili hakkındadır. Bilindiği üzere 1988 yılından başlayarak Ermenilerle Azerbaycanlılar arasındaki karşı durmalar yoğun bir hal almış, Ermeniler silah gücüyle Azerbaycanlıları yurtlarını terk etmek zorunda bırakmışlardır. Böyle bir durumda Kerimzade, Âlim Gasımov’la birlikte Vedibasarı iline gitmiş, terk edilmiş köyleri karış karış gezmiş, bu toprakların kadim Türk yurdu olduğunu tarihi delillerle açıklamıştır.

Oçerkte yer alan tarihi açıklamalar yazar tarafından “geçmiş ve bugün” bağlamında ele alınmış ve zamanla köylerin boşaltılması “Bağcacık dağ döşünde³²⁴ bağlı bahçalı küçük bir köy idi. Çay kenarında yaşıl biçenekler³²⁵ ilahi bir temizlikten haber verirdi. Bu yıl o yerlere gitmişdim ve gördüm ki, Bağcacığ’ın ne evleri kalmış, ne de ağaçları. Camışbasan köyü de çayın sol tarafındaki döşündeydi. ... İndi köyün yerinde iri goz³²⁶ ağaçları galib.” (Kerimzade, 1988: 107) şeklinde verilmiştir. Bunun yanı sıra Kerimzade, coğrafi isimlerin Ermenileştirilmesini Revan çukurunun - Ararat vadisi, Basarkeçer’in-Vardenis, Gernerli’nin - Artaşat, Karakilse’nin - Sisyan olduğu örneklerine dayanarak göstermiştir.

Yazar, bu topraklarda Andranik Ozanyan’ın 1918 yılında gerçekleştirdiği katliamları anlatmakta ve Ermenilerin bu olayların devamı olarak Vedi’de yerleşen Oğuz mezarlarını yıktıklarını, Abbasgulu Bey Şadlinski ve Halil gibi kahramanların mezarları üzerine katran dökerek tahrip ettiğini iç yangısı ile dile getirmektedir.

Bünyesinde yazarın kendisi hakkında malumatları, Karlı Aşırım romanı ve Türk yurtları hakkında bilgiler barındırması açısından bir oçerkin sınırlarını aşan “Vedi’nin Yanı Dağlar” eserinin son sayfalarında Kerimzade, Azerbaycanlıları ata yurtlarına “O eve, o

³²⁴ Dağ yamacında

³²⁵ otlaklar

³²⁶ ceviz

ele gayıtmağın vahtı yetişip. Ne vahta geder rüyalarda doğmaca yerleri görüp, ağlayıp oyanmak olar? ” (Kərimzadə, 1988: 134) dizeleri ile seslemektedir.

3.2.5. Romanları

F. Kerimzade 1967 yılından itibaren tarihi konulu romanlar yazmağa başlamış, yazarın 1967-1991 yılları arasında aşağıdaki beş romanı yayınlanmıştır:

1. “Karlı Aşırım”
2. “Hudaferin Köprüsü”
3. “Çaldıran Döyüşü”
4. “Tebriz Namusu”
5. “Goca Kartalın Ölümü”

Yazar, romanlarında Azerbaycan’da baş gösteren önemli tarihi olaylara dikkat çekmiş, bu tarihi olayları romanın merkezine yerleştirerek okurda milli tarih bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Kerimzade’nin ilk tarihi romanı olan “Karlı Aşırım”da Sovyet yönetiminin Azerbaycan’da uyguladığı kollektifleştirme çalışmalarının halk üzerindeki olumsuz etkileri ele alınmıştır. Kerimzade’nin Akkoyunlu Devleti ve Safeviler sülalesinden bahseden nehir romanları “Hudaferin Köprüsü” ve “Çaldıran Döyüşü”dür. Tez içerisinde “Karlı Aşırım”, “Hudaferin Köprüsü” ve “Çaldıran Döyüşü” hakkında detaylı bilgi verilecektir.

“Tebriz Namusu” 1256 yılında Azerbaycan topraklarını işgal eden İlhanlılar Devleti hakkındadır. Romanda ilk başta Moğol İmparatorluğunun kurucusu Cengiz Han betimlenmekte, onun mucizeli doğuşu, doğumundan itibaren şamanların Cengiz’i bir hükümdar olarak görmeleri, Cengiz Han’ın dövüş taktikleri, işgal ettiği topraklarda son derece acımasız davranışı ve hâkimiyet uğruna yapmış olduğu eylemler anlatılmaktadır. Eserin devamında İlhanlıların 9. hükümdarı Abu Said ve onun Melikü’l-Ümerası Emir Çoban’la arasında yaşanan olaylar ele alınmıştır. Özellikle de Abu Said’in, sadrazam Fazlullah Reşideddin’i iftira yüzünden idam ettirmesi, sadakatle ona hizmet eden Emir Çoban’dan her daim kuşkulanması, Emir Çoban’ın evli kızı Bağdat Hatun’u haremine getirmesi gibi olaylar üzerinde durulmuş, Abu Said’in acımasız ve ahlaksız hükümdarlığı eleştirilmiştir.

F. Kerimzade'nin son romanı “Goca Kartalın Ölümü” romanıdır. Karabağ'ın tarihi üzerine yaptığı uzun araştırmalar sonucu 1988 yılında Yalta'da yazmaya başladığı “Goca Kartalın Ölümü” romanı F. Kerimzade'nin ani ölümü sebebiyle yarım kalmıştır. Eser yazarın ölümünden sonra 1991 yılında Karvan gazetesinde bölümler şeklinde yayınlanmıştır. Eserin konusu Azerbaycan'da hanlıklar devri ve Rusya'nın Azerbaycan'a karşı gerçekleştirdiği işgal siyasetinden alınmıştır.

Anlatı fabl tarzında yazılmış ve romanın öndeyiş kısmında 300 yılı aşkın bir sürede yeryüzünün büyük bir kısmına hükmeden Romanovlar Hanedanı “goca kartal” olarak gösterilmiştir. Kerimzade, eserde hanedanın hâkimiyetini toplumları birbirine düşürerek, “parçala ve hükmet” siyasetinden yararlanarak sağladığına dair imalarda bulunmuştur. “Kartal gocalmışdı. Yaman gocalmışdı. Ona ele gelirdi ki, yumurtadan çıkıp üç yüz yıla yakın bir müddette³²⁷ yaşadığı yuva hemin³²⁸ yuva deyil. ... Gözlerinin işığı azalmışdı. ... Bu kartalın ulu babası deyerdi ki, bizim çok yaşamamızın bir sebebi var: insan beyni bizleri hemişe cavanlaşdırır.³²⁹ Gocalıktan hilas olmanın birce yolu varsa, o da bu melhemdir. İnsanlar ise o başla yaşaya bilmir. Birbirilerini mahv etmekten doymurlar.” (Kerimzade, 2018: 3).

Romanda hanedanın hâkimiyetinin son yıllarına değinen yazar, aynı zamanda Karabağ Hanlığının kurucusu Penahali Han, İran'da Safeviler sülalesinden sonra hâkimiyete gelen Nadir Şah gibi kahramanların yaşam mücadelesi ve devlet yönetimi ele alınmıştır. Özellikle Nadir Şah'ın Şeki, Karabağ ve başka hanlıkları kendine tabi ettirmek için yürüttüğü siyaset üzerinde durulmuş, Nadir Şah ile Şah İsmail Hatayi arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Penahali Han'ın hanlığı adaletle yönetmesi, yurduna ve milletine bağlı bir şahsiyet olması vurgulanmıştır.

3.3. EDEBİ GÖRÜŞLERİ

Azerbaycan Edebiyatının en renkli simaları sırasında yerini alan Ferman Kerimzade kaleme aldığı şiir, roman, hikâye ve uzun hikâyeleriyle okurların gönlünü fethetmiştir. Bilindiği gibi henüz 17 yaşındayken memleketi Vedibasars'dan göçe zorlanan yazar, “bütün ömrüboyu, hasretini, ağrısını yaşatdığı Vedibasars” (Rüstəmxanlı, 1989: 7)

³²⁷ süreçte

³²⁸ o

³²⁹ gençleştirir

yurduna olan bağlılığını hikâye ve romanlarında ele almıştır. Kerimzade özellikle hikâyelerinde, oçerklerinde ve “Karlı Aşırım” romanında ana yurdu Vedi’de gerçekleşen olayları konu edinirken burada yaşayan insanları da gerçek çizgileriyle kahramanlaştırmıştır. Bu anlatılarda Vedibasar’ın doğası samimi bir tahkiye ile verilirken, yüz yıllar öncesine dayanan tarihini de yazar, bilimsel araştırmalar ışığında okura iletmiştir. Yazar, eserlerinde Vedibasar’ı doğduğu yaşadığı memleketten ziyade önemli coğrafi konumuyla her daim dikkat merkezinde olan ve bu sebeple de Ermenileştirilen kadim bir Türk yurdu, “kayıp bir cennet” olarak gösterebilmiş, kahraman olarak ele alınan komşu, akraba ve yakınlarını ise öznellikten uzak bir tutum içerisinde canlandırmıştır.

Kerimzade’nin eserlerinde en çok üzerinde durduğu, farklı olay ve kahramanlar aracılığıyla irdelediği konular ise erdem, vicdan, namus, doğruluk ve dürüstlük, milli kimlik, yozlaşma, yabancılaşma, insanoğlunun değer bilme, değer verme gibi özelliklere sahip olması ve kişinin ömrünü şerefle yaşayabilmesidir. Yazarın her bir eserinde ele alınan bu temalar büyük ustalıkla anlatı metninin dokusuna işlenmiş, sevilen karakterler ömrünü şerefi ve namusu ile sürdüren millete yararlı olan kişiler olarak kurgulanmıştır. Kerimzade’nin kendine has karakter özelliklerinden hareketle onun anlatılarında okura her daim erdemli bir yaşam telkin edilmekte, erdemlilik kişinin ruhsal olgunluğu olarak kabul edilmektedir. Anlatılarda bir karşılaştırma söz konusu olmakta toplumsal çıkarı kendi menfaatinden üstün tutan, işinin ehli kişiler yüceltilirken, görevini kötüye kullanan, menfaatini dostluktan insanlıktan üstün gören kişiler tenkit hedefi olmaktadır. Bu sebeple de Gülbeniz Babayeva, yazarın eserlerini “İctimai heyata³³⁰, bigâneliye³³¹, tüfeyliliye, yaltaklığa, deleduzluluğa³³², elieyriliğe³³³ karşı mübarizenin bedii-felsefi tecessümü F. Kerimzade’nin hikâye ve povestlerinde dolgun bedii hellini tapmıştır.” (Babayeva, 2004: 24) şeklinde değerlendirmektedir.

Çocukluğu savaş yıllarına denk gelen Kerimzade, yakınlarını savaşa yollayan kadınların zor hayatlarını, onların çektiği özlem ve çileleri hissetmiş, oğullarından “kara kağız”³³⁴ alan asker analarının acılarına şahit olmuştur. Bu sebeple de, yazarın eserlerinde

³³⁰ Sosyal yaşama.

³³¹ İlgisizlik.

³³² Üçkağıtçı.

³³³ Hırsızlık.

³³⁴ İkinci Dünya Savaşında askerin ölüm haberi yazılmış mektup.

(özellikle de hikâyelerinde) sıklıkla “gözleri yolda kalan” asker anaları, şehit anaları ve gaziler gibi karakterler yer almakta, savaş ve savaştan sonraki yaşam üzerinde durulmaktadır.

Tarihi kaynakları araştırarak Azerbaycan tarihini tezkire ve toplulardan öğrenen Kerimzade, topladığı bilgileri anlatılara konu etmiş, özellikle de Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, Azerbaycanlılara karşı yapılan vahşilikler üzerinde durmuştur. İster Sovyetler döneminde isterse de bağımsızlık yıllarında bu konuya odaklanan yazar, bizzat şahit olduğu zorunlu göçleri de buraya eklemiş, Sovyet döneminde adı geçen temayı Taşnakların şahsında ele alırken, özgürlük yıllarında ise Ermeni Azerbaycan ilişkilerinde Rus faktörü üzerinde durmuş, Rusya’nın Kafkas’ta yürüttüğü taraflı siyasete değinmiştir.

Kahramanların iç dünyasını okuyucuya yansıtabilmek adına anlatılarda çok sayıda anlatım tekniğinden yararlanan Kerimzade, özellikle romanlarda karakterin kişilik yapısı ve geçirdiği psikolojik buhranları monologlar aracılığıyla yansıtmaya önem vermiştir. Bununla birlikte yazar, kahraman tasvirleri, tabiat tasvirleri ve yoğun olarak geri dönüşlerden faydalanarak anlatıları “kuru tahkiyenin pençesinden” kurtarmış, bu da eserlerin tiyatro ve filmlere uyarlanmasına olanak tanımıştır. Daha farklı ve özgün ifade vasıtaları ve imgelerle okurun ruhuna ulaşan yazarın anlatıları çok okunan ve çok sevilen kitaplar arasındadır.

3.4. KARLI AŞIRIM ROMANI

Ferman Kerimzade’nin ilk ve en çok ses getiren eseri “Karlı Aşırım” romanıdır. Yazar, ilk başta eseri üç farklı uzun hikâye halinde yazmıştır. O, “Karlı Aşırım” (1965), “Oğuz Kabri” (1970), “Kırmızı Zirve” (1971) hikâyelerini arkadaşlarının tavsiyesi üzerine 1971 yılında “Karlı Aşırım” adı altında birleştirerek roman halinde yayınlamıştır. Romanın ilk baskısı 1971, ikinci baskısı 1987 yılında Gençlik matbaasında yayınlanmış, üçüncü baskısı 2016 yılında Kitap Kulübü matbaası tarafından yapılmıştır. Ayrıca 2002 yılından başlayarak yazarın romanları “Ağrı Dağı” yayınevi tarafından “Seçilmiş Eserleri” adı altında beş ciltte takım halinde yayınlanmış ve “Karlı Aşırım” romanı serinin üçüncü cildinde yer almıştır. Roman: Mehmet Irmak tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış, Azerbaycan Cumhuriyeti Medeniyet ve Turizm bakanlığının

katkılarıyla 2017 yılında yayınlanmıştır. Tez incelememizde eserin 2016 yılında yayınlanan üçüncü baskısından yararlanılmıştır.

Roman kolektifleştirme-kolhozlaştırma siyasetinin bölgelerde uygulanması ve bu siyasetin sonuçları üzerine kurgulanmıştır. Azerbaycan edebiyatında kolektifleştirme üzerine 1930 yılından itibaren birçok eser yazılmış, bu eserlerde kolhozlaştırma, sistemin yönergelerine uygun bir şekilde yansıtılarak takdir etme yoluna gidilmiştir. Bu eserlerde haksızlıklara itiraz eden bey, ağa gibi ayrıcalık sahipleri “sınıflı düşmen”, yenilikleri kabullenemeyen “yabancı unsur” olarak değerlendirilerek, aşağılayıcı ifadeler eşliğinde anlatıların “alaycı kahramanı” olmuşlardır. Fakat Josef Stalin’in ölümü ve “buzulların erimesi” adlandırılan Kruşçev döneminin başlamasıyla birçok alanda olduğu gibi edebiyatta da özgür yönelimler ortaya çıkmış, Azerbaycan edebiyatında ilk kez İsmail Şihli, yazmış olduğu “Deli Kür” romanıyla “bey, ağa, aksakal” gibi imtiyaz sahiplerini sınıflı değil milli varlık olarak ele almıştır.

Kerimzade ise “Karlı Aşırım” romanında adı geçen karakterleri milli hüviyet olarak değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda kolhozlaştırmanın karanlık yönlerini de, kaleminin gücüyle aydınlığa kavuşturmuştur. Yazar kolhozlaştırma konusunu ele alan birçok kişiden farklı olarak “sovet hükümetinin yerlere nüfuzunu hümanist münasibet, hilaskarlık tülüne bürümür” (Salamoğlu, 2016: 110) Yazar, metnin derin katlarına Sovyet yönetiminin kolhozlaştırma siyaseti ile aslında toplumu değerlerinden yoksun bırakarak cemiyeti “lütler ve zenginler”e (Salamoğlu, 2016: 110) bölerek yarattığı nifak ve bölücülüğü işler.

Nizami Ceferov romanı değerlendirirken “F. Kerimzade’ye geder Azerbaycan kendinde “sosializm guruculuğu”nun - “kolhoz oyunu”nun edebi tarihi özünü bu migyasda,³³⁵ bu keyfiyetde³³⁶ heç zaman göstermemişdi. Ve hele neçe iller de göstermeyecekti.” (Cəfərov, 2007: 261) ifadeleriyle romanın kolhozlaştırma siyasetinin karanlık yönlerini ele alan ilk anlatı olduğunun altını çizmektedir.

“Karlı Aşırım” romanındaki olaylar Vedibasara ilinde cereyan etmekte ve anlatıda yer alan kahramanlardan Halil, Kerimzade’nin dayısı, Bahar Kadın halası, Şihelioğlu ve Gemer ise babası ve annesidir. Anlatıda Halil ve Abbasgulu Bey’in anlaşma sağlamak

³³⁵ Kapsamda

³³⁶ Nitelikde

için darbecilerin bulunduğu köylere gittiği, fakat geri dönüşte darbeciler tarafından öldürüldüğü gösterilmektedir. Yazar bu olayı “Karlı Aşırım” romanından önce 1966 yılında yazdığı “Dağ Çayının Bayatısı” hikâyesinde ele almıştır. Yazarın çocukluk anıları üzerine kurgulanan hikâye kendi içinde iki küçük hikâyeye bölünmektedir.

“Çöl Kınası” hikâyesinde Kerimzade, annesinin sık sık dayısı Halil’den bahsettiğini her defasında Ardıclı köyüne gittiklerinde annesinin mani söyleyerek ağladığını bildirmektedir. Annesinden ağlamasının sebebini sorduğunda ise annesinin yanıtı:

” –Dayını burda vurublar³³⁷.

-Kim vurub?

-Halk düşmenleri. Bu kendlerde giyam³³⁸ galdırmışlardı. Golçomakların da başbileni ardıclı Camal idi. Dayını üç dört hörmetli adamnan göndermişdiler ki, onları yola getirsinler³³⁹. ... Bah buradan keçende guldur Camal tūfengini³⁴⁰ o daşın dalından sallayıb atır. Gülle bacısı ölmüşün golundan deyir, atını da yaralayır. Dayın deyir ki, ay namerd³⁴¹ görmürsen ki, senin yanına silahsız gelmişik? Namerd Camal galhıb tūfengi üzüne alır. Kan bu daşlara tökülür.” (Kerimzade, 1966: 3) şeklinde olmaktadır.

“Azizlerin Hatırası” hikâyesinde ise Kerimzade, annesinin mert bir kadın olduğunu, kıtlık zamanlarında ekmek için kapısına gelenleri boş göndermediğini hatta bu kişilerin ağabeyinin katil yakınları olduğunu bildiğinde bile erdeminden vazgeçmeden onlara yardım ettiğini anlatmaktadır.

Roman yazıldığı günden itibaren “kolhoz oyununu” yansıtmaması sebebiyle büyük yankılar uyandırmış, birçok eleştirmenler Kerimzade’nin tarihi roman yazarken gerçekleri olduğu gibi yansıtmadığını, sahtekârlık yaptığını iddia etmişlerdir.

Yazarın Sovyet sisteminin kalıp yargılarını ters düz etmesini kabullenemeyen gazeteci A. Hüseyinzade, yazdığı makalede romanla ilgili gazeteye çok sayıda şikâyet mektubunun geldiği ve bu mektuplarda “Ferman’ın yazdığına esaslanarak Abbasgulu Bey’in, Halil’in gohumları, Ali Eyvazov ve benim atam Bayram’ın gohum ve

³³⁷ Öldürübler

³³⁸ İsyan

³³⁹ İsyanı çekindirmek

³⁴⁰ Ateşli silahını

³⁴¹ Şerefsiz

akrabaları³⁴² arasında narazılık ve düşmençilik düşmüştür” (Hüseynzadə, 1973: 94) türünden şikâyetlerin yer aldığını bildirmektedir. Makalenin incelendiğinde yazarın küçümsenmesi, eser hakkındaki haksız fikirler bu tür eleştiri makalelerinin karalama amacıyla yazıldığını göstermektedir. Zira yazar, eserde konu edindiği hakikatlerle Bolşevik devriminin toplumlar üzerindeki olumsuz etkisini örnekler eşliğinde imalı bir dille gösterebilmiş ve bir ilki başarmıştır.

İmalı tarzla birlikte bazen Kerimzade, Ermeni ve Azerbaycanlı ilişkilerinde daima kışkırtıcı adımlar atan her iki tarafı silahlandırarak savaşa zemin hazırlayan Rus siyasetini de, Hoca Nasirettin dergisinde yer alan karikatür aracılığıyla “Şekilde iblis Ermeni ve Müslüman kendisini yoldan çıkarıp dalaşdırır, özü kenardan bakıp gülürdü. Sonra Ermeni ile Müslüman gucaklaşıb öpüşürdü, barışır. İblis gizlenmeğe yer ahtarırdı.

-Mirze şekili yakşı çekmişdi. Ermeni-Müselman meselesini deyirem.” (K.A. s.71) şeklinde aktarmıştır.

Elbette bu durum yönetimin gözünden kaçamazdı ve “idealogiyanın deyirmanına bütün ciddi-cehdi³⁴³ ile su döken işgüzar”³⁴⁴ (Salamoğlu, 2016: 96) gazeteciler aracılığıyla eserin yayından kaldırılması, yazarın cezalandırılması amaçlanıyordu.

1974 yılında eserin müzakeresi için yuvarlak masa toplantısı yapılmış, toplantıya katılan Ekber Ağayev, Yehya Seyidov ve İsmail Şıhlı roman hakkında tenkidi fikirlerini dile getirmişlerdir. Ekber Ağayev uzun hikâyeler halinde yazılan eserde hikâyeler arasındaki uyumsuzluğu vurgulayarak, “Karlı Aşırım” ve “Oğuz Kabri” hikâyelerindeki bazı olayların “Kırmızı Zirve”de tekrardan ele alındığını göstermekte ve yazarı tarihi olaylardan bahseden eser yazarken tarihi daha derinden araştırmaya, topladığı verileri gözden geçirerek esere dâhil etmeye çağırmaktadır. Yehya Seyidov ise daha keskin fikirlerle romanı eleştirmekte eserdeki kahramanların gerçek adlarıyla temsil olunmasını büyük kusur olarak değerlendirmektedir. Ne Azerbaycan ne de Rus edebiyatında bu tür

³⁴² Akrabaları

³⁴³ Yoğun çaba

³⁴⁴ Çalışkan burada devlete çalışan özel ihbarcı gazeteciler kast edilmektedir

eser örneğinin bulunmadığını iddia eden araştırmacı, Kerimzade'yi tarihi roman yazarken kural ve kaideleri hiçe saydığı için eleştirmektedir.

Özellikle de eserde yer alan Mustafa Kemal Atatürk'le Abbasgulu Bey'in görüşü sahnesini uydurma adlandıran araştırmacı, Kerbelayi İsmail karakterinin kurgulanmasını da, "Biz müellifin bezi suretlere aydın sinfi münasibetini"³⁴⁵ görmürük. ... yazıcı onun arzu ve emellerinin sinfi mahiyetini daha derinden açmalı idi" (Şıxlı, Ağayev, Seyidov, 1974: 57) şeklinde eleştirmektedir. Görüldüğü gibi her iki araştırmacı Kerimzade'yi tecrübesiz yazar, romanı ise "basit bir eser" olarak değerlendirmektedirler. Oysaki F. Kerimzade ve onun gibi yazarların sert eleştirilere maruz kalması "...ideoloji bakımından onların zamanın akarı ile yok, zamana karşı hareketinden, siyasi rejimin sosyal sifarişine biganeliyinden"³⁴⁶, tarihi hakikatlerin öz felsefesine varmak isteklerinden..." (Salamoğlu, 2016: 91) kaynaklanmaktaydı.

1980 yılından başlayarak "Karlı Aşırım" romanına karşı tenkitte bir yumuşama sezilmiş, eleştirmenler Kerimzade'nin eserde kahramanları temsil ettikleri sınıfların üyeleri gibi değil mili varlık olarak ele almasını takdir etmiş, milli kimliğin inşa sürecini başlatan romanı cesur bir adım olarak nitelendirmişlerdir. Yaşar Garayev romanın tarihi konulu onlarca eser içerisinden seçildiğini vurgulayarak, yazarın asıl amacının "sinfi toğguşmalardan"³⁴⁷ daha çok, bu toğguşmaya goşulanların ürek dünyası, menevi ovgatı"³⁴⁸ (Qarayev, 1988: 128) yansıtmak olduğunu göstermektedir.

"Karlı Aşırım" romanında yazar, Yaşar Garayev'in de gösterdiği gibi çatışmadan ziyade, çatışan kahramanların iç dünyalarını ele almakta, insana has olan bunalım, korku, cesaret, dürüstlük, şüphe, pişmanlık ve kıskançlık gibi duygular üzerine yoğunlaşmaktadır. Özellikle yazarın Abbasgulu Bey, Kerbelayi, Gemlo gibi kahramanlarda ruh tahlilleri yapması, kahramanın (insanın) varoluş sorunsalı ve kahramanın (insanın) varlığını sürdürme yollarını irdelemesi romana tarihiliğin yanı sıra psikolojik roman olma özelliği de kazandırmıştır. Zira psikolojik roman türünde "...olaylar kahramanların psikolojilerine bağlanır veya kahramanların psikolojik yapılarını aydınlatılabildiği ölçüde eserde yer bulur." (Ayata, Tonga, 2008: 8).

³⁴⁵ Yaklaşımını.

³⁴⁶ Kayıtsız kalma.

³⁴⁷ Çatışma

³⁴⁸ Ruhsal durum

Kerimzade, kahramanın ruhsal durumları üzerindeki yoğunlaşmalarını karakter tahlilleri ve anlatım teknikleri aracılığıyla yapmıştır ki, bu da hikâye teknikleri ve kahramanlar bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir.

Kerimzade, romanda yerine göre kış gecelerinde masal anlatma, misafirperverlik gibi geleneklere, atasözü, deyim ve ağıtlara başvurmuş, mecazlı söyleyişlerden yararlanmıştır. Yazarın babası İsmail Şihelioğlu da Kırmızı Tabur müdafaa birliğine katılmış yurdun Ermeni işgalcilerinden temizlenmesinde büyük hizmetleri olmuştur. Kerimzade, “Vedi’nin Yanı Dağlar” adlı öçerkinde babasının Kırmızı Tabur’daki faaliyetlerini ve yaşamını bir deftere yazıp sakladığını göstermektedir. Yazar, eseri yazarken birçok tarihi kaynağın yanı sıra muhtemelen babasının anı defterinden de yararlanmıştır.

Romanın “Oğuz Kabri” bölümünden başlayarak Kerimzade, babasının soy kütüğü, Kırmızı Tabur’daki faaliyetleri, Abbasgulu Bey’le arasındaki küskünlük, İsmail Şihelioğlu’nun yoksullar komitesinin üyesi olması, babası hakkında yazılan imzasız mektuplar, isyanın yatıştırılmasına rehberlik etmesi ve bu gibi birçok olayı detaylı şekilde ele almıştır.

Kamil Rüstembeyov’un yönetmenliğinde “Karlı Aşırım” romanı 1971 yılında “Ahırncı Aşırım”³⁴⁹ ismiyle sinemaya uyarlanmış, filmin senaryosunu F. Kerimzade yazmıştır. Film de, eser kadar yazara ses getirmiş, sinema festivallerinde birçok ödüle layık görülmüştür. Zamanında en çok okunan eser olan “Karlı Aşırım” filme uyarlanınca en çok izlenen filmler sırasında yerini almış, filmde geçen birçok ifadeler özdeyişe dönüşmüştür. “...bizim yaşlıların en çok okuduğu eserlerden biri de, “Karlı Aşırım” olup, sonra onun filmine de bakmışık, “Ahırncı Aşırım”ı deyirem. Hatta bu filmde yer alan neheng aktyorların bu güzel esere verdiğiyi heyat, hemin obrazların birçok sözlerini dilimizin ezberi edib. Yeri gelende birbirimize demişik ki, “topun yok, tüfengin yok”. Ve yahut söylemişik ki, “götür möhürü, iştampri³⁵⁰ keç bizim terefe”, “Abbasgulu Bey’in nazıyla çok oynayırsan³⁵¹ aa... Kerbelayı” ve sair, ilahir.” (Mədətoğlu, 2014: 6).

³⁴⁹ Son Geçit

³⁵⁰ Kurum mühürü

³⁵¹ Şımartmak

3.4.1. İsimden İçeriğe

Bilindiği üzere Kerimzade 1930 olaylarından bahseden ilk tarihi romanına “Karlı Aşırım” ismini vermiştir. Sözlüklerde “aşırım” sözcüğünün iki dağı birleştiren uzun ince yol, gedik, geçit anlamlarını kapsadığı görülmektedir. Kaynaklar Abbasgulu Bey ve Halil’in bir tarafı dik kayalıklar, diğer tarafı ise çay ve derin derelerle çevrelenmiş dar bir geçitte kaçaklar tarafından kurşuna dizildiğini göstermektedir. Romanda gerçek olayların düzgün bir şekilde aktarılmasına dikkat eden yazar karakterlerin vurulduğu mekânı da romanın giriş kısmında “ “Serhed” buradan başlanırdı. ... Tek bir adam burada ordu batırır.³⁵² Yolla geden her kes evvelce üçatılanının³⁵³ nişangâhına çıkmalıdır. Bir barmak hereketi besdir. At da, üstündeki adam da gurultu ile kırk arşınlık kuyu kimi derin uçuruma düşmelidir. Güllenin sesi kayadan gayıdanacan neçe adamı birincinin dalınca göndermek olar. Bu üç atlı da hemin nişangahdan keçmelidir. Bir-bir, sürüşmemek³⁵⁴ üçün asta-asta³⁵⁵ ...” (K.A. s. 3) şeklinde, olduğu gibi aktarmaktadır.

Dağları birleştiren uzun ince geçit, soğuk kış nedeniyle kar ve buzlarla kaplanmış, yol daha tehlikeli ve geçilmez hale gelmiştir. Yazar, bu geçilmez yolla toplumun çalkantılı dönemleri arasında bağlantı kurmuştur. “Karlı Aşırım” kardeşten öte iki arkadaş olan Kerbelayı ile Abbasgulu Bey’in çatışmasının alt katında değerleri erozyona uğratılan bir ulusun parçalamasını temsil etmektedir.

Yazar, Karlı Aşırım ismiyle sömürücü yönetimin toplumun yozlaşarak parçalanmasına neden olduğuna dikkat çekmektedir. Araştırmacılarından Alı Rza Halefli, Karlı Aşırım ifadesini “ “Karlı Aşırım” ifadesi hem tedgigatın istinad ellediği eserin adı, hem de milli ruhun ilik dondurucu zamanının istiklala gederki ayrı-ayrı merhelelerini özünde eks etdirir.” (Salamoğlu, 2016: 21) şeklinde yorumlarken Teyyar Salamoğlu için Karlı Aşırım “... Milli varlık ve karakterin yaranmış tarihi şerait üzünden özünün özüne ihanetidir.” (Salamoğlu, 2016: 127).

³⁵² Bütün orduyu yener

³⁵³ Silah türü

³⁵⁴ Kaymamamk için

³⁵⁵ Yavaş-yavaş

Görüldüğü üzere “karlı geçit”le Ferman Kerimzade sadece gerçek mekânın görüntüsünü vermekle kalmamış aynı zamanda ifadenin çağrıştırdığı anlamları anlatının derin katlarına işleyerek siyasi rejimin sebep olduğu karşı durmaları okura etkili bir şekilde iletebilmiştir.

3.4.2. Hikâye Teknikleri Bakış Açısı ve Anlatıcı

Ferman Kerimzade “Karlı Aşırım” romanını hâkim bakış açısıyla yazmış, olaylar yoğun olarak geçmiş zaman diliminde gerçekleşmiştir. Şerif Aktaş sözü edilen bakış açısını “... Anlatıcı zaman ve mekân ile sınırlı değildir. Nerede aranırsa orada hazırır. Kahramanların bütün geçmişini, her türlü hususiyetlerini zihinlerinden geçirdiklerini bilir, iç konuşmalarını duyar.” (Aktaş, 1998:96) şeklinde tanımlamaktadır. Romanda da yazar bakış açısının bu ayrıcalığından yararlanmış, bu yöntemle kahramanların iç dünyasını, karakter yapılarını ve duygularını başarılı bir şekilde aktarabilmiştir. Eserin anlatımı üçüncü tekil şahıs “o” tarafından verilse de, yer yer kahramanların diyalog ve monologları esnasında kahraman anlatıcının devreye girdiği görülür, bu da romanın çoğul bakış açısıyla yazıldığını göstermektedir. Kerimzade, Karlı Aşırım romanında anlatım tekniklerinden özetleme, tasvir, diyalog, iç monolog ve sahneleme tekniğine başvurmuştur.

Eserlerde özetleme tekniği yazarın olup bitmiş olayları gereksiz ayrıntılardan arındırması ve bu şekilde anlatıya bir hız kazandırması ile ortaya çıkmaktadır. Romanda özetleme tekniği bu özelliğinden hareketle hep geri dönüşlüdür ve geçmiş fiil kipleri ile aktarılmıştır

Kerimzade romanın merkezinde yer alan ayaklanma olayının sebeplerini geri dönüşlü özetleme tekniği ile aktarmaktadır.

“- Ne eleyib sene Şura hükümeti?

-Ne eleyib?

O, çok söz deyerdi. Kerbelayı İsmayıl’ın arkalandığı sebepler çok idi. On ilin içinde dama-dama yığılmışdı, göle çevrilmişdi.” (K.A. s.60).

Bilindiği gibi anlatılarda sık sık başvuru olan geri dönüş tekniği romana farklı olaylar ve kahramanlar kazandırmakta bu sebeple de anlatıyı genişleten teknik olarak

bilinmektedir. Özetleme tekniği ise adından belli olduğu gibi eseri özlü anlatıma tabi tutan, bu yüzden de anlatıyı hızlandıran daraltan yöntemdir. Yazar, Kerbalayı İsmail'in şahsında 10 yıllık serüveni (1920-1930) geri dönüş tekniği ile anlatarak eseri genişletmiş, ona yeni olay birimleri eklemiştir. Bu 10 yıl romanın 8 sayfasında özetlendiği için genişletme içinde bir daralma meydana gelmiş ki, bu da yazarın hikâyeleme tekniklerini kullanmadaki ustalığını göstermektedir. Kerimzade, geri dönüşlü anlatım ile hem de “patlak veren” olayın sebebini açıklığa kavuşturmuştur.

Kerimzade'nin eserde anlatma tekniğinin beraberinde başvurduğu ikinci yöntem ise gösterme/sahneleme tekniğidir. Romanda sahneleme tekniği yoğun olarak diyaloglar esnasında verilmiş, kahramanlar anlatıcı konumunu üstlenerek baş gösteren olayı detaylı aktarıma tabi tutmuşlardır. Sahneleme tekniği hakkında tanımlama yapan birçok araştırmacılar bu tekniğin okurun olayı dinlemesinden ziyade görmesini, baş gösteren olaylara tanıklık etmesini sağlamak amacıyla piyeslerden ödünçlendiğini ve genellikle yazarların anlatıların düğüm noktalarını oluşturan birimleri sahneleme yöntemi ile kurgulandığını bildirmektedirler.

“Halil yorğanın ucunu galdırdı, uşağın³⁵⁶ üzü göründü, küçük, bir yerde gerar tutmayan barmaklar sanki kimi ise çağırırdı. Sonra yumruklarını gözlerine sıkıp ovcaladı³⁵⁷, esnedi. Dodakları bir-birine çatmamış ağladı. Rengi çiyeleye döndü. Gelin kırklı körpeni sinesine teref çekdi.

Halil onun yanında oturdu. Arvadını heyecana, teşvişe salacak haberi bacardıkca sakit, temkinle demeye çalışdı.

-Uzak gedirem, Ahmedin kızı.

-Hayırdır?

-Hayır, olmağına hayırdır.

“Bes³⁵⁸ onda niye bele tutgunsan,³⁵⁹ bikefsen?”

-Seferin haradı?

³⁵⁶ Bebeğin.

³⁵⁷ Kaşdı.

³⁵⁸ Peki.

³⁵⁹ Morelsiz.

-Kerbelayi İsmayıl'ın yanına gedirik.

Uşak kürlük eleyir³⁶⁰, onların sesini batırırdı, ancak gelin ele bil uşağın ağlamağını eşitmirdi.

-Çoksunuz?

-Üç adamıg.

-Yoldaşların kimdi?

-Abbasgulu Bey'di, biri de şherden gelib.

“Abbasgulu Bey...” Birce bu kelimeni eşitdi. Bu adın doğurduğu arkayınçılık³⁶¹ sonraki kelimeleri eşitmeye mani oldu.

-Bes onda niye bikefsen?

Halil birce bu suala cevap verebilmeyecekti. Duman-çen dağların başını habersiz-etersiz alan kimi gem-keder de onun sir-sifetinde, iri gileli gara gözlerinde mesken salmışdı. Halil sengere gülle gabağına güle-güle getmişti. Bes indi ona ne olub?” (K.A. s.14,15).

Örneklerden de görüldüğü gibi sahneleme tekniği diyaloglar üzerinde kurulmuş, tasvir ve anı aktarma yöntemi eşliğinde verilmiştir. Roman boyu sahnelemeyi bu metotla aktaran yazar, adı geçen tekniği daha etkili hale getirmekle birlikte ileride gerçekleşecek olaylardan ipuçları sunar. Şöyle ki, hem bebeğin durmadan ağlaması, hem de Halil'in kederli oluşu ilerleyen günlerde kötü bir olayın gerçekleşeceğine, bu vedalaşmanın sonsuz bir ayrılık, bir ölümle sonuçlanacağına işaretken, Abbasgulu Bey'in adının getirdiği güven duygusu kahramanın toplumdaki yerini belirlemektedir. “Sahne yöntemi sayesinde tasvir edilen olaylar, dramatik eğrinin en yüksek ve en şiddetli anına tekabül eden, belirli, göstermeye dayalı bir karakter kazanır. En önemli olay burada olur; kahramanlar burada kendilerini gösterir; güçlü duygular ve çatışmalar göstermesi burada patlak verir.” (Roland, Real, 1989: 55).

³⁶⁰ Durmadan ağlayır.

³⁶¹ Güven, rahatlama

Kerimzade'nin Karlı Aşırım romanında özetleme ve sahneleme tekniğinden sonra en çok yararlandığı anlatım yöntemleri iç monolog ve tasvir tekniğidir. Bilindiği gibi Ferman Kerimzade eserde olayların anlatımından daha çok kahramanların iç dünyasına ağırlık vermiş ve bu anlamda tarihi romana tarihi-psikolojik roman özelliği kazandırmıştır. Psikolojik romanla ilgili araştırmacılardan Yunus Ayata ve Necati Tonga “Psikolojik romanlarda karşımıza çıkan bir diğer önemli teknik ise iç monologdur” (Ayata, Tonga, 2008: 12) der ve kaynaklara dayanarak iç monoloğun okuyucuyu kahramanın iç dünyası ile karşı karşıya getiren bir yöntem olduğunu vurgular. Muhtar İmanov ise “Muasir Azərbaycan Nesrinde Psikologizm 60-70-ci İller” adlı kitabında iç monolog tekniğini araştırmacı Bojko Q'ye binaen “Müasir realist edebiyatda... Dâhili monolog psikologizmin güçlenmesine hizmet edir, müellife³⁶² kömək edir ki, öz kahramanlarının manevi dünyasını dolğun kaleme alsın, “kalbin dialektikasını” açsın” (İmanov, 1991: 61) şeklinde tanımlamaktadır.

Karlı Aşırım romanında monolog tekniği kahramanın gizli duygularının dışa vurumu niteliğindedir ve “yürek sohbetleri” diye adlandırabileceğimiz iç konuşmalar karakter belirleyici unsur görevini üstlenmiştir. Örneğin Gemlo'nun halkın sevimlisi Abbasgulu Bey'e karşı olan çekememezlik ve kıskançlık duygusu, Talıbov'un şüpheci ve korkak kişiliği, menfaati için her türlü iftiraya başvurabilecek bir yapıya sahip olması iç konuşma aracılığıyla okura iletilmektedir. Bunun yanı sıra yazar iç konuşma tekniğinden kahramanın kendisiyle hesaplaşması, bunalım ve çelişkili durumların aktarılmasında da yararlanmıştır.

Kerimzade, Karlı Aşırım romanında kahramanın psikolojik durumunu aktarmak için kişi, mekân ve tabiat tasvirlerinden faydalanmıştır. Kahramanın psikolojik durumunu aktarmak için kahramanın ruh durumu ile onu çevreleyen mekân ve nesne arasında ilişki kurmuş, karakterin duygulanımlarını onun hareketlerine, mimik, jest ve konuşmalarına yansıtmıştır. Muhtar İmanov bunu “yazıcı karakter yaradarken bu ve ya diğer derecede obrazın zahiri görkemine yalnız ona göre digget yetirir, onun sifet cizgilerinin tesvirine ona göre hususi³⁶³ ehemmiyet verir ki, insanın keçirdiyi hissler, onun psikologiyası,

³⁶² Yazara.

³⁶³ Özel.

heyacanları üzünde ve hareketlerinde özünü biruze verir,³⁶⁴ zahiri elamet dâhili âlemin aynasına çevrilir.” (İmanov, 1991: 50) şeklinde açıklamaktadır.

“Demek, bele. Abbasgulu Bey iltimasa³⁶⁵ gelib. Gelib ki, silahı yere goyum. Daşı eteyimden töküm.³⁶⁶”

Gezinmeye başladı. Coraplarının nakışı yerdeki halçanın nakışlarına karışdı. Sanki yerimirdi, o taraf-bu tarafa süzürdü.

“Adetdi, selden gabak gamgalak,³⁶⁷ zir-zibil³⁶⁸ geler. Kötüyü selin güçlü yeri akıdıb getirer. İndi tersine çıkar. Gabağa kötüyü salıblar. Diyirledib veribler ileri. Demek isteyirler ki, yüngülümüz Abbasgulu Bey’di, sonrası lap ağır gelecek.”

“Kapı da, pencereler de taybatay³⁶⁹ açıldı. Çovğun³⁷⁰ ardıc közünden içeriye yayılan istini bir anda sovurdu. Kerbelayı’nin koyun-koltuğunda gezen soyug onun canını tumurcug-tumurcugeledi...

Horasan kürkünü çiynlerine çekdi. Buharının³⁷¹ karşısında oturdu. Çöple ocağı eşmeye³⁷² başladı. Közün arasından yeşil alov uzandı. Üstüne duz tökülmiş kimi çatırdadı.

Kerbelayı’nin sakalı narıncı³⁷³ renk aldı. Nazik çal kaşları arasına yumru bir düyün düşdü. Alını küncdeki yük kimi kat-kat oldu.

“Abbasgulu Bey gelir. Onu bu işe goşan çok bic³⁷⁴ adamdı. Bilir ki, mene yahşılığ keçib, sözünü yere salmaram. Silah gücüne teslim olmayacağımı bilirler. Hükümete bak da. Üstüme goşun evezine elçi gönderir.”

Belke, de bu tedbiri töken ele Abbasgulu Bey’in özüdür. Arhayındır³⁷⁵ ki, hemişeki kimi, sözü yerde galmaz, hetrine deyen olmaz. Çok nahag yere gelir. Ağsagallıg elemek isteyir. Daha demir ki, o dövrän keçdi getdi. Daha büyük-kıçık meselesi yoktur. Yüz aksakal kelamı bir gotur muzdur³⁷⁶ sözünden kıymetsiz olub.” (K.A. s.23).

Görüldüğü üzere bu örnekte yazar, Kerbelayı İsmail’in geçirdiği ruh sarsıntılarını, hem iç monolog hem de mükemmel tasvirler aracılığıyla vermiştir. Kerbelayı İsmail’in

³⁶⁴ Ortaya çıkar.

³⁶⁵ Rica.

³⁶⁶ İnadından vaz geçmek.

³⁶⁷ Kurumuş ağaç dalları.

³⁶⁸ Çör-çöp.

³⁶⁹ Sonuna kadar.

³⁷⁰ Fırtına.

³⁷¹ Duvar içinde ocak.

³⁷² Karıştırmağa.

³⁷³ Turuncu.

³⁷⁴ Uyanık.

³⁷⁵ Emindir ki.

³⁷⁶ Para karşılığına çalışan günlük işçi.

benliğine hâkim olan kaygı ve çelişki duygusunu kahramanın “o taraf bu tarafa süzülüşü”, “canının tomurcuk-tomurcuk olup inlemesi”, “alın üst üste koyulmuş döşekler gibi kat-kat oluşu” ve “seyrek kaşları arasına düşen düğüm” ile iletmekte, mekân ve nesneleri de kahramanın psikolojik durumuyla ilişkili bir şekilde aktarmaktadır.

Yazar iyi bir gözlem, bakış açısı ve seçici yaklaşımı ile eserin farklı bölümlerinde birbirinden değerli tasvir ve iç konuşmalar oluşturmuş, bunun sayesinde karakterlerin yaşadığı ruhsal buhranı okurun gözü önünde canlandırmayı başarmıştır. Zira “... Romancının gücü ve başarısı: kendi nefsi bir yana bırakmaya, kahramanlarının maddi ve sosyal şartlarına uyarak onlar gibi görmeye, duymaya, işitmeye bağlıdır ve şüphesiz ki, romanın, okuyucu üzerinde derin ve silinmez izler, etkiler bırakmasında tasvir ve tahlillerin çok büyük bir payı vardır.” (Kavcar, 1973: 139).

Yazar, “Karlı Aşırım” romanında edebi tasvirler aracılığıyla sadece kahramanın iç dünyasını aydınlatmakla kalmaz aynı zamanda kişileri canlandırırken onların fiziksel özelliklerini, giyim kuşamlarını en ince ayrıntılarıyla betimler ki, bu da etnografik özellikler gösteren milli karakterlerin ortaya çıkması ile sonuçlanır. İster “nakışları nakışlara” karışan Kerbelayı İsmail, ister Veli’nin “Onun ağ çukasının³⁷⁷ gızılı vezneleri³⁷⁸ ışık saçardı. Kemerinin hançerinin nakışları parlayır, ala-toran otagda berk vururdu. Abbasgulu Bey onun bığlarına bir de baktı, fikrinden keçirtti ki, her tarafı bir kılıç tiyesine³⁷⁹ okşayır.” (K.A. s.28), isterse de diğer karakterlerin portrelerinin betimlenmesi hem de yazarın ressamlık yeteneği ile bağlantılıdır.

Anlatıda yer alan zarif tasvirlerin yanı sıra sıra dışı benzetmeler, eseri okurun gözü önünde canlandırmakla kalmaz hem de okurda uzun zaman unutamayacağı derin duygular bırakmaktadır. Örneğin yazar güneşin batışını semanın, özellikle de “bulutların yanıp kül olması”na, Ağrı sıradağlarını “yatmış develere” benzetmektedir. Kerbelayı’nın buz tutan dağ yolları ile sınırı geçmesi ise “Guru çarıkları sürüşmürdü, sanki elleri vardı, daşdan donmuş kayadan yapışıp kopmurdu.” (K.A. s.249) şeklinde yorumlanmaktadır. Hiç tesadüf değildir ki, birçok araştırmacılar Kerimzade’yi “Öz

³⁷⁷ Erkeklerin giydiği ceket tipi üst giyimi.

³⁷⁸ Kurşun kabı.

³⁷⁹ Hançer bıçak gibi aletlerin kesici tarafı.

istidadı ile tarihimizi nesrleştirmiş, kinolaştırmış, resimleştirmiş, karakteristik keyfiyetler ile edebi-ictimai medeniyetimize parlak renkler katmış senetkar” (Abbasi, 2019: 6) olarak tanımlamış, onun hem resimde hem edebiyatta “güzel tablolar” yarattığını göstermişlerdir.

Son olarak F. Kerimzade’nin eserde anlatım tekniklerini başarılı bir şekilde uyguladığı ve romanı teşkil eden birimleri (mekân, zaman, kişi) okurun görmesini/duymasını sağladığını söylemek mümkündür. Yazar, Sovyetlerin uyguladığı bölücülük siyasetini okura üstü örtülü bir şekilde iletmeyi başarmıştır ki, burada anlatım tekniklerinin büyük ölçüde payı vardır. Mehmet Tekin “Roman Sanatı” kitabında anlatım tekniklerinin esere kattığı değeri “Romanda kullanılan anlatım tekniklerini çekip çıkarmak mümkün olsaydı, roman anında bir tarih, bir psikoloji veya bir sosyoloji kitabına dönüşebilir. Roman bir dil sanatı ise, roman dilini yoğuran, biçimlendiren de anlatım teknikleridir kuşkusuz” (Tekin, 2019: 197) şeklinde göstermektedir. Ferman Kerimzade de romanda imalı bir tarz oluşturması ve anlatım tekniklerini doğru bir şekilde uygulaması ile anlatıyı belge/vesika boyutundan kurtarmış, okur üzerinde silinmez etkiler bırakan roman haline getirmiştir.

3.4.3. Tarihi Olay ve Gerçeklerin Romanda Görünme Düzeyleri

Ferman Kerimzade “Karlı Aşırım” romanında daha çok 1918-1920 yıllarında Vedibasar ilinin Ermeni-Taşnak çetelerinden savunulması, 1930 yılında memlekette gerçekleştirilen kolhozlaştırma siyaseti üzerine yoğunlaşmıştır. Eserde geçen tarihi olay ve gerçekler şunlardır:

1918-1920 yıllarında Abbasgulu Bey Şadlinski’nin önderliğinde Vedibasar ili ve Büyük Vedi köyünün Ermeni-Taşnak saldırılarından savunulması.

İki yıl süren savaşın ardından 1920 yılında ahalinin Şahtahtı köprüsünden geçerek İran’a sığınması.

Sovyet yönetiminin kurulması ve Abbasgulu Bey Şadlinski’nin İran’dan geri çağırılması, Nahcivan ve Şerur’un azat edilmesi. Vedi köyüne geri dönüş.

Abbasgulu Bey’in Komsomol Partisine üye seçilmesi ve Çimento-Kireç fabrikasında müdür olarak çalışması.

Kolhozlaştırma siyaseti ve 1930 yılında Kerbelayı İsmail'in Karabağlar ve diğer köylerde kolhozları devirerek isyan çıkarması.

Abbasgulu Bey, Halil Mehdi oğlu ve Komsomol Partisi Komite müdürü Muzaffer Talibov'un Kerbelayı İsmail'i isyandan çekindirmek ve onunla anlaşma sağlamak amacıyla Karabağlar köyüne gitmesi.

Karabağlar köyünde Kerbelayı İsmail'i bulamayınca Abbasgulu Bey ve arkadaşlarının Kolanılı köyüne gitmesi.

Geri dönüşte Abbasgulu Bey ve Halil'in Kerbelayı İsmail'in adamları tarafından öldürülmesi.

Abbasgulu Bey ve Halil'in Büyük Vedi köyünün okul bahçesinde defnedilmesi.

Kerbelayı İsmail'in dağ yolları ile Türkiye'nin Iğdır vilayetine kaçması.

“Karlı Aşırım” romanında Abbasgulu Bey Şadlinski esere Kerbelayı İsmail'in Karabağlar köyünde isyan çıkarması olayı aracılığıyla dâhil olmakta ve bu ayaklanmayı yoluna koyabilecek kişi olarak gösterilmektedir. Bilindiği gibi Abbasgulu Bey 1918-1920 yıllarında Vedibasır ilini Ermeni Çetelerine karşı savunmuştur. Abbasgulu Bey'in bu faaliyetleri roman boyu farklı kahramanlar (Şabanzade, Halil, Meherrem vb.) aracılığıyla hatırlanmakta, yer yer o ve silah arkadaşlarının yurdun özgürlüğü yolundaki mücadelelerine değinilmektedir.

Yazar, romanda tarih anlatımını biraz farklı bir yöntemle sunmuştur. Şöyle ki, 1918-1920 yılındaki çatışmalar, Abbasgulu Bey ve onun kurduğu savunma birliğinin işgalcilere karşı direnişi kahramanlar aracılığıyla kısa ve imalı bir şekilde anlatılmaktadır. Eserin giriş sayfasında Abbasgulu Bey ve onun askerleri hakkında verilen “Rayondaki³⁸⁰ kişilerin demek olar ki, hamısı silah işletmeği bacarırdı. Neçe il bundan evvel Türkiye'den geçen daşnak desteleri ile üz-üze dayanmış, gece-gündüz sengerden çekilmemişdiler. (K.A. s.4) gibi bilgiler ve Abbasgulu Bey şüphe ile yaklaşan, onun “bey” ailesine mensup olduğu için “mülkedar” olarak yargılayan Talibov'a karşı Şabanzade'nin “Adamlar ona inanıb, bütün bir eli daşnak polklarının³⁸¹ arasından keçirib, “Kırmızı Tabur” destesi toplayıb, Nahcivan'da, Zengezur'da,

³⁸⁰ İlçedeki

³⁸¹ Birliklerinin

Dereleyez’de vuruşub. Bu yerlerde Şura hökümeti³⁸² gurub. Öz torpaklarını da kalhoza verib.” (K.A. s.15) şeklinde savunması söylenenleri kanıtlar niteliktedir. Abbasgulu Bey Şadlinski’nin 1920 yılından sonra çimento fabrikasında müdür olarak çalışması da norm karakterlerden Şabanzade’nin dilinden birkaç cümle ile özetlenmektedir.

Kaynaklar Abbasgulu Bey Şadlinski’nin 1918 yılından itibaren Mübariz Deste isimli savunma birliği kurduğu ve Taşnakları bu birliğin yardımı ile etkisiz hale getirdiği, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetine yakın bir şahıs olduğu ve faaliyetlerinin takdirle karşılandığını yazmaktadır. Abbasgulu Bey Şadlinski 1920 yılında İran’dan geri döndükten sonra memleketi ele geçiren Ermeni çetelerine karşı “Kırmızı Tabur” Savunma Birliğini kurmuş ve bu birliğin yardımı ile yurdu işgalcilerden temizlemiştir. Fakat “Karlı Aşırım” romanında “Mübariz Deste” birliği hakkında hiçbir bilgi verilmemekte, ister 1918, 1919 yılındaki olaylar isterse de, 1920 yılı ve ondan sonraki dönem söz konusu olunca “Kırmızı Tabur” birliğinin adı geçmektedir.

Ferman Kerimzade’nin 1918 yılında gerçekleşen siyasi olaylara değinmemesi eserin Sovyet döneminde yazılması ile bağlantılıdır.

Romanda dikkat çeken bir başka husus ise tarihi olaylar anlatılırken yazarın farklı yıllarda gerçekleşen olaylardan ziyade kahramana ağırlık vermesi, bu olayların akabinde kahramanın duyarlı, cesur ve dürüst sıfatlarını öne çıkarması şeklinde görülmektedir. Özellikle Abbasgulu Bey’in anlatılmasında Kerimzade, bu yöntemden yararlanmış, romanda Mehherrem’in aracılığıyla Abbasgulu Bey’in otoriter bir kişiliğe sahip olması hem Vedililerin İran’a göçürülmesi, “Meherrem atını Abbasgulu Bey’in atı ile yanaşı sürürdü. Gürurla ona bahırdı. Görürdü ki, o kırmızıfesli askerlerle döş-döşe dayanmaktan korkmur. Atı oynağa gedir. Abbasgulu Bey el-kolu ile dağa-daşa dolmuş silahlı adamları gösterib deyir ki, vuruşa girmekten korkan deyilik. Ahı biz kan gardaşıyık niye bizi terk-silah elemek isteyirsiniz?” (K.A. s.93), hem de İran’da Abbasgulu Bey’in bir kadının koyununu çalan kişini cezalandırması “... Dedi kim oğurlayıb? Cavan bir oğlan ileri yeridi. Başını aşağı salıb dedi men elemişem. Ahı ondan heç kes söz gizlede bilmezdi. Oğlan Abbasgulu Bey’in gohumuydu. Abbasgulu

³⁸² Sovyet devleti

Bey heç ne fikirleşmedi mauzerini ³⁸³ çekib, serdi yere.” (K.A. s.228) şeklinde verilmiştir.

Kaynaklarda Vedililerin Şahtahtı köprüsü yakınlarında Osmanlı askerleri ile karşı karşıya gelişi yer almamaktadır. Aziz Alekberli, Vedililerin İran’da önce Hoy sonra Merend şehrine yerleştikleri bilgisini verirken Hoy valisinin Nemo Han’ın göçkünlerin silahlarını ellerinden almak istediği, bunun için Abbasgulu Bey’e türlü tuzaklar kurduğu fakat Bey’in tedbirli siyaseti sonucunda Nemo Han’ın kendisinin zor durumda kaldığının altını çizmektedir. Yazar adı geçen tarihi olayların küçük detaylarını esere dâhil etmiştir. Bu durum Kerimzade’nin bu dönem hakkında bilgileri anı ve hatıralara dayanarak kaleme aldığını göstermektedir.

Abbasgulu Bey Şadlinski’nin Vedibasar ve etraf illeri düşman baskınlarından koruması, her daim halkın yanında ona destek olması, yardımseverlik, çözüm bulucu ve kurtarıcı özelliklere sahip olması toplum tarafından efsaneleşmiş bir şahsiyet olarak görülmesine, adına hikâye ve rivayetlerin söylenmesine sebep olmuştur. Folklor araştırmacısı Ali Şamil, Şadlinski hakkında çok sayıda şiir, hikâye ve rivayet derlemiş ve “Abbasgulu Bey Şadlinski hakkında dastan yaradılmasına teşebbüs olub. Bunun üçün zengin materyal olduğu kimi, münbüt şerait de varmış. Sovyet hâkimiyetinin gelişi ve yeritdiyi siyaset bu dastanın yaranmasını ve formalaşmasını engelleyib” (Şamil, 2001: 86) kanısına varmıştır.

“Karlı Aşırım” romanında Abbasgulu Bey karakteri destanlaşmış kahraman olarak ele alınmış, onun seçkin kişiliği, toplum üzerinde söz sahibi olması, yenilmezliği farklı karakterlerin dilinden “gülle gabağına sözle çıkır”, “Abbasgulu Bey’di. Heç ona gülle atmak olar. Deyirler Kuran’dan köynek³⁸⁴ geyinir. Gülle kar elemir, deyir, düşür yere.”, “Senin başına dönüm, hemişe kanı su ile yuyubsan.” (K.A. s.6, 19, 42) gibi ifadeler eşliğinde verilmiştir. Romanda Gemlo Âşık Hudagulu’dan Abbasgulu Bey için söylediği koşuk ve “söz”lerden kendisi için de söylemesini istemektedir. Yazar, halk arasında Şadlinski için söylenen şiir ve rivayetlere Gemlo ve Âşık Hudagulu aracılığıyla değinmiştir.

³⁸³ Mauser.

³⁸⁴ Gömlek

Romanda tarihi olayların kısa ve dolaylı şekilde anlatımı sadece Abbasgulu Bey karakteri için değil hem de Kerbelayı İsmail ve Halil Mehdi oğlu için de geçerlidir. Abbasgulu Bey Şadlinski'den bahseden eserlerde Halil Mehdi oğlu hakkında da bilgi verilmekte, Şadlinski'nin silah arkadaşı Mehdi oğlunun savaşlardaki başarısından dolayı Kırmızı Bayrak madalyası aldığı gösterilmektedir. Aynı zamanda Halil'in 1918 olaylarında Azerbaycanlılara saldıran Ermenileri etkisiz hale getirmesi "Pulemyotu"³⁸⁵ ona teref çevirmek isteyen ermeniye çatarak kılıcını var gücüyle onun tepesine endirir. Sonra pulemyotun zincirlerini kılıçla doğrayıp, pulemyotu atın kucağına alıp Abbasgulu Bey'in hüzuruna getirir" (Ələkbərli, 1996: 223) şeklinde verilmekte ve romanda bir cümlede özetlenmektedir. "Akşamlar kendin üstündeki kayada Halil'in pulemyotu okuyardı keklik yerine " (K.A. s.69).

1918-1920 olaylarından bahseden birçok kaynakta Şahablı Âşık Celil hakkında bilgi yer almaktadır. O, "Celili" olarak bilinen halk müziğinin yazarıdır. 1919 yılında Taşnaklardan oluşan Van ve Sasun askeri birliklerinin Vedibasır yakılığndaki Şahablı, Gedirli köylerine saldırıları sonucunda feci bir şekilde hayatını kaybedenler sırasında Şahablı Âşık Celil de bulunmaktadır.

"Daşnaklar Şahablı kendinde bu kend sakini Âşık Celil'i de getle yetirirler. Ermeniler esir götördükleri aşığa evvel teklif edirler ki, General Andronik in şerefine bir goşma okusun. Âşık Celil ise aksine üzünü Böyük Vedi'ye taraf tutub, ermenilere defelerle kan udduran Abbasgulu Bey'in şerefine, onu imdada çağırın koşma okuyur.

Vedi'nin dağları batıbdı yasa,
Daşnaklar isteyir Vedi'ni basa.
Bir mektup yazmışam o han Abbas'a,
Yazmışam, durmasın, haraya gelsin,
Yağı salıp bizi araya gelsin!
Çat araya, beyim, nicat günüdür,

Vedi'nin davası, geyret günüdür. " (Ələkbərli, 2018).

Romanda bu facialı olay Âşık Hudagulu ile Mehemmed'in diyalogunda:

"- Mehmet, Celili havası doğurdan bu Şahablı Celil'indi?

³⁸⁵ Makineli tüfenk

- Be benimimdi? Kişinin oğlu zor aşığıydı. Allah Endreniğ'in³⁸⁶ atasını itnen boyun-boyuna bağlasın, o gül kimi aşığı, germe galağında³⁸⁷yandırdı.” (K.A. s.297) şeklinde yer almaktadır.

Bu tarihi olay Taşnakların gerçekleştirdiği katliamı gün yüzüne çıkarmak ve toplumun Abbasgulu Bey'e duyduğu güven ve inam duygusunu okura aktarmak açısından önemli detay olsa da, yazar Sovyet döneminde Ermenilerin hâkim makamlarda yer almasını göz önünde bulundurarak adı geçen tarihi olayı hatırlatmakla yetinmiştir.

1918 olaylarından bahseden kaynaklarda Ermeni çetelerinin 1918 yılının yaz aylarında Keşişdağ köyünde yaptıkları katliam hakkında bilgiler yer almaktadır. Ermeni çeteleri gizlice köy halkının arasına karışmış ve onları köy meydanına toplayarak katletmişlerdir. Keşişdağ ve ona yakın köylere yardıma gelen Kerbelayı İsmail, Meherrem Penahoğlu vb. Taşnaklarla savaşıyor onları etkisiz hale getirmişlerdir. Yazar, romanda bu tarihi olaya Abbasgulu Bey'in aracılığıyla gönderme yapmakta, evine dalan Bolşevikler Kerbelayı'ye mahsus tahıla ve buğdaya el koyarken 1927 yılında SSCB'de sanayileşme sonucu şehirlerde yaşanan erzak kıtlığını “şehirde açlıktı” ifadesi gibi kısa ve hızlı bir anlatıma tabii tutmaktadır. Fakat yazar, Kerbelayı İsmail ve onun teyze çocukları olan Usuboğlular arasında yaşanan kan davasına, Kerbelayı'nın nişanlı oğlu Yadulla'nın Usuboğlular tarafından katledilmesi olayına ise sık sık değinmiştir. Bununla da Ferman Kerimzade okura dönemin sosyal siyasi şartlarını, Kerbelayı İsmail ile Abbasgulu Bey arasındaki dostluk ilişkisini, Kerbelayı'nın prensiplerinden taviz vermeyen bir kişilik yapısına sahip olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

“Karlı Aşırım” romanında Abbasgulu Bey Şadlinski, Halil Mehdi oğlu ve Talıbov'un Kerbelayı İsmail ile konuşmak, onu isyandan çekindirmek amacıyla önce Karabağlar daha sonra Kolanılı köyüne gittiği ve Abbasgulu Bey'in Kolanılı köyünde Kerbelayı İsmail ile görüştüğü yazmaktadır. Fakat kaynaklarda Kerbelayı İsmail Abbasgulu Bey'in onunla görüşüp konuşmak için geldiği haberini duyması üzerine Karabağlar köyünden Kolanılı'ya, oradan da dağlara çekildiği bilgisi verilmektedir. Yazar, tahayyülüne dayanarak Şadlinski ile Kerbelayı arasında kurmaca bir görüş

³⁸⁶ Andranik Ozanyan

³⁸⁷ Tezek ocağında

kurgulamakta ve bu kurmaca görüş vasıtasıyla perde arkasında kalan önemli gerçekleri gün yüzüne çıkarmaktadır.

Bilindiği gibi kollektifleştirme siyaseti ile yönetim insanların şahsi mülklerini zorla ellerinden almış, toplum içinde itibarlarını hiçe sayarak onları haksız yere hapsedmiş, kurşuna dizmiş, tek kelimeyle maddi ve manevi yıkıma uğratmıştır. O dönemde baş gösteren haksızlıklar arşiv dosyalarına dayanılarak “Bu dönemde muhtelif dairelerin üzerine golçomak tapmak planı koyulurdu. ... 1-2 golçomak olan kentden 15-20 golçomak tapmak lazım idi. Lenkeran gezasında³⁸⁸ genç Komsomolcu Eliyev öz teşebbüsü³⁸⁹ ile kendlere gederek heyli³⁹⁰ golçomak tapmışdı.” (Həsənov, 1989: 2) şeklinde aktarılmaktadır. Bu sebeple de Azerbaycan’ın birçok yerlerinde ayaklanmalar ve isyanlar çıkmıştır. Sovyet yönetimi itiraz eden zengin ve orta sınıf köylülerini yok etmekle kalmamış, onları “kulak, golçomak” gibi ifadeler eşliğinde toplumun hayatını tehdit eden güçler olarak kaleme vermiştir.

Kerimzade, eserde Şadlinski ile Kerbelayı arasında kurmaca bir görüş tasarlayarak Kerbelayı’nın isyan çıkarmasının asıl sebebini aktarmakta, 10 yıllık süreçte Bolşeviklerin ona karşı yatığı haksızlıklar bu kurmaca görüş sayesinde açıklamaktadır.

Kaynaklarda yöneticilerin yardım adı altında zengin köylülerin mal varlığını müsadere ettiği bilgisi geçer. Kerbelayı İsmail da, bu olaydan nasibini almış, geç saatlerde evine gelen Komsomolcular ve komite üyeleri onun evinde arama yaparak “döşeklerin içindeki yuna kadar çıkarıp aparırlar.” (Ələkbərli, 1996: 190) Yapılan haksızlıklara sabırla direniş gösteren Kerbelayı, komsomulcuların gelin ve torunların uyuduğu yatak odalarına sokulmasına dayanamaz ve akraba ve arkadaşlarını da yanına alarak ayaklanma çıkarır.

Anlatıda bu olay Abbasgulu Bey’le Kerbelayı’nın görüşünde Kerbelayı’nın başına gelenleri hatırlaması “Bir gece İman yoksullar komitesinin destesini onun heyetine tökdü. ... Kerbelayı ağ tuman köynekte,³⁹¹ çukasını çiyine atıp dayanmışdı. Büzüşmüşdü. Gecenin bu âleminde onun evine sokulmuşdular. Her yere bahardılar, burunlarını sokurdular. Ne ahtardıklarını demirdiler.” (K.A. s.62,63) aracılığıyla

³⁸⁸ İlçesinde

³⁸⁹ İsteği

³⁹⁰ Çok sayıda

³⁹¹ Yatak giyiminde

aktarılmaktadır. Bunun akabinde Kerbelayı'nın tek kalması, İman'ın ona karşı kışkırtıcı hareketleri ve nihayet Kerbelayı'nın komşu köylerde kolhoza üye olmayan zengin köylülerin kurşuna dizilmesinin şahidi olması da yine “kurmaca görüş” vasıtasıyla aktarılmaktadır. Görüldüğü üzere Kerimzade, kurguladığı bu “kurmaca görüş” aracılığıyla Kerbelayı'nın (aynı zamanda isyan çıkaran birçok zengin ve orta sınıf köylünün) isyan çıkarma sebebinin zenginlik hırsı olmadığı, kahramanın düpedüz isyana zorlandığı, kendisini ve ailesinin hayatını kurtarmak için ayaklandığı gerçeğini okura iletmektedir.

Sovyet döneminde yapılan haksızlıklar 1989-1990 yıllarından başlayarak araştırmalar eşliğinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Fakat Ferman Kerimzade 1967 yılında yazdığı “Karlı Aşırım” romanıyla gerçekleri bilimden çok çok önce okura iletmiş ve edebi metin aracılığıyla tarihi gerçeklerin görünmeyen taraflarını aydınlatmıştır.

İlk tarihi roman yazarı olan Walter Scott, eserlerinde tarihi olayları kurmaca öykü içerisinde aktarmış, okura gerçek olayları kurmaca kahraman ve mekân aracılığıyla iletmiştir. M. Said Ordubadi de Azerbaycan edebiyatında ilk tarihi roman örneği olan “Dumanlı Tebriz” eserinde 1917-1920 yıllarında İran'da baş gösteren olayları kurmaca kahramanlar aracılığıyla anlatmıştır. Fakat Kerimzade, eserde tarihi olayları gerçek kahramanlar aracılığıyla aktarma yöntemini seçmiş, zaman zaman ise ilk tarihi romanlarda görülen kurmaca yardımı ile gerçeği anlatma metodundan yararlanmıştır.

Ferman Kerimzade “Karlı Aşırım”da tarihi gerçekleri daha çok imalı ve göndermeler yaparak anlatmaya üstünlük vermiştir. Bazı durumlarda bu yöntem romanda anlatılan gerçekleri sansür ve yasaklardan kurtarma amacıyla yapılsa da, bazen sadece bir anımsatma niteliği taşıdığı görülmektedir.

Eserde Kerbelayı İsmail, Iğdır'ın Büyük Çütcü köyüne geldikten sonra köyün aksakalının kapısını çalar ve ondan yardım ister ve aksakal, Kerbelayı'yi saygıyla karşılar. Konuşma esnasında köyün büyüğü Abbasgulu Bey'i hatırlar ve Mustafa Kemal Paşa ile yakın arkadaş olduğu ve Kemal Paşa'nın Abbasgulu beye “Mustafa Kamal ona çok dedi, keç biz terefe seni goşuna serkerde goyum, paşalık verim, dedi yok, el-günle gelen gara gün benim üçün toy-bayramdı.” (K.A. s.361) şeklinde bir teklifte bulunduğu fakat Şadlinski'nin yurttaşlarını yalnız bırakmamak adına bu teklifi kabul etmediğini bildirmektedir. Abbasgulu Bey hakkında araştırma yapmış Aziz Alekberli kaynaklarda

Mustafa Kemal Paşa ile Abbasgulu Bey'in veya Atatürk'ün gönderdiği yetkililer ile Abbasgulu Bey'in görüşmüş olduğuna dair bilgilerin yer aldığını göstermektedir. Bu bilgiler ışığında 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın "gönderdiği heyetin" Şadlinski ile görüştüğü ve ona Türk ordusunda hizmet etmek teklifinde bulunduğu ihtimalini onaylamaktadır.

İster Aziz Alekberli'nin, isterse de Ali Şamil'in araştırmalarında Şadlinski'nin Kerbelayı ile görüşmesinin Abbasgulu Bey için hazırlanan bir tuzak olduğu, Abbasgulu Bey'i Karabağlar köyüne yolcu eden Komsomolculardan birinin gizli şekilde Kerbelayı'ye, gelen ekibin asıl niyetinin onu öldürmek veya ele vermek olduğu gibi yalan malumat verdiği bilgisi yer almaktadır. Hatta bu sebeple halk arasında "Hayıf ki, emeyi zay³⁹² Abbasgulu" şiiri yaranmıştır. Anlatıda bu bilgiler Kerbelayı'ye yazılmış gizli mektup ve Şihelioğlu'nun isyancıların siperlerinden bulduğu Rus silahları eşliğinde anlatılmıştır.

Romanda kart karakter olarak yerini alan Gemlo gerçek kişiliğe sahip bir karakterdir ve hakkında tarihi bilgiler mevcuttur. Gemlo'nun asıl ismi Gemberalı olsa da, yazar anlatıda onun ismini Gemlo olarak vermiş, Gemberalı'nın yakınlarının itirazına rağmen kahramanın isminde değişiklik yapmamıştır. Vedibasari'nin Hand köyünden olan ve Taşnaklarla savaşta büyük yiğitlik gösteren Gemberalı Sovyetlerin gelişi ile bir süre kaçak hayatı yaşamış, daha sonra Kerbelayı ile birleşerek Komsomolcularla savaşmıştır. F. Kerimzade'nin kızı Yegâne Kerimzade söyleyişlerinin birinde Gemberalı'nın cesaretli ve korkmaz birisi olduğunu, fakat gaddarlıkta da ün saldıığını, ismi gelince köylülerin korkup kaçtığını anlatmakta, kötücül huylarından dolayı eserde kart karakter olarak kurgulandığını açıklamaktadır.

Tecrübeli bir atıcı ve iyi bir binici olan Gemlo köylülere saldıran kaplanla tek başına savaşmış ve onu öldürerek postunu yüzmüştür. Kendine has ayı avlama tekniği varmış. "O ayı ile üzbeüz gele, elindeki hundur iri ucu haça³⁹³ ağacı onun çenesinin altından salıp, ağacının o biri ucunu yere dayag verer, sonra hançeri çıkarıp diri-diri ayının garnını yırtar, derisini soyarmış." (Ələkbərli, 1996: 227) Kerimzade, Gemlo'nun bahsi geçen ayı avı sahnesini roman zamanına taşımış, Kerbelayı ile birlikte Iğdır'a kaçtıkları

³⁹² Heder

³⁹³ Çatal başlı ağaç.

esnada geceledikleri mağaraya bir ayının saldırması ve Gemlo'nun onu avlaması olarak kurgulanmıştır. Bu da yazarın 1930 yılından önce gerçekleşen bir durumu romanda 1930 yıllarında oluvermiş gibi kurguladığı, farklı tarihte baş gösteren olayı roman zamanına taşıdığını göstermektedir.

“Karlı Aşırım”da Meherrem, Şihelioğlu ve Dedebala, Şabanzade gibi karakterler romanın akışı sırasında Vedibasara’da bulunan dağ, tepe, çay ve tarihi mekânlar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin Şabanzade Veda yakınlarındaki “Divler Otağı” adlı mağara hakkında “Buraya “Divler Otağı” deyirdiler. Yolun ağzında kibrit çeken kimi sönürdü. Danıştırdılar ki, bu divin nefesidir, püfleyib söndürür. ” (K.A. s.193) şeklinde bilgi vermektedir. Buna benzer bir malumat yazarın “Vedi’nin Yanı Dağlar” isimli yazısında da yer almaktadır. “Meydanın bir tarafında kaha ağzı³⁹⁴ garalırdı. Onun adı Divler otağıydı. Şam yandırıp gedende de derhal sönürdü. ... Yaşlı adamlar deyirdi:

- Mağarada div oturub o üfürüb şamı söndürür...” (Kerimzade, 1988: 104).

Bu da yazarın tarihi mekânlar hakkında duyduğu söylentileri romanda karakterlerin dilinden aktardığını gösterir niteliktedir.

3.4.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar

Ferman Kerimzade “Karlı Aşırım” romanında babası İsmail Şihelioğlu ve dayısı Halil Mehdi oğlunun da katıldığı 1918 ve 1930 olaylarını canlandırmaktadır. Bahsi geçen olayları bizzat babasından dinleyen ve detaylı araştırma yapan, yazarın teşebbüsü ile Şerur’da “Kırmızı Tabur” müzesi kurulmuş, Kerimzade Şadlinski’ye ait olan eşyaları müzeye bağışlamıştır. Bu da yazarın bu konuları daha yakından takip ettiğini ve bu nedenle de eseri yazarken gerçek olay ve kişiler üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir.

Fakat birkaç örnek vardır ki, yazar burada kurmaca olay ve kahramanlardan yararlanmışır. Kurmaca olayların en başında “Abbasgulu Bey’le Kerbelayı’nin Görüşü” sahnesi gelmekte ve Kerimzade asıl gerçeği ortaya çıkarmak amacıyla bu görüşü kurgulamaktadır.

Yazar, anlatıda Abbasgulu Bey Şadlinski’nin Ağsu deresinin Garuçan yaylasında Kerbelayı’nin askerleri tarafından defnedildiğini aktarmaktadır. Fakat Aziz Alekberli

³⁹⁴ Mağaranın girişi.

kaçakların Abbasgulu Bey ve Halil'i Garuçan yaylasında öldürdükten sonra silahları alarak oradan uzaklaştığını ve kahramanların köy halkı tarafından defnedildiğini yazmaktadır. Aziz Alekberli'nin fikirlerine dayanarak romanda Şadlinski'nin kaçaklar tarafından defnedilmesi, defin sırasında yaşanan tartışmalar, Genco'nun Şireli'ye silah çekmesi, Meherrem'in mezar kazması gibi olay birimlerini kurmaca olaylar adlandırmak mümkündür.

Bir başka kurmaca olay ise romanda isyanı yatıştırmak için gelen silahlı birlikler tarafından Kerbelayı'nın kardeşi Veli'nin öldürülmesi ve defni olayıdır. Muhtemelen yazarın araştırdığı kaynaklarda Veli'nin öldürüldüğü bilgisi yer almış veya yazar, Veli hakkında bilgiye ulaşamayınca onun öldürüldüğünü tahmin etmiştir. Fakat çağdaş dönemde yapılan araştırmalarda karşı durma sırasında Gemlo'nun yaralandığı, Veli'nin ise sağ kaldığı bilgisi bu olay birimlerinin de kurmaca olduğunu göstermektedir.

Önceki bölümde Kerimzade'nin Gemlo karakterinin ayı avlamasını anlatı zamanına taşıyarak kurguladığı gösterilmiştir. Bu anlamda romanda mağarada tek kalan Resul'ün öldürülmüş ayının kokusunu alarak mağaraya gelen ikinci ayı ile baş başa kalması da kurmaca olaylar sırasındadır.

Anlatıda birkaç sene önce köye gelen ve Mirese kadının evinde kalan, geceleri kurda dönüşen kadın karakter yer almaktadır. İsmi verilmeyen (adamcıl canavar olarak gösterilen) fakat kurda dönüşerek evlerden bebekleri çalıp götüren kadın ve onun anlattığı hikâye konu ve motif açısından daha çok halk rivayetlerini çağrıştırmaktadır. Romanda yer alan kurt kadın kurmaca kahraman, anlattığı hikâye ise kurmaca olaylara örnek verilebilir.

3.4.5. Olay Örgüsü

Kerimzade, anlatıda olay örgüsünü ortadan başlatma tekniği ile kurmuş, romanı “isyan haberi” ile açmıştır. Anlatıda yazar, isyanın sebebini, karakterlerin kişilik yapısı üzerinden anlatmış, eser içerisinde geri dönüşler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yüzden olay örgüsü içerisinde ileri akış ile geri dönüşler eş zamanlı gerçekleştirilmiştir. Eser “Karlı Aşırım”, “Oğuz Kabri” ve “Kırmızı Zirve” adlı üç bölümden oluşsa da roman başkahraman Kerbelayı'nın isyan çıkarması ve isyanın bertaraf edilmesi olayları kapsamında iki metin halkasında incelenmiştir. Bununla birlikte eserde anlatıyla bir

başa veya dolaylı bağlantısı olan çok sayıda hikâye yer almaktadır. Bu hikâyelere örnek olarak, Yadulla Cinayeti, Kaçak Kerim ve Şahperi Oğullarının hikâyesi, Gülsüm Bacı hikâyesi, Resul'ün Canavarı, Adamcıl Canavar hikâyesini göstermek mümkündür.

M1: Birinci metin halkasında yazar, köyde çıkan isyan ve anlatı karakterleri hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra ise Abbasgulu Bey ile Kerbelayı İsmail'in görüşünü kurgulamakta, bu görüşün ne kadar tehlikeli olduğunu, görüş sonrası taraflar arasında yaşanan silahlı çatışmayı anlatmaktadır.

V1: Kerbelayı İsmail'in kolhozları dağıtarak isyan harekâtı başlatması ve karlı geçidin sınır ilan edilmesi ile Bolşeviklerin Karabağlar, Kolanılı gibi köylerle irtibatının kesilmesi.

V2: Şura Hükümetinin talimatı ile Kerbelayı'yi ikna etmek amacıyla Şabanzade'nin Abbasgulu Bey'le görüşmesi, Abbasgulu Bey'in Yadulla olayını hatırlaması.

V3: Abbasgulu Bey, Halil Mehdi oğlu ve Talıbov adlı şahsın Kerbelayı İsmail ile konuşmak üzere Karabağlar köyüne gitmesi, Talıbov'un Abbasgulu Bey'e karşı güvensizliği ve gizlice yanına silah alması.

V4: Kerbelayı'nın talimatı üzere kardeşi Veli'nin misafirleri ağırlaması ve Kerbelayı'nın Gemlo'nu da yanına alarak Kolanılı köyüne gitmesi ve esir aldıkları Komsomolcuları yargılaması.

V5: Kerbelayı İsmail'in onun topraklarını elinden alarak Şura hükümetinin topraklarına katan Beyler'le konuşması, onları ikna etmeğe çalışması. Kolhoz yöneticisi İman'ın dindirilmesi ve yargılama sonunda İman'ın, eşi Növreste'ni Kerbelayı'ye emanet etmesi.

V6: Abbasgulu Bey, Halil ve Talıbov'un Dehnez köyünde konaklamaları, Halil'in arkadaşı Samed'in onları ağırlaması. İman'ın eşi Növreste'nin Samed'in evinde saklandığı haberini alan Gemlo'nun gece yarısı Samed'in kapısına dayanması ve Abbasgulu Bey'le karşı karşıya gelmesi.

V7: Abbasgulu Bey, Halil ve Talıbov'un Nevreste'ni de yanlarına alarak Samed'in evinden ayrılması, Nevreste'ni Halil'in bacanağı Şirali'ye teslim ettikten sonra yeniden Kerbelayı ile görüşe gitmeleri.

V8: Kerbelayı'nın bulunduğu köye varmaları, Gemlo'nun misafirlere silah çekmesine karşın Kerbelayı'nın Abbasgulu Bey'i eve davet etmesi.

V9: Abbasgulu Bey'in sorusu üzerine Kerbelayı'nın ona on yıl zarfında yapılan haksızlıkları tek tek anlatması, Abbasgulu Bey'in 1918 olaylarını hatırlaması, bu sırada dışarıda bekleyen Halil'in Abbasgulu Bey için endişe etmesi, Talıbov'un ise geri döndükten sonra yazacağı raporun detaylarını düşünmesi.

V10: Abbasgulu Bey'le Kerbelayı İsmail arasındaki konuşmanın bir sonuca varmaması, Abbasgulu Bey'in Halil ile Talıbov'un yanına geri dönerek Kerbelayı'nın isyandan vazgeçmeyeceğini bildirmesi.

V11: Yeniden Şirali'nin evine dönmeleri ve Gemlo'nun onları takip ettiği haberini duyunca Talıbov'un cinnet geçirmesi, sakladığı silahını çıkarak Abbasgulu Bey ve Halil'i daha sonra ise kendini vurmak istemesi. Abbasgulu Bey'in silahı usluca ondan alması, Şirali ile birlikte yeniden yola koyulmaları.

V12: Halil'in Gemlo'nun askerlerinin yolu bağladığını anlaması ve kurşun yağmuruna tutulması. Gemlo'nun Halil'in silahını alması ve Şirali'ni de öldürmek istemesi. Abbasgulu Bey'in geçitten dereye yuvarlanması ve Gemlo tarafından öldürülmesi.

V13: Olay anında Talıbov'un bayılması, askerlerin onu bulup Kerbelayı'nın yanına getirmesi ve Kerbelayı'nın onu uyararak sağ bırakması.

M2: Abbasgulu Bey'in ölümü ile başlayan ikinci metin halkasında Kerbelayı'nın bu olaydan dolayı pişman olması, Gemlo'nun çirkef yapısı, Talıbov'un yalancı karakteri anlatılmaktadır. Aynı zamanda Komsomulcuların isyancıları bertaraf etmesi, Kerbelayı ve ailesinin köyden kaçması, Kerbelayı'nın kanlısına güvenerek gelinini onun yanında bırakması aktarılmıştır.

V1: Kerbelayı'nın yaptıkları cinayetin ağırlığı altında ezilmesi, bu olay yüzünden yeğeni Meherrem'in Kerbelayı'ye karşı çıkması, Gemlo hariç bütün kaçakların Abbasgulu Bey ve Halil'in ölümüne acıması. Meherrem'in Abbasgulu Bey'le birlikte Taşnaklara karşı savaştıkları günleri hatırlaması.

V2: Gemlo' nun Abbasgulu Bey gibi ünlü olmak için onun atını sahiplenmek istemesi, Abbasgulu Bey'in atının Gemlo'nu yakına bırakmaması ve Gemlo'nun atı kırbaçla dövmesi.

V3: Gemlo'nun Abbasgulu Bey'in üzerinde olan madalyanı çıkararak göğsüne takması ve Meherrem'in bu hareketten dolayı Gemlo'nu ayıplaması. Meherrem'in Abbasgulu Bey için mezar kazması, Şirali ile sohbetleri. Abbasgulu Bey'in Garuçan yaylasında defnedilmesi.

V4: Talıbov'un yalnız başına köye dönmesi, yol boyunca olayların gerçek mi yoksa kurmaca mı olduğunu sorgulaması. Şabanzade'nin yanına gelip eksik bilgiler vererek ona oyun oynandığını söylemesi, Şabanzade'nin ikileme düşmesi.

V5: Gemlo Şabanzade'nin eşi Nezaket'in dayısıdır ve isyancıların başçısının Gemlo olduğunu duyunca Şabanzade'nin ona yapılacak soruşturmaları düşünüp durması, Abbasgulu Bey ve Halil'in köye geri dönmemesi üzerine köyün iyice karışması, her kesin farklı bir fikir söylemesi.

V6: Kerbelayı'nın adamlarından biri olan Zülfigar'ın esirleri başka bir yere götürmesi ve Beyler'in durumunun kötüye gitmesi, Şirali'nin Halil'in na'sını yaşadığı köye götürmesi, Gemlo'nun Abbasgulu Bey'in atını sahiplenmek için onun kalpağını giymesi, sahibinin kokusunu aldığı için atın Gemlo'nu yakınına bırakması.

V7: Gemlo'nun kendine eğlence meclisi düzeltmesi ve köyün ozanı Âşık Hudagulu'nu çalıp okuması için meclise davet etmesi. Esir alınanlar sırasında bir hocanın da bulunması ve Zülfigar'ın esirlere kötü muamele yapması. Dağ keçisi vuran Zülfigar'ın esirlerden dere dibinde bulunan dağ keçisini getirmek istemesi.

V8: Ayakta zorlukla duran Beyler'in Zülfigar'ın silahını kayışından tutması ve silahla birlikte dereye yuvarlanması, vefat etmiş Beyler için hocanın cenaze namazını kılması, İman'ın esirlikten kaçması.

V9: Halil geri dönmeyince eşi Süseni'nin Ali Efendi'nin evine giderek yardım istemesi, Ali Efendi'nin oğlu Süleyman'ı hoca sıfatıyla Kolanılı köyüne göndermesi. Süseni'nin oradan ayrılarak parti organına gelmesi ve Talıbov'un suçlamalarını reddetmesi.

V10: Beyler'in ölümü, İman'ın ise kaçması yüzünden Gemlo'nun Zülfigar'a işkence vermesi, yaptığı cinayetten dolayı Meherrem'in amcasından uzak gezmesi, Kerbelayı'nın Meherrem'in evine gitmesi, Abbasgulu Bey için kefen hazırlatması ve esir hocadan kuran okumasını istemesi.

V11: Kerbelayı'nın Gemlo'nun eğlence meclisini basması, Hudagulu'nun bağlamasını kırması, İman'ın Şabanzade'nin yanına gelerek Abbasgulu Bey ve Halil'in öldürüldüğü haberini vermesi. Komünistlerin isyanı yatırmak için toplanması.

V12: Operasyon öncesi Şabanzade ile Şihelioğlu'nun Vedi köyünün sınırlarında denetim yapması ve “esir hoca” Süleyman ile karşılaşmaları, Süleyman'ın gerçekleri anlatması.

V13: Şabanzade'nin eşi Nezaket'in Vedi köyüne gelmesi ve Talıbov'la karşılaşması. Parti binasında Talıbov'un Nezaketi sorgu suale tutması üzerine Gemlo'nun onun dayısı olduğunu öğrenmesi. Olaylardan haberdar olan Talıbov'un Şabanzade'nin eşini boşaması gerektiğini söylemesi.

V14: Ali Tağızade'nin köye gelerek operasyona başçılık yapması, operasyonun başlatılması, Talıbov'un beceriksizliği yüzünden Gemlo'nun Komsomolcuları esir alması ve gösterişli bir şekilde köy meydanına götürmesi, eve kapatması.

V15: Zülfigar'ın, karısı ile Gemlo arasındaki ilişkini duyması ve intihar etmesi, Meherrem'in suçluluk duygusu ile Abbasgulu Bey'in evine doğru yol alması, Gemlo'nun onu takip etmesi ve yol üstünde Şabanzade ile savaşıması.

V16: Meherrem'in annesi Mirese'nin esirleri kurtarması, Meherrem'in Abbasgulu Bey'in evine uğraması, acılarını paylaşarak uzaklaşması, sabaha karşı Gemlo'nun esirleri almak için gelmesi ve esirlerin kaçtığını anlayınca nöbetçini cezalandırması. Gemlo'nun Veli'ye Mirese kadın ve ailesi ile birlikte Kerbelayı'nın yanına gitmesi gerektiğini söylemesi.

V17: Saldırı sırasında Veli'nin öldürülmesi, cenazesinin ortada kalması, Kerbelayı'nın son kez oğlu Yadulla'nın mezarını ziyaret etmesi ve mezardan bir avuç toprak alması, dağlara çekilmesi. Gemlo'nun atı bırakarak kaçması, Şihelioğlu'nun yalnız ve kimsesiz kalan Abbasgulu Bey'in atını Alı'ya havale etmesi, İman'ın eşi Nevreste'ni aramaya koyulması.

V18: Kerbelayı İsmail'in saklandıkları mağarada Veli ve Mirese kadını beklemesi, Kerbelayı'nın Gemlo'nun yersiz davranışlarına daralması, mağaranı ayı basması ve Gemlo'nun onu avlaması. Veli'nin eşi hamiledir ve yola devam edemez, Kerbelayı'nın

hamile kadını kime emanet edeceğini düşünmesi ve hamile kadını kanlısı Usuboğlu'na emanet etmesi için onun evine gitmesi.

V19: Kerbelayı'nın Usuboğlu'nun evine gelmesi, gelinin zor durumundan bahsetmesi, kanlı olsalar da Usuboğlu'nun namus ve vicdanına güvenerek ondan yardım istemesi. Şerefli bir düşman olduğu için Usuboğlu'nun kadının güvenliği adına küçük oğlunu Kerbelayı'ye rehin vermesi, Meherrem'in annesi Mirese kadını Kerbelayı'nın bulunduğu mağaraya götürdüğü sırada kirvesi Ekber'in önlerini kesmesi ve Meherrem'in yemini üzerine onlara izin vermesi.

V20: Samet ve eşinin evlerinde işkenceli bir şekilde öldürülmesi, Şihelioğlu'nun amcası oğlu Muhammed'in Karabağlar köyüne gelişi ve burada Resul'ün eşiyle uygunsuz hareketlerde bulunması, Abbasgulu Bey ve Halil'in naaşlarının bulunarak cenaze alayı eşliğinde Büyük Vedi köyüne götürülmesi.

V21: Defin töreni yapılması, Abbasgulu Bey'in tabutunu taşıyan atının acıya dayanamayıp ölmesi, Kerbelayı ve ailesinin sınırı geçtiği sırada Komsomolcular tarafından ateşe tutulması, Usuboğlu'nun oğlu Eyüp'ün öldürülmesi, Kerbelayı'nın oğlanı koruyamadığı için ağlaması.

V22: Usuboğlu'nun Kerbelayı'nın gelininin doğumu için Bahar kadını çağırması, ebenin yardımı ile kadının doğum yapması, Talıbov'un İboş isimli birinin yalan haberlerine uyarak köylüleri suçlaması, Ali Eyvazov'u sorguya çekmesi, İman'ın Şura hükümetinin kırmızı bayrağını Kerbelayı'nın evinin çatısına asarak konuşma yapması.

V23: Kerbelayı'nın İğdır'ın Aşağı Çiftlik köyüne gelmesi, köyün büyüğünden yardım istemesi, köy büyüğünün Abbasgulu Bey'den saygıyla söz etmesi, Meherrem'in sözünü tutarak Ekber'in yanına geri dönmesi, Meherrem'in sorgulanması, Kerbelayı'nın kefen giyinerek Usuboğlu'nun evine geri dönmesi, olayları anlatması, Usuboğlu'nun asil bir davranışla Kerbelayı'nın torununa Eyup ismini koyması, onları yolcu etmesi.

3.4.6. Kahramanlar

“Karlı Aşırım” romanının kahramanlar kısmı incelendiğinde anlatıda şahıs kadrosunun çok geniş olduğu görülmektedir. Kerimzade, kurguladığı kahramanların iç dünyalarına önem vermekte, kahramanların ruhsal durumunu, duygusal etkilenimlerini başarılı bir

şekilde aktarmaktadır. Bu özelliği göz önünde bulunduran Gülbeniz Babayeva, “Karlı Aşırım” romanını “zengin karakterler galereyası” (Babayeva, 2004: 6) adlandırmıştır.

3.4.6.1. Başkahraman

Romanda entrik kurgu Kerbelayı İsmail ve onun liderlik ettiği ayaklanma etrafında geliştiği için eserin başkahramanı/merkez kişisi Kerbelayı İsmail’dir. Ferman Kerimzade başkişiyi bütün yönleri ile ele almış ve bu anlamda Kerbelayı İsmail “iç dünyaları ve hayatları en ayrıntılı bir şekilde belirten... Hikâyenin akışı içinde çatışmalar ve değişme süreçleri yaşayan, tepkilerimizi sürekli ve tam olarak yönlendiren” (Stevick, 2010: 179, 180) karakterdir.

Bilindiği üzere Kerbelayı İsmail tarihi kişiliğe sahip bir kahramandır ve 1930 yılında kolhozlaştırma siyaseti esnasında Vedibasır köylerinde başkaldırı yaparak Sovyet hâkimiyetini devirmiş, birkaç ay direniş gösterdikten sonra dağ yolları ile Türkiye’nin Iğdır Vilayetine kaçmıştır. Yazar, romanda Kerbelayı İsmail’in başkaldırısı üzerine odaklanarak bu isyan eşliğinde memleketlerde kolhozlaştırma siyasetinin hangi şartlar dâhilinde gerçekleştirildiğini gözler önüne sermiştir.

3.4.6.1.1. Kerbelayı İsmail

Romanın ilk sayfalarında Kerbelayı İsmail’in isyan çıkardığı bilgisi yer almakta ve İsmail’in karakter yapısı şu şekilde özetlenmektedir: “Kerbelayı İsmayıl yerebakan³⁹⁵ adam idi. ... Evde hemişe buharının yanında oturardı. Gözleri yol çeke-çeke³⁹⁶ ocağın külünü gurdalayar³⁹⁷ tedbir tökerdi. Seherisi gün ağır bir cinayet baş verirdi. Soyug kül üstünde çekilmiş katma-karışık hatlar yakındaki Çimen kendini ağladardı. (K.A. s. 8)”.

Bu özetin devamında yazar, kahramanlar aracılığıyla Kerbelayı İsmail’in yaşadığı Yadulla faciasını hatırlamaktadır. Yadulla, Kerbelayı İsmail’in oğludur. Bir gün Kerbelayı İsmail’in boğaları Çimen köyüne geçer, Kerbelayı İsmail hayvanların düşmanlarının köyünde kalmasına müsaade etmez ve bu sebepten oğlu Yadulla’yı Çimen köyüne göndererek ısrarla hayvanları geri getirmesini ister. Bu esnada Yadulla

³⁹⁵ İçedönük

³⁹⁶ Düşünceli bir şekilde

³⁹⁷ Karıştırır

katledilir. Bu açıklama Kerbelayı İsmail'in, hayatını intikam düşüncesi üzerinde kurduğu, prensiplerinden asla taviz vermeyen bir kişilik yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Kerbelayı İsmail yaşamını kısasa kısas düşüncesi üzerine kursa da, kapısına gelen her bir misafiri ağırlamaktan zevk alan konuksever birisidir. Eserde yer alan Kerbelayı İsmail'in bahçesinin tasviri “Kerbelayı'nın kapısında konak eksik olmazdı, bu عزیز konağın adına kesilmiş heyvanın etinden o biri konağa bişirmezdiler. Heresinin adına bir koyun kesilmeli idi.” (K.A. s.26) onun misafire verdiği yüksek değerın göstergesi konumundadır. Bunun yanı sıra başkaldırı yapan Kerbelayı, Abbasgulu Bey'in onunla görüşmek istediğini duyunca Abbasgulu Bey'in hangi amaçla geldiği üzerine kesin bir fikri olmasa da (barış sağlamaya mı yoksa onu ihbar etmeye mi geliyor) ister dost ister düşman olsun, “ağırlamak lazım” düşüncesiyle hazırlıkların yapılmasını ister.

Misafir ağırlamaktan şeref duyan Kerbelayı hem de, “güçlü bir ahlak anlayışına” (Topal, 2019: 47) sahip bir kahramandır. Bu sebeptendir ki, yoksullar komitesi başkanı İman, düşman oldukları halde ailesini Kerbelayı'ye itibar eder:

“-Menim dediklerimi yaltaklık yamanlık³⁹⁸ bilme. Sen elin namusunu goruyubsan-öz namusun bilibsen. Düşmen de olsag, külfetimi³⁹⁹ sene ümid oluram. ...

- Kişi kişinin namusuna dokunmaz, İman!” (K.A. s.37).

Romanda Kerbelayı'nın namuslu ve dürüst yapısı karşısına yemek sunan bayanlardan birinin yakasını açması üzerine verdiği tepkisi ile “Seni doğrayıb itlere tökerem, leçer⁴⁰⁰! - dedi. – Özünü yığışdır, bir de bura ayak bassan, özünü ölmüş bil! (K.A. s.56) bir daha okura iletmektedir.

Görüldüğü üzere Kerbelayı misafirperver, “elin namusunu koruyan” güvenilir bir karakter, ahlaklı ve saygın bir kişidir. Hal böyleyken neden Kerbelayı İsmail'in Gemlo gibi gaddar birisini kendine yardımcı yaparak kolhozları dağıttığı, isyan çıkardığı, İman, Beyler ve başka yöneticileri rehin aldığı gibi sorular ortaya çıkmaktadır. Kerbelayı'nın isyan çıkarmasının asıl nedeni Abbasgulu Bey'le görüşmesinde açıklanmaktadır.

³⁹⁸ Yalakalık

³⁹⁹ Ailemi

⁴⁰⁰ Terbiyesi

Kerbelayi 10 yıllık süreçte (1920-1930) karşılaştığı haksızlıkları bu kurmaca görüş aracılığıyla okura iletmektedir.

1920 yılında Sovyet hâkimiyeti kurulduktan sonra Kerbelayı İsmail'e çobanlık yapan kişiler onu ayağına çağırarak tarlasından elde ettiği mahsulün bir kısmını devlete bağışlamasını talep ediyorlar, İman cesaretle kapısına gelerek Kerbelayı'ye mahsus buğday keselerini mühürleyerek bu keselere dokunmaması için onu tembihler. Kerbelayı İsmail "Özüm ekdirmişem, özüm biçdirmişem, ellerim de gabar-gabardı.⁴⁰¹" (K.A. s.61) şeklinde emlakinin kanunsuzca müsadere edilmesine itiraz etse de, Kerbelayı'yi kimse dinlemez. Gün geçtikçe Kerbelayı'ye karşı yapılan haksızlıklar daha geniş bir boyut alır ve bir gün gece geç saatlerde İman yoksullar komitesinin işçilerini Kerbelayı'nin bahçesine toplayarak evini aramak emrini verir. Yazar, yörenin aksakalı olan Kerbelayı İsmail'e karşı yapılan bu saygısızlığı kahramanın ruh halini betimleyerek aktarmaktadır.

O gece bir zaman evinde hizmetçilik yapan kişiler Kerbelayı'nin evinin altını üstüne getirir, ayağının altından halıyı çeker, tavanını şişler, ahırını, bahçesini didik didik eder, çalıntı buğdayı bulmaya çalışırlar, fakat Kerbelayı ile İman arasında geçen diyalog:

- "Tahılı harda gizledibsen?
- Hansı tahılı deyirsen?
- Öz hırmanından⁴⁰² getirdiğin mühürlü tahılı. Guya bilmirsen. Açık-aşkar sabotaj düzeldirsen.
- Bu ne sözdü, İman!
- O demektir ki, Şura hükümetinin bünövresini kazıyırsan, Kerbelayı!

Yoksullar komitesinin işçileri bir şey tapmayıb getdiler." (K.A. s.62,63). 1930 yılında Sovyet yönetiminin toplumun saygın kişilerine karşı yaptığı çirkin saldırıların boyutlarını gösterir niteliktedir.

Görüldüğü üzere önce toplumu ayakta tutan değerler göz ardı edilerek köyün büyüğü Kerbelayı'ye karşı saygısızlık yapılmış, gün geçtikçe bu saygısızlık taciz boyutunu almış, ilerleyen dönemlerde Kerbelayı'nin hayatını tehdit eden cinayet seviyesine

⁴⁰¹ Ellerim nasır tutmuş

⁴⁰² Harmanından

yükselmiştir. Önce şahsi emlaki olan buğday mühürlenerek elinden alınmış, sonra kendisine sormadan toprağı köylüler arasında bölüştürülmüş, bununla da yetinmeyen yönetim sahipleri Kerbelayı'nın toplumdaki itibarını ayaklar altına salarak onu hırsızlıkla suçlamışlardır. Kerbelayı ona karşı yapılan haksız muamelelere sabırla direniş gösterse de, İman'ın aşağılayıcı davranışlarına karşın Gemlo vasıtasıyla veya kendisi onu öldürmeye kalkışsa da henüz isyan çıkarmak, köylüleri birbirine karşı koymak kararına varmaz.

Bir gece Gemlo köy yakınındaki harabe kaleden ateş seslerinin geldiğini söyler ve Kerbelayı ile birlikte kaleye varmak için yola koyulunca İman ve başkalarının kaleden çıktıklarını araba üzerinde cesede benzer bir şeyler taşıdıklarını görürler. Kaleye varınca ise yerde kan ve kurşun izleri ile karşılaşır. Bu olaydan birkaç gün sonra yakın köylerde kolhoza yazılmayan zenginlerin kaybolduğu haberi yayılır. Bir gün kendisinin de kolhoza yazılmayan köylüler gibi öldürüleceğini anlayan Kerbelayı'nın başkaldırı yapmaktan başka çaresi kalmaz.

“- Yok, daha bıçak sümüye⁴⁰³ direndi. Növbe⁴⁰⁴ onların özünüdü!

Silah tapana adamları toplayana geder heyli vaht keçdi. Kerbelayı İsmayıl giyam kaldırdı...” (K.A. s.80).

Eserin girişinde Ferman Kerimzade, Kerbelayı İsmail'in kolhozları dağıtarak ayaklanma yaptığını bir tümce ile “Otuz-kırk evlik Karabağlar kendine sığınan Kerbelayı İsmayıl haber göndermişti ki, men Şura hükümetini tanımıram” (K.A. s.3,4) şeklinde özetlemektedir. Alıntıda geçen sığınmak kelimesi “korunmak, sakınmak” anlamlarını çağrıştırmakta ve kahramanın başkaldırıya tahakküm edildiğine gönderme yapılmaktadır. Yazar romanın devamında 1920-1930 yılları arasında Kerbelayı İsmail'in karşılaştığı olayları ayrıntıları ile aktararak isyanın çıkış nedenlerini okura iletmekte ve bu yolla da girişteki bilginin doğruluğunu bir daha gözler önüne sermektedir.

Eser yazıldığı günden bu yana başkahraman Kerbelayı İsmail karakteri üzerine birçok araştırmalar yapılmış, Sovyetler zamanında yapılan incelemelerde Kerbelayı golçomak,

⁴⁰³ Bıçak kemiğe direndi

⁴⁰⁴ Sıra

zalim zengin, mevcut gelişmelere uyum sağlayamayan gerici olarak değerlendirilmiştir. Onun isyan çıkarması ise etrafındaki fakirlerin hayat şartlarının yükselmesini kabullenemeyişi, bir nevi çekememezlik olarak yorumlanmış, isyan vasıtasıyla köylüler arasına nifak sokan birisi olarak tanıtılmıştır.

Halit Alimirzayev, kahramanı “Vahtı ile gaddarlıkta ad çıkarmış özünü sahib olduğu kendin şeksiz⁴⁰⁵ hâkimi, ağası hesap eden bu adam yeni gruluşun gayda-ganunları ile heyata geçirdiği mütereggi⁴⁰⁶ tedbirlerle heç cür barışa bilmir. Topraklarının, nüfuzunun elden getmesi, hüsusiye dünenki nökerlerin üzüne ağ olması, kendde ağalık etmesi ona büyük derd olur. ... Hüsusi mülkiyet ehtirası, sınıfı tebieti Kerbelayı’ni tedricen elisilahlı intigamcıya... çevirir.” (Alimirzayev, 2011:183) şeklinde tanımlarken, A. Efendiye Kerbelayı’nin neden isyan çıkardığını “dünenki muzdurların bu gün özlerini Kerbelayı İsmayıl seviyyesinde aparmaları” (Salamoğlu, 2016: 119) şeklinde açıklamaktadır.

Eleştirmenlerin söylediği gibi Kerbelayı gerçekten de inatçılık, çekememezlik sebebiyle isyan çıkarmış olsaydı bu isyan 1920 yıllarında başlamış olmalıydı ve isyan önceden hazırlanmış bir şekilde yapılmalıydı. Romanda “bıçak sümüye direndi” ifadesi ve “Silah tapana adamları toplayana geder heyli vaht keçdi.” (K.A. s.80) bilgisi isyanın önceden planlanmadığını, yönetimin Kerbelayı’ye olan yaklaşımının katlanılmaz bir boyut aldığını ve Kerbelayı’nin başkaldırı yapmaktan başka seçeneğinin kalmadığını göstermektedir. Bu duruma dikkat çeken Teyyar Salamoğlu da, Kerbelayı’nin başkaldırı yapmasının asıl sebebinin “Kerbelayı’nin “giyam”ı ona gösterilen ve get-gede artan dözülmez münasibetden gidalanır.” (Salamoğlu, 2016: 112) şeklinde belirtmektedir.

Kerbelayı, yönetimin ona karşı yaptığı iftira ve saldırıları anlatırken “maneviyatının evinin divar döşemesi kimi delik-deşik edildiği” (Salamoğlu, 2016: 112), “Yadulla’nın musibeti⁴⁰⁷ heç bele olmamışdı” (K.A. s.79) ifadesiyle dile getirmektedir. Zira evladını kaybeden Kerbelayı, Sovyetlerin gelişinden sonraki 10 yıllık dönemde bütün mülkünü, toplum içindeki saygı ve itibarını kaybetmiş, hiçe indirgenerek ölüme mahkûm edilmiştir. Kerbelayı’nin hayatı boyunca inandığı yaşam kanunları ve değerlerin ters

⁴⁰⁵ Tek

⁴⁰⁶ Yeni uygulamalar

⁴⁰⁷ Faciası.

düz edilişi, önemsiz bir şey gibi kenara itilmesi Kerbelayı İsmail'in ruh yapısını tahrip etmekle birlikte, ona kuşkucu bir bakış açısı kazandırmıştır.

Bu sancılı süreç hem de Kerbelayı İsmail'i Gemlo gibi insanlıktan yoksun birisi ile işbirliği yapmaya zorlamıştır. “Gemlo'nun dik başlığı son zamanlar Kerbelayı'ya berk dokunurdu. İstese, başını eke⁴⁰⁸ bilerdi. Amma indi Gemlo dan el çeke⁴⁰⁹ bilmezdi. Onun herbe-zorbası olmasaydı, bir adam silah götürmezdi, here bir terefe dağılardı. Kerbelayı kuru yurdda tek تنها kalardı. Başını bir günde yeyerdiler”.⁴¹⁰ (K.A. s.58).

Abbasgulu Bey'le Kerbelayı İsmail'in arkadaşlığı Yadulla faciasına dayanmaktadır. Abbasgulu Bey Kerbelayı'nın katledilen oğlunun cesedini kanlılarından alarak Kerbelayı'ya geri verir. Bir baba için bundan büyük hizmet olamaz ve Kerbelayı de Abbasgulu Bey'in bu iyiliğini unutmaz, Abbasgulu Bey'e karşı sevgi ve saygıda kusur etmez. Kerbelayı İsmail ile Abbasgulu Bey'i yakınlaştıran, bu dostluğu uzun yıllar sürdürmelerine sebep olan diğer bir etken ise onların “her ikisinin namus kanunları ile yaşamağa üstünlük vermesidir.” (Salamoğlu, 2016: 124) Fakat bir taraftan yönetimin baskıları diğer taraftan Gemlo'nun Abbasgulu Bey hakkında kışkırtıcı sözleri Kerbelayı'yi benliğinden uzaklaştırır, o elli yıllık ömrünün en büyük hatasını, bağışlanmaz günahını işler ve Abbasgulu Bey'in öldürülmesi emrini verir.

Abbasgulu Bey ve Halil'in naaşı karşısında ruhsal sarsıntı geçiren Kerbelayı hırs ve intikam duygusuna kapılarak dostuna/dostluğa yaptığı ihaneti anlar ve şu duygular eşliğinde “Kerbelayı İsmayıl'a ele geldi ki, bu iki dost dirilib kalkdı. Özü ise arkası üste⁴¹¹ yıkıldı, çerhi-felek çevrildi, dövrän deyişdi.” (K.A. s.92) Abbasgulu Bey'le Halil'in ölümünde kendi ölümünü görür.

Elli yıllık ömründe “nahak kan” dökmeyen azcık orduyla güçlü bir yönetime karşı gelen, “namus davasına” kalkan Kerbelayı, dostunu öldürmekle “nahak kan” dökmüş, “namus davasına namussuzluk” katmıştır. İşlediği suçun ağırlığı altında ezilen Kerbelayı “... özü bile-bile yolunu azıb,⁴¹² gelib bataklığa düşüb. Bataglıgdaki adi su, palçık deyildi, ora kanla dolmuşdu. Birinci addımda topuğa geder kana batıb. ... Geriye

⁴⁰⁸ İşini bitirmek.

⁴⁰⁹ Uzaklaşmak.

⁴¹⁰ Kerbelayı ni bir günde mahv ederdiler

⁴¹¹ Sırtı üstüne

⁴¹² Yolunu kayb edib

gayıtmak da ireliye getmek kimi onun için çetindir.” (K.A. s.92) duygular eşliğinde Abbasgulu Bey’in ölüm fermanını vermekle kalkıştığı bu davayı kaybettiğini anlar.

Kahraman, toplumda ahlaki ve adaleti ile tanınmıştır. Kapısına gelen misafiri suçsuz yere öldürmek Kerbelayı İsmail’in yaşam ilkelerine zıttır ve Abbasgulu Bey’in ölümü ile Kerbelayı kendi benliğinden uzaklaşarak “Gemlolaşmış”, değişen zamanın değişen insanına dönüşmüştür. Fakat yaptığı cinayetin farkına varan Kerbelayı suçluluk duygusu ile günahını itiraf eder, hem bu dünyada hem ahirette günahına göre cezalandırılacağını anlar. “Namertlik⁴¹³ eledim, bu aksakal çağımda. Ele namertlik eledim ki, heç tarihte görünmeyib. O dünyaya nece gedeceyem? Sorğu-suala tutanda bes buna ne deyeceyem.” (K.A. s.99).

Romanda Abbasgulu Bey’in ölümü Kerbelayı İsmail’in Gemlo ile birlikteliğinin ‘kazandırdığı eksikleri’ fark etmesine “gaflet uykusundan uyanmasına” sebep olmaktadır. Abbasgulu Bey’in atı onun naaşını koklayarak acı acı kişnediğinde Kerbelayı yaptığı cinayetin ağırlığını bir daha fark eder. Bu hareketiyle adını lekelediğini, toplumda katil olarak ayıplanacağını anlar. “Abbas gulu Bey’in başı üzerinde atı kişneyir. Menim başımın üstünde nece? Kim dayanacak? Kim danışacak? Gemlo?” (K.A. s.99).

Bu ölüm aynı zamanda Kerbelayı’nın karamsar ruh haline bürünerek umutsuzluğa yuvarlanmasını da kendi beraberinde getirmiştir. Kerbelayı yaptığı başkaldırı ile ilgilenmez, en yakın arkadaşını kaybetmenin (hem de kendi fermanıyla) acısı altında kıvranarak “Abbasgulu Bey’in küreyi yere gelenden⁴¹⁴ sonra üreyindeki inamı kırılmıştı” (K.A. s.99) gözyaşı döker, baş gösteren olayların gerçek değil bir rüya olmasını arzular. Kerbelayı katil kimliğinden kurtulmak ve düştüğü bu büyük günahın kefareti için ödeyebilmek için Abbasgulu Bey’i kendisi için sakladığı kefene sararak istekli oğlu Yadulla’nın yanında defneder, ruhuna dualar ederek Kuran okutur.

Sovyet ordularının saldırıları üzerine Kerbelayı İsmail ailesi ile birlikte Türkiye sınırına geçmek zorunda kalır. Yadulla’nın mezarı üzerine gelerek helalleşen Kerbelayı sonra Abbasgulu Bey’in mezarı üzerinde, yüreğinden geçenleri “... Ömrü boyu işlettiyim günahların en böyüyü senin getline razılığ vermeyim olub. Onu Allah da bağışlasa, da

⁴¹³ Şerefsizlik.

⁴¹⁴ Öldürüldükten.

özüm bağışlamayacağam! Gebrim od tutacag...” (K.A. s.248) şeklinde diline getirerek ihtiyar yaşında gurbette yaşamak, gurbette ölmek gibi bir cezayı da Abbasgulu Bey’i haksız yere katlettirdiği için aldığı düşüncesine varır. Bu duruma dikkat çeken Salamoğlu, Kerbelayı İsmail’in her iç döküşünde, her yaşadığı ruh sarsıntısında bir az daha benliğine, milli kimliğine geri dönüşünü “Burada danışan ve düşünen Kerbelayı Abbasgulu Bey’in ölümüne razılık veren Kerbelayı deyil. Bu öz-özüne ihanetin getirdiyi ağırlığın altında ezilen ve ayılan, gapanmış besiret gözü açılan, yeniden öz varlığına gayıdan, etdiyi cinayetin cezasını ahıra gider çekmeye hazır olan milli insandır.” (Salamoğlu, 2016: 130) ifadeleriyle anlatmaktadır.

Ailesi ile birlikte mağaraya sığınan Kerbelayı, gelininin (kardeşi Veli’nin eşi) hamile olduğunu ve daha fazla yol yürüyemeyeceğini, böyle devam ederse yolda gelini kaybedeceklerini anlar. Bu sebeple gelini bırakabileceği bir dost, bir arkadaş, güvenilir bir yer arayışına çıkar. Hemen aklına Abbasgulu Bey gelir, Abbasgulu Bey sağ olsaydı zor duruma düşen Kerbelayı’ye el tutar, her türlü sıkıntı ve baskıya rağmen Kerbelayı İsmail’e yardım ederdi. Kerbelayı İsmail iç konuşmaları: “Sağ olsaydı Abbasgulu Bey’in kapısına giderdi. Geri gaytarmazdı. Daha kim kalır? Vay limi, vay, benim heç dostum, arka landığım adam yokuymuş ki...” (K.A. s.265) aracılığıyla Abbasgulu Bey’in ölümü ile dünyasının boşaldığını, yapayalnız kaldığını derk etmekte, Gemlo’nun “yersiz kükremelerine” karşın onun yaptığı haksızlıkların bedelini ödediklerini açık açık söylemektedir.

Kerbelayı gelini dar ayaktan kurtarmak için kan düşmanı Usuboğlu’dan yardım istemeyi düşünür. Kendini Usuboğlu’nun yerine koyar, kan düşmanı gelini ile onun kapısına gelip yardım isteseydi ne yapardı? Her şeye rağmen zor durumda kalan ve düşman kapısının dışında çalacağı başka kapı kalmayan Usuboğlu’na yardım eder, gelinin güvenliği ve sağlığı için ne gerekiyorsa yapardı. Usuboğlu da Kerbelayı gibi erkek adına utanç getirecek hiç bir işe bulaşmayan, yaşamını erdemiyile sürdüren, “Düşmendi, amma möhkem adamdı.” (K.A. s.268) yolundan sapmayan birisidir.

Bu düşünceler ile Usuboğlu’nun evine giden Kerbelayı durumunu arz etmesi üzerine saygı ve anlayışla karşılanır, Usuboğlu ev halkına ne gerekiyorsa yapılması emrini verir ve Kerbelayı’nin içi rahat etsin diye en çok sevdiği küçük oğlu Eyip’i de onunla birlikte

yolcu eder: “Kerbelayi bele bir teklif gözlemirdi. Gelin verib evezinde⁴¹⁵ oğul almak. ... Üreyinde şükür elledi ki, bele düşmeni varmış.” (K.A. s.282) Kerbelayı İsmail ile Usuboğlu sahnesi eserin en etkili bölümlerinden biridir. Milli kimliğe düşman kesilen Sovyet yönetiminin hâkim olduğu bir zamanda hayatını değer yargıları üzerinde kuran milli varlığın yozlaşmaya karşı mücadelesini etkili bir biçimde göstermektedir.

Gülbeniz Babayeva bu durumu “Çünkü onların her iksinde merdanelik⁴¹⁶ var, namus ve geyrete tapınan bu dede baba düşmenleri yazılmamış olan kişilik kanununa leyaqetle emel edirlir.” (Babayeva, 2004: 59) şeklinde açıklamaktadır. Fakat sınırı geçtikleri esnada Eyip askerler tarafından kurşuna dizilir. Derdinin üstüne dert eklenen Kerbelayı kefen giyinerek Usuboğlu’nun evine gider olayları anlatarak “Kanımı sene halal eleyirem” (K.A. s.397) der. Usuboğlu yeni doğmuş bebeğe Eyip ismini vererek Kerbelayı ve gelini güvenli bir şekilde yolcu eder. İsmail Şihli iki kan düşmanı arasındaki anlayışı “...Cengâverlik milli hususiyetlerle birleştikde neheng⁴¹⁷ ehtiras⁴¹⁸ yaranır, düşmenin de ezemiliyine valeh olursan.” (Salamoğlu, 2016: 128) şeklinde yorumlamaktadır.

Dağ yolları ile Iğdır vilayetine geçen Kerbelayı İsmail burada da halkın Abbasgulu Bey’den saygıyla söz ettiğine tanık olur, yaptığı hatadan dolayı bin pişman olan Kerbelayı nereye giderse gitsin Abbasgulu Bey’in ruhunun onu takip edeceğini, yaptığı bu yanlışın azabını bir ömür boyu çekeceğini anlar.

Kerbelayi İsmail eserin başkahramanı olmakla birlikte hem de anlatıda Sovyet yönetimini en çok eleştiren, Bolşevik hükümetini yaşam tecrübesine dayanarak ifşa eden kahramandır. Toplumun milli değerlerinden yalıtarak yönetmeyi kendine ilke edinen sistemin yerlerde ilk işi yine milli varlığa karşı yönelmiş, onu yok etmek veya yozlaştırmak için farklı tasarılar sunmak olmuştur. Yönetim ile milli varlık arasındaki mücadeleye incelemenin izlekler kısmında değinilecektir. Fakat burada Kerbelayı İsmail’in yönetime karşı (yok edilmeğe/yozaştırılmaya) direnişini birkaç örnekle özetleyecek olursak kahramanın devletin onu alçaltmasını, hem de bunu onun hizmetçileri, çobanları vasıtasıyla yapmasını kabullenememesinde görebiliriz.

⁴¹⁵ Karşılığında.

⁴¹⁶ Yiğitlik.

⁴¹⁷ Büyük.

⁴¹⁸ Coşkunkluk.

Kerbelayi'nin kapısına dayanan hizmetçilere söylediği sözler aslında doğrudan yönetime, onun milli kimliği ve değerleri yok etme faaliyetlerine karşı yönelmiştir. “Yüz ağsaggal kalamı bir gotur muzdur sözünden giymetsiz olub. ... Gör benim hökümetim kimdir, küçenin gedeleri. Adamın varına da tokunalar, torpağını da götürerler, ne olar ele bilerem el çirkidi. Bes hörmete sözün nedir? Kişiliye sözün nedir? Ahı birden bire her şeyi adamın elinden almazlar!” (K.A. s. 23, 63, 79).

Bilindiği gibi Sovyetler döneminde Ferman Kerimzade de birçok Azerbaycanlı gibi zorunlu göçe maruz kalmış, ailesi ile birlikte İmişli iline yerleşmiştir. Yazar, 11 yaşında yaşadığı yurt kaybını, evlerinin, bahçelerinin zorla ellerinden alınarak Ermenilere verilmesini hiçbir zaman unutamaz, ölümünden az önce yazdığı “Vedi'nin Yanı Dağlar” öçerkinde yıllardır içinde taşıdığı yurt hasretini tahrip olunmuş köyü: bahçesi, çayı, mezarı eşliğinde anlatmaktadır. “Rus yazıcısı Vasili Belov'un bir hikâyesi var. Hikâyenin gehramanı uzun müddet ayrı yaşadığı kentlerine govuşmak üçün can atır bu kent onun dünyası, onun yer küresidir. Orada ne geder hatireler yaşayır. Kendin yolu ise ne geder uzak meşeggetlidir.⁴¹⁹ Nehayet o kende gelir ve kendi yerinde görmür.” (Kerimzade, 1988: 122).

Yazar, Sovyet yönetiminin ona ve binlerce Azerbaycanlıya yaşattığı bu acıyı, “Karlı Aşırım” romanında Kerbelayı İsmail'in fonunda ele almakta, Kerbelayı İsmail karakteri toprakları elinden alınmış, itibarı yerle bir edilmiş binlerce Azerbaycanlıyı temsil etmektedir. Kerbelayı'nın yönetimi hedef alan bıçaktan keskin sözleri ve doğru tespitleri Kerimzade'nin yurt hasretinin yankılanışı, yazarın Sovyetlerden kaleminin gücüyle intikam alışdır. Sovyetlerin hâkim olduğu bir dönemde Kerimzade'nin kendini tehlikeye atmak pahasına bile olsa gerçekleri söyleyebilme cesaretini Salamoğlu “Olsun ki, romanı yazarken Kerbelayı'nın Usuboğlu'nun kapısına giderken geydiyi kefeni ilk önce Ferman Kerimzade özü geyinmişti. Çünkü bu romanın dâhili katlarında müellifini darağacına apara bilecek çok metlebler⁴²⁰ eks olunmuştur.” şeklinde değerlendirmektedir (Salamoğlu, 2016: 106).

⁴¹⁹ Geçilmezdir.

⁴²⁰ Konular.

3.4.6.2. Norm Karakterler

“Karlı Aşırım” romanında çok sayıda norm karakter: Abbasgulu Bey, Halil, Şabanzade, Meherrem, Şihelioğlu, Süleyman, Mirese Kadın vb. kurgulanmıştır. Bu norm karakterlerden Abbasgulu Bey Şadlinski, Meherrem, başkişinin yanında yer alması ve sıkı iletişimi, kahramanın hatalarını gösterebilme özelliği sebebiyle esas norm karakter, diğerleri ise anlatıda haksızlığa karşı gelme, sosyal adaleti temin etme ve romanın akışını değiştirebilme özelliği ile değerler bağlamında norm karakter olarak sınıflandırılmıştır.

3.4.6.2.1. Abbasgulu Bey

Abbasgulu bey Şadlinski anlatının en aktif norm karakteridir. Tarihi kişiliğe mahsus, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan’ın Vedibasars ve etraf illerini Taşnak saldırılarından koruyan, bir kurtarıcı kahramandır. Başkişide olduğu gibi Kerimzade Abbasgulu Bey’in de, karakter yapısını romanın giriş sayfalarında farklı kahramanlar aracılığıyla okura iletmektedir. Şabanzade’ye gelen mektupta Kerbelayı İsmail’le konuşmak, ayaklanmayı yatıştırmak için sözü geçen birisi aranmaktadır. “Geden hem ağsaggal adam, hem möhkem egide⁴²¹ sahibi, hem dilaver,⁴²² hem de igid olmalıdır.” (K.A. s.4) Bu kişi Abbasgulu Bey’dir. Halkın saygı ve sevgisini kazanan Abbasgulu Bey hem de toplumun barış içinde yaşamasını temin edebilecek güce sahip bir kahramandır. “Abbasgulu Bey gelen yerde kan bağlanır” (K.A. s.6).

“18-ci ilde Böyük Vedi kendinin müsibeti başladı. Her terefdən muhasirəyə aldılar.” (K.A. s.6). Abbasgulu Bey böyle zor bir durumda siperler yaptırarak halkı savaşa hazırlar, uzun süren abluka döneminde topraklarını köylülere verir ekin yapmaları için onlara yardım eder. Abbasgulu Bey abluhanın bitmediğini, aksine her geçen gün Taşnakların daha da güçlendiğini, onların ise silah ve mühimmatının tükendiğini göz önüne alarak Taşnaklarla savaşa savaşa Vedibasarlıları daha güvenli yere göçürmüş, Ermeni saldırısına maruz kalan Nahçıvan, Şerur ve başka illerin ahalisini yanına alarak İran sınırına geçmiştir.

⁴²¹ Güçlü karaktere sahip

⁴²² Cesur.

Abbasgulu Bey Gori Müellimler Seminariyasında eğitim almış, bilime ve yeniliğe açık birisidir. Onun bilime verdiği değer ve bilim adamlarına saygısı eserde göç sırasında geri dönerek evde unuttuğu kitapları götürmesiyle aktarılmaktadır.

“-Eve gayıdag, yâddan çıkan şey var.

Halil soruşdu:

-Yâdından çıkan nedi? Puldu, Gızıldı?

-Mirze Celil’in mecmuesidi. “Molla Nesreddin”di.” (K.A. s.70).

İster abluka zamanında isterse de halkın İran’da yerleşmesi ve yaşamı sırasında Abbasgulu Bey Şadlinski insanlara karşı hassas ve duyarlı davranmış, onların yaşamlarını kolaylaştırmak için tüm imkânlarını seferber ederek elinden geleni yapmıştır. Umut ve yardım için önüne gelen herkese destek olan Şadlinski dürüst ve eşit davranışlarıyla da halka örnek olmuş, hırsızlık, yolsuzluk gibi işlere bulaşan kişileri kendi akrabaları bile olsa cezalandırmaktan çekinmemiştir.

Şadlinski aynı zamanda korkmaz ve cesur kahramandır. O, ister tabur komutanı olduğu zaman isterse de Kerbelayı İsmail ile görüşe gittiğinde herkesten önde giderek doğru yol bulmuş, karşısı çıkabilecek herhangi bir zorluk veya tehlikeyi bertaraf etmiştir. “Destenin önünde Abbasgulu Bey gedirdi. ... sifeti ile sanki buz tebegesini⁴²³ yarıb yol açırdı. İleride onları ölüm de gözleye bilerdi. Abbasgulu Bey bundan korkmurdu.” (K.A. s.51, 52). Bu sebepledir ki, o, bütün Vedibasara ilinin güven ve umut kaynağına dönüşmüş, çözümsüz gibi görünen isyanlar, kan davaları, saldırılar Abbasgulu Bey’in adaletli yaklaşımı ve doğru kararları ile çözülmüştür. Abbasgulu Bey, yiğitliği ile sadece Vedibasara’da değil Türkiye sınırlarında da nam kazanmış, Mustafa Kemal Paşa onun Türk ordusuna katılmasını teklif etmiştir. O, bu tekliften ziyadesiyle memnun olsa da, halkın zor günlerinde onları bırakıp gitmek istememiştir.

Toplumun Şadlinski’ye olan itimadı romanın ilk sayfalarında Şabanzade’nin Abbasgulu Bey’in evraklarını incelediği zaman ortaya çıkmaktadır. Köylüler onu yiğit, cesaretli, dürüst gibi ifadelerle överken, parti üyeliğine seçim zamanı seçmenler oyunu ondan yana kullanmıştır. “Lehine-51 nefer, eleyhine-yoktur.” (K.A. s.6). Abbasgulu Bey’in

⁴²³ Buz katını, ayazı

ismi toplumda itibar ve güven uyandırmaktadır. Halil'in eşi Süseni onun Kerbelayı ile görüşmeye gitmesine tedirgin olsa da, Abbasgulu Bey'le birlikte gittiğini duyunca bütün korkuları silinip gitmekte, kalbi ferahlamaktadır. Gülbeniz Babayeva, Abbasgulu Bey Şadlinski karakterini "...ömrünü menalı kuran, vatanın ve halkın azadlığı namine var güvvesini esirgemeyen çetinlikden korkmayan Abbasgulu Bey nikbin adamdır, cesaretli ve korkmaz insandır. Halk ona gıpta edir. Onun bir ideali var vatan halk azad olsun nahak kan tökülmesin." (Babayeva, 2004: 56-57) şeklinde tanımlamaktadır.

Abbasgulu Bey'in korku bilmez kimliği onun toplum arasında efsaneleşmesine sebep olmuş, en tehlikeli durumlardan bile zekâ ve iradesi hesabına sağ salim kurtulması sebebiyle halk Abbasgulu Bey'e seçilmişlik ilkesi atfetmiştir. Liderlere has bütün özellikleri kendinde toplayan kahraman yaşamını ahlak kuralları üzerinde inşa etmiştir. Onu çılgına döndürecek şeyler bir erkeğe yakışmayacak hareketler, ahlaksız davranışlardır. Anlatıda bu durum Gemlo aracılığıyla canlandırılmaktadır.

Gemlo Komsomol İman'ın eşinin Samed'in evinde saklandığı haberini alınca Samed'in evini basarak kadını bulmak ve herkesin gözü önünde rezil etmek fikrindedir. Fakat Gemlo bütün zorluklara göğüs geren "mağrur gölgeler" ile karşılaşmaktadır.

"-Biz bilmirdik ki, kişileri goyub arvadları⁴²⁴ ahtarırsan Gemlo! Kişinin heyfını⁴²⁵ arvaddan çıkmazlar. Bu bigeyretlikdi, binamuslugdu.⁴²⁶" (K.A. s.46).

Kurşundan ağır sözler ve keskin bakışlar karşısında eli ayağına dolanan Gemlo oradan uzaklaşsa da, halkın namusunu koruyan Abbasgulu Bey bu rezaleti sindiremez. Kerimzade bu durum karşısında Şadlinski'nin ruh halini ağır ağır yanan bir meşe ağacına benzetmektedir. "Dodakları arasında sakladığı papirosun⁴²⁷ tüstüsü Abbasgulu Bey'in bığına ilişir, saçlarına karışır. Ele bil bu tüstü korun-korun yanan palıd ağacından kalhırdı.⁴²⁸ Yanan da papiros deyildi, Abbasgulu Bey'in özü idi." (K.A. s.46).

Daima at üstünde yurdunu düşmanlardan savunan, ömrü siperlerde, savaşlarda geçen Abbasgulu Bey'in tedirgin eden tek şey "ucuz ölüm" korkusudur. Şerefiyle yaşayan

⁴²⁴ Kadınları.

⁴²⁵ İntikamını.

⁴²⁶ Şerefsizlik

⁴²⁷ Sigarasının.

⁴²⁸ Yükselirdi.

Şadlinski kahramancasına şehit olmayı dilemektedir ama ne yazık ki, önceden silahı elinden alınmış, Kerbelayı'nın askerleri ona tuzak kurmuştur. “Onsuz da her şey bitib kaya dalına sığınmağın ne faydası var? İndiye geder kölgeye sığınmamışam. Demek ucuz ölüm gelib tapdı.” (K.A. s.88) Arkadaşının emriyle ölüme yuvarlanan Abbasgulu Bey son anında “ölüm haberimi Kerbelayı'ye iletin, sevin” ifadeleriyle dost ihanetinin kalbini ne kadar sızlattığını dile getirmiş, savunmasız olduğu için dik geçitten dereye yuvarlanmıştır.

Anlatının en etkili bölümlerinden biri Abbasgulu Bey'in ölüm sahnesidir. Kerbelayı ve adamları her ne kadar yönetimden intikam almak için Abbasgulu Bey ve Halil'i öldürseler de bu ölüm onlara zafer değil büyük hüznün ve sarsıntı getirmiştir. “Serhedi bağlayandan beri⁴²⁹ ilk defe bele getl etmişdiler. İlk kurbanları ise onlara arhaynlık, öz güçlerine inam getirmek evezine, hamısını sarsıtmışdı.” (K.A. s.92).

Bu acıyı daha da şiddetli ve dayanılmaz yapan ise atı Keher'in sahibine olan bağlılığıdır. “At Abbasgulu Bey'in başı üstüne keçdi. Ağzını onun sifetinde gezdirdi. Başını geri atıb deli kimi kişnedi. Sonra sahibinin bir de imsiledi,⁴³⁰ ele bil Abbasgulu Bey'i çağırırdı, oyatmak isteyirdi.” (K.A. s.99).

Hem sözlü hem yazılı edebiyatta sık sık görülen at ve kahraman bağlılığı “Karlı Aşırım” romanında da işlenmiştir. Abbasgulu Bey'in ölümünden sonra Keher'i sahiplenmek isteyen Gemlo'nun her türlü işkencesine rağmen Keher onu yakınına bırakmamıştır. Yalnızca sahibinin kokusunu aldığı anda (Gemlo atı kendine ram ettiremeyeceğini görünce Abbasgulu Beyin kalpağını başına koyar) Gemlo'nun dizginleri ele almasına müsaade eder. Keher'in hüznünü ve yalnızlığı anlatıda “yetimlik, sahipsizlik” gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Abbasgulu Bey'in tabutunu sırtında evine kadar getiren “vefalı dostu” bu acıya fazla dayanamaz. “Alı atın yüyenini burakdı. ...O açık darvazadan içeri girdi pillekenin ayağında dayandı, ayaklarını yığıb yatdı. Abbasgulu Bey'in atı da çatdadı...⁴³¹” (K.A. s.328).

Abbasgulu Bey karakteri romanın ilk bölümlerinde öldürülmesine rağmen anlatının sonuna kadar varlığını sürdürmesi (daima sevgi ve saygıyla hatırlanması, örnek

⁴²⁹ Bu yana.

⁴³⁰ Kokladı.

⁴³¹ Öldü.

gösterilmesi) açısından da ayrıcalık kazanmaktadır. Dereye yuvarlandıktan sonra meşe ağacını kendine koranak seçen Abbasgulu Bey'in düşmanlarına meydan okurcasına ayakta öldüğünü betimleyen yazar, kahramanın karakter yapısına vurgu yapmakta ve okura Gemlo ve diğerlerinin Şadlinski'yi öldürseler bile halkın yüreğinde taşıdığı sevgi ve saygıyı silip atamayacakları mesajını iletmektedir. Günümüzde de Abbasgulu Bey'in kahramanlıklarını, topluma hizmetini konu edinen çok sayıda araştırma ve yazınsal eserler yazılmaktadır ki, bunlardan biri de kahramanın adını taşıyan “Abdulla Bey Şadlinski. Poema” kitabıdır. “Bu poemayı merdliyi, yenilmezliği, igidliği ile milyonların gelbinde özüne ebedi şöhret abidesi ucaldan, ağı, feraseti,⁴³² tedbiri, müdrik siyaseti ile minlerle kız-gelinin namusunu... hilas eden, ...ezeli-tarihi Azerbaycan topraklarını taşnak istilasından azad eden, Abbasgulu Bey Şadlinski ve onun döyüşçü yoldaşlarının mügeddes ruhuna ithaf edirem” (İsrafilgızı, 2006: 3).

Philip Stevick norm karakteri “Norm karakter, pek çok şekilde ve özellikle derinliği olan perspektiflerle, roman başkişisinin kusurlarını yansıtan bir ayna gibi kullanılabilir. Bazen derinlemesine anladığı gerçekleri yansıtarak, bazen de sağduyunun ve aklı başında gerçeğin sözcüsü olarak roman kişinin moral körlüğünü ve hatalarını aydınlığa çıkarabilir.” (Stevick, 2010: 186) şeklinde tanımlamaktadır. Romanda Abbasgulu Bey'in ölümü benliğinden uzaklaşarak intikamcı bir kimliğe bürünen Kerbelayı'nın olayları daha iyi derk etmesine, basiretinin açılmasına sebep olmuştur.

Kerbelayı hırs ve intikamın onun ruhunu tinsellikten uzaklaştırarak gazapla donattığı gerçeğine varmış, yaşadığı pişmanlık duygusu ile yeniden milli kimliğine yönelmiştir. Bu anlamda Abbasgulu Bey'in ölümü Kerbelayı'yi manevi körlükten kurtararak karalığını aydınlığa dönüştürmektedir. “Çok hegigetlerin derk olunmasında ölümün açar⁴³³ funksiyasını⁴³⁴ daşımağı şübhe doğurmur. Romanda Abbasgulu Bey'in ölümü bu funksiyayı çok uğurla yerine yetirir. Kerbelayı İsmail'in özüne gayıdışında Abbasgulu Bey'in ölümü helledici faktora çevrilebilir.” (Salamoğlu, 2016: 129, 130).

Teyyar Salamoğlu araştırmalarında Abbasgulu Bey karakterini destan kahramanları ile karşılaştırmaktadır. “Romanın aparıcı⁴³⁵ kahramanlarından olan Abbasgulu Bey

⁴³² Zekası.

⁴³³ Anahtar

⁴³⁴ Görevini

⁴³⁵ Önemli.

Şadlinski obrazında Koroğlu ruhu aydın şekilde korunub saklanır.” (Salamoğlu, 2016: 139). Abbasgulu Bey’in tarihi kişiliğe sahip olması hem de “Karlı Aşırım” romanında önemli bir kahraman olarak yerini alması ile Koroğlu’nun destan kahramanı ve bilinir bir şahsiyet olması arasında benzerlik bulunmaktadır. Bununla birlikte Abbasgulu Bey’in kaderi ile Dede Korkut anlatılarındaki Bamsı Beyrek’in kaderi arasında da benzerlikler vardır. Bamsı Beyrek iki Oğuz boyu arasındaki nifak yüzünden öldürülürken, Abbasgulu Bey de Kerbelayı İsmail ile Sovyet hükümetinin arasındaki karşı durmanın kurbanı olmuştur. Hem destanda hem de “Karlı Aşırım” romanında her iki kahramanın ölümü büyük hüznle karşılanmıştır.

Norm karakter olmakla birlikte Abbasgulu Bey karakteri Sovyet yönetim sisteminin yerlerde milli varlığa karşı tutumunu ortaya çıkarmak açısından da önem arz etmektedir. Anlatının ilk sayfalarında Şadlinski ve Halil görüş için görevlendirilseler de ilk başta onların parti biletleri ellerinden alınır. Şabanzade bunun yasal olduğunu ve her bir Bolşevikin görev esnasında parti biletini teslim etmesiyle açıklasa da, Abbasgulu Bey’in tepkisi:

“Teklif ona çok ağır geldi. Onu mengene ağzına koyub bir parça demir kimi sıksaydılar, bu geder ezab çekmezdi. ...

-Etibarımızı itirmişik?”(K.A. s.11) şeklinde olmaktadır.

Hazırlık esnasında ise Abbasgulu Bey ile Halil’den silahlarını komitede bırakmaları istenir. Her iki durum yönetimin Abbasgulu Bey ile Halil’e karşı kuşkucu bir tavırla yaklaştığını göstermektedir. Sistemin temsilcisi olarak Talıbov’un gizlice silah götürmesi ve Şirali’nin evinde silahı Abbasgulu Bey’e doğrultması ise Sovyet Hükümetinin yerlerde milli varlığı (yönetime karşı çıkmasa bile) er ya da geç ortadan kaldıracığına işaret etmektedir. Kerbelayı’nın evinde yaşlı bir kişinin söylediği: “-Zemaneye bak de. Abbasgulu Bey de silahsız gezermiş, onun da silahını elinden almışlar” (K.A. s.31) sözleri ise her ne kadar “ihtiyarın saçmalaması” olarak yorumlansa da, Sovyetlerin milli varlığı ötekileştirdiğini göstermektedir.

3.4.6.2.2. Halil

Romanda ikinci norm karakter Halil Mehdi oğludur. Halil başkahraman ile sıkı ilişkide olmasa bile “roman dünyasındaki değişme ve gelişmeleri değerlendirmede kullanılacak

bir ölçü” (Stevick, 2010: 186) olması açısından değer arz etmektedir. Halil Mehdi oğlu 1918 yılı olaylarında Abbasgulu Bey ile birlikte savaşmış, “Kırmızı Bayrak” madalyası ile ödüllendirilmiştir. Abbasgulu Bey’le sıkı bir dostluk ilişkisinde olan Halil, Kerbelayı ile konuşmak için de yine Abbasgulu Bey’e eşlik eder. Onların dostluğu ve Halil’in karakter yapısı romanda Abbasgulu Bey’in dilinden: “O kişi benim can-ciyerimdir, derdimiz-serimiz⁴³⁶ bir olub. Her yere bir getmişik. ... Halil’le lap dünya müharibesine getmek de korkulu değil” (K.A. s.10) şeklinde verilmektedir.

Halil aynı zamanda 1919 yılı Taşnakların Büyük Vedi’yi ablukaya aldığı zamanlar köylülerin kıtlık yaşamaması için onlarla birlikte tarlalarda ekin işlerini yürütmüş, Sovyetler döneminde ise kolhoz başkanlığını üstlenmiştir. O, romanda “emekçi kahramanı” temsil etmekte, nereye giderse gitsin kolhozda yapılacak işleri düşünmektedir. Kerbelayı İsmail’in bahçesindeki araç-gereçlere bakarak bir gün kolhozunun da böyle donanımlı olmasını arzulamaktadır.

Ailesine özellikle de yeni doğmuş oğlu Neriman’a sevgiyle bağlanan Halil, Köroğlu’nun Kırat’ına benzetilen atı Arap’ı (Ürge) da oğlu kadar sevmekte, geceleri atı ile dertleşmektedir. “Atla oğul birdi. Her ikisi etibarlı olur, adamı darda goymur. Görek de sağlık olsun” (K.A. s.44).

Güçlü fiziksel yapısına ve yoğun iş temposuna rağmen Halil, hassas bir kalbe sahiptir. Romanda kahramanın duygusallığı ailesi ile vedalaşma anında, tabiata ve canlılara olan tutum ve tavırlarında ve bir de Talıbov’un sezgileri: “Geribe adamdı. Kurt üreyi yeyib⁴³⁷. Belke ezrayılın özünden de korhmaz. Amma sakit ağlayacak” (K.A. s.72) aracılığıyla açıklık kazanmaktadır.

Halil karakteri ölüm anının tasviri açısından da dikkat çekicidir. Kolanılı köyünden geri dönerken ilk kurşun Halil’e değmiş ve o ağır yaralanmıştır. Son anlarını yaşayan Halil’in yüzüne dökülen damlalar Abbasgulu Bey’in gözyaşlarıdır. Bu ölüm “kara tunç heykel”, “mağrur gölge” gibi tabir edilen Abbasgulu Bey’in dost kaybına dayanamayan hassas bir kalbe sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir. Freud “herkesin tabiata bir ölüm borcu olduğu... Ve bu borcu ödememiz gerektiği” (Başok, 2018: 383) kanısındadır. Fakat bilim her ne kadar ölümü doğal ve kaçınılmaz bir olgu olarak görse de, insanoğlu

⁴³⁶ Ağrımız-acımız

⁴³⁷ Korkmazdır

yaşama âşıktır. Romanda Halil'in ölüm anının tasviri ömrünü işi ve ailesine sarf eden kahramanın yarım kalan arzuları niteliğindedir.

“Halil son anlarını yaşıyordu. Dartındı. Uçub getmek isteyirdi. Lap uzaklara... Oğlu Neriman'ın süt kokulu dudaklarındaki gülüşe bakmağa... Evlerinin yanında biçenek vardı. Garayonca çehrayı⁴³⁸ çiçekler açmışdı. “Ereb”i bu biçenekde hörükleyirdi. Tez-tez bakardı: Dolaşmayı ki? Uçsun getsin-ölümünden, bu daşlar arasındaki mehbese...” (K.A. s.89, 90).

3.4.6.2.3. Meherrem

Anlatıya Abbasgulu Bey'in ölüm sahnesi ile giren Meherrem tarihi kişiliğe sahip bir kahramandır. Kerbelayı İsmail'in yeğeni olan Meherrem amcasının askerleri ile birlikte 1918-1920 yıllarında Vedibasır ve etraf illeri Taşnak saldırılarından korumuş, Kerbelayı İsmail'in tavsiyesi üzerine 1920 yılında Abbasgulu Bey'in oluşturduğu “Kırmızı Tabur” Birliğine katılmış, savaşlardaki yiğitliğinden dolayı Kırmızı Bayrak madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Meherrem amcasının isyan harekâtına ilk katılan kişilerden biri olsa da, Abbasgulu Bey'in öldürülmesi ile isyandan soğumuş, namus davasına çıkanların namussuzluk yaptığının şahidi olunca ruhsal yıkıma uğramıştır. Tarihi kaynaklarda da Meherrem'in Abbasgulu Bey'in öldürülmesine karşı çıkamadığı, bu nedenle de pişmanlık duygusuna kapılarak acı çektiği vurgulanmaktadır.

Abbasgulu Bey'in naaşı üzerinde amcası Kerbelayı'ye: “Önceleri Usuboğlu ile kanlıydık, şimdi bizi hükümet ve toplumla düşman ettin”, diyerek itiraz eden Meherrem suçluluk duygusunun etkisi altında perişan olmakta ve hastalanıp yatağa düşmektedir. Sık sık Abbasgulu Bey'le birlikte geçirdiği günleri hatırlayan herkese Şadlinski'nin kahramanlığından, dürüstlüğünden söz açan Meherrem romanda Abbasgulu Bey'in gerçek savunucusu konumundadır.

Kahraman, Kerbelayı İsmail ile her karşılaştığında Abbasgulu Bey'in ölümüne ferman vermekle bağışlanamaz bir günaha bulaştığı, amcası olsa bile bedel ödemesi gerektiğini:

⁴³⁸ Pembe

“-Ne deyim, emi? O ehvalat⁴³⁹ olandan huşum başıma gelmir.⁴⁴⁰ Bayag gözümü yummuşam, görürem ki, tufengi götürüb seni nişan alıram. ...Menim üreyim sınıb.” (K.A. s.155-156) diyerek açık şekilde ifade etmektedir. Meherrem yapılan bu cinayetin sadece Kerbelayı İsmail’in değil bütün neslin adına leke olacağını akrabaları karşısında: “Emim ele bir iş gördü ki, heç vaht yâddan çıkmayacak. Abbasgulu Bey’i öldüren adamın adı hemişe pisliye çekilecek. O kişi canını, malını camaata kurban vermişdi. Ona el kaldırmak bizi nesilbenesil incidecek, ezab verecek.” (K.A. s.228) şeklinde dile getirerek amcasının işlediği suçun ağırlığına vurgu yapmakta ve bu anlamda bir norm karakter olarak başkişinin “kusurlarını yansıtan ayna” (Stevick, 2010: 186) görevini üstlenmektedir.

Meherrem sadece Kerbelayı İsmail’e değil anlatının yıkıcı gücü olan Gemlo’ya, onun insanlıktan uzak davranışlarına itiraz eder ve bu tepkisi ile Abbasgulu Bey ile Gemlo arasındaki karakter farkını belirginleştirmek açısından önemli bir rol üstlenmiş bulunur. Anlatıda adaletin sesine dönüşen ve yoğun ruhsal bunalımlar geçiren Meherrem bir nebze de olsa bu durumdan kurtulmak için Abbasgulu Bey’in evine giderek ailesine geçmiş olsun dileklerini iletmektedir/ Kahramanın duyguları “Ele bildi üstündeki dağı götürüb atdı, bundan sonra nece ağır söz olsa götüre bilecek” (K. A. s.239) şeklinde aktarılmaktadır. Tarihi kaynaklar Meherrem’in devlete teslim olduğunu fakat günahsız olduğu için tutuklanmadığını yazmakta, fakat 1937 yılında hapsedildiği ve 10 yıllık süreyle Sibiry’a sürüldüğünü bildirmektedir. Yazar, Meherrem’in kaderini romanda devlete teslim olduğu süreye kadar ele almıştır.

3.4.6.2.4. Şabanzade

Kaynaklarda Şabanbeyov/Şabanbekov olarak geçen Şabanzade Vedibasir ilinin Komünist parti başkanıdır. İşine ve ailesine bağlı olan kahraman, Kerbelayı İsmail olayının barışla bitmesinden yanadır ve anlatıda okurun karşısına sık sık Abbasgulu Bey hakkında söylediği yüksek fikirleri ve Talıbov hakkındaki doğru tespitleri ile çıkmaktadır. Şabanzade, daima Abbasgulu Bey’den şüphe eden, Halil’i terörcü

⁴³⁹ Olay

⁴⁴⁰ Kendimde değilim

adlandıran Talıbov'a karşı her iki karakteri "Onlar kitab okuyub Bolşevik olmayıblar, heyatın içinden bişib çıkıblar"⁴⁴¹ (K.A. s.12) şeklinde savunmaktadır.

Şabanzade anlatıda daha çok Talıbov'un onun eşi ile ilgili talebini reddetmesiyle dikkat çekmektedir. Şöyle ki Gemlo, Şabanzade'nin eşi Nezaket'in dayısıdır, fakat Gemlo sadece bir kez onların misafiri olmuş, bundan sonra da görüşmemişler ve dahası hiçbir zaman aralarında samimiyet olmamıştır. Nezaket de eşi Şabanzade gibi devlete dürüstçe hizmet eden bir memurdur. Talıbov Şabanzade'nin Gemlo ile akraba olduğunu öğrenince Şabanzade'den "Gerek arvadı boşayasan... Düşmen kanındandı; uşakların egidesi düz olmaz" (K.A. s.194) diye bir talepte bulunmaktadır.

Fakat Şabanzade bu talebi reddeder "- Yok, Talıbov, men onu boşayan deyilem. Kan-egide demek deyil. Ata ile oğul, gardaşla gardaş yüz-yüze gelir. Menim arvadımın egidesi düzdü. Hele men özüm de ondan çok şey öğrenmeliyim." (K.A. s.194) ve bu ifadelerle her ne kadar parti başkanı ve güvenilir bir Bolşevik olsa dahi makam ve ideoloji için ailesinden, sevgisinden vazgeçmeyeceğini ortaya koymaktadır. Bu da Şabanzade'nin henüz köklerinden kopmayan, değerleri ile yaşayan bir milli birey olduğunu kanıtlamaktadır.

Şabanzade aynı zamanda yönetimin iç yüzünü açmaya yardımcı bir karakterdir. Özellikle Gemlo olayında kahraman, Gemlo'nun akrabası olduğu için ona verilecek cezaları sıralayarak toplumun diktatör bir rejim tarafından yönetildiğini gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte Şabanzade her bir olay karşısında sağduyulu davranışları ve hassasiyeti ile seçilen bir karakterdir.

3.4.6.2.5. Şıhalioğlu

Ferman Kerimzade'nin babası olan İsmail Şıhalioğlu, bir zamanlar Kırmızı Tabur Savunma Birliğinde savaşan askerlerden biri olmuş, daha sonra ise Vedibasars'da emniyet müdürü olarak çalışmıştır. Yazar, anlatıda babasını gerçekte olduğu gibi kaleme almış, onu "İsmail Kerimov, Şıhalioğlu..." (K.A. s.166) şeklinde takdim ederek geri dönüşle Şıhalioğlu'nun kimliğini: babası Şıhali, ninesi "Şahperi dayı" hakkında geniş bilgi vererek açıklamaktadır. Özgeçmişi ile birlikte babasının fiziksel görkemini

⁴⁴¹ Tecrübeli anlamında

de roman satırlarına kaydeden Kerimzade, onu “sarı boz renge çalan arık⁴⁴² adam ” (K.A. s.175) şeklinde tanımlamaktadır.

İsyanın yatıştırılmasında görevlendirilen Şihalioglu, anlatıda daha çok insanların hırs ve kibre kapılarak birbirine iftira atmaları, gereksiz yere şikâyet etmelerini gösteren konuşmaları ile dikkat çekmektedir.

Bir norm karakter olarak Şihalioglu isyancıların siperlerinde Rus silahları bulması ve bununla da Bolşevikler arasında Kerbelayı İsmail’e çalışan adamlar olduğu, Abbasgulu Bey ile Halil’in iftira atılarak öldürüldüğü ihtimalini ortaya çıkarmış kahraman olarak da önem arz etmektedir.

3.4.6.2.6. Mirese Kadın

“Karlı Aşırım” romanında Meherrem’in annesi olan Mirese kadın Kerbelayı İsmail’e derin saygı ve hürmeti ile seçilen bir kahramandır. Mirese kayınbiraderinin yanında konuşmaz, evine gelen Kerbelayı İsmail’i ayakta karşılar. “Kerbelayı evde-eşikde neçe defe söhbet salmışdı ki, Mirese nahag yere onunla danışmır. Yaşı ötüb, başı ağarıb, nene olub. Amma üreyinde buna sevinirdi. Demek, onu sayır, yerini bilir, hörmetini saklayır.” (K.A. s.153).

Kerbelayı İsmail’e karşı saygıda kusur etmeyen kahraman, Kerbelayı’nın Abbasgulu Bey’i öldürttüğü gerçeğini duyunca ona karşı yaklaşımı büsbütün değişir. Meherrem’in de bu yüzden ruhsal bunalım geçirdiğini anlayınca kayınbiraderinin evine giderek onunla sert şekilde konuşur: “- Meherrem gaçdı. Kayın, evimizi uçurtdun başımıza, bizi çöllerde koydun.” (K.A. s.163) Burada Mirese Kadın toplumun Kerbelayı İsmail’e karşı değişen görüşünün temsilcisi konumundadır.

Anlatıda Mirese Kadın karakteri Gemlo’nun rehin aldığı Bolşevikleri serbest bırakması ile de derinlik kazanmaktadır.

3.4.6.2.7. Süseni

Süseni, Halil’in eşidir ve Halil köye geri dönmediği için tedirgin olmaktadır. Küçük çocuğu Neriman’ı da yanına alarak parti komitesine gelerek Halil hakkında bilgi almak

⁴⁴² Zayıf

ister. Talıbov’la karşı karşıya gelen Süseni Talıbov’un Halil ile Şadlinski’nin Kerbelayı’nın safına geçtiği iddiasını sorular aracılığıyla çürüten kahramandır:

“- Gözümü açıb-yumdum, gördüm yoktular. Onlar terefe keçibler.

Süseni güldü. Kinaye ile acıyla, hirsle güldü. Sanki bununla demek isteyirdi: “Kimi uşak yerine goyubsan?” . Bu sözüne heç uşak da inanmaz. ...

Ne oldu Abbasgulu Bey Halil’le on beş-iyirmi il camaata arkalandılar. Hemişe gabakda⁴⁴³ oldular, hamı onları igid kimi tanıdı. ... Senin yanında ise gözünü açıb-yumana kimi satıldılar, düşmen terefe keçdiler? Bir özün fikirleş, gör ağlabatandı⁴⁴⁴? Hele sen özün de görek, o geder goçag⁴⁴⁵ oldun ki, ha onlar teslim oldular, sen canını gurtara bildin, düşmenin çerGESİNİ⁴⁴⁶ yarıb keçdin?” (K.A. s.144,145).

Doğru tespitleri ve anlamlı konuşmaları ile Talıbov’un yalanını ifşa eden Süseni, romanda Abbasgulu Bey ve Halil gibi korku bilmezliği ile okurun gönlünü kazanmaktadır. “Kişinin arvadı da özüne yaraşandı. Bele heyat yoldaşının olması kişinin hoşbehtliyidir.” (K.A. s.141). Süseni de diğer kahramanlar gibi anlatıda milli varlığı temsil etmektedir.

3.4.6.2.8. Süleyman

Romanda Genceli Ali kişinin oğlu olarak bilinen Süleyman’ı babası, Abbasgulu Bey ile Halil’den haber almak amacıyla Karabağlar köyüne göndermektedir. Süleyman imam kılığına girerek Karabağlar köyüne geldiğinde Kerbelayı’nın askerleri onu tutuklayarak köyde esir aldıkları Bolşeviklerin yanına götürürler. “Onun hurcunundan el boyda yasin, lavaşa bükülü soyulmuş iki yumurta, bir baş soğan çıkmışdı. Hardan gelip hara getdiyini soruşmuşdular. – Molla⁴⁴⁷ adamam, gelmişem balalarım çörek pulu çıkaram - demişdi” (K.A. s.128). Süleyman tutuklu kalsa da Kerbelayı ile görüş talep etmiş, görüştüğünde ise asıl gerçeği, Abbasgulu Bey ile Halil’in öldürüldüğünü anlamıştır. Kerbelayı’nın evinde Şadlinski ve Halil için Kuran okuyan Süleyman geri döndüğünde gördüklerini Şihalioglu ve Şabanzade’ye anlatarak adı geçen kahramanların durumuna

⁴⁴³ Ön saflarda

⁴⁴⁴ Aklayatan

⁴⁴⁵ Yiğit

⁴⁴⁶ Sınırını

⁴⁴⁷ İmam

açıklık getirmektedir. Bu anlamda Süleyman karakteri gerçeklerin ortaya çıkmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

3.4.6.2.9. Usuboğlu

Asıl ismi Yusuf oğlu olup halk arasında Usuboğlu olarak çağırılan bu karakter Kerbelayı İsmail'in teyzesi oğludur, fakat her iki aile arasında yıllardır kan davası sürmektedir. Kerbelayı İsmail Karabağlar köyünde Usuboğlu ise Çimen köyünde oturmaktadır ve bu iki köy arasında düşmanlık anlatıda “Babalardan başlayan düşmençilik, oğullara, nevelere geçmiş, ... Neçe cavan adam getmişdi, neçe şiven⁴⁴⁸ kiyamet kopmuşdu.” (K.A. s.268) şeklinde verilmektedir.

Usuboğlu Kerbelayı İsmail'in dağ yolları ile Türkiye sınırına geçmesine üzülmekte ve bu üzümlüğünü “Düşmensiz kişi silahsız asker kimi bir şeydi. Heç ne, götür onu at getsin. Düşmen olanda, möhkem düşmen olanda, adam özünü servaht,⁴⁴⁹ sayıg aparır. İşlek hançer kimi pas atmır.” (K.A. s.278) şeklinde aktarmaktadır. Usuboğlu'na göre düşman insanı çok dikkatli olmaya, ihmale yer bırakmadan yaşamaya sevk etmektedir. Tehlike ve tehdit duyan kişi bu duruma karşı koyabilmek için hem zihnini hem de fiziki gücünü artırmak zorundadır ve böylece stratejisi güçlenen, doğru hamleler yapan insanoğlu keskin hançer gibi bütün tehlikeleri defetmek iktidarındadır. Oysaki düşmanı olmayan, dolayısıyla tehlikeden, rekabetten uzak kişi bu durumun verdiği rahatlık sayesinde “hareketsizliğe” doğru yol almakta, uyuşukluğun etkisiyle “pas tutmaktadır”.

“Karlı Aşırım” romanında Usuboğlu anlatının sonlarına doğru okurun karşısına çıkmakta birkaç sahnenin dışında eserde yer almamaktadır. Fakat Usuboğlu'nun sahip olduğu ruhsal olgunluk, erdem, bağışlama ve cesaret gibi özellikler onu en az Abbasgulu Bey ve Kerbelayı İsmail kadar derinliği olan bir kahraman konumuna yükseltmektedir.

Eli yerden, gökten kesilen Kerbelayı hamile gelini için Usuboğlu'ndan yardım dilediğinde, Usuboğlu birçok insanın yaptığı gibi çaresiz kalan kanlısını öldürmek öcünü almak yerine ona el tutar, bir başına kalan Kerbelayı İsmail'e arka dayak olur. Eşine: “-Dur get, gelini getir. Arvad, eve kızın gelir. Bu kişinin yanında sene deyirem,

⁴⁴⁸ Facia

⁴⁴⁹ Tedbirli

onun başından bir tük eksik ola, seni doğrayacağam.” (K.A. s.282) söyleyerek Kerbelayi’nin gelinini öz gelini, öz namusu olarak kabul eder.

Usuboğlu Kerbelayi ile düşman olsa da şerefli ve vicdanlı bir kişilik yapısına sahip, düşmanlığını da yine namus ve şeref kanunları üzerinden yürütmüş, düşmanına dahi alçakça bir davranışta bulunmamıştır. Bu yüzden de “düşman itibarı” kazanmış, dostları gibi düşmanları da onu erdemi ile tanımışlardır. Düşmanın güvenini, itibarını kazanmak ender bir durumdur ve değerlerine, kimliğine bağlı kişilere nasip olmaktadır.

Kerimzade eserde Abbasgulu Bey, Kerbelayi, Usuboğlu gibi güçlü milli kimliğe sahip olan karakterleri ele almakla yüz yıllardır Rus baskısı altında soysuzlaştırılmaya çalışılan Azerbaycan milletini tarihi kökleri, milli değerleri ile buluşturmayı amaçlamış ve bu şerefli görevi başarıyla gerçekleştirmiştir. Bu sebeple de Kerimzade “Sözle ruhları oyada bilen” (Xələfli, 2019: 8) edebiyat insanıdır.

Usuboğlu, Kerbelayi’nin gelinden yana içi rahat etsin diye en çok sevdiği oğlu Eyib’i (Eyub) onunla birlikte yolcu etmektedir: “- Kebleyi, küçük oğlumu dünyada hamıdan çok isteyirem. Onu sene girov⁴⁵⁰verirem” (K.A. s.282). Öldürülen oğlu Eyip için kefen giyinerek yeniden Usuboğlu’ nun kapısına gelen Kerbelayi: “-Kanımı sene helal eleyirem.” (K.A. s.397) der. En çok sevdiği oğlunu kaybettiği halde Usuboğlu bu olayda Kerbelayi’nin suçu olmadığını anlar ve yine onu affeder, yeni doğan çocuğa Eyip ismini vererek Kerbelayi’yi yolcu eder. İnsaniyetin, erdemin büyüklüğü bu olsa gerek. Usuboğlu örnek kişiliği ile okurların sevgisini kazanan bir karakterdir ve anlatıda milli varlığın en iyi temsilcileri arasındadır.

3.4.6.3. Kart Karakter

Aksiyon, entrika ve çatışmanın bulunduğu bütün yazınsal eserlerde olduğu gibi “Karlı Aşırım” romanında da kart karakterler yer almaktadır. Eserde çok sayıda kart karakter kurgulanmıştır (Gemlo, Talıbov, İman, Beyler, Zülfigar, Âşık Hudagulu, İboş vb.). Romanın en büyük kart karakteri Gemlo’dur ve o anlatıda başkişiden ziyade norm karakter Abbasgulu Bey ve etraftaki bütün insanlarla çatışma durumunda ele

⁴⁵⁰ Rehin

alınmaktadır. Bu sebeple de Gemlo kendini değerler bağlamında ortaya koyan kart karakterdir.

3.4.6.3.1. Gemlo

Anlatının karanlık yüzü Gemlo karakteridir. Asıl ismi Gemberalı olan ve anlatıda Kerimzade'nin verdiği isimle (Gemlo) okur karşısına çıkan kahramanın kaynaklarda Taşnaklarla savaştığı, Bolşeviklere karşı Kerbelayı İsmail ile birleştiği bilgisi yer almaktadır. Birkaç defa tutuklansa da, hapishaneden kaçmayı başaran Gemlo eserde gaddarlığın, alçaklığın, haset ve kinin vücut bulmuş şeklidir.

Kart karakterler hakkında yapılan tanımlamalarda karakterin fiziksel yapısı ile kişilik yapısı arasında büyük bir benzerliğin olduğu gösterilmektedir. “Karlı Aşırım” eserinde Kerimzade, Gemlo'nun fiziksel görkemi üzerinde detaylı bir şekilde durmakta, neredeyse bütün fiziksel yapısını ve kendine has tavırlarını belli aralıklarla okura aktarmaktadır. “Onun küreğinin her terefi bir vel⁴⁵¹ tayı boyda idi. ...Gemlo yerinden bebir⁴⁵² kimi sıçradı. ... Gemlo'nun ayı pençesine okşayan uzun kara tırnaklı sol eli Beyler'in sifetini örttü. ... Sağ elinin tili boynuna küt balta kimi enende. ...abbasını⁴⁵³ versinler, iki parmağımın arasında yazısını pozum. ...Kızmış kel⁴⁵⁴ kimi fısıldayırdı.” (K.A. s.22, 34, 51, 57). Kahramanın görkem ve tavırlarından öfke, gazap, nefret ve yok etmek isteğinin yağdığı ve karakterin yoğun olarak yıkıcı duygulara sahip olduğu görülmektedir. Bu sebeptendir ki, araştırmacı Halit Alimizayev, Gemlo'nu “Ayağı haraya deyirse, orada kan izleri galır, ölüm ve felaket baş verir.” (Ölimirzəyev, 2011: 183) şeklinde tanımlamaktadır.

Gemlo'nun karakter yapısı insanlar ve canlılarla olan ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Gemlo Abbasgulu Bey'e karşı aşırı kin duymakta, onun Karabağlar köyüne geldiğini duyunca arkadaşları ile birlikte öldürmek istemektedir. Anlatıda yazar, karakterin neden Abbasgulu Bey'den nefret ettiğini açıklamasa da, Kerbelayı ile Gemlo arasında:

“-Sen ne danışırsan? Başın işleyir?”

⁴⁵¹ Buğdayı temizlemek için kullanılan harman aleti

⁴⁵² Kaplan

⁴⁵³ Para birimi

⁴⁵⁴ Boğa

-İşleyir. Biz ondan eksik oğlanıg?” (K.A. s.24) şeklindeki diyalog Gemlo’nun Abbasgulu Bey’i kışkandığına işaret etmektedir. Canlılara karşı acımasız olan Gemlo Samed’in evinde yere düşmüş kekliği “çarığının altına salıp” ezmekte, ormanda karanlık içinde yürümekten korkan atına “dabanları ile atın goltuklarını⁴⁵⁵ hevengdesteye dönderdi. ... Atın başını kamçıya verip, giç⁴⁵⁶ olana gider döyüb” (K.A. s.51) türünden eziyet etmekte, Abbasgulu Bey’in atına gözlerinden yaş gelinceye kadar zulmetmekte, av avlarken bile işkence kullanmaktadır.

Kahramanın canı kimliği insanlara uyguladığı cezalarda da görülmektedir. O, Abbasgulu Beyin “sınırdan” geçmesine izin veren Resul’un kulağını keser, esir alınan Bolşeviklerin kaçmasında suçlu olan Zülfügar’a “Ayağımı koydum beline, dartıb geri ganırdım.⁴⁵⁷ Ayaklarını daldan getirib boğazının altından bağlamışam. Ömrü boyu yâdından çıkarmayacak.” (K. A. s. 150) türünden ceza verir, eşini de ölesiye döven “o gider budamıştı ki, ahırda dana kesip derisine salmıştılar.” (K. A. s.121) Gemlo’nun merhamet duygusundan yoksun, acı çektirmekten keyif alan sadist ruhlu bir yaratık olduğunu kanıtlamaktadır.

Gemlo için birisine işkence vermek bir zevk işine dönüşmekte, eziyet ettikçe herkesten güçlü ve kudretli olduğuna daha çok inanmaktadır. Bu sebeptir ki, İsmail Şıhlı, Gemlo hakkında bu tanıımı yapmaktadır. “Onun tebietindeki bedevilik ele tasvir edilmiştir ki, okucu bu canlıda heç bir sağlam hüceyre⁴⁵⁸ olmadığına inanır ve başa düşür ki, bu vahşi... instinktle⁴⁵⁹ hareket eden bir yırtıcıdır ve yırtıcı olarak da kalacaktır.” (Şıxlı, Ağayev, Seyidov, 1974: 56).

Gemlo sadece öfke ve gaddarlığa sahip olan bir kahraman değildir, o hem de ahlaki erozyona uğrayan bir kişiliğe sahiptir. Kahramanın ahlaki değerlerden yoksun bir yapıya sahip olması ilk başta İman’ın eşi Növreste’yi bularak rezil etmek isteğinde görülmektedir:

“- De görüm İman’ın aravadı hardadır? Onu vereceyem Kolanılı uşagların eline, goy İman’ın gözü kabağında arvadını...” (K.A. s.46).

⁴⁵⁵ Sağ ve sol tarafını

⁴⁵⁶ Akli başından çıkana kadar

⁴⁵⁷ Sert şekilde bağlamak

⁴⁵⁸ Doku.

⁴⁵⁹ İçgüdü.

İman, eşini Kerbelayı'ye emanet eder, bunu fırsat olarak değerlendiren Gemlo planını Kerbelayı'ye söylese de, ondan olumsuz bir tepki alır: “Kes nadürüst⁴⁶⁰! Men gaddar olmuşam, ancak bigeyret⁴⁶¹ olmamışam. Başa düşdün?” (K.A. s.50). Fakat dilediğini yapan, başına buyruk Gemlo, Samed'in evine sokularak Növreste'yi bulmaya çalışır. Bu arayış Gemlo'nun ahlaksızlığına vurgu yapmakla birlikte kahramanın kişilik yapısının Abbasgulu Bey'in dilinden anlatılmasına da yol açar. “Biz bilmirdik ki, kişileri goyub arvadları ahtarırsan,⁴⁶² Gemlo! Kişinin heyfini arvaddan çıkmazlar. Bu bigeyretlikdi, binamuslugdu.” (K.A. s.46).

Gemlo'nun ahlaksız davranışları bununla da sınırlanmaz, romanın ilerleyen bölümlerinde Gemlo'nun Zülfigar'ın eşini özüne oynaş seçtiği önce Zülfigar'la diyalogunda, daha sonra ise Kerbelayı'nın askerlerinin konuşmasında ortaya çıkmaktadır ki, bu da karakterin bir ahlak bozuntusu olduğunu kanıtlar niteliğe sahiptir.

Kendini yenilmez zanneden, insanların ona yalvarıp yakarmasından, onları daima korku altında saklamaktan zevk alan Gemlo, Samed'in evinde Abbasgulu Bey'le karşılaşınca yaşadığı şaşkınlık, Abbasgulu Bey'in onun alçak kimliğini gözler önüne seren ifadeleri karşısındaki suskunluğu yazar tarafından ustaca tasvir edilmektedir: “O biri otağın kapısı açıldı. Abbasgulu Bey heykel kimi dayanmışdı. Halil de yanında. Bu gara, meğrur⁴⁶³ gölgeler onu çaşbaş⁴⁶⁴ saldı. Ele bildi ki, gözleri alacalanır.⁴⁶⁵ Kipriklerini kovuşdurub bir de açdı. ... Gemlo ağzını açıb bir kelime de deye bilmedi. Elindeki tüfeng bile yâdından çıkmışdı. ... Buradan tez çıkmak, rahat nefes almak için dönüp kapıya gitti. Sebeti yıktı, gazanı diyirledi, samovarın düdkeşini⁴⁶⁶ saldı, baltanın sapına ilişdi.” (K.A. s.46).

Gemlo yaptığı alçak davranışı idrak etmek, kendini yargılamak yerine Abbasgulu Bey karşısındaki şaşkınlığını kabullenemez, ona karşı olan kıskançlığı haset ve kine dönüşür ve o gece Gemlo, Abbasgulu Bey'i öldüreceğine karar verir. Bu, Gemlo'nun kendini yargılamaktan, yaptığı davranışın yanlış veya doğru olduğu bilincine varmaktan

⁴⁶⁰ Alçak

⁴⁶¹ Namussuz

⁴⁶² Aramak

⁴⁶³ Yenilmez

⁴⁶⁴ Şaşırttı

⁴⁶⁵ Gözüne görünmek

⁴⁶⁶ Semaverin borusu.

mahrum, gazap ve gaddarlık gibi duyguların esaretinde olan bir diktatör olduğunu kanıtlamaktadır. Abbasgulu Bey gibi yiğit birisini “serçe gibi” öldürmek istemesi kahramanın zihinsel bir körlük içinde olduğunu, bütün vicdani duygulardan yoksun bir kalbe sahip olduğunu göstermektedir.

Bencillik içinde kaybolan Gemlo’nun Abbasgulu Bey’i öldürme şekli de bu açıdan dikkat merkezindedir. Gemlo, yaralandığı için ağaç kovuğunu kendine korunak etmiş Abbasgulu Bey’i öldürmek için ağacı kurşuna dizer: “Güllenin beşi de gurtardı. Bu epizotta⁴⁶⁷ Gemlo’nun canavar tebiyeti - ele geçirdiyi ovu sonadek parçalamak niyeti, kıskançlığı nece de tesirli boyalarla eks olunub” (Axundlu, 2005: 176). Gemlo’nun Abbasgulu Bey’in naaşı üzerinde resmen bir soygun gerçekleştirmesi onun madalyasını yakasına, kalpağına başına koyması alçak kimliğinin ne kadar derin ve onarılamaz bir boyutta olduğunu sergilemektedir. Abbasgulu Bey’in atını arayarak bulan, olmadık eziyetler ederek kendine tabi etmeye çalışan, bu ata binmekle halk arasında şan şöhret sahibi olacağına inanan Gemlo, çıkarını yaşamının mutlak ilkesi yapan hoyrat bir yaratıktır.

Fakat Abbasgulu Bey’in madalyasını takıp kalpağını giyinse de, atını kırbaç gücüyle kendine tabi tuttursa da, Abbasgulu Bey gibi olamayacağı, halkın sevgi ve saygısını kazanamayacağı Meherrem’in dilinden: “Ele bilersen ki, ondan igidsen? Heç bilersen o ordeni nece almışdı? Kişilikle!.. Bu atını pulemyotun üstüne çapırdı. Yoksa kol dalına girmirdi.” (K.A. s.100) şeklinde aktarılmaktadır.

Yazar, Gemlo’nun öz geçmişini Kerbelayı’nın dilinden aktarmakta ve hayatını hırsızlıkla, kapkaççılık yapmakla kazandığına dikkat çekmektedir. Yaratılışından bu yana kötü işlerle uğraşan kahramanın zarar vermek, fenalık yapmak gibi eylemleri hayat tarzına dönüştürdüğünü, Kerbelayı’nın emir eli olduktan sonra karakterin daha yıkıcı boyutlara ulaştığını, büyük, komutan demeksizin Kerbelayı’ye bile saldırışa hazır olduğunu vurgulamaktadır: “Men getirip bu ayını adam elemişem, indi it kimi baldırıma ağız atır. ... Peşesi⁴⁶⁸ goyun-keçi oğurlayıb orda-burda arpa-buğdaya deyişmek idi. Çekip yanıma getirdim. Adam eledim. ... İndi pirine⁴⁶⁹ de tepik atır.” (K.A. s.58, 101).

⁴⁶⁷ Olay biriminde.

⁴⁶⁸ Uğraşı

⁴⁶⁹ Büyüğüne

Birçok araştırmacı bu tür kahramanların değişmez olduğunu anlatının ilk bölümlerinden sonuna kadar kötücül duygulara sahip olduğunu bildirmektedir. “Karlı Aşırım” romanında da Gemlo eser boyu “statik oluşunu” ve “tabiatındaki esas niteliği muhafaza etmektedir” (Stevick, 2010: 184) Buna dayanarak kahramanı klasik bir kart karakter olarak adlandırmak mümkündür.

Anlatıda Gemlo’nun fiziksel portresi onun kahraman kadrosu arasında en güçlü fiziksel yapıya sahip olan kişi olduğunu, sadece Abbasgulu Bey’in Gemlo’ya orantılı bir güce sahip olduğu yine tasvirler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Fakat toplum güçlü kuvvetli Gemlo’dan nefret ederken, Abbasgulu Bey’i daima sevgi ve saygı ile karşılamaktadır. Muhtar İmanov, “Deli Kür” romanında köylülerin başkahraman Cahandar Ağa’ya olan saygısını fiziksel yapısı ile karakteri arasındaki bağlantı “Cahandar Ağa fiziki güç, korkmazlık, igidlik, mertlik kimi keyfiyetlerini ictimai-milli mövgeyi ile (dede baba adetlerini koruyan ve bu adetlerden çıkış eden mülkedarlığı ile) birleştirerek hansı veziyyetde ne edeceyini bilir.” (İmanov, 1991: 17) aracılığıyla açıklamaktadır.

“Karlı Aşırım” eserinde Gemlo’nun kabul edilmemesi onun kol gücü ile maneviyatı arasındaki zıtlıktan, manevi yoksunluğu sayesinde sahip olduğu gücün yıkıcı bir boyut almasından kaynaklanmaktadır. Abbasgulu Bey’in fiziği ile manevi yapısının örtüşmesi, güçlü fiziğine karşın manevi tamlığı halkın ona sevgi, saygı beslemesine sebep olmuştur.

Birçok Sovyet dönemi araştırmacıları Gemlo karakterini tahlil ederken aşağı sınıfın üyesi olan Gemlo’nun bey, ağa sınıfına mensup Kerbelayı İsmail’in yanında yer almasını kabul edilmez bir durum olarak değerlendirirler. Teyyar Salamoğlu bu soruna değinerek “Tenkit için Gemlo’nun başadüşülmezliyi, “sirr olarak kalması”nın kökünde ne dayanır? Çünkü o sınıf mensubiyetine göre aşağı tebeddendir ve o inkilab terefdarlarının yanında olmalı, eksinkilaba karşı vuruşmalı idi Yene de tengidin mentigine göre, eger Kerbelayı’ye arka duracak, gan tökmeye heris,⁴⁷⁰ cellad karakterli bir el altı⁴⁷¹ lazım idise, onda F. Kerimzade bu adamı yukarı tebegeye mensub biri kimi tesvir etmeli idi.” (Salamoğlu, 2016: 102) şeklinde açıklamaktadır. Ferman

⁴⁷⁰ Hevesli.

⁴⁷¹ Yardımcı.

Kerimzade'nin Karlı Aşırım romanında olayları sınıflı yaklaşımdan ziyade sosyolojik ve psikolojik açıdan ele aldığını göstermektedir.

Yazar, Gemlo'ya Kerbelayı'nın yanında yer vermekle birlikte Meherrem'i de bu sıraya yerleştirmiştir. Kerbelayı ile Meherrem milli kimliğe sahip, değerleri ile yaşayan kahramanlar olsa da, Gemlo insanlıktan nasibini almayan vahşi yaratık niteliğinde bir karakterdir. Abbasgulu Bey'le Talıbov'u ise aynı cephede "savaşan askerler" olarak gösteren Kerimzade burada da Abbasgulu Bey'in erdemli yapısıyla Talıbov'un mankurt kimliğini karşılaştırmıştır.

Yazar, gerçekleri edebiyatın sayfalarına naksettiği zaman bir cephede yer alan/mücadele eden tamamen farklı kahramanlar üzerinde durmakta, bunu insan hasleti ile açıklamakta, meseleyi manevi kâmillik ve manevi boşluk, milli kimlik ve değerler bütünü, yozlaşma ve yoz insanlar bağlamında açıklamaktadır. Yazarın başarılı tahlilleri o zamana kadarki edebiyat ve eleştiride kendine yer edinen "kötünün bey, han, hoca", "iyinin Komsomol, Bolşevik" olduğu düşüncesini derinden sarsmış, edebiyatta mutlak ideolojik yaklaşımın yanlış olduğunu kanıtlamıştır.

3.4.6.3.2. Talıbov

"Karlı Aşırım" romanında yer alan karakterlerden biri de Talıbov'dur. Kaynaklarda Muzaffer Talıbov olarak geçen kahraman barış sağlamak için Kerbelayı İsmail ile görüşmeye giden üçüncü kişidir. Talıbov, anlatıda ilk başta Şabanzade'nin dilinden: "Tapşırık beledir ki, Talıbov'u yahşı-yahşı koruyasınız. Lazımlı⁴⁷² adamdı" (K.A. s.12) şeklinde tanıtılmaktadır.

İsyancıları tebliğ ve gazetelerde yazılan sloganlarla kazanacağını sanan ve bu yolla da ütöpik Bolşevik imajı oluşturan kahraman, şüpheciliği ile de dikkat çekmektedir. Halil ve Abbasgulu Bey'le tanışmadan önce dosyalarını inceleyen Talıbov "Abbasgulu'dan sonra gelen bey kelimesinin altından kırmızı hatt⁴⁷³ çekmiş" (K.A. s.16) roman boyu bey neslinden olduğu için Şadlinski'ye karşı yoğun bir şüphe içinde olmuştur. Bu yüzden Yavuz Ahundlu kahramanı "Talıbov kimdir? O romanda ifrat⁴⁷⁴ solcu

⁴⁷² Gerekli

⁴⁷³ Çizgi

⁴⁷⁴ Aşırı

Bolşevikdir. Şübheçilik, ingilabi şüarlar yazmak ve tebliğat⁴⁷⁵ işini ön plana çekmek onun kanına yeriye.” (Axundlu, 2005: 176) şeklinde tanımlamaktadır.

Abbasgulu Bey ve Halil’in silah götürmesine itiraz eden, kendisi ise gizlice silah götüren Talibov yol boyu Şadlinski’nin dürüstlüğüne ve yiğitliğine şahit olsa da ona karşı şüpheleri dinmemiş, sakladığı silahı Abbasgulu Bey’e doğrultarak içindeki korku, nefret ve kini “İlanın ağına da lanet, garasına da! Men sene inanmıram! Mülkedar⁴⁷⁶ olubsan, indi de çürük egidenden dönmeyibsen. ... Menim elçilerime bak! Gör sayıglığımızı nece itirmişik ki, proletar⁴⁷⁷ ingilabi adından bunlar adnışır.” (K.A. s.84) şeklinde ifade etmektedir.

Kahraman aynı zamanda (köye gelir-gelmez kendine ajan tutmuş) ajan İboş’un söylediklerinin doğruluğunu teyit etmeden insanları itham etmesiyle de ilgi odağı olmuştur. Halil’i bu yüzden sorgu sual eden Talibov insanlarda hata, kusur arayışına çıkan, karşısına gelenleri gaddar zengin, terörist damgasıyla damgalayıp ceza vermek niyetindedir. Talibov’un bu özellikleri onu 1930 yılında köylüleri jurnallemek ile görevlendirilen, köylerde “bey, han, zengin köylü avına çıkan” bunun için ödüllendirilen genç Bolşeviklerle bağdaştırmaktadır. Fakat Karabağlar köyüne gelince hazırladığı nutuk ve sloganları unutan Talibov, derin korkuya kapılarak öldürüleceğini zanneder. Karabağlar köyünden sağ salim ayrılan Talibov ateş başında yeniden nutuklar atmaya başlar ki, Abbasgulu Bey bu durumu “Talibov danışanda daha dili topuk vurmurdu⁴⁷⁸. “Yumak” açılmıştı⁴⁷⁹” (K.A. s.54) şeklinde ifade etmektedir.

Talibov sadece korkaklığı ile değil, yalan konuşması, Abbasgulu Bey ile Halil’in Kerbelayı’nın askerleri tarafından öldürüldüğü gerçeğini saklayarak, herkese onların hain olduğunu söylemesi ile de seçilen kahramandır. Çatışma zamanı bayılan Talibov, Kerbelayı’nın onunla konuşmasını, isyancıların onu yolcu etmesini gizleyerek Abbasgulu Bey ile Halil’in çatışma kurguladığını ve bir göz kırpmasıyla isyancıların tarafına geçtiğini ısrarla Şabanzade ve diğerlerine ispatlamaya çalışmaktadır. Bunun

⁴⁷⁵ Propaganda

⁴⁷⁶ Golçomak anlamında

⁴⁷⁷ İşçi

⁴⁷⁸ Korku ve heyecanın etkisiyle konuşamaz olmak

⁴⁷⁹ Yeniden sloganlar atması

sebebi Talıbov'un Abbasgulu Bey'e inanmaması, onun da isyancılar gibi bir gün devrim yapacağı kanaatinde olması ile ilgilidir.

Bununla da, kahraman kimliğini, toplum karşısındaki hizmetlerini değerlendirmeksizin bey, han neslinden gelen herkesi hapseden, kurşuna dizen sistemin temsilcisi durumundadır. Sadece bey neslinden gelenler değil "hoca, imam" gibi insanları da "sınıflı düşman" adlandıran Talıbov, Şıhalioglu'nu da yaşlı bir imama yardım ettiği için ayıplamaktadır:

"- Nece Allahsızsan⁴⁸⁰ ki, molları dalına alıb çaydan keçiribsen?

-Keçirtmişem. Su kalkmışdı. Men cavanıydım, o da goca, elden düşmüş⁴⁸¹ kişi. Yalvardı, men de ağ sakkalına hörmət eledim, çaydan keçirttim. ...

- Eger goca bir rencberi⁴⁸² keçirseydin, bu ayrı mesele. Sınıfı hareket etmek lazımdı." (K.A. s.176).

Bu durum Sovyet sisteminin yoğun telkin ve yönlendirme ile insanları beyin yıkama sürecine tabi tuttuğu ve Talıbov gibi binlerle Bolşevikin sınıflı düşüncenin dışında başka bir şey kabul etmeyen bir robota dönüştüğünü göstermektedir.

Gemlo'nun akrabası olduğu için Şabanzade'den eşini boşamasını talep eden Talıbov daha da ileriye gederek: "kardeşimiz Sovyet yönetimine karşı duruyorsa onu bile etkisiz hale getirmek gerekiyor", der. Talıbov'un bu gibi düşünceleri onun tamamen mankurtlaştığını, sistemin kölesi haline geldiğini kanıtlar niteliktedir.

Talıbov köyde dağların koynunda canı sıkılmakta, insanlar arasında barış sağlamaktan ziyade geri dönünce yazacağı bilgilendirme dosyasını düşünmektedir. Menfaatine düşkün kahraman ona itiraz eden kişileri aklının bir köşesine kazıyarak şehre dönünce cezalandırmak niyetinde olduğunu da iç sesleri ile belli etmektedir.

Kahramanın infaz ve cezalandırmaya eğilimli kişiliği Süseni ile arasında yaşanan tartışmada daha da belirginleşmekte, Süseni'nin haklı itirazlarına karşı onu milletçi adlandıran Talıbov "Gör bir nece dili uzun, hayâsız arvadı var! Dil çatdırmak da olmur. Onu öz elimle Sibir'e sürgün elemek mene borc olsun!" (K.A. s.146) der. Talıbov,

⁴⁸⁰ Rejimin ana ideolojisi tarı yoktur düşüncesi idi. Bolşevik olmak anlamında

⁴⁸¹ Çok yaşlanmış

⁴⁸² Çiftçini

insanlara karşı baskıcı tavırlarıyla seçilen kahraman olsa da, operasyonlardaki başarısızlığı, çok sayıda askerin esir alınmasına neden olması onun tecrübesiz birisi olduğunu, gösterişli konuşmaların dışında başka bir şey beceremediğini kanıtlamaktadır.

Kahraman, başarısızlığının sebebini iç sesleriyle sorgulasa da, bu onun hatalarını düzeltecek, benliğinde dönüş yaratacak seviyeye ulaşmamakta ve anlatıda bir kart karakter olarak konumlanmasını sağlamaktadır.

Yazar, “Karlı Aşırım” romanında Azerbaycan edebiyatında gerçekleri tarafsız yansıtabilmesi ile bir ilki başarmış, Sovyet döneminde kolhozlaştırmanın belgelere yansıtıldığı gibi adaletli gerçekleştirilmediğini kaleminin gücüyle gün yüzüne çıkarmıştır. Hem de bunun Sovyet yönetiminin hâkim olduğu bir dönemde, lider parti olan Komsomol Partisi başkanlarının simasında okura iletmesi Kerimzade’nin edebiyata yeni ufuklar kazandıran bir yazar olduğunu göstermektedir.

3.4.6.3.3. İman

Anlatıda kolhoz başkanı olan İman birçok araştırmalarda norm karakter olarak değerlendirilmiştir. İman Kerbelayı’nın askerlerinden kaçarak Vedi’ye gelmesi ve Abbasgulu Bey ile Halil’in hain değil şehit olduğu haberini vermesi, eşi Növreste’yi Kerbelayı’ye emanet etmesiyle dikkat çekse de o, romanda yoğun olarak Kerbelayı’nın topraklarını, mülkünü müsadere eden, köyün büyüğüne saygı gözetmeksizin yönetimin kararlarını körü körüne uygulayan kahraman olarak bilinmektedir. İman yönetimin talebi ile yakın köylerde kolhoza katılmayan kişilerin kurşuna dizilmesinde görev almıştır. Bütün bu olanlar İman’ın bir kart karakter örneği olduğunu göstermektedir. Kerbelayı’nın Türkiye sınırına geçtiği sırada söylediği sözler de (“gedib İman kimi adamın yanında boyun eğince dağda daşda ölerem kartal garankuş⁴⁸³ yeyer.”) (K.A. s.151) kahramanın kart karakterlere has özellikler taşıdığını kanıtlamaktadır.

Bununla birlikte Kerbelayı’nın ölmüş oğlu Yadulla’nın nişanlısından hoşlanıp onunla evlenmek isteyen, fakat “Bir yeri terleyenden sonra”⁴⁸⁴ (K.A. s.34) bu fikrinden vazgeçen, hevesle Kerbelayı’nın topraklarını kolhoza veren, kayadan yuvarlanınca bir

⁴⁸³ kırlangıç

⁴⁸⁴ Güc sahibi olunca

tek sevdiği kızın (Atlas'ın) ismini çağıran, “dört böbrekli” Beyler de kart karakterdir. Ayı Potası olarak adlandırılan, esir Bolşeviklere eziyet eden, fakat Gemlo ve Kerbelayı karşısında sesi çıkmayan, Gemlo ile eşi arasındaki ilişkiyi bildiği halde karşı durmak yerine intihar eden Zülfigar, Gemlo'nun Abbasgulu Bey'i öldürmesi şerefine düzenlediği mecliste “Gemlo'nun var elacı, Her yerden gelir haracı...” (K.A. s.162) diye okuyan, anlatıda fakir yaşamı ile öne çıkan Âşık Hudagulu, bakımlı bıyıkları ile dikkat çeken, aynı zamanda bir ahlak bozuntusu olan Mehemed, Talibov'un ajanı, ona günlük haber getiren, birçok insan hakkında yalan dedikodular anlatan “Cırığ⁴⁸⁵ şinele⁴⁸⁶ bürünmüş adam” İboş da kart karakterler sırasındadır.

3.4.6.4. Fon Karakter

Romanda çok sayıda fon karakter yer almaktadır ve eser yoğun olarak gerçekleri yansıttığı için anlatıdaki fon karakterler de gerçek kişilerden esinlenerek kurgulanmıştır. Büyük Vedi'deki köy halkı, Halil'in çocukları, Abbasgulu Bey'in eşi Gönçe. Şabanzade'nin eşi Nezaket, Şihalioglu'nun eşi Gemer, Şihalioglu'nun amca çocukları, akrabası Gülsüm Bacı, Şirali ve ailesi. Samed ve eşi, İman'ın eşi Növreste, operasyona katılan Ali Tağızade, Ali Aliyev, Cin Dede Bala, Kerbelayı'nın eşi, ona katılanlardan Resul ve ailesi, Kerbelayı'nın kardeşi Veli ve onun hamile eşi, “sekretnıy paçtalyon⁴⁸⁷” Kürt İbrahim ve eşi, Lele Semender. Usuboglu'nun ailesi, öldürülen oğlu Eyib, Bahar Kadın gibi karakterler anlatıda yer alan fon karakterlerdir.

3.4.7. İzlekler

“Karlı Aşırım” romanında Kerimzade, vatanın işgalcilerden savunulması, kan davası, ölüm, gelenek ve görenekler, halkın yaşam tarzı gibi temalara değinmiş, daha çok milli kimlik, milli değerler ve yozlaşma üzerinde durmuştur. Yaşar Garayev, Kerimzade'nin eserde ele aldığı izlekleri değerlendirerek “Karlı Aşırım” romanını “ölüm, korkaklık ve onların her ikisinden ucada duran insan ve onun leyagei barede ibretli hikâye” (Qarayev, 1988: 130) adlandırmıştır.

⁴⁸⁵ Yırtık

⁴⁸⁶ Askeri ceket tipi

⁴⁸⁷ Gizli mektup taşıyan postacı

Ayvaz Morkoç eserdeki temaları “Ferman Bey Azerbaycan toplumuna ait unsurları romanın bütünlüğü içinde hassasiyetle kullanır. Böylece okur Sovyet döneminin kuruluş yıllarında halkın sosyal ilişkileri, örf ve adetleri ile yaşanan önemli hadiseler hakkında bilgi sahibi olur. ... Roman aracılığıyla verilmek istenen mesajlardan biri de ana dil sevgisidir. ... Edebiyat vadisinde tarihi roman sıfatıyla sivrilen Karlı Aşırım romanı hadiselerin cereyan ettiği dönemdeki Azerbaycan Türkçesini okuyucuya başarılı yansıtmakta, böylece yaklaşık 90 yıl önceki Türkçenin gerçek yazılı belgesi niteliği taşımaktadır.” şeklinde değerlendirmektedir (Morkoç, 2020: 2866).

3.4.7.1. Milli Kimlik/Milli Değerler

Milli kimlik, toplumları topluluk sınırlarını aşarak milletleşme sürecine iten, milli bilinç ve milli aidiyet duygularının etkisiyle ulusun varoluşunu temin eden güç durumundadır. Milli kimlik toplumların tarihi süreç boyunca doğru olarak kabul ettiği yaşam, görüş ve düşünüş biçiminden oluşmuş ve toplumun öngördüğü değerleri yaşatmakla yükümlüdür. Örf, adet ve geleneklerine uymak, bu gelenekleri korumak, büyüklere saygılı, küçüklere şefkatli davranmak, aileyi ve milleti en zor şartlarda bile düşman taarruzundan savunmak, vatanın özgürlüğü için savaşmak, aile ve milletin vicdanını her şeyden üstün tutmak, misafirperverlik ve dürüstçe yaşamak gibi etkenler Azerbaycan toplumunda milli kimliği şekillendiren esas öğelerdir.

Anthony Smith’e göre milli kimliğin en belirgin işlevi “millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan ortak yasal hakların ve yasal kurumların meşrulaştırıcısı olmasıdır. Milli kimlik, bugün toplumsal düzen ve dayanışmanın meşrutiyesi bakımından temel müracaat noktası haline gelmiştir.” (Smith, 1994: 35). Anlatıda yaşamı ve düşünceleri ile milli kimliğin ilk temsilcisi Abbasgulu Bey Şadlinski’dir.

Kaynaklarda gösterildiği gibi Şadlinski iki yıldan fazla bir süreçte ablukada kalan Vedibasar ve etraf illeri düşman saldırısından korumuş, silah ve askeri güç tükendiğinde ise halkı daha güvenli bölgelere göç ettirmiştir. Göç sonrası da yurttaşlarının güvenliğini temin eden kahraman Taşnakların Vedibasar ve başka bölgelerden uzaklaştırılmasında da, aktif bir rol üstlenmiştir. Eserde kahramanın milli kimliği ilk başta onun koruyucu/savunucu özelliği ile gösterilmektedir. Koruyuculukla birlikte hem de yurda sahip çıkan Abbasgulu Bey, Taşnakların harap ettiği memleketi yeniden kurup

inşa etmek gibi işleri de üstlenmiş ki bu da kahramanın yurduna olan bağlılığını göstermektedir. “Nahçıvan’ı azad eledik, Şerur’u da, kendimize gayıtdık. Evler dağılmışdı, bağ-bağça doğranmışdı. Harabelere sahip olduk...” (K.A. s.75).

Onun milli kimliği toplumda barışın sağlanması için yaptığı uğraşlarda da ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman halk arasında baş gösteren karşı durmaları önder vasıflarıyla barışa kavuşturan, bu sebeple de yüceltilen Şadlinski, Kerbelayi’nin “ters, sözünden dönmez” birisi olduğunu, Karabağlar köyüne giderek onunla konuşmanın ne kadar tehlike arz ettiğini bildiği halde başkaldırının kan dökülmeden çözülmesi için çalışır.

Abbasgulu Bey, Kerbelayi İsmail’in da emniyetini düşünmekte, isyandan çekileceği halde ceza almamasını parti başkanlarından talep etmektedir:

“- Yahşı, tutag ki, men deyenle razılaşdı, silahı yere goydu, bunun ahırı nece olacag? Ona deyib-tokunmayacaklar ki?

-Mene bütov söz deyin.

-El vuran deyilik.” (K.A. s.10).

Eserde Şadlinski’nin toplumun her bir ferdine ilgi ile yaklaşması, arkadaş canlısı bir kahraman olması, yardıma muhtaç olan herkese el tutması, elin namusunu kendi namusu bilmesi onun milli kimliğe has bir vatandaş olduğunu kanıtlamakta, anlatının ilk bölümlerinde kurşuna dizilen kahramana milli kimliğin tanıdığı “ebedi yaşam” kazandırmaktadır.

Anlatıda milli kimliği temsil eden ikinci karakter Kerbelayi İsmail’dir. O da Abbasgulu Bey gibi yurttaşlarını Taşnak saldırılarına karşı savunmuş, köy aksakallarından biridir, intikamcı kişiliği ile seçilen kahraman halka karşı adaletli davranması, şerefli birisi olması ve misafirperverliği ile dikkat çekmektedir. 1920 yılından başlayarak Sovyet yönetiminin yerlerde bütün zengin ve orta sınıflı köylüleri yok etme planı Karabağlar köyünde Kerbelayi’nin itibarsızlaştırılması ile başlamaktadır. Gün geçtikçe artan saygısız davranışlar ve yasadışı müsadere Kerbelayi’yi isyana zorlamakta, Bolşeviklerle arasında yaşanan her bir karşı durmanın kahramanın saygı ve güveninin yerle bir edilmesi için olduğu görülmektedir.

“Seherisi gün Kerbelayi ye haber verdiler ki, İman’ın adamları senin yerini bölüşdürürler. ... atdan düşdü İman’a sarı yeridi. İp ayağına dolaşdı. Gülüş sesi eşitdi. Onun büdremeyine gülürdüler. ... üzünü adamlara çeviridi:

-Ahı benim kapımın çöreyi ile böyüyübsünüz ay nanecipler⁴⁸⁸! Fikriniz nedi? Meni dirigözlü o dünyaya göndermek isteyirsiniz? Ahı heç birinize pisliyim keçmeyib.” (K.A. s.77).

Onur, haysiyet ve can güvenliği yolunda isyan kaldıran Kerbelayı’nın milli kimliği onu ötekileştirmeğe çalışan yönetime boyun eğmemesinde, devlete karşı açtığı savaşta görülmektedir ve bu isyan “milli varlığın Sovyet hükümetine mügavimetini simvollaştırır.” (Salamoğlu, 2016: 119).

“Deli Kür” romanı ile “Karlı Aşırım” arasında karşılaştırma yapan Teyyar Salamoğlu başkahramanların milli yaşam ve milli karakterleri arasında benzerlik bulmaktadır. Cahandar Ağa ve Kerbelayı İsmail’in milliliği gereksiz bir unsur, gerici bir düşünce olarak algılayan yönetime karşı savaşının “patriarkallıktan güç aldığını” (Salamoğlu, 2008:80) belirtmektedir. “Patriarkal heyatın öz kanunları var ve bu kanunların en esası insanların dünyada kişi kimi yaşamasıdır. Oldukça mürekkeb, geniş ve ziddiyetli bir mena ifade eden “kişilik” anlayışı eslinde manevi-ahlaki keyfiyetler kompleksidir.” (Salamoğlu, 2008: 80).

Milli kimliği uğrunda mücadele veren Kerbelayı, Gemlo’nun kışkırtmasıyla kimliğinden koparak bir dost katiline dönüşür. İşlediği günahın büyüklüğünü fark ettiği, acısını iliklerine kadar hissettiği andan itibaren Kerbelayı’nın milli kimliğe dönüş serüveni başlar:

“Alnına soyug ter geldi. O elini alnına çekdi. Gözlerini yumub açdı. Onu basmış geremetden⁴⁸⁹ gurtarmağa çalışdı. ... Kerbelayı özüne gele bilmirdi. Bele cinayet edeceklerini ağına getirmemişdi. ... Elini üzüne çekdi. Şahtadan çat-çat olmuş ovcu üzünü cırmagladı.” (K.A. s.92).

Alıntıdan da görüldüğü gibi Kerbelayı işlediği suçu aklına sığdıramaz, kapısına gelen dostunu öldürmek gibi alçakça bir cinayette yer alması, düşünce ve prensiplerine aykırı bir eyleme kalkışması kahramanın şok yaşamasına, kendi kendinden tiksinsmesine sebep olur. Zihni aydınlaştıkça günahın ölçülmez boyutlarını anlayan kahraman kalkıştığı isyandan, insanlardan uzaklaşarak irfanı dünyasına çekilmekte, duyduğu acı ve pişmanlık onu yeniden milli kimliğine götürmektedir.

⁴⁸⁸ Nankörler

⁴⁸⁹ Halüsünasyondan

Anlatıda kahramanların milli kimliği sadece onların düşünce tarzları, dünyaya bakış açıları ile değil hem de otoriter yapıları ile açıklanmaktadır. Özellikle Abbasgulu Bey ve Kerbelayı'nın halk üzerinde büyük bir yetkiye sahip olduğu görülmekte, her ikisi kısa ve öz konuşmaları ile toplum üzerinde derin bir iz bırakmaktadırlar. Kahramanları birleştiren bir başka özellik ise keskin bakışlara sahip olmalarıdır. Anlatıda bu husus Gemlo üzerinden aktarılmaktadır.

Samed'in evinde Abbasgulu Bey'le karşı karşı gelen Gemlo, beyin keskin bakışları karşısında donakalır, onun hakkında söylediği “namussuz, şerefsiz” sözlerine karşılık vermeden, şaşkınlık içerisinde orayı terk eder. Yazar, Gemlo'nun şaşkınlığını adım adım betimlemekle Abbasgulu Beyin “yenilmez” Gemlo üzerinde bile söz sahibi olduğunu göstermiş bulunmaktadır: “Gemlo ağzını açıp bir kelime de deye bilmedi. Elindeki tüfeng bile yâdından çıkmışdı. ... Buradan tez çıkmak, rahat nefes almak için dönüp kapıya gitti. Sebeti yıktı, kazanı diyirledi, samovarin düdkeşini saldı, baltanın sapına ilişdi.” (K.A. s.46).

Benzer durum Kerbelayı ile Gemlo arasında da yaşanmaktadır. Abbasgulu Bey'i katlettikten sonra daha da azgınlaşan Gemlo büyüğü Kerbelayı'ye silah çeker, fakat gücünü milli kimlikten alan azametli bakışlar karşısında geri çekilir: “Gemlo hançerini indirip yavaş-yavaş ona yakınladı. Kerbelayı birden-bire dönüp onun gabağında dayandı. Gemlo, tüfengden, topdan ürken, gayıdan değildi. Birce derin, zehimli gözlerden korkurdu. Yavaşça hancerini kınına saldı.” (K.A. s.263) Yazar, bu betimlemeler aracılığıyla milliliğin kahramanların sadece düşüncesine değil hem de, zahiri görkemine nüfuz ettiğini, ruhu ve vücudu ile bütünleştiği fikrini başarıyla aktarmaktadır.

“Karlı Aşırım” romanında milli kimlik teması kahramanların şahsında aktarılmakla birlikte bir de Türk kültürünün temel değerlerinden biri olan misafir ağırlama, misafire değer verme ve misafirperverlik aracılığıyla verilmiştir. Anlatıda misafir severlik Kerbelayı, Şıhalioğlu gibi kahramanlar vasıtasıyla ele alınsa da, misafire değer vermenin milli kimliğin en önemli ayrıcalığı olduğu Usuboğlu ile Kerbelayı karşılaşmasında etkili bir dille aksettirilmektedir. Eserin olay örgüsü ve kahramanlar bölümünden bilindiği gibi Usuboğlu ile Kerbelayı İsmail kan düşmanıdırlar ve yolculuk sırasında çaresiz kalan Kerbelayı hamile gelini için Usuboğlu'dan yardım ister. Hamile

gelini ile birlikte Usuboğlu'nun kapısına gelen Kerbelayı kendisini “Allah konağı”⁴⁹⁰adlandırır. Kerbelayı'yi sesinden tanıyan ve onu öldürmek için silahını alan ve kapıya doğru ilerleyen Usuboğlu bu ifadenin etkisiyle Kerbelayı'yi eve davet eder.

“- Kimsen?

- Allah gonağıyam.

- Ağa, - dedi, - Allah gonağıyam. Söz kişini sarsıtdı. Sonra hançeri aparıb halçanın altına goydu.

- Get çağır. ... Gonag gapıda durmaz.” (K.A. s.280).

Türk kültürü ve İslam dininin temel değerlerinden biri olan misafir ağırlama Azerbaycanlıların da başat özelliklerinden biridir ve inanca göre Allahü Teâla misafir gelmeden önce onun rızkını göndermekte ve kullarından konuğa güzel davranmasını istemektedir. Eserde Usuboğlu'nun kapısına gelen Kerbelayı de, artık Usuboğlu'nun düşmanı değildir, kanlısına sığınacak kadar çaresiz kalan Allah misafiridir. Usuboğlu yardım dileyen Kerbelayı'ni öldürebilir, en azından devlete teslim edebilirdi. Bu olağandır, çünkü onlar kan düşmanıdırlar, fakat Usuboğlu beklenmedik bir hamle yaparak Kerbelayı'ye yardımcı olur. “Bastığını kesmeyen” ve bu anlamda bir yiğit, bir değerler bütününe dönüşen, erdem ve adaleti nefret ve intikam gibi duygularından daha sağlam ve güçlü olan Usuboğlu, Kerbelayı'yi Allah'ın emaneti olarak değerlendirir. Onun gelinini kendi kızı gibi kabul eder, emniyeti için gerekenlerin yapılmasını ister. Fakat Usuboğlu'nun gönül genişliği, adalet ve affetme duygusu bununla sınırlı kalmaz sevdiği oğlu sefer sırasında öldürülse de Kerbelayı'yi cezalandırmaz, yeni doğan bebeğe “Eyib” ismini vererek onları yolcu eder:

“... Usuboğlu uşağı kucağında çıkartdı, getirib Kerbelayı'ya uzatdı:

-Al Oğlandı. Adını Eyib goyuram. Dindirme, yatıb. Get, dalınca özüm geleceyem.” (K.A. s.397-398).

Usuboğlu bu davranışları ile milli köklerine bağlı, milli değerlerini her türlü kötücül duygulardan daha yüksekte tutan, kan düşmanına el tutacak kadar erdemli birisidir ve anlatıda milli kimliği en iyi yansıtan kahramandır. Bununla birlikte sahip oldukları mertlik, dürüstlük, cesaret gibi değerler ile Şabanzade, Şıhalioğlu, Süseni, Meherrem, Mirese Kadın kimi kahramanlar da milli kimliğin temsilcisi durumundadırlar.

⁴⁹⁰ Tanrı misafiri

3.4.7.2. Yoz ve Yozlaştırma

İnsanı diğer canlılardan farklı ve üstün kılan en büyük özelliği düşünme yetisine ve değer yargılarına sahip olmasıdır. Değer insan davranışlarının yol göstericisi konumundadır ve değer yargıları sayesinde insan olgun bir benliğe ve donanımlı bir karaktere sahip olmaktadır. Toplamların hayatında olumlu değışme ve gelişmeler meydana getirmek için de yüksek değer yargılarına sahip olmak gerekir. Kant’a göre “insan gibi insan” dolayısıyla ideal insan tipi “Kendini ve başka insanları yalnız bir araç olarak görmeyen, eylemleriyle kendinde ve başka insanlarda insan olmayı koruyan, en azından korumayı amaç edinerek eylemde bulunan insandır.” (Tepe, 2007: 20).

Yozlaşma, insanı manevi olgunluğa götüren değer yargılarının yitimi ile başlamakta, toplumda “kötü, yanlış, olumsuz” gibi görülen niteliklerin benimsenerek eyleme dönüştürülmesi ile gerçekleştirilmektedir. Yozlaşmayı benliğin olumsuz değışmeler sonucu bozulmaya uğraması, niteliksiz, işlevsiz bir hal alması olarak da tanımlamak mümkündür. Rousseau’ya göre yozlaşma “...görünüşün tinsel içerikten uzaklaştırılmış olması ve insanlığın hiçe indirgenmiş olmasıdır.” (Bal, 2007: 95). “Karlı Aşırım” romanında yoz ve yozlaştırma yazar tarafından kişisel ve toplumsal boyutlarda ele alınmakta ve devletin idare şekli (“yozlaştırarak yönetme”) olarak belirtilmektedir.

Anlatının ilk ve en büyük yoz karakteri Gemlo’dur. Gemlo insani duyguları yitime uğrayan, her bir sorunu kol gücü ile çözen, etrafında bulunan kişilere hak ve hukuk tanımayan despot bir yaratıktır. Gemlo’nun yozlaşmış kişiliği kahramanın empati, acıma, adalet gibi duygulardan soyutlanması ile gösterilmektedir. Resul ve Zülfigar’a karşı yaptığı acımasız davranışlar kahramanın köyde daha çok acı çektirme, eziyet etme gibi tavırları ile meşrulaştığını kanıtlamaktadır. İsminin insanlarda korkuya neden olması Gemlo’nun hoşuna giden bir durumdur ve onun yoz tabiatı Abbasgulu Bey’e karşı yaklaşımında belirgin bir hal almaktadır. Yozlaşan benliğinin haset, kin ve gazabın etkisiyle cani bir boyut alması anlatıda Abbasgulu Bey’i acımasızca katletmesi vasıtasıyla aktarılmaktadır.

Eserde Gemlo’nun yozlaşmanın ötesine geçen yıkıcı kimliği farklı olay ve kahramanlar aracılığıyla iletilmekle birlikte toplumun Gemlo’ya olan nefreti, güç ve zulmüne karşı doğruları yüzüne söylemekten çekinmediği de dikkat çekmektedir. Örneğin Abbasgulu

Bey ve Halil'i öldürdükten sonra silahını Şirali'ye doğrultan Gemlo kaçakların itirazı ile karşılaşmaktadır:

“-Gemlo bes deyil? Bizi hamıynan düşmen elemek isteyirsen? Gözün kandan doymur?” (K.A. s.89).

Aynı zamanda köylüler Gemlo'nu “mürdeşir parmağı kulağına girmiş” (K.A. s.45) gibi ifadeler eşliğinde ayıplamaktadır.

Gemlo'nun yozlaşmış karakteri ve “soyguncu kişiliği” Abbasgulu Bey'in naaşı üzerinden kalpağı ve madalyasını çalması atını kırbaç gücüne kendine tabi ettirmesi olayında da görülmektedir: “...onun papağını gezdirecek, atına minecek, ordenini döşüne vuracag” (K.A. s.121).

Kahramanın haydutluğu Abbasgulu Bey'e karşı hissettiği haset duygusundan kaynaklanmakta, Gemlo, Şadlinski'nin eşyaları ve atını benimsemekle onun toplumda sahip olduğu yüksek mevkiini zapt etmek, onun yerine geçerek toplumun büyüğü olmak istemektedir. Fakat toplumlara yol gösteren önderlerin benliği adalet, dürüstlük ve sevgi gibi duygulardan örülmüştür. Bu gibi iyimser sezgilerden yoksun Gemlo'nun tahrip edici eylemler eşliğinde ruhunun biraz daha çoraklaştığı, karanlığın derinliklerine doğru sürüklendiği görülmektedir.

“Karlı Aşırım” romanında ikinci, daha sinsî ve korkulu yoz karakter Talıbov'dur. Parti başkanlarından biri olan Talıbov ideolojik sloganlar atması ve aynı zamanda herkese karşı büyük bir kuşkuculukla yaklaşması ile dikkat çekmektedir. Yozlaşma ilk başta Talıbov'un düşüncelerinde göze çarpmaktadır. Sistemin dayatması ile milli benliğini kaybeden Talıbov insanları sahip oldukları nitelikler açısından değil sistemin direktifleri açısından değerlendirmekte, sistemin zararlı, gereksiz olarak vasıflandırdığı (bey, ağa, han, mülk sahibi, golçomak) yurttaşlarını yok etmenin, kurşuna dizmenin en doğru bir karar olduğunu vurgulamaktadır.

Onun Kerbelayı İsmail hakkında söylediği sözler: “Esil golçomak tipidir ki, var. Gerek akt⁴⁹¹ yazaydınız, troykadan⁴⁹² sanksiyasını⁴⁹³ alaydınız, vessalam. Birdefelik yakanız gurtardı.” (K.A. s.74, 75) ve Şabanzade'den eşini Gemlo'nun akrabası olduğu için

⁴⁹¹ Her hangi bir olayın doğruluğunu tespit eden belge

⁴⁹² Siyasi kararlar veren üç yetkili kişi memur

⁴⁹³ Cezasını

boşamasını istemesi, Şihalioglu’nu yaşlı bir imama yardım ettiği için eleştirmesi ideolojinin dışında hiçbir şey düşünemediğini ve bu anlamda soysuzlaştığının kanıtı niteliğindedir.

Bitkiler, ağaçlar ve bu türden olan başka canlılar varlığını kökleriyle toprağa sıkıca bağlanmakla temin etmektedirler. Bu açıdan milletlerin de vatanlaştırdıkları coğrafyalara bağlılığı onları var eden temel etkidir ve her bir toplum milli değerlerine, atalarının ruhuna ne kadar sıkıca bağlanırsa o kadar güçlü, yapılı ve istikrarlı olur, tarihin yıkıcı rüzgârlarına karşı metanetle direnirler. Müstemlekeci bir siyaset yöneten kuruluşlar yerlerde uzun vadeli hâkimiyet sürmek adına ilk başta toplumda milli değerleri ile tanınan kişileri yok etmeyi bir görev edinir, daha sonra ise toplum üyelerini korku, baskı, dayatmacı eğitim ve kültür sayesinde milli köklerinden kopararak yozlaştırma yoluna gider.

Talıbova Sovyet yönetimi tarafından milli köklerinden soyutlanarak yozlaştırılan, Bolşevik tipini temsil etmekte, her bir davranış ve düşüncesi yönetimin bu insanlara mensup oldukları milleti gerici ve düşman olarak vasıflandırdığını göstermektedir. Bu sebeptendir ki, kahraman anlatı boyunca aşılmaz korku ve panik içindedir, daima öldürüleceğini veya herhangi bir iftiraya kurban gideceğini düşünmektedir. Herkese kuşku ve şüphe ile yaklaşan Talibov bu gibi düşüncelerin etkisiyle çıldıracak bir seviyeye ulaşmakta, elindeki silahı Abbasgulu Bey’e doğrultarak onları “çürük zihniyetli insanlar” olarak adlandırmaktadır. Bu durum Sovyet döneminde beyin yıkama teorilerinin ne kadar güçlü ve etkili olduğuna işaret etmektedir.

Yozlaşma sadece Talibov’un kimliği ile sınırlı kalmamaktadır. Köye geldiği günden “düşman avına” çıkan kahraman yalan yanlış haberlerle sürekli köy halkını rahatsız etmekte, itiraza kalkışan kişileri ise makam ve yetkisi ile susturmağa çalışmaktadır. Telkinler yoluyla özgür düşünce yetisini kaybeden Talibov bu sinsi hastalığı topluma da bulaştırmaya çalışmakta, yaptığı konuşma ve davranışlarla köylülerin birliğini bozarak onları birbirine düşürmeye çalışmaktadır.

Anlatının kart karakterleri olan Gemlo ve Talibov her ikisi yozlaşmış karakterdir ve her ikisi elinde bulundurduğu gücü kullanarak toplumu baskı altında tutmaya çalışmaktadır. Fakat iki kahraman arasında büyük bir fark vardır. Gemlo, Kerbelayı’nın sözleri ile ifade edecek olursak “koyun, geçi hırsızıdır” ve marjinal kesime ait olduğu için de

toplumda önemli bir yer tutmamaktadır, Talıbov ise parti başkandır ve dolayısıyla toplumu yöneten sıfatlardan biridir. Talıbov'un değer, vicdan ve ahlak gibi duygulardan yalıtılmış ve üst yönetimin kölesi haline gelmiş kişiliği ise cemiyet için kötü bir örneğe dönüşmekte, onu rol model alacak birisi için kuşkuculuk, değerleri yok etme ve mutlak sınıflı yaklaşım değer ilkesi haline gelmektedir.

Görüldüğü üzere “Karlı Aşırım” romanında yozlaşma izleği Gemlo ve Talıbov'un şahsında ele alınmakta ve Talıbov yozlaşan ve yozlaştıran bir karakter olarak belirtilmektedir. Fakat toplumun yozlaştırılması siyaseti olayların patlak verdiği 1930 yılından 10 yıl önceye dayanmaktadır. 1920 yılında Sovyet hâkimiyeti kurulur kurulmaz köylere gelen yetkililerin ilk işi toplumun düzenini bozarak insanları birbirine düşürmek olmuştur.

Bunun için Bolşevikler nahırçı, çoban, çiftçi gibi emek insanlarına yerel yönetim, muhtarlık gibi görevlere atayarak onları köy büyüklerine, aksakallara karşı kıskırtmış, otoriter kişilerin mal varlığı müsadere etmeleri için örgütlemişlerdir. Sömürgeci bir siyaset yürüten Sovyet sistemi burada ilk önce milli bireyleri, değer taşıyıcı olan önderleri yok etmek, hem de bu işi onların yardımcıları hizmetçileri aracılığıyla yapmak, dolayısıyla toplumun birliğini bozarak onları birbirine düşürmek peşindedir. Yönetim amacına ulaşmak için de emek insanlarının gözünü boyayarak (makam vazife gibi) onları çirkin iftira ve saldırılara heveslendirmektedir.

Bolşevikler Karabağlar köyüne geldikten sonra köyde çobanlık yapan İman'ı “ - Deyesen, lütsen. Hökümetimiz lütlerin terefindedir. Sen bizim adamsan. Bir kırmızı parça teşkil ele.” (K.A. s.65) sözleri eşliğinde başkan tayin eder. Burada “lüt” kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “çıplak” anlamındadır. Fakirlik, acizlik gibi anlamları çağrıştıranın yanı sıra “donanımsızlık”, “yetkisizlik” gibi anlamları da içermektedir. Hal böyleyken topluma katkıda bulunmayan, toplumda özel bir yer veya statüsü olmayan, tayin edildikleri görevlere layık olmayan “elde-ayakda işleyen, buyruğa geden” kişiler makam vazife elde etmek için bütün değer ve törelere sırt çevirmeye hazır bulunurlar.

Bu olaydan sonra köyün sosyal varlığında baş gösteren parçalanma “Bir saatin içinde ele bil kend adamlarını daradılar, saf-çürük elediler. Adamlar seçildi. İki yere ayrıldı.” (K.A. s.65) şeklinde aktarılmakta, derin aklı ve zekâsı ile seçilen Kerbelayi İsmail doğru

tespitler yaparak Bolşeviklerin toplumun hiyerarşisinde gerçekleştirdikleri sökücü eylemleri kalburlamaya benzetmekte, bu durumu “Deme, bunların hay-küy saldırları ingilab budu. Dünyada ne geder yahşı şey varsa- hörmet, izzet,⁴⁹⁴ namus, geyret, adet, böyük-kiçiklik... hamısı ayag altında galır. Dünyanı helbirleyirler. Hırmadaki helbire tahıl töküb helbirleyende gırmızı, ağır, saf den alta enir, gabıglar turpeng tohumları,⁴⁹⁵ gılçıglar, daş-kesek gırıgları-bir sözle, zir-zibil üze çıkır. ... Ele bil gesdle belelerini helbirleyib üze çıkardırlar.” (K.A. s.64) şeklinde, insanları makam ve vazife hırsı ile donatarak toplumun huzurunu mahvettiklerini ise “Deyir bes kasıb hökümetdi. Onlar nece ki, gelmemişdiler, kasıb kasıblığını eleyirdi. Ele ki, geldiler, daha çoban da tapmırıg, hamı döndü oldu ağa.” (K.A. s.67) şeklinde aktarmaktadır.

Sovyet yönetiminin emek sarf etmeden makam başına getirdiği, yetki sahibi yaptığı “lütlerin” milli değerlere sırt çevirmesi, dolayısıyla para, vazife, görev namına milli kimliğinden vazgeçerek yozlaşması İman ile Kerbelayı’nın diyalogunda da etkili bir dille iletilmektedir.

“-Torpağımı talan eleyirsen özün de gelirsene, kefimi haber almağa? Gözüm göre-göre atamın goruna söyürsen?

- Allah elemesin, Kerbelayı! İndi hökümetin goyduğu yol beledi.” (Karlı Aşırım, 78).

“Karlı Aşırım” romanının iki önemli karakteri olan Kerbelayı İsmail ve Abbasgulu Bey sağlam karakter ve güçlü duruşlarının yanı sıra toplumda baş gösteren yozlaşmaya dikkat çekmeleri açısından da seçilmektedirler. Abbasgulu Bey, Gemlo’daki yozlaşmayı “binamus, bigeyret” ifadeleri ile anlatırken, Talıbov da çürümeye yüz tutmuş erkeklik değerlerini “yakarı cırma adamları bize güldürme, Ayıbdı. ...Kişi ol leyagetini itirme.” (K.A. s.85) şeklinde göstermektedir.

Kerbelayı İsmail karakteri ise eserde Sovyet yönetiminin “iğrenç mahiyetini” gün yüzüne çıkarmak açısından büyük önem arz etmektedir ve kahramanın kuruluş tarafından “ölüme mahkûm edilme”sinin en büyük nedeni de yönetimin asıl amacını idrak ederek ona karşı durmasında saklıdır. Bolşeviklerin köye ilk gelişleri ve “uygulamaları”, vazifeli şahsın lafını sistemin kırmızı renkli bayrağıyla başlaması ve

⁴⁹⁴ İtibar

⁴⁹⁵ Yabani ot

kuruluş yolunda çok kanlar döküleceğini anlatması üzerine sağduyulu bir insan olan Kerbelayı'nın söylediği: “Bunlar camaatı kana çalkalayacaklar” (K.A. s.66) ifadesi kuruluşun toplumda karşı durmaların fitilini ateşleyen bir siyaset yürüteceğini ortaya çıkarır. Teyyar Salamoğlu'na göre “vazifeli adam”ın lafını “kanla” başlaması, “Sovet hükümetinin öz varlığını kan üstünde bergerar etmekde, ona tabe olmayanların kanını tökmekde ısrarlı olduğunu eks etdirir.” (Salamoğlu, 2016: 110).

Kerbelayı ile “vazifeli adam” arasındaki diyalog “Vezifeli adam deyirdi ki, bizim megsedimiz hamını bir gözde görmekdi. Gerek hamı beraber olsun. Kerbelayı ona söz atdı ki, heç barmağın beşi bir deyil, adamlar nece olacag?

-Olar, - deye o cavab verdi. ...İnkilab o demektir ki, barmaklar beraberleşecek, baltanı uzun barmakların başına endirib üzüb atacağık.” (K.A. s.66). Sovyetlerin bütün alanlarda özgürlükleri kısıtlayan, toplumu daima denetim ve baskı altında tutan, hedeflerine ulaşmak için her türlü gayri-meşru, gayri-insani yola başvuran bir yönetim şekli, cemiyeti güç ve korku hesabına idare eden diktatör bir yapı olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Eserde dikkat çeken bir başka husus ise “lüt yetkililerin” tahrip edici davranışlarının yeni “değerler kriteri” olarak topluma sunulmasıdır. Kerbelayı'nın mülkünü adaletsizce müsadere eden İman ve Beyler'in hareketleri köylülere başarı olarak takdim edilmekte, bu kişiler toplumda değer belirleyici konumuna yükseltilmektedir.

“- Anası deyirmiş ki, benim oğlum Komsomol Beyler dördböyrekdir. Kerbelayı'nın torpağına urletka⁴⁹⁶ goyur, ölçüb kolhoza götürür.” (K.A. s.34).

Anlatıda yozlaşma izleğinin farklı kahramanlar aracılığıyla da aktarıldığı saptanmıştır. Kuruluşun insanlara jurnalleme, fişleme, iftira atma, gibi eylemleri “başarı şartı” olarak sunması sonucu bilginin kötüye kullanılması, köy halkının “bertaraf etme gayesiyle” isimsiz imzasız ihbar mektupları yazdığı roman karakterlerinden olan Şihelioğlu aracılığıyla aktarılmaktadır: “Bu savad kursları çok evler yıkacak. Ne geder ki, herf tanımırdılar sakit oturmuşdular. Daha saklamak olmur. ... Filankesin keçmişde beş goyunu varıydı. Varlıydı. Di gel de, Şihelioğlu adamları tezedden tut gönder.” (K.A. s.172).

⁴⁹⁶ Burda şive ağzı ile urletka olarak ifade edilen “ruletka” mezura

Eserde isyancılar ile Bolşevikler arasında yaşanan çatışma neticesinde Veli öldürülür. Mirese Kadın, cenazenin kaldırılması için komşulardan yardım istese de, hiç kimse ona yardım etmez, mezar kazmaya bile kimse yaklaşmaz. Bir zamanlar köyde saygıyla anılan Mirese Kadın, Veli'nin cenazesinde yalnız başına kalır ve bu olay toplumun insani borcunu yerine getiremeyecek kadar “vicdan körelmesi” yaşadığını, korku ve ihbar etmeye dayanan idare sisteminin toplumu her alanda “kısırlaştırarak” yok etme sürecine götürdüğünü kanıtlamaktadır.

3.5. HUDA FERİN KÖPRÜSÜ ROMANI

Ferman Kerimzade 1982 yılında Akkoyunlu ve Safevi tarihini konu alan “Hudaferin Köprüsü” romanını yazmıştır. Eser 1982 yılında Yazıcı matbaasında basılmış, yazarın 2002 yılında yayınlanan 5 ciltten ibaret “Eserleri” serisinin 1. cildine dâhil edilmiştir. Romanın 2012 yılında üçüncü, 2016 yılında ise dördüncü baskısı yapılmıştır. İnceleme zamanı romanın 2002 yılında yayınlanan ve erişime açılan 2. baskısından yararlanılmıştır. Eser iki ana bölümden ibarettir. Birinci bölüm “Demir Ağaçdan Asılan Beşik – Prolog” adlanır ve “Körpe Dustaglar”, “Sultanbud'da Toy”, “Unutulmayan And”, “Dede Bey'in Gonagları”, “Görüş”, “Düşmenler ve Dostlar”, “Elince Galasında”, “Sonuncu Gün”, “Tebriz'de”, “Sevinc ve Keder”, “Şemase Müsibeti”, “Sara Hatun Yedigârı”, “Lahican'da Merasim” gibi yardımcı bölümlerden oluşmaktadır. Eserin ikinci bölümü ise “Hudaferin Köprüsü” (İkinci Hisse) adlanmakta ve “Köhne Bazar, Teze Nırh”, “Ercivan Seferi”, “Çukursedd Seferi”, “Şerur Seferi” gibi yardımcı bölümlerden oluşmaktadır.

Roman 1993 yılında Semine Özkurt tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış, “Hudaferin Hicran Köprüsü” adıyla Kitsan matbaasında basılmıştır.

Ferman Kerimzade “Hudaferin Köprüsü” romanına Akkoyunlular Devletinin en ihtişamlı döneminden çöküşüne kadar olan süreci (1467-1501) ve Safevilerin devletinin oluşum sürecini (1488-1501) konu edinmiştir. Romanda önemli tarihi olayları edebi kurgu içerisinde başarılı bir şekilde harmanlayan ve akıcı bir dil eşliğinde okurlara sunan Ferman Kerimzade'yi jeolog Hudu Memmedov: “Ferman'la men ikimiz de arkeoloğuz. O, gedim arşivlerde tarihi kitabelerde arıyor hazineni, men ulu

dağlarımızda. O, ruhdur, govdur⁴⁹⁷ men çakmağam. Bizim ikimizden tamaşalı⁴⁹⁸ bir Azərbaycan tongalı çatıla bilerdi.” (Sərxanlı, 1991: 4) şeklinde tanımlamaktadır.

Yazarın eserde XV.-XVI. yüzyılların tarihi olaylarını detaylı bir şekilde ele almasını göz önünde bulunduran A. Hüseyinov romanı “tarihi kronika... veya salname” (Salamoğlu, 2005: 121) olarak değerlendirmiştir. Kerimzade, yazmış olduğu tarihi romanlarda tarihi olayları olduğu gibi aktarmaya özen gösteren bir edebiyat insanıdır ve “Hudaferin Köprüsü” eserinde de ilkesinden şaşmadığı görülmektedir. “Hudaferin Köprüsü” romanında tarihe daha aydın ve konkret⁴⁹⁹ münasibet hiss edilir.” (Quliyev, 1984: 166). Yazar, eserde sadece tarihi olayları değil hem de XV.-XVI. yüzyıllarda Azerbaycan’ın coğrafi yapısını, mimari anıtlarını, ticari ve edebi hayatını etkili bir dille aktarmıştır. “Ferman Kerimzade’nin Hudaferin Köprüsü romanında hadiseler daha geniş bedii akarda daha ehateli⁵⁰⁰ ictimai-siyasi tarihi-psikoloji zeminde cereyan edir.” (Quliyev, 1984: 166).

Hudaferin Köprüsü romanında savaş sahnelerine ayrıca yer ayıran Kerimzade, aynı zamanda halkın yaşam tarzını, gelenek ve göreneklerini, kültürünü de ele almış, esere çok sayıda atasözü ve deyimler, inançlar, mani ve türküler, rüya motiflerini dâhil etmiştir. Bu yüzden de Gazenfer Kazımov eseri “kahramanlık destanı” (Kazımov, 87: 7) adlandırmıştır. Bununla birlikte eserde sık sık etimolojik hikâyelerin de yer aldığı görülmektedir. “Kendden yukarı kalktığına ise dağların piyalesinde⁵⁰¹ güzel bir göl insanı heyran goyurdu. Bu göl ise onların getli yeri idi. Düşmenlerini diri-diri bu göle atardı. Ona göre de gölün adı “Kanlı Göl” galmıştı.” (H. K. s.191). Yazar, eserde Türkmen boylarının yemek kültürüne de dikkat çekmiş, günümüzde Türk ve Azerbaycan mutfağında yapılan geleneksel yemeklerden “Bağır Beyin, Gurutlu Hengel, Şüyütlü Aş” gibi örnekler vermiştir. Yerine göre Şah İsmail Hatayi’nin gazel ve birkaç varsağı şiirini de esere dâhil eden Kerimzade, anlatıda bazı isimlerin açıklamalarını da sayfa sonlarında dipnot olarak vermiştir.

⁴⁹⁷ Kav çabuk tutuşan süngerimsi madde

⁴⁹⁸ Görkemli

⁴⁹⁹ Somut

⁵⁰⁰ Kapsamlı

⁵⁰¹ Dağların eteğinde

Yazar “Hudaferin Köprüsü” eserinden sonra 1988 yılında Çaldıran Döyüşü romanını yazmıştır. Hudaferin Köprüsü romanında Şah İsmail’in çocukluk ve tahta çıkma dönemini konu edinen yazar Çaldıran Döyüşü eserinde artık Safevi padişahı olan İsmail’in farklı yıllarda gerçekleştirdiği reform ve savaşları kaleme almıştır. Her iki roman Şah İsmail’in yaşamını ciltler halinde anlattığı için edebiyatçılar tarafından nehir romanları olarak değerlendirilmiştir. Romanlar tez içerisinde detaylı şekilde incelenecektir.

Bilindiği üzere yazarlardan Azize Ceferzade ve Alisa Nicat da Şah İsmail’in hayatından bahseden romanlar yazmışlardır. Lakin araştırmacılar bu eserler arasında Ferman Kerimzade’nin romanlarını en başarılı eserler olarak bulmuş, ister edebi isterse de tarihi kriterlere uyum sağladığını göstermişlerdir. Kerimzade’nin adı geçen konuda etkili bir eser yazması araştırmacılar tarafından “500 il evvelki irsimize mehebbet ve hörmetin ifadesi” (Kazımov, 87: 7) olarak değerlendirilmiştir.

Azize Ceferzade “Bakı 1501” romanında Şah İsmail’in Şirvan ve Bakü seferlerine yoğunlaşmıştır. Ferman Kerimzade ise “Hudaferin Köprüsü” romanında sosyal siyasi ortamı gösterebilmek ve İsmail’in şah olmasını zaruri kılan sebepleri ortaya çıkarmak amacı ile Akkoyunlular Devletinde baş gösteren siyasi olaylara odaklanmış, bu olaylar akabinde İsmail’in çocukluk ve tahta çıkma dönemlerini kaleme almıştır. Bu durumu göz önünde bulunduran Salamoğlu’ya göre eser “ “merkezdengaçma”⁵⁰² prensipi ile yazılmış, dövrün epokal⁵⁰³ ve tefsilatlı tesviri, hadiselerin kronoloji ardıcılığıyla inikâsı,⁵⁰⁴ çok sayılı obrazlar sistemi, dövrün epik tesviri” (Salamoğlu, 2005: 126) verilmiştir.

3.5.1. İsimden İçeriğe

Ferman Kerimzade, Şah İsmail’in hayatından bahseden romanın birinci cildine “Hudaferin Köprüsü” adını vermiştir. Hudaferin, Azerbaycan’ın Cebrayıl ili ile İran’ın Hudaferin şehri arasında Aras nehri üzerinde bulunan bir köprüdür. Köprü’nün ne zaman inşa edildiği ile ilgili kesin bir fikir olmasa da köprü önemli coğrafi konuma sahiptir. “Gözel tebietli bu derede atılmış köprüler tekce Aras’ın iki sahilini- Garabağ’ı

⁵⁰² Merkezden uzaklaşma

⁵⁰³ Önemli olayları içine alan

⁵⁰⁴ Aktarılma

Garadağ'a birleştirmirdi, elece de Doğunu Batıya, Güneyi Kuzeye, Asiya'nı Avrupa'ya calayır. Böyük İpek Yolu'nun bir golu da bu körpülerin üstünden keçirmiş.” (Giyasi, 2018: 14). Doğayla bütünleşen ince mimari yapısı ile tarihin farklı sayfalarına “Alp Arslan'ın zafer yürüyüşüne, Safevi-Kızılbaş ordusunun savaş nidalarına, ... Gurbani ile Peri'nin mehebbet dastanına” (Xəlilova, 2020: 25) şahitlik eden köprü “Bütün Azərbaycan'ın” simgesine dönüşmüştür.

Bilindiği gibi Uzun Hasan'dan sonra Şah İsmail ana dili Azerbaycan Türkçesi olan tayfaları birleştirmiş 1499 yılından başlayan seferleri sonucunda sınırları İran, Irak, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu kapsayan Safeviler Devleti kurmuştur. Bunula birlikte Şah İsmail'e kadar Azerbaycan'ın Kuzeyini Şirvanşahlar, Güneyini ise farklı sülaleler (Karakoyunlular, Akkoyunlular) yönetmiştir. İlk kez İsmail, Şirvanşahları yenilgiye uğratarak Azerbaycan'ın kuzeyi ile güneyini kavuşturmuştur. Yazar, Şah İsmail'in birleştiricilik siyaseti ile Doğuyu Batıya bağlayan Hudaferin Köprüsü arasında bağlantı kurmuş, esere “Hudaferin Köprüsü” ismini vermekle kahraman ile köprünün aynı misyonu gerçekleştirdiğini göstermiştir. “Hudaferin Köprüsü eser için remzi⁵⁰⁵ ve strukturuna⁵⁰⁶ göre birleştirici mena taşıyır. Uzun müddet Azerbaycan'ın iki hissesini birleştiren... Hudaferin ünsiyyet⁵⁰⁷ yakınlık keçidi olmuş, dili bir gardaşları bir daha yakınlıştırmıştır. Genç İsmail... körpünü artık serhed körpüsü kimi yok eyni torpağa vahit devlete mahsus körpü kimi görmək isteyir.” (Qəhramanov, 1983: 3).

3.5.2. Hikâye Teknikleri Bakış Açısı ve Anlatıcı

Yazar, “Hudaferin Köprüsü” romanını hâkim/tanrısal bakış açısından yararlanarak yazmıştır. Bu sebeple de okur anlatıda gizli/saklıya yer bırakmaksızın bütün kahramanların duygu ve düşüncelerinden haberdar olmaktadır. Eserde sık görülen anlatım teknikleri tasvir/betimleme, diyaloglar aracılığıyla sahneleme, geri dönüşlü özetleme, duyguların aktarımında ise monolog tekniğidir.

Eserde F. Kerimzade, olayları daha canlı ve görünür bir biçimde anlatmak için betimleme tekniğinden yararlanmıştır. Tasvir veya betimleme sadece objeleri görünür kılmakla kalmaz aynı zamanda okurun dikkatini bu objeler üzerine çekmeyi başaran bir

⁵⁰⁵ Simge

⁵⁰⁶ Dizgesel

⁵⁰⁷ İrtibat

anlatım tekniğidir. Bu yüzden de tasvir tekniği “... okuyucunun bulunduğu yerde, gitmediği, görmediği bir ortamda adı geçen nesneyi ya da anlatılmak istenen çevreyi tüm çıplaklığıyla görebilme ve hissedebilme kolaylığı sunar.” (Baran, 2021: 36). Eserde mekân ve tabiat betimlemelerine geniş yer verilmiş, bu betimlemeler kahramanın duygulanımlarına uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Mekân ve tabiat tasvirlerinin yanı sıra kahraman tasvirleri de dikkat çekmektedir. Bazen yazar, kahramanın dış görünüşünü tasvir etmekle bahsettiği dönemin kültür ve yaşam şartlarını okura aktarmış, bazen ise bu tasvirler kahramanın üstlendiği rolü belirginleştirmek adına yapılmıştır. “O, zerharadan⁵⁰⁸ tuman geyinmişti. Belinde zümrüd gaşlı kemer, eyninde ganavuzdan köynek, onun üstünde perengli, gollarının ağzı ve etekleri daş-gaşla bezenmiş gülece⁵⁰⁹ vardı: yaylığının⁵¹⁰ altından şah tacına okşar ondan ensiz, alnını tutan dinge⁵¹¹ goymuşdu. Beline vurduğu sağ elinin şana⁵¹² barmaklarında çoklu üzük parlayırdı.” (H.K. s.6). Alıntidan görüldüğü üzere yazar, Sara Hatun’un kelimelerle portresini çizmiş ve bu betimleme XV. yüzyıla ait hanedan mensubunun giyim kültürü hakkında önemli bilgiler içermektedir.

“Sultan Yakup ber-bezek arasındaki gırışmış⁵¹³, sümüklü⁵¹⁴ sifetini ifrite, cin şeyatin şeklinde gördü. Gözlerinden ele bil od çıkırdı.” “Yas⁵¹⁵ paltarı onun ağ sifetini, yaşlı mavi gözlerini, örpeyinin altından görünen gızıl⁵¹⁶ saçlarını daha da işiglı gösterirdi. Alemşahbeyim yaslı-yaslı da güzel idi.” (H. K. s.30, 34) Örnek verilen alıntılarda ise yazar, betimlemeler aracılığıyla Selçukşah Begüm’ü korkunç bir cadı gibi canlandırırken Alemşah Begüm’ün hüznünlü hali ile bile güzelliğinden ödünç vermeyen bir kahraman olduğunu anlatmaktadır. Dolayısıyla Kerimzade, kahramanları betimlerken rol odaklı bir tutum sergilemiş, kart karakterleri çağrışım alanları kötü, çirkin olan kelimeler ile resmederken başkişi ve norm karakterleri daha berrak ve sevecen kelimeler ile tanımlamaktadır. Aynı durum Ebih Sultan ve Şeyh Haydar, Gasım Bey Pürnekli ve Karkiya Mirza Ali için de geçerlidir.

⁵⁰⁸ İpek kumaş

⁵⁰⁹ Omuz üstü giyim

⁵¹⁰ Kadın başörtüsü

⁵¹¹ Baş süsü

⁵¹² Elin en uzun parmakları

⁵¹³ Kırışıklarla dolu

⁵¹⁴ Kemikli

⁵¹⁵ Kadınların yas zamanı giydiği kıyafet

⁵¹⁶ Sarı

Eserde en çok başvurulan ikinci anlatım tekniği ise sahnelemedir. Hem betimleme hem de sahneleme tekniği anlatıyı daha görsel kılmaya, sinema tarzında bir eser sunmaya hizmet etmektedir. Anlatıda sahneleme tekniği daha çok diyaloglar üzerinden kurulmuş, aşk, gerilim, çatışma gibi önem arz eden ögeler diyaloglar aracılığıyla aktarılmıştır. Kerimzade, “Hudaferin Köprüsü”nde olayları ortadan başlayarak anlattığı için olayların başladığı mecrayı geri dönüşlü özetleme tekniğinden yararlanarak aktarmıştır. Eser İsmail ile annesi Alemşah Begüm’ün kalede hapisteyken aralarında geçen bir konuşma ile başlamaktadır. Yazar, “Ağlayan Alemşahbeyim-Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Hesen’in gızı, ağlamayan uşag ise Şeyh Heyder’in oğlu İsmail idi.” (H. K. s.5) gibi ifadeler eşliğinde 1489 yılından geriye 1469 yılına dönerek olayların başlangıç mecrasını akıcı bir üslupla anlatmaktadır. Bu yolla uzun bir dönemin tarihi olaylarını (1469-1489) özetlerken anlatıya da genişlik kazandırmaktadır.

Yazar geri dönüşlü özetlemelerden kahramanın kimliğini anlatmak için de yararlanmaktadır. Örneğin yazar, Şeyh Haydar, Gaçag Murad, Dede Bey, Rüstem Mirze ve bunun gibi çok sayıda kahramanı esere dâhil ettiğinde ilk başta açıklama tarzındaki özetlemeler ile kahramanın kim olduğu, hangi işlerle uğraştığı ve nasıl bir karaktere sahip olduğu hakkında bilgiler vermektedir.

Romanda başvurulan bir başka anlatım tekniği ise monolog veya iç konuşma yöntemidir. Monolog günlük yaşantımızda sık sık görülen ve insanoğlunun düşünceleri, duyguları ile baş başa kaldığı, kişinin dışında kimsenin fark edemediği sessiz konuşma biçimidir. Modern romanlarda bu anlatım tekniği daha çok bir kahramanın gerçek kimliğini ortaya çıkarmak, kişinin roman kahramanlarından sakladığı duygu ve düşüncelerini okura belli etmek amacı ile kullanılmaktadır. “Hudaferin Köprüsü” eserinde de Kerimzade iç monologdan daha çok kart karakter olan Ebih Sultan’ın asıl kimliğini ifşa etmek amacıyla yararlanmıştır: “Rüstem Mirze’ni devirmek⁵¹⁷ bir içimlik sudur.⁵¹⁸ Belke bele eleyim. Ahı Akkoyunlulardan men bir hayır görmemişem. Biri yahşı olubsa o birisi kanıma susayıb.⁵¹⁹ Şeyh Haydar’dan zendeyi-zehlem⁵²⁰ getse de

⁵¹⁷ Tahtan salmak

⁵¹⁸ Çok kolay anlamında

⁵¹⁹ İdam ettirmek anlamında

⁵²⁰ Görmek istememek, tiksilmek

oğlanlarına yakışılık etmişem. Onlar benim gedrimi⁵²¹ bilir.” (H. K. s.111). Görüldüğü gibi yazar, Ebih Sultan’ın ihanete yatkın kişiliğini davranışları ile birlikte hem de iç konuşmalar vasıtasıyla okura iletmektedir.

Adı geçen anlatım tekniklerinin yanı sıra F. Kerimzade “Hudaferin Köprüsü” eserinde olayları birbiri ile bağlantılı bir şekilde sunma gibi bir anlatım tarzından da yararlanmışır. Özellikle bu durum kadın mahremiyeti, kadın namusu konusunda daha çok göze çarpmaktadır. Örneğin eserin evvelinde Sara Hatun savaş öncesi düşman eline geçmemek için gelinlerine kaşında zehir olan yüzükler verir. Daha sonra ise Alemşah Begüm ona saldırmaya çalışan Ebih Sultan’dan kurtulmak için yüzüğünün kaşındaki zehri içerek namusunu korur. Yazar, bu sahnede esere dâhil olarak bu yüzüğün Sara Hatun’dan yadigâr kaldığını açıklamaktadır. Bununla birlikte yazar, anlatıda halk hikâyelerine has bir anlatım tarzından yararlanmışır. Şeyh Haydar ile Hüseyin Bey Lele, dostluklarına sadık olacaklarına yemin ederler bunun için parmaklarını keser sakallarından tüy koparırlar: “Goy bizim dostluğumuz bu tüklerin düyünü açılana geder, ganlarımız bir-birinden ayrılan güne kimi devam etsin.”, “Hüseyin Bey gedim oğuzların andını tekrareledi. Bu dostluğa dönük çıksam gılcıma doğranım, okuma sancılım.” (H. K. s.23).

3.5.3. Tarihi Olay ve Gerçeklerin Romanda Görünme Düzeyleri

Romanda yer alan tarihi olaylar şunlardır:

Sara Hatun’un Fatih Sultan Mehmet’le görüşü.

Uzun Hasan’la Ebû Said arasında gerçekleşen savaş, Ebû Said’in yenilgisi.

Alemşah Begüm’le Şeyh Haydar’ın evlenmesi.

Uzun Hasan’ın ölümü, veliahdı Halil’in kardeşi Yakup tarafından yenilgiye uğratılması ve öldürülmesi. Yakup’un tahta çıkması, sultan olması.

Şeyh Haydar’ın Dağıstan ve Şirvan’a savaş seferleri düzenlemesi, Akkoyunlu ve Şirvanşah birlikleri tarafından alt edilerek öldürülmesi.

Şeyh Haydar’ın ailesinin İstahr kalesinde 4 yıl tutuklu kalması.

⁵²¹ Değeri

Sultan Yakup'un ölümünden sonra tahta oğlu Baysungur Mirze'nin geçmesi.

Mesih Mirze'nin oğlu Rüstem Mirze'nin Alıncak Kalesine hapis edilmesi, kaleden çıkarılarak Akkoyunlu sultanı ilan edilmesi.

Şeyh Haydar'ın evlatları Sultanali, İbrahimhalil, İsmail ve eşi Alemşah Begüm'ün serbest bırakılmaları. Sultanali ile Baysungur Mirze arasında gerçekleşen Eher-Mişkin Savaşı. Baysungur Mirze'nin yenilgisi ve ölümü.

Sultaali'nin Kosa Hacı Bayandır isyanını bastırması.

Rüstem Mirze'nin İsmail ile ailesini yok etme planları. Şemase Savaşı ve Sultanali'nin öldürülmesi.

İsmail'in kaçırılması.

İsmail'in önce farklı kişiler tarafından daha sonra ise Lahican valisi Karkiya Mirza Ali tarafından himaye edilmesi. İsmail'in 6 yıl saklanması.

Göde Ahmed'in Tebriz'e sefer düzenlemesi. Rüstem Mirze'nin öldürülmesi, Göde Ahmed'in tahta çıkması ve ıslahatlar yapması. 7 aylık bir süre zarfında hükümdar olması ve öldürülmesi.

Akkoyunlu Devletinin Murad Mirze ile Elvend Mirze arasında bölünmesi.

İsmail'in hurucu, Şirvan'a sefer düzenlemesi. Sefer esnasında atı ile Kura Nehrini yüzüp geçmesi.

Nahcivan' sefer düzenlemesi. Elvend Mirze'yi yenilgiye uğratarak tahta çıkması.

Ferman Kerimzade, "Hudaferin Köprüsü" eserinde Akkoyunlu devletinde baş gösteren olayları ve Şah İsmail'in çocuk yaşlarından tahta çıkmasına kadarki dönemi romana malzeme yapmış, uzun bir tarihi süreci ve tarihi şahısları kurgulayarak tarihi roman yaratmıştır. Romanda yer alan ilk tarihi olaylar sırasında Uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmet'le ve Ebû Said'le ilişkileri verilmiştir. Tarihten de bilindiği gibi Fatih Sultan Mehmet'le Uzun Hasan arasında Sara Hatun'un aracılığıyla barış sağlanmıştır. Yazar eserde bu olayı aktarırken Sara Hatun'un otoriter kişiliğini toplumda sözü geçen biri olarak göstermiştir. Bununla birlikte Kerimzade, Sara Hatun'un dış görünüşünü de betimleyerek karakteri arasında bağlantı kurmuştur: "Uzun Hesen dönüb dolu

endamlı,⁵²² boy-buhunlu,⁵²³ yerişinden, duruşundan hüküm ve hikke⁵²⁴ tökülen anasına baktı. ...

Fateh Sultan Mehmet seni nece garşılamişdı?

-Nece lazımdı. Anası kimi elimden öpdü. Özüme de “ana” dedi.” (H. K. 5, 10).

Anlatıda Sara Hatun’la ilgili bir diğer olay ise onun Ebû Said’le görüşmesidir. Tarihten de bilindiği üzere Ebû Said Akkoyunluların güçlenmesini bir tehlike olarak değerlendirmiş, çok sayıda ordu ve mühimmat eşliğinde Akkoyunlu’ya savaş seferi düzenlemiştir. Uzun Hasan barış sağlamak amacı ile Ebû Said’e elçi heyeti göndermiştir. “Hudaferin Köprüsü” eserinde yazar, bu elçi heyetinin Sara Hatun ve Şeyh Haydar’dan ibaret olduğunu, Sara Hatun ve Şeyh’in ikna edici konuşmalarına rağmen Ebû Said’in kararından dönmediğini göstermiştir.

Kitâb-ı Diyarbekriyye’de Akkoyunlu soyu ve Akkoyunlu Devleti hakkında bilgi veren Tirhani, Uzun Hasan’ın, yeğeni Murad Bey’i Ebû Said’le görüşe gönderdiğini yazmaktadır. Ebû Said’in adamlarının Murad Bey’e karşı saygısız davrandığını, bazı askerlerin insan eti yediğini söyleyerek elçileri korkuttuğunu ve hatta elçilerden birini öldürdüğünü belirtmektedir: “Onlar onu hemen öldürüp “Yiyeceğiz” diyerek parçalarını kaptılar.” (Tirhani, 2014: 321). İlhan Erdem ve Kazım Paydaş bu bilginin aynısını aktarırken, Walther Hinz elçilerin kimliğine değinmemekte, sadece Uzun Hasan’ın Çıgataylılara elçiler göndererek Ebû Said’i kararından vazgeçirmek istediğini yazmıştır.

T. Necefli ise Tirhani’ye dayanarak “Uzun Hesen’in ayrı-ayrı vahtlarda Sultan Ebû Said’in yanına gönderdiği elçiler arasında Murad Bey’in, Gazi Elalledin Ali’nin ve Rüstem Mehmandar’ın olduğunu” (Nəcəfli, 2012: 282) göstermektedir. Araştırmacı aynı zamanda Bakıhanov’un verdiği bilgilerden hareketle Sara Hatun’un da elçi olarak Ebû Said’in yanına geldiğini, fakat bu görüşün bir sonuca bağlanmadığını aktarmaktadır. Bu konuyu detaylı şekilde ele alan Ekber Qocayev ise Ebû Said’in Sara Hatun’un teklif ve ricalarını önemsemediğini ve görüşten sonra Sara Hatun’un Uzun Hasan’a “Ebû Seid, Fatih II. Mehmet ola bilmez” (Qocayev, 2007: 8) dediğini belirtmektedir.

⁵²² Tosun anlamında

⁵²³ Boylu poslu

⁵²⁴ İddialı

Yazar, kaynakların çeliştiği bu olayı romana dâhil etmekle Ebû Said'in ufku açık bir kadının, ak saçlı bir annenin sözünü dikkate almadığını ve bunun doğurduğu sonuçları göstermeye çalışmıştır. Kerimzade, aynı zamanda Ebû Said'in yenilgiye uğraması ve annesini Sara Hatun'un yanına elçi olarak göndermesi ile de Akkoyulu'nun artan güç ve yükselişini göstermeye çalışmıştır. Bu olay da yine kaynaklar arasında sadece Walther Hinz'in yazmış olduğu "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV. yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi" eserinde geçmektedir.

Ferman Kerimzade romanda Sara Hatun'la birlikte Şeyh Haydar'ın da Ebû Said'le görüşe gittiğini, hatta Haydar'ın hükümdara Emir Timur'un Safevi türbesine olan ihtiramını anlattığını göstermektedir. Bu bilgi de kaynaklarda yer almaz ve tarihçilerden Tufan Gündüz, Faruk Sümer'e dayanarak bu olayı halk arasında yayılan bir söylenti olarak değerlendirmektedir: "Timur'un Anadolu seferlerinden dönerken Hoca Ali'yi ziyaret edip ona yanında getirdiği otuz bin kadar Türk'ü armağan ettiği yolundaki hikâye de tevatürden ibarettir." (Gündüz, 2020: 23). Yazar, her ne kadar rivayet niteliğinde olsa da aksiyon gücü yüksek olan bu olayı romana getirmiş, Safevilerin kutsal bir güce sahip olduğunu göstermiş ve Ebû Said'in yenilgisini şeyhlere olan saygısızlığı ile bağdaştırmıştır. "Meni o Şeyh Heyder'in ceddi⁵²⁵ bu köke saldı. Babam onlara biet⁵²⁶ elemişdi. Nezir-niyaz⁵²⁷ verirdi. Men bu keçisaggala⁵²⁸ uyub onun sözünü yere saldim⁵²⁹. Mene bu da azdır." (H. K. s.20).

Kaynaklarda Sultan Yakup'un on iki yıl hâkimiyet sürdüğü, babası Uzun Hasan'ın yolundan giderek halka iyi davrandığı, adaletli hükümler verdiği ve Akkoyunlu'da sanat ve edebiyatı geliştirdiği bilgisi yer almaktadır. Ferman Kerimzade ise eserde daha çok Sultan Yakup'un ölüm olayı üzerine yoğunlaşmaktadır. Sultan Yakup'un ölüm olayını da yine Safevi şeyhlerinin kutsal gücüne vurgu yaparak iletmekte, şeyhlere yapılan haksızlıkların bir bedeli olarak değerlendirmektedir. Bilindiği üzere Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ın Şirvanşahlara karşı düzenlediği saldırıları duyunca kayınpederi olan Şirvanşah hâkimi Ferruh Yesar'la birleşerek Şeyh Haydar'la savaşır ve savaşta Şeyh

⁵²⁵ Soy

⁵²⁶ İnanmak/itaat etmek

⁵²⁷ Sadaka

⁵²⁸ Köse

⁵²⁹ Sözünü dinlemedim/saygısızlık ettim

Haydar öldürülürken, Sultan Yakup, kardeşi Alemşah Begüm'le yeğenleri Sultanali, İbrahimhalil ve İsmail'i kalede hapiste tutar.

İlham Erdem ve Kazım Paydaş, Minorski'ye dayanarak Selçukşah Begüm'ün vebaya yakalandığı ve sultanın annesini ziyaret ederken bu hastalığın ona da bulaştığı ve hükümdarın 24 Aralık 1490 yılında vefat ettiği bilgisini vermekteler. Araştırmacılar aynı zamanda Venedikli bir tacirin ölüm olayı ile ilgili fikirlerini de “Sultan Yakup Acem soylarından birinin kızıyla evlenmişti. Bu hatun kocasını öldürmek için farklı planlar yapmış... hatun bir kupa içerisinde zehirli bir şerbet hazırlayarak Yakup Bey'in yolunda durmuş ... zehirli kupayı ona uzatmıştı. Yakup Bey şerbeti önce onun içmesini istemiş, hatun bu şerbeti içince öleceğini bile bile içmiş ve daha sonra sultana vermişti.” (Erdem Paydaş, 2021: 177) şeklinde aktarmaktadırlar.

Yakup Bey'in ölüm olayını farklı bir şekilde anlatanlardan biri ise Hasan Rumlu'dur. Rumlu'ya göre Selçukşah Begüm, Mesih Mirza için zehirli şarap hazırlamış, fakat bu şarabı yanlışlıkla Yakup Bey ile Yusuf Bey içmiş, bu olay karşısında korkuya kapılan Selçukşah Begüm de yerde kalan zehri içerek canına kastetmiştir. Erdem ve Paydaş, Selçukşah Begüm'ün Yakup Bey'den altı hafta önce vefat ettiği bilgisine dayanarak Rumlu'nun verdiği bu malumatı tutarsız bilgi olarak nitelendirmektedir.

Kerimzade, Hudaferin Köprüsü romanında önce Sultan Yakup'un Karabağlı bir güzele âşık olduğunu, Karabağ'da düğün için hazırlıklar yaptığını kurgulamaktadır. Daha sonra ise Selçukşah Begüm'ün kızın başka bir gence gönlünü kaptırdığını duyunca bu genç için zehirli şarap hazırlattığını fakat bu şarabı Sultan Yakup'un içtiğini, yerde kalan zehri de Selçukşah Begüm'ün içtiğini göstermektedir. Tezkirelerde geçen bilgileri bir nevi montajlama yöntemi ile romana getiren yazar, eserde aksiyon unsurunu yükseltmiş, Sultan Yakup ve Selçukşah Begüm'ün feci ölümünün Safevilerin kutsal gücünden kaynaklandığına vurgu yapmıştır. Kerimzade'nin Sultan Yakup'un 12 yıllık hâkimiyeti sürecinde sadece bu olaya odaklanmasına dikkat çeken Nazif Qehramanov da yazarın eserde Safevi-Kızılbaş hattına daha çok önem verdiğini: “Vahid niyyet ise Gızılbaş herekatının mütereqqi ehemmiyetini işiglandirmek, onların milli Azerbaycan dövlətini yaratmaq uğrunda mübarizesini ön plana çekmek teşebbüsüdür.” (Qəhrəmanov, 1983: 6) şeklinde aktarmaktadır. Aynı zamanda anlatıda bu tür örneklerin sayıca çok fazla

olması Kerimzade'nin tarihi olaylar arasında aksiyon gücü yüksek olayları seçerek romana getirdiğini kanıtlamaktadır.

Bilindiği gibi Selçukşah Begüm, Uğurlu Muhammed'in üvey annesi idi. Otlukbeli savaşında Muhammed'in tavsiyesine karşı çıkan, Uzun Hasan'ı gece saldırılarından çekindiren ve Akkoyunlu'nun yenilgisine sebep olan Selçukşah Begüm, durmadan Uzun Hasan'ın yanında Muhammed'in aleyhine konuşarak onu oğlundan soğutmuştu. Hatta bu sebeple Tirhani, Selçukşah Begüm'ü "sırtlan" adlandırarak onun fitneci kimliğine vurgu yapmıştır. Baba ile oğulun arasının açılması Uğurlu Muhammed'in komşu devletlere sığınması ve sık sık memleketine saldırılar düzenlemesi ile sonuçlanmıştır. Yazar, romanda bu olayı kısa ve öz anlatıma tabi tutmuştur: "Dayımın her işde bahtı getirse⁵³⁰ de, övladlarda elelhusus⁵³¹ oğlanlarda bahtı getirmedi. Böyüyü Uğurlu Muhammed evveller atası ile danışanda kız kimi pörtüb gızarırdı. Sonra onun sağ eli, serkerdesi oldu. Yaman yeyenin olsun, yaman deyenin olmasın. Acı, zeherli ilan diller onu yolundan çıkartdı. ... Gaçıb Fatih Mehmet'e sığındı." (H. K. s.22).

Bununla birlikte Ferman Kerimzade'nin eserde çoğunlukla tarihi olayları bire bir aktarıma tabi tuttuğu tespit edilmiştir. Örneğin, Şeyh Haydar'ın Şirvan'a saldırıları ve orada öldürülmesi tarihi kaynaklarda "Şamahı'yı ele geçirip katliam yaptı. Demirkapı'yı (Derbent) kuşattı. Gülüstan kalesine kaçmış olan Ferruh Yesar, damadı Akkoyunlu Sultanı Yakup Bey'den yardım istedi. ... Süleyman Bey Biçen kalabalık bir ordu ile Azerbaycan'a yollandı. Tabesaran'da yapılan savaşta Şeyh Haydar öldürüldü." (Gündüz, 2018: 63) şeklinde anlatılmaktadır. "Hudaferin Köprüsü" romanında da yazar, tarihi bilgileri olduğu gibi aktararak önce Ferruh Yesar'ın Sultan Yakup'a gönderdiği mektup ve yardım talebini, daha sonra ise Süleyman Bicanoğlu'nun Şirvan'a giderek Şeyh Haydar'ı katlettiği olayını kurgulamıştır. "Şeyh Heyder'in müritleri Kür'ü keçenden bir-iki gün sonra Ferruh Yesar'ın çaparı onun mektubunu bacısını verdiğini Sultan Yakup'a getirdi. ... Goşunu Şirvan'ı alt-üst eleyir. Meni de bacım inandırıp ki, o gazavata⁵³² gedir. Demeyesen atasının ganını almağa gedirmiş. ... Vezir Süleyman Bicanoğlu dört-beş minlik goşun götürüb Derbend galasına getmelidir." (H. K. s. 27, 31). Bu durumu göz önünde bulunduran Şamil Salmanov da eseri "F. Kerimzade'nin

⁵³⁰ Şanslı olma anlamında

⁵³¹ Özellikle

⁵³² Gazaya

romanında tarihi degiglik⁵³³ ön plana çekilmiştir. Bu romanda yazıcı tarihi hadiseleri geniş epik tehkiyenin predmetine⁵³⁴ çevirmiştir.” (Babayeva, 2004: 69) şeklinde değerlendirmektedir.

Kerimzade, özellikle İsmail’in çocukluk ve gençlik dönemni konu edindiği “Hudaferin Köprüsü” romanında kahramanın çocukken kaçırılması ve saklanması hadiseleri üzerinde yoğunlaşmış, İsmail’in Hancan ve Uba isimli kadınlar tarafından saklanılmasını, Gilan’ın Lahican bölgesinde korunmasını ve kahramanın hurucunu akıcı bir dille aktarmıştır.

Bilindiği gibi Şeyh Haydar’ın üç oğlu olmuş, Sultanali, İbrahimhalil, İsmail ve Şeyh 1488 yılında öldürüldüğünde kendisinden sonra büyük oğlu Sultanali’nin şeyh olacağını beyan etmiştir. Sultanali de şeyhliği sürdürmüş ve 1494 yılında Şemse köyü yakınlarında savaşa girmeden önce etrafındaki müritlere İsmail’in şeyhliği sürdüreceğini söylemiştir. Azize Ceferzade gibi Kerimzade de eserde Sultanali’nin neden Safevi şeyhliğini ortanca kardeşi İbrahimhalil’e değil küçük kardeşi İsmail’e bıraktığını yorumlamaya çalışmıştır. İlk önce yazar İbrahim’de konuşma bozukluğu olduğunu: “İbrahim de tutulmuşdu. O büyük gardaşından iki yaş küçük idi. Amma hamıdan hırsli,⁵³⁵ esebiydi. Esebiliyinin de sebebi dilinin tutulmağı⁵³⁶ idi. Danışmag istediği yerde, diline söz gelmir, o gızarır, pörtür,⁵³⁷ dili-dodağı esirdi.” (H. K. s.39). şeklinde anlatmaktadır. Sultanali’nin ölümünden sonra Ebih Sultan’ın İbrahimhalil’i öldürdüğünü, Alemşah Begüm’ün ise zehir içerek canına kıydığını göstermektedir.

Tarih kitaplarında daha çok Şah İsmail’den bahsedildiği için İbrahimhalil hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Tufan Gündüz, İsmail’in Lahican’da saklandığı dönemi ele alırken İbrahimhalil hakkında kayda değer bir bilgi aktarmaktadır: “Böylece İsmail’in 6 yıl sürecek olan Gilan dönemi başlamış oldu (1494). Bu sıralarda henüz yedi yaşında bile değildi. Bir müddet sonra kardeşi İbrahim gizlice Erdebil’e dönüp annesi Alemşah Begüm’ün yanında saklanmaya devam etti.” (Gündüz, 2020: 41). Bu bilgi İbrahimhalil’in İsmail’in saklanıldığı dönemlerde sağ olduğunu ispatlamaktadır. Fakat

⁵³³ Netlik

⁵³⁴ Nesne

⁵³⁵ Sinirli

⁵³⁶ Konuşmakta güçlük çekmek

⁵³⁷ Kıp kırmızı olmak

kaynakların hem İbrahimhalil hem de Alemşah Begüm'ün sonraki mukadderatı ile ilgili bilgi vermemesi sebebiyle kahramanların sonunun ne olduğu hakkında fikir yürütmek imkânsızdır. Yine kaynaklarda İsmail'in nerede olduğunu söylemesi için Alemşah Begüm'e işkenceler yapıldığı hakkında malumat bulunmaktadır. Bu da adı geçen kahramanların yüksek bir olasılıkla öldürüldüğü fikrini ortaya koymaktadır.

Ferman Kerimzade tezkirelerden aldığı bilgileri kendi yorumları ile zenginleştirerek eserde İbrahim'in konuşmakta zorluk çektiği için şeyh olamadığını ve Sultanali'nin ölümünden sonra Ebih Sultan tarafından öldürüldüğünü göstermektedir. Bu da yazarın tarih kitaplarında yer almayan eksik bilgileri yaratıcılık yeteneği ile yeniden kurguladığını bir daha kanıtlamaktadır.

Akkoyunlu tarihini ele alan birçok kaynaklarda Göde Ahmed'in Hoca Hasan Mazi denilen bir yerde Ebih Sultan ve Gasım Bey Pürnekli ile çıkan savaşta öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır. Bununla birlikte bazı tezkireler ise Göde Ahmed'in suikast yoluyla öldürüldüğünden söz etmektedir. Yazar, "Hudaferin Köprüsü"nde Ahmed'in suikast neticesinde öldürüldüğünü kurgulamakta, dolayısıyla iki bilgi arasından aksiyon gücü yüksek olan vakayı esere getirmektedir.

Tarihi kaynaklarda İsmail'in hurucu sırasında Ercivan'dan Gökçedeniz yakınlarına geldiği ve burada Karakoyunlular soyundan olan Sultan Hüseyin-i Baranî ile karşılaştığı ve Baranî'nin İsmail'e suikast hazırladığı hakkında bilgi geçmektedir. Hüseyin Bey Lele'nin derin aklı sayesinde İsmail bu tuzaktan da kurtulmuş ve yazar da bu tarihi olayı kurmacaya dönüştürerek esere aktarmıştır. Bununla birlikte Kerimzade bu tarihi olaya Vedi'nin Yanı Dağlar adlı yazısında da değinmiş hatta Azerbaycan'da meşhur olan bir deyim bu olaydan sonra ortaya çıktığına vurgu yapmıştır: "1500-cü ilde İsmayıl goşun toplamag üçün Erzınca'a Gökce gölünün kenarında düşerge⁵³⁸ salır... Sultan Hüseyin'in megsedi İsmayıl'ı ele keçirib babası Cahan Şah Hegigi'nin ganını almag idi. ... Lele hiyleni evvelden başa düşür. Gece onlar tongal⁵³⁹ yandırırılar. ... Sehere yakın hücum edende görürler ki, alaçıglar çadırlar guruludu amma ne İsmayıl var ne de Lele. Ona göre bu zerbi mesel⁵⁴⁰ yaranır: Lele köçüb, yurdu galıb." (Kerimzade, 1988: 128).

⁵³⁸ Askeri kamp

⁵³⁹ Ateş yakmak

⁵⁴⁰ Deyim

Şah İsmail Şirvan'ı zapt ettikten sonra Bakü'ye sefer düzenlemiştir. Bu dönem Bakü'nün yönetimini Şirvanşah Gazi Bey'in eşi yürütmekte idi. Tarihi kaynaklarda bu kadının ismi ve kimliği hakkında bilgi yer almamaktadır. Uzun kuşatma ve mücadelenin ardından İsmail, Bakü'yü de yönetimi altına almıştır. Yazar, eserde İsmail'in Bakü seferini kısa bir anlatıma tabii tutarken, şehri koruyan bu isimsiz kadın üzerine yoğunlaşmış, şehir zapt edildikten sonra kadının kendini Kız Kulesi'nden denize attığını göstermiştir. Kadının isminin neden bilinmediğini ise kendine has bir tarzda yorumlamıştır: “İgidliyini, cengaverliyini yadigâr goyub getdi. Tekce adını özü ile apardı. Onun adını İsmail gızıl suyu ile yazdırardı. Ama heç kes onun adını demedi. “Gadının adı yad⁵⁴¹ kişilerin dilinde çekilse gebahet⁵⁴² olar, binamuslug olar. Demeyin benim adımlı.” Hamıya bele gösteriş⁵⁴³ vermişdi.” (H. K. 205).

Görüldüğü üzere Kerimzade, yazarlık yeteneği ve yaratıcı gücü sayesinde kaynaklarda adı geçmeyen bu kadını ismet, namus simgesi olarak değerlendirmiş, kadın kahramanın uygun görmediği için isminin de bilinmediğini açıklamıştır. Bu durum Ferman Kerimzade'nin diğer tarihi roman yazarları gibi tarihin üzerinden sükûtle geçtiği kahraman ve olayları hayal gücüne dayanarak yeniden yarattığını bir daha kanıtlamaktadır. Bununla birlikte Ferman Kerimzade yazarı olduğu bütün edebi örneklerde kadın kahramanlara büyük misyonlar yüklemiş, eserlerinde onları en yüksek ve saf duygularla tarif etmiştir. Bu da yazarın Türk-Azerbaycan hanımına duyduğu sevgi ve saygının bir göstergesidir.

Roman, tarihi gerçekleri yansıtmaları açısından takdir edilse de, Ebih Sultan karakteri açısından araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Şöyle ki, tarihte ismi Ebih, Aybe, Ube ve İbrahim Bey olarak geçen serasker, Yakup Sultan'ın ölümünden sonra saraydaki gücü ile tanınmış, şehzadelerin tahta çıkması veya tahtan indirilmesi onun eliyle gerçekleştirilmiştir. Yazar, romanda kahramanı Ebih Sultan ismi ile canlandırmış, onun hırs ve menfaati yolunda düzenlediği isyan ve savaşları olduğu gibi aktarmıştır. Fakat tarihi kaynaklarda Ebih Sultan'ın 1497 yılındaki bir savaşta öldürüldüğü yazmaktadır. Ferman Kerimzade ise kahramanı 1501 yılına kadar yaşatmış ve bu açıdan kurmacaya dayanan farklı vaka birimleri oluşturmuştur:

⁵⁴¹ Yabancı

⁵⁴² Ayıp

⁵⁴³ Emir

“Tebriz’in Nesriyye mescidinin hündür minaresinde ezançı işini gurtarıb yerini carcıya⁵⁴⁴ verdi.
 -Sefevilerin en gaddar düşmeni, zamanın sahibi, cennetmekân Şah İsmail Hatayi’nin gardaşlarının gati... ölkeni gurd kimi parçlayan dağıdan Ebih Sultan indi edam olunacag.
 ... İki mürit el ayağı bağlı Ebih Sultan’ı minareden aşağı attılar.
 Seherisi gün Şah İsmail Hatayi tahta çıkacak. ” (H. K. s. 208).

Bu konuyu ele alan tarihçilere göre; “Bizce bele bir fakt bağışlanmazdır.⁵⁴⁵ 1524-cü ilde vefat eden Şah İsmayıl 1525-1530-cu illerde baş veren hadiselerde iştirak ede bilmediyi kimi, Ebih Sultan da 1497-ci ilden sonraki hadiselerde iştirak ede bilmez. ” (Bünyadov, 1989: 172).

Yazar, anlatıda Akkoyunlu Safevi tarihini ele almakla birlikte, çok sayıda tarihi olay ve kişilere kahramanlar aracılığıyla göndermede bulunmuştur. Örneğin, savaş öncesi Sara Hatun gelini Despina Hatun’la görüştüğünde Celâleddin Harezmsâh ile Cengiz Han arasındaki savaşa, Ebû Said’le görüşe gittiğinde ise Ankara Savaşına göndermede bulunmaktadır: “Çingiz’le Harezmsâh sultanı Celaledin vuruşanda, Celaledin bundan da ağır bir gündeydi. Garşısında Çingiz ordusu, arkasında Hind Çayının sıldırım⁵⁴⁶ sahilleri.

-Fili görürsenmi, ay nene?

-Görmüşem, ay bala. Teymur Ankara’ya bunlardan düz otuz sekkizini getiribmiş.” (H. K. s.7, 9).

Görüldüğü üzere bu alıntılarda da yazar, Sara Hatun vasıtasıyla XIII. yüzyılda Cengiz Han ile Celâleddin Harezmsâh arasında baş gösteren savaşa ve Emir Timur ile Bayezid arasında gerçekleşen Ankara Muharebesine göndermede bulunmuştur. Eserde bunun gibi çok sayıda örnekler bulunmaktadır. Aynı zamanda yazar, XV-XVI. yüzyıllarda alınan vergileri, kullanılan silahları da esere dâhil etmiştir. Bu da yazarın geniş bir tarih bilgisine sahip olduğunu göstermektedir.

3.5.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar

Ferman Kerimzade, romanda genel olarak tarihi gerçekler üzerinde durmuş, XV-XVI. yüzyıllarda baş gösteren olayları olduğu gibi aktarmaktan yana bir tavır sergilemiştir.

⁵⁴⁴ Padişahın fermanlarını yüksek sesle halka ileten kişi

⁵⁴⁵ Kabul edilmezdir

⁵⁴⁶ D.ik, kayalık

Fakat her bir tarihi romanda olduğu gibi bu eserde de kurmaca kahramanlar ve olay birimleri yer almaktadır. İlk olarak Ebih Sultan'ın 1497 yılından sonraki yaşamı (Ferruh Yesar'ın yanında yaşaması, onun Gaçag Murad tarafından tutuklanması, Murad'ın Ebih Sultan'ı Hüseyin Bey Lele'nin yanına getirmesi, Ebih Sultan'ın bağışlanmasını istenmesi) ve Nesriyye Camisindeki idamı yazar tarafından romana getirilen kurmaca olaylardır.

Eserde yer alan kurmaca kahramanlar ise Gaçag Murad ile Cibo Sefer'dir. Öncelikle kaynaklarda ne Gaçag Murad'ın ne de Cibo Sefer'in adı geçmektedir. Yazar, Gaçag Murad karakterini kurguladığında kahramanı ilk önce bir eşkıya olarak tasvir eder. Fakat onun adalet ve vicdan gereği eşkıyalıktan uzaklaşarak İsmail'in müritlerinden biri olduğunu göstermektedir. Gaçag Murad aynı zamanda Ehih Sultan ile Rüstem Mirze'nin suikast planlarını Sultanali'ye ulaştıran kişidir. “Rüstem Bey, Hoy kışlağında iken Sultan Ali'yi öldürmeye karar verip Aybe Sultan ile Hüseyin Bey-i Ali Hanîyi bu iş için görevlendirdi. Sufilerden biri bu haberi Sultan Ali'ye ulaştıınca, o başındaki tacı İsmail'in başının üzerine koyup... onu ve İbrahim'i geceleyin gizlice Erdebil'e yolladı.” (Gündüz, 2020: 37). Görüldüğü üzere kaynaklarda bu müridin adı geçmemektedir. Muhtemelen yazar, Safevilere yardımcı olan farklı müritleri Gaçag Murad karakterinde birleştirerek canlandırmıştır.

Eserde yer alan Cibo Sefer de kurmaca kahramandır ve onunla ilgili olayları (Cibo Sefer'in Umre ziyaretine gitmesi, Dede Bey'le karşılaşması, Gaçag Murad'la dostluğu vb.) da kurmaca olaylar adlandırmak mümkündür. Bununla birlikte eserde kahramanların geçirdiği ruh hallerinin, duygularının da yazar tarafından durum ve olaylara uygun şekilde kurgulandığını ve dolayısıyla duygulanımlarında kurmaca metin sınırlarına dâhil edildiğini söylemek mümkündür.

3.5.5. Olay Örgüsü

“Hudaferin Köprüsü” 2 bölümden 22 alt başlıktan (16+7) oluşmaktadır. Bilindiği üzere yazar bu eserde hâkimiyette olan Akkoyunlular sülalesi ile hâkimiyete gelecek olan Safeviler sülalesini paralel anlatıma tabii tutmuştur. Birinci ana bölümde Kerimzade, 1467-1488 yıllarındaki, ikinci ana bölümde ise 1488-1501 yılları arasında baş gösteren olayları kaleme almıştır. Roman iki ana bölüm, çok sayıda yardımcı bölümlerden oluşsa da tezimizde beş metin halkası halinde incelenecektir. Yazar, anlatıda XV-XVI.

yüzyıllardaki sosyal siyasal olayların anlatımına yoğunlaştığı için araştırmacılar “Hudaferin Köprüsü”nü “hadise romanı” (Salamoğlu, 2005: 212) olarak tanımlamaktadır. Kerimzade, romanda olayları ortadan başlatma tekniği ile aktarmıştır.

M1: Akkoyunlu Devletinde baş gösteren siyasal olaylar, İsmail’in babası Şeyh Haydar’ın faaliyetleri İsmail ve ailesinin kalede hapse alınması. Yazar, eseri geri dönüşlü bir anlatımla başlatmıştır. İlk başta İsmail ve ailesi kalede hapiste gösterilir ve Kerimzade geçmişe dönerek İsmail ve ailesinin neden hapse girdiğini geniş ve detaylı bir anlatımla sunmuştur.

V1: Ebû Said’in Uzun Hasan’a savaş açması, Said’in ordusu güçlü olduğu için Uzun Hasan’ın barış teklif etmesi. Annesi Sara Hatun’un barış için Ebû Said’le görüşe hazırlanması, gelinlerine (savaş başlarsa ve gelinleri esir düşecek olurlarsa namusu korumak adına) zehirli yüzük vermesi.

V2: Sara Hatun ve Haydar’ın Ebû Said’le görüşmesi, Sara Hatun’un Ebû Said’i ikna etmesi, Said’in onlara küçümseyici hediyeler vermesi.

V3: Haydar’ın Uzun Hasan’ın ordusuna 5000 mürit getirmesi, Said’in ordusunda veba salgınının başlaması, bundan yararlanan Uzun Hasan’ın Ebû Said’e savaş açması. Ebû Said’in barış için annesini Sara Hatun’un yanına göndermesi, elçilerin eli boş dönmesi, Ebû Said’in yenilgiye uğraması.

V4: Uzun Hasan’ın yeğeni Şeyh Haydar ile kızı Alemşah Begüm’ün düğününü yapması. Sara Hatun’un ölümü, Uzun Hasan’ın oğlu Ugurlu Mehmed’in Fatih Sultan Mehmet’e sığınması ve onun kızıyla evlenmesi.

V5: Uzun Hasan’ın ölümü, Şeyh Haydar’ın babasının yolundan giderek etrafına çok sayıda mürit toplaması, Uzun Hasan’ın oğlu Halil’in tahta çıkması, kardeşi Yakup tarafından öldürülmesi ve Yakup’un tahta oturması. Şeyh Haydar’ın yakın arkadaşı Hüseyin Bey Lele’ni evlatlarına hoca olarak görevlendirmesi.

V6: Şeyh Haydar’ın Şiiliği yaymak adına Şirvan’a savaş seferi düzenlemesi. Alemşah Begüm’ün kardeşi Sultan Yakup’a eşinin gazaya gittiği bilgisini vermesi. Şeyh Haydar’ın Hüseyin Bey Lele ile Şirvan’a gelerek babasının mezarını bulması.

V7: Sultan Yakup'un annesi Selçukşah Begüm'ün oğluna Karabağ'dan güzel bir kız getirmesi. Sultan Yakup'un kıza âşık olması, kızın ise sultandan onu özgür bırakmasını istemesi. Yakup'un düğün hazırlıklarının yapılmasını emretmesi.

V8: Sultan Yakup'un kayınbiraderi Şirvan hâkimi Ferruh Yesar'ın Sultan Yakup'a mektup göndererek Haydar'ın Şirvan'a savaş açtığı bilgisini vermesi. Annesinin tavsiyesi üzerine Yakup'un Ferruh Yesar'a askeri yardım göndermesi. Şeyh Haydar'ın öldürülmesi.

V9: Sultan Yakup'un Alemşah Begüm'ün Tebriz'e gelmesini ve Şeyh Haydar'ın evlatlarını öldürmek istemesi. Alemşah Begüm'ün yalvararak çocuklarını ölümden kurtarması. Alemşah Begüm ile evlatlarının kalede hapse alınması.

M2: Bu metin halkasında ise İsmail ve ailesinin kaledeki 4 yıllık hapsi ve Akkoyunlu'da tezahür eden olaylar anlatılmıştır.

V1: Alemşah Begüm ile evlatlarının İstahr kalesinde esirliği. Şeyhliğin Sultanali'ye geçmesi. Hizmetçileri Sakine'nin çocuklara halk hikâyeleri anlatması, bağlama çalması.

V2: Kardeşi Mesih Mirze'nin kaleye gelerek Alemşah Begüm'ü ziyaret etmesi, onların kaleden çıkması, kendisinin ise sultan olabilmesi için Alemşah'a Ebih Sultan ile evlilik teklif etmesi. Alemşah'ın bu teklifi geri çevirmesi.

V3: Mesih Mirze'nin Sultanali ile sohbet etmesi, onun aklına ve cesaretine hayran kalması. Mesih Mirze'nin Sultanali'ye ittifak teklifi etmesi, fakat bu teklifin de reddedilmesi.

V4: Sultan Yakup'un düğün için Karabağ'a gelmesi. Karabağlı güzelin babasının Sultan'ı tanımaması ve aralarında tartışma yaşanması. Karabağlı güzelin babası Cihangir'le görüşmesi, Sultan Yakup'la evlenmek istemediğini bir tek sevgilisi Comert'i sevdiğini söylemesi. Selçukşah Begüm'ün bu konuşmanı duyması.

V5: Düğünün başlanması, komşu devletlerden çok sayıda misafirin düğüne katılması ve Sultan Yakup'a hediyeler getirmesi. Comet'in cirit yarışına katılması ve Selçukşah Begüm'ün ona zehirli şarap vererek öldürmek istemesi.

V6: Zehirli şarabı yanlışlıkla Sultan Yakup'un içmesi ve bu olaydan etkilenen Selçukşah Begüm'ün de yerde kalan zehiri içerek ölmesi. Mesih Mirze'nin ölümü. Sultan Yakup'un yerine oğlu Baysungur Mirze'nin geçmesi.

V7: Hüseyin Bey Lele'nin ailenin İstahr kalesinde olduğunu öğrenmesi, yakınlıktaki değirmenden kaleni gözetlemesi. Etrafındaki müritlerden kalenin yıkılmasını istemesi. Şeyh Haydar'ın yakın arkadaşı Dede Bey'in yanına gelmesi. Yolda soyguncularla karşılaşması, Dede Bey'in soyguncuları bertaraf etmesi. Aileni hapisten kurtarmak için Hüseyin Bey Lele'nin Dede Bey'le müzakereler yapması.

V8: Dede Bey'in kale yakınlarında Şirvanlı Cibo Sefer'le tanışması. Ona maddi yardım göstererek Safevilerin müridi olmasını sağlaması. Alemşah Begüm'ün, rüyasında Şeyh Haydar'ı görmesi. Cesaret ve dürüstlüğü ile bilinen Gaçag Murad'ın eşkiya arkadaşlarından ayrılması.

V9: Baysungur Mirze tahta çıktıktan sonra Rüstem Mirze'ni Elince kalesine hapsettirmesi. Ebih Sultan'ın Baysungur Mirza'ya Moğol atı hediye etmesi. Hediyeni beğenmeyen Baysungur Mirza'nın Ebih Sultan'ı cezalandırmak istemesi. Ebih Sultan'ın Moğol atı ile saraydan kaçması. Baysungur Mirza'nın emri üzerine Süleyman Bicanoğlu'nun askerlerle birlikte Ebih Sultan'ı aramaya çıkması. Ebih Sultan'ın Gaçag Murat'la tanışması.

V10: Gaçag Murat'ın Ebih Sultan'ı kervansaraya götürmesi. Gaçag Murat'ın burada Cibo Sefer'le tanışması ve dostlaşması. Tacirlerden birinin Murat'ı tanınması ve handa karışıklık yaşanması. Cibo Sefer'in onları daha tehlikesiz bir yer olan Darül İrşad'a götürmesi. Lele Bey'in Ebih Sultan'ı tanınması ve yargılaması. Ebih Sultan'ın Rüstem Bey aracılığıyla İsmail ve ailesini hapisten kurtaracağına yemin etmesi.

V11: Rüstem Mirze'nin Elince Kalesinden kurtarılması. Baysungur'un Tebriz'den uzaklaştırılması ve Rüstem Mirze'nin tahta çıkması. İsmail ve ailesinin özgürlüğü için ferman vermesi. Çok sayıda atının İstahr Kalesi yakınlarına gelmesi. Sultanali'nin idam edileceklerini sanarak silahına kuşanması. Ailenin kaleden çıkarılması.

M3: Üçüncü metin halkasında Sultanali'nin yaptığı savaşlar ve katledilmesi, bu süre zarfında Akkoyunlu'da gelişen olaylar anlatılmıştır.

V1: Sultanali ve ailesinin Tebriz'e gelmesi. Devlet adamlarından kimsenin karşılamaya çıkmaması. Lele'nin emri ile Alemşah Begüm ve evlatlarının Tebriz önünde beklemesi. Ebih Sultan'ın tavsiyesi üzerine Rüstem Mirze'nin aileni karşılamaya çıkması. Alemşah Begüm'ün Nesriyye Camiye giderek nine, anne ve babasının mezarını ziyaret etmesi.

V2: Lele Bey'le Gaçag Murad'ın arkadaş olması. Ebih Sultan'ın Murad'ı 'sahib-i haber' (saltanatın habercisi) yapması. Sultanali'nin Erdebil'de tarikat şeyhi olarak türbenin başına geçmesi ve kısa sürede etrafına çok sayıda mürit toplaması. Lele'nin Sultanali'ye tarikat sırlarını açması.

V3: Alemşah Begüm'ün Sultanali'ye kız beğenmesi. Sultanali'nin Baysungur ile savaşması. Savaşta Baysungur'un öldürülmesi. Ebih Sultan'ın Sultanali'deki gücü fark etmesi ve ona karşı suikast hazırlaması.

V4: Sultanali'nin Lele'ni dinlemeyerek Tebriz'e gelmesi. Ebih Sultan'ın Rüstem Mirza ile birlikte suikast planı müzakere etmesi. Gaçag Murad'ın konuşmaları duyması ve Lele'ye Tebriz'den uzaklaşmalarını tavsiye etmesi.

V5: Tebriz'den ayrılan Sultanali ve askerlerinin takibe alınması. Şemase adlı bir yerde Ebih Sultan ile Sultanali'nin savaşması. İlk başta Sultanali zafer çalsa da Ebih Sultan'ın asker toplayarak yeniden geri dönmesi ve Sultanali'ni öldürmesi.

V6: Ebih Sultan'ın Erdebil'e gelerek İsmail'in ortanca kardeşi İbrahimhalil'i öldürmesi, Alemşah Begüm'ün namusunu korumak için zehir içerek intihar etmesi. İsmail'in Lele tarafından kaçırılması.

M4: Bu metin halkasında İsmail'in 7 yaşından itibaren yaklaşık 6 yıllık bir süre zarfında gizli saklı hayatı, Rüstem Mirze'den korunması ve Akkoyunlu'da baş gösteren siyasi olaylar anlatılmaktadır.

V1: Lele'nin İsmail'i kaçırarak Erdebil kadısı Ahmet Kakuli'nin evine getirmesi. Bir süre İsmail'in burada korunması. Casusların haberi üzerine Kakuli'nin hapsedilmesi. Kakuli'nin önceden önlem alarak İsmail'i evinden uzaklaştırması ve Uba isimli bir kadına bırakması. Kakuli'nin muhakeme edilmesi, idam cezasına çaptırılması. Fakat Kakuli'nin ölümü göze alarak İsmail'in yerini söylememesi ve İsmail'i İmam Mehdi adlandırması.

V2: Sultanali saflarında savaşan Gaçag Murad'ın yaralanması. Uba Hatun'un onu tedavi etmesi. İsmail'in Uba'nın yanında bir süre daha kalması. Lele'nin onu daha tehlikesiz bir yere Biyapiş'e götürmesi.

V3: Akkoyunlu seraskerlerinden Gasım Bey'in Biyepiş valisi Ahmet Karkiya'nın yanına gelerek İsmail'i istemesi. Mirza Pürnak ikna edilemeyince İsmail'in sepete

koyularak ağaç dallarına yerleştirilmesini emr etmesi. Karkiya Mirza'nın Kuran'a yemin ederek İsmail'in Biyepiş toprağında olmadığını söylemesi. Pürnak'ın oradan uzaklaşması.

V4: Uğurlu Mehemmed'in oğlu Fatih Sultan Mehmet'in torunu Göde Ahmed'in Akkoyunlulara savaş açması. Ebih Sultan'ın bu haberi alması ve saray habercisini işkence ile öldürmesi. Rüstem Mirze'nin tahta çıktıktan sonra eğlenceye kuşanması, sarayda karmaşanın yaşanması.

V5: Emir Hüseyin Alihani'nin Göde Ahmed'in yanında yer alması. Ebih Sultan'ın da Göde Ahmed'in çadırına gelerek iltimas etmesi. Göde Ahmed'in Ebih Sultan'dan Rüstem Mirze'nin kellesini istemesi. Bunun üzerine Ebih Sultan'ın Pürnak'ı da yanına alarak saraya gelmesi ve Göde Ahmed'in Akkoyunlu'ya savaş açtığını Rüstem Mirze'ye iletmesi. İsmail'in Karkiya Mirze'den ders alması, şiir yazması.

V6: Rüstem Mirze'nin Sultanali'ni öldürdüğü için pişman olması. Askerlerin toplanması ve savaşın başlanması. Savaş sırasında Ebih Sultan'ın kement atarak Rüstem Mirze'ni attan düşürmesi ve kellesini yüzmesi. Göde Ahmed'e götürmesi.

V7: Tebriz'de tahta çıkan Göde Ahmed'in ahalini birçok vergilerden muaf tutması. Hain kişiliği üzerine Göde Ahmed'in Ebih Sultan'ın yetkilerini elinden alması. İsmail'in 13 yaşına girmesi, mürit ve askerlerini etrafına toplayarak halk arasına çıkması. Ebih Sultan'ın İsmail'in yaşadığını öğrenmesi ve Şirvan hâkimi Ferruh Yesar'a sığınması.

V8: İsmail'in Erdebil'e gelmesi. Erdebil valisi Ahmed Bey Ceyirli'nin şehir kapılarının kapatılması emrini vermesi. Halkın itirazı üzerine kapıların açılması. Lele'nin halka İsmail'in İmam Mehdi olduğunu anlatması. Ahmet Bey Ceyirli ve Elvend Mirze'nin emri ile bir okçudan İsmail'i öldürmesini istenmesi. Okçunun ölümü göze alarak emri geri çevirmesi.

V9: İsmail'in Erdebil'den uzaklaşarak Ercivan'a gelmesi. Talış hanından izin alarak kışı burada Zahid Gilani türbesinde geçirmesi. İsmail'in namının Şirvan'a yayılması. Ebih Sultan ile Ferruh Yesar'ın İsmail ve Göde Ahmed'i öldürmek için planlar yapması. Göde Ahmed'in suikast sonucu yatağında ölü bulunması.

V10: Hükümdarların Safevi soyuna saygı ile yaklaşması. Talış hanı Mirze Mehmed'in İsmail'e zehiri belli eden kâse hediye etmesi. Göde Ahmed'in ailesinin saygıyla İstanbul'a yolcu edilmesi. Göde Ahmed'den sonra Akkoyunlu Devletinin Murat Mirze ve Elvend Mirze arasında bölünmesi.

V11: Bir taraftan Şirvan hâkimi bir taraftan Elvend Mirze'nin Mirze Mehmed Han'a tehdit dolu mektuplar göndererek İsmail'i teslim etmesini istemeleri. Gaçag Murad'ın Ebih Sultan'ı yakalaması. İsmail'in yemeğine zehir atılması. Zehiri belli eden kâse sayesinde suikastın ortaya çıkması. Lele'nin İsmail'e çok benzeyen müridi bazı zamanlarda onun yerine koyması.

M5: Bu metin halkasında İsmail'in Safevi sultanı olacağı süreye kadar gerçekleştirdiği savaş seferleri anlatılmıştır.

V1: İsmail'in askerleri ile Çuhur Sedd'e gelmesi. Çuhur Sedd hâkimi Karakoyunlu Hüseyin Bey'in İsmail'e tuzak kurması, misafir davet ederek zehirlemek istemesi. Lele'nin zekâsı sayesinde İsmail'in kurtulması ve askerleri ile birlikte Göyçe Gölünden uzaklaşarak Şirvan'a doğru yol alması. İsmail'in gelecekte eşi olacak Behruze ile tanışması.

V2: Şirvan yolunda İsmail'in atı ile Kura Çayını geçmesi. Ferruh Yesar'ın düşmanlarını yılanlar olan kuyuya atması. İsmail'in Şamahı'da Akkoyunlu veziri Zekeriyye Keçeçi ile görüşmesi. Cibo Sefer'le Lele'nin buluşması. İsmail'in benzeri olan müritle (Hızır'la) karşılaşması.

V3: İsmail'in Ferruh Yesar'la savaşa hazırlanması. Ozanların İsmail'in şiirlerini okuyarak askerleri coşturması. Gaçag Murad'ın Ebih Sultan'ı İsmail'in huzuruna getirmesi. Cebani Savaşında Dede Bey'in yanlışlıkla Gaçag Murad'ı öldürmesi. Cibo Sefer'in dövüş sırasında şehit olması. İsmail'in Ferruh Yesar'ı yenilgiye uğratması, Ferruh Yesar'ın öldürülmesi. İsmail'in zafer kazandıktan sonra Mahmudabad'a giderek kışı orada geçirmesi.

V4: İsmail'in Bakü üzerine yol alması ve Bakü'nü fetih etmesi, Şirvanşahların hazinesini ele geçirmesi. Bakü gazisi Mirze Halilullah'ın İsmail'in Şii politikasına karşı çıkması ve öldürülmesi. Gazi Bey'in eşinin kendini Kız Kalesi'nden aşağı atması. İsmail'in hanımın ölümüne üzülmesi.

V5: İsmail'in ava çıkması. Yeni fetihler için Lele Bey ve Zekeriyye Keçeçi ile istişare etmesi. Zekeriyye Keçeçi'nin tavsiyesi üzerine Elvend Mirze ile savaşa hazırlanması. Elvend Mirze'nin de asker toplaması. Gürcülerden yardım alması. Elvend Mirze'nin yanlış savaş taktiği yüzünden yenilmesi. Seraskeri Eli Bey Ceyirli ile birlikte savaş meydanından kaçması. Ebih Sultan'ın idam edilmesi. İsmail'in tahta çıkması.

3.5.6. Kahramanlar

“Romanda kişilik kurgusu, olaylardan, mekân tasvirlerinden ve zaman kullanımından daha ön plana çıkar çünkü insana anlam kazandıran, eylemlerini yorumlanır kılan ana unsur insanın kim olduğu ve nasıl bir kişilik şeklinde betimlendiğidir. Bu yüzden genellikle başarılı ve büyük yazar etiketi çok yönlü derinlemesine çizilmiş kişiler inşa edebilen yazarlara verilmiştir.” (Aşkaroğlu, 2016: 302). Romanın en önemli ögesi olan ve insanı temsil eden kahramanlar “Hudaferin Köprüsü” eserinde de geniş bir yelpazede ve büyük bir titizlikle ele alınmıştır. Fakat tarihi romanlarda yazar, kahramanı canlandırırken belge/vesika doğrultusunda hareket ettiği için kurguladığı kişiye çok boyutlu bir yaklaşım sergileyemez, dolayısıyla onun iç dünyasından daha ziyade eylemleri (seferleri, emir, ferman, cezalandırma ve ödüllendirme) üzerine odaklanır. Fakat yazar, anlatıda her ne kadar olay merkezli bir konum üstlense de kahramanların dış görünüşünü ve duygulanımlarını etkili bir şekilde aktarmayı başarmıştır. “Bu obrazlar hissiz, duygusuz, shematik⁵⁴⁷ obraz-kölgeler değil, hegigi heyat eşğine malik real, canlı insanlardır, onların karakterleri ve menevi keyfiyetleri tebii ve inandırıcıdır.” (Kazımov, 1983: 49).

3.5.6.1. Başkahraman

Romanın başkişisi Şah İsmail Hatayi'dir. Ferman Kerimzade, “Hudaferin Köprüsü” eserinde ikinci bölümün “Möcüz” kısmına kadar İsmail'in çocukluk dönemini işlemiş, geride kalan yardımcı bölümlere ise savaş seferlerinin ismini vererek İsmail'in hircunu konu edinmiştir. Romanın girişinde hapsedildiği kalenin surlarından etrafı seyreden, annesinin sessizce ağlamasını izleyen ve bu gözyaşlarının sebebini soran masum bir çocuktur İsmail. Dağların zirvelerini fetih etmek isteyen, henüz çocuk yaşlarından

⁵⁴⁷ Basit

vatanın bütünlüğünü, özgürlüğünü arzulayan, İsmail ile annesi Alemşah Begüm arasında böyle bir diyalog geçmektedir:

“-Ana Savalan’ın zirvesine çıksan⁵⁴⁸ hara görürsün?

-Sen ora çıka bilmezsen, oğlum. Çok ucadı⁵⁴⁹.

-De görüm hara görürsün?

-Haranı görmek isteyirsen, oğlum?

-Bu yanda Tebriz’i, o yanda Demir Kapı Derbendi. ...

-Niye ağlayırsan, ana? Gorhursan yıkılma⁵⁵⁰? ...

... sevindiyimden üreyim kövrelidi⁵⁵¹.

-Onda meni Savalan’a kimi apar,⁵⁵² eteyine çatdır, özüm galkacağam.” (H. K. s.4).

Bu küçücük diyalogda Ferman Kerimzade, henüz 7 yaşında olan kahramanın gelecek yaşam yolunu, onun ileriki zamanlarda gerçekleştireceği faaliyetleri, bir yanı Tebriz bir yanı Derbent olan Azerbaycan yolundaki savaşlarını özetlemiştir. Bütün ailesi kılıçtan geçirilen, bu dünyada tek تنها kalan ve ömrünün 37. baharında hayata veda eden İsmail’in gerçek yaşamını anlatının satırlarına sindiren yazar, kahramanın düşüncelerini, bazen kederden, bazen sevinçten, bazen de ömrüne biçilen bu çekilmez tenhalıktan nemlenen gözlerindeki heyecanı etkili bir dille okura iletmiştir. Gezenfer Kazımov da romanda okurun duygularına hitap eden bu tür metinleri değerli bulmaktadır. “Simvollar, remzler⁵⁵³ Ferman’da çok güçlüdür. Körpe İsmayıl anasına deyende ki“Sen meni Savlan’a kimi apar eteyine çatdır, zirvesine özüm galkacam,” - genc ana ile yanaşı okucunu da geher⁵⁵⁴ boğur.” (Kazımov, 2009: 471).

Yazar, roman boyu kahramana seçilmiş ilkesi atfetmiş, onda vatan sevgisinin çocukluktan bu yana var olduğunu, vatan aşkının İsmail’in kanına karışarak damarlarında dolaştığını, vatani hür kılmanın zihnine ve kalbine hâkim kesildiğini anlatmıştır. İsmail için Erdebil sadece onun ailesi ile birlikte yaşadığı bir şehir değil, Erdebil vatanın temsilidir. “mene de görüm Savalan’a geder bele gömgöy⁵⁵⁵ görünen o dağlar, derele, düzenler ki, var ora haradır?

⁵⁴⁸ Kalkmak

⁵⁴⁹ Yüksek anlamında

⁵⁵⁰ Düşmek

⁵⁵¹ Dugulandım

⁵⁵² Götür

⁵⁵³ Simge

⁵⁵⁴ Boğazı düyümlenmek

⁵⁵⁵ Yemyeşil

- Erdebil mahalı.
- Yok.
- Bes nedir?
- Vatan” (H. K. s.34).

Bilindiği gibi “Hudaferin Köprüsü” 1982 yılında yazılmıştır ve 1980 yılları Azerbaycan’da özgürlük harekâtının başladığı dönemdir. Dolayısıyla Kerimzade, eserde İsmail’in düşüncelerini aktarırken hem de bir Azerbaycanlı yazar olarak kalbinde inleyen Bütün Azerbaycan hasretini, bir yanı Tebriz bir yanı Derbent olan özgür Azerbaycan arzusunu dile getirmiştir.

Şah İsmail genç yaştan şiire, edebiyata meraklı olmuş, Hatayi mahlası ile klasik ve halk tarzında şiirler yazmıştır. Sade ve akıcı şiirleri ile halkın ruhunu okşayan şair, “nefeslerinde” siyasi, dini ve ideolojik düşüncelerini topluma iletmiştir. Şiirleri Şah İsmail’in kısa sürede Doğu’da tarikat şeyhi, şair ve devlet adamı gibi ün salmasına neden olmuş, etrafına çok sayıda gönüllü mürit ordusunun toplanması ile sonuçlanmıştır. “Onun semimi, ürekden gopub gelen, zamanın garşıya goyduğu teleblere cavab kimi meydana çıkan poeziyası⁵⁵⁶ çok vaht siyasi-ictimai faliyeti ile birleşmiştir. Bu poeziya gâh gılıncla beraber döyüş meydanlarına getmiş, gâh müdrik el ağsagğalının, teriget şeyhinin öyüdlerine çevrilmiş, gâh da dünyaya ve insana mehebetle dolu bir gelbin tercümanı olmuştur.” (Xətayi, 2005: 12)

Eserde Kerimzade, İsmail’in Lahican’da himaye edildiği zamandan başlayarak Nizami Gencevi, Firdevsi ve Sedi’nin eserlerini okuduğunu, şiire ilgi duyduğunu göstermektedir. İsmail, Lele ile sohbetleri esnasında şairlerin hüküm sahibi olan sultanlardan daha üstün olduğunu, halk tarafından sevilerek ebedi yaşarlık kazandığını söylemektedir. Sözün binlerce ordudan, en keskin silahtan, en kudretli hükümdardan bile güçlü olduğunun farkına varan İsmail, sultanlığını kılıcıyla birlikte sözün/şiirin hesabına kazanacaktır. İsmail’in bu kadar etkili şiirler yazması hem de onun ömrüne biçilen dert ve kederle bağlantılıdır. “İsmayıl’ın iti gözleri indi tebietin güzelliğine dikilmişdi. ... onun üreyi yaman dolmuşdu⁵⁵⁷. Ya ağlayıb üreyini boşaltmalı,⁵⁵⁸ ya da

⁵⁵⁶ Şiirleri

⁵⁵⁷ Duygulanmak

⁵⁵⁸ Sakinleşmeli

bu dolmuş üreyi ne ilese serinletmeliydi. Birden-bire onun dilinde misralar yaranmağa başladı.

Gövherin geçmeyen yerde
Satma gardaş, kerem eyle.
Lel daşını çay daşına
Gatma gardaş, kerem eyle.

Gördün bir yerde aşına,
Her ne dersin, öz başına.
Yol daşını yol guşuna,
Atma gardaş kerem eyle. ” (H. K. s.140).

İsmail savaş seferlerini 1499 yılında başlatmıştır ki, bu dönemde Akkoyunluların hâkimiyet uğrunda savaşları keskin bir hal almıştır. Taht kavgaları çok sayıda insanın ölümüne neden olurken, savaşlar ekonomini de olumsuz etkilemiş, toplum açlık ve sefaletle baş başa kalmıştır. Böyle bir durumda İsmail kendisini sonuncu İmam Mehdi ilan ederek saklandığı Gilan bölgesinden çıkmış ve seferler gerçekleştirmiştir. Yazar da romanda olayları sırasını bozmadan aktarmakta ve İsmail’in Lahican’da kendini İmam Mehdi Sahip ez Zaman ilan etmesini bu konuyla çağrışan bir şiiri aracılığıyla iletmektedir:

“Yer yok iken, göy yok iken ta ezelden var idim,
Gövherin yekdanesinden⁵⁵⁹ ireli pergar idim.
Gövheri ab eyledim, tutdu cahanı serbeser⁵⁶⁰,
Yeri-göyü, erşi-kürşü yaradan Settara idim.” (H. K. s.149).

Kerimzade, eserde sadece Şah İsmail’in şair ve şairlik hakkında fikirlerini ve konuya uygun şiirlerini vermekle yetinmemiş, aynı zamanda İsmail’in şiirlerinde kullandığı Hatayi mahlasının anlamını da kendine has bir tarzda açıklamıştır. (Kahramanın hayatı hep cenk ve uğraş içinde geçmiş, fakat o, her türlü tuzak ve sınavlardan yüzü ak bir şekilde çıkmış, uğradığı haksızlıklar ve hatalar onu yolundan çekindirmemiş, yaşadığı haksızlıkları mahlasını “Hatayi” seçerek topluma duyurmak istemiştir.) Yazarın

⁵⁵⁹ Tek, nadir.

⁵⁶⁰ Baştanbaş.

romanda İsmail'in sultanlığı ile birlikte şairliğini de ele alarak incelemesini yüksek değerlendiren Bekir Nebiyev'e göre; "F. Kerimzade'nin Şah İsmayıl'ı hem de esil Hatayi'dir. Onun poeziya sahesinde ilk gelem tecrübelerine müeyyen sehifeler hesr edilmesi bu eserde suretin real prototipi ile uyarlılığını güvettirmiştir." (Nəbiyev, 1987: 34).

Şah İsmail Hatayi'nin kendini İmam Mehdi ilan etmesi eserde onun beyaz at üzerinde Erdebil'e gelişi, büyük bir izdihamla karşılanması ile gösterilmektedir. İsmail'e karşı hazırlanan suikastların ifşa olunması da onun sonuncu imam olma fikrini güçlendirmiş ve halk büyük umut ve inamla onun etrafında toplanmıştır. Yazar, eserde daha çok bu olaylar üzerine odaklanmış, kahramanın hurucu esnasında karşılaştığı tuzak ve suikastların tek tek anlatılmasına önem vermiştir. Bu da eserde İsmail'in Gökçe Gölü yakınlarında Sultan Hüseyin-i Baranî, Erdebil'de Eli Bey Ceyirli, Talış vilayetinde ise bir hizmetçi tarafından suikasta maruz kalması gibi vaka birimlerinin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

İsmail'in kendini sonuncu imam ilan etmesinde asıl amaç paramparça olan Türkmen boylarını bir ideoloji etrafında birleştirmek ve tek merkezli bir devlet yaratmak idi. İsmail bu düşünceni hem de şiirlerine konu edinmiş, şiirlerinde Mehdi olduğunu şiddetle savunmuştur. Bilinen bir gerçekliktir ki, Şah İsmail 1514 yılı Çaldıran Savaşına kadar gerçekleştirdiği her bir savaş seferinden zaferle dönmüş, az sayıda askerle sayıca çok ve güçlü orduları yenilgiye uğratmıştır. Bu zaferler kılıç/kalem gücüyle elde edilmiş, İsmail'in şiirleri Türkmen boylarının kendine dönüşünü sağlayarak savaş azmini yükseltmiştir. "Ruhu sönmüş türkman boylarına yeni bir nefes verdi, onların tarihi kudretini özüne gaytardı." (Qasımlı, 2002: 7). Bu sebeple de İsmail'in şiirleri onun bütün Azerbaycan yolundaki savaşları kadar değerli ve "Azerbaycan-Sefevi dövlətinin özü geder mübarek ve hatrıhoş tarihi yadigârlardır." (Qasımlı, 2002: 8).

"Hudaferin Köprüsü" eserinde yazar, İsmail'in savaşları ile birlikte tasavvuf ve ideoloji yüklü şiirlerini ele almakta, bu "nefeslerin" toplum üzerindeki etkisini irdelemektedir. İsmail yazdığı şiirleri alp ozanlara okutarak savaş öncesi askerlere morel vermiş, onları savaşa ve zafere ruhlandırmıştır. "Döyüşden gabag söz aşığların idi. Gopuzlarını, sazlarını sinelerine sıkan aşıklar goşunun gabağında gezişip okuyurdular. ... Bundan

sonra onlar gopuzlarını çiyinlerine keçirip at beline süvar olacak, kılıçlarını siyirecekler.

Allah, Allah deyin gaziler,
 Gaziler, deyin, şah menem.
 Garşu gelin, secde gılın,
 Gaziler, deyin, şah menem.
 Uçmagda tuti guşuyam,
 Ağır leşger er başıyam.
 Men sufiler yoldaşıyam.
 Gaziler, deyin, şah menem.” (H. K. s.200).

Görüldüğü üzere Ferman Kerimzade eserde başkahramanın karşılaştığı olaylar ve yazdığı şiirler üzerine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla anlatı kahramanın karakterinden ziyade yaşantıları üzerinden aktarılmaktadır ki, bu da eserin omurgasını teşkil eden başkişinin nasıl bir kişilik yapısına sahip olduğu, atıldığı savaşları, kazandığı zaferleri hangi duygunun etkisiyle elde ettiği gibi önemli bilgileri açıklamakta yetersizdir.

3.5.6.2. Norm Karakter

Romanda çok sayıda norm karakter yer almıştır. Norm karakterlerin sayıca fazla olması, onları iki grup halinde incelemeni olanaklı kılmıştır. Birinci grup başkişiyle yakın ilişkisi olan, onu etkileyen ve geliştiren norm karakterler, ikinci grup ise eserde devletçilik, adalet vd. değerleri koruyan ve geliştiren, bu anlamda eserin tematik gücüne katkıda bulunan norm karakterlerdir.

3.5.6.2.1. Alemşah Begüm

Kaynaklarda ismi Alemşah Begüm, Halime Begüm ve Marta olarak geçen kahraman, Uzun Hasan’ın kızı, Şah İsmail’in annesidir. Babası Alemşah Begüm’ü halası oğlu Haydar’la evlendirmiştir. Eşini derin aşk ve tutkuyla seven Alemşah Begüm hükümdar kızı olsa da eşine büyük saygıyla yaklaşmış, hatta eşi için yemek hazırlamış, ona sofrayı kurmuştur: “Erinin⁵⁶¹ garşısında süfreni Alemşahbeyim özü açdı. Heç bir hökmüdar gızı hele süfre açmamışdı. Amma onun gelbinin, üreyinin hökmüdarı o idi. Bu işi görende

⁵⁶¹Eş

özünü hoşbeht hiss eleyirdi.” (H. K. s.25). Alemşah Begüm’ün kocasına olan bağlılığı Şeyh Haydar’ın ölümünden sonra da devam etmiş, 28 yaşında dul kalan kadın karalar giyerek eşinin yasını tutmuştur. Şeyh Haydar’ın hatırası ile yaşayan, sık sık rüyalarında Şeyh’le buluşan Alemşah, cennette eşi ile görüşeceği günü hasretle beklemektedir. Saçlarına düşen beyazları ise bu görüşün müjdecisi olarak görmektedir.

“-Heyder gayıtdı⁵⁶², Sekine.

-Ne dedin, atam-anam?

-Heyder gayıtdı deyirem.

-Nece gayıtdı?

-Saçımın ağıyla gayıtdı geldi Heyder. ” (H. K. s.43).

Romanda Alemşah Begüm altın saçlı, yeşil gözlü biri olarak tasvir edilmektedir. Güzelliği ile birçok kişinin kalbini çalan kahraman genç yaşta dul kalsa da yapılan bütün evlilik tekliflerini “Men öldürülmüş erimin namusunu dünyanın en büyük hökmüdarına da deyişmerem ” (H. K. s.40) sözleriyle reddeder.

Fakat Alemşah Begüm’ün sevgi ve sadakati sadece eşi ile sınırlı değildir. Eserin ilerleyen sayfalarında kahramanın taht savaşlarında öldürülen ağabeyleri ve akrabaları için gözyaşı döktüğü, bir abla şefkati ile kardeşlerinin haline acıdığı, eşi kadar ailesine de bağlı olduğu görülmektedir. Bu da Alemşah Begüm’de insani değerlerin çok yüksek bir seviyeye ulaştığını kanıtlamaktadır.

Şeyh Haydar öldürüldükten sonra, Sultan Yakup onun evlatlarını da idam ettirmek ister. Ağabeyinin ayaklarına sarılarak evlatlarını, idam cezasından kurtaran annenin evlilik tekliflerini redetmesinin bir başka nedeni ise evlatlarını üvey babaların gazabından korumak olmuştur. Kale içinde evlatları ile birlikte mahpus hayatı yaşayan Alemşah Begüm okurun hafızasına gözü yaşlı, dertli kadın olarak kazınmaktadır. Kahraman küçük oğlu İsmail ile daha çok zaman geçirmekte, onunla farklı oyunlar oynayarak evladını eğlendirmektedir. Sohbetleri zamanı İsmail’in manidar cevaplarından etkilenen anne, oğlunun aklına hayran kalmakta, onun geleceğine büyük umut beslemektedir.

⁵⁶² Geri döndü

Araştırmacılar Ferman Kerimzade'nin eserlerinde imalı bir dil kullandığını vurgulamaktadır. Romanda Alemşah Begüm ile İsmail arasındaki diyalogda İsmail, annesinden neden gökte uçan turnaların sırasının bozulduğunu sorar, annesi ise bir inanca dayanarak yeryüzünde birilerinin turnaların göz koyduğu taşları çevirdiğini söyler:

“-Ana, onlara ne oldu?

-Oğul, kimse yerde daş çevirdi. Daşı dönderende⁵⁶³ durnalar yollarını itirir. Azırlar⁵⁶⁴.

-Kim çevirdi daşı?

-Ne bilim oğul o geder daş çevirenler var. İndi feleyin çarhını çevirirler. O da olsun durnanın nişan tutduğu⁵⁶⁵ daş ola.” (H. K. s.37).

Yazar, burada halk inançlarından hareketle, o dönem Akkoyunlu'da baş gösteren karışık olaylara, Şeyh Haydar'ın ölümüne ve ailesinin hapiste tutulmasına neden olan fitne fesatçı kişilere göndermede bulunmaktadır.

Özgürlüğe kavuştuktan sonra, az da olsa neşelenen, yüzü gülen Alemşah Begüm yıllardır Akkoyunlu'da süren hâkimiyet savaşları, bu savaşlarda akıtılan kardeşkanlarının önünü kesmek, saltanata sevinç ve neşe getirmek için Sultanali'ni evlendirmek ister. “Tenezzülün terakkiye” dönüştüğünü sanan anne “Goy bütün Erdebil torpağı silkinip⁵⁶⁶ yastan çıksın. Goy hamı toya⁵⁶⁷ yığılsın.” (H. K. s.108) fikriyle oğlunun yanına gitse de Sultanali'nin savaşa hazırlandığını görür ve kısa aradan sonra evladının öldürüldüğünü duyar. Bu anlamda Alemşah Begüm'ün Şeyh'ten sonra hayatının çile ve acıyla geçtiğini, eserde تنها kadın, kederli kardeş ve evlat acısı yaşayan bahtsız anne gibi birçok meziyetleri üzerine topladığını söylemek mümkündür.

Eser boyu Alemşah Begüm, sahip olduğu birçok meziyetleri ile öne çıksa da yazar, kahramanın şerefini hayatından üstün tutan, namusu yolunda ölüme gidecek kadar yürekli bir kadın olduğunu Ebih Sultan ile karşılaşmasında ele almaktadır. Henüz Uzun Hasan'nın sağlığında Ebih Sultan, Alemşah Begüm'ü görmüş ona âşık olmuştur. Fakat

⁵⁶³ Taşı ters düz etmek

⁵⁶⁴ Yolunu kayb etmek anlamında

⁵⁶⁵ İzlediği, göz koyduğu

⁵⁶⁶ Silkelenip kederini atsın anlamında

⁵⁶⁷ Düğün

hükümdarın, kızını Şeyh Haydar'a vermesi ile planları boşa çıkan Ebih Sultan, Şeyh'in ölümünden sonra da Alemşah'ın peşini bırakmamış, ona elçiler göndererek, izdivaç karşılığında özgürlük vaat etmiştir. Bu isteğini de hayata geçiremeyen Ebih Sultan, Sultanli'nin öldürülmesi ile yeniden Alemşah'ın önünü keser, onu tehdit ederek İsmail'in yerini sorar. “-Eşit ve yâdında sakla,⁵⁶⁸ men namusumu, geyretimi⁵⁶⁹ oğuldan da yüksek tutmuşam, erden de. Senin geyretin olsaydı İsmayıl'ın yerine de deyerdim, gözlerinin gabağında onu öz ellerimle boğardım, teki ismetime dokunmayaydılar.” (H. K. 121). Eşini oğlunu kaybederek yapayalnız kalan Alemşah şehvet esiri olan Ebih Sultan'ın onu rahat bırakmayacağını anlar ve parmağında gezdirdiği, ninesinden kalma yüzüğün zehrini içerek hayatına son verir.

Tarih kitaplarında Sultanali'nin ölümünden sonra Alemşah Begüm'ün kaderinin nasıl olduğu hakkında bilgi yer almamaktadır. Yalnızca Turfan Gündüz'ün araştırmalarında kahramanın karşılaştığı olaylar kısaca açıklanmaktadır: “İsmail'in yerini söylemesi için Alemşah Begüm'e bile işkence yapıldı.” (Gündüz, 2020: 39) Kerimzade, ise tezkirelerden aldığı malumat ve kurguya dayanarak Alemşah Begüm'ün onurlu ve bir o kadar da keder dolu yaşamını ele almış, kahramanın fonunda Türk kadınının yüksek ahlakını, güçlü karakterini ve ailesi için her türlü zorluğa göğüs geren fedakâr yapısını işlemiştir.

3.5.6.2.2. Uzun Hasan

Romanda ilk hükümdar karakter Uzun Hasan'dır. Bilindiği gibi Uzun Hasan savaşta Teymuriler soyundan olan Ebû Said'i yenerek ülkesinin sınırlarını genişletmiş, güçlü bir devlet olarak dünya imparatorlukları sırasında yerini almıştır. Bu zafer Uzun Hasan'ın rakibinin gücünü göz önünde bulundurarak kararlar vermesine, doğru zamanda kritik hamleler yapmasına bağlı idi. Sahip olduğu siyasal zekâsı sebebiyle Uzun Hasan Emir Timur'a benzetilmektedir. “Uzun Hesen Avrupa menbelerinde⁵⁷⁰ de Emir Teymur'a benzedilir, bezen ise ikinci Teymur adlandırılır.” (Necâfli, 2012: 321). Aynı zamanda Uzun Hasan devlet işlerinde başarılı olan annesi Sara Hatun'un tavsiye ve

⁵⁶⁸ Aklında tut

⁵⁶⁹ Şeref

⁵⁷⁰ Kaynak

yardımlarından yararlanmıştır ki, bu da düşman tarafı yenilgiye uğratmada kolaylıklar sağlamıştır.

Otoritesi ve adaleti ile Akkoyunlu’nu küçük bir beylikten büyük bir devlete dönüştüren Uzun Hasan eserde daha çok Ebû Said ile arasındaki ilişkiler bazında ele alınmıştır. Bununla birlikte hükümdarın at seçme töreni, yemek töreni de özenle anlatılmış, dış görünüşü detaylı bir şekilde betimlenmiştir. “-Dünyanın bütün ilhıları⁵⁷¹ sene gurban olsun⁵⁷². ... Harda bir adlı-sanlı at varsa onun balalarını tapmışış,⁵⁷³ almışışg.

Uzun Hesen ne geder uca boy, ağır olsa, bir o geder de yüngül,⁵⁷⁴ celd⁵⁷⁵ idi. Ayağının üzengiye geçirib, yehere⁵⁷⁶ kalkmağı hoşlamazdı.⁵⁷⁷ Bir defe ayağını yere vurmakla kalkırdı. Ona göre de yehere ağırlıg birden-bire düşür, atların çokusu dözmür, beli gırılırdı.” (H. K. s.15).

3.5.6.2.3. Sara Hatun

Sara Hatun da oğlu Uzun Hasan gibi romanın ilk bölümlerinde yer almakta, otoriter yapısı ve güçlü duruşu ile dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Sara Hatun’un romandaki konumu iki öge üzerinden anlatılmaktadır. Birincisi onun hükümdar oğlu Uzun Hasan’a ister devlet ve yönetim isterse de diğer konularda büyük destek sağlaması, önemli tavsiyelerde bulunmasıdır. İkincisi ise Sara Hatun’un bir kadın olarak namus konusuna değer vermesidir.

“Hudaferin Köprüsü” eserinde yazar, Uzun Hasan’ın toplantılarını tasvir ederken Sara Hatun’un bu toplantılardaki yeri dikkat çekmektedir. “Elçileri yola salandan⁵⁷⁸ sonra Uzun Hesen e’yani-eşrefi⁵⁷⁹ yığdı. Anası sağ terefinde, Şeyh Heyder sol terefinde oturmuşdu.” (H. K. s.21). Türk kültüründe sağ tarafın önemi ve Türk uluslarında en muteber ve saygın kişilerin hükümdarın sağ tarafında yer almasından hareketle Uzun Hasan’ın devlet yönetiminde en çok inandığı ve tavsiyeler aldığı kişinin annesi Sara

⁵⁷¹ Yılkı

⁵⁷² Feda olsun

⁵⁷³ Bulmak

⁵⁷⁴ Kıvrak

⁵⁷⁵ Çevik

⁵⁷⁶ Eyer

⁵⁷⁷ Sevmezdi

⁵⁷⁸ Yolcu edenden

⁵⁷⁹ Sarayın en tanınan adamlarını

Hatun olduğu görülmektedir. Bu da tabii ki Sara Hatun'un derin tecrübesi ve ileri görüşlü biri olması ile ilgilidir. Romanda özellikle Uzun Hasan'ın Ebû Said ile karşılaşmasında Sara Hatun'un oğlunu düşman tarafın kışkırtmalarına aldırmadan sorunu akılla çözmeyi tavsiye etmesi, kararlarını verirken sabırlı ve sağduyulu olmaya çağırması üzerine Uzun Hasan bu savaşı da galibiyetle başa vurmuştur.

Kibar ve hanımefendi, fakat bir o kadar da sert, yetkili ve prensipli Sara Hatun için düşmana esir düşmekten ağır ve rezil bir şey olamaz. Bu yüzden de çok güçlü bir orduya sahip olan Ebû Said'le savaşta tedbirli davranmış, düşman eline geçmemek için kaşında zehir bulunan yüzükler yaptırmıştır. Bu yüzükleri gelinleri arasında dağıtan Sara Hatun “Görsek ki, düşmen güc gelir,⁵⁸⁰ onda bu gaşın içindeki süleymaniyye zeheri kömeğimize⁵⁸¹ çatar. Ölüm hakdı. Döyüşde er⁵⁸² ölürse, o gehramandı. Arvadı⁵⁸³ da onunla beraber ölürse, o da namus gehramanıdır.” (H. K. 7).

3.5.6.2.4. Şeyh Haydar

Şeyh Haydar İsmail'in babasıdır ve Safevi tarikatındaki askerlerin kırmızı börk giymesini emir etmiştir ki, bu da müritlerin “Kızılbaş” adlanması ile sonuçlanmıştır. Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Cüneyd, Şirvan'da öldürüldükten sonra Uzun Hasan yeğenini sarayında himaye etmiş, derin bir dini eğitim alan Haydar, babasından sonra Safevi şeyhliğini üstlenmiştir. “Alaçığa⁵⁸⁴ ruhaniler kimi uzun eba geyinib başına ağ çalma goymuş Şeyh Heyder girdi.

-Ceddim Museyi Kazım kömeyinde dursun, dayı, - dedi.

Heyder o zaman on dörd, on beş yaşında olardı, ya olmazdı. Bu ağsifet, zerif oğlan kâmil tehsil almışdı. ... şiyeliyi Sefevilerin batin elmini de öyrenmişdi.” (H. K. s.8).

Haydar, devlet işlerinde dayısı Uzun Hasan'ın en büyük destekçilerinden biri olmuş, toplantılarda onun sol tarafında otururken, Akkoyunlu'ya savaş açan devletlere elçi olarak gönderilmiştir. Özellikle Ebû Said ile görüşe Sara Hatun, torunu Şeyh Haydar ile birlikte gitmiş, Haydar, Timur'un Şeyh Safi türbesine ve hocalarına olan saygısından

⁵⁸⁰ Zafer kazanır

⁵⁸¹ Yardım

⁵⁸² Ekek eş

⁵⁸³ Kadın eş

⁵⁸⁴ Çadır.

Ebû Said'e bahsetmiştir. Aynı zamanda Haydar bir tarikat mürşidi olarak etrafına toplanan müritlerin Akkoyunlu ordusuna asker olarak katılımını sağlamıştır ki, bu da Uzun Hasan'ın zafer elde etmesinde önemli bir etken olmuştur. Tarihten de bilindiği gibi Uzun Hasan kardeşi Hatice Begüm'ü Şeyh Cüneyd'le evlendirmiş, kızı Alemşah Begüm'ü de Şeyh Haydar'a vermiştir. Uzun Hasan'ın Safevi şeyhleri ile akrabalık bağları kurmasının sebeplerinden biri de şeyhlerin padişaha sağladıkları destekten kaynaklanmaktadır.

Anlatıda Şeyh Haydar aynı zamanda Alemşah Begüm'ü kalbi ve ruhu ile seven bir kahraman olarak betimlenmiştir. İlk başta yazar, Şeyh Haydar'ın dayısının sarayında yaşamasını onun Alemşaha'a olan sevgisi ile açıklamaktadır. Evlilikten sonra ise Şeyh Haydar ile Alemşah Begüm'ün birbirlerine duyduğu sevgi ve ilgi:

“- Menim geldiyimi neden bildin?

-Her defe sen yakınlaşanda Ülker kişneyir. ... Bes sen benim yerimi hardan bildin?

-Etrinden⁵⁸⁵.

-İnanmıram. Heyetde bu geder qızılgül var. ...

Heyder barmağının onun dodaglarının üstüne göydü.

-Menim en büyük, en etirli gülüm sensen. Etrinle seni cennet bağında taparam.

Alemşah gollarını onun boynuna dolayıp yanaglarını onun yumuşak saggallı sifetine söykedi.” (H. K. s.24) satırlar aracılığıyla aktarılmıştır.

Fakat Haydar ne kadar dayısı Uzun Hasan'a destek sağlasa da, Alemşah Begüm'ü canından çok sevse de yazar, eserde onu daha çok tarikat mürşidi, inanç ve fikir lideri olarak konumlandırmıştır. Haydar, Darül-İrşad'a toplanan sadakalarla çok sayıda silah alarak müritlerini silahlandırmış, Şiiliği yaymak ve bir gün Safevi sultanlığını kurmak için onlara talimatlar vermiştir. İdeolojisinden dönmeyen Şeyh Haydar, Uzun Hasan'dan sonra Akkoyunlu lideri olan Sultan Yakup'un ona karşı duyduğu kin ve düşmanlığın farkında olduğu halde babasının intikamını almak, Dağıstan ve Şirvan bölgelerinde Şiiliği yaygınlaştırmak için gazalar teşkil etmiştir. Sultan Yakup'un

⁵⁸⁵ Itır.

Şirvanşah Ferruh Yesar'a sağladığı askeri destek sayesinde Kızılbaşlar yenilgiye uğramış, Şeyh ise öldürülmüştür.

Yazar, Şeyh Haydar'ın Ferruh Yesar ve Akkoyunlu askerleri ile savaşını tasvir ederken müritlerin şeyhe olan bağlılığının, inanç ve din yolunda kurban gitmeye hazır gaziler olduğunun altını çizmektedir. “Müridler düşmeni karşıda görende: “Qurban olduğum, sadağa olduğum⁵⁸⁶ pirim⁵⁸⁷, mürşidim” deye onların üstüne atıldılar. Gılınclar, kalkanlar çeyneyib tökür,⁵⁸⁸ gollar, başlar üzülüb düşür, küçük bir yastana⁵⁸⁹ döyüş üçün darısgallig eyleyir, çoklu döyüşçü atla beraber yarğanlara⁵⁹⁰ uçurdu.” (H. K. s.32).

Görüldüğü üzere Şeyh Haydar romanda 3 koldan tasvir edilmiştir. Bunlar dayısı Uzun Hasan'a sağladığı destekten, Alemşah Begüm'ü sonsuz bir aşkla seven eş olmasından ve düşünceleri yolunda ölüme giden tarikat başçısı olmasından ibarettir. Yazar, özellikle tarikat mürşitliği üzerinde durmuş, hiçbir gücün Haydar'ı bu yoldan çekindiremeyeceğini vurgulamıştır.

3.5.6.2.5. Sultanali

Şeyh Haydar'dan sonra tarikatın başına geçen kişi Sultanali'dir. İsmail'in ağabeyi olan Sultanali'nin yaşamı eserde iki dönem olarak ele alınmıştır. Birinci dönem kalede hapiste olduğu zamandır. Burada Sultanali'nin gece gündüz demeden dini kitaplar okuduğu, Safevi tarikatını derinden öğrendiği görülmektedir. Boyu posu ile babasına çeken Sultanali açık ve iddialı konuşmaları ile de dikkat çekmektedir. Özellikle hâkimiyetini desteklemek için onları özgür bırakmak isteyen dayısı Mesih Mirza ile konuşmalarında Sultanali'nin de babası Haydar gibi cesaretli ve isyankâr bir yapıya sahip olduğu anlatılmaktadır. “-Dayı dediklerinin hamısını eşitmişem. Eger bizi zindandan gurtarmakla Şeyh Sefi neslini öz elinde silaha çevirmek⁵⁹¹ isteyirsinizse men

⁵⁸⁶ Yolunda canım feda olsun anlamında.

⁵⁸⁷ Büyüğüm.

⁵⁸⁸ Savaş zamanı silahların sesi.

⁵⁸⁹ Yüksekte bulunan küçük ova.

⁵⁹⁰ Yarık dağ geçidi.

⁵⁹¹ Alet etmek

buna geti ziddem.⁵⁹²... Şeyh Heyder'in övlemlerinin geyretleri varsa övleri-özlerine encam çekecekler.⁵⁹³ Yoktursa, onda heç.” (H. K. s.41).

Mesih Mirza Sultanali'den yararlanmak için ona sadrazamlık teklif etse de, Sultanali vezirlerin hilekâr olduğunu ve sultanın fikirlerine “beli, beçeşm⁵⁹⁴” diyerek onaylayan cesarettin yoksun, korkak kişiler olduğunu söyleyerek bu teklifi reddeder. Sultanali'nin zekâsı ve cüretkâr konuşmaları karşısında şaşkınlık geçiren Mesih Mirza iç konuşmaları ile Safevi şeyhlerinin karakterini açıklamaktadır. “... bu nesil nedir beyem.⁵⁹⁵ Birinin başını vurursan, yerine ondan da hündüre bir pöhre⁵⁹⁶ kalkır ki, men burdayam. Belke de bunlara ele bir ruh vermişen ki, ölenin ne'şinden uçup getmir, bu dünyadaki evlatlarının birinin betnine gayıdır.” (H. K. s.41).

Tarihi kaynaklar ne kadar yenilgiye uğrasalar bile Safevi şeyhlerinin yolundan dönmediğini, ölümün bile onları yıldırmadığını, ilk fırsatta isyanlar çıkararak amaçlarına ulaştığını göstermektedir. Yazar bu anlamda Safevi şeyhlerini Hurufilerle karşılaştırmakta ve isyankâr bir ruha sahip olduklarını Sultanali'nin dilinden “... alovla aşinalık onun betninde idi” (H. K. s.42) aktarmaktadır. Sultanali kendisi de dâhil olmakla Safevi şeyhlerinin fikir-düşünce hükümdarı olduğunu söyleyerek Mesih Mirza ile hiçbir anlaşmaya gitmez.

Romanının devamında ise Sultanali'nin yaşamının özgürlük yılları ele alınmaktadır. İstahr Kalesinden çıktıktan sonra ailesi ile birlikte önce Tebriz'e, daha sonra ise Erdebil'e gelen Sultanali halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmaktadır. Şeyh Haydar'ın en yakın dostu olan ve ailesinin özgürlüğe kavuşmasında büyük emeği geçen Hüseyin Bey Lele, Sultanali'ye Safevi tarikatı ile ilgili bazı gerçekleri açıklarken Sultanali'nin fevri davranışlarda bulunduğunu görülmektedir. Önce Hanefi mezhebinden olan Safevilerin Şeyh Cüneyd'in Hazret Ali (r.a.) soyundan geldiklerini ileri sürerek Şii mezhebine geçtiği gibi bilgileri aktaran Hüseyin Bey Lele her zaman Sultanali'ni sabır ve aklın hükmüyle karar vermeğe ve davranmağa davet etmektedir.

⁵⁹² Karşıyım

⁵⁹³ Çözmek anlamında

⁵⁹⁴ Başım gözüm üstüne

⁵⁹⁵ Meğer

⁵⁹⁶ Fidan

Eher-Mişkin Savaşında Baysungur'u yenilgiye uğratan Sultanali, Erdebil'de de isyana kalkışan beyleri itaate zorlar. Bununla da namı bütün Azerbaycan'a yayıldı ve etrafına çok sayıda mürit toplanır. Eserin gidişinde elde ettiği başarıların etkisiyle kibirlenen Sultanali'nin en yakın yardımcısı olan Hüseyin Bey Lele'ni dinlemez olduğu onun tavsiyelerini gereksiz bulduğu görülmektedir.

“-Lele, Tebriz'e gedirik.

-Neden öteri?

-Goy Tebriz ehli⁵⁹⁷ bizim gücümüzü görsün.

-Men razı deyilem. Onsuz da Tebriz ehli her şeyi eşidecek. ...

Gelebeye sevinmek gözel keyfiyettir.⁵⁹⁸ Amma bunun üçün her ehtiyatı yâddan çıkarıp⁵⁹⁹ pakıllığından⁶⁰⁰ üreyi partlayan Rüstəm Mirze'nin yanına getmek uşaqlıdır.⁶⁰¹

-Niye razı deyilsen? - Bu sesde Lele heddinden artık gurur ve özüne müştebehlik⁶⁰² gördü.” (H. K.112).

Tebriz'e gelen Sultanali tuzağa çekildiğini anlar, hata yaptığını itiraf eden kahraman, Hüseyin Bey Lele ve etrafındaki 700 müritle Tebriz'i terk etse de Ebih Sultan ve Hüseyin Bey Alihani 5000 askerle onları takip eder ve Şemase köyü yakınlığında savaş başlar. Karşı tarafın her açıdan güçlü olmasını göz önünde bulunduran Dede Bey, kahramana savaşı terk etmesini söyler. Fakat Sultanali, erdemli bir komutan gibi davranarak askerlerini terk etmez “ -Lele bey getmelidir. ... Amma men heç yere getmeyecem. Bu yeddi yüz atlı benim getdiyimi görse golları boşalacag,⁶⁰³ deyecekler hökmüdarımız bizi düşmen garşısında goyub gaçdı.” (H. K. s.116) ve 700 müridi ile birlikte şehit düşer.

Görüldüğü üzere eserde Sultanali'nin yaşamı iki evrede ele alınmış, kahraman derin dini bilgisi, açık ve iddialı konuşmaları ile dikkat çeker. Bu da tarihi kişiliğe sahip kahramanın Safevi ideolojisine bağlılığı ile alakalıdır. Sultanali de babası gibi savaş meydanında şehit olmuştur.

⁵⁹⁷ Halk

⁵⁹⁸ Özellik

⁵⁹⁹ Göz aradı etmek

⁶⁰⁰ Çekememezlik

⁶⁰¹ Düşünülmemiş bir karar anlamında

⁶⁰² Bencillik

⁶⁰³ Umutsuzluğa düşmek anlamında

3.5.6.2.6. Gaçag Murad

Bütün dinlerde ve dünya halklarının yaşamında tuz ve ekmek kutsal kabul edilmiştir. İslam'da ekmeğin kutsallığı hakkında çok sayıda hadisler bulunurken, tuza olan saygı da “İslam âleminde duzun deyişmezliyini esas tutarak⁶⁰⁴ sazişleri⁶⁰⁵ duzla tesdig⁶⁰⁶ edirdiler” (Hüseynov, 2010: 5) şeklinde belirtilmektedir. Azerbaycan kültüründe ve Azerbaycanlıların yaşamında da tuz ve ekmek nimet olarak kabul edilmiş, Allah'ın insanlara nasip ettiği kutsal öğeler bereket, arkadaşlık, dürüstlük simgesine dönüşmüştür. Halk edebiyatında tuz ve ekmekle ilgili çok sayıda dua, beddua ve yeminler bulunmakta olup: “Çöreye and olsun, Çörek hakkı, And olsun seninle kesdiyim duz-çöreye” (Abdulla, 2004: 85), Azerbaycan'a gelen misafirler tuz ekmekle karşılanmıştır. Yazılı edebiyatta ise birçok şair ve yazarlar ekmek ve tuzun önemine dair eserler yazmışlardır.

“Oku öyüdümü⁶⁰⁷ sen setir-setir,⁶⁰⁸

Dilinden meclise sepilsin etir.

Gazancını itir malını itir,

Ancag duz-çöreyi itirme oğlum.” (Rüstəm, 2005: 43).

Tuz ve ekmeğin toplum içinde bu kadar değer görmesini yazar, “Hudaferin Köprüsü” eserinde norm karakter olan Gaçag Murad aracılığıyla ele almıştır.

Gaçag Murad eserin en iyi norm karakterleri sırasında yerini almakta, zengin memurları ve kervanları soyarak ihtiyacı olan yoksullara yardımda bulunmaktadır. Anlatıda kahramanın zengin bir tacirin evine soygun yapmak için geldiği, fakat Murad ve arkadaşlarının tacirin sofrasına misafir oldukları için soygun yapmadan geri döndüğü belirtilmektedir.

“- O mücrüye⁶⁰⁹ göre gelmişdinse, niye aparmadın?⁶¹⁰

-Men senin çöreyini yemişem, çöreye ise bizde hıyanet olmaz. ...

⁶⁰⁴ Dayanarak

⁶⁰⁵ Anlaşma

⁶⁰⁶ Bağlamak, onaylamak

⁶⁰⁷ Nasihat

⁶⁰⁸ Mısra-mısra

⁶⁰⁹ Altın kabı

⁶¹⁰ Götürmedin

Gaçag Murad hele kesdiyi duz-çöreye hayanet elemeyib. Bir tike çörek menden ötrü⁶¹¹ o mücrüden gat-gat giymetlidir. ” (H. K. s.69).

Alıntıdan da görüldüğü üzere Murad nimete büyük değer veren halk kahramanıdır. Gözü gönlü tok kahraman için bu hayatta en önemli şey insani değerler ve sevgidir. Otoriter yapısı ve adaletli olması ile seçilen Gaçag Murad zaman geçtikçe arkadaşlarındaki mal mülk hevesini fark etmiş ve onlardan uzaklaşarak Erdebil’e doğru yola düşmüştür. Yol esnasında Ebih Sultan’la tanışan Gaçag ona saklanması için yardım etmiş, tuz ve ekmeğe yemin ederek arkadaş olmuşlardır.

Rüstem Mirze tahta çıktıktan sonra Ebih Sultan, Gaçag Murad’ı sarayın “sahip haberi” yapmıştır. Murad okuma yazması olmadığı için itiraz etse de saraya gelen haberlerden ilk önce kendisi haberdar olmak için Ebih Sultan onu bu göreve bilerek tayin etmiştir. Aynı motif Karlı Aşırım romanında da geçmektedir. Şöyle ki, Sovyet yönetimi okuma yazma becerisi olmayan Kürt İbrahim’i “sekretnıy poçtalyon” yani gizli haberleri ulaştıran postacı tayin etmiştir. Her iki durumda yazar anlatıcının devreye girdiği ve yönetimin/yöneticinin kurnazlığına değindiği görülmektedir.

Hüseyin Bey Lele, Ebih Sultan gibi tehlikeli, hain karakterli biri ile Gaçag Murad’ın dostluğuna çok şaşırmış, yalnız kalınca Ebih Sultan’ın asıl yüzünü Murad’a anlatmıştır. Hüseyin Bey Lele bir “sahip haber” olarak Gaçag Murad’dan saraya gelen haberleri ona ulaştırmasını rica etse de Murad itiraz eder. “Ancag Ebih Sultan’ın fikrini öğrenmek, onu haber vermek benim kişiliyime⁶¹² geyretime yaraşan iş deyil. Eger men onun fikrini bilsem, onun divanını özüm eylerem, daha niye haber gönderirem ki? Demeyinden bele çıkır ki Ebih Sultan tülküdü. Tülkünün fikrini bilse-bilse çaggal biler. Ancag anam meni şir⁶¹³ doğub.” (H. K. s.99). Bu da onun yiğitlik için doğulduğunu, bir kılıç bahadırı olduğunu bir daha kanıtlamaktadır.

Sultanali’nin tehlikede olduğunu anlayınca ona Tebriz’den uzaklaşmasını söyleyen Gaçag Murad, Şemase Savaşında Ebih Sultan’a karşı savaşmış, İsmail huruca başlayınca ona katılmıştır. Bir norm karakter olarak İsmail için büyük bir tehlike arz eden Ebih Sultan’ı da Gaçag Murad etkisiz hale getirmiş, yakalayarak İsmail’e teslim

⁶¹¹ İçin

⁶¹² Erkeğe yakışan iş değil anlamında

⁶¹³ Aslan

etmiştir. Ebih Sultan ile Murad arasında geçen konuşma bir daha kahramanın yüksek insani özelliklerle harmanlanan güçlü bir karaktere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. “Allah meni gönderib senin kimi adamları da men cezalandıram. Bilirsen bunun ne geder savabı var?!”

- -Min savabdan bir torba gızıl⁶¹⁴ irelidi.
- -Senden öteri he, menden öteri yok.
- -Murad bey...

Murad onun sözünü kesdi.

- -Men bey deyilem, gaçag Murad’am. Mene senin verdiyin beylik de lazım deyil. Eger meni tahta çıkarıp başıma taç goysaydın, seni tanıyandan sonra o tacı ayaklarımın altına salıb ezik-ezik eleyerdim.” (H. K. s.183).

Kahramanın dış görünüşü onun karakter yapısını tamamlamaktadır. Boylu poslu Murad’ın bıyıkları koçboynuzuna benzemektedir ve Murad, Şirvan Savaşı zamanı Dede Bey tarafından yanlışlıkla öldürülmüştür. Fakat Çaldıran Döyüşü eserinde kahramanın yaralandığı ve bu şekilde defnedildiği mezardan kurtularak yeniden Şah İsmail’in ordusuna katıldığı yazmaktadır.

3.5.6.2.7. Cibo Sefer

Romandaki bir diğer norm karakter ise Cibo Sefer’dir. Cibo Sefer eserde dine olan bağlılığı ile dikkat çekmektedir. Aslen Şamahılı olan kahraman deprem sonrası ailesini kaybeder, yoksun haliyle bile Umre’ye ziyarette gitmek ister. Dünya malından sadece bir eşeği vardır ve namaz sırasında kurt eşeği parçalar. Cibo Sefer bunu görse de namazını bozmaz, bir kenardan Cibo Sefer’i izleyen Dede Bey ona maddi ihtiyaçlarını karşılamasında yardım eder. Cibo Sefer Erdebil’de çırak dükkânı açarak geçimini sağlar, bir taraftan da Safevilerin müridi olur. Bir norm karakter olarak Cibo Sefer, Ebih Sultan’ın Darül-İrşad’a gelmesini sağlar ki, bu olay İsmail ve ailesinin kaleden kurtulmasında büyük önem arz etmektedir. Cibo Sefer hem de Ebih Sultan’ın hilekâr planlarını Lele’ye söyleyerek Safevilere yardımda bulunmuş olur.

⁶¹⁴ Altın

Eserde Cibo Sefer Gaçag Murad kimi Şirvan savaşında Şirvanşahlı bir asker tarafından öldürülmüştür. Romanda yer alan her iki kahraman Safevi tarikatına canı gönülden bağlanan müritleri temsil etmektedir. Tarih kitaplarında bu müritlerin şeyhlerine bağlılığı hakkında bilgiler yer almaktadır ve Kerimzade de bu bilgilerden yola çıkarak hem Cibo Sefer hem de Gaçag Murad karakterini kurgulamıştır. “Sade adamların Cibo Sefer, Gaçag Murad kimi nümayendelerin⁶¹⁵ suretlerini cızmagla müellif Gızılbaşlara, Şeyh Sefi terigetine siravi insanların, halkın hüsn-reğbetini⁶¹⁶ göstermek isteyir. ” (Qəhramanlı, 2009: 160).

3.5.6.2.8. Dede Bey

Romanda yer alan bir diğer norm karakter ise Dede Bey’dir. Dede Bey tarihi kişiliğe sahip bir kahramandır ve romanda da bu tarihsellik “Bu hemin Dede Bey idi ki, Uzun Hesen’in dar gününde⁶¹⁷ Şeyh Heyder’le kömeye gelmiş, igidliyiye göre Uzun Hesen ferman yazıb bu yaylağı, Araz gırağında Tek Saggız Gışlağı’nı ona vermişdi.” (H. K. s.56) şeklinde gösterilmiştir. Dede Bey aynı zamanda Şeyh Haydar’ın da yakın arkadaşlarından biri olmuş, Şeyh Haydar’ın seferlerine katılmıştır. Haydar öldükten sonra ise göçebe yaşamına geri dönmüş tarımcılık ve hayvancılıkla uğraşmıştır.

Dede Bey ilk başta fiziksel gücü ve kuvveti, iri yapısı ile dikkat çekmektedir. Çok sevdiği atı Alapaça evine misafir gelen birisi tarafından çalınmış, Dede Bey derinden sarsılmıştır. Atın çalınması olayı eserde detaylı tasvir olunmuş ve bununla da kahramanın atına olan bağlılığı gösterilmiştir. Üzüntülü günlerinin birinde obasına gelen kişiler onun atını da geri getirmişler. Dede Bey tanımadığı kişilerin yaptığı bu adaletli davranışı “Menim atmı gaytarıb getirmişiniz buna sevinmirem, atı aparanın⁶¹⁸ düşmen olmadığı da meni o geder sevindirmir. Menim üreyimi dağ boyda eleyen ağsaggalın müdrikliyidir.” (H. K. s.59). Fakat misafirleri Dede Bey’in sofrasına oturmadan obanı terk ederler. Sebep ise Dede Bey’in Şii, misafirlerin ise Sünni mezhebinden olmalarıdır. Bununla da yazar İsmail’in hurucu esnasına ve şah olduğu

⁶¹⁵ Temsilci

⁶¹⁶ Bağlılığını

⁶¹⁷ Zor günler

⁶¹⁸ Çalamak anlamında

dönemlerde başlattığı Şifileştirme politikasına zemin hazırlamış, mezhep ayrılığının yarattığı huzursuzluklara dikkat çekmiştir.

Dede Bey aynı zamanda Hüseyin Bey Lele’ni yol kesen haydutlardan kurtarmıştır. Dede Bey ile haydutlar arasında bir konuşma geçer:

“- Sizi yol kesmeye vadar⁶¹⁹ eleyen nedi?

-Aclık. Padşahın vergi yığanları goyur ki, gazandığımızı yeyek?” (H. K. s.61) ve haydutlar vergi memurlarının onlardan 35 tür vergi aldığını söyler. Burada da yazar, Dede Bey aracılığıyla halkın yoksul yaşamını gözler önüne sermiş ve haksızlıkların yaşandığı bir dönemde İsmail’in İmam Mehdi olarak zuhuruna zemin hazırlamıştır.

3.5.6.2.9. Sekine

Sekine Şeyh’in evinde yaşayan kadın hizmetçidir. Şeyh’in ailesi kalede hapisteyken de Sekine onların yanında bulunmaktadır ve ailenin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Alemşah Begüm, Sekine’nin hangi memleketten olduğunu sorunca “-Borçalı çökeyi adlı bir güzel memleket vardı. Gence’den o yana, Tiflis’den bu yana. Orada böyümüşem.” (H. K. s.33) der. Sekine’nin bir norm karakter olarak İsmail’in edebiyata, şairliğe yönelmesinde büyük bir rolü vardır.

Bilindiği gibi İsmail hece vezninde ve akıcı dilde şiirler yazmış, bu şiirler halkı derinden etkilemiştir. İsmail’in edebiyata olan merakını Meherrem Gasımlı, Mirze Abbaslı’nın araştırmalarına dayanarak şöyle açıklamaktadır: “Az⁶²⁰ yaşlarından ana südü tek ozan türküleri varsağıları ile ruhen gıdalanın, ⁶²¹ana laylalarını, mötedil lele nevazişlerini çukur-sazlar ahengi ile garışmış dinleyen, sonralar da az yaşlarında çukur saz çalmağa alıştırılan... Hatayi senet âlemine elinde saz, dilinde söz gelir.” (Qasımlı, 2002: 24).

Görüldüğü gibi İsmail küçük yaşlarından edebiyata ve bağlama çalmaya heveslendirilmiştir. Bu da bilinen bir gerçekliktir ki, halk edebiyatı ve Türkçe orta asırlarda taşra insanının sanatı ve dili olmuş, hatta edebiyat tarihi kitaplarında Şah İsmail’in edebiyata en büyük katkısı “...çoban-çoluk edebiyatı megamında olmuş”

⁶¹⁹ Zorunda bırakan

⁶²⁰ Küçük anlamında

⁶²¹ Beslenen

(Rüstamova, 2009: 363) halk edebiyatını saray edebiyatı seviyesine yükseltmek olarak gösterilmiştir. Dedesi Şeyh Cüneyd, babası Şeyh Haydar Şii-sofi harekâtına liderlik yapmış, İsmail bir yaşında iken babası öldürülmüştür. Annesi Alemşah Begüm de padişah soyundandır. Bütün bu detaylar İsmail'in bir hizmetçi/taşra insanı tarafından halk edebiyatına meraklandırıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Romanda ise bu görevi hizmetçi Sekine üstlenmektedir.

Alemşah Begüm ve çocuklara yemek hazırlayan, sofraya açan Sekine hücrelerden birine geçerek küçük bağlamasını çalar, ilk kez bağlama sesi duyan İsmail bu sesin onun derinden etkilemesine, duygularını coşturmasına hayran kalır. “İsmail ellerini silib kalktı. Bu ses onu efsunlamıştı. ... İsmail bu musiginin seyrinden divara söykenip⁶²² heyranlıkla bu esir, keniz kadına bakırdı.” (H. K. s.37, 38). Sekine'nin çaldığı Dübeyti, Misri, Ruhani gibi türküler İsmail'i eline kılıç alarak babasının yarım bıraktığı şeyhliği devam ettirmeğe cesaretlendirmiştir. Sekine İsmail'e masallar, destanlar anlatmış, onun hayal dünyasını renklendirmiş, İsmail'i bağlama çalmaya alıstırmıştır. “Sekine halanın cüre sazı⁶²³ İsmail'i ovsunlamıştı. Tez-tez özünü onun yanına verir çaldırır, gulag asır, özü çalmag öyrenirdi.” (H. K. s. 62). Her defasında bu türküler dinledikçe ruhu coşan İsmail bu türkülerin etkisinde hapiste oldukları kaleni yıkarak özgürlüğe kavuşmak ister. Türküler onun ruhuna sinmiş, onu savaşa/mücadeleye teşvik etmiştir. Genç yaşlarından kölelik hayatı yaşayan, bu sebeple de “Gelin olacagdım, keniz⁶²⁴ oldum.” (H. K. s.33) diyen Sekine birbirinden yankılı maniler söylemekte, talihsiz yaşamını bu maniler yardımıyla dillendirmektedir.

“Çay aktı, ada saldı.

Coştı sel seda⁶²⁵ saldı.

Allah bizi unuttu.

Ezrayıl yâda saldı. ” (H. K. s.92).

İsmail, Sekine'nin söylediği halk şiirleri, mani, destan ve efsaneler ile edebiyata, sanata ilgi duymuş, çocuk yaşlarında dinlediği bu anlatılar ve türküler eşliğinde kılıç/kalem bahadiri olmuştur. Araştırmacılardan Bekir Nebiye, Sekine karakterini şair ve sanat

⁶²² Yaslanmak

⁶²³ Küçük bağlama

⁶²⁴ Hizmetçi

⁶²⁵ Ses, yankı

adamlarının hayatında önem arz eden, onları sanata, edebiyata yönlendiren kişilerden bir olarak değerlendirmiştir: “F. Kerimzade’nin Sekine’si Şah İsmail için Puşkin’in Anna Rodionovna’sı menzilesinde marağlı bir obrazdır. ... Şah İsmail’in bir obraz kimi Azerbaycan diline, şeirine, halk ruhuna beledliyinde Sekine’den eşitdiyi el sözlerinin, bayatıların, havacatların,⁶²⁶ müdrik söhbetlerin büyük rolü şeksizdir.”⁶²⁷ (Nəbiyev, 87: 34). Romanda Sultanali’nin ölümünden sonra Ebih Sultan’ın Sekine’ye işkence ettiği, daha sonra ise aklını yitirerek caddelerde İsmail’in ismini çağırdığı görülmektedir. Fakat nehir romanının ikinci bölümü olan “Çaldıran Döyüşü” eserinde Sekine yeniden okurları ile buluşacaktır.

3.5.6.2.10. Zekeriyye Keçeçi

Zekeriyye Keçeçi Uzun Hasan’ın vezirlerinden biri olmuş, değerli tavsiyeleri ve dürüstlüğü ile tanınmıştır. Keçeçi vergi, idari ve ekonomi yasaları içeren “Hasan Padişah’ın Kanunnamesi”ni tertip etmiş, hizmetlerinden dolayı Uzun Hasan vezire “Ömdeti ed dövle” yani saltanatın temeli saltanatın direği ismini vermiş, kendinden sonra tahta çıkacak evlatlarına da Keçeçi’ni kendilerine vezir yapmalarını vasiyet etmiştir. Eserde Keçeçi’nin norm karakter olarak ilk faaliyeti Sultan Yakup’un Şeyh Haydar’a karşı ordu göndermesine karşı çıkması ile başlamaktadır. Fakat Sultan, veziri dinlemez ve hatta onu Haydar’ın müridi olmakla suçlar. Keçeçi, Sünni mezhebinden olduğunu ileri sürerek ona karşı olan ithamların doğru olmadığını söylemektedir. Akkoyunlu’nun çöküş sürecine girmesiyle sarayı terk eden Keçeçi yaşlı bir kişiye dert yanarak sultanların değerbilmezliğinden şikâyet etmektedir.

Kahraman, İsmail’in Şirvan’a geldiğini öğrenince onun yanına gider. İsmail bu yaşlı ve müdrik vezirin onun yanında çalışmasını ister ve ona “Azerbaycan’ın açarı” adını verir. Keçeçi’nin başkışı olan İsmail’e en büyük desteği ise ona doğru tavsiyelerde bulunmasıdır. İsmail Şirvan ve Bakü’nü fethetse de Gülistan Kalesini ve orada saklanan Şirvanlı askerleri yenmekte bir hayli zorlanmaktadır. Kalenin yüksek dağ zirvesinde bulunması ise ulaşımı imkânsız kılmaktadır. Keçeçi, İsmail’e Şirvan’da takılıp kalmanın anlamsız olduğunu ve asker toplayarak Şerur’a, Elvend Mirze’nin üzerine saldırıya

⁶²⁶ Türkü

⁶²⁷ Şüphesizdir

geçmenin tam zamanı geldiğini söylemektedir. İsmail Keçeçi'ni dinler ve Şerur savaşından zaferle ayrılır.

3.5.6.2.11. Hüseyin Bey Lele

Hüseyin Bey Lele, Şeyh Haydar'ın en yakın arkadaşlarından biridir ve Haydar'la Hüseyin Bey ömürlerinin sonuna kadar dürüst ve sadık dost olacaklarına yemin etmişlerdir. Şeyh, çocuklarının terbiye ve eğitimini Hüseyin Bey'e havale etmiştir. Orta asırlarda saygın kişilerin evlatlarına eğitim ve terbiye veren kişilere Lala/Lele denilirdi ve eserde de Şeyh Haydar'ın “-Hüseyin Bey, bu günden seni oğlanlarıma Lele seçirem. Onların telimini, terbiyesini sene tapşırıram” (H. K. s.23) dediği görülmektedir. Lele aynı zamanda Şeyh'in en güvendiği silah arkadaşlarından biridir ve Haydar, Safevilerin batin sırlarını da onunla bölüşmekte ve bu mücadelede şehit olursa bu sırları evlatlarına olduğu gibi anlatmasını rica etmektedir. Lele, Dede Bey'le birlikte Şeyh'in savaş seferlerine katılmış, Şeyh öldürüldükten sonra ise o da takip edilen müritler gibi saklanmak zorunda kalmıştır.

Alemşah Begüm ve çocukları kalede hapisteyken Hüseyin Bey güvendiği müritlerden Salman'ı da yanına almış, kale yakınlarında harabe bir değirmende pusu kurarak kaleye girip çıkan kişileri gözlemlemiştir. Hatta mektup taşıyan bir çaparı da yanlarına alarak kalenin temelini yıkmağa teşebbüs etmişlerdir. Hüseyin Bey hiçbir zaman Haydar'a ettiği yemini unutmamış, evlatlarının özgürlüğe kavuşması için çalışmıştır. Bu sebeple Dede Bey'in obasına gelen Lele onu da yanına alır ve yeni planlar yapar.

Ebih Sultan'ın tesadüf sonucu Dârül-İrşad'da gelmesi ve Kızılbaşlara sığınması işleri kolaylaştırmış, ilk başta Hüseyin Bey onu cezalandırmağı, kardeşten öte arkadaşı Haydar'ın intikamını almağı düşünse de çocukların özgürlüğü için onunla işbirliği içinde olmağı kabul etmiştir. Haydar'ın evlatlarını kaleden kurtaran Hüseyin Bey onları Tebriz'e götürünce Rüstem Mirze'nin karşılamaya gelmediğini görür, Şeyh'in evlatlarına yapılan saygısızlığı sindiremeyen, aynı zamanda onları her türlü tuzaktan korumaya çalışan kahraman etrafındaki müritlere şöyle bir buyrukta bulunur. “-Burada

tepenin üstünde çadır gurun. Galan müritler silahlarını gurşanı⁶²⁸ tepeni dövreye⁶²⁹ alsın. Şeyh Haydar'ın uşakları Rüstem Mirze'nin ayağına getmeyecek.” (H. K. s.95).

Özgürlüğe çıktıktan sonra Sultanali, Darül-İrşad'ın başına geçer, bu zamanda Hüseyin Bey Sultanali'ye bir şeyh olarak nasıl davranacağını anlatır. Fakat Sultanali kazandığı zaferler sebebiyle Lele'ni dinlemez hale gelir ki bu onun genç yaşta feci bir şekilde öldürülmesiyle sonuçlanır. Kahraman bu zaman da Safevi ocağının son umudu olan İsmail'i kurtarmak için yola koyulur. Onu Haydar'ın evinden gizlice kaçırmayı başaran Hüseyin Bey ilk başta Erdebil kadısı Ahmet Kakuli'nin evine getirir. Daha sonra ise Gilan bölgesine götürerek emniyette yaşamasını temin eder. İsmail'in bütün ailesi kılıçtan geçirilirken kahraman onun yanından ayrılmaz ve İsmail'i her türlü tehlikeden korumağı başarır. Bu anlamda İsmail yaşamını Hüseyin Bey Lele'ye borçludur.

İsmail huruca başlarken Lele onun en büyük destekçisi olur, herkese İsmail'in sonuncu imam olduğunu anlatır, onun seçilmiş kişi olduğu hakkında etkili konuşmalar yapar, İsmail'in atının ona Tanrı tarafından gönderildiğini söyler. “İsmail Lele'nin danışıklarına gulag asır, onun meharetime meetel⁶³⁰ ve heyran galırdı. Bu meharetle serkerde hünerine okşayırdı. Galaları, şehirleri almak isteyen serkerde öz emelini heyata geçirmek için her cür hiyleye, yalana da el atır. Ama istediğine çatır. Eger dese ki, atı Lahican'da Mirze Ali'nin ilhısından seçib, özüne de heyli telim keçmişik, onda kimin kalbinde ümid galar?” (H. K. s.161). Hüseyin Bey aynı zamanda İsmail'e karşı hazırlanan suikast planlarını da önleyen kişidir. İsmail'i Sultan Hüseyin Barani'nin tuzaklarından koruyan, bu sebeple de adına deyim yapılan (Lele göçmüş yurdu kalmış.) kahraman müritler arasından İsmail'e çok benzeyen birisini seçer ve bazen İsmail'in yerine onun çadırda oturmasını, askerler arasında dolaşmasını ister. İsmail'in emniyetini bu şekilde temin eden Hüseyin Bey Lele eserinde en önemli norm karakter olarak bilinmektedir.

Bununla birlikte Erdebil'de İsmail'i Akkoyunlu askerlerinden koruyan, bu sebeple de idam edilen kadı Ahmet Kakuli, Uba ve Hancan isimli kadınlar, İsmail'in Lahican'da

⁶²⁸ Silahını çekip durmak

⁶²⁹ Çevre

⁶³⁰ Şaşkınlık

emniyet içinde yaşamasını ve eğitim görmesini temin eden Vali Mirze Ali de norm karakterler sırasındadır.

Eserde Alemşah Begüm, Şeyh Haydar, Sultanali, Hüseyin Bey Lele, Zekeriyye Keçeçi, Sekine, Dede Bey, Gaçag Murad, Cibo Sefer gibi karakterler başkişiyle yakın ilişkisi olan birinci grup norm karakterler, Uzun Hasan ve Sara Hatun ise değerler bağlamında norm karakterler olduğu için ikinci grup norm karakterlerdir.

3.5.6.3. Kart Karakter

Anlatılarda karşıt gücün simgesine dönüşen kart karakterler “Hudaferin Köprüsü” eserinde de yer almaktadır ve romanda en aktif kart karakter Ebih Sultan’dır. Sonuna kadar başkişi ve etrafındaki insanlara düşmanlığı ile seçilen, amaçlarını gerçekleştirmek için sakınca gütmeden her yolu deneyen Ebih Sultan eserde “saf kötü olarak nitelendirilen” (Topal, 2019: 159) kart karakterdir.

3.5.6.3.1. Ebih Sultan

Ebih Sultan tarihi kişiliğe sahip bir kahramandır ve tarihi kaynaklarda Akkoyunlu sarayındaki güçlü konumu, sultanları tahta çıkarıp tahtan indirebilen nüfuzu ile dikkat çekmektedir. Romanda kahraman tarihi konumuna uygun bir şekilde kurgulanmıştır. İlk başta yazar Ebih Sultan’ın fiziksel görünüşünü tasvir etmekte ve kahramanın genç yaşlarından Uzun Hasan’ın ordusunda hizmet ettiğini göstermektedir. Alemşah Begüm’den hoşlanan ve onunla evlenerek Uzun Hasan’ın damadı olmak isteyen Ebih Sultan fırsatı elinden kaçırınca siyasi dehasını kullanarak Uzun Hasan, Sultan Yakup, Baysungur Mirze ve Rüstem Mirze’nin güvendiği saray aristokratları sırasına dâhil olur. Bu da kahramanın büyük hedeflere sahip bir karakter olduğunu ve belirlediği doğru stratejiler sayesinde hedeflerine ulaştığını göstermektedir.

Baysungur’a Moğol atı hediye eden, bu yüzden de sultanın gazabına uğrayan kahraman hediye ettiği kısrığı var gücüyle çaparak saraydan kaçır. Yalnız başına kalan Ebih Sultan düştüğü bu durumdan çıkmak ve Baysungur’dan intikam almak fikrindedir. En tehlikeli durumlarda bile “keçesini sudan çıkarmayı” başaran kahraman yolda karşılaştığı Gaçag Murad’tan yararlanır. “Onun beyni her an bir tedbir tökür, ele işler

gururdu ki, nizenin⁶³¹ ucu ona teref düşmesin. Hata⁶³² ondan yan keçsin. Kime deyir-deysin kimin günahı bele yoktursa, goy asılsın, başı kesilsin, fikirler onunla meşğul olsun. Ebih Sultan ise sudan guru çıksın.”⁶³³ (H. K. s.78). Konuşma esnasında Murad sarayın hürmetli emirini tanır. Bir zamanlar Murad’ı bile zehirleyerek öldürmeği planlayan Ebih Sultan bugün Murad’a sığınarak onu tehlikesiz bir yere götürmesini ister. İdam emri verilen ve her tarafta didik-didik aranan Ebih Sultan, Murad’la birlikte düşman kesildiği Safevi türbesine gelerek Rüstem Mirze’nin tahta çıkmasına karşılık şeyhin ailesini özgürlüğe kavuşturacağı sözünü verir. Bir saniye içinde farklı kişiliklere bürünen, düşman olduğuna sadık bir dost, vefalı dostuna acımasız cellat olan kahramanı Süleyman Bicanoğlu “azgın sele” benzetmektedir.

Baysungur’u memnun etmek için Rüstem Mirze’ni Elince Kalesinde hapse attıran Ebih Sultan onu oradan kurtararak Akkoyunlu tahtına oturtmayı başarır ve Haydar’ın evlatlarından yararlanarak Baysungur’un yenilmesini ve öldürülmesini temin eder. Bunu bir siyaset adlandıran “Siyasetin ne olduğunu bilmemiş deyilsen. Dünen ganını içdiyin adama bu gün gurban getmeye razı olursan.” (H. K. s.86). Ebih Sultan’ın itikat ettiği tek şey “amacına ulaşmak için her yol mubahtır” düşüncesidir. Kahraman kamufle kişiliğinin yanı sıra olayları doğru değerlendirebilmesi, siyasal zekâsı ile de ilgi uyandırmaktadır. Tahta çıktıktan sonra büyüklük taslamaktan başka bir iş yapmayan Rüstem Mirze hâkimiyete geçmesinde büyük emeği olan Safevi müritleri ve Haydar’ın ailesine özen göstermez. Fakat kahraman, halkın Safevi şeyhlerine olan sevgisini hatırlatarak, Rüstem Mirze’ni Haydar’ın ailesine karşı ilgili olmağa davet eder. Ebih Sultan bunun sonucunda halkın da tahta yeni geçen padişahı seveceğini, aynı zamanda Rüstem Mirze’nin bu yolla Sultanali’den daha çok yararlanabileceğini söyler. Bu da kahramanın zeki birisi olduğunu kanıtlamaktadır.

Bilindiği gibi Gaçag Murad dost olduğu kişilerle ahd-ü peyman bağlamaktadır. Murad’ı sarayın haberdarı yapan Ebih Sultan’ın yemin bağlamaya olan yaklaşımı da onun karakterine kılavuzluk etmektedir. “Duz-çörek bunun üçün Allah’dan da irelidi, peygamberden de, lap padişahdan da. Ganlı düşmeni ile bilmeden bir süfreye otursa intigam almağı unudar. Bir tike çöreye her şeyi gurban eyler.” (H. K. s.101).

⁶³¹ mizrak

⁶³² Bela

⁶³³ En zor drumlardan bile sağsalim kurtulma

Görüldüğü üzere Ebih Sultan için ekmek üzerine yapılan yemin bir hiç değerindedir ve bu sebeple de Lele onu ekmek kestiği insanların kellesini alan tilki adlandırmaktadır.

Eher Mişkin savaşı Ebih Sultan'ın kötü huylara sahip kişilik yapısını aydınlatmak açısından önem arz etmektedir. Bu savaşta Baysungur'un cenazesine karşı saygısızlık yapan ve bu yüzden Sultanali'nin itirazı ile karşılaşan kahramanın merhametten yoksun biri olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Ebih Sultan genç şeyhin itirazını kabullenmeyecek derecede yüksek ego sahibidir ve Sultanali'nin cesur ve kuvvetli yapısı, aklı ve adaleti ile er ya da geç Akkoyunlu tahtına oturacağını anlamaktadır. Yazar, kahramanın geçirdiği ruh hallerini okura betimlemeler vasıtasıyla iletmektedir: “Ebih Sultan bu sözlerden sonra garaldı, dişlerini bir-birine sıktı, canından üşütme keçdi. ... beli gırılan ilan kimi gıvrıldı.” (H. K. s.110, 111).

Bu savaş hem de kahramanın planlarını gerçekleştirmek, hedeflerine ulaşmak için ibadeti bile elinde alet edindiğini göstermesi açısından ehemmiyetlidir. Şöyle ki, Ebih Sultan tedbir almak, bundan sonraki pozisyonunu belirlemek amacı ile sakin bir yere çekilerek kendi ile baş başa kalmak ister fakat savaş meydanında uygun bir köşe bulmayınca namaza dayanır. “Yok, o namaz kılmırdı. Tedbir töküldü. Bele çetin helledici anlarda yâdına hemişe namaz düşürdü ve bu onun çok kömeyine çatırdı. Heç kim ona mane olmurdu. Özü-özü ile danışırdı, ölçürdü, biçirdi.” (H. K. s.111). Bu durum kahramanın öz yıkıma uğrayan tehlikeli bir kişilik yapısı ile harmanladığını, hırs ve korkunun etkisiyle insani yasalara saldırışa geçtiğini gösterir niteliktedir.

Bilindiği gibi Ebih Sultan genç yaşlarından Alemşah Begüm'den hoşlanmış, evlenmek hayali boşa çıksa da, Haydar'ın ölümünden sonra hem Alemşah Begüm'e kavuşmak hem de evlatlarından yararlanmak adına ona elçi düşmüştür. Planlarını gerçekleştiremeyen kahramanın eserde Alemşah Begüm'e karşı istençli olduğu görülmektedir. Fakat bu istenç sevdâ ve özleminden ziyade vahşi bir ihtiras içermekte ve Ebih Sultan'ın sadece karanlık bir sima olmadığını ve aslında bu karanlığın ahlaksız temeller üzerinde yükseldiğini yansıtmaktadır. “O. Alemşahbeyim'den gözlerini çeke bilmirdi. Gara rengin arasında ağ sifete... terevetli⁶³⁴ gız bedenine benzer endamına⁶³⁵

⁶³⁴ Hoş

⁶³⁵ Vücut

çok herislikle⁶³⁶ bahırdı. Ehtiras ve herislikle gızarmış gözlerini ondan ayırmırdı.” (H. K. s.110). Sultanali’nin ölümünden sonra Alemşah Begüm’e saldıran kahraman sadece Alemşah’a değil kendi cariyelerine karşı da aynı tutumu sergilemekte, onlara eziyet etmekten zevk almaktadır. Ebih Sultan’ın bir karakter olarak kötülüğün tüm köşelerini kişiliğinde barındırması onu canlıyken cehennemi yaşayan ve yaşatan kişi olarak konumlandırmaktadır.

Haydar’ın ailesini katleden ve Rüstem Mirze’nin kafasını Göde Ahmed’in ayakları altına atan Ebih Sultan, padişahın yüz bulamayınca Şirvanlı Ferruh Yesar’ın yanına gider. Baysungur, Yesar’ın torunudur ve onun ölümünden de Ebih Sultan sorumludur. Öngörülen odur ki Yesar, Ebih Sultan’ı cezalandıracaktır, fakat kahraman kurnazlığı ve verdiği vaatler sonucu Yesar’ın yakın adamı olmakta, Göde Ahmed’e suikast teşkil etmektedir. Ebih Sultan ismi tarihi kaynaklarda Ebih, Aybe ve Emir İbrahim olarak geçmektedir. Yazar, kahramanın ismiyle karakteri arasında benzerlik bulmakta ve bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Bu şahsın nahag yere üç adı yoktu. Aybe Sultan, Ebih Sultan ve Emir İbrahim. ... İnsanın fikrini gözlerinden yok, boynunun dalından okumağı bacarırdı. Hemişe otu ite, eti ata verib her ikisini özüne möhtac goyar, elinde möhkem saklayardı⁶³⁷.” (H. K. s.103). En tehlikeli vaziyetlerden bile siyasi zekâsı ile kurtulmayı başaran, hainlikte sinsilikte üstüne olmayan Ebih Sultan’ı araştırmacılar “hiyle mücessimesi” (Kazımov, 1983: 52) olarak tanımlanmaktadır.

Yazar, anlatında kâmil ve cahil insan, nur ve zulmet gibi kavramların Safevi tarikatındaki anlamlarına açıklamalar getirmiş ve kart karakter olan Ebih Sultan’a “siyahın bütün tonlarını yükleyerek” okura onun zulmetten yarandığını iletmıştır. Modern romanlara has olan kötünün/yıkıcının yenilgisi “Hudaferin Köprüsü” eserinde de görülmektedir. Ebih Sultan her ne kadar tehlikeli, kurnaz ve acımasız olsa da eserin sonunda İsmail’in fermanıyla idam edilmektedir.

3.5.6.3.2. Selçukşah Begüm

Selçukşah Begüm, Uzun Hasan’ın eşleri arasında en çok sevdiği, devlet işlerinde görüş ve tavsiyelerini dinlediği hanımıdır. Halil ve Yakup’un annesi olan Selçukşah

⁶³⁶ Aç gözlükle

⁶³⁷ Tutmak anlamında

Begüm'ün eserde sahneye çıkışı Sara Hatun aracılığıyla gerçekleşmektedir. Savaş öncesi gelinlerine kaşında zehir olan yüzük dağıtan Sara Hatun, Selçukşah'ın çadırına geldiğinde kahraman gördüğü rüyayı kayınvalidesine anlatır. Rüyasında Halil'i Ay, Yakup'u ise Güneş şeklinde gören kahraman, Uzun Hasan'dan sonra tahta evlatlarının geçeceğine umut eder. Sara Hatun eşinin tahtına göz diken henüz çocuk yaşta olan oğlanları için hükümdarlık iddiası güden gelini Selçukşah Begüm'e kızar. “-Ayıbdı, Selçukşahbeyim. Menim oğlumun düşmeni ele onun evinin içindeymiş ki.” (H. K. s.9).

Tarihin gidişatından bellidir ki, Uzun Hasan kendinden sonra tahtını oğlu Halil'e vasiyet etmiş ve Yakup'un da sarayda bulunarak devlet işlerinde ağabeyine yardım etmesini istemiştir. “... dizginleri Sultan Halil'in elinde kalırken devletin atının

Yakup Bey tarafından sürülmesi gerektiğini nasihat etti.” (Erdem, Paydaş, 2021: 151). Fakat Halil tahta çıkınca ilk işi kardeşleri ve annesini saraydan uzaklaştırarak Diyarbakır'a göndermek olmuştur. Sarayın gözdesi olan Selçukşah Begüm, oğlunun bu davranışını sindirememiş ve Yakup Bey'in öncülüğünde isyan çıkarmıştır. “Sultan Halil'in Ak-koyunlu hükümdarı olmasından sonra ona karşı yapılan isyanların en büyüğü kardeşi Yakup Bey tarafından meydana getirildi. ... Bu ayaklanmanın düzenleyicileri olan Selçukşah Begüm, Gazi İsa, Bayandır ve Süleyman Beyler, Ak-koyunlu iktidar merkezinin Azerbaycan'a taşınmasıyla ikinci konuma düşen eski merkez Diyarbakır'daki askeri emirleri kışkırtarak işe başlamışlardı.” (Erdem, Paydaş, 2021: 151). Romanda Selçukşah Begüm evlatlarının taht için savaşa girmesine sebep olan kibirli anne karakteridir ve Şeyh Haydar onu Akkoyunlu'da baş gösteren karışıklıklardan sorumlu tutmaktadır. “Rehmetlik Sara Hatun deyerdi ki, bu selteni Selçukşahbeyim dağıdacak. Budur bu gün de müridleri Şeyh Heyder'e haber getirmişdiler ki, Selçukşahbeyim'in küçük oğlu Yakup gardaşı Halil'i öldürüb onun yerine keçib. Anası da bir gözü ile şehid olmuş oğluna ağlayır, bir gözü ile ise küçük oğlunun gurgusuna⁶³⁸ gülür.” (H. K. s.22).

Eserin devamında ise Selçukşah Begüm'ün Şeyh Haydar'a muhalif olduğu henüz Uzun Hasan'ın zamanından Şeyh'i çekemediği anlaşılmaktadır. Annesinin tavsiyesi üzerine hareket eden Sultan Yakup da, Haydar'ın Şirvan ve Dağıstan seferlerini fırsat olarak değerlendirir ve onun öldürülmesi emrini verir. Bu anlamda Selçukşah Begüm, Şeyh

⁶³⁸ Komplo

Haydar'ın öldürülmesine ve akabinde ailesinin hapse atılmasına sebep olan kahramandır.

3.5.6.3.3. Rüstem Mirze

Romanda bir diğer kart karakter ise Rüstem Mirze'dir. Yazar, ilk başta Rüstem Mirze'ni Alıncak Kalesinde tasvir eder. Burada kahraman eli kolu bağlı vaziyette esir tutulmakta ve onunla birlikte odada bir Hurufi tutsak da bulunmaktadır. Timur zamanından kalede hapis yatan Hurufi, Rüstem Mirze'ye kâmil olma hakkında çok şey anlatsa da kahraman bir an önce kaleden kurtulmasını, kanlar döküp intikam alıp sultan olmasını istemektedir. Ömrünün son günlerini yaşayan Hurufi, Rüstem Mirze hakkında şunları söyler: “Men hele çok yaşayacaktım. Bu nadanın sözleri meni öldürdü.” (H. K. s.88). Görüldüğü üzere Hurufi, Rüstem Mirze'ni kaba ve cahil adlandırmaktadır ki, bu kelimeler kahramanın karakter belirleyicisi konumundadır. Rüstem Mirze eserde sonuna kadar kibirli, sık düşünceli birisi olarak dikkat çekmektedir.

Tahta çıktıktan sonra zamanını eğlencelerde geçiren Rüstem Mirze bütün yönetimi Ebih Sultan'a bırakır. Akkoyunlu'da hiçbir fetih gerçekleştirmeyen Rüstem Mirze, Ebih Sultan'ın isteği üzerine Sultanali'nin öldürülmesi emrini verir ve daha sonra da İsmail'in bulunmasını ve idam edilmesini ister. Fakat Ebih Sultan, Rüstem Mirze'nin bencil yapısından yararlanarak onu Göde Ahmed'e “kurban verir.”

3.5.6.3.4. Ferruh Yesar

Ferruh Yesar, Şirvan hükümdarıdır ve eserde detaylı bir anlatıma tabii tutulmasa da Şeyh Haydar'ın öldürülmesine vesile olanlardan biridir. Sarayında insanlara ceza verirken onları yılanlara atan Yesar, İsmail tarafından Şirvan seferinde öldürülür. Bununla birlikte Gasım Bey Pürnek, Elvend Bey de kart karakterler sırasındadır.

3.5.6.4. Fon Karakter

Eserde çok sayıda fon karakter yer almaktadır ki, bunları tarihi kişiliğe sahip olan fon karakterler ve kurmaca fon karakterler olarak iki grupta incelemek mümkündür.

Tarihi kişiliğe sahip fon karakterlere Uğurlu Mehmed, anası Canıbey Hatun, Despine Hatun, Fatih Sultan Mehmet, Mesih Mirze, Emir Hüseyin Alihani, Göde Ahmed gibi kahramanları örnek vermek mümkündür.

Kurmaca fon karakterler ise saraylarda çalışan hâce, hadım, asker, hizmetçiler, kale beyleri, cellatlar, çaparlar, aşçılar, ozanlardan, aynı zamanda XV-XVI. yüzyıla has meslek insanlardan - tacirler, eşkıyalar, kervansaray işletmecileri, mehterler, müritlerden ibarettir. İstahr Kalesinde tutuklu kişiler, Elince Kalesindeki Hurufi, Sultan Yakup'un eşleri ve âşık olduğu Karabağlı Apağ, Apağ'ın sevgilisi Comert ve babası Cihangir, Tebriz, Erdebil, Erzincan, Şirvan ve Bakü ahalisi de anlatıda fon karakter olarak yer almaktadır.

3.5.7. İzlekler

Her bir alıntıda bulunduğu gibi “Hudaferin Köprüsü” eserinde de “romancının asıl amacı” (Çetin, 2019: 121) adlandırabileceğimiz izleklere rastlanmaktadır. Kerimzade romanda yer yer kadın namusu, esaret, bağlılık, taht savaşları gibi temalara değinse de anlatının başından sonuna kadar yozlaşma ve devlet yönetimi/liderlik izleği üzerinde yoğunlaşmış, bu izlekleri farklı olay ve kahramanlar vasıtasıyla okura iletmiştir.

3.5.7.1. Devlet Yönetimi

Ferman Kerimzade “Hudaferin Köprüsü” romanında uzun bir tarihi süreçte baş gösteren olayları ele almış, Akkoyunlu Devletinin en ihtişamlı zamanlarından başlayarak çözülüş ve yok olma, Sefevi hanedanlığının yaranmasına kadarki dönemi kademeli anlatıma tabii tutarak aktarmıştır. Heyecanlı serüvenin aktarımı esnasında yazar, devlet nasıl yönetilmeli, devlet yönetim şekilleri ve liderlik gibi temalar üzerine dikkat çekmiştir. Kerimzade, “Hudaferin Köprüsü”nde XV-XVI. yüzyıldaki olayları konu edindiği için hükümdarların verdiği kararlar, devletin sınırlarını büyütme ve savunmak adına yaptıkları savaşlar söz konusu olacaktır.

İlk olarak devlet yönetiminde Kerimzade, doğru zamanda alınan doğru kararların devletin yararına olacağını Uzun Hasan ve Ebû Said savaşı aracılığıyla anlatmış, Uzun Hasan'ın diplomatik hamlelerle güçlü orduya sahip Timurlu hükümdarını tuzağa salarak parlak bir zafer kazandığını göstermiştir. Uzun Hasan bu galibiyeti ile Akkoyunlu'nu

sıradan bir beylikten devlet konumuna yükseltmiş, Osmanlı ve Avrupa'nın hesaplaşacağı güç haline getirmiştir. Eserde Uzun Hasan'ın, devleti nasıl yönettiği hakkında çok fazla bilgi verilmese de, Akkoyunlu Sultanlığının en ihtişamlı zamanının Uzun Hasan döneminde yaşandığı gösterilmiş, dolayısıyla hükümdarın devleti adalet ve liyakatle yönettiği anlatılmıştır. “Yönetim düşüncesi incelemeleri milattan öncelere kadar inmekte, hatta Sokrat'ta kişi neyi yönetirse yönetsin, yönetimin insansız olmayacağı ve insanı nasıl yöneteceğini bilmeyenlerin başarısız olacağı şeklinde ifade bulunmaktadır.” (Öztekin, 1996: 184). Zaman zaman Uzun Hasan'ın Akkoyunluda yaptığı reformlara değinen yazar, halkın refahı için “Hasan Padişah'ın Kanunları” adını alan vergi yasaları tasarladığını aktarmakta ve bu yolla kahramanın halkını seven, merhamet ve hak sahibi bir sultan olduğunu göstermektedir.

Doğru zamanda alınan doğru kararların devlet kurma ve idaresindeki olumlu etkisi eserde hem de İsmail'in şahsında anlatılmaktadır. Bilindiği gibi İsmail 13 yaşında saklandığı Gilan bölgesinden çıkarak kendini İmam Mehdi ilan etmiş ve huruca başlamıştır. 7 yıl zarfında İsmail'i her türlü tehlikeden koruyan onun için Kuran'a yemin eden Vali Mirza Ali, kahramanın erken yaşta sefere başlamasının çok tehlikeli olacağı kanaatindedir. “-Ay hele on üç günlükdür. Goy heç olmasa on dört günlük olsun, ışığı bir az da artsın, bedirlensin.” (H. K. s.148). Fakat İsmail bu çalkantılı zamanda sefere başlamanın, dört bir yana dağılmış Türkmen boylarını yeniden bir araya getirmenin vakti yetiştiğini savunarak huruca başlamaktadır. “-On dört günlük olmamış belke de o ayın üzünü buludlar aldı, onda nece? On üç günlük ay ışığ saça bilirse, demek aydı. Bir gün telesmek belke bir gün geçikmekden daha hayırlıdır. Dövrän garışığıdı, günahkârlar günahsızlardan gat-gat çoktu. Gatiller, müftehorlar⁶³⁹ tahtda oturub, torpag becerenin ise tekne⁶⁴⁰ çöreyi yoktur. Eşitdiyime göre yollar, şehirler, bazarlar dilencilerle doludur. ” (H. K. s.148). Görüldüğü gibi İsmail onu bekleyen tehlikelerden korunmak yerine bu tehlikeler ile dövüşmeyi seçmiş ve halkı etrafına toplayarak Safevi Sultanlığını yaratabilmiştir.

Devleti yönetecek liderler işi halkın sevgisini kazanmakla başlamaktadır. Çünkü liderlerin en büyük desteği topluluktur. “Topluluğu kazanmanın en önemli koşulu ise

⁶³⁹ Çalışmadan gelir elde edenler

⁶⁴⁰ Ekmek kabı

insanların yüreğinin içini okumaktır.” (Öztekin, 1996: 184). Bu anlamda İsmail de zor bir dönemde kendisini imam ilan etmekle savaşımlardan, taht kavgalarından usanmış halkın umudu olmuş, saf Türkçede yazdığı şiirleri ile toplumu parlak geleceğe inandırarak özgürlüğü yolunda mücadeleye çağırmıştır. Tarihi süreçte de İsmail’in doğru zamanda aldığı doğru kararlarla toplumun tamamen yok olmasını engellediği ve Azerbaycan Devletinin varisi sayılan Safevi Hanedanını yarattığı bilinmektedir. “Zamanın girdabı⁶⁴¹ içinde vurnuhan⁶⁴² türkman elleri, efşar, bayat, şamlı, padar, kolanı, bayandur, gacar boy-tayfaları Sefevi-Gızılbaş bayrağı altında cemleşerek Azerbaycan gerçekliyini ortaya çıkartdı.” (Qasımlı, 2002: 3).

Romanda izleksel olarak doğru kararlar almanın yanında devlet/hanedan yönetiminde yanlış kararların yol açtığı tahribatlar da göz önünde bulundurulmaktadır. İlk örnek ise Sultan Yakup’un devlet siyasetinde görülmektedir. Tarihi kaynaklarda Uzun Hasan’ın, İsmail’in dedesi Şeyh Cüneyd’i himaye ettiği hatta kardeşi Hatice Begüm’le evlendirdiği, Şeyh Cüneyd’in de Uzun Hasan’ı bir tarikat şeyhi olarak desteklediği görülmektedir. Uzun Hasan Akkoyunlu yönetiminde Safevi tarikatından yararlanma siyasetini kızı Alemşah Begüm’ü yeğeni Şeyh Haydar’la evlendirerek yeni bir boyuta taşımış, Şeyh Haydar da Akkoyunlu ordusuna askeri yardımda bulunmuş, nüfuzlu bir şeyh olarak dayısını desteklemiştir.

Sultan Yakup devlet yönetiminde babasının izinden gitse de Şeyh Haydar’la ilişkilerinde daha sert bir tavır takınmış yanlış bir karara vararak şeyhin öldürülmesini istemiştir. Tarihi açıdan varılan kararın doğru olduğu üzerine görüşler bulunsada yazar, romanda Şeyh Haydar ile Sultan Yakup arasındaki münasebetleri ele alırken henüz genç yaştan Sultan Yakup’un Haydar’ı sevmediğini ve sübjektif nedenler sebebiyle bu karara vardığını anlatmaktadır. Bu yüzden de Sultan Yakup bölgede sözü geçen, bir şeyh olan Haydar’ın yardımlarından faydalanmak, onunla daha sık ilişkiler kurmak yerine öldürülmesini emretmekle yanlış bir siyaset yürütmüş bulunmaktadır. Veziri Zekeriyye Keçeçi, sultanı kararından döndürmeğe çalışsa da “Rehmetlik Uzun Hesen deyerdi ki, bu ocağın gücü mene bellidir, ona göre de onlarla gohumlug telleri gurmuşam.” (H. K. s.31) bir sonuç alamamıştır. Yakup kararından vazgeçmemiş, Haydar’ı etki ve itaati

⁶⁴¹ Keşmekeş

⁶⁴² Yolunu kayb eden

altında tutmak yerine öldürmekle büyük bir düşmanlığın temelini atmış, Akkoyunlu Devletinin gelecekte büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

Devlet yönetiminde yanlış karara varan ve bu yolla da Akkoyunlu'nun çöküşünü hızlandıran bir başka hükümdar ise Baysungur Mirze'dir. Bilindiği gibi Baysungur 9-10 yaşlarında tahta oturmuş, devleti onun yerine sarayda otoriter olan Süleyman Bicanoğlu yönetmiştir. Baysungur ona Moğol atı hediye eden Ebih Sultan'ı etrafındakilerin doldurmasına gelerek hapse atmak emrini vermiştir. Seraskerinin elinde bulundurduğu güç ve intikamçı kimliği göz önünde bulundurulmadan alınan bu karar ile Baysungur yanlışla düşmüş, hırs ve kibir sahibi olan Ebih Sultan'ı kendine düşman etmekle hem hâkimiyetini kaybetmiş hem de taht kavgalarının alevlenmesine sebebiyet vermiştir.

Eserde devlet yönetiminde alınan acemi kararların da saltanat ve hükümdarın zararına olduğu üstelik hükümdar veya seraskerlerin bunun bedelini kendi canları ile ödediği gösterilmektedir. Sultanali ve ailesi hapisten kurtarıldıktan sonra Safevi müritleri onu şeyh olarak kabul etmiş ve etrafına toplanmıştır. Kısa sürede büyük bir mürit ordusuyla çevrelenen Sultanali girdiği ilk savaşta zafer kazanmıştır. Bu durum kahramanın kibre kapılmasına yol açmış ve o, Ebih Sultan'ın hilesine kanarak Tebriz'e gelmiştir. Hüseyin Bey Lele onu daha dikkatli olmağa çağırsa da Sultanali gururun etkisinde kalarak kendini düşmanının âgûşuna atmış, bu da İsmail dışında ailesinin tamamının öldürülmesiyle sonuçlanmıştır.

Çok az bir süre Akkoyunlu tahtında oturan Göde Ahmed, Osmanlı sarayında büyümüş, Osmanlı sultanı olan dedesi (Fatih Sultan Mehmet) ve kayınpederinin (II Bayezid) devleti nasıl yönettiğine şahit olmuştur. Tahta çıkar çıkmaz halkın ödediği 35 tür verginin 20'sini yürürlükten kaldıran Göde Ahmed devlet yönetiminde de köklü değişikliklere gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun üç kıtaya hâkim olması merkezi otoritenin güçlü ve egemen olmasına bağlı idi fakat Akkoyunlu'da durum daha karmaşık ve idare edilemez hale gelmişti.

“Sultan II Beyazid onu başa salmışdı ki, yerini möhkem elemek isteyirsense atlini atdan sal.

İkinci tereften hemin emirler ölkedeki torpagların çokunu öz ellerinde saklayırdılar. Süyürgal şeklinde bütün yahşı, mehsuldar topraklar, bağ-bahçalar, kendler onlara bağışlanmışdı. Bu süyürgallardaki reyyetlerden yığılan vergiler Tebriz hazinesine deyil,

hemin emirlerin anbarlarına gedirdi. Belelikle bir seltenet içinde nece seltenet yaranmışdı.

Rum elinde eger bütün eyaletler sultan sarayından asılı idise, burada Tebriz sarayı eyalet, astan ve rustaglardan elave, hem de ayrı-ayrı emirlerden asılı veziyyetdeydi. Her emirin öz hazinesi, öz goşunu, öz niyyeti vardı.” (H. K. s.152).

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere Akkoyunlu’da itaatsiz emirleri kontrol altına almak, devletin temelini güçlendirmek amacıyla Göde Ahmed yetkililerin elinde bulundurduğu suyurgalları toplama emri vermiştir. Fakat bu durum padişahı bile güçlü ve sâlahiyetli emirlerin isyan çıkarmasına ve Ahmed’in öldürülmesine sebep olmuştur. Kargaşanı ortadan kaldırmak isterken daha büyük bir kargaşaya neden olan sultan tahta çıkar çıkmaz emirlere karşı toplu mücadeleye başlamakla acemi davranmış, bunun bedelini de kendi canıyla ödemiştir. Diğer yandan ise Akkoyunlu’da yeniden hâkimiyet savaşlarının güçlenmesiyle ticaret sekteye uğramış ve halkın durumu kötüleşmiştir.

Eserde devlet yönetiminde en başarısız yönetici ve halkını sefaletе uğratan kişi Rüstem Mirze’dir. Henüz hapisteyken cahil olarak nitelendirilen kahraman için hâkimiyet zevk sürme ve büyüklük taslamadan ibaret olmuştur. “...Rüstem Mirze iki balışı üst-üste goyub, dizinin kündesi balışları basıb aşağı. Artık gızıldan olmasa da, gaz tükünden özüne taht düzeldib. Hamıdan heç olmasa bir barmak yukarıda oturmak isteyir” (H. K. s.91).

Yönetimi Ebih Sultan’a teslim eden Rüstem Mirze zamanını eğlencelere harcamış, bir kez dahi olsun devlet işleriyle ilgilenmemiştir. Kukla hükümdara dönüşen Mirze, Ebih Sultan’ın eliyle öldürülmüştür.

Kerimzade, sultanlarla birlikte vezir, lala ve akıl hocalarının da devlet yönetiminde büyük yetki sahibi olduğunu yine tarihi olaylar bazında ele almaktadır. Uzun Hasan’ın annesi Sara Hatun devlet yönetiminde her zaman oğluna doğru tavsiyelerde bulunmuş, hükümdarın parlak zaferlerinde pay sahibi olmuştur. Azerbaycan tarihinde ilk diplomat kadın olarak bilinen Sara Hatun Akkoyunlu’ya savaş açan sultanlarla görüşmüş, devletin özgürlüğü ve egemenliği yolunda fedakarlıklar yapmıştır. Karşı tarafı temsil eden sultanlar Uzun Hasan’ı savaşa çekmek amacıyla ona küçümseyici davranışlar sergilediğinde ise “- Döz oğlum. Hökmüdarın birinci üstünlüyü onun sebridir. Sebrle dünyanı tutmak- sebirsizlikle ayağının altındaki bir garış torpağı da uduzarsan.” (H. K.

s.13) gibi ifadeler eşliğinde oğlunu sakinleştirmiş, bu yolla da hükümdarın akıl ve mantıkla davranmasını sağlamıştır.

Sara Hatun'un ölümünden sonra devlet işlerinde Uzun Hasan'a tavsiyelerde bulunan sevgili zevcesi Selçukşah Begüm olmuştur. Fakat ne yazık ki Selçukşah, kayınvalidesi gibi Uzun Hasan'ın istikbalini düşünmemiş, tek amacı oğlanlarını tahta çıkarmak olmuştur. Sara Hatun henüz sağlığında Selçukşah'ın bu niyetini hissetmiş, onu Akkoyunlu'nun sonunu getirecek kadın olarak vasıflandırmıştır. Tarihi süreçte kahramanın Uğurlu Muhammed'i gözden ve itibardan düşmeye yönelik işler yürüttüğünü göstermektedir. Savaş öncesi de aynı hamlelerde bulunan kahraman, Uzun Hasan'ın Otlukbeli Savaşını kaybetmesine neden olmuş, baba ile evladın arasına girerek büyük bir entrikanın başlanmasına "vesile" olmuştur.

"Hudaferin Köprüsü" romanında Hüseyin Bey Lele devlet yönetiminde Sultanali'ye ve İsmail'e doğru telkinlerde bulunmuştur. İlk başta Sultanali'ye idare ve yönetim meselelerinde olduğu gibi hükümdarlık nasıl olmalı konusunda da tavsiyelerde bulunan Lele, adeta Sultanali ve İsmail'i birer hükümdar olarak yetiştirmiştir.

"Sultanali de Dede Bey'i garşılamağ üçün gapıya getmek isteyende Lele ona mane oldu.

- Sen padşahsan ve hamı senin ayağına gelmelidi.
- Dede Bey hilaskarımız, benim de dostum olsa da, ağsaggalığına bakmayıb onun garşısında ayağa kalkmak lazım deyil. Sarayda hamı öz heddini, yerini bilmese sabah hökmüdarın da üstüne ayak alarlar. " (H. K. s.107).

Lele aynı zamanda Türkmen tayfalarının birleştirerek Bütün Azerbaycan yaratmak fikrinin de mimarıdır ve her iki kahramanı da bu ülkü uğruna savaşılmaya teşvik eden şahsiyettir. Lele'nin bir akıl hocası/vezir gibi faaliyetleri ve Şah İsmail üzerindeki etkisi "Çaldıran Döyüşü" romanında daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Devlet yönetiminde kötü vezir veya yetkilinin yaptığı tahribatlar Selçukşah Begüm ile birlikte hem de Ebih Sultan'ın şahsında ele alınmıştır. Rüstem Mirze padişah olduktan sonraki 5 yılda Ebih Sultan, Akkoyunlu'nun hem askeri hem de ekonomik açıdan zayıflamasına sebep olmuş, sarayda hoşuna gitmeyen bilgili, kişileri azletmek veya idam ettirerek devletin donanımlı kadro açısından çoraklaşmasını sağlamıştır.

Yazar uzun bir dönemin devlet yönetimini iyi ve kötü, tecrübeli veya tecrübesiz hükümdarlar, vezirler bazında ele almış bir yetkilinin karakter yapısına göre devleti nasıl şekillendireceğini örneklerle dayanarak aktarmıştır.

3.5.7.2 Yozlaşma

Birçok modern tarihi romanda olduğu gibi “Hudaferin Köprüsü” eserinde de Kerimzade yozlaşma, yoz insan temasına dikkat çekmiş ve yozlaşma izleğini insani değerlerden uzaklaşmış kişiler aracılığıyla yansıtmıştır. “Yozlaşma insanın soylu ve duyarlı olandan adi ve duyarsız olana dönüşüm sorunsalıdır. Mesleki ve ahlaki yönden kendisine ve değerlerine yabancılaşan kişiler insanı yücelten ve toplumu var eden değerleri unuttur ya da tamamen ortadan kaldırır.” (Eliuz, 2020: 29).

Anlatıda yozlaşmanı temsil eden en büyük karakter Ebih Sultan’dır.

Tükenişin sembolüne dönüşen Ebih Sultan, Uzun Hasan ve Yakup Sultan zamanında emirleri yerine getiren, güvenilir bir serasker olarak bilinmektedir. Lakin Yakup Sultan’ın ölümü ve oğlu Baysungur’un tahta geçmesinden sonraki süreçte Ebih Sultan saraydaki yerini güçlendirmek için her türlü hileye, ihanet ve infaza imza atar. Burada yozlaşma izleği kahramanın mevki elde etmek adına değerleri çiğnemesiyle belirir. İlk başta kahramanın dejenere kimliği ihanetle ortaya çıkmaktadır. Ebih Sultan, Mesih Mirza’nı tahta çıkarmak ister fakat ifşa olununca Mesih Mirza’ni infaz ettirir. İhanetini gizletmek adına, Rüstem Mirza’nı da kaleye hapse attıran kahraman Baysungur ile arası bozulunca Rüstem Mirza’nı tahta çıkarır. Görüldüğü üzere Ebih Sultan’ın çıkarlarına olan bağlılığı manevi değerleri hiçe indirgemesine yol açmış, şahsi kazancına yönelik hamleleri sarayda büyük karışıklığın yaşanmasına, devletin temellerinin sarsılmasına sebep olmuştur. Yazar, burada bireysel yozlaşmanın toplum için büyük bir tehlike kaynağı olduğunu Ebih Sultan ve Akkoyunlu Devleti fonunda ele almaktadır.

Rakibi olabilecek insanlara düşmanca duygular besleyen, bu kişileri ortadan kaldırmak için şeytanın aklına gelmeyecek planlar uygulayan Ebih Sulatan’ın yoz kişiliği Sultanali’nin öldürülmesinde ve Rüstem Mirza’nın ihanete uğramasında daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Göde Ahmed, kahramanı:

“-Bu padşahla kaç il arakadaşlıkta bulunmusan?

-Beş yıl gibleyi âlem.

-Beni beş gün de görmedin, beş yılın arkadaşının kafasını bana getirdin. Benim kafamı da belece düşmene bağışlarsan. Haydi, gözümünden çekil, senin enamın budur ki, sene el bulamıyorum,-demişti.” (H. K. s.155) şeklinde tarif etmekte ve mevki hırsı ile donatılan karakterin eser boyu “kendini gizleyen bir hain” olduğunu gözler önüne sermektedir.

Romanda karşıt gücün zenginlik ve mevkiye olan düşkünlüğü onun yozlaşmasını imleyen olumsuz değerlerdir ve kahramanın zamanla bir canıye dönüşmesine sebep olmaktadır.

Anlatıda yozlaşma izleği hem de ahlaki yozlaşma boyutunda seyretmektedir. Ahlaki yozlaşma izleği de yine Ebih Sultan şahsında belirlemekte ve kahramanın bir ahlak bozuntusu olduğu bütün boyutları ile sergilenmektedir. Haydar’ın ölümünden sonra Alemşah Begüm’e olan düşkünlüğünü açık bir şekilde ortaya koyan, yaptığı taciz ve saldırılar ile Alemşah’ı intihara sürükleyen kahraman hem de romanda ahlaki yozlaşmanın tek temsilcisi durumundadır. Cariyesine karşı cinsel saldırıları ile de eserin merkezine oturan kahramanın hırs, ahlak boyutlarında yozlaşarak çürümeye yüz tuttuğu “-Hâce, getme. Yakın gel ve gör peleng öz ovunu nece parçalayır. ... Hemişe üzünde gülüş donup kalan hâce bu defe de eyni tebessümle baktı ve gördü ki, elleri üstünde getirdiği gül leçekleri kimi terevetli gözelin başına ne oyun gelir ve o nece solur.” (H. K. s.136,137) yazar tarafından etkili bir biçimde anlatılmaktadır. Yazar, yozlaşmanı Ebih Sultan’ın şahsında ele alarak “İnsanın en duyarlı ve soylu yanlarını tahrip eden, körelten” (Korkmaz, 2016: 133) bir duygu olduğunu okura iletmektedir. Kötülüğün tek simgesi haline gelen zarar, ölüm saçan kahraman eserde bireysel yozlaşmanı yansıtmakta, hırsın getirdiği tatminsizlik duygusuyla insanlık dışı bir varlığa dönüşmektedir.

Ebih Sultan dışında zayıf da olsa Yakup Sultan, Rüstem Mirze ve Ferruh Yesar gibi karakterler de kibir, hâkimiyet hırsı gibi duygulara kapılarak yakınlarına zarar verme, zevk ve eğlenceye dalma, taht için düşmanlarını dost bilme gibi eylemler eşliğinde yozlaşma izleğini belirtmektedirler.

3.6. ÇALDIRAN DÖYÜŞÜ ROMANI

Ferman Kerimzade “Hudaferin Körpüsü” eserinin devamı niteliğinde olan “Çaldıran Döyüşü” romanını 1981-1985 yılları arasında yazmıştır. Roman 1987 yılında Yazıcı matbaasında yayınlanmış, 2015 yılında eserin ikinci, 2016 yılında ise üçüncü baskısı yapılmıştır. Roman yazarın 2002 yılında yayınlanmış olan 5 ciltten oluşan “Eserleri” serisinin 2. cildinde dâhil edilmiştir. “Çaldıran Döyüşü” “Prolog” adlanan giriş ile başlamakta ve bölümler rakamla gösterilmektedir. Eser 30 bölümden oluşmaktadır. Yazar, nehir romanının birinci bölümünü teşkil eden “Hudaferin Körpüsü” eserinde başkahraman Şah İsmail’in fonunda büyük bir dönemin tarihi-siyasi olaylarını ele almış, “Çaldıran Döyüşü” romanında ise daha çok İsmail’in faaliyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sebeple de Salamoğlu, yapı açısından “Hudaferin Körpüsü”nü “merkezden kaçma” “Çaldıran Döyüşü”nü ise “merkeze kaçma” (Salamoğlu, 2008: 169-170) olarak değerlendirmektedir.

Kerimzade, özellikle “Çaldıran Döyüşü” romanında Şah İsmail’in 1501-1514 yılları arasındaki hükümdarlık dönemini ele almış, bu dönemin Azerbaycan tarihinde “en ihtişamlı ve parlak” dönemlerden biri olduğunu göstermiştir. “Tayfalara bölünmüş halkın cavanlığı başlayır. Bu ele bir gençliktir ki, onun üreyinde gızılgül var, tikan⁶⁴³ yoktur.” (Ç.D. s.69) Yazar, aynı zamanda Şah İsmail’in 1501-1514 yıllarında yaptığı savaş seferlerine de odaklanmış, bu süre zarfında baş gösteren savaşların neredeyse tamamını anlatı içerisinde aktarmaya çalışmıştır. Anlatım esnasında İsmail’in birleştiricilik siyasetine, savaşlarda sergilediği cesaret ve kahramanlığa vurgu yapmıştır. Bu durumu göz önünde bulunduran Gülbeniz Babayeva’ya göre; roman “...vetenperverliye ve gehramanlığa çağıran bir eser kimi giymetlidir⁶⁴⁴.” (Babayeva, 2004: 85).

Bilindiği üzere İsmail, hükümdarlık ve ordu reisliği ile birlikte hem de donanımlı bir şair olmuş, saf Türkçe ile anlamlı şiirler yazmış, sarayına birçok şair ve sanat adamlarını toplamıştır. Kerimzade de eserde Safevi sarayında yaşayıp yaradan sanat ve edebiyat adamlarına ayrıca yer ayırmış, özellikle Habibi, Kişveri, Behzat, Sultan Muhammed,

⁶⁴³ Diken.

⁶⁴⁴ Değerlidir.

Muhammed Fuzuli'nin karakterini özenle canlandırmış, onların şiirlerinden örnekler vermiştir.

Kerimzade, romanda Şah İsmail'in yaşam ve faaliyetlerinin yanı sıra 1501-1514 yılları arasında Yakın Doğu'da cereyan eden siyasi olaylara da odaklanmış, özellikle Osmanlı İmparatorluğunda taht mücadelesini, Bayezid'in evlatlarına karşı yaklaşımını ve sultanın kim olacağını detaylı bir şekilde ele almıştır. Aynı zamanda yazar, Özbek hanı Şeybani'nin yaptığı savaşlara dikkat çekmiş, onun Doğu'ya hâkim olma isteğini tarihi olaylar eşliğinde anlatmıştır. Kerimzade sadece siyasi olayları değil Osmanlı İmparatorluğunda devlet yönetimi ve şehzadelerin hayatı, Orta Asya toplumlarının yaşam ve dünyaya bakış açılarını da kendine has bir tarzda anlatıya dönüştürmüştür.

Bununla birlikte eserde yazarın sık sık Nizami Gencevi'ni⁶⁴⁵ hatırladığı bazen onun eserlerinden alıntılara yer verdiği bazen de Gence'de bulunan mezarını tasvir ettiği görülmektedir. Yazar anlatıda yerine göre Kuran'dan, Nizâmülmülk'ten de alıntılar vermiş, çok sayıda halk edebiyatı örneğini (gelenek, görenekler ve törenler, inançlar, dua ve beddualar, efsaneler, rüya motifi gibi) esere dâhil etmiş, geniş ölçüde halk dilinden yararlanmıştır: “- Get o gohumunu pire⁶⁴⁶ apar deyesen⁶⁴⁷ başına hava gelib⁶⁴⁸. Onlar ağzı köpüklenen kişni itqusdu götürüb⁶⁴⁹ apardılar.” (Ç.D. s.62) Özellikle romanda döneme uygun olarak kültürel yapı, insanların yaşam tarzı hassaslıkla işlenerek, itinalı bir biçimde okurların dikkatine sunulmuştur. “Garazurnanın⁶⁵⁰ Uzundere havası altında elvan paltarlı kız-gelin başlarındaki honçaları⁶⁵¹ bey alaçığına aparırdılar.⁶⁵² Onların heç biri çadralı⁶⁵³ deyildi. Köçeri⁶⁵⁴ tayfaların heç birinde kadınlar çadra örtmezdiler.” (Ç.D. s.109)

Şah İsmail Hatayi hakkında çok sayıda tarihi roman yazılsa da, Ferman Kerimzade'nin eserleri hem konu hem de esere dâhil ettiği tarihi şahsiyetler açısından ayrıcalığını

⁶⁴⁵ Felsefe, edebiyat, astronomi, tıp, geometri gibi alanlarda çalışmalar yapmış olan 12. yüzyıl Azerbaycan filozofu ve şairidir.

⁶⁴⁶ Türbe.

⁶⁴⁷ Galiba.

⁶⁴⁸ Aklını kaçırmak.

⁶⁴⁹ Kollarından ve bacaklarından tutarak götürme.

⁶⁵⁰ Kara erik zurna.

⁶⁵¹ Düğünlerde gelin ve bey adayı için hazırlanan tatlı tepsileri.

⁶⁵² Götürdüler.

⁶⁵³ Türbanlı.

⁶⁵⁴ Göçebe.

korumaktadır. Kerimzade, bu konuyu ele alan diğer yazarlardan farklı olarak ilk kez Âşık Kurbanî'ni roman kahramanlarından biri yapmış, onun Şah İsmail'e olan bağlılığını, Kurbanî ve Peri, Kurbanî ve Gara Vezir bağlamında değerlendirmiştir.

3.6.1. İsimden İçeriğe

1514 yılında Sultan Selim ile Şah İsmail arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı, Safevi Devletinin ilk ve en büyük yenilgisidir. Bu yenilgi kendini İmam Mehdi ilan eden İsmail'i derinden sarsacak ve o, ölümüne kadar olan 10 yıllık süre zarfında birkaç kez Gürcistan'a yaptığı akınların dışında büyük seferlere çıkmayacaktı. Yazar, “Çaldıran Döyüşü” ismini verdiği bu romanda ilk başta iki devlet arasında gerçekleşen savaşın sebepleri üzerine eğilmekte ve bunları kurgulayarak okura iletmektedir. Bu sebeplerden birkaçı genç şahın bazı beyler (Alaüddevle Bozkurt Bey) ve sultanlar (Şeybani Han) tarafından küçümsenmesi ve buna karşılık İsmail'in aşırı davranışlar sergilemesi, İsmail'in Şii politikaları sebebiyle Osmanlı sınırında çıkan isyanlardan ibarettir.

İkinci bir taraftan ise Kerimzade, İsmail'e savaş açan Sultan Selim üzerine odaklanmış, anlatıda Trabzon sancakbeyi olduğu zamandan Osmanlı tahtına oturduğu ana kadarki süreci izlemiştir. Kahramanın karakterini ve hırslı yapısını farklı tarihi olaylar eşliğinde okura ileten yazar, bu savaşın sadece bir hırstan kaynaklanmadığını, Selim'in geniş çaplı seferlere hazırlandığı, bunun için de devletin hudutlarını daha güvenli hale getirmek, sefer esnasında da çıkabilecek isyan ve ayaklanmaların önünü almak amacıyla Şah İsmail ile karşı karşıya geldiğini belirtmektedir.

Adını yapıldığı ovanın isminden alan (İran'ın Maku vilayetinin Çaldıran Ovası) Çaldıran Savaşı İsmail'in yenildiği ilk savaş idi ve yazar, şahın yenilmesine sebep olan argümanları da edebi metin aracılığıyla çözümlemekte ve İsmail'in bu savaşta hükümdardan ziyade savaşa atılan yiğit bir asker olarak davrandığını, his ve duygularına yenik düştüğünü göstermektedir. Görüldüğü üzere F. Kerimzade, romanı Çaldıran Savaşı tarihi olayına odaklanarak kurgulamış, taraflı bir tutum sergilemeksizin savaşın sebepleri ve sonuçları üzerinde durmuştur.

“Çaldıran” bir yenilgi harbi ve İsmail'in hayatında bir kırılma noktası olsa da Şah İsmail ve Safeviler burada ana topraklarını son damla kanına kadar korumakta ve devlet bütünlüğü uğrunda mücadeleden taviz vermemektedirler. Yazar, eserin son sayfalarında

Safevilerin/Azerbaycanlıların bitmeyen mücadele azmine, ana yurdu savunmaya devam eden savaşçı ruhuna dikkat çekmekte ve romanı bu satırlarla bitirmektedir.

“Şah İsmayıl bikef⁶⁵⁵ idi. ... Ayağa kalktı. Bir iki adım atıp kayanın yanında dayandı, gözlerini Çaldıran terefe⁶⁵⁶ dikti⁶⁵⁷. Ona ele geldi ki, Deli Dovrağı görür. Deli Dovrag elindeki zencire keçirttiyi gürzünü fırladı⁶⁵⁸ özünü goruyur⁶⁵⁹ ve bu fırlanmak, bu görünmag bitib tükenmir ve heç vaht da tükenmek bilmeyecek. Yüz iller keçecek, amma Deli Dovrag ne yorulacag, ne usanacag...” (Ç.D. 361).

3.6.2. Hikâye Teknikleri Bakış Açısı ve Anlatıcı

Yazar, “Çaldıran Döyüşü” romanını hâkim bakış açısıyla yazmış, olaylar yoğun olarak şimdiki zamanda gerçekleşmiştir. Eser üçüncü tekil şahıs ağzından anlatılmıştır. Yer yer devreye kahraman anlatıcının da girdiği de görülmektedir. Kerimzade, romanda anlatım teknikleri açısından daha çok tasvir, sahneleme, iç monolog, geri dönüşlü özetleme ve öz geçmiş tekniğinden yararlanmıştır.

Tasvir yazarın anlatıda en çok başvurduğu anlatım tekniğidir. Bazen hikâyenin ritmini, bazen renk tonlarını vermeye yarayan tasvir aynı zamanda anlatının bir bütün oluşturmasını da sağlayan anlatım tekniğidir. Romanda yazar, yoğun olarak mekân (doğa, şehirler, saraylar) ve insan tasvirleri yaratmış, mekân tasvirlerinde XVI. yüzyılın tarih ve kültürünü yansıtırken, insan tasvirlerini iki planda uygulamıştır. Bunlardan birincisi dış görünüş/fiziksel tasvir, ikincisi ise duyguların aktarımı zamanı kahramanın ruh hallerinin betimlenmesidir.

Mekân tasvirlerinde dikkat çeken bir başka husus tasvirlerin bilgi ağırlıklı olması, yazarın adı geçen mekân hakkındaki araştırmalarını (özellikle şehir betimlemelerinde) okurla paylaşması, bir şehrin veya sahranın, mezarlığın, kervansarayın bütün ayırt edici özelliğini okura iletmesidir. Örneğin yazar, betimleme esnasında Tebriz’in mimari dokusuna, coğrafi-kültürel özelliklerine eğilmekte ve şehri bir bütün halinde canlandırmayı hedeflemektedir. “Tebriz’in 1060 mahallesinde 1070 güzel saray var. ...Burada ele 200 kervansaray var. Hamısı da senet eseri. Ressam geze-geze gelip

⁶⁵⁵ Morali bozuk.

⁶⁵⁶ Doğru.

⁶⁵⁷ Baktı.

⁶⁵⁸ Döndürüp.

⁶⁵⁹ Savunur.

günbatanda Gızıladağ'a çıktı. Buradan Tebriz ovuc içindeki kimi görünürdü. Şeherin içerisinden geçen altı çay erimiş gümüş kimi parıldayırdı. Şehir bağ-bağçanın içinde itmişti. Cenupta lap uzaklarda göl görünürdü. Bu Urmiye gölüydü." (Ç.D. s.201).

Tabiat tasvirlerinde sanatsal anlatımı tercih eden yazar, kişilerin çiziminde halk tarzından gelen yatkınlıkla kadınları güzel ve etkileyici, erkekleri ise güçlü duruşları ile tasvir etmekte, aynı zamanda kişilerin dış görünüşünü ile metindeki rollerini uyum içinde anlatmaktadır. Şah İsmail, II. Bayezid, Sultan Selim gibi tarihi şahsiyetleri günümüze ulaşan portrelerinden hareketle betimlemektedir. Duygu ve ruh hallerinin aktarılmasında ise betimleme ile monolog tekniğinin "müşterek çalıştığı" görülmüştür. Özellikle şehzade Selim'in duygularının aktarımında Kerimzade, monologlar yardımı ile kahramanın geçirdiği ruh hallerini daha belirgin hale getirmiştir.

Bilindiği gibi baba ile oğul arasında savaş gerçekleşmişti ve Osmanlı kanunlarına göre isyana kalkışan şehzadenin ceza alması kaçınılmazdı. Fakat buna karşılık sarayın önde gelenlerinin şehzadeni sultan olacağına ikna etmeleri Selim'i ikilem arasında bırakmıştır. Babasına yaptıklarından pişman olan, evladı Süleyman'ın geleceği için kaygılanan Selim'in idam edileceği yoksa sultan olacağı düşüncesi ile yaşadığı ruh halleri betimleme ve monolog aracılığıyla aktarılmıştır: "O, gala kapısı karşısındaki meydana çatanda, ... Edirne kapısının demir darvazaları⁶⁶⁰ örtüldü ve şehzade Selim bağlanan kilidlerin cingiltisini⁶⁶¹ eşitdi⁶⁶². "Her şey gurtardı⁶⁶³. Atam meni esir aldı. ... Meni tutmak istemeseydiler, kapını bağlamazdılar. ... Saraya mı, zindana mı, ... ? Amma gözlerine inana bilmirdi. Yolun her iki tarafında dizçökenler tezimle onu karşılayırdı⁶⁶⁴. ... Özüne ürek-direk vermeye⁶⁶⁵ başladı." "Özünü ele al,⁶⁶⁶ ahı sen bu boyda ülkenin hükümdarı olacagsan." " (Ç.D. s.323). Bu alıntı neler olduğunu kestiremeyen Selim'in tereddüt içindeki ruhunun monolog ve betimleme aracılığıyla başarılı bir şekilde aktarıldığını göstermektedir.

⁶⁶⁰ Kapıları.

⁶⁶¹ Metal eşyaların birbirine değdiğinde çıkardığı ses.

⁶⁶² Duydu.

⁶⁶³ Bitti.

⁶⁶⁴ Karşılamak.

⁶⁶⁵ Kendini teselli etmesi.

⁶⁶⁶ Kendine gel.

Ayrıca iç seslerinin dışı vurumu olan monolog tekniği anlatıda kahramanların hissettiği aşk, nefret, özlem gibi duyguların şüphe ve ihtimal gibi durumların yansıtılmasında da kullanılmıştır. Birçok romanda olduğu gibi “Çaldıran Döyüşü”nde de sahneleme tekniği diyaloglar aracılığıyla kurulmuştur. Öz geçmiş tekniğinden ise yazar ikinci kitaba dâhil olan yeni kahramanların tanıtılması için yararlanmış, Han Mehmed Ustaclu, Gara Piri Bey Gacar, ressam Behzat, II. Bayezid ve oğullarının kimliği bu anlatım tekniği aracılığıyla aktarılmıştır.

Yazar, birçok siyasi ve sosyal olayların oluşma nedenini anlatmak, bazı durumları sebep sonuç ilişkisine bağlamak için geri dönüşlü özetleme tekniğine başvurmuştur. Örneğin Bayezid’in neden büyük savaş seferleri gerçekleştirmemesini kardeşi Şehzade Cem’in esir götürülmesi, Fransa, Macaristan kralları ve Papa VIII. İnnokenti’nin sarayında tutulması ile açıklamış, Sultan’ın vezirlerine karşı tutumlu davranmasının sebebini ise Fatih Sultan Mehmet’in sarayına sızan ve onu zehirleyen casusla ilişkilendirmiştir. Görüldüğü üzere Kerimzade, olay örgüsünün akışı sırasında yararlandığı anlatım teknikleri ile okurun sıkılmadan kahraman ve hadiseleri daha belirgin biçimde anlaya bilmesini temin etmiştir. Merak duygusunu canlı tutan yazar, anlatının sevilerek okunmasını sağlayabilmiştir.

3.6.3. Tarihi Olay ve Gerçeklerin Romanda Görünme Düzeyleri

İncelenen birçok romanda olduğu gibi “Çaldıran Döyüşü” romanında da yazar anlatını tarihi olaylar üzerinde kurmuş, kronolojik dizgeye uygun bir şekilde aktarmıştır. Eserde yer alan tarihi olaylar şunlardır:

Şah İsmail’in Şii politikaları.

Şah İsmail ile Akkoyunlu emiri Murad Mirze (Sultan Murad Bey) arasında Almabulağ/Almakulağ Savaşı.

Şah İsmail ile Taclı Hanım’ın düğünü.

Şeyh Sefi halısının yapılışı.

II Bayezid’in tahta çıkışı ve kardeşi Cem Sultan ile ilişkileri. Cem Sultan’ın Osmanlı topraklarını terk etmesi, Rodos adalarında esir alınması, Papa VIII. İnnocentius ile ittifakı ve ölümü.

II. Bayezid'in Şah İsmail'e elçi göndermesi.

İsmail'in kaplan avı.

Şah İsmail'in Dulkadirli Alaüddevle Bey ile akraba olmak istemesi ve Hümmet Ustaclı'nı elçi olarak göndermesi.

Dede Bey'in Dulkadirli Alaüddevle Bey ile savaşı, Sarı Kaplan'ın öldürülmesi.

Özbek Han'ı Şeybani'nin savaş seferleri, kendini İslam halifesi ilan etmesi ve Şah İsmail'e mektuplar göndermesi.

İsmail'in sarayına sanat ve edebiyat insanlarını toplanması, sarayda şiir meclislerinin yapılması.

Bedizzaman Mirze'nin Şeybani Han'la yaptığı savaşı kaybetmesi ve İsmail'e sığınması.

Âşık Kurbanı ve Şah İsmail arasındaki ilişkiler.

Osmanlı topraklarında Şiilerin isyanları, Şahkulu isyanı, Şehzade Ahmet'in isyanı yatırma çabaları.

İsmail ile Şeybani Han arasında savaş ve Şeybani Han'ın öldürülmesi.

Şahkulu isyanından kurtulan reislerin Tebriz'e, Şah İsmail'e sığınması. Şahın ordu reislerini idam ettirmesi.

Şehzade Selim'in babasına karşı savaş ilan etmesi, yenilgisi ve Kırım'a gitmesi.

II. Bayezid'in, hâkimiyeti oğlu Selim'e devretmesi.

Sultan Selim'in ağabeyleri Ahmet ve Korkut'a karşı mücadelesi ve ağabeylerini öldürtmesi.

Sultan Selim'in İsmail'e mektuplar göndermesi ve savaş ilan etmesi.

Çaldıran Savaşı, Şah İsmail'in Tur Ali Bey Malkoçoğlu'nu öldürmesi, İsmail'in yenilgisi.

Romanda Şah İsmail'in 1501 yılında Tebriz'de tahta çıkışından ve 1514 yılına kadarki süreçte baş gösteren tarihi olayları ele almış olan Ferman Kerimzade, İsmail'in edebiyata olan ilgisi ve avcılık merakı, eşleri Tacılı ve Behruze ile arasındaki ilişkileri de esere dâhil etmiştir. İsmail, şah olduktan sonra ilk savaşı 1503 yılında Murad Mirze (Sultan Murad Bey) ile olmuştur. Yazar, tarihsel sıralamaya uygun bir şekilde romanda

bu savaşı kurgulamış, güçlü ordusuna rağmen Murad Mirze'nin yenilgisini etkili bir şekilde anlatmıştır. Tarihi kaynaklarda Murad Mirze'nin yenilgisi ve savaş meydanını terk etmesi sebebiyle Şah İsmail'in onu "Namurad" adlandırdığı gösterilmektedir. Yazar, bu bilgini anlatıda "-Adam gönder, tegibçiler⁶⁶⁷ gayıtsın⁶⁶⁸. Onsuz da Murad namurad⁶⁶⁹ galdı. Goy o sağsalamat galıb, kenardan bizim hökmüranlığımızı görüb hiffet çeksin.⁶⁷⁰" (Ç.D. s.36) şeklinde kurgulamıştır.

Şah İsmail 1507 yılında ise Dulkadirli Alaüddevle Bey'le savaşmış bu savaşta Alaüddevle Bey'in oğlu Sarı Kaplan öldürülmüş, kısa süreden sonra taraflar arasında barış sağlanmıştır. Tarih kitaplarında bu savaşa neden olan birkaç olay gösterilmektedir. Bunalar Alaüddevle Bey'in Türkmenlerin İsmail'in safına geçmesini engellediği, Alaüddevle Bey'in Safevi topraklarını kuşatmak istemesi ve nihayet Şah İsmail'in elçisine kötü davranmasıdır. "Çavuşlulu Oğlan Ümmeti Alaüddevle'ye elçi olarak gönderdi. Alaüddevle, elçiye kötü muamelede bulunup Közgölü'nde hapsetti." (Gündüz, 2020:86)

Ferman Kerimzade, eserde bu ihtimaller arasında elçi olayına yönelmekte ve İsmail'in Hüseyin Bey Lele'nin tavsiyesi üzerine Alaüddevle Bey'le akraba olmak istediğini bu maksatla da Hümmet Ustaclu'nu elçiliğe gönderdiğini yazmakta ve bu olayı birebir aktarmaktadır. "Hümmet Ustaclu başına gelenleri danışmağa başladı. Elaüddövle elçilik meselesini eşidende⁶⁷¹ özünden çıkmış,⁶⁷² elçiden başka hamını kılıçtan keçirmişdi. ... Hümmet Ustaclu'nu ise kayıkla dağlardaki Korkulu gölün ortasındaki adaya göndermişdi. ... Hümmet Ustaclu iki il o adada galır. ... Bir gece yuhuda Şah İsmail'i görür. ... Şah İsmail deyir: - Özünü at suya ve gündoğana taraf üz. Biz seni gözleyirik⁶⁷³." (Ç.D. s.102)

İsmail, huruca başlarken ilk savaşını Şirvanşah Ferruh Yesar'la yapmış, Şirvan'ı zapt edip Yesar'ı öldürmüştür. Fakat zaman zaman Şirvan'ın yüksek kalelerine çekilen Yesar'ın evlatları karışıklık çıkarmakta ve insanları isyana teşvik etmekte idi. Bölgeyi

⁶⁶⁷ Takip edenler

⁶⁶⁸ Geri dönsün.

⁶⁶⁹ Muradına ermeyen

⁶⁷⁰ Üzülsün.

⁶⁷¹ Duyduğunda.

⁶⁷² Öfkelenmiş.

⁶⁷³ Bekliyoruz.

yeniden Safevilerin hâkimiyeti altına almak ve ayaklanmaları bertaraf etmek için İsmail 1510 yılında Şirvan'a sefer düzenlemiştir. Kerimzade, romanda İsmail'in Murad Mirze ile savaşı esnasında Ferruh Yesar'ın torunu Sultan Mahmud'un huzura çıkmak istediğini, İsmail'in tarafına geçerek Şirvanşahlarla savaşacağı bilgisini verir. İlerleyen sayfalarda ise Sultan Mahmud'un, babası Gazi Bey'i katlettiği, amcası Şeyh İbrahim'le savaşacağı, Gülüstan Kalesine sığınan Şirvanlılara azap vermesi gibi olaylar anlatılmaktadır. Bu olaylar Gara Piri Bey Gacar'ın yapılan haksızlıklara dayanamayarak Sultan Mahmud'u öldürmesi ile son bulmaktadır.

Yazar, birinci örnekte ihtimaller arasından aksiyon gücü yüksek olan olaya yönelmekte ve varsayımlarını da buraya ekleyerek bir vaka birimi kurgulamaktadır. İkinci örnekte ise Kerimzade, tezkirelerde yer alan bu olayı gerilim unsurunu yükseltmek, hem de hâkimiyet uğrunda geden “çirkin savaşları” göstermek adına romana getirmiştir.

“Çaldıran Döyüşü” eserinde Ferman Kerimzade, Şah İsmail ile Tacılı Hanım'ın düğününü tasvir etmekte ve burada düğüne hediye getirilen halı üzerinde durmaktadır. Halının eşsiz güzelliğini övgüyle anlatan yazar, şahın rızası ile halıya “Şeyh Sefi” adının verildiğini göstermektedir:

“Tebriz gazışı uca bir yere çıkıp üzünü camaata tutdu.”⁶⁷⁴

-Ey ehli-Tebriz! Bu gün üçün tohunan halının min rengini görürsünüz. Tebriz ustalarının gızıl barmaglarına söz ola bilmez. Amma indiyene geder heç birimiz bele misilsiz halı görmemişik. ... Bele halçanı adsız goymag olmaz. ... Hökmüdarımızın razılığı ile emirelümaranın, vezirin, emirlerin meslehetı ile halçaya “Şeyh Sefi” adını vermek isteyirik.” (Ç.D. s.65).

Yazar, bu bilgiyi verdikten sonra sayfa sonuna dipnot düşerek halının günümüzde Londra'daki “Viktoriya ve Albert” müzesinde sergilendiğini, halının desenlerini Sultan Mehmed'in çizdiğini, halı dokumasında gerekli olan malzemeleri ise Sefer Tebrizi'nin temin ettiğini yazmaktadır.

“Şeyh Sefi” adlanan sanat eseri 1539 yılında Tahmasp Şah'ın siparişi ile dokunmuş ve Erdebil'deki “Şeyh Sefi” türbesine bağışlanmıştır. Halı XIX. yüzyılda “Erdebil'de baş vermiş zelzeleden eziyet çekmiş “Şeyh Sefi” kompleksinin⁶⁷⁵” (Bayramlı, 2018:7)

⁶⁷⁴ İnsanlara hitap etti.

⁶⁷⁵ Külliyesinin.

tamiri için İngilizlere satılmış, 1982 yılında ise açık artırma ile “Viktoriya ve Albert” müzesine kazandırılmıştır (Teymurov, 1985: 7). Müzede halının ismi “Erdebil Halısı” olarak geçmektedir, haliya “Şeyh Sefi” ismini ise halıcı âlim Letif Kerimov vermiştir. “Ona “Şeyh Sefi Halısı” adını bizim Letif Kerimov vermiştir.” (Abdullayev, 1988: 4).

Görüldüğü üzere yazar, 1539 yılında dokunmuş bir halının daha erken bir dönemde ve düğün hediyesi olarak yapıldığını göstermektedir. Tarihi roman tarihle edebiyatın diyalogundan oluştuğu için yazar kurmacanın sınırları içerisinde bu tür yönelimler yapmakta serbesttir. Fakat Şah İsmail ve Safevilerin önde gelen isimlerinin haliya “Şeyh Sefi” adını verdiğini gösteren yazarın aşırıya kaçtığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda romanda yetenekli bir ressam olarak yerini alan Sultan Mehmed’in halının çizimlerini yaptığı da kaynaklarda gösterilmemektedir.

Yazar, “Çaldıran Döyüşü” romanında Sultan Mehmed hakkında şu bilgini aktarmaktadır. “Ressam “Sekiz Behişt” sarayına geldikten sonra gedim kitablara, Nizami “Hamse”sine şekiller çekmekle meşgul⁶⁷⁶ idi ve bele şekillerden biri- “Hüsrev’in Şirin’e rast gelmesi” şahın çok hoşuna gelmişti.” (Ç.D. s.170). Bununla birlikte anlatıda Şah İsmail’in ava gittiği zaman Sultan Mehmed’i de yanında götürdüğü ve ressamın İsmail’in avlandığı esnada resmini çizdiği gösterilmiştir. Hatırlatmak gerekir ki, Sultan Mehmed XVI. yüzyıl minyatür sanatının ve Tebriz minyatür okulunun en önemli isimlerinden biri aynı zamanda Tahmasp Şah’ın da resim öğretmeni olmuştur. Sultan Mehmed’in sanat alanında en verimli dönemi 1539-43 yıllarına denk gelmiş, bu yıllarda Mehmed ve diğer Tebrizli ressamlar Tahmasp Şah için Nizami Gencevi’nin “Hamse” toplusuna minyatür illüstrasyonu yapmışlardır. “Elyazmasına Sultan Mehmed, Ağa Mirek, Mir Müsevvir, Mir Seyid Ali, Mirza Ali ve Muzaffer Ali 14 güzel minyatür çekmişler. Soltan Mehmed’in “Hüsrev’in çimen Şirin’e tamaşa etmesi⁶⁷⁷”, “Behram Gur şir⁶⁷⁸ ovunda”, “Peyğemberin Meracı ”, “Sultan Sencer ve Garı” bu elyazmasının esil yaraşığıdır.” (Kerimov, 1993: 27).

Romanda bahsi geçen ikinci ressam ise Kemâleddin Bihzât/Behzat’tır. Kerimzade, Behzat’ın Şeybani Han’ın zulmünden kaçarak İsmail’e sığındığını göstermektedir.

⁶⁷⁶ Uğraşmak.

⁶⁷⁷ Seyretmesi.

⁶⁷⁸ Aslan.

Kerimov (Kerimov, 1993:12) ve İslam Ansiklopedisi (<https://islamansiklopedisi.org.tr/bihzad>) Behzat'la Şeybani Han arasındaki ilişkilere değinerek Şeybani Han'ın Behzat'a karşı sert davrandığını hatta ressamın eserlerini tashih ettiği bilgisini vermektedir. Fakat “Menakıb-ı Hünerveran” (Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları) eseri dışında hiçbir kaynakta Kemâleddin Behzat'ın 1510 yılında Safevi sarayına geldiği bilgisine rastlanmamaktadır. Kerim Kerimov, Gazı Ahmet ve Budak Gezvini'ye dayanarak Behzat'ın 1520 yıllarında Safevi sarayına geldiği veya davet edildiği, 1522 yılında ise sarayın kütüphane müdürü ve sanat işleri üzere müfettişi görevine atandığını bildirmektedir (Kerimov, 1993: 15). Behzat'a olan ilgiyi “Şah Tehmasib Behzat'ın yaşlılığını nezere⁶⁷⁹ alarak onu özüne hemsüfre edib.⁶⁸⁰ Behzat ölene gider şahın yanında oturarak maraklı söhbetler edirmiş” (Rüstəmov, 2012: 52) şeklinde aktaran Çingiz Rüstəmov da ressamın saraya geliş tarihini 1520 olarak göstermektedir. Bu da Kerimzade'nin bazı tarihleri ve tarihi olayları romana uyarladığını göstermektedir.

Eserde Şah İsmail'in yaşamını, edebi ve siyasi faaliyetlerini ele alan yazar, başkahramanın dış görünüşü üzerinde de durmakta şahı Hanzadebeyim'in gözünden “... sefer tahtında oturmuş cavan, ağbeniz,⁶⁸¹ gızılı bığlı, gızılı saçlı,⁶⁸² gırğı⁶⁸³ bakışlı şahı görüb dayandı.” (Ç.D. s.302) şeklinde tasvir etmekte, aynı zamanda Tebriz'e gelen ve şahın portresini çizen İtalyalı ressam Francisco'nun aracılığıyla İsmail'in çehresini betimlemektedir. Burada genel olarak şahın beyaz benizli, keskin bakışlı, saç ve bıyıklarının turuncuya yakın bir renkte olduğu, şairane ve gururlu bir duruşunun sezildiği gösterilmektedir. Bu betimlemeler XVII. yüzyılda çizilen ve Şah İsmail'e mahsus olduğu söylenen resimle büyük ölçüde örtüşmektedir (Ek 2. Resim 2).

Bilindiği gibi 1510 yılında Şah İsmail ile Şeybani Han arasında bir savaş yaşanmış ve bu savaş Şah İsmail'in zaferi ile sonuçlanmıştır. Savaş öncesi Özbek hanı ile İsmail arasında yazışmalar olmuş, birçok mektup yazılmıştır. Günümüze bu mektuplardan sadece üçü ulaşsa da (Biri Şeybani Han tarafından İsmail'e yazılmış, ikisi ise cevap niteliğinde İsmail tarafından yazılmıştır.) Gülay Karadağ Çınar elde olan mektuplar ve

⁶⁷⁹ Dikkate alarak.

⁶⁸⁰ Şahın sofrasında oturup ona ilginç sohbetler anlatan kişi.

⁶⁸¹ Beyaz tenli.

⁶⁸² Saçları ve bıyıkları altın renginde.

⁶⁸³ Keskin bakışlı.

Safevi kaynaklarındaki bilgilere dayanarak iki hükümdar arasında geçen diyalogu aydınlatmaktadır. Her iki hükümdarın Horasan'a sahip olma isteği ve bu anlaşmazlığın savaşıla sonuçlandığını bildiren Çınar, ilk mektubu Şeybani Han'ın yazdığını belirtmektedir.

Duyuru nitelikli bu mektupta Şeybani Han, zapt ettiği yerlerdeki cami ve hayır kurumlarını tamir etmek için İsmail'den ülkesindeki usta ve mühendisleri Horasan'a göndermesini, Kâbe yollarının tanzim edilmesini rica ediyordu (Çınar, 2011: 76, 78) 1508 yılındaki mektuplaşmanın ardından 1509-1510 yılında da hükümdarlar arasında yazışma devam etmiş ve bu mektupların rica ve duyurudan ziyade tehditkâr bir ruhta yazıldığı ve karşı durmanın mezhepler arası (Sünni - Şii) bir boyut aldığı görülmektedir. 1509-1510 yılında yazıldığı tahmin edilen bir diğer mektupta ise Şeybani Han "Allah'ın kendisine bahşettiği hükümrânlık ve imamlık vasfının Şah İsmail'inki ile kıyaslanmayacağını belirtmiş ve ona "İsmail-i Daruğa" yani Vali İsmail olarak hitap etmiştir." (Çınar, 2011: 82).

Kerimzade, roman sınırlarında bu olaya da değinmiş, mektuplardan birini özetlerken bu durumu "O, Şeybani Han'dan bir nece mektup almışdı. ... bu goca serkerde yazırdı ki, Mekke ziyaretine getmek niyetindedir. Buna göre de Çingizhan neslinden töremiş büyük hökmüdar kimi ona hörmət etmeli; yolları düzelttirmeli, her yerde onun pişvazında dayanmalıdır." ⁶⁸⁴ (Ç.D. s.123) şeklinde aktarmış, diğer taraftan hanın küçümseyici davranışları üzerine yoğunlaşmış, şaha derviş soyundan geldiğine vurgu yapan hediyeler yolladığını okurun dikkatine sunmuştur.

Yazar, anlatıda Şeybani Han'ın yıkıcı savaşlarına vurgu yaparak onu "kara yel" adlandırmaktadır. İlerleyen sayfalarda ise Kemâleddin Behzat'ın dilinden hanın sanat adamlarına karşı acımasız davrandığını, bu sebeple de ulemanın Herat'ı terk ettiğini, hanın askerlerinin ise Herat'ı nasıl harap ettiğini aktarmaktadır. Fakat Şeybani Han üzerine yapılan tarihi araştırmalarda onun bir sanat hamisi olduğu anlatılmaktadır:

"O, dönemde hükümdarlar saraylarında, yanlarında bilim adamlarını bulundurmaktan büyük şeref duyarlardı. ... Şeybani Han da şairleri, bilim adamlarını koruyan bir mizaca sahipti. Uygun zamanlarda ilahiyat, hukuk, felsefe ve edebiyat konularında toplantılar

⁶⁸⁴ Karşılama.

düzenler ve kendisi de faal bir şekilde tartışmalara katılırdı.” (Karasoy, 2003: 109), Aynı zamanda Şeybani Han’ın yüksek zevke sahip bir şair olduğu, Çağatayca bir divanının bulunduğu, hatta Nesimi ve Nevayi’ye nazireler yazdığı (Karasoy, 1992: 55) verilen bilgiler sırasındadır. Bilindiği gibi hem tarihte hem de eserde Şeybani Han İsmail’in rakibi/düşmanıdır ve kart karakterler grubunda yer almaktadır. Muhtemelen yazarın araştırdığı Safevi kaynaklarında han daha çok yıkıcı tarafları ile ele alınmış ve bu sebeple de eserde tahripkâr bir kişi olarak gösterilmiştir.

“Çaldıran Döyüşü” eserinde dikkat çeken bir başka tarihi olay ise Şahkulu Ayaklanması ve Şah İsmail’in idam kararıdır. Bilindiği gibi 1511 yılında Antalya civarında Tekeli Türkmenlerinden olan ve İsmail’e bağlılığı ile bilinen Şahkulu isimli mürit isyan çıkarmıştır. İsyan, Şehzade Ahmet tarafından bastırılmış ve Şahkulu öldürülmüştür. Şahkulu’nun yakınları İsmail’den yardım almak amacı ile Tebriz’e yola koyulmuşsa da şahın huzuruna çıkınca İsmail yolculuk esnasında kervanları yağmaladıklarını esas alarak ordu reislerini idam ettirmiştir.

Ferman Kerimzade, romanda şahın idam kararını reislerin yurtların savunmak yerine firar etmeleri ile bağdaştırmaktadır. “Bunlar gerek orda şehit olaydılar. Ne var niye kaçıp benim üstüme gelirsiniz.”⁶⁸⁵ Bes o topraklarda kim galdı? ... Asılsınlar. Fermanı yerine yetirin. ... Ne vahta geder bu millet öz canının korkusundan vatanını, toprağını atıb kaçacag.”⁶⁸⁶ (Ç.D. s.315) Yazarın Şah İsmail’in idam kararını bu şekilde yorumlaması kendi içinde bir sosyal mesaj içermektedir. Roman 1980 yıllarında yazılmıştı ve bu dönemde Ermenilerin silahlı baskınları ve yaşanan çatışmalar sebebiyle birçok Azerbaycanlı yurdunu terk etmekteydi. Kerimzade, tarihi olayı bu şekilde tahlil etmek ve firar edenleri Şah İsmail’in dilinden kınamakla yurttaşlarına anayurdu son damla kanına kadar korumanın bir namus borcu olduğunu hatırlatmaktadır. Ferman Kerimzade’ni çağdaş Safevi yazarı adlandıran Azer Turan, Şah İsmail’in bu kararını Hz. İbrahim’in Hz. İsmail’e olan sevgisi ve daha yüce sevgi uğruna onu kurban vermeye benzetmektedir. “Dede babaları Vedibasara’dan zorla köçürölmüş Ferman Kerimzade,

⁶⁸⁵ Sığınmak.

⁶⁸⁶ Terk edecek.

sonuncu köç dalgası başlamazdan önce bele yazmağı zeruri⁶⁸⁷ bilirdi. Goy yene de heç kes Şah İsmail'i başa düşmesin. ... Yeter ki onun gerarı deyişilmesin.” (Turan, 2019: 8).

Romanda Şah İsmail ile hükümdarlar arasında yaşanan dostluk ilişkilerine de değinen yazar, Hüseyin Baykara'nın Şah İsmail'e kıymetli hediyeler eşliğinde elçi heyeti gönderdiğini anlatmıştır. Tarihçiler Hüseyin Baykara'nın 1501 yılının ocak ayında vefat ettiğini, İsmail'in ise 1501 yılının güz aylarında tahta oturduğunun esas getirerek eserde yer alan bu sahnenin de kurmaca olduğunu beyan etmişlerdir (Bünyadov, Rəhimov, 89: 172).

Şah İsmail'in devlet başçısı gibi yetenekli bir şair olduğu da herkes tarafından bilinen bir gerçekliktir. Kerimzade, eserde Şah İsmail'in şairlik kabiliyetini göstermek amacıyla yer yer şiirlerinden örneklere yer ayırmış, hatta İmadeddin Nesimi'nin “Ayrılır” redifli gazeline yazdığı nazireni de esere dâhil etmiştir. Yazar, şiir parçalarına uygun vaka birimleri oluşturmuş ki, bunlar da şiirlerin yorumu niteliği taşımaktadır. Şah İsmail Hatayi'nin şiirleri arasında “Doğrusu” redifli bir şiir de vardır. Bu şiirin son beytine İsmail Hürri isimli bir şahsın mezarını açtırdığını ve bu amelinden pişmanlık duyduğuna dair bir kayıt düşer.

Şah Hatayi seyre çıktı, açtı Hürri'ün gebrini

Bar-ilahi efv kıl kim, tövbekarem doğrusu (Xətayi, 2005: 210).

Şah İsmail Hatayi hakkında olan ve yukarıdaki beytin özeti niteliğini taşıyan rivayette ise İsmail'in Kerbela çölünde Hürri isimli bir askerin mezarını açtırması, duyduğu pişmanlık sebebiyle Hatayi mahlası götürerek şiirlerini bu mahlasla yazması anlatılmaktadır. Kerimzade, Şah İsmail ile ilgili olan bu olayı da adı geçen beyitle birlikte eserde ele almış mezarı açılan Hürri'ün cesedinin çürümediğini göstermiştir. Daha sonra ise “Hatayi Möcüzəsi” isimli araştırmasında cesedin neden çürümediğini bilimsel temeller üzerinden açıklamaya çalışmıştır. (Kərimzadə, 1988: 75).

Edebiyat hamisi olması sebebiyle Şah İsmail'in etrafına çok sayıda şair toplanmış, zaman zaman İsmail'in de katıldığı şiir meclisleri düzenlenmiştir. Yazar, şaha yakın olan şairler sırasında Habibi ve Kişveri'ni göstermektedir. Tarihten de bellidir ki, Habibi İsmail'in sarayında yaşamış, şahla arasında samimi bir dostluk olmuştur. Hatta

⁶⁸⁷ Vacip.

İsmail, Habibi'ye Gürzeddin Bey diye hitap etmiştir (Məmmədov, 2006: 6). Ferman Kerimzade eserinde Habibi'nin öz geçmişini verirken kaynağını "Töfeyi-Sami" tezkiyesinde yer alan ve Habibi'nin yetenek ve cesaretine vurgu yapan meşhur hikâyeni aslına benzer bir şekilde anlatmaktadır (Hikâyenin aslında diyalog Habibi ile Sultan Yakup'un teğmenlerinden biri arasında geçmektedir.) "... Sultan Yakup hakimiyetde olanda Şirvan'a sefere çıkmıştı. ... Bergüşad kendinin yanından keçmiş, bir az aralıda kuzu otaran bir uşag görmüşdü.

- -Bu kuzular kimindi?
- -Koyunların.
- -Kendinizde böyükler kimlerdi?
- -Öküzler. ...
- -Meni dolamısan⁶⁸⁸? Kılıncımı çıkarıp seni çaparam⁶⁸⁹.
- -Yakşısı budu çap, yoldaşlarına çat⁶⁹⁰." (Ç.D. s.173).

Fakat kaynaklarda Kışveri'nin Hatayi'nin sarayında yaşadığı hakkında bilgi yoktur. Kışveri, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup'un saray şairi olmuş burada Habibi ile tanışmış, şairler arasında samimi bir dostluk ilişkisi yaşanmıştır. Sultan Yakup ile Kışveri arasındaki ilişkinin kaynaklarda farklı bir şekilde verildiği tespit edilmiştir. Gasım Cahani'ye göre; Sultan Yakup ile Kışveri arasında bir soğukluk yaşanmış ve şair aşağıdaki beyti sultandan beklediği ilgiyi görememesi üzerine yazmıştır (Cahani, 2009: 351). Elyar Seferli ise Kışveri'nin Sultan Yakup'un en yakın adamlarından biri olduğunu ve Kışveri'nin şiirlerinde sultanın ölümünden büyük bir kederle bahsettiğini yazmaktadır. Aşağıdaki beyti ise sultanın ölümünden sonra şairin ilgi ve alakadan mahrum kalması ile ilişkilendirmektedir (Səfərli, 2004: 8).

Kışveri şeri Nevayi şeridin eksük imes,

Behtine düşseydi bir Sultan Hüseyin Baygere (Kışvəri, 2004: 115).

Yazar, bu ihtimallerden birincisini seçerek kurgulamış, sultan ile şair arasında yaşanan anlaşmazlığın Sultan Yakup'un Farsça yazan şairlere olan rağbetinden kaynaklandığını açıklamıştır. " –Sultan Yakup Ebdürrehman Hami'ye lütf gösterirdi. Fars şairi

⁶⁸⁸ Dalga geçmek.

⁶⁸⁹ Doğrarım.

⁶⁹⁰ Doğru olan bu ki, atını sür ve arkadaşlarına yetiş.

saraylarda Türk şeirini govub çıkarırdı⁶⁹¹.” (Ç.D. s.272). Aynı zamanda Kerimzade, bir hükümdar ve şair olarak İsmail’in Türkçeye verdiği önemi vurgulamış birçok edebiyat insanının ona sığınmasını şahın ana diline olan sevgisi ile ilişkilendirmiştir.

Yazar, eserde edebiyat insanlarından bahsederken Fuzuli hakkında da bilgi vermekte, onu Türk dilini değerli bulan, arkadaşlarına Türkçeni Bülbül’ün lisanına benzettiğini söyleyen bir genç olarak tasvir etmektedir. İlerleyen sayfalarda ise Şah İsmail ile Fuzuli’nin Bağdat caddelerinde buluşmasını sağlamaktadır: “Mehemmed görmeden sevdiyi Şah İsmayıl’ı indi gördü. Özü istediğinden de yüksek bir veziyetde gördü.” (Ç.D. s.193). Bilindiği gibi Fuzuli, Türkçede eşi benzeri olamayacak kadar güzel şiirler yazmış, Türkçeni aşk lisanına dönüştürmüştür. Tabii ki de bu ana diline olan sevgiden doğmuş ve yazar da bu kurmaca sahneni mantıklı bir alt yapıya dayandırarak kurgulamıştır. Fakat Fuzuli ile Şah İsmail’in Bağdat’ta buluşması veya başka bir yerde karşı karşıya gelmesine dair kayıtlar bulunmamaktadır. Edebiyat araştırmacıları daha çok Fuzuli’nin İsmail’e olan sevgi ve rağbetini “Beng ü Bade” mesnevisinde sembolik olarak ele aldığını yazmaktadırlar. Kerimzade’nin bu buluşmanı kurgulaması Fuzuli’nin İsmail’e duyduğu rağbetten kaynaklanmaktadır.

“Çaldıran Döyüşü” eserinde Şah İsmail’in sanat adamlarına olan ilgisi hem de Çaldıran Savaşından önce onların emniyetini temin etmek amacıyla bir mağaraya saklamak ile gösterilmektedir. “Ressam Sultan Mehemed, Behzat, şairlerden Hebibî, Süruri, Allahî. Onların azugelerini⁶⁹² de yanlarına goyandan⁶⁹³ sonra şah onlarla bir-bir görüşmüştü⁶⁹⁴. ... Bir hefte dözün.⁶⁹⁵ Döyüşden galib çıkandan sonra sizi gelip özüm aparacam.” (Ç.D. s.352). Eserin son sayfasında ise şahın mağarada saklanan sanatçılar hakkında şu ifadeleri “-Murad bey, bir adam gönder mağaradaki senetkarları çağırınsınlar.”(Ç.D.s.362) söylediği görülmektedir.

Bu bilgi, kaynaklardan sadece Mustafa Ali’nin hat ve hattatlar hakkında olan “Menakıb-ı Hünerveran ” eserinde geçmektedir. “1514-cü ilde Şah İsmayıl Soltan Selim’e garşı Çaldıran döyüşüne getmezden evvel demişdir. “Kim bilir, ola biler ki, benim

⁶⁹¹ Uzaklaştırdı.

⁶⁹² Yiyecek-içecek

⁶⁹³ Bıraktıktan.

⁶⁹⁴ Helalleşmek.

⁶⁹⁵ Sabredin.

gismetime kaçmak⁶⁹⁶ ve ölmek düşdü, bu zaman dövlet tar-mar olar, ..." o, bunu deyib Şah Mahmud⁶⁹⁷ ve zamanın misilsiz senetkarı Behzat'ı bir mağarada gizletdi. O, meğlub olub geri gayıdarken ona melum olan yere getdi, onları ahtarsın.⁶⁹⁸ Şah bura gelib onları sağ-salamat gördükte gadir Allah'a semimi gelbden teşekkür etdi." (Kerimov, 1993: 11). Tarihçiler eserde geçen bu bilginin tarihi bir gerçeği yansıtmadığı ve hikâye niteliği taşıdığı hakkında hemfikirler (Bünyadov, Rəhimov, 89: 172). Aynı zamanda Musfa Ali'nin İsmail'in sanatkârlara karşı ilgili olduğu ve koruyucu davrandığını ortaya çıkarmak amacıyla bu hikâyeyi anlattığını göstermektedirler (Kerimov, 1993: 11).

Romanda Şah İsmail'in yaşamı ve faaliyetleri ile birlikte Kerimzade, Osmanlı sahasında baş gösteren siyasi olayları da ele almış, II Bayezid'in şahsiyeti onun ilme ve sanata verdiği değer üzerinde durmuş, Cem Sultan ile arasında geçen olaylara odaklanmıştır. Yazar, Osmanlı Hanedanı hakkında bilgi verirken yalnız bir defa (Papa VIII. İnnokenti'nin Şehzade Cem'in Fransa kralına teslim etmesi) sayfa altında Yılmaz Öztuna'nın "Türkiye Tarihi" kitabını kaynak göstermiştir. İnceleme esnasında ise Kerimzade'nin Şehzade Sultan Bayezid'in tahta oturması, kardeşler arasında yaşanan mücadele, Cem'in esir alınması ve esirlikteki hayatı, Osmanlı'da devlet erkânı ve hanedan kanunları gibi konularda Yılmaz Öztuna'dan geniş ölçüde yararlandığı görülmektedir.

Hatta romanda Sultan Bayezid'in kendine özgü özelliklerini sıralarken kaynak kitabın birebir aktarıldığı tespit edilmiştir:

"Cavanlığında içkiye gurşanmışdı.⁶⁹⁹ Atası ona ele bir ders verdise ömrü boyu tergitdi,⁷⁰⁰ tövbe eledi, tövbesine de hilaf çıkmadı. Meylini ova, cıdırlara⁷⁰¹ salmışdı. Bedeninde güç azaldıgca ağılının keserine⁷⁰² bel bağladı. Yeniçerilerin sayını artırdı. Ordusunu en yeni odlu silahlarla teşhiz eledi." (Ç.D. s.211).

⁶⁹⁶ Mağlubiyyet.

⁶⁹⁷ Şah Mahmud Nişapuri hat sanatkârı

⁶⁹⁸ Aramak.

⁶⁹⁹ Bağımlı olmak.

⁷⁰⁰ Bırakmak.

⁷⁰¹ Cirit.

⁷⁰² Aklının keskinliğine, gücüne.

“Hiç içki kullanmaz; gençliğinde içerdi, babasının baskını ile tövbe etmiştir. Az yer. Ata binmekten hoşlanır... En sevdiği şey av eğlenceleri ve atlı sporlarıdır. Tertebbu ve mütalâaları dışında, ordusunun ıslahı ve teskini ile uğraşmaktadır... Yeniçeriler’in sayısını artırdığı gibi, askerlerini modern silahlarla da teçhiz etmiştir.” (Öztuna, 1964: 179).

Bununla birlikte Bayezid’in oğlanları olan Şehzade Ahmet, Korkut ve Selim arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesini de gerçek ve etkili boyutları ile okura sunmayı başarmıştır. Tarihi kaynaklar ile romanda anlatılan olayların büyük ölçüde bir birini tamamlaması Kerimzade’nin Osmanlı tarihini canlandırırken de tarihi gerçekleri temel aldığını göstermektedir.

Şah İsmail’in ilk eşi Tacılı eserde Sultan Yakup’un kızı olarak gösterilmiştir. Bilindiği gibi Tacılı Hanım’ın kimliğine dair kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Araştırmacılardan yalnızca Walter Hinz, Tacılı’nın Sultan Yakup’un kızı olduğunu iddia etmekte dolayısıyla yazar da kahramanın kimliğini ele alırken Hinz’in araştırmalarına dayanmaktadır. Bilindiği gibi Tacılı Hanım, Çaldıran Savaşına katılan kadınlardan biridir. Asker ve sultanların aileleri ile birlikte savaşa katılma geleneğinin eski bir tarihi vardır. “Dede Korkut” anlatılarından da görüleceği üzere kadınlar eşlerine yardım etmek, düşmanı yenmek adına at binip silah kuşanmakta savaşa katılmaktadırlar. Araştırmacılardan Turfan Gündüz, Türkmenlerin savaşa aileleri ile birlikte katıldığını ve düşünülenin aksine daha hızlı hareket ederek daha iyi performans sergilediklerini yazmaktadır (Gündüz, 2018: 148).

Ferman Kerimzade “Hudaferin Köprüsü” eserinde Türkmenlerin aileleri ile birlikte savaşa katılmalarının sebebini şöyle açıklar: “Dövrün adetlerinden biri bu idi ki, hükümdar döyüşe gedende hazinesini, heremhanasını, ana ve bacılarını, küçük gardaşını da özü ile götürürdü. Bunun da iki sebebi vardı. Biri o idi ki, aileni şehirde başlı-başına bırakıp getmek olmazdı. Çünkü düşmen goşunun bir hissesi yollarını deyişib onları esir ala bilerdi. İkinci sebeb de bundan ibaret idi ki, döyüş meydanında hükümdar çadırı bir növ bayrağa dönürdü, namus geyret bayrağına. Arvad-uşağı esir vermek ölümden beter olduğuna göre heç kim öz canının hayına galmırdı.⁷⁰³” (H.K. s.109).

⁷⁰³ Kendini düşünerek savaş meydanını terk etmek.

“Âlem-ârâ-yı Şah İsmail” eserinde İsmail’in Çaldıran Savaşında asker olarak savaşa katıldığı ve Osmanlı mevkilerine kadar ilerlediği, kılıçla toprak zincirlerini kırdığı bilgisi yer almaktadır. Osmanlı askerleri şahı takip ederek esir götürmeğe çalışsalar da “Cemi 7 nefer ile muhasaradan sağ çıkmaya nail olmuş İsmail onu takip eden Osmanlı askerlerinden yalnız Sultanali Bey Afşar’ın özünü padişah kimi geleme verip esir düşmesi sayesinde kurtula bildi.” (Musalı, 2011: 252). Romanda bu olay, şahı Osmanlı askerlerinin takibinden kurtarmak için Hızır’ın askerlerin önüne çıkararak kendisinin Şah İsmail olduğunu söylemesi ve teslim olması şeklinde verilmektedir.

Muhtemelen Kerimzade, şaha çok benzeyen Sultanali Bey Afşar’ı anlatıda Hızır karakteri ile canlandırmıştır. Kahramana verilen isim bu anlamda dikkat çekicidir. İslami geleneklerde can veren, darda kalanların yardımına koşan kutsal kişi Hızır, anlatı sayfalarında Şah İsmail’in hayat kurtarıcı olmaktadır. Hızır karakteri hem “Hudaferin Köprüsü” hem de “Çaldıran Döyüşü” eserinde şahın kurtarıcısı konumundadır. Yine aynı kaynakta savaş esnasında İsmail’in atının oklandığı ve Hızır Ağa Ustaclu’nun atını şaha vererek “Atçeken” lakabı aldığı gösterilmiştir. Anlatıda bu olay da kurgulanmış, müritlerden birinin atını şaha vererek ona yardım ettiği anlatılmıştır.

Taclı Hanım’ın Çaldıran Savaşında askerlerle birlikte savaşması ve esir alınmasına dair Safevi kaynakları hiçbir bilgi ve kayıt düşmezken Osmanlı kaynaklarının tümünde Taclı’nın esir alındığı gösterilmektedir. Şahın zevcesinin mukadderatı hakkında kaynaklarda çelişkili bilgiler yer alsa da Kerimzade, Osmanlı kaynakları doğrultusunda Taclı’nın esir alındığını gösterir. Fakat bilinen bir gerçekliktir ki Taclı Hanım, üzerindeki altın ve mücevherleri onu esir alan Mesih Paşazade’ye vererek kurtulmuş ve şahın yanına dönmüştür.

Kerimzade, sadece eserde tarihi olayları ele almamış aynı zamanda olayların baş gösterdiği coğrafi mekânlar hakkında da bilgi vermiştir. Bu mekânlardan biri de Çukursed Beylerbeyliği ve İrevan bölgesidir. Merkezinde İrevan olan Çukursed Safeviler ile Osmanlıların sınırında yerleşen bir beylerbeyliği idi ve savaşlar sonucunda yönetim el değiştirmekte idi (Qarayev, 2010: 25). İrevan bölgesi ismini burada bulunan İrevan Kalesinden almaktadır. Araştırmacıların bir kısmı kalenin ve bölgenin Timurlular döneminde yapıldığını öne sürse de kalenin XVI. yüzyılda Şah İsmail’in emrine esasen

veziri Revangulu Han'ın yaptırdığı ve kalenin de ismini buradan aldığı görüşü daha yaygındır (Bayramov, 2008: 92).

Romanda iki defa İrevan Kalesi hakkında bilgi verilmekte: “Cavan veziri Revangulu han Ustacılı'nı yanına çağırdı. – Sen de Ustacılı elindensen. Bu yerlerde sizin tayfalarınız yaşayır. Kırkbulag yanında gala⁷⁰⁴ tikdirmeyi⁷⁰⁵ sene tapşırıram.⁷⁰⁶ Gala hazır olanda ona senin adını verecem, Revan galası.” “Bir gala tikdirirem. Adını Revan goymuşam. Goy bu mahalda⁷⁰⁷ işler revan getsin.” (Ç.D. s.145, 149) ve bu bilgilerin Bartold'un eserinden alıntılacağı sayfa sonunda gösterilmektedir. Romanın akışı sırasında Çukursed Beylerbeyliğine dâhil olan köy ve şehirlerin tek tek isimlerini gösteren yazar, Vedibasari ili ve Büyük Vedit köyü hakkında da bilgi vermiş, bu toprakların eski zamanlardan Türk yurdu olduğunu göstermiştir. Kerimzade bu bilgileri eserde göstermekle Ermenilerin arazi iddialarının asılsız olduğuna gönderme yapmıştır.

Bilindiği gibi Âşık Kurbanî şiirlerinde Safevî kültür ve düşüncesini yansıtmış, Şah İsmail'e “mürşit-i kâmil” diye hitap ederek saygı ve sevgisini ifade etmiştir. Kurbanî'nin hayat ve eserlerini derinden araştıran yazar, “Çaldıran Döyüşü”nde Kurbanî'ni bir kahraman olarak ele almış, Kurbanî ve Şah İsmail ilişkileri, Kurbanî ile Peri arasında yaşanan aşk destanını yeniden kurgulayarak roman sayfalarına işlemiştir. Qezenfer Kazımov bu konuda yazar ile arasında geçen sohbete değinerek Kurbanî'ni esere dâhil etmesine dair tavsiyelerde bulunduğunu söyler.

“Ne cür olur ki, âleme möcûze kimi ses salan her terefdan destesine akın-akın müritler yığılan İsmayıl Hudaferin'den keçib 13-14 yaşlarında Şirvan'a üz tutur, burada... Diri kendinin camaatı, İsmayıl'ı pirim, mürşidim deye ezizleyen⁷⁰⁸ Gurbani, öz sazı, sözü ile onun karşısına çıkmır?” Men bu sözleri deyende ⁷⁰⁹dikeldi⁷¹⁰ papirosunu eşe eşe⁷¹¹ elini başına apardı. Eserin ardından toy meclisinde bunları hatırlamak lazımdır - dedim.” (Kazımov, 2009: 471).

⁷⁰⁴ Kale.

⁷⁰⁵ İnşa ettirmeği.

⁷⁰⁶ Havale ediyorum.

⁷⁰⁷ Vilayette.

⁷⁰⁸ Okşayan.

⁷⁰⁹ Söylediğimde.

⁷¹⁰ Kalktı.

⁷¹¹ Sigarasının tütününü elinde oarak.

Ferman Kerimzade, Kazımov'un bu önerisini dikkate alarak Kurbanı ile Şah İsmail'i ilk kez Hudaferin köprüsü üzerinde karşı karşıya getirir ve bu sahneyi geri dönüş yöntemi ve ozanın geçmiş günleri hatırlaması aracılığıyla anlatır: "O, Hudaferin'de kimleri görmemişti. ... Çok vaht da o köprünün başında Diri Dağının eteyindeki yaşıllığda dayanıp gelib keçenlere bakardı. ... Şah İsmail'i de onda görmüştü. Lap uşak idi amma ele güzel geyimde, ele tenteneli şekilde gelib keçmişdi ki, heç vaht yâdından çıkmırdı. " (Ç.D. s.171).

Yazar, romanda Kurbanı'nın asıl isminin Mahmud olduğunu göstermiş, Kurbanı ile Peri ve Kurbanı ile Şah İsmail ilişkilerini kurgularken şairin şiirlerinden ve "Kurbanı ile Peri" destanından büyük ölçüde yararlanmıştır. Destanın bilinen üç versiyonu vardır, Gence, Diri varyantları ve İran Azerbaycanı'nda yaygınlaşan versiyon. Roman incelendiği zaman yazarın büyük ölçüde Gence varyantından yararlandığını, destanda bulunan kahramanları Ziyad Han, Kara Vezir, Şahhuban, Saleh Sövdeger ve diğerlerini aynen romana aktardığı görülmektedir.

Bu sebeple de eserde Kurbanı ile ilgili kısımları araştırmacılar tarafından "Kurbanı dastanının roman versiyası" (Xəlilova, 2015: 175) olarak değerlendirilir. Bazen ise yazar, kahramanların isminde değişiklik yapar. Örneğin, destanda Kara Vezir'in hilesini ortaya çıkarmakta Kurbanı'ye yardım eden kişi şahın veziri Becan'dır (Təhmasib, Axundov, 2005: 99). Romanda ise bu kişi Hüseyin Bey Lele'dir. Destanda Kurbanı'nın doğulması, eğitimi ve rüyasında bade içmesi anlatılsa da romanda Kurbanı ünlü bir ozan olarak yerini alır ve Kerimzade, kahramanın sevdiği kız ve şahla ilişkilerine yoğunlaşır.

Mitoloji araştırmalarda insanın tabiatı idrak etmesi, tabiata hâkim olmasıyla birlikte doğaüstü varlıklara atfettiği eylemleri de (idam etmek, bağışlamak, cezalandırmak gibi) kendisinin sahiplendiği görülür. "Tanrılara has roller yavaş yavaş devlet yöneticisi olan hükümdarın üzerine geçer. Halka iyilik yapan veya onları mutsuz eden padişah, Tanrının görevlerini üstlenmiştir." (Bayat, 2005: 87). "Kurbanı ve Peri" destanında Kurbanı hakk âşığıdır ve karşısına çıkan zorluk ve sınavlardan hakkın gücüyle çıkmaktadır. Romanda ise Kurbanı'nın en büyük yardımcısı Şah İsmail'dir.

"- Gence'ye ne yakşı?⁷¹² Hayırdı mı?

⁷¹² Neden anlamında.

-Gence hâkimi Ziyad Han'ın kızı Peri Hanımnan ötürü⁷¹³ gedirem. ...

-Ay oğul, biz hara, Gence hâkimi Ziyad Han hara? O bize kız verir?...

Gurbani susurdu. Atası bilmirdi ki, artık ata kimi bu işde yoktu. ... Bir Gurbani var, bir de Şah İsmayıl'ın lülelenmiş⁷¹⁴ mektubu.” (Ç.D. s.219) Yazar, romanda destanın Gence varyantından geniş ölçüde yararlınsa da, Kurbanı'nın ölümünü Diri varyantına dayanarak kurgulamıştır. Diri varyantında ve anlatıda Kurbanı'nın Mazannene pirinde yılan sokmasından öldüğü gösterilmiştir.

Yazar, tarihi olaylardan bahsederken sık sık yararlandığı kaynakların bazılarını sayfa sonlarında parantez içinde göstermiş bununla da okura romanı tarihi olaylar üzerinden kurguladığını iletmiştir. Kitaba dâhil edilen kaynaklar arasında sık sık Zeynalabdin Ali'nin “Tekmiletü-l Ahbar” tezkiresinin ismi geçmekte, bununla birlikte Yılmaz Öztuna'nın “Türkiye Tarihi”, Şeref Han Bitlisi'nin “Şerefname” ve Bartold'un “Eserleri” yer almaktadır. Kerimzade'nin Mustafa Ali'nin “Menakıb-ı Hünerveran” ve anonim yazarlı “Âlem-ârâ-yı Şah İsmail” eserinden de yararlandığı anlaşılmaktadır.

Genellikle romanda tarihi olayları değışmeden, aslına uygun bir şekilde kurgulamaya özen gösteren yazar, bazen tarihi olayları birebir bazen ise aksiyon gücü yüksek olan olayları aktardığı veya kurguladığı görölmüştür. “Romanda tarihi degiglik⁷¹⁵ ön plana çekilmiştir. ... yazıcı geniş epik tehkiyenin predmetine çevirmiştir.” (İsmayılova, 2013: 415).

3.6.4. Eserde Geçen Kurmaca Olay ve Kahramanlar

“Çaldıran Döyüşü” tarihi bir eser olsa da anlatıda birçok kurmaca kahraman ve olay yer almaktadır. “Hudaferin Köprüsü”nde kurmaca kahramanlardan biri olan Gaçag Murad, Dede Bey tarafından yanlışlıkla öldürölmüştür. “Çaldıran Döyüşü”nde eser Murad'ın ölmeyeği, yaralı halde defnedildiği ve mezardan çıkmaya çalışması ile başlamaktadır. Romanda yer alan Gaçag Murad, ailesi, komşuları kurmaca kahramanlardır. Aynı

⁷¹³ Hanım için.

⁷¹⁴ Boru şeklinde bükölmüş.

⁷¹⁵ Belirginlik.

zamanda Gaçag Murad’la ilgili olan bazı olaylar (mezardan çıkması, ailesini araması) yazar tarafından kurgulanmıştır.

Eserdeki bir diğer kurmaca kahraman ise yolculuğu “Hudaferin Köprüsü”nde başlayan Sekine’dir. Birinci kitapta Ebu Said’in askerleri tarafından esir alınan Sakine, ikinci kitapta Bağdat sokaklarında delirmiş vaziyette İsmail’i aramaktadır. Bu kahraman ve onunla ilgili olaylar da kurmaca metinlerdir. Fuzuli ile Şah İsmail’in Bağdat’ta karşı karşıya gelmesi de yazar tarafından tasarlanan kurmaca olaylar sırasındadır.

3.6.5. Olay Örgüsü

“Çaldıran Döyüşü” romanı 33 bölümden oluşsa da 4 metin halkası altında incelemeye tabi tutulmuştur. Anlatıda XVI. yüzyılda Doğu’da baş gösteren olaylar kaleme alınmıştır. Bu sebeple de romanda anlatı paralel bir şekilde ilerlemektedir. Yazar, esere olayların yanı sıra çok sayıda fıkra ve hikâye de (Timur ve Baba Keyfi, Oğuz Hakan Destanı, Mete, Kutlu Dağ, Leylek, Sapı Özümüzden Olan Baltalar) dâhil etmiştir.

M1: Birinci metin halkasında Gaçag Murad’ın ölmediği, İsmail’in tahta çıktıktan sonra Şii mezhebini devlet dini ilan ettiği, Murad Mirze ile savaşı ve zafer kazandığı, Tacı Hanım’la tanışması ve evlendikleri, Sultan Mahmud’un halka eziyet ettiği ve öldürüldüğü anlatılmıştır.

V1: Gaçag Murad’ın kan kaybından dolayı bayılması ve şehit olduğu düşünülerek defnedilmesi. Murad’ın kendine gelmesi, mezarda olduğunun farkına varınca oradan çıkmaya çalışması. Ölmüş bir askerin kıyafetini giyinerek ailesinin yanına gitmesi.

V2: Şah İsmail’in sarayda düşüncelere dalması, çocukluğundan bu yana yaşadığı acı günleri hatırlaması, kurduğu devlete Safeviler ismini vereceğini düşünmesi. İsmail’in adına akçe basılması. Şahın Hüseyin Bey Lele ve Şeyh Necimeddin Gilani ile toplantı yapması, Tebriz’de yaşayan Sünni Müslümanlara Şiiliği kabul ettirmesi. Nesriyye Camide İsmail’in adına hutbe okunması.

V3: İsmail’in Murad Mirze ile savaşa hazırlanması. Bu esnada Ferruh Yesar’ın torunu, Gazi Bey’in oğlu Sultan Mahmud’un İsmail’in huzuruna gelmesi. Şaha babasını öldürdüğünü anlatan Mahmud’un amcasına karşı savaşmak için İsmail’e ittifak teklif etmesi.

V4: Murad Mirze'nin savaş öncesi düşüncelere dalması ve İsmail'in az sayıda askerine rağmen zafer kazanmasını sorgulaması. Ozanların Safevi ordusunu savaşa teşvik etmesi ve savaşta İsmail'in zafer kazanması. İsmail çocukken onu yakalayıp Sultan Yakup'a teslim etmek isteyen Gasım Bey Pernak'ın şahtan aman dilemesi.

V5: Savaş sırasında zırh giyinmiş bir kişinin Murad Mirze'nin safından ayrılarak atını Şah İsmail'in çadırına doğru sürmesi. İsmail'in huzuruna çıkan kişinin Sultan Yakup'un kızı, Murad Mirze'nin kardeşi Tacılı Hanım olması. İsmail'in ilk bakıştan Tacılı'ya âşık olması ve onunla evlenmek istemesi. Hüseyin Bey Lele'nin İsmail'e doğru tavsiyelerde bulunması ve onu komşu devletlerin başçıları ile akraba olmaya teşvik etmesi.

V6: Gara Piri Bey Gacar'ın Sultan Mahmud'la birlikte Şirvan'a gelmesi. Şeyh İbrahim ve emirlerin Gülüstan Kalesinde tutuklu kalması ve kalede açlık yaşanması. Sultan Mahmud'un gaddarlığı, Şirvan'da Hintli taciri öldürerek mallarına el koyması. Mahmud'un alçak davranışlarını kaldıramayan Gara Piri Bey'in onu öldürerek kafasını Gülüstan Kalesine götürmesi

V7: Şah İsmail ile Tacılı Hanım'a ihtişamlı bir düğün yapılması. Murad'ın iyileşerek halka karışması. Müritlerin onu tanıması ve Murad'ın Dede Bey'in oğlu Mustafa Bey'le karşılaşması ve onunla birlikte şahın düğününe gelmesi. Düğünde şaha Şeyh Sefi ismi verilen halının hediye edilmesi. Sanatçıların şarkı okumaları, Kurbanî isimli bir ozanın türküler söylemesi.

M2: Bu metin halkasında İsmail'in Tacılı'ya olan sevgisi, Osmanlı sultanı Bayezid ve kardeşi Cem'in yaşamı, şahın Kerbela ile bağlı planları İsmail ve Bayezid, İsmail ve Hüseyin Baykara, Dulkadiroğlu arasındaki ilişkiler anlatılmıştır.

V1: İsmail'in Tacılı Hanım'a olan aşkı ve ona şiirler ithaf etmesi. Hüseyin Kiya Çelebi'nin isyan çıkarması ve Kızılbaş askerleri tarafından yakalanması.

V2: Osmanlı hükümdarı II Bayezid'in düşüncelere dalması. Babası Fatih Sultan Mehmet'in zehirlenerek öldürülmesi, Bayezid ile kardeşi Cem Sultan arasında hâkimiyet mücadelesi. Cem'in gemi önce Mısır sonra Mekke ziyaretine gitmesi, geri dönerken Rodoslu şövalyeler tarafından esir alınması. Esir hayatı yaşaması ve zehirlenerek öldürülmesi. Bayezid'in yaşlanması, tahtı hangi oğluna (Korkut, Ahmet ve Selim) teslim edeceğini düşünmesi.

V3:İsmail'in devlet sınırlarını genişletmesi ve bu durumun II Bayezid'e rapor edilmesi. Bayezid'in Mehmet Çavuş Balaban'ı Safevi devletine elçi olarak göndermesi. İsmail'in ava çıkması ve kaplan avlaması. Hüseyin Bey Lele'ni Yezd hâkimi tayin etmesi. Hüseyin Baykara'nın İsmail'e elçi heyeti ve hediyeler göndermesi. Hediyeler arasında ressam Behzat'ın resimlerinin de bulunması. Kadı Mehemed Kaşi İslam dininde insan resmi çekmenin günah olduğunu bildirerek itiraz etmesi. İsmail'in Baykara'nın gönderdiği çıplak dansözleri görünce sinirlenerek hükümdar odasını terk etmesi.

V4:Şah İsmail'in Kerbela'ya gelmesi. Kadı Mehemed Kaşi'nin ve müritlerin İmam Hüseyin'nin mezarı üzerinde ağlaması. İsmail'in buradaki mezarlara türbe yaptırmak planı. Sorgulayıcı bir yapıya sahip olan İsmail'in mezarlardan birini açtırarak cesedi görmek istemesi. Gaçag Murad'ın Hürri'nin mezarını açması. Cesedin çürümemiş olması ve bu durumun Kızılbaş askerleri arasında mucize olarak yorumlanması.

V5:İsmail'in II Bayezid'in kayınpederi Dulkadirli Alaüddevle ile akraba olma isteği ve Hümmet Ustacı'nı elçi göndermesi. Bu olayın üzerinden 2 yıl geçse de Hümmet Ustacı'dan haber alınamaması. Hümmet Ustacı Alaüddevle'nin sarayına vardktan sonra Alaüddevle'nin emriyle elçinin dışında bütün heyetin öldürölmesi ve Ustacı'nın uzak bir adaya sürgün edilmesi. Rüyasında İsmail'i gören Ustacı'nın kurtuluşu ve Safevi sarayına varması.

V6: Safevi yönetimindeki tayfa büyüklerinin isyan ve karşı durma çıkarmamaları için evlatlarından birini saraya rehin olarak bırakılması. Dulkadirli tayfa büyüğü Selman Bey'in saraya gelerek rehin olan bir oğlunu alarak yerine diğer oğlunu bırakması. Selman Bey'in yalanının ortaya çıkması. Selman Bey'in tayfanı toplayarak Safevi elini terk etmek, Alaüddevle'ye sığınmak istemesi.

V7: Şah İsmail ve emirlerin Selman Bey'in obasına gelmesi, Selman Bey'in idam edilmesi. Dulkadirli tayfasının başına Sarı Şihî Bey'in getirilmesi. Dede Bey'in Alaüddevle ile savaşa girişmesi. Alaüddevle'nin gece baskınları düzenlemesi, İsmail ve askerleri tarafından yenilgiye uğraması, oğlu Sarı Kaplan'ın öldürölmesi. Özbek hanı Şeybani'nin şaha tehdit dolu mektuplar göndermesi.

M3: Bu metin halkasında Şeybani'nin gerçekleştirdiği işgaller, İsmail'in Revan Kalesi yaptırması ve Bağdat'ı fethetmesi, Alaüddevle'nin torunu Selim ile ilişkileri, Kurbanî ve Gaçag Murad'ın faaliyetleri anlatılmıştır.

V1: Gaçag Murad'ın eşkıyalara karşı faaliyetleri ve İtalya'dan gelen ressam Fransisko'nu eşkıyalardan kurtarması. Şeybani Han'ın Herat'ı işgal etmesi ve şehrin askerler tarafından talan edilmesi. Şeybani Han'ın Babür Şah'ı esir alması ve Babür'ün kardeşi Hanzadebeyim ile evlenmesi, Babür'ü serbest bırakması. Behzat'ın saraya getirilmesi ve Şeybani Han'ın ondan kendi resmini yapmasını istemesi.

V2: İsmail'in emirlerle birlikte Çukursedd'e gelmesi. Genç veziri Revangulu Han'a kale inşa ettirmesi ve bu kaleye Revan ismini vermesi. Abdi Bey'in kızı Behruze'nin de yayladan şahı görmek için gelmesi. Hüseyin Bey Lele'nin şaha benzeri olan Hızır'ı daima yanında bulundurması. Behruze'nin İsmail sandığı Hızır'la göz göze gelmesi. Lele'nin İsmail ile Behruze'ni buluşturması.

V3: Alaüddevle Trabzon'a, torunu Şehzade Selim'in yanına gelmesi. Kızı Aişebeyim'in onları karşılaması. Selim'in haremde güzel kadınlarla eğlenmesi. Osmanlı'da şehzadelerin yaşamı ve uyması gereken kurallar. Şehzade Ahmet'in Amasya'da, Korkut'un ise Antalya'da sancakbeyi olması ve hâkimiyet mücadeleleri. Alaüddevle'nin sofrada başında şehzade ile buluşması. İsmail'in ava çıkması ve Sultan Mehmed'in onun resmini çizmesi.

V4: Şah İsmail'in saray şairlerinden biri olan Habibi'nin yaşamı. Fuzuli ile arkadaşı Zeyd'in Şah İsmail ve edebiyat üzerine sohbetleri. Murad Mirze'nin Irak'ta tahta çıkarılması. Barik Bey'in Murad Mirze'ye kardeşi Tacılı Hanım'dan yararlanmağı tavsiye etmesi. İsmail'in emirler ve memurlar ile birlikte toplantı yapması. Murad Mirze'nin rüşvetle Kadı Mehmed Kaşı'yi satın alması. Kadının ihanetinin ortaya çıkması ve idam edilmesi. Dede Bey ve Hüseyin Bey Lele'nin görevlerini ihmal ettikleri için görevden alınmaları. İsmail'in Bağdat seferi.

V5: İsmail'in Bağdat'ı fethetmesi. Dışarıdan Sekine'nin ismini duyması ve onu bulup saraya getirmesi. Safevi tarikatına bağlı olan Şahkulu'nun İsmail'in yanına gelmesi. Anadolu'daki müritlerin onu görmek istediğini söylemesi. Hüseyin Bey Lele'nin tavsiyesi ve İsmail'in emri ile Hızır'ın Erzurum'a gitmesi. Müritlerin bu olayı mucize adlandırması. Anadolu'da Şiilerin isyan çıkarması.

V6: Ressam Fransisko'nun Tebrizliler ile tanışması, Tebriz'in muazzam tabiatı ve mimarisine hayran kalması. Behruze'nin at binmesi. İsmail'in ona şiir yazması. Tacılı'nın düşük yapması. Behzat'ın Tebriz'e gelmesi. Bayezid'in ikilem arasında

kalması ve tahtını kime teslim edeceğini düşünmesi. Veziri Hadim Ali Paşa ile meşveret yapması.

V7: Kurbanî'nin yaşadığı köye gelmesi, annesi ile buluşması. Köylülerin Kurbanî'nin görüşüne gelmesi. Aşığın Peri Hanım için Gence'ye gitmek istediğini anne babasına söylemesi ve ailenin buna karşı çıkması. Aşığın Şah İsmail'in Gence Han'ı Ziyad Han'a yazdığı fermanı anne babasına göstermesi. Köyün beyinin Kurbanî'ni evine davet etmesi.

M4: Sonuncu metin halkasında ise Gaçag Murad'ın ailesi, Kurbanî'nin Gence maceraları ve vefat etmesi, Selim'in Osmanlı sultanı olması, babası ve kardeşleri ile ilişkileri, İsmail'in Hanzadebeyim'i azat etmesi ve Babür'e yardımları, Çaldıran Savaşı, İsmail'in yenilgisi anlatılmıştır.

V1: Gaçag Murad'ın İsmail'le birlikte Şirvan'a gelmesi. Eşinin vefat ettiğini duyması, komşularının oğlunu himaye etmesi. Murad'ın, oğlunu alarak şahın yanına dönmesi. Kurbanî'nin Beylagan şehrine gelmesi, burada bir köylünün yanında misafir kalması, gece hırsızların şahın fermanını ve Kurbanî'nin atını çalması. Aşığın yaya olarak yoluna devam etmesi. Karşısına Gence'ye giden bir kervanın çıkması. Kervanbaşının onu da Gence'ye götürmesi.

V2: Şirvanşah Şeyhşah'ın elçisinin Gence'ye, Ziyad Han'ın yanına gelmesi. Şirvanşah'ın Ziyad Han'a Şah İsmail'e karşı ittifak teklif etmesi ve Ziyad'ın bu teklifi geri çevirmesi. Ziyad Han'ın veziri Gara Vezir'in Gence'de Peri isminin söylenmesini yasaklaması. Şiirlerinde Peri ismi geçen ozanların cezalandırılması. Kurbanî'nin Gence'ye gelmesi ve Nizami Gencevi'nin mezarını ziyaret etmesi, burada İsmail'in derviş kılığına giren müritleri ile buluşması. Kurbanî'nin bağlama çalması ve türkü okuması, Ziyad Han'ın yeğeni Mahmud'un ozanla tanışması.

V3: Şamahı'ya Orta Asya'dan aynı anda iki kervanın gelmesi. İsmail'in bu kervanlardan birinde bulunan, Hüseyin Baykara'nın oğlu Bedizzaman Mirze'ni kabul ederek tahtının yanında yer vermesi. Şeybani Han'ın elçilerinin İsmail'in yanına gelerek ona dervişlerin kullandığı asa, teşbih ve keşkül vermesi. İsmail'in Şeybani Han'la savaşa hazırlanması.

V4: Mahmud'un Kurbanî'ni evine getirmesi ve şiir meclisi düzenlemesi, Kurbanî'ye şiir okurken Peri ismini söylememesini tembihlemesi. Peri'nin zorla Gara Vezir'in

oğluna nişanlanması. Peri'nin Kurbanı'nın aşkıyla hasta düşmesi. Mahmud'un Peri'ni evine davet etmesi. Gence'nin bilinen ozanlarından olan Dede Yediyar ile Kurbanı'nın atışması ve Yediyar'ın yenilgisi, bağlamasını Kurbanı'ya bağışlaması. Kurbanı'nın istemeden Peri şiirini okuması ve Dede Yediyar ile birlikte zindana atılması.

V5: Kurbanı'nın idama götürülmesi fakat halkın baskısı ile Ziyad Han'ın onu affetmesi. Mahmud'un Kurbanı'ni Gence'den çıkarması, yolda Hüseyin Bey Lele ile karşılaşmaları ve tekrar Gence'ye geri dönmeleri. Gara Vezir ve etrafının tabutla mezarlığa gelmesi, Peri'nin öldüğünü söyleyip defin işlemlerini yapması. Mezarlıkta derviş kılığına giren müritlerden birinin Gara Vezir'in yalanını ortaya çıkarması ve Peri ile Kurbanı'nın kavuşması.

V6: İsmail'in sarayda şiir meclisi düzenlenmesi ve Kışveri, Süruri, Habibi'nin burada Türkçe şiirler söylemesi, ressam Fransisko'nun saraya gelerek İsmail'in portresini yapması. Kurbanı'nın Peri'ni de götürerek ana yurdu Diri köyüne gelmesi. Köydeki Mazannene türbesini ziyaret etmeleri ve Kurbanı'nın yılan sokmasından vefat etmesi. İsmail'in Şeybani Han'la savaşmak için Horasan'a gelmesi, Şeybani'nin Merv Kalesine çekilmesi. İsmail'in kaleni ablukaya alması ve kum tufanı. İsmail'in savaş taktiği kullanarak geri çekilmesi ve hanın kaleden çıkması. İsmail ile Şeybani Han arasında savaş, Şeybani'nin öldürülmesi, kafası kesilerek İsmail'e götürülmesi. Şahın Dede Bey'i Merv Kalesine, Hüseyin Bey Lele'ni ise Herat'a hâkim yapması.

V7: Babur Mirze'nin kardeşi Hanzadebeyim'in Şah İsmail'in yanına getirilmesi. İsmail'in onu serbest bırakması ve Babur'u kendine müttefik etmesi. İsmail'in Şeybani'nin kafatasını altına tutturarak Bayezid'e göndermesi. Şehzade Ahmet'in Şahkulu (Şeytankulu) isyanını bastırması, Vezir-i azam Ali Paşa'nın helak olması. Şehzade Selim'in Edirne'ni işgal ederek İstanbul üzerine yürümesi. Bayezid'in askerleri ile savaşması ve Selim'in kaybederek geri çekilmesi. Şahkulu'nun yakınlarının İsmail'e sığınması, şahın onları toprakları terk edip kaçtıkları için idam ettirmesi.

V8: Ağır hasta olan Sekine'nin ölümü. Bayezid'in sarayın saygılı emirlerini Selim'in yanına göndermesi ve onu payitahta çağırması. Selim'in hayrına tahtından feragat etmesi. Selim'in babası Bayezid'i ve ağabeyi Korkut ile Ahmet'i öldürtmesi. Şehzade Ahmet'in oğlu Murad'ın İsmail'e sığınması. Ubeydullah Han'ın Merv'e hücum etmesi, Dede Bey'in kaleni terk ederek saraya dönmesi ve cezalandırılması. İsmail'in baba

olması. Sultan Selim'in İsmail'e savaş açması. Çaldıran Ovasında savaşın başlanması ve İsmail'in kolundan yaralanması. Tacılı ve Hızır'ın esir alınması. Şah İsmail'in yenilgisi.

3.6.6. Kahramanlar

Şah İsmail'in yaşamını konu edinen nehir romanlarının ikinci kitabı “Çaldıran Döyüşü”nde Kerimzade, çok sayıda tarihi şahsiyete kalemin gücüyle yeniden hayat vermiş, birbirinden etkili kahramanlar yaratmıştır.

3.6.6.1. Başkahraman

Her iki romanda başkahraman Şah İsmail'dir. Birinci kitapta kahramanın çocukluk dönemi ve hâkimiyet uğruna mücadelesi anlatılırken, ikinci kitapta Şah İsmail'in sultanlık dönemi ele alınmış, başkişi (1501-1514 yılları arasında) şah, şair ve bahadır açılarından değerlendirilmiştir. “Bakı 1501” romanında Azize Ceferzade de İsmail'i şah ve şair bağlamında değerlendirmiş kahramanın zıddiyetle karakterini bu kavramlar aracılığıyla göstermiştir. “Çaldıran Döyüşü”nde ise Kerimzade, İsmail'i hem şah, hem şair hem de bahadır olarak ele almıştır. Bu sebeple de tez incelemesinde kahraman üç başlık altında incelenecektir.

3.6.6.1.1. Şah İsmail

“Çaldıran Döyüşü” romanında İsmail 13 yaşında Azerbaycan'ın Kuzey bölgelerinin tamamını ve Güney'in bir kısmını yönetimine alarak tahta oturan bir hükümdardır. Bu sebeple de Şah İsmail başlığı altında kahramanın bir sultan olarak aldığı kararlar ve devlet yönetimi irdelenecektir. Bilindiği gibi İsmail, kendini İmam Mehdi ilan etmiş ve tahta oturduktan sonra hükümdarın ilk işi Şiiliği yaygınlaştırmak ve idaresindeki bütün bölgelerde Şii devleti kurmak olmuştur. Bu amaçla Hüseyin Bey Lele'ni ve Şeyh Necmeddin Gilani'ni hükümdar odasına çağıran şah, Tebriz'deki Sünni ve Şiilerin sayısını sormakta ve kararının kesin olduğunu bildirmektedir:

“- Şeyh Gilani, Tebriz ehlinin ne gederi şiie olar, ne gederi sünni? ...

- Ey imam Sahibi-Zaman, Tebriz ehlinin üçden biri şiedir.

- Eyb elemez, o sayı biz çohaltarız. Hutbeni Nesriyye mescidinde okuyacaksınız. Ele orada sünnileri şielie davet etmeliyik.” (Ç.D. s.12).

Gülbeniz Babayeva, şahın bu kararını “Ordusunu ve terefdarlarını çokaltmak için mövcud şeraitde İsmail bu cür gerar verir. Lakin eslinde bu mesele Şah İsmayıl’ın bir hökmüdar kimi en böyük sehvi olmuştur.” şeklinde değerlendirmektedir. Fakat Safeviyye tarikatının Şii mezhebi üzerinde kurulduğu ve İsmail’in kendini imam ilan eden bir hükümdar olduğunu göz önünde bulundurursak Babayeva’nın yanlış kanaate vardığını söylemek mümkündür.

Şahın kurduğu devlete, bağlı olduğu Safevi tarikatın ismi verilmiş ve devletin ismi bütün yazışmalarda Safevi Devleti olarak geçmiştir. Sultan olduğu günden ölümüne kadar Azerbaycan topraklarını birleştirmek, tek ve güçlü bir saltanat kurmak uğruna mücadele veren İsmail bu birliği bozanları affetmemiş onları en ağır cezalara çaptırmıştır. “Namurad” lakabını taktığı Akkoyunlu Murad Mirze’ni sınırlarından kovarak çıkarmış, Dulkadirli tayfasının birliğini bozmaya çalışan Salman Bey’i de cezalandırarak devletinde asayişini temin etmiştir. Devletin farklı bölgelerinde şaha karşı gelen, isyan çıkaran, devletin geleceğini tehlikeye atarak menfaatini temin eden sığ düşünceli hanlarla ömrünün sonuna kadar savaşmıştır. “Bağdad’a gelirsən Şirvan elden gedir, Şirvan’a gedirsən Horasan üz dönderir. Ahı niye bele olsun? ... Bunların hamısını bir yere yığib⁷¹⁶ başlarına nece ağıl goyasan.⁷¹⁷ Nece başa salasan ki, bes bir elik bir ölkeyik, gelin bir evin övladları kimi, ailesi kimi yaşayaq.” (Ç.D. s.195).

Hükümdarın işgalci Şeybani Han karşısındaki tavırları da takdire şayandır. Tarihten de bilindiği gibi Şeybani Han İsmail’i bir sultan olarak görmemiş, onu mektuplarında vali adlandırarak küçümsemiş, İsmail’i emir eri konumuna düşürmüştür. Şah ise bu tür kışkırtıcı davranışlar karşısında sabrına sarılarak Şeybani’ni barışa davet etmiştir. Sessizliğini koruyan, tehdit dolu mektuplara tutarlı cevaplar vermekle yetinen şah, Şeybani Han’dan gelen aşağılayıcı hediyeler karşısında da temkinli davranmış: “- Şeybani Han mene derviş eşyaları gönderib. Demek isteyir ki, derviş neslindenem, hökmüranlık mene yaraşmır, odur ki, Sefevi mülkünü ona tehvil vermeliyem⁷¹⁸ .

⁷¹⁶ Bir yere toplamak.

⁷¹⁷ Anlatasan.

⁷¹⁸ Teslim etmeliyim.

Beledimi? ” (Ç.D. s.245) diyerek ordusunu toplamış ve Şeybani Han’a savaş açmıştır. İsmail’in hafif zırhlarla hızlı hareket eden askerleri kısa sürede Merv sahrasına ulaşmış, sahte geri çekilme ve pusu gibi savaş tekniklerinden yararlanarak Şeybani ve ordusunu yenilgiye uğratılmıştır. Bu da İsmail’in barıştan yana olduğu kadar aynı zamanda azimli bir hükümdar olduğunun kanıtıdır.

Romanda Şah İsmail’in sanata ve edebiyata verdiği değer, sanatçılara sağladığı destek farklı tarihi kişilerin fonunda ele alınmıştır. Kendisi de şair olması, saf Türkçede etkili şiirler yazması nedeniyle sarayına çok sayıda şair ve sanatçı toplamış, zaman zaman şiir meclisleri düzenlemiştir. Şahın hattatlık ve ressamlık yeteneğine sahip olduğu, kitap okumaktan zevk aldığı da bilinmektedir (Nuriyev, 2011: 6). Eserde özellikle resamlardan Sultan Mehmed, Fransisko, şairlerden Hebibi, Sururi, Kışveri, Âşık Kurbanî şahtan ihsan gören sanat adamlarıdır. “Bu nakışları çeken cavan oğlandır. Adı Mehmed’dir. ... Ona sultan legebi verilir. Bu günden olur Sultan Mehmed Tebrizi. Hökmüdarımız ona gızıl yeher yüyenli bir at, Tebriz altında iki kent bağışlayır.” (Ç.D. s.66). Hükümdar aynı zamanda Şeybani Han’ın zulmünden kaçan Behzat’ın bulunarak saraya getirilmesini emreder ve Kurbanî’nin sevgilisi Peri’ye kavuşmasını da sağlar ki, bu da İsmail’in sanatçıları koruyarak himaye eden bir sultan olduğunun göstergesidir. İsmail sadece sanatçıları desteklemekle kalmamış, ana dilinde şiirler yazarak onları da bu işe teşvik etmiş, Türkçenin gelişimine de katkı sağlamıştır.

Şahın dikkat çeken bir başka özelliği ise güçlü ahlak anlayışına sahip olmasıdır. Bu özelliği, ilk başta Hüseyin Baykara’nın gönderdiği yarı çıplak dansözlere karşı tutumunda görülmektedir. Elçi Mehmedcan’ın getirdiği resimleri, at ve ozanları yüksek değerlendiren hükümdar sahneye çıkan dansözlerin açık seçik danslarını görünce nezaket kurallarına aykırı olsa bile odayı terk eder. Bu davranışı ile de sarayında bu tür edepsiz davranışlara yol vermeyeceğini bildirir. Kerimzade, makalelerinde de bu konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır: “...nümayendeler⁷¹⁹ arasında bayağı reggaselerde vardı. Bu kızlar regs edende Hatayi yerinden kalkıp getmiş ve demişdi. - Men vahtımı bele işlere serf etseydim onda benim serhedlerimde⁷²⁰

⁷¹⁹ Temsilciler.

⁷²⁰ Sınır.

düşmenler at oynadardı.”⁷²¹ (Kerimzade, 1988: 76). İsmail’in ahlak görüşleri bununla da sınırlı kalmaz hatta şah, ülkesinde yenilgiye uğrayan hükümdarların eşlerinin ordu komutanlarına verilmesi gibi gelenekleri de yasaklar. Bu kararın ise kadının namusuna saygınlığı ile açıklamaktadır.

Yaratılış itibari ile de vicdanlı bir kişiliğe sahip olan ve devletin teşekkülünde ahlak ilkelerinin hayati önemini idrak eden Şah İsmail sadece müstehcenliğe karşı acımasız olmamış aynı zamanda toplumun ahlakını zedeleyebilecek her türlü davranışı reddetmiştir. Özellikle devlet erkânında yer alan ama düşmanlarla dostluk yapan, para karşılığında şahı savaş seferlerinden alıkoymağa çalışan kişileri aldıkları rüşvetle birlikte idam ettirmiştir. Şahın dikkat çeken bir başka kararı ise Şahkulu isyanı ile ilgilidir. Şahkulu öldürüldükten ve isyan bastırıldıktan sonra Şahkulu’nun yakınları İsmail’e sığınır. Fakat şah can korkusu ile yurdunu terk edenleri idam ettirir. Şah bu davranışı ile de hiçbir zorluk ve kaybın yurdu terk etmek için gerekçe olmayacağını bildirir.

Bununla birlikte romanın ilerleyen bölümlerinde şahın fevri davranışlarda bulunduğu da görülmektedir. Sınanmış askerlerinden olan Dede Bey’i ihmalkârlık sebebiyle görevinden alan İsmail daha sonra onu Merv Kalesinin hâkimi yapar. Merv Kalesi düştüğünde ise Dede Bey’e elbise giyindirerek rezil-rüsva etmek şahın yaptığı aşırı davranışlardan biridir. Tarih kitaplarında bu tür bilgilere yer verilmese de yazar, tezkirelerden aldığı bu bilgiler ışığında kahramanı tüm yönleri ile canlandırmağı başarmıştır.

Yazar, roman boyu Osmanlı ile Safeviler’in ilk karşı durması, Şah İsmail’in ilk ve en büyük yenilgisi olan Çaldıran Savaşının nedenleri üzerinde durmuş, kademeli bir anlatımla okuru savaşa götürmüştür. Şahın tahta çıktığı günden 1514 yılına kadar Osmanlı ile Safevi Devleti arasında bir takım gerginlikler yaşanmaktaydı ve bütün bunlar olası bir savaşın ilk kıvılcımları idi. Şehzade Selim tahta çıktıktan sonra ise ihtimal giderek arttı ve savaşı kaçınılmaz kıldı. Kerimzade’ye göre; baş gösteren kaygılı olaylara rağmen İsmail’in savaş için ön hazırlıklar yapmaması, Sultan Selim’in tehdit mektuplarına rağmen ava çıkması şahın yenilgiye uğraması ile sonuçlanmıştır.

⁷²¹ Ağalık etmek anlamında

3.6.6.1.2. Şair İsmail

İsmail yetenekli bir şairdi ve onun şiirleri asırlar geçse bile insanoğlunun duygularını coşturan, onu etkisi altında bırakan güç ve duruluğa sahiptir. Kerimzade de kahramanın bu özelliğini göz önünde bulundurarak romanda İsmail'in şiirleri eşliğinde şair kimliğini işlemiştir. Anlatı boyu dikkat çeken önemli husus İsmail'in hassas bir kalbe sahip olması, sevinç, keder ve pişmanlık gibi duygularını şiir aracılığıyla iletmesidir ve anlatıda İsmail'in şairlik yeteneği daha çok Tacılı Hanım'a olan sevgisinin aktarımında verilmiştir. Murad Mirze ile savaşta atıyla ağabeyinin saflarını terk ederek kahramanın çadırına gelen Tacılı bu davranışı ile İsmail'i kendine hayran bırakmakta, ilk bakıştan Tacılı'ya âşık olan şah iç sesleriyle “Galsın Gönül, Yol Galmasın” şiirini söylemektedir.

“Ey divane, ey divane,
Âşık olan kıyar cana.
Hayati der Tacılı hane
Galsın gönül, yol galmasın!” (Ç.D. s.34).

Eserde bu tür örneklere sık sık rastlanılmaktadır ve yazar şiir metinlerine uygun olaylar kurgular, bu da eserde şiirlerin yorumu niteliğini taşıyan vaka birimlerinin oluşması ile sonuçlanmıştır.

“Çaldıran Döyüşü”nde şairin dörtlükleri daha çok göze çarpar fakat Kerimzade ara sıra İsmail'in gazellerinden örneklere de yer vermiştir. Şahın duygularının tercümanı olan gazeller arasında İmadeddin Nesimi'ye yazılmış nazire de bulunmaktadır.

3.6.6.1.3. Bahadır İsmail

Tarihi kaynaklarda Şah İsmail'in mahir bir avcı olduğu, ordu komutanı olarak dövüşlerde yiğitlikler sergilediği gibi bilgiler yer almaktadır. “O her gün emirlerle ok atma yarışları geçirmek için meydana çıkar ve her günün galiblerine mükâfatlar verir.” (Nuriyev, 2011: 6) Buna uygun olarak da yazar romanda kahramanı cesur, atılgan ve meydanlarda merdi merdane savaşan bir kılıç bahadırı olarak tasvir etmiş, şahın kaplanla yüz yüze geldiğini attığı bir tek okla onu avladığını detaylı bir şekilde aktarmıştır. 13 yaşta tahta çıkan şah ergenliğin kendi beraberinde getirdiği delikanlılıkla bazen hükümdar olduğunu unutarak aktif bir şekilde savaşa atılmıştır. Devletini ve milletini korumak adına düşmanlarla harp etmek ne kadar takdir edilecek

bir davranış olsa da, ordunu yönlendiren hükümdarın savaşa atılması ile ordu başsız kalmış, bu da ağır sonuçları kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle de Çaldıran Savaşında şahın savaşa girmesi, Osmanlı saflarına kadar ilerlemesi, askerlerini güçlü ordu karşısında hezimete uğramıştır. “Şah İsmail beyninin hansı bir ucgar⁷²² yerinde sehv elediğini⁷²³ başa düşürdü. Başa düşürdü ki, o bu döyüşde serkerdeliyini pehlevanlığına deyişib. O kenardan dayanıb hele görünmemiş bu böyük meydan döyüşünü idare etmeliydi.” (Ç.D. s. 358).

Başkahramanı “Çaldıran Döyüşü” romanında şah, şair ve bahadır gibi bakış açılarından ele alan yazar, İsmail’i hem de “nemli gözleri, kederli çehresiyle” canlandırmaktadır. Çocuk yaştan ailesini kaybeden, ömrüne biçilen tehlike ve tenhalıkla yaşamak zorunda kalan kahramanın en sevinçli gününde de acıları onu terk etmez. “Ailesinden hiç kimsenin yanında olmayışı, İsmail’in bu günlerini görmeyişi onu buruk bir sevinç yaşamaya sevk eder.” (Topal, 2019: 207). Yazar, romanın sonunda da yenilgiye uğrayan şahı bu kederi ile tasvir etmekte fakat ne kadar yenilgi ve işgale maruz kalınsa da şahın (onun timsalinde bütün Azerbaycanlıların) mücadeleden bir an bile olsun çekilmeyeceğini anlatmaktadır: “Biz hele ölmemişik, duz-çöreyimizi de itirmemişik.” (Ç.D. s.362). Kahramanı tüm duygu bağları ve davranışları ile kaleme alan Ferman Kerimzade, İsmail’i idealleştirmelerden uzak, tüm artı ve eksileri ile romana yansıtabilmiştir.

3.6.6.2. Norm Karakterler

“Çaldıran Döyüşü” romanında çok sayıda norm karakter yer almaktadır. Bunlardan Hüseyin Bey Lele, Dede Bey, Tacılı Hanım, Behruze Hanım, Gaçag Murad, Kurbanı, Bayezid, Sultan Selim’i örnek göstermek mümkündür.

3.6.6.2.1. Hüseyin Bey Lele

İsmail’i çocuk yaşlarından düşmanlardan koruyan, emniyetini temin ederek eğitim veren Hüseyin Bey Lele tahta çıktıktan sonra da şahın yanından ayrılmamış, sadakatle ona hizmet etmiştir. Şah İsmail de Lele’ni başkumandan - “emîrû’l-ümerâ” atamış, onun

⁷²² Ücra.

⁷²³ Yanlış yaptığını.

tavsiye ve fikirlerinden yararlanmıştır. Anlatıda Hüseyin, İsmail'i koruyup kollayan ona baba sevgisi ile yaklaşan bir norm karakterdir. İsmail, Müslümanlara Şii mezhebini kabul ettirmek istediğinde Lele'nin fikrini sorar o ise tahta yeni çıkan şaha dikkatli davranmasını tavsiye eder. Hoş bir iltifatla İsmail'e hitap eden Hüseyin Bey, Sultan Mahmud konusunda da şahı uyarmakta, Sultan Mahmud'u idam ettirmek yerine daha sabırlı davranarak süreci takip etmeği önermektedir:

“ - Gibleyi-âlem, Şirvanşah Sultan Mahmud sizin huzurunuza gelmeye rüşet isteyir. Şah İsmail Hüseyin Bey'e baktı. Lele bu bakıştan çok şey okudu.

- Dünya beledir, kurban.⁷²⁴ Vahtı ile düşmençilik eleyen gücü, kudreti gördükten sonra iltimasa gelir.” (Ç.D. s.18).

Hüseyin Lele Bey aynı zamanda Dulkadirli tayfasını parçalamağa çalışan, tayfa büyüklerinin Alaüddevle'nin tarafına geçmeye sevk eden Salman Bey'in planlarını da ortaya çıkaran, şaha sınır güvenliğini temin etmek için komşu devletlerle, devlet asayişini korumak için emirler, tayfa büyükleri ile akraba olmayı tavsiye eden kahramandır. Roman boyu yazar, kahramanın gözü açık ve zeki bir şahsiyet olduğuna vurgu yapmakta, tavsiye ve tahminlerinde yanılmayan bir şahsiyet olduğunu, şahın bile onun sezgi yeteneğine ve zekâsına hayran kaldığını göstermektedir. Devletin ve İsmail'in istikbali için gece gündüz demeden çalışan Lele hem de emirler arsında İsmail'e en çok bağlı olan kişidir ve şah onun ailesini sorduğunda kahraman şu ifadeler eşliğinde: “- Lele, ahı men bir meseleni bilmirem, senin ailen, uşakların?... Hüseyin Beyin sir-sifetini⁷²⁵ keder bürüdü ve o keder içerisinde gülümseye-gülümseye dedi: Ebih Sultan Erdebil'de benim de ailemi, uşaklarımı tapıb⁷²⁶ kılıçtan keçirib. Ondan sonra aile baresinde fikirleşmeye vaht tapa bilmişem ki?” (Ç.D. s.42) ömrünü İsmail'e adadığını bildirmektedir.

Bilindiği gibi Lele şahın eğitmeni idi ve İsmail yeni fetihler yapıp namına nam kattıkça hocasının tavsiye ve uyarılarından canı sıkılmaya, onu özgürlüğünü kısıtlayan biri olarak görmeye başlamıştı. Bu sebeple de şah, Hüseyin Bey'i daha uzaklara göndermek amacıyla önce Yezd'in yönetimini ona havale etmiş, fakat Lele, yerine Cuga Bey'i

⁷²⁴ Kurbanın olum anlamında.

⁷²⁵ Yüzünü.

⁷²⁶ Bulup.

geçirerek Tebriz'e dönmüştü. Şah Herat'ı fethettikten sonra Lele'ni Herat hâkimi tayin eder bu defasında ise Lele Übeydulla Han'ın istilasına dayanamayarak şehri teslim eder. Şah eğitimcisi yanından uzaklaştırırken Lele'nin yenilgi ile saraya dönmesi, onun sarayda itimadının sarsılması İsmail'in gözünden düşmesi ile sonuçlanmıştır. Ama ne olursa olsun Hüseyin Bey'in İsmail'e bağlılığı tükenmemiş, şahı evladı gibi sevmiş, son nefesinde bile onu düşmanlardan korumaya çalışmıştır. "Hüseyin Bey Lele ... atını dönderib çapa-çapa özünü şaha çatdırmak istedi, amma arkadan çatıb, özünü yetiren iki atlı onu kılıçla doğramağa başladılar. Hüseyin Bey son defe solan gözleri... şahı gördü ve üzü üste atın yanına düşdü." (Ç.D. s.359).

3.6.6.2.2. Dede Bey

Hüseyin Bey Lele'den sonra Şah İsmail'in emirler arasında ikinci en çok güvendiği kişi Dede Bey'dir. "Hudaferin Köprüsü" eserinden görkemli yapısı Şeyh Haydar'a olan bağlılığı, misafirperverliği ve cesurluğu ile bilinen bu karakter, İsmail ve ailesini hapisten kurtarmış, İsmail'in hurucuna katılarak Safeviler Devletini kuranlardan biri olmuştur. Bu sebeple de İsmail, şah olduktan sonra Dede Bey'i "Gorçubaşı" yani şahın güvenlik güçleri başkanı, savunma bakanı tayin eder. Görevine uygun olarak da Dede Bey romanda şahın emniyetini temin eden şahıs olarak gösterilmiştir. İsmail ile Murad Mirze arasındaki savaşta Dede Bey, şahın adından konuştuğu, askerlere talimat verdiği için İsmail onu "-Dede Bey hükümdar adından ferman vermeye ne vahtdan sizi vekil eleyibler?" (Ç.D. s.35) kınasa da kahraman ile şah arasında samimi bir dostluk bağının mevcut olduğu görülmektedir. Fakat bu samimiyet Kadı Mehemed Kaşi'nin ihanetinin üstü açılıncaya kadar sürer, İsmail ihanetin Dede Bey tarafından tespit edilmediği için şahın güvenliğini temin ede bilmemesi gerekçesiyle görevinden azleder.

Azil kararından itibaren şah ile Dede Bey arasında soğukluk yaşanmaya başlar ve İsmail, kahramanın asık suratla etrafında dolanmasına, toplantılarda sessiz kalarak küskünlüğünü ifade etmesine tahammül edemez ve onu saraydan uzaklaştırmak adına Merv Kalesine görevlendirir. Übeydulla Han'ın hücumu zamanı Dede Bey kaleden kaçır. İsmail yeniden ordunu toplayarak kaleni geri alır ve saraya geri dönerek kahramanı muhakeme eder. Dede Bey suçunu itiraf ederek idam olunmasını istese de şah ona daha ağır ceza verir. "Ferraşlar Dede Bey'e arvad paltarı geyindirib uzungulağa mindirib galanın etrafında dolandırmağa başladılar. Amma heç kim onun bu halını

görmek istemirdi. Hamının Dede Bey'e hürmeti vardı. Ona göre de onun bu rüsvayçılığını görmek istemirdiler." (Ç.D. s.344) Şahın Dede Bey'e verdiği bu ceza ömrünü savaşta geçiren bir kahraman için ölümden beterdi ve yazar da İsmail'i şaha yakışık kalmayan taşkınlık yapmakla suçlamaktadır.

3.6.6.2.3. Tacı Hanım

Anlatında okurun karşısına çıkan ilk ve en güzel kadın karakter Tacı Hanım'dır. Tarihi kaynaklarda kahramanın ismi Tacıbeyim, Şah Bigi ve Tacı Hanım olarak geçmektedir. Ağabeyi Murad Mirze savaşı kaybedince Tacı, atına binerek İsmail'in çadırına doğru sürmüş, ona sığındığını itiraf etmiştir, miğferini çıkardıktan sonra ise güzelliği ile şahı kendine hayran bırakmıştır. "Heyli baktı, Tacıbeyim ise tutaş kipriklerini⁷²⁷ aşağıya endirdi. Onun yumru, şehde yuyulmuş ağ alma kimi teravetli yanağında gızaartı⁷²⁸ göründü. Bu anı heç bir söz ifade ede bilmezdi ve ona göre de heç biri danışmırdı." (Ç.D. s.33). Tacı aynı zamanda İsmail'in şiirlerini ithaf ettiği kişi, şahın ilham perisidir. Her görüştüklerinde şah bu güzellikten esinlenerek insanın ruhunu okşayacak şiirler yazmakta, düğün gecesi Tacı'ya "Ne dersen..." şiiri ile hitap etmektedir:

"Gızılgül, bağü bostanım, ne dersen?

Feda olsun sene canım, ne dersen?

Gerarü sebrü aramım tükendi,

Kesildi, küllü fermanım, ne dersen?" (Ç.D. s. 70-71).

Tacı da diğer emirler gibi şaha sadakatle bağlanan bir karakterdir ve ağabeyi onu kendi tarafına çekmek istese de başarılı olamaz. Tacı'dan sonra şahın Behruze ile evlenmesi kahramanı üzse ve kalbinde kıskançlık başkaldırsa da bu durumlar kahramanda köklü değişmelere sebep olmaz. İsmail'i yeniden kazanmak için Tacı, at üzerine kalkarak yarış yapmak ister, fakat kahraman gebe olduğundan habersizdir ve yaptığı bu davranış sebebiyle bir daha çocuk sahibi olamayacaktır. Gözyaşları ile kederini avutan kahraman Çaldıran Savaşında zırh giyerek İsmail'in ordusuna katılan kadınlar sırasındadır ve savaş zamanı esir alınmıştır. Kerimzade, eserde Tacı'nın esir alınması olayını İsmail'in benzeri olan Hızır'ın teslim olması, kahramanın da bundan etkilenecek savaşamayacak

⁷²⁷ Kalın kirpiklerini.

⁷²⁸ Kızarıklık.

duruma gelmesi ve esir alınması ile açıklamaktadır. Yazarın bu olayı tezkirelerden alarak kurguladığı malumdur fakat çağdaş araştırmalarda bu bilginin doğru olmadığı ispatlanmıştır.

Araştırmalar Tacı Hanım'ın üzerindeki kıymetli mücevheri - "Lal-i Böğrek"i vererek askerlerden kurtulduğunu yazmaktadır. Romanda İsmail'in Tacı'ya değerli bir mücevher hediye ettiği geçmektedir. "Onun zarif kulaklarında teze sırğalar⁷²⁹ vardı ve bir daş güneş kimi şefeg saçırdı. O daşı Hüseyin Bey getirmişdi. Ziyad Han'ın hediyesi idi. Tacı Beyim'e bağışlamışdı o daşı." (Ç.D. s.293). Muhtemelen Tacı'nın kurtuluşu olan bu kıymetli taşlar eserde bahsi geçen mücevherlerdir. Aynı zamanda anlatıda Tacı'nın Farsçaya olan ilgisi ve Türkçeni sevdirmek adına İsmail'in yaptığı jestler de anlatılmaktadır. Aynı durum Azize Ceferzade'nin "Bakı 1501" eserinde de geçmektedir.

3.6.6.2.4. Behruze

Behruze, Şah İsmail'in ikinci eşidir ve kitabın birinci ve ikinci cildinde kahramanın İsmail'in emirlerinden biri olan Abdi Bey'in kızı olduğu gösterilmiştir. "Hudaferin Köprüsü" eserinde İsmail ile Behruze'nin ilk kez çiçekli bir yamaçta karşılaştıkları ve birbirlerinden hoşlandıkları, "Çaldıran Döyüşü" romanında ise şahın Çuhur Sedd'e geldiği ve burada yeniden Behruze ile karşılaştığı geçmektedir. Yazar, kahramanın karakteristik özelliklerine yer vermeden önce onun görkemi ve göçebe ailesinden olduğu için erkek kadar cesur ve becerikli olduğuna vurgu yapmakta, ilk görüşten İsmail'e bağlandığı, aradan uzun yıllar geçse bile sadece onu sevdiğini anlatmaktadır. Behruze ona talip olan gençleri geri çevirerek İsmail'in yolunu gözler ve şah, Çukursedd'de gelince onu da alıp saraya getirir. Behruze, İsmail'i Tacı'ya kıskansa da bu saray entrikalarına kadar ilerlemez ve kahraman bütün yeteneklerini ortaya koyarak şahın gözdesi olamaya çalışır. "Göydemir at meydanın başına çatıp geri gayıtdı. Süvarinin gözü pencereye sataşdı⁷³⁰ ve kılıç elinde donup galdı⁷³¹. Atı birbaşa pencereye teref sürdü. Çatana yakın debilgeni başından çıkarıp tulladı, hurmayı saçları demir köyneyinin çiyinlerine⁷³² töküldü. Bu Behruze Hanım idi." (Ç:D. s.203).

⁷²⁹ Küpe.

⁷³⁰ Takıldı.

⁷³¹ Asıla kaldı.

⁷³² Omuzlarına.

Büyülü güzelliği ve cesareti ile bilinen Behruze anlatıda alp kadın tipini temsil etmektedir. Kahraman aynı zamanda İsmail'in ilk evladı Tahmasb'ın annesidir ve şah Tahmasp doğulduktan sonra Behruze'ni de yanına alarak ilk karşılaştıkları gibi çiçekli bir yamaca çıkar, iki âşık gibi baş başa güzel bir gün geçirirler. Şah İsmail'in romanda yer alan her iki eşi incelendiğinde onların şahı çok sevdiği, ona tutku ile bağlandıkları görülmektedir. Hatta bu bağlılık o kadar ileri seviyede ki Behruze ile Tacılı eline silah alarak Çaldıran Savaşında şahla birlikte mücadele ederler, İsmail'in ölümünden sonra ülkede karışıklık çıkmaması adına Tacılı üvey oğlu 10 yaşlı Tahmasb'ı tahta çıkarır.

3.6.6.2.5. Han Mehemed Ustaclu

Romanda yer alan bir diğer norm karakter ise Han Mehemed Ustaclu'dur. Ustaclu, Diyarbakır sınırlarını korumaktadır ve yazar, bu kahramandan bahsederken onun iri yapılı ve güçlü olduğunu geri dönüşle kahramanın çocukluk yıllarını anlatmaktadır. Babası Mize Bey'in kurda olan rağbeti, soy köklerinin kurttan türediğini anlatması kahramanda da bu hayvana rağbet uyandırmıştır. Babasının ölmeden önce tayfanı etrafına toplaması onlara "Mete Han" ve "Kutlu Dağ" destanlarını anlatması daha sonra ise vasiyetini "Oğul, birinci növbeye elin namusunu goruyun. Emanet, namus emaneti! ... İkinci geyretimizi⁷³³ elden vermeyin. ... Üçüncüsü, Şah İsmayıl'ın buyruğundan çıkan, o dünyada yanıma gelmesin. Özüne ayrı dünya tapsın." (Ç.D. s.121) hatırlayan Ustaclu, babasının izinden yürüyen, yurdunu düşmanlardan savunan bir kahramandır.

Şah İsmail, Ustaclu'nu Diyarbakır'a göndererek ona Osmanlı sınırında yerleşen Safevi topraklarını savunmayı havale etmişti, kahraman da eserde özellikle sınırların korunması, Safevi bölgelerine baskında bulunan Alaüddevle'nin etkisiz hale getirilmesiyle gündeme gelmektedir. Kendine has dövüş taktikleri olan Ustaclu, aynı zamanda Şahkulu'nın yakınlarını şahın sarayına götüren ve amcası Sultan Selim'in zulmünden kaçan Şehzade Ahmet'in oğlu Murad'ın emniyetini temin eden kişidir. Yazar, Osmanlıların kullandığı ateşli silah olan tüfeği de Han Mehemed Ustaclu'nun aracılığıyla romana getirmekte ve bu silahın özelliklerini kahramanın dilinden anlatmaktadır.

⁷³³ Vıcdanımızı.

3.6.6.2.6. Gaag Murad

Şah İsmail'e bağlılığı ile bilenen bir bağka norm karakter ise Gaag Murad'dır. "Hudaferin Köprüsü" romanında yer alan ve eserin sonunda öldüğü dğncesiyle defnedilen kahraman, romanın ikinci kitabında ndeyiğ kısmında yer almaktadır. Eser Murad'ın mezardan kurtulmak çabaları kahramanın dğncelerini yansıtan geniğ bir monologla ile bağlar: "Her yer zlmetdi. Belke gecedi? Belke hele seher aılmayıb? Bir ses-n de yoktu. Men hardayam? Niye bele olsun? Yahėı, ahı, adam çok idi... Dayan... dayan... Men mharibede deyildim beyem? " (.D. s.3). Mezardan çıktıktan sonra bir atın sırtına binerek baygın halde yoluna devam eden kahraman, romanda bir süre görülmez ve yazar onu eski sağlığına kovuğmuğ halde yeniden kurguya alır. Aras Nehrini geçerek ahın sarayına gitmek isteyen Murad kervansarayda Dede Bey'in oğlu ile karėılaėır ve Mustafa Bey onu da İsmail'in düğününe götürür.

Birinci kitaptan da bilindiği gibi Murad, İsmail ve ağabeylerine hazırlanan tuzağı haber veren kiği idi ve bu sebeple de ahın itimadını kazanmığtı. Saraya geri döndükten sonra farklı görevlerde alığan Murad yine aha olan sadakati ile seçilmekte, İsmail'in resmini çizecek olan ressam Fransisko'nu eğkıyaların elinden kurtarmaktadır. Zor görevlerden biri olan Hrr'n mezarının açılması da ah tarafından ona havale edilmektedir. Üstlendiği görevleri bağarıyla yerine getiren Murad, ahın "sfreisi" tayin edilir ve ah için hazırlanan yiyeceklerin tad ve güvenliğinden sorumlu tutular. "Çaldıran Dyğ" eserinde savağ esnasında Murad, ah İsmail'in halat atılarak esir alınacağını anladığı anda Hızır'ı teslim olması için bilgilendirir. Bu da kahramanın her iki kitapta da İsmail'in can güvenliğini temin eden (birinci kitapta Sultanali'ye suikastı haber vermesi, bu şekilde onların Tebriz'den uzaklağmasını sağlaması, ikinci kitapta Hızır'ı ne vererek İsmail'i esir alınmaktan kurtarması) kurtarıcı bir karakter olduğunu göstermektedir. İsmail yenildiğinde bile yine ahın yanında olan Murad bu davranığları ile İsmail ve Safevi tarikatına bağlılığını bir daha kanıtlar.

3.6.6.2.7. Kurbanı

Şah İsmail'in safında dayanan ve onun yolunda canından geçmeğe hazır olan sonuncu norm karakter ise Kurbanı'dır. Kurbanı Açık şiirinin önemli temsilcilerinden biridir ve tasavvuf konulu şiirlerinde her daim aha bağlılığını ifade etmekte, onu kâmil hoca

adlandırmaktadır. Sevgi, ayrılık, hasret konulu şiirlerinde ise şair, Peri isimli bir kızın güzelliğinden söz etmekte onun aşkıyla yanıp tutuştuğunu dile getirmektedir. Halk tarafından Peri ile Kurbanî'nin aşkıdan bahseden destan yaratılmış ve Kerimzade de romanda bu destanın Diri ve Gence versiyonlarından yararlanmıştır. Eserde Kurbanî, Şah İsmail'in düğünü sahnesinde ortaya çıkar hangi memleketten geldiği sorulduğunda "Arazgıraglıyam"⁷³⁴ diye cevap veren ozan söylediği şiirler ve türkülerle şahın rağbetini kazanır. "Hüseyin Bey, aşık Gurbani'ye ev, mevacib,⁷³⁵ at. Özünü de sarayda aşıklar aşığı tayin edirem." (Ç.D. s.67).

Yazar, İsmail ile Kurbanî arasındaki ilişkilere fazla değinmeden (şah ile Kurbanî arasındaki birkaç diyalogda İsmail ona ne kadar yetenekli şair ve ozan olduğunu söylemektedir) Kurbanî ile Peri macerasına odaklanmış, ozanın Gence serüvenini anlatmıştır. "Kurbanî ile Peri" destanının Gence versiyonunu esere aktaran yazar, Kurbanî hakkındaki rivayetlerden hareketle onun ismini Mahmud olarak göstermiştir.

"Yoldan geçenler, gonşular boylanıb"⁷³⁶ Gurbanigilin heyetine bakırdılar. Gonşu arvadlardan biri dözmeyib soruşdu:

-Besti bacı, gelen Mahmud'du?" (Ç.D. s.216).

Kurbanî'nin ailesi onun Peri ile evlenmesine karşı çıksa da ozan, şahın fermanını ailesine göstererek Ziyad Han'ın bu fermana itiraz edemeyeceğini bildirir ve yola koyulur. Büyük zorlukla da olsa Gence'ye varan Kurbanî burada âşık rakibi Dede Yediyar'la atışma yapar, onu yener. Peri için Gence hanının veziri Gara Vezir ile mücadele eden Kurbanî sık sık Peri'ye ithaf ettiği aşk şiirleri söylemektedir. Şah İsmail ve Hüseyin Bey Lele'nin yardımı ile Peri ile evlense de Kurbanî yılan sokmasından vefat eder. Bu anlamda Kurbanî vuslata ermeden dünyadan göçüp giden trajik kahramandır ve yazar, bu sahneni kurgularken biricik oğlu ölmüş annenin, kınası ellerinde kalan gelinin feryadını başarıyla aktarmaktadır.

"Ezizim Gencem haray!

Berde'den gencem"⁷³⁷ haray!

⁷³⁴ Araz çayı kenarındaki yerleşim yerleri.

⁷³⁵ Maaş.

⁷³⁶ Boynunu sağa sola döndürerek bakmak.

⁷³⁷ Uzak.

Gurbani elden getdi.

Mene bir encam, haray!” (Ç.D. s.283).

3.6.6.2.8. Sultan II Bayezid

Fatih Sultan Mehmet’ten sonra Osmanlı tahtına çıkan Sultan II Bayezid değerler bağlamında bir norm karakterdir. Kerimzade, romanda onun ömrünün son illerini tasvir etmekte, yaşlılık döneminde sağlık sorunları ve düşünceleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu esnada sık sık geçmişe dönen Kerimzade, onun babası Fatih’in yanında büyüdüğü, genç yaşlardan cirit ve ava olan merakını anlatmaktadır. Sultan olduktan sonra Bayezid’in savaş seferlerine çıkmamasının tek sebebi ise kardeşi Cem’in Rodos adalarında esir alınması ve Batı devletlerinin elinde tutulması idi. Yazar tarih düşerek Bayezid’in kardeşi Cem’in muhafazası için Papa VIII. İnnokenti’ye haraç verdiğini bu yolla da sultanın insani değerleri yüksek bir kahraman olduğunu anlatmaktadır.

Bayezid’in görkemi ve ciddiyeti üzerinde duran yazar, saray erkânına karşı bu kadar ciddi ve sert olmasını Fatih Sultan Mehmet’in zehirlenerek öldürülmesi olayına bağlamaktadır. Kahramanı “Şair, bestekâr, riyaziyatçı⁷³⁸ Bayazid...” (Ç.D. s.211) olarak okura takdim eden Kerimzade, Bayezid’in kendi besteleri altında insan ve mutluluk, insan ve ölüm gibi düşünceleri aktarmaktadır. “Hoşbehtlik tanrının bahşettiği ayrı bir bahşıdır. Ona çatmağın yolunu ise heç kes bilmez. İşe bak ki, ömrü boyu dağlarda koyun otaran çoban hoşbeht olur, amma gızıl tahtta oturub minlerle adamın taleğini hell eyleyen sultan bedbaht.” (Ç.D. s.210).

Fakat Sultan Bayezid’i bunlardan da çok düşündüren şey tahtı evlatlarından hangisine teslim etme meselesi idi. Sık sık beyinde bu konuyu kendi kendine tartışan, oğullarından Ahmet, Korkut ve Selim’in becerileri ve huylarını düşünen sultanın gönlü şehzade Korkut’tan yana olsa da şehzadenin erkek evladının olmayışı bu isteğin gerçekleşmesini mümkünsüz kılırdı. Selim’in babasına karşı isyan yapması ve baba ile oğul arasında yaşanan savaş nedeniyle Bayezid Selim’in hayrına tahttan feragat eder. Olayın devamında yazar, kahramanın öldürülme ihtimalini temel alarak zehirlendiğini kurgular.

⁷³⁸ Matematikçi.

3.6.6.2.9. Yavuz Sultan Selim

Tarihten de bilindiği gibi Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Şah İsmail'e savaş ilan etmiş, taraflar aynı yıl Çaldıran Ovasında karşı karşıya gelmişler. Osmanlı ordusunun sayıca çok olması ve ateşli silahlarla karşı tarafa hücum etmesi sebebiyle Safeviler yenilgiye uğramıştır. Bu doğrultuda roman içinde Selim'in kart karakter olarak konumlanması gerekirken kaynakları derinden araştıran ve tarafsızlık ilkesini üstlenmiş bir yazar olarak Kerimzade, Selim'in savaş seferini “Seferimiz Tebrize'di. Şah İsmayıl'ı diz çökdürmek megamı yetişib. Vezir teecüble⁷³⁹ ona baktı.

-Teecüblenme, vezir. Sabah men büyük işlere başlayanda Şah İsmail süvarilerinin gılincını çiyiminde görmek istemirem” (Ç.D. s.347) şeklinde açıklamaktadır ve bu anlamda kahramanın toprak bütünlüğünü temin etmek isteği onun anlatı içinde norm karakter olarak konumlanmasına olanak sağlamaktadır.

“Çaldıran Döyüşü” romanında Selim, Trabzon sancakbeyidir ve otoriter kişiliği ile dikkat çekmektedir. Birbirinden güzel cariyeleri ile zevk ve sefaya dalan şehzade her fırsatı tahta çıkmak için değerlendirmektedir. Alaüddevle ile İsmail arasında geçen savaşı ve bu savaşta dayısı Sarı Kaplan'ın şehit olduğunu bilse de habersizmiş gibi davranarak her şeyi dedesinin dilinden dinlemeği tercih eder. Yaşanan olaylarda babası Beyazıt'ı suçlu bulan Selim'e göre o sultan olsaydı bütün bunlar yaşanmayacaktı. Taht hırsı ile birlikte kahramanın hassas kişiliği, oğlu Süleyman'a olan düşkünlüğü ile de eserin merkezine oturmakta, duygusal ve hırslı bir karakter olarak tanımlanmaktadır. İki gözü iki çeşme olan Selim aynı zamanda güçlü fiziği ile de okurun dikkatini çekmektedir. “Şehzade Selim kahkaha çekib ürekden güldü ve gülüş sesinden kadehteki şarabın üzünde dalgalar yarandı” (Ç.D. s.167).

Selim, babasına isyan ederek Edirne'yi tutsa da kısa sürede mağlup olarak Kırım'a çekilir. Selim'in Osmanlı sultanı olması hakkında tarihi kaynaklarda iki tür bilgi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yeniçerilerin isyan etmesi ve Bayezid'in evlatları arasından Selim'i sultan ilan etmek zorunda kalması, ikincisi ise Bayezid'in Selim'in hayrına tahttan feragat etmesidir. Kerimzade, romanda ikinci bilgini temel alarak olayları kurgulamakta ve Selim'in hırslı ve öfkeli karakterini Bayezid'in dilinden

⁷³⁹ Şaşırmak.

vermektedir: “Şehzade Selim ise püsküren dağ kimidir. Ona imkân verse çok iş görer.” (Ç.D. s.211). Saray ulemasının Kırım’a gelmesi ve babasının tahtı ona teslim edeceğine yemin etmesi üzerine Selim İstanbul’a geri döner. Kahraman büyük sarsıntı geçirmekte, kendi kendine babasının onu idam etmek yoksa sultan ilan etmek için İstanbul’a çağırmasını tartışmaktadır. Kahramanın iç sarsıntılarını başarılı bir şekilde aktaran yazar, Selim’in babasının ayaklarına kapanarak ağladığını ve bu gözyaşlarının pişmanlık mı yoksa mutluluk mu ifade ettiğini henüz hiç kimsenin bilmediğini anlatmaktadır.

Kardeşleri arasında dedesi Fatih Sultan Mehmet’e en çok benzeyen Sultan Selim tahta çıktığı ilk yılı Fatih Kanunnamesi gereğince ağabeyi Ahmed’i ve evlatlarını, daha sonra ise Korkut’u etkisiz hale getirmiş, ilk savaş seferini Tebriz’e yapmıştır. Osmanlı sultanları arasında ilk İslam halifesi olan Selim anlatıda son derece öfkeli, hırslı, yüksek hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için her şeyi göze alan bilen bir şahsiyet olarak ele alınmıştır.

Görüldüğü üzere romanda çok sayıda tarihi kişiliği ile bilinen norm karakter kurgulanmıştır. Bu karakterlerden Bayezid ile Selim’in dışındaki kahramanlar Şah İsmail’e bağlılıkları ve ona sağladıkları destekle bilinmektedir. Bayezid ile Selim ise devlet ve tebaasının geleceği ve gelişmesi için çalışan Osmanlı sultanlarıdır ve değerler bağlamında norm karakterlerdir. Bu norm karakterlerle birlikte Şah İsmail’in inanılmış askerlerinden biri olan Gara Piri Bey Gacar (Tozkoparan), veziri Necimeddin Gilani, şahın dadası Sakine, şaha benzeyen Hızır, sarayda yaşayan şairler - Habibi ve Kışveri, ressam Behzat ve Sultan Mehmed de birer norm karakterlerdir. Kurbanî’nin sevgilisi Peri ve aşığa yardım eden Gence hanının yeğeni Mahmud da norm karakterler sırasındadır.

3.6.6.3. Kart Karakterler

3.6.6.3.1. Şeybani Han

Romanda ilk kart karakter Şeybani Han’dır. Şeybani Han 1508 yılından başlayarak Şah İsmail’e önce uyarı daha sonra ise tehdit ve küçümseme içeren mektuplar yazmış, şahı savaşa zorlamıştır. 62 yaşlı elebaşı, İsmail’i sahraya çekerek yenmeğe çalışsa da saklandığı kaleden çıkmış ve ordusu ile birlikte bozguna uğramıştır. Anlatıda ilk başta

kahraman, yıkıcı kimliği ile tanınmaktadır. Kendini Çengiz Han'ın devamcısı adlandıran han ve askerleri işgal ettikleri bölgeleri yakıp yıkmakta eşi benzeri olmayan bir tahribat gerçekleştirmektedirler. “Herat bağlarının gızıl gülleri at ayakları altında tapdalanıp toprağa garişmişdi. ... madyanları⁷⁴⁰ kesir onların bağırsakları min bir azapla gile-gile⁷⁴¹ su ile becerilmiş⁷⁴² nadir ağaçların köklerine sarınır, orda-burda yaşıl milçekler⁷⁴³ gonan peyin tepeleri emele gelirdi.” (Ç.D. s.131).

Birçok orta asırda yaşayan hükümdar gibi Şeybani Han'da şairdir. Fakat bu şairlik onun ruhuna sinmemiş, şiir yazmak duygularını ifade etmenin ötesinde hanın amaçlarının gerçekleştirilmesinde bir vasıta haline gelmiştir. Yazar, bunu Hanzadebeyim örneğinde anlatmaktadır. Hanzadebeyim, Babür İmparatorluğunun kurucusu Babür Şah'ın kız kardeşidir ve Şeybani Han, Semerkant ve Buhara'yı ele geçirdiğinde Babür'ü de esir almıştır. Kız kardeşinin Şeybani Han'ın haremine girmesi karşılığında ise Babür özgür bırakılmıştır. Kalem kâğıdını alarak kadına birkaç dize yazan han, burada sevgisini izhar etmekten ziyade Timur neslinden olan Hanzadebeyim'den ona eş olmasını istemekte ve bu izdivaçtan doğulacak çocukların dünyaya hüküm edeceğine inanmaktadır. 10 yıl süre zarfında Hanzadebeyim'i haremde tutan Şeybani Han'ın şairlere has olmayan katı bir kalbe sahip olması anlatıda: “Şeybani Han da şairdir, Alişir Nevai de. Aralarında min illik, eks⁷⁴⁴istigametlere⁷⁴⁵uzanan mesafe var ve her an bu mesafe uzaglaşır.” (Ç.D. s.136) şeklinde gösterilmektedir.

Şeybani'nin askerleri sadece şehirleri yakıp yıkmakla kalmamış aynı zamanda Meşhed şehrinde türbeleri de yok etmişlerdir. Romanda bu olay bir süvarinin mezarları ahıra dönüştürdükleri haberi ile anlatılmaktadır. Bu da İsmail ile Bayezid'i yendikten sonra İslam Halifesi olmayı planlayan Şeybani Han'ın kutsal değerleri önemsemeyen bir işgalci olduğunu ispatlar. Bununla birlikte Han'ın sanatçılara karşı da acımasız oluşu görülmektedir. İlk başta Şeybani'nin yıkıcı kişiliği Behzat'ın fonunda ele alınmakta ve yazar, Herat'taki tahribatı ressamın dilinden aktarmaktadır: “Gelib çatdı o güzelliğin

⁷⁴⁰ Dişi at.

⁷⁴¹ Damla-damla

⁷⁴² Yetiştirilmiş.

⁷⁴³ Sinek.

⁷⁴⁴ Zıt.

⁷⁴⁵ Yönlere.

sonu, gelib çatdı Herat'ın gara günleri. ... Güc kobud⁷⁴⁶ gara güc her cür güzelliğin xoçbextçiliyin düşmenidi. O kor-korane⁷⁴⁷ akan seldi, meşeye⁷⁴⁸ düşen yangındı. O yaratmır, o mehv eleyir, viran goyur. ” (Ç.D. s.136). Şeybani, Behzat'dan onun resmini çizmesini ister. Şeybani'ni “Gara Yel” adlandıran Behzat resmi kırmızı kumaş üzerine çizerek hükümdarın işgalci ve yağmacı kişiliğine vurgu yapar ve Herat'tan kaçarak İsmail'e sığınır. Her ne kadar elde olan tarihi belgeler bunun tam aksini söylese de anlatıda Şeybani Han, değerleri yok eden güç konumundadır.

3.6.6.3.2. Sultan Mahmud

Anlatıda ikinci kart karakter ise Sultan Mahmud'dur. Yazar, kahramanın kim olduğunun okura belli etmek amacıyla Sultan Mahmud'un Şirvanşahlar sülalesinden Gazi Bey'in oğlu olduğu, Gazi Beyi'nin ölümünden sonra Şirvanşah tahtına oturduğunu gösterir. Murad Mirze ile savaştan bir gün önce İsmail'in huzuruna çıkan Sultan Mahmud, şaha gururla atasını öldürdüğünü söyler. “Atam Gazi Bey de sizin mübarek hâkimiyetinizi gebul elemedi.⁷⁴⁹ Allahın emriyle onu öz elimle o dünyaya gönderdim.” (Ç.D. s.21). Taht için oğulun babasını, babanın evladını öldürdüğü siyaset tarihinde görülen bir olaydır. Fakat Sultan Mahmud'un Şah İsmail'in itimadını kazanmak adına gururla “babasını o dünyaya” göndermesini açıklaması alçak kişiliğine işaretir. Bu konuya açıklık getiren Hüseyin Bey Lele'ye göre belki de Sultan Mahmud babasını öldürmemiştir, sırf şahın güvenini kazanmak için dalkavukluk yapmaktadır.

Kahramanın “karanlık yüzü” Şamahı'ya döndükten sonra daha da belirginleşir. Gazi Bey'in kardeşi Şeyh İbrahim Şirvan'ı zapt ettikten sonra Sultan Mahmud İsmail'e sığınmış, şah ise onu Gara Piri Bey Gacar ile birlikte Şamahı'ya göndermiştir. Şeyh İbrahim'in bulunduğu Gülistan Kalesi abluka altına alındıktan sonra Sultan Mahmud açlığın hükmettiği kalenin etrafında et yemekleri ve kebaplar yaptırır ve bu yolla da amcası ile etrafındakilerin teslim olmasını temin etmek ister. Daima meydan savaşlarında yiğitlik gösteren Gara Piri Bey, Mahmud'un insanlıktan uzak

⁷⁴⁶ Kaba.

⁷⁴⁷ Körü-körüne

⁷⁴⁸ Ormana.

⁷⁴⁹ Tanımadı.

davranışlarını gördükçe içten içe sinirlenmekte, böyle birisinin asla bir hükümdar olamayacağı kanısına varmaktadır.

Fakat gün geçtikçe Sultan Mahmud daha da çirkefleşerek bir yağmacıya dönüşmektedir. Özellikle Hintli tacirden kardeşini defnetmek için rüşvet alması, zengin olduğunu anlayınca tacirin öldürülmesini emrederek mallarına el koyması Sultan Mahmud'un para ve zenginlik için her türlü rezilliği yapma iktidarında aşağılık bir tip olduğunu ortaya koymaktadır. Sultan Mahmud'un alçak davranışlarına daha fazla dayanamayan Gara Piri Bey çadıra girerek onu katleder. Sultan Mahmud, Şah İsmail'e karşı her hangi bir tehdit oluşturmaya da davranışları sebebiyle değerler bağlamında bir kart karakterdir. Tarih kitaplarında Sultan Mahmud'la ilgili bilgiye yer verilmemiştir. Bu da Kerimzade'nin kahraman ve olayları kurgularken tezkirelerden yararlandığını göstermektedir.

Büyük İpek Yolu üzerinde yerleşen Şamahı şehri orta asırlardan başlayarak ticaret kervanlarının durak noktası olmuştur. Bu sebeple de Şirvan (Şamahı ve etraf şehirler) hayatından bahseden birçok tarihi roman yazarı burada yaşayan farklı uluslara ve geleneklerine dikkat çekmiştir. Azize Ceferzade de "Vatana Gayıt" romanında kahramanların fonunda Hintli bir tacirin Sati törenini nasıl gerçekleştirdiğini ele alır. Ferman Kerimzade, Sultan Mahmud ile ilgili bölümde Hintli tacirin vefat eden kardeşini defnetme hazırlıkları ve onu defnederken pazardan aldığı kul kadını da onunla birlikte yakmasına göndermede bulunmuş fakat daha çok Sultan Mahmud'un düşkün kişiliği üzerinde durmuştur.

3.6.6.3.3. Gara Vezir

Romanda yer alan bir diğer kart karakter ise Gara Vezir'dir ve Kurbanı ile yaşanan çatışmalar fonunda ele alınmıştır. Gara Vezir, Gence hanı Ziyad Han'ın veziridir ve hanın kızı Peri'ni oğlu ile evlendirmek niyetindedir. Peri'nin aşkıyla Gence'ye gelen Kurbanı hileci vezirle baş etmek zorundadır. Henüz sefer esnasında Gence'de en tehlikeli insanın Gara Vezir olduğu tacir Seleh'in dilinden aktarılmaktadır. "Gara Vezir'i bilersen nedi? O gabagda geden gara neri görürsen? Bak o biri develer onun kuyruğuna bağlanıb, dartıb aparır. Gara Vezir de Ziyad Han'ı ele bir güne salıb." (Ç.D. s.231). Gara Vezir Gence'de Peri isminin çekilmesini yasaklamıştır ve Kurbanı ile vezirin ilk karşılaşması da bu olay etrafında cereyan etmektedir.

“Bir Peri sevmişem, sizin ellidi,
Gözelliği bu âleme bellidi.
Şuh göz, mina gerden⁷⁵⁰, ince bellidi,
Gece-gündüz işim ahu-zarardı.” (Ç.D. s.249).

Gara Vezir, Kurbanı’ni hapse attırsa da, onu ortadan kaldırmak için tuzaklar kursa da hakk aşığı bütün bu sınavlardan başarıyla çıkar. Hileleri işe yaramayınca Gara Vezir, Ziyad Han’ın ve Peri’nin el kolunu bağlayarak onları rehin alır ve Peri’nin öldü haberini Gence’ye duyurur. Daha sonra ise bir koyun leşini bez ile sararak Peri’nin cenazesi adıyla defnetmeye çalışır fakat vezirin bu kumpasını da Hüseyin Bey Lele ve İsmail’in dervişleri ortaya çıkarır. Kazdığı kuyuya kendisi düşen Gara Vezir dış görünüşü ile karakteri birbirini tamamlayan gölge tipidir. Bununla birlikte Gara Vezir’in kızı, Şah İsmail’e yenilen son Akkoyunlu hükümdarlarından Murad Mirze, Dulkadirli tayfasının birliğini bozmaya çalışan Salman Bey, devlet sırlarını para karşılığı satan Mehmed Kaşi, Alaüddevle, Sarı Kaplan, değer yargısı olmayan Teftezani ve Malkuçoğlu da kart karakterler sırasındadır.

3.6.6.4. Fon Karakter

“Çaldıran Döyüşü” romanında çok sayıda fon karakter yer almaktadır. Tarihi kişiliğe mahsus fon karakterleri Şah İsmail ile ilgili olanlar, Osmanlı sarayı ile ilgili olanlar ve diğer fon karakterler olarak gruplandırmak mümkündür.

Şah İsmail ile ilgili olan fon karakterler: Gasım Bey Pernak, Hümmet Ustaclu, Sarı Şıhı Bey, ressam Fransisko, Mehmed Fuzuli, Şahkulu, Dede Yediyar, Deli Dovrag, Kılıç vb.

Osmanlı ile ilgili olanlar: Şehzade Korkut, Şehzade Ahmet, Şehzade Ahmet’in oğlu Murad, Cem Sultan, Sultan Beyazıd’ın vezirleri Mehmed Çavuş Balaban, Sultan Selim’in veziri Hesretzade Ahmet Paşa, Ali Paşa, Zenbilli Ali Erenül vb.

Diğer fon karakterler: Hüseyin Baykara, Alî Şîr Nevâî, Hanzadebeyim, Bedizzaman Mirze, Babür Şah, Ubeydulla Han, Teymur Sultan, Şihabedrin Horasani, Mir Seyidali, Mevlana Binayi, Hoca Mahmud Sağarçı vb.

⁷⁵⁰ Orta boylu.

Kurmaca fon karakterler ise saray görevlileri, askerler, aşçılar, müzisyenler, hizmetçiler, Kurbanî'nin ailesi ve komşuları, Peri'nin hizmetçisi Şahhuban, Murad'ın ailesi, komşuları vb.

3.6.7. İzlekler

“Çaldıran Döyüşü” romanında da yazar, Türkçülük, alp kadın, vatanseverlik gibi temalar üzerinde dursa da birinci kitapta olduğu gibi yoğun olarak hükümdar/lider ve yozlaşma izleğini ele almıştır. Türkçülük teması Türk toplumunun köken mitleri ve Şehzade Cem'in esir alınmasına rağmen düşman karşısındaki yenilmezliği aracılığıyla anlatılmıştır. “... memurlar Cem'e imparatorların bile papanın ayaklarından öptüklerini deyir, heç olamsa baş eymesini rica edirdiler. Şehzade dedi ki, o yalnız atasının karşısında baş eyib, bundan sonra heç kesin karşısında eyilmek fikrinde deyil.” (Ç.D. s.74). Alp kadın izleği şahın eşleri Behruze ve Tacılı Hanım'ın aracılığıyla, vatanseverlik izleği ise İsmail'in güçlü devlet yolunda katıldığı savaşlar ve birleştiricilik siyaseti fonunda aktarılmaktadır.

3.6.7.1. İdeal Hükümdar

Bilindiği gibi “Çaldıran Döyüşü” romanında Safeviler Devletinin 1501-1514 yılları konu edinilmiş, bu zaman diliminde Osmanlı hanedanında ve Türkistan'da baş gösteren siyasi olaylara değinilmiştir. Yazar, ister Safevi isterse de Osmanlı ve Türkistan'daki olayları hükümdarlar fonunda ele almış, dolayısıyla anlatıda ideal hükümdar izleğine odaklanmıştır. “Liderler “Toplumun ahlaki birliğini sembolize ederler. Toplumu bir arada tutan değerleri ifade ederler.” (Bennis, 2003:15) ve yazar da hükümdar izleğinde hükümdarın güçlü bir ahlak anlayışına sahip olması gerektiğini savunmuş, sefahat düşkünü olan bir yöneticinin devletini de hezimete uğratacağını farklı olaylar aracılığıyla anlatmıştır.

Romanın ilk bölümlerinde Hüseyin Baykara'nın Şah İsmail'e değerli hediyelerle birlikte elçi heyeti gönderdiği tasvir olunmaktadır. Şah ona bağışlanan hediyeleri özellikle de Nizami Gencevi'nin “Hamse”sini yüksek değerlendirse de Herat'tan gelen çıplak dansözleri izlemeye tahammül edemez, gazap içinde şah odasını terk eder. Şeyh soyundan gelen ve kendini İmam Mehdi adlandıran İsmail'in sarayında dinin haram kıldığı uğraşlara yer vermemesi gayet makul bir davranıştır ve kahraman, Timurlular

Devletin yok oluşunu Baykara ve evlatlarının zevki-sefaya olan düşkünlüğü ile açıklamaktadır: “-Ağsaghal kişi gör neyle meşguldur.⁷⁵¹ Ona göre de Teymur nesli gurtarır. Ahlak pozulubsa, o saltanatı heç ne saklaya⁷⁵² bilmez. Men de onun kimi eylencelere baş koşsam onda ölkemin serhedlerinde men özüm yok, düşmenlerim at oynadar.” (Ç.D. s.93).

Anlatıda güçlü bir kişiliğe sahip hükümdarların yönettiği devleti her yönden geliştireceği, sarayında zevki-sefaya uyanların ise devleti mahva götüreceği sık-sık Hüseyin Baykara ve evlatları aracılığıyla anlatılmaktadır. Kerimzade, Hüseyin Baykara’nın ne kadar ilim sanat hamisi olsa da içkiye kuşanmasını, oğulları Bedizzaman Mirze ile Muzaffer Mirze’nin saraylarında eğlence meclisleri düzenlemelerini tarihi gerçeklere dayanarak açıklamaktadır. Farklı kadınlardan doğulan şehzadelerin birbirilerini kıskandırmak adına daha külfetli meclisler düzenlemesi, devlet düzeninin bozulmasıyla sonuçlanmış, Şeybani Han’ın hücumlarına karşı koyacak güçte olmayan Timurlular Devleti tarih sahnesinden silinmiştir. Şehzade Selim ile cariyesi arasındaki sohbette de devletin temel ilkelerinden birinin ahlaki yasalar olduğunu belirtmekte, Selim Rodoslu güzele Bizans’ın neden yok olduğunu bu sözlerle açıklamaktadır. “Bizans devletinde ahlak bozulmuştu. İmparatorun arvadı öz aşnasına⁷⁵³ göre erine zehir verib öldürdü, ya da öldürttü. Ahlak pozulanda neinki aile, ölke de dağılır.” (Ç.D. s.168)

Bir hükümdarın temel görevi devleti korumak, milletin bağımsızlığını temin etmektir. Devletini düşmanlara karşı savunamayan bir sultanın kudret sahibi olamayacağı, güvenini yitirerek toplum tarafından dışlanacağı muhakkaktır. Şah İsmail bu düşünceni ona sığınan Bedizzaman Mirze’ye “Veteni goruyarlar, veten olar ” (Ç.D. s.247) kelamı ile açıklar ve bir daha Horasan’ın Bedizzaman ve kardeşi yüzünden kaybedildiğini hatırlatır. Devleti korumanın yolu asayişini temin etmeden geçer ve yazar bu görüşü de Şah İsmail’in aldığı kararlar fonunda ele almaktadır. Şah rüşvet karşılığında Murad Mirze ile gizli temaslarda bulunan Mehmed Kaşi’nin aldığı rüşvetle birlikte idam edilmesine karar verir. “Biz rüşveti dara çekmeliyik,⁷⁵⁴ rüşveti.” (Ç.D. s.189) Fakat

⁷⁵¹ Uğraşmak.

⁷⁵² Tutmak, yönlendirmek anlamında

⁷⁵³ Oynaş.

⁷⁵⁴ Asarak idam etmek.

İsmail sadece kadıyı cezalandırmakla kalmaz aynı zamanda emniyet sorumlusu “Gorçubaşı” Dede Beyi’de görevinden uzaklaştırır. Dede Bey, İsmail’in en inanılmış askerlerinden biri olsa da şah, devletin güvenliği konusunda kimseye taviz vermez ve bu davranışı ile tüm insani ilişkilerden önde devletin çıkarlarının, emniyet ve esenliğinin geldiğini gösterir.

Şah İsmail her iki kitapta birleştirici kimliği ile de önem arz etmektedir. Huruca çıktığı günden bu yana Azerbaycan topraklarını birleştiren hükümdar, ömrünün sonuna kadar güçlü ve vahit devlet uğruna savaşmıştır. Bazen ülkesinde ayaklanan hanlara aynı dili aynı dini taşıdıkları halde devleti parçalamaları sebebiyle kızsda da mücadelesinden ödün vermemiş, birleştiricilik genç sultanın vazgeçilmez gayesine dönüşmüştür. “Men yaşda senden de cavanam, amma hoşbehtliğimi bir meselede görürem. Elin-obanın, vatanın birliğinde. Dünyada ondan büyük var-dövlət. Ondan aziz hoşbehtlik yoktur.” (Ç.D. s.113).

İdeal hükümdarlık erdemli olmaktan geçer. Şah İsmail hem de erdemli davranışları ile ideal hükümdar izleğinin merkezinde yer almaktadır. Halkı ile birebir ilgilenen, her gittiği yerde aksakallar ile görüşüp sohbet eden şah mütevazı kimliği ile de örnek olmakta, eşleri şahsında bütün kadınlara saygı ve hoşgörü ile yaklaşmaktadır. Hatta İsmail mağlup olan sultanların eş ve cariyelerini ordu komutanlarına hediye etmek gibi eski bir geleneği ülkesinde yasaklamış, nedeni sorulunca ise “Bizim namusumuz var. Hükümdar kişidi, onunla vuruşub meğlub elemek olar. Arvadına dokunmak⁷⁵⁵ kişilikden deyil. Bir de peygemberin kızı, ... Fatimeyi-Zehra hatırına kadınlara gardaş gözünde bakmalısınız.” (Ç.D. s.301).

“Bana yeterince uzun bir kaldıraç verin, tek başıma dünyayı yerinden oynatayım.” (Özel, 1998: 66) Hükümdarın lider bir ruha sahip olması onu sıradan bir yöneticiden ayrıştırarak ideallik zirvesine taşır. Yazar, İsmail’in lider bir ruha sahip olduğunu “Hudaferin Köprüsü”nde 13 yaşındaki sultanın tehlikeli bir dönemde toplam 7 asker ile çıktığı yolculukta askerlerinin sayısını 7 bine ulaştırması ile göstermiştir. İkinci kitapta ise şahın cesaret, merhamet ve kararlılıktan yoğrulmuş lider ruhu az sayıda askeriyle büyük ordulara meydan okuması, kılıcını kuşanarak her daim ordusunun başında yer alması, onları yurdu savunmaya, haksızlıklar karşısında susmamaya teşvik etmesi,

⁷⁵⁵ Kadının namusuna dokunmak anlamında.

ruhları coşturan şiirler söylemesi ile anlatılmıştır. “-Gurban olduğum, sadağa olduğum, pırım-mürşüdüm! Murad Mirze’nin kulaklarında bu kelmeler aydınca seslendi. O indi başa düştü ki, onun koşunun bele bir hücum nidası, neresi yoktur. ... tükleri ürpendi hiss elledi ki, bu nida karşısında onun goşunu dayana bilmeyecek.” (Ç.D. s.30).

Şah İsmail her daim sanata ve edebiyata önem vermiş, şahın ilgisi sonucu sarayına çok sayıda şair ve sanatçı toplanmıştır. Ana dilinde yazdığı şiirleri ile Türkçeni saraylara taşıyan İsmail tarihte de edebiyat hamisi olarak bilinmiştir. Yazar, burada Şah İsmail ile Şeybani Han’ı karşılaştırmakta, Şeybani Han’ın yıkıcı bir hükümdar olması sebebiyle sanat adamlarının Türkistan’ı terk ettiği ve birçoğunun İsmail’e sığındığını göstermektedir. İsmail’in ise kurucu bir lider olarak ilim ve sanat adamlarına verdiği değer Kurbanî, Behzat, Habibi vb. aracılığıyla aktarılmıştır.

“Çaldıran Döyüşü” romanında İdeal Hükümdar izlediği sadece Şah İsmail değil aynı zamanda Osmanlı sultanlarından II Bayezid’in şahsında da ele alınmaktadır. İlk başta yazar, Bayezid’in derin aklına ve bilgisine vurgu yapmakta, kahramanın birçok ilimlere vakıf şair ve bestekâr olduğunu, saz musikileri bestelediğini göstermektedir. Sarayında güçlü bir disiplin söz konusudur ve küçük bir hatası yüzünden vezirleri azleden Bayezid, devleti adaletle yönetmektedir. Kardeşi Cem’in Avrupa’daki esaretinden dolayı Bayezid geniş savaş seferlerine çıkamaz, fakat her daim saltanatı evlatları arasından kime teslim edeceğini düşünür, vezirleri ile fikir alışverişinde bulunur. Gönül Şehzade Korkut’tan yana olsa da saltanatın taht kanunları gereğince onu veliaht tayin edemez. Derin iç sarsıntıları geçiren babanın en büyük kaygısı Osmanlı’nın refahı ve istikbalidir. Bu sebeple de sultan taht adayı olan her bir şehzadenin karakter yapısı, gücü, halk ve ordu arasındaki itimadı üzerinde durmakta, doğru karar vermek için titiz bir inceleme yapmaktadır.

Sultan Selim’i püsküren volkana benzeten Bayezid şehzadenin ayaklanması, Edirne’ye kadar gelerek babasına savaş açmasına rağmen şehzadenin sahip olduğu güçlü irade ve siyasi zekâyâ karşılık Osmanlı tahtını ona havale eder. Bayezid halka hitapla Selim’in her açıdan dedesi Fatih’e çok benzediğini, fetihleriyle Osmanlı’nın gücüne güç katacağını düşünerek tahtından feragat ettiğini bildirir. Yavuz Sultan Selim’in en kudretli Osmanlı sultanlarından biri ve ilk Türk İslam Halifesi olması Bayezid’in doğru bir seçim yapmış olduğunu kanıtlar. Bu kararı gözyaşları ile karşılayan Selim’e halkın

ondan irade, sertlik ve şefkat beklediğini söyler. Bayezid, oğlu Selim’e devlet yönetimi için hükümlerlik dersleri adlandırma bileceğimiz değerli tavsiyelerde bulunur:

“Oğlum, seltenetin, ölkenin hayrına her şeyden geçmeyi bacarmalısan. Hetta doğma evladından da. Ölkede sakitlik olmasa heç bir büyük iş göre bilmeyeceksen. Eger men sene mane olsam, yolunun üstünden götür. Artık hâkimi-mütlegsens.

Vezirleri eşit amma inanma. İnansan da bunu onlara bildirme. Senin inamından istifade eliyerler.

Ordunu elinde möhkem sakla, en büyük dayağın kömeyin odu. Askerin ac olsa, düşman tarafa geçecek. Onun karnı tok,⁷⁵⁶ aynı isti⁷⁵⁷ silahı mükemmel olmalıdı. ...

Senin terefini saklayan âlimlere, ülemalara, senetkarlara yahşı bak. Onlar senden küsüb getse hürmetin azalar.

Fikrinde gati⁷⁵⁸ ve inanmı ol. ... Sözüünün üstünde möhkem dayan ki, hamı senin dönmezliyi inansın.” (Ç.D. s.327-328).

İdeal Hükümdar izleğinin temelini oluşturan Şah İsmail ile Bayezid’e karşın anlatıda gaddarlığı ile bilinen sultanlar, yurdunu savunmak yerine kaçmayı yeğleyenler de vardır ki, yozlaşma izleğinde bu hükümdarlar ele alınacaktır.

3.6.7.2. Yozlaşma

“Yozlaşma bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda koşan yalıtık, bilinçsiz insan yığını haline gelmesine sebep olur.” (Şahin, 2010: 438) Anlatıda yozlaşma güçlünün güçsüz üzerinde kurduğu baskı, küçümseme ve eziyet etme üzerinden anlatılır. Yozlaşma izleğinin en önemli temsilcisi Şeybani Han’dır. Çok sayıda asker ve mühimmata sahip olan han tahribat, küçümseme ve işgali simgelemektedir. Zapt ettiği şehirleri yok etmekle öne çıkan han doğuya hüküm etmek sevdasındadır. “Dünyada indi üç baş var. Biri Bayezid’in, biri Şii Şah İsmail’in, biri ise benim. Peyğember elehissalamın ağılı mene gismet olub, Çingiz ganı benim damarımdadır. Bir gazanda üç yok bir baş kaynayar.” (Ç.D. s.133). Kendini herkesten güçlü ve akıllı sanan Şeybani Han, İsmail’i “sufi-salık”, “derviş nevesi”, “tecrübesiz korkak” gibi tabirlerle anmakta ona aşağılayıcı hediyeler ve mektuplar göndermektedir. Fakat anlatıda haksızlıkları ortadan kaldırma ve adaleti sağlama ile yükümlü olan başkahraman, Şeybani’nin küçümseyici tavırlarına aldırış etmeden onu yener.

⁷⁵⁶ Askerin aç olmaması lazım.

⁷⁵⁷ Askerin üşümemesi lazım.

⁷⁵⁸ Dönmez.

Anlatıda yozlaşmanı temsil eden ikinci kart karakter ise Sultan Mahmud'dur. Yazar, Sultan Mahmud'un yozlaşmış kişiliğini hükümdar olma amacı ile açıklar. Genç kahraman babasının tahtına oturarak çıplak dansözleri seyretmek ve insanlara ceza vermek hevesindedir. Tüm benliğini kaplayan hırsla babası Gazi Bey'i katleden ve bundan gurur duyan kahramanda kimlik yozlaşması onarılamayacak boyuttur. Fakat gün geçtikçe Sultan Mahmud'un zengin olma/ceza verme hırsı patolojik bir boyut almaktadır. Kalede gıda sorunu yaşayan insanların teslim olması amacı ile et yemekleri yaptırarak onların bu yemeklerin kokusunu almak gibi bir davranış sergilediği görülmektedir. Yazar, hükümdarlar arasında en âcizinin Sultan Mahmud olduğunu, hatta hükümdarlık adına bile layık olmadığını kardeşini defnetmek isteyen Hintli tacirden rüşvet alması aracılığıyla açıklar. "O fikirleşdi ki, bu Sultan Mahmud baggaldı, dellaldı,⁷⁵⁹ çerçidi,⁷⁶⁰ ne bilim en aşağı adamdı, o, hükümdar değil, ola da bilmez. O, tahta çıksa, dünya dağılmalıdır, her şey tersine çevrilmelidir." (Ç.D. s.52). Her daim yetkisini kötüye kullanarak halka eziyet eden Mahmud "İmam Mehdi"nin askerlerinden biri olan Gara Piri Bey Gacar tarafından bertaraf edilir.

Yozlaşan ve bu özelliği ile etraftakilere zarar veren üçüncü karakter ise Gara Vezir'dir. Gence halkının korkulu rüyası olan Gara Vezir hoşuna gitmeyenleri idam ettirmektedir. Özellikle de Kurbanî ile Peri arasında büyük engel oluşturan kahraman, sevgilileri birbirinden ayırmak için çeşitli hile ve tuzaklara el atmaktadır. Gara Vezir güçsüzlere eziyet etmek ve sevenleri ayırmakla anlatıda karanlığın simgesine dönüşmektedir. Özellikle Gence'de Peri ismini yasak eden Gara Vezir okuduğu şiirlerde peri, melek kelimeleri geçen ozanları kırbaçlatmak, hapse attırmak gibi cezalar vermektedir. Bir vezir olarak han üzerinde büyük yetkiye sahip kahraman amacına ulaşmak için han ve kızını tutsak etmek kadar ileriye gider, ölmüş koyunu Peri'nin cenazesi adıyla defnetmeğe kalkar. Fakat burada da düzeni sağlamak adına şahın yakını Hüseyin Bey Lele ve dervişler devreye girmekte ve veziri ifşa ederek Kurbanî ile Peri'nin evlenmesini sağlamaktadırlar.

Anlatıda yozlaşma izleğini özümseyen bir başka karakter ise Akkoyunlu Murad Mirze'dir. Kahraman simaca dedesi Uzun Hasan'a benzese de devlet yönetiminde çok

⁷⁵⁹ Arabulucu.

⁷⁶⁰ Seyyar satıcı.

zayıf kalmış, amcaoğlu Elvend Mirze ile birlikte Akkoyunlu topraklarını yarıya bölerek yönetmeğe kalkışmışlarsa da başarılı olamamış, eski ihtişamını kaybeden devletin parçalanarak yok olmasına sebep olmuşlar. Azerbaycan'a hüküm eden soylu bir aileye mensup olsa da halk ona itimat etmez ve İsmail'in etrafına toplanır. Yazar, bu durumu Murad Mirze'nin hâkimiyet hırsı ve zalimliği, İsmail'i yenmek için Araplara ve Osmanlılara satılması ile açıklamaktadır. Zaman geçtikçe askeri gücünü ve güvenini kaybeden Murad Mirze kardeşi Tacli Hanımdan yararlanmağa çalışsa da amacına ulaşmaz.

Horasan'ın Şeyh'ül-İslamı Mesud-et Teftezani de romanda yozlaşma izleğini temsil eden kahramandır. Teftezi'ni, Doğu'nun değerli ulemalarından biridir ve halk onu "ilim deryası" adlandırmaktadır. Fakat kahramanın yoz kişiliği Horasan'ı zapt eden her bir hükümdara şartsız tabii olmasında, Sünni mezhepli bir sultan gelince onun adına, Şii mezhepli bir şah gelince onun adına hutbe okutmasında saklıdır. Şah İsmail de Teftezani'nin bu özelliğini keskin bir şekilde eleştirir ve onu aidiyet duygusu ve değer yargısı olmadığı için her sultana boyun eğmekte suçlar. İsmail böyle bir ulemanın halkı yumuşak başlı olmaya öğreteceği, işgale duyarsızlaştıracığı sebebiyle idam ettirir.

"- Kurani-şerifde deyilir ki, hükümdar yer üzünün zülüllahıdır. Onun hökmünden çıkmak günahdır.

-Sabah hindlinin birisi burada hâkimiyete geçse, onların da dediyine emel eliyeceskenmi? Teftezani ilim deryası olsa da... insanlarda her cür hükümdarlara mütilik öyredirdi. Hamı karşısında baş eğmeğe çağırırdı." (Ç.D. s.317).

Görüldüğü üzere eserde Şeybani Han, Sultan Mahmud, Gara Vezir, Murad Mirze, Teftezani ve Mehemed Kaşı yozlaşma izleğini temsil etmektedir. Başkahraman ve etrafındaki kişilere zarar veren karakterler dünyada adaleti sağlayacağına inanılan şah ve yakınları tarafından etkisiz hale getirilmiş, "roman dünyasında" düzen yeniden oluşturulmuştur.

SONUÇ

“Azize Ceferzade İle Ferman Kerimzade’nin Tarihi Romanları (1970-1990)” başlıklı tezimizde Azerbaycan Edebiyatında 1970-1990 yılları arasında tarihi roman edebi türünde eser veren yazarların - Ezize Ceferzade ile Ferman Kerimzade’nin öncelikle hayatı, eserleri ve edebi görüşleri hakkında bilgi verilmiş, gösterilen zaman aralığında yazmış oldukları tarihi romanlar metin ve okur merkezli bir yaklaşımla isimden içeriğe, hikâye teknikleri, bakış açısı ve anlatıcı, romana konu olan tarihi olay ve gerçeklerin görünme düzeyleri, romana konu olan kurmaca olay ve kahramanlar, romanda olay örgüsü, norm, fon ve kart karakterler, izlekler başlıkları altında incelenmiştir.

Çalışmamızda, romanlara konu olan tarihi olay ve kahramanlar önce tarihi kaynaklar aracılığıyla araştırılmış, daha sonra olay ve kahramanların tarih ve romandaki yeri karşılaştırma yöntemi ile incelenmiştir. Romanlar gerçeklik ve kurmaca ilişkisi bağlamında tahlil edilmiş, ayrıca roman yapı unsurları açısından da irdelenmiştir. Araştırma zamanı edebiyat bilimine ait eserlerin yanı sıra tarih, felsefe, mitoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dallarına ait kaynaklardan da yararlanılmıştır. Romanların tahlili esnasında her iki yazarın diğer edebi ve bilimsel eserlerinden de istifade edilmiş, yerine göre alıntılar yapılmıştır.

Ele alınan romanlar yayın sırasıyla “Karlı Aşırım”, “Âlemde Sesim Var Menim”, “Vatana Gayıt”, “Bakı 1501”, “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü” eserleridir.

“Karlı Aşırım”, kolektivizasyon politikasının olumsuz sonuçlarından, “Âlemde Sesim Var Menim” Azerbaycanlı şair Seyid Azim Şirvani’nin, “Vatana Gayıt” romanı ise Azerbaycanlı şair Nişat Şirvani’nin hayatı ve faaliyetlerinden bahsetmektedir. “Bakı 1501”, “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü” eserlerinin konusu ise Safevi Devleti’nin kurucusu ve ilk hükümdarı Şah İsmail Hatayi’nin hayatını ve savaş seferlerini kapsar. Romanlarda tarihi gerçeklik ve kurmaca ilişkisi incelendikten sonra aşağıdaki tespitlere varılmıştır.

Genel olarak romanların konularını tarihten aldığı, tarihi olay ve kahramanların eserin merkezinde konumlandığı, tarihi olayların kronolojik dizge içinde verildiği görülmektedir. Tarihi romanlar birden fazla kaynaktan yararlanılarak yazılmış, tarihi bilgiler belli amaçlar doğrultusunda “seçme-ayıklama” işlemine tabii tutulduktan sonra

kurgulanmıştır. Aksiyon gücü yüksek olan ve yazarın uygun gördüğü tarihi bilgiler esere malzeme edilmiştir. Özellikle A. Ceferzade, (“Bakı 1501”) İsmail’in yürüttüğü Şii politikasını göstermek amacıyla Şirvan ve Bakü’de yapılan savaşlar üzerinde yoğunlaşmıştır. F. Kerimzade, (“Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü”) ise şahın birleştirici siyasetini okura iletmek niyetiyle Akkoyunlu döneminde sık sık yaşanan taht savaşlarına dikkat çekmiş, İsmail’in, saldırıları defederek güçlü bir devlet kurması ve gerçekleştirdiği reformlar üzerine odaklanmıştır.

Ceferzade, “Âlemde Sesim Var Menim” eserinde eğitimsizlik ve cehaleti göstermek adına farklı zamanlarda gerçekleşen bir olayı romanda oluvermiş gibi kurgulanmıştır. Kerimzade de (“Karlı Aşırım”) kahramanın gaddar kimliğini göstermek için bu yöntemden yararlanmıştır. Her iki yazar, gayesine uygun olayları roman zamanına taşıyarak anlatmıştır. Tarihi kaynaklarda bazı bilgilerin yetersiz olması, yazarları tarihin boş bıraktığı yerleri yaratıcılıkla tamamlamaya sevk etmiş, bunun sonucunda yarım kurmaca olay ve kahramanlar ortaya çıkmıştır. İncelenen eserlerde bazı tarihi olayların birebir aynısının aktarıldığı, eserlerin belli bölümlerinin kesin tarihlerle başladığı da tespit edilmiştir. Bazı tarihi olaylar kurgulanırken yararlanılan kaynaklar gösterilmiş, yazar tarihi verilerin gerçekliğini desteklemek amacıyla dipnot düşerek kaynak göstermiş, bu şekilde bazı olgulara açıklık getirmiştir.

Romanlarda baş ve norm karakterlerin dış görünüşünün betimlenmesi esnasında döneme ait resim ve portrelere başvurulmuş, kahramanlar bu portrelere dayanılarak tasvir edilmiştir.

Romanlardan ikisinin (“Âlemde Sesim Var Menim”, “Vatana Gayıt”) başkahramanı şair (Seyid Azim Şirvani, Nişat Şirvani), üçünün (“Bakı 1501”, “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü”) başkahramanı ise şair hükümdardır (Şah İsmail Hatayı). Bu sebeple de adı geçen romanlarda bazı olaylar başkahramanların şiirlerinden hareketle kurgulanmış, bazen ise şiir metinleri tarihi verileri desteklemek için kullanılmıştır. Yazarlar romanda şiirlerden kahramanın ruh hallerini ve duygu durumunu aktarmak amacıyla da faydalanmışlardır.

Eserlerin tahlili zamanı “Vatana Gayıt” romanında kurgunun öne çıktığı, tarihi gerçeklerin kurgunun gölgesinde kaldığı tespit edilmiştir. Konusunu Nişat Şirvani’nin hayatı ve eserlerinden alan roman, şairin şiirlerine istinat edilerek yazılmıştır. Tarihi

kaynaklarda şair hakkındaki bilgiler oldukça yetersizdir. Edebiyat tarihçileri, Nişat Şirvani'nin şiirlerinden çıkarımlarla hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalışmışlardır. A. Ceferzade ise bu bilgiler eşliğinde şairin şiirlerini yeniden yorumlamış, hatta XVI. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Safevi savaşlarını şairin yaşadığı döneme (XVII.-XVIII. yüzyıllara) taşıyarak Nişat Şirvani'nin çocukken şahit olduğu savaşlar gibi kurgulamıştır. Tezkirelerde birkaç şiiri bulunan ve İstanbul'a sürüldüğü ihtimal edilen Gülşad isimli bir şaire kadını da romanda kurgulayan yazar onu Nişat Şirvani'nin akrabası gibi takdim etmiş ve onunla birlikte Şirvanlı kızların zorla İstanbul'a götürülmesini anlatmıştır. Kaynaklarda Nişat Şirvani'nin aşk yüzünden halkın diline düştüğü bilgisi yer alırken yazar, Nişat Şirvani ile Maro isimli bir Ermeni kız arasında aşk yaşandığını ve sevgilisine kavuşamayan Maro'nun kendini ateşe atarak intihara kalkıştığını kurgular. Görüldüğü üzere, yazarın tarih konusunda titiz davranmaması bazı tarihi bilgileri aşırı yorumlaması ile sonuçlanmıştır. Bu da esere yarım tarihi roman özelliği kazandırmıştır.

F. Kerimzade, "Karlı Aşırım" romanında tarihi gerçeklerin anlatımında farklı bir yol izlemiştir. Roman 1930 yılında gerçekleşen olayları konu edinmiş, başkahraman Kerbelayı'nın kollektifleşmeye itiraz etmesi ve isyan çıkarması üzerine kurulmuştur. Kerbelayı gibi devlete karşı çıkan kişiler "halk düşmanı" ilan edilmiş, hapis ve sürgün gibi cezalara çarptırılmıştır. Kerimzade, romanda Kerbelayı'nın suçsuz olduğunu okura iletme, tarihi gerçekleri olduğu gibi gösterebilmek için norm karakter Abbasgulu Bey'le Kerbelayı arasında kurmaca bir görüş tasarlayarak yönetimin Kerbelayı'ye yaptığı haksızlıkları anlatmıştır. Tarihi kaynaklarda bu şahıslar arasında bir görüşmenin olmadığı bilinse de yazar asıl gerçeğin ortaya çıkması için bu yöntemden yararlanmış ve gerçekleri tarih biliminden önce edebi metin aracılığıyla okura iletmiştir.

Çalışmada, romanlar yapı açısından incelenirken roman hakkında genel bilgi verilmiş, isim içerik ilişkisine değinilmiş, anlatım teknikleri, olay örgüsü, kahraman ve izlekler araştırılmıştır. Araştırma sonucu aşağıdaki tespitlere varılmıştır.

Romanlar Sovyet döneminde kaleme alınsa da 1960 yılından sonra yönetimin edebiyat ve sanata tanıdığı imkânlar nedeniyle eserlerde milli birlik ve beraberlik konuları ele alınmıştır. Romanlarda sadece tarihi olaylar değil aynı zamanda konu edilen dönemin sosyal yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri, sofrada adabı, halk edebiyatı örnekleri,

bayramlar, inanç ve törenler de anlatılmış, mimari yapılar hakkında bilgi verilmiştir. Eseri daha okunur kılma, tarihi bilgileri desteklemek amacıyla aktarılan kültürel öğelerin aynı zamanda okurun milli benliğini oluşturmaya hizmet ettiği saptanmıştır.

İnceleme konusu eserler arasında Sovyet döneminin etkisi en çok “Vatana Gayıt” romanında görülmektedir. Eserde bey, han, ağa gibi yerel yöneticiler ve imamlar sosyal gerçeklik kuramı çerçevesinde yorumlanmış kart karakterlerdir. Aynı zamanda Sovyetlerde yaygınlaşan halklar dostluğu kavramı da romanda Şerefnise ve Haykanuş gibi kahramanlar fonunda ele alınmıştır.

“Karlı Aşırım” romanında ise uygulanan politikalar sonucu toplumun giderek yozlaşması ve parçalanması örtük bir dil kullanılarak eleştirilmiş, incelenen romanlar arasında yönetimi en çok tenkit eden eser olduğu tespit edilmiştir.

Romanlardan üçü (“Bakı 1501”, “Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü”) Şah İsmail’in hayatı ve seferlerinden bahsetmektedir. İlk kez tarihi roman türünde Şah İsmail’in hayatı ve seferleri “Bakı 1501” eserinde ele alınmış, roman İsmail’in 1501-1514 yılları arasındaki yaşam ve faaliyetlerini konu edinmiş, yazar eserde özellikle şahın Bakü ve Şirvan seferleri üzerine yoğunlaşmıştır. Eserde şahın çocukluk yılları da anılar eşliğinde verilmiş, hakkında ortaya çıkan bazı rivayetler esere dâhil edilmiştir. Küçük tayfalara parçalanmış memleketi bir yönetim altında birleştirerek güçlü devlet kuran şah, saf Türkçe ile akıcı şiirler yazan şair, mahir avcı ve acımasız bir serasker olarak tasvir edilmiş, kahramanın öç alışı ve acımasızlığı üzerinde durulmuştur. Şah İsmail’in yürüttüğü Şii politikası romanın ana eksenini oluşturmuş, yazar, Şirvan ve Bakü savaşlarına dikkat çekmiş, şahın emriyle gerçekleşen yıkımları tasvir etmiştir. Zaman zaman İsmail’in şair kimliğini de romanın merkezine taşıyan yazar, kahramanın şair sultan oluşunu sevgi ve nefret, affetme ve intikam gibi bağlamlar çerçevesinde ele almış, onu çelişkili bir kahraman olarak konumlandırmıştır.

“Hudaferin Köprüsü” romanına Akkoyunlu Devletinin en ihtişamlı döneminden çöküşüne kadar olan süreç, Safevi Devletinin oluşum süreci konu edilmiştir. Bu romanda İsmail’den önce sülalesi anlatılmış, dedesi Uzun Hasan, büyük ninesi Sara Hatun, annesi Alemşahbeyim, babası Şeyh Haydar ve ağabeyi Sultanali detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. Safeviler hakkındaki bazı rivayetler (Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar, Şah İsmail hakkındaki rivayetler) de eserde yerini almış, yazar bu rivayetler

eşliğinde Safevilerin kutsal gücüne vurgu yapmıştır. Romanda İsmail'in kendini sultan ilan edinceye kadar karşılaştığı olayların tamamı kurgulanmış, yazar, İsmail'i Azerbaycan'ın kuzeyi ile güneyini birleştirerek güçlü bir devlet kuran hükümdar ve etkili şiirler yazan şair olarak tasvir etmiştir.

“Çaldıran Döyüşü” romanında ise 1501-1514 yılları arasında baş gösteren olaylar ele alınmıştır. Yazar, Şah İsmail'in tahta çıktığı zamandan Çaldıran Savaşı'na kadarki süreçte yaptığı savaş seferlerinin tamamını anlatı içerisinde harmanlayarak aktarmış, İsmail'in birleştiricilik siyasetine, savaşlarda sergilediği cesaret ve kahramanlığa vurgu yapmıştır. Bununla birlikte XVI. asırda Yakın Doğu'da gerçekleşen siyasi olaylar, Osmanlı İmparatorluğunda II. Bayezid'in yürüttüğü siyaset, şehzadeler arasındaki taht mücadelesi ve Şeybani Han'ın Doğu'ya hâkim olmak isteği de tarihi olaylar eşliğinde anlatılmıştır. Romanın temelinde ise Çaldıran Savaşı yer almaktadır ve yazar, kademe kademe savaşa götüren nedenleri irdelemektedir. Bu sebeple de eserde Şah İsmail'le birlikte Yavuz Sultan Selim'in şahsiyeti üzerine durulmakta, Selim'in sancakbeyi olduğu zamandan tahta çıktığı ana kadarki süreç izlenmektedir.

Şah İsmail hakkındaki romanlar arasında ilk kez “Çaldıran Döyüşü” eserinde XVI. Yüzyıl Azerbaycan halk ozanı Âşık Kurbanı bir kahraman olarak kurgulanmış, ozanın şaha olan bağlılığı Kurbanı ve Peri, Kurbanı ve Gara Vezir ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Şah İsmail'in ilgi duyduğu Habibi, Fuzuli ve Bihzât gibi sanat adamları da birer kahraman olarak romanda yerini almış, eserlerinden örneklerle yer verilmiştir. Her üç romanda Şah İsmail'in Çaldıran Savaşına kadarki süreçte hayatı ve seferleri ele alınmış, eserler çoğunlukla tarihi olaylardan yararlanılarak yazılmıştır. Bu romanlarda yazarların Şah İsmail'i idealleştirmeden uzak bir tutumla kurguladığı ve romanların odak noktasının Çaldıran Savaşı olduğu tespit edilmiştir. Adı geçen romanlarda Çaldıran Savaşı ele alınsa da yazarlar savaşın sebeplerini farklı şekilde açıklamışlardır. Bu da yazarların romanda bu olay hakkında bilgi verirken sınırlı kaynaktan yararlandığı veya kaynaklar arasında seçme işlemi yaparak amacına uygun bilgileri romana getirdiğini göstermektedir.

Romanların isimleri ile romanda ele alınan konular, olay örgüsü ve izleklerin örtüştüğü, eserin ismi ile başkahramanın hayat ve faaliyetleri arasında bir bağdaşmanın olduğu belirlenmiştir. Tüm romanlar kahramanların davranış, duygu ve düşüncelerini etkili bir

şekilde aktarmak için hâkim bakış açısından yararlanılarak yazılmış, diyaloglar esnasında kahraman anlatıcının devreye girdiği görülmüştür. Romanlarda en sık başvurulmuş anlatım tekniği tasvir veya betimlemedir. Olay, kahraman ve mekânları daha görünür kılma amacıyla yapılan betimlemelerde kahramanın fiziki görünüşü üzerine dikkat çekilmiş, romanda önem arz eden kahramanların kendine has bir tarzı oluşturulmuş, kahramanın dış görünüşü ile karakteri arasında bağlantı kurulmuştur. Kahramanın asıl kimliğini verebilme ve duygu durumunu aktarmak için monologlara, kahramanın geçmişini anlatmak ve olayları sebep-sonuç ilişkisi içerisinde verebilmek amacıyla geri dönüş, romanı gereksiz ayrıntılardan kurtarma için ise özetleme tekniğine başvurulmuştur. Bunula birlikte sahneleme, iç çözümleme gibi tekniklerden de yararlanılmıştır.

İnceleme konusu romanlarda kahramanlar başkahraman, norm, kart ve fon karakterler başlığı altında incelenmiştir. Konu edilen dönemi yansıtmak adına eserlerde çok sayıda kahramanın yer aldığı, tarihi kişiliğe sahip kahramanların kurmaca kahramanlardan sayıca üstün olduğu görülmüştür. Başkahramanlar tarihi kişilerden, norm, kart ve fon karakterler tarihi ve kurmaca kahramanlardan oluşmaktadır. Romanlardan ikisinin (“Âlemde Sesim Var Menim”, “Vatana Gayıt”) başkahramanı şair/aydın (Seyid Azim Şirvani, Nişat Şirvani), üçünün başkahramanı (“Bakı 1501”, ”Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü”) sultan/şair (Şah İsmail Hatayi), birinin (“Karlı Aşırım”) başkahramanı köy aksakalıdır. Tüm romanların başkişileri ülkü değerleri temsil eden, vatanın birliği ve özgürlüğü, toplumun geleceği için savaşılan tarihi kişiliğe sahip kahramanlardır. Bu sebeple de kahramanlar tarihi ve sosyal kimlikleri etrafında incelenmiştir. Romanların beşinde (“Âlemde Sesim Var Menim”, “Vatana Gayıt”, “Bakı 1501”, ”Hudaferin Köprüsü”, “Çaldıran Döyüşü”) kahramanların yaşamının gençlik dönemi birinde ise ihtiyarlık zamanı (“Karlı Aşırım”) ele alınmış, başkahramanın kişilik yapısını yansıtabilmek adına yazarlar geri dönüş anlatım tekniği ile kahramanların çocukluk/gençlik dönemini de anlatmışlardır. Başkahramanlar anlatıda üstlendikleri rol gerekçesiyle farklı kavramlar (şah ve şair, âşık ve vatansever vb.) bağlamında verilmiş, kahramanın duygu ve davranışları bu kavramlara dayanılarak irdelenmiştir. Teori kitaplarında norm karakterlerin başkahramanın kusurlarını yansıtarak onu olgunlaştırma sürecine itmekle yükümlü olduğu belirtilmiştir. İnceleme esnasında eserlerde başkahramanı olgunlaştıran norm karakterlerle birlikte

başkahramanı destekleyen norm karakterlerin de bulunduğu saptanmıştır. Bu norm karakterler başkahraman ile birlikte aynı cephelerde mücadele eden aydın, şair ve ordu komutanlarıdır. Romanlarda başkahramanı olgunlaştıran norm karakterler Şebnembeyim (“Vatana Gayıt”), Bibihanım ve İbrahim (“Bakı 1501”), Abbasgulu Bey, Halil (“Karlı Aşırım”) ile sınırlıdır. Başkahramanı destekleyen norm karakterler Terlan, Sona, Güllübeyim (“Âlemde Sesim Var Menim”), Maro (“Vatana Gayıt”), Zekeriyye Keçeçi, Hüseyin Bey Lele, Dede Bey, Gaçaq Murad (“Hudaferin Köprüsü”), Tacı Hanım, Behruze, Han Mehmed Ustaclu (“Çaldıran Döyüşü”) vb. ibarettir. Norm karakterler karşılaştırıldığında yazarların romanlarda daha çok tarihi kişiliğe sahip norm karakterleri kurguladığı tespit edilmiştir. Romanda çatışma unsurunu sağlayan kart karakterler de norm karakterler gibi kurmaca ve tarihi kişilerden oluşmaktadır. İki romanda kart karakterlerin tamamı kurmaca kahramanlardır. “Âlemde Sesim Var Menim” romanında başkahraman Seyid Azim Şirvani bir aydın olarak cahil topluma karşı savaşmıştır. Cahil toplum yazar tarafından imam, esnaf ve eşkıya olmak üzere kurmaca kahramanlar aracılığıyla gösterilmiştir. “Bakı 1501” romanında ise Ceferzade savaş mağduru olan kadınları gösterebilmek, orta asırlarda kadının zor yaşamını ve meta olarak satılmasını eleştirebilmek adına kurmaca kart kahraman oluşturmuştur. Diğer romanlarda kart karakterlerin tarihi kişilerden oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Karşı değerleri temsil eden kart kahramanlar karakterlerine uygun fiziki yapısı ile dikkat çekmektedir. Eserlerde güzel fiziği ve güçlü duruşa sahip kart kahramanlar da yer almakta, (“Vatana Gayıt” Asker Bey) yazar bu kahramanların asıl kimliğini ve sinsi yapısını onların iç konuşmaları vasıtasıyla göstermektedir. Aynı zamanda bazı kart kahramanların karakteri bu kahramanların konuşma tarzına dayanılarak açıklanmaktadır (“Âlemde Sesim Var Menim” Molla Kurbankulu). Bu durum yazarın kart karakterlerin kurgulanışında sıra dışı bir yöntem izlediğini göstermektedir. Romanlarda yer alan fon karakterler ise daha çok figüratif roller üstlenen ve daha çok kurmaca kişilerden oluşan kahramanlardır.

İncelenen eserlerde kadın kahramanların önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Romanlarda kadın kahramanların başkışı ile sıkı iletişim ağı içinde ve daha çok norm karakter olarak konumlandığı görülmüştür. Sadece iki romanda kadın kahramanlardan birkaçı karşı değerleri temsil etmektedir (“Âlemde Sesim Var Menim” Narınc, Umselme,”Hudaferin Köprüsü” Selçukşah Begüm). Kadın kahramanlar eşini derin aşk

ve tutkuyla seven, ailesine bağı bir anne (Alemşah Begüm, Ceyran), otoriter yapısı ve siyasi zekâsı ile bilinen (Sara Hatun), toplumun aydınlanması ve özgürlüğü için mücadele eden (Bibihanım, Şebnembeyim, Güllübeyim), her türlü zorluğa göğüs geren (Aytekin), haksızlıklara dur diyebilen (Süseni, Mirese), güzelliği ile başkahramanı büyüleyen, şahsına şiirler ithaf edilen (Sona, Tacılı Hanım), eşi ile birlikte savaş meydanına atılarak cenk eden (Tacılı Hanım, Behruze) kişilerdir. Bunlar narin oldukları kadar sert, cilveli oldukları kadar atılgan bir yapıya sahip değerlerine bağı ve yenilikçi kadınlardır. Kadın kahramanları birleştiren en önemli husus vatanlarına ve ailelerine olan bağılılığı, iffetli ve erdemli yapılarıdır. Romanlarda kadınlar ülkü değerleri temsil eden ideal kadın tipi olarak kurgulanmıştır. Bununla birlikte romanlarda hakları çiğnenen, intihara sürüklenen kadınlar, evlat acısı yaşayan anne tiplerinin de kurgulandığı saptanmıştır.

Romanların izlek açısından araştırılması sonucu eserlerde vatanseverlik, milli kimlik, aşk, ölüm, yozlaşma, devlet yönetimi, ideal hükümdar, aydın ve cehalet kavgası ve intikam gibi temaların işlendiği görülmüştür. Milli birlik ve beraberlik, vatanın özgürlüğü gibi önemli meseleler vatanseverlik, milli kimlik, devlet yönetimi ve ideal hükümdar izleği altında ele alınmıştır. Ceferzade, vatanseverlik temasını Azerbaycan'ın bir bölgesi olan Şirvan üzerinden anlatmış, Şirvan'ı vatan modeli olarak değerlendirmiş, bu bölgenin gelenek ve göreneklerini akıcı bir dille anlatarak okurda milli bilincin oluşmasını sağlamış, aynı zamanda Şirvan'a yapılan saldırıları tarihi bilgiler eşliğinde sunarak vatanın düşmanlardan savunulması gerektiğini de okura aşılarmıştır. Yazar, İsmail'in sanata değer vermesi ve Türkçe şiirler yazmasını vatan sevgisi izleği altında ele almış, şahın vasiyeti aracılığıyla okuru vatani sevmeye ve onun özgürlüğü için mücadele etmeye çağırmıştır. Kerimzade ise milli kimlik izleğini köy aksakalları Abbasgulu Bey ve Kerbelayi İsmail fonunda ele almıştır. Her iki kahramanın köyü düşmanlardan koruması, Abbasgulu Bey'in önder vasfıyla köylüler arasında barışı sağlaması, halkın huzur ve güven içinde yaşamını temin etmesi, Kerbelayi'nin ise onu bir hiç konumuna düşürmeye çalışan yönetime boyun eğmemesi, şeref ve onuru ile büyük bir devletle karşı karşıya gelme cesareti milli kimlik izleğinin temelini oluşturmuştur. Devlet yönetimi temasını ise yazar, Akkoyunluların en ihtişamlı döneminden parçalanarak yok olmasına kadarki süreç zarfında ele almış, milli ideale sahip liderler ve bu idealden yoksun yöneticiler bağlamında anlatmıştır. Birincilerin

devletin gelişme ve güçlenmesine, ikincilerin ise devletin parçalanarak yok oluşuna sebep olduğunu tarihi gerçekler vasıtasıyla açıklamıştır. İdeal hükümdar izleğinde de vatanın birliği ve özgürlüğü Şah İsmail'in yürüttüğü birleştiricilik siyaseti, sanata ve Türkçeye önem vermesi, halkına karşı ilgili ve erdemli davranması üzerinden aktarılmıştır. Aynı zamanda ideal hükümdar izleği II. Bayezid'in derin akla ve zekâyâ sahip bir sultan olması, yürüttüğü siyaset, şehzadeler arasından doğru seçim yapması ve oğlu Selim'e devlet ve ordu ile ilgili önemli tavsiyelerde bulunması ile de açıklanmıştır. Görüldüğü üzere, yazarlar farklı tema ve bağlamlarda milli birlik, beraberlik, vatanın özgürlüğü gibi önem arz eden meseleleri işlemiş, tarihi gerçeklerden hareketle okura milletseverlik ve vatan sevgisini aşılamışlardır.

Romanlarda ikinci en çok üzerinde durulan konu yoz ve yozlaştırma temasıdır. Romanların tamamında yozlaşma izleği kart karakterlerin düşünce ve eylemleri üzerine kurulmuş, tema insanoğlunun amacı uğruna milli ve manevi değerlerini kaybetmesi, varlığından uzaklaşarak soysuzlaşması olarak yorumlanmış, tarihi şahsiyetler aracılığıyla aktarılmıştır. Bireysel ve toplumsal bazda ele alınan yozlaşma izleği milletin birlik ve beraberliğini tehdit eden güç konumunda olsa da gelenekçi romanlarda olduğu gibi yozlaşmış kahramanlar başkişi veya halk tarafından alt edilmiş, yaptıklarının bedelini fazlasıyla ödemişlerdir.

Romanlarda üzerinde durulan bir diğer izlek ise aşk izleğidir. “Karlı Aşırım”ın dışında diğer tüm romanlarda tematik olarak aşk ve âşık olmanın irdelendiği tespit edilmiştir. Baş ve norm kahramanlar vasıtasıyla ele alınan tema, aşkın yakınlaştırıcı/değiştirici bir güç olduğu düşüncesini romantik bağlamda okurlara iletmiştir. Aşk teması içinde ilk görüşte aşk, imkânsız aşk, mutlu ve mutsuz sonlar gibi öğelerin incelendiği, aşk duyusunun idealize edilerek anlatıldığı görülmüştür.

Son olarak inceleme konusu romanların konu edindiği dönem ve kahramanlar hakkında okura bilgi vermek, okura tarihi sevdirmek, onda milli bilinç ve hafızayı oluşturmak amacı güttüğü, bu romanların tarih bilimini destekleyen ve tamamlayan materyaller olduğu, eserlerin tarihi bilgilerin daha kalıcı olmasına hizmet ettiği kanısına varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, T. (2004). Qurbani'nin Poetik İrsi. Bak: Təhsil Elm.
- Abbaslı, T. (2017). Tarixi yazıçı-keşməkeşli yaşam, işıqlı qələm sahibi Fərman Kərimzadə. Mədəniyyət 2017, 3 Mart. s.13.
- Abbaslı, T. (2019). Fərman Kərimzadə. Mədəniyyət, 2019, 13 Mart. s.6
- Abdulla, B. (2004). Arxaik Folklor Janrları. s. 67-98 Azərbaycan Ədəbiyatı Tarixi I Toplu Nəşr, Bakı, Elm.
- Abdullayev, M. (1988). Dövlət Ermitajına-Sovet Azərbaycanından. Kommunist, 30 Aprel, s.4.
- Adıgüzel, S. (2006). Bakı- 1501 Romanının Tarihse Boyutu Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 15, Konya. s. 1-18.
- Ağasıyev, Ə. (1970). Uğurlu Yol. Sovet Astarası qəzeti, 31 yanvar, 1970. s.4
- Ağbabalı, A. H. (2017). Vedibasər Qartalı Abbasgulu Bəy Şadlinski. Azad Azərbaycan, 2017, 3 Mart. s.7
- Akbarınoshad, M. (2011). Şah İsmail ve Osmanlı İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi Ankara.
- Akpınar, Y. (1994). Azeri Edebiyatı Araştırmaları. Birinci Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1998). Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akyüz, Y. (1978). Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmeye Etkiler. Doğa Basımevi, Ankara.
- Altınoşova, Z. (2018). Sovyetler Birliğinde Kolhozlaştırma Hareketlerine Dair Bazı Tespitler Kırgızistan Örneğinde, XVI Türk Tarih Kongresi, Ankara. s.555-577
- Anthony D. S. (1994). Milli Kimlik (çeviren Bahadır Sina Şener), 1. Baskı, İstanbul:İletişim Yayıncılık.
- Argunşah, H. (1990). Türk Edebiyatında Tarihi Roman (Türk tarihi ile ilgili), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, Doktora tezi.

- Argunşah, H. (2002). Tarihi Romanın Yükselişi. *Hece (Türk romanı özel sayısı)* 65/66/67.
- Argunşah, H. (2006). Tarihi Roman. Türk Edebiyatı Tarihi, cilt 4, İstanbul: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Argunşah, H. (2022). Tarihi Romanda Postmodern Arayışlar. *İlmi Araştırmalar*, S.14, Güz 2022, s.24.
- Arık, R.O. (1969). Coğrafyadan Vatana. İstanbul: Milli Eğitim Basım evi.
- Aşkaroglu V. (2015), Postmodernizm. Sınırsız Özgürlük mü? Özgürlüğün Sınırı mı?, Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- Aşkaroglu V. (2016). Romanlarda Kişilik Kurgusu: Kuramsal Bir Karşılaştırma. *SOBİAD*, Mart, s.301-319.
- Axundlu, Y. (2005). Azərbaycan Tarixi Romanı: Mərhələlər, Problemlər (1930-2000). Bakı: Adiloğlu Nəşriyyatı.
- Ayata, Y. Tonga, N. (2008). Psikolojik Roman. Romana Yansıyan Yazar ve Türk Edebiyatındaki Bazı Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. *İlmi Araştırmalar*, S.25, s.7-20.
- Aydoğdu, Y. (2017). Postmodern Anlatıda Bir İmkân Olarak Üstkurmaca (Metafiction) ve Murathan Mungan Öykülerine Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, S.52, Ekim. s.57-68.
- Aytaç, G. (1999). Genel Edebiyat Bilimi. İstanbul: Papirus Yayınları.
- Aytaç, G. (2003). Genel Edebiyat Bilimi. İstanbul: Say Yayınları.
- Babayev, Y. (2007) Təriqət Ədəbiyyatı: Sufizm, Hürufizm. Bakı: Nurlan
- Babayeva, G. (2004). “Fərman Kərimzadənin Yaradıcılıq Yolu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakı.
- Babazadə, A. (2018). Əzizə Cəfərzadənin Əsərlərində Şirvan Mühiti, Filologiya Məsələləri, N 13, s.320-326.
- Bağırov, M. K.(1959). Seyid Əzim Şirvani. Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı.

- Bakıxanov, A. (2010). Gülüstani-İrəm. Bakı: Xatun-Plyus.
- Bal, M. (2007) Modern Yozlaşma ve Modern Kurtuluş: Rousseau ve Schiller. Felsefelogos Yozlaşma, Üç ayda bir çıkan ortak kitap, Yıl 10, S.33-34, Eylül, s.95-106
- Balabəyli, F. (2017). Atam Yaddaşımın Bir Köşəsində Yaşayır. Ədəbiyyat qəzeti, 9 Dekabr. s.6
- Balcı, Y. (2002) Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Baran, E. (2021). Peyami Safa'nın Romanlarında Bir Anlatım Biçimi Olarak Betimlemenin Rolü. Hars Akademi, Temmuz Özel Sayı, s.32-50.
- Başok D. S. (2018). Modern Bir Teşebbüs: Ölümü İnkâr ve Ölümle Mücadele. Beytülhikme An International Journal of Philosophy, 8(1), s.377-393.
- Bayat, F. (2005). Mitolojiye Giriş. Çorum: Karam Yayınları.
- Bayram, P. (2013). Azize Ceferzade Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Hikâyelerinin İncelenmesi. Ankara: Akçağ.
- Bayramlı, M. (2018). Viktoriya və Albert Muzeyində Saxlanılan “Şeyx Səfi” Xalçası Dünyanın Ən Nadir Sənət Nümunələrindəndir. Yeni Azərbaycan, 7 Fevral, s.7.
- Bayramoğlu, A. (2015). Seyid Əzim Şirvani və Mətbuat, Azərbaycan, 17 İyun, s.5.
- Bayramov, İ. (2008). İrəvan Şəhəri və Onun Tarixi Haqqında. Dərçəliş 128/129, s.91-99.
- Bennis, W. (2003). Bir Lider Olabilmek. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bozdoğan, A. (2020). Dönem Romanı Kavramı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. XLIV ARALIK 2020 S.2, s.31-39
- Bünyadov, Z. Rəhimov, Ə. (1989). Tarixi Həqiqətlər Yoxsa Təhriflər. Azərbaycan, Ədəbi-Bədii-Jurnal, N4, s.164-181.
- Cahani, Q. (2009). Kişvəri. Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi, Bakı, Elm, s.349-363.

- Canatak, A. (2022). Edebiyat-tarih ilişkisi ve edebî eserin tarihselliği üzerine tartışmalar. Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 16-25, s.19
- Cəfərov, N. (2007). Seçilmiş Əsərləri. 5 Cildə, II Cild, Bakı: Elm.
- Cəfərzadə, Ə. (2006) Aləmdə Səsim Var Mənim. Bakı: Şərq-Qərb.
- Cəfərzadə, Ə. (1964). Qızımın Hekayələri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Cəfərzadə, Ə. (1976). Şirvanın Üç Şairi. Bakı: Gənclik.
- Cəfərzadə, Ə. (1982). Anamın Nağılları. Bakı: Gənclik.
- Cəfərzadə, Ə. (1985). Sənsən Ümidim. Bakı: Gənclik.
- Cəfərzadə, Ə. (1996). Qəbulə Xanım. Ədəbiyyat Qəzeti, N33, 30 Avqust, s.4
- Cəfərzadə, Ə. (1997). Tariximiz Folklordadır. Mədəniyyət, 28 May, s.5.
- Cəfərzadə, Ə. (1997a). Hörmətli Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasuna, Ədəbiyyat Qəzeti, 10 Yanvar, s.8.
- Cəfərzadə, Ə. (2001). Bəla. Bakı: Şirvanəşr.
- Cəfərzadə, Ə. (2015). Bakı 1501. Bakı: Kitab Kulubu.
- Çelik, Y. (2002). Tarih ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler. Bilig 22 (Yaz 2002): 49-68.
- Çetin, N. (2019). Roman Çözümleme Yöntemi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetişli, İ. (2004). Metin Tahlillerine Giriş-2, Hikâye, Roman, Tiyatro. 5.baskı, Ankara: Akçağ.
- Çetişli, İ. (2016). Metin Tahlillerine Giriş 2 (Hikâye-Roman-Tiyatro). 4. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çınar, G.K. (2011). İki Büyük Türk Hakanı Şah İsmail ve Şeybani Han Arasındaki Söz Düellosu. Historu Studies, Volume 3/2, s.75-87.
- Çiftlikçi, R. (2000) Türk Hikâye ve Romanı Üzerine Ülkemizde Yapılan Başlıca Çalışmalar. Türk Yurdu, Cilt 20, s.153–154.
- Çokum, S. (1989). (Reportaj. Hazırlayan İsa Kocakaplan, Sevinç Çokum ile Dış Türkler Üzerine Söhbət) Türk edebiyatı, Temmuz, 1989.

- Çonoğlu, S. (2007). Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Ölüm 1920-1950. Ankara: Akçağ.
- Dumantepe, Seçil (2015). Anlatıcı ve Bakış Açısı Bağlamında Tarih yazımı ve Tarihî Roman Ayrımı, III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni. Konya, 27-29 Kasım, s.295-303
- Efendiyev, O. (2018). Azərbaycan Safevi Devleti. İstanbul: TEAS PRESS.
- Əhmədov, B. (2015) XX. Yüzl Azərbaýcan dædbiyyatı: mærhələlər, istiqamətlər, problemlər. Bakı: Elm və təhsil.
- Əkbərov, B. (1997). Abbasqulu bəy Şadlinski, Panorama, 31 May, s.3
- Elaydi, E.S. (2016). Vaqif Sultanlının yaradıcılığında mühacirət və özgələşmə, Əxbar əl ədəb qəzeti (Qahirə, Misir), 13 Noyabr, S.1216.
- Ələkbərli, A. (2018). Şahablı Aşıq Cəlil. Dövrü, Mühiti və Yaradıcılığı, Dədə Qorqud, N1, s. 56-63.
- Ələkbərli, Ə. (1996). Abbasqulu bəy Şadlinski, Sabah nəşriyyatı, Bakı.
- Ələkbərli, Ə. (2015). “Vedililər Erməni Polkunu Tamamilə Darmadağın Etdilər. Abbasqulu bəy Şadlinskinin Qəhrəmanlığı ilə bağlı tarixi Faktlar”, Xalq Cəbhəsi 2015, 24 oktyabr. s.14
- Ələkbərli, F. (2018). Azərbaycan Türk Fəlsəfəsindən Yarpaqlar Seyid Əzim Şirvani. II yazı, Türkünistan, 13-19 Noyabr. S.6.
- Əlimirzəyev, X. (2011). Ədəbi-Tənqidi Məqalələr (1960-1980 ci illər). Bakı: Elm və Təhsil.
- Eliuz, Ü. (2020). Orhan Kemal Romanlarında Küçük Adam'ın Yitim Görüngüleri. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi. Cilt/4, S./3 s.1-32.
- Əliyev, A. (2011). Milli Mənəvi Dəyərə Çevrilən Qəhrəmanlıq Səlnaməsi. 525-ci qəzet, 13 Yanvar, s.6
- Əliyev, Ə. (1990). Qırmızı Tabor. Bakı: Gənclik.
- Əliyeva, A., Əhmədova, S. (2020). Şamaxıda Doğan Günəş-Seyid Əzim Şirvani. Bakı.
- Əliyeva, İ. (2001). El Anası - Əzizə Cəfərzadə. Bakı: Elm.

- Elmas, N. (2015). Romancı Baba, Baba Romancı Ahmet Mithat'ta Tarihî Roman, III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildiriler Kitabı, 27-29 Kasım, Konya, s.230-244.
- Emre, İ. (2006). Edebiyat ve Psikoloji, 2. Baskı, Ankara:Anı Yayıncılık.
- Enginün, İ (2000). Tanzimat Sonrası Edebiyatta Osmanlı'ya Bakış, Araştırmalar ve Belgeler. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ənvəroğlu, H. (2008). Azərbaycan Romanının İnkişaf Problemləri. Bakı:Qrifli Nəşr.
- Erdem İ., Paydaş K. (2021). Ak-Koyunlu Devleti (Siyasi Tarihi ve Yönetim Yapısı). 1. Basım, Bilge Kültür Sanat.
- Erol, K. (2012). Tarih - Edebiyat İlişkisi ve Tarihî Romanların Tarih Öğretimine Katkısı. Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 1(2), 59-70. s.60
- Əsgərli, Z. (2011). Seyid Əzim Şirvani. Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi, IV cilt, Bakı:Elm, s.542-576.
- Əsgərov, B. (2015). Azərbaycan Romanlarında Gerçəklik və Bədii Təxəyyül. Bakı:Elm və Təhsil.
- Eyvazlı, G. (2019). Amazon Ruhu- Əzizə Cəfərzadə, Ədəbiyyat Qəzeti, 15 İyun s.18-19.
- Fromm, E. (1995). Sevmə Sanatı. 10. Basım, İngilizceden çeviren Yurdanur Salman, İstanbul, Payel Yayınevi.
- Gerayzade, E. (2018). Yeni Azərbaycan Edebiyyatı (XIX. asır- XX. asrın öncələri), Kars:Kafkars Eğitim Yayınları.
- Göğəbakan, Turgut (2004). Tarihse Roman Üzerine. Ankara: Akşag.
- Gölpınarlı, A. (1963). Pir Sultan Abdal: Hayatı, Sanatı, Eserleri. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Gözler, H.F. (1980). Tarihi Roman Üzerine Düşünceler ve Romancılar. Küçük Dergi, N. 13, Haziran.

- Gulusoy, İ. (2019). XIX. y.y. Azərbaycan Şairi Kasımbey Zakir'in "Vilayetin Mağşuşluğu Hakkında" Adlı Satiresi Üzerine. Filoloji Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, Ankara, Gece Akademi, s.5-21.
- Gündüz, T. (2018). Osmanlılar, Safeviler, Kızılbaşlar. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Gündüz, T. (2020). Son Kızılbaş Şah İsmail. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Güneş, M. (2015). Yüreği Bosna'da Kalanların Romanı: Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi, III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni, Konya, 27-29 Kasım, s.148-160.
- Gürsel, A. (1999). Genel Edebiyat Bilimi. İstanbul: Papirus Yayınları.
- Həsənov, C. (1989). Kollektivləştirmə və Tarixi Həqiqət. Ədəbiyyat və İncəsənət, N 28. s.2.
- <https://kayzen.az/blog/yazar/25843/f%C9%99rman-k%C9%99rimzad%C9%99.html>.
Erişim tarihi: 15.11.2021.
- Hüseyn, M (1979). Seçilmiş Əsərləri, 10 Ciltə, 9. Cild, Bakı: Yazıçı.
- Hüseynov, A. (1986). Sənət Meyarı. Bakı: Yazıçı.
- Hüseynov, A. (2010). Duz Çörək Müqəddəsliyi. Azərbaycan 14 Mart s.5.
- Hüseynzadə, A. (1973). Tarixi Həqiqət və Ədəbi Saxtakarlıq. Azərbaycan Kommunisti, 11 Kasım, s. 90-94.
- İmanov, M. (1991). Azərbaycan Nəsrində Psixologizm, Bakı: Elm.
- İsmayilova, S. (2013). F. Kərimzadənin Çaldıran Döyüşü Romanında Tarixilik və Bədiilik. Filalogiya Məsələləri, N2, Bakı: Elm və Təhsil.
- İsrafilqızı, N. (2006). Abbasqulu Bəy Şadlinski (poema), Bakı: Nurlar.
- Kahraman, A. (2017). Yunus Emre Dîvân'ında Şêriat, Târikat, Hâkikat ve Marîfet (Dört Kapı) Kocaeli İlahiyat Dergisi. Cilt1, S. 1, Mayıs, s.1-18
- Kantarcıoğlu, S. (1988). Türk ve Dünya edebiyatlarında modernizm, Ankara: KTB yay.
- Kaplan, M. (1977). Tarihi romanda Şahıslar Nasıl Konuşturulmalı?, Türk Edebiyatı, S. 45, Temmuz.

- Kaplan, M. (1987). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2, Dergah İstanbul: Yayınları.
- Karamanlı, H. M. (2006) Nahçıvan. İslam Ensiklopedisi, 32. Cilt, s. 294-297. İstanbul: Türkiye Dikayent Vakfı.
- Karasoy ,Y. (1992) Şiban Han Divanında Nevayi'ye Nazireler. Selçuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.7-8, s.53-60.
- Karasoy, Y. (2003) Mihmân-nâme-i Buhâra ve Şiban Han'ın Üç Şiiri. Türkiyat Araştırmalar Dergisi, Ahmet Bican Erculusun'a Armağan, S. 13, Bahar, 105-114, Konya.
- Karataş, C. (2015). Tarihî Roman'da Gerçeklik ve Kurgu İlişkisi. III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni, Konya, 27-29 Kasım, s.214-221.
- Karataş, T. (2007). Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ yayınları, Üçüncü baskı.
- Kavcar, C. (1973). Romanda Tasvirin Psikolojik Rolü. Türkoloji Dergisi 5/1 s.137-174.
- Kayador, V. (2000). Aşk-ı Memnu'ya Doğru. Adam-Sanat, Ekim, Ekim 2000, S. 177, s. 68-77
- Kazımov, G. (2004). Qurbani. Azərəbaycan Ədəbiyatı Tarixi 1. Cild. Bakı: Elm.
- Kazımov, Q. (1983). Körpünün Həsəti. Ulduz, 9 Sentyabr , s.49-52.
- Kazımov, Q. (1987). Müasirlik Ruhu ilə. Ədəbiyyat və İncəsənət. N10, 6 Mart, s.7.
- Kazımov, Q. (2009). Seçilmiş Əsərləri. 10 cildə, IV Cilt, Bakı: Nurlan.
- Kərimli, T. , Şıxıyeva, S. (2009). İmadəddin Nəsimi. Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi III cild, Bakı: Elm, s. 206-251.
- Kərimov, K. (1993). Sultan Məhəmməd və Onun Məktəbi. Bakı: İşıq.
- Kərimzadə, F. (1965). Mənsur Şeyrlər. Yüksəliş, 10 Yanvar, s.4
- Kərimzadə, F. (1966). Dağ Çayının Bayatısı. Ədəbiyyat və İncəsənət qəzeti, 9 İyun. s.3.
- Kərimzadə, F. (1969). Ömrümüz Günümüz (povest, hikayələr), Gənclik, Bakı.

- Kərimzadə, F. (1970a). Bənövşə Bəndə Düşə. Sovet Astarası qəzeti, 31 Yanvar, s.4
- Kərimzadə, F. (1988) Xətayi Möcüzəsi. Azərbaycan jurnalı, N 2, s.74-78.
- Kərimzadə, F. (1988). Vedinin Yanı Dağlar, Azərbaycan jurnalı, 1988, N9. s.104-134
- Kərimzadə, F. (2002). Xudafərin Körpüsü. 2. Baskı, Bakı: Ağrı Dağı.
- Kərimzadə, F. (2015). Çaldıran Döyüşü. Bakı: Kitab Klubu.
- Kərimzadə, F. (2016). Qarlı Aşırım. Bakı: Kitab Klubu.
- Kərimzadə, F. (2018). Qoca Qartalın Ölümü. Bakı: Kitab Klubu.
- Kerman, Z. (1996) Halit Ziya'nın Romanlarında Karakter Yaratma Usulü Olarak Mekân Kullanımına Bir Bakış, Türk Dili, S. 529, s.116.
- Korkmaz, R. (2016). Sabahattin Ali İnsan ve Eser. İstanbul: Kesit.
- Köçerili, F. (2005). Azərbaycan Ədəbiyyatı. Bakı: Avrasiya Press.
- Lukacs, G. (2007). Roman Kuramı (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Metis Eleştiri Yayınları.
- Lukacs, G. (2008). Tarihse Roman (Çev. İsmail Doğan), Ankara: Epos yayınları.
- Məddətoğlu, Ə. (2014). Axırıncıdan Əvvəlki Aşırım, Ruhun Şad Olsun Fərman Kərimzadə. Ədalət qəzeti, 25 Oktyabr. s.6
- Memmedli, M, Yunus, M. Çelik, Y. (2020). Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Kafkas İslam Ordusunun Kafkasya İslam Harekâtına Yeni Bir Bakış. KAREN (Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi). 6/11 s.403-428.
- Məmmədov X. (2005). Köhnə Dünyanın Sonuncu, Yeni Dünyanın Birinci Şairi. Seyid Əzim Şirvani, Seçilmiş Əsərləri, I. Cild, Avrasiya Press, Bakı, s.4-32.
- Məmmədov, Ə. (1983). Azərbaycan Bədii Nəsr: XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri, Bakı: Elm
- Məmmədov, Ə. (2006) Füzulini Heyran Edən Şair. Həbib Şeyrlər kitabı. Bakı: Şərq-Qərb, s.4-16.

- Məmmədov, N. (2012). “Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Kollektivləşdirmə Siyasətinə Müasir Baxış”, Bakı Universitetinin Xəbərləri (Humanitar Elmlər Seriyası), N1.
- Moran, B. (2014). Edebiyat Kuramları və Eleştiri. İletişim.
- Morkoç, A. (2020). “Azerbaycan’ın Ünlü Yazarı Ferman Kerimzade (1937-1989) ve Karlı Aşırım Adlı Tarihi Romanı Hakkında Bazı Bilgiler”. JSHSR, s. 2860-2869.
- Musalı, N. (2011). I Şah İsmayılın Hakimiyyəti. (Tarix-i Alamara-Yi Şah İsmail Əsəri Əsnasında), Bakı: Nurlan.
- Mümtaz, S. (1986). Azərbaycan Ədəbiyyatı Qaynaqları, Bakı: Yazıçı.
- Nağıyev, C. (2018). Azərbaycan Romanının Esas İnkişaf Temayülləri, 1 Makale, Azərbaycan Dergisi.
- Nasirova, L. (2021). Dünya edebiyatında Cengiz Han Karakteri. Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 3, S. 2, Aralık, s.18-28.
- Nəbiyev, B. (1987). Roman və Müasir Qəhrəman. Bakı: Yazıçı.
- Nəcəfli, T. (2012). Azərbaycan Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu Dövlətləri. Bakı: Çarşıoğlu.
- Nəsrəddinov, N. (2016). Maarifçilik Tariximizdən Səhifələr. S.Ə. Şirvaninin Bir Şeirinin Yazılma Səbəbi və Əks-Sədası. Olaylar, 26 Yanvar, s.10.
- Nəsrəddinov, N. (2016). Seyid Əzim Şirvani və Onun Gümüş Medalının Tarixi Məqamları” Olaylar, 15 İyul, s.10.
- Niyazlı, B. (2014). Şamaxı Xanlığı. Bakı: Nurlar.
- Nuruyev, A. (2011). Türk Dünyasının Böyük Şəxsiyyəti. Onun Qurduğu Səfəvilər Dövləti Avropa, Asiya və Afrika Qitəsini Əhatə Edib. Kaspi, 12-14 Mart, s.6.
- Okumuş, S. (2015). Modern Azərbaycan Edebiyatı, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 6, S. 76.
- Ömərov, V. (2012). Azərbaycan SSR-də 1920-1940-cı illər Sənayeləşdirmə Və Zorakı Kolxozlaşdırma. Səs, 27 Noyabr, s.11.

- Özcan, A. (2011). Uzun Hasan Kanunları ve Osmanlı Dönemine Yansımaları, OTAM, 29/Bahar s.173-192.
- Özdemir, A. (2016). Yeni Kazak Nesrinde Tahkiyevi Türler Üzerine, Teke Uluslararası Türkçe ve Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S. 5/1, s.108-127.
- Özel, M. (1998). Liderlik Sanatı. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özkılıç, O.F. (1990). “Roman Üstüne Notlar”, Türk Dili, S.465, Eylül.
- Öztekin, A. (1996) Yönetim ve Liderlik. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. S.1 Bahar, s.183-194.
- Öztuna, Y. (1964). Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi. 4. Cilt, Hayat Kitapları.
- Pirsultanlı, S. P. (2012). Azərbaycan Ağız Ədəbiyyatında Bayatılar. Gəncə: El nəşriyyatı.
- Pişgin, S. (2020). Platon'un Devlet Eserindeki Yönetim Şekilleri. Erişim tarihi: 20.01.2020, <https://birsanatbirkita.com/felsefe/platon-un-devlet-eserindeki-yonetim-sekilleri>.
- Qabiloğlu, E. (2009). Mən Cəmiyyəti Günahlandırırım, Əzizə Cəfərzadəni Xatırlarkən, Xalq Cəbhəsi, 19 Fevral, s.14.
- Qafarov, T. (1999). Azərbaycan Tarihi 1920-1991-ci illər, Bakı.
- Qarayev, E. (2010). İrəvan Xanlığı (1747-1810), Bakı: Avropa Nəşriyyatı.
- Qarayev, N. (2010). XIX Əsr Azərbaycan Ədəbi Məclisləri. Bakı: Nurlan.
- Qarayev, Y. (1988). Meyar Şəxsiyyətdir, Bakı: Yazıcı.
- Qasımlı, M. (2002). Şah İsmayıl Xətayinin Poeziyası. Bakı: Elm.
- Qəhramanlı, N. (2009). Ədəbiyyat və Ədəbiyyət. Ədəbi Tənqidi Məqalələr. Bakı: Nurlan.
- Qəhramanov, N. (1983). Xudafərin Körpüsü. Ədəbiyyat və İncəsənət. 1 Aprel, s.6.

- Qəni, S. (2016). Seyid Əzim Şirvani Haqqında Bilmədiklərimiz. Erişim tarixi: 25.11.2020. <https://manera.az/edebiyat/6740-seyyid-ezim-shirvani-haqqinda-bilmediklerimiz.html> .
- Qiyas, Ə. (2020). Varislər, Yeganə Kərimzadə. “Atam Mənim Üçün Ağrı Dağıdır”, Ədəbiyyat, 17 Noyabr, s.16-17.
- Qiyasi, C. (2018). Xudafərin- Həsərət Köprüsü. Xalq Cəbhəsi, 9 Avqust s.19.
- Qocayev, Ə. (2007). Uzun Həsən. Bakı: Altunkitab.
- Quliyev, V. (1984). Nəsrimiz və Tariximiz. Azərbaycan jurnalı, N4, s.164-175.
- Qurbani (2006). Əsərləri. (Tərtip edən və ön sözün müəllifi Gəzənfər Kazımov), Bakı: Şərg-Qərb.
- Qurbanov, Ş. (1978). Müasirlik Mövqeyindən Ədəbiyyat və İncəsənət, 18 Mart, N12 s.7.
- Rəhimova, A. (2012). Gulam Məmmədli Təzkiyəsi. Bakı: Elm və Təhsil.
- Roland. B, Real. Q, (1989). Roman Dünyası və İncelenməsi. Çeviren Hüseyn Gümüş, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Rüstəm, S. (2005). Seçilmiş Əsərləri. III Cildə, I Cild, Bakı: Şərg-Qərb.
- Rüstəmoğlu, S. (2018), Milli İftixarımız. Ədalət, 5 Dekabr, s. 5.
- Rüstəmov, Ç. (2012). Sultan Məhəmmədin Sirri. El, N113, s.44-52.
- Rüstəмова, A. (2009). Şah İsmayıl Xətayi. Azərbaycan Ədəbiyatı Tarixi III Cild. Bakı: Elm, s.363-385.
- Rüstəmxanlı, S. (1989). Fərman Kərimzadə, Ədəbiyyat və İncəsənət qəzeti, 24 Mart, s.7.
- Rza, R. (1977). Talant, Bilik, Zəhmət. Azərbaycan jurnalı, 12 Dekabr, N12, s.177-188.
- Safa, Peyami (1978). Sanat Edebiyat Tenkit. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Salamoğlu, T. (2005). Müasir Azərbaycan Romanının Poetikası (XX əsrin 80-ci illəri), Bakı: Elm.
- Salamoğlu, T. (2008). Ən Yeni Azərbaycan Ədəbiyatı Məsələləri. Bakı: BQU.

- Salamoğlu, T. (2016). Qarlı Aşırimdan Keçən Yollar. Bakı: Orxan Nəşriyyatı.
- Salmanlı, R. (2015). Ermənilərin Törətdikləri Vedibasər Qırğını, Azərbaycan qəzeti, 18 Aprel. s. 10.
- Sartre, J.P. (2010) Aydınlar Üzerine. Çeviri Aysel Bora, 3. Baskı, Can Yayınları, İstanbul.
- Səfərli, Ə. (2004). Ön Söz. Kişvəri, Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb s.4-13.
- Sərxanlı, S. (1991). Bu Çay Niyə Qurudu. Dədəm Qorqud, N6. s.5-6.
- Stevick, P. (2010). Roman Teorisi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şah İsmayıl, X. (2005). Əsərləri. Tərtib edənlər Ə. Səfərli, X. Yusifli. Bakı: Şərq-Qərb.
- Şahin, V (2010). Halide Edip Adıvar'ın romanlarında Yapı ve İzlek, Elazığ yayımlanmamış doktora tezi.
- Şamil, Ə. (2001). Dastanlaşmış Ömürlər. Bakı: Səda Nəşriyyatı.
- Şamil, Ə. (2015). Atasının İki Arvad Almasına Görə Sıxışdırılan Axmatova ilə Birlikdə Təqiblərə Məruz Qalan Yazıçı. Erişim tarixi: 26.07.2020, <https://moderator.az/news/230839.htm>.
- Şıxlı, İ. Ağayev E. Seyidov, Y. (1974). Qırmızı Zirvə Əsərinin Dəyirmi Stol Arxasında Müzakirəsi. Ulduz, N4. s.54-59.
- Şimşək, Y. (2019). İç Monolog ve Bilinç Akışı Tekniği Açısından Oğuz Atay'ın Unutulan Hikâyesi. Söylem Filoloji Dergisi, 4(2) s.307-329
- Şirvani, S. Ə. (1948). Seçilmiş Şeirlər. Bakı: Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı.
- Şirvani. S.Ə. (2005). Seçilmiş Əsərləri. üç cildə, I cild, Bakı: Avrasiya Press.
- Şirvani. S.Ə. (2005a). Seçilmiş Əsərləri. üç cildə, II cild, Bakı: Avrasiya Press.
- Talay, B. (2000) Tarihçiler Tartışıyor... Tarih ve Roman İlişkisi Üzerine. Tarih ve Toplum Dergisi, (198): 348-359
- Talıbzadə, K. (1991). Seçilmiş Əsərləri. I Cild, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
- Tansel, S. (1969) Yavuz Sultan Selim. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

- Təhmasib, M. Axundov, E. (2005). Azərbaycan Dastanları. Bakı: Lider Nəşriyatı.
- Tekin, M. (2004). Roman Sanatı. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tekin, M. (2019). Roman Sanatı Romanın Unsurları. İstanbul: Ötüken Neşriyyatı.
- Telmanqızı, A. (2005). Əzizə Cəfərzadənin Bədii Yaradıcılığı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bakı.
- Tepe, H. (2007). Etik Bakış Açısından Yozlaşma. Felsefelogos Yozlaşma, Üç ayda bir çıkan ortak kitap, Yıl10, S.33-34, Eylül, s.17-21.
- Teymurov, A. (1985). “Şeyx Səfi” Xalçası. Ədəbiyyat və İncəsənət, 22 Noyabr, N47,s.7
- Tihrani, E. B. (2014). Kitab-ı Diyarbekriye. çev. Mürsel Öztürk, 1baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Togan, Z. V. (1981). Tarihte Usul, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- Topal, M. (2019). “Ferman Kerimzade’nin “Hudaferin Köprüsü”, “Karlı Aşırım ” ve “Çaldıran Döyüşü” Romanları Üzerine Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Tural, S. K. (2006). “Tarihî Roman ve Atsız’ın Tarihî Romanları Üzerine Düşünceler”. Zamanın Elinden Tutmak. Ankara: Yüce Erek Yayınevi.
- Turan, A. (2019). Fərman Kərimzadə Böyük Ağrıdan və Böyük Sözdən Yıxılan Adam. Ədəbəyyat qəzeti, 16 Mart, s.8-9.
- Turan, M. (2011). SSCB de Toprak Mülkiyeti, Ankara Üniversitesi SBF dergisi, Cilt 66, N3, 2011. s.308-332.
- Uluçay, Ç. (1954). Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt 6, S. 9, s.53-90.
- Ülken, H.Z. (2020). “Aşk Ahlakı” Kültür Yayınları,
- Vahid, M. (2013). Seyid Əzim Ateist İdimi. Ədalət, 29 Yanvar, s.8.
- Vincent, L. (2004). Neden Aşık Oluyoruz Çev. F. Kenan Zaimoğlu, Aylakkitap, İstanbul.

Walther, H. (1992). Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd. XV. yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, 2 baskı, Tarih Türk Kurum Basımevi-Ankara.

1. Xələfli, A. R. (2019). Günümüzdən Görünən Tarix. Düz Söz-Yazıya Gələn Həqiqətlər. Kredo qəzeti, N2,11 Yanvar. s.1.
2. Xəlilov, Q. (1973). Azərbaycan Romanının İnkişaf Tarixindən, Bakı: Elm.
3. Xəlilov, Q. (1985). Nəsr: problemlər, mülahizələr ("Dəyirmi stol" ətrafında söhbət) Azərbaycan jurnalı, N8, s.162-184.
4. Xəlilova, A. (2015). Fərman Kərimzadənin Çaldıran Döyüşü Romanında Dastan İntertekst Kimi. Azərbaycan S.6 s.174-181.
5. Xəlilova, A. (2020). Xudafərin Böyük Qələbəyə Aparan Körpü. Ədəbiyyat qəzeti, 7 Noyabr, s.24-25.
6. Xətayi, Ş. İ.(2005) Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb.
7. Xudiyev, N. (1997). Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi. Ankara.
8. Yıldırım, İ. M. (2004). Kaynaklar ve Teşekkül Bakımından (1921 Yılına Kadar) Azerbaycan Romanı, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 24, Erzurum.
9. Yılmaz, S. (2015). Sovyet Döneminde İdeolojik Bir Araç Olarak Tarihi Roman. III. Milletlerarası Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni, Konya, 27-29 Kasım, s.282-294.
10. Yusifli, V. (2016). Yazıçılık, Alimlik, Xanımlıqla Əzizə Cəfərzadə Nümunəsi, 525-ci qəzet, 30 Dekabr, s.19.
11. Zeynalli, C. (2012). Kəmalə Cəfərzadə: Azizə Cəfərzadəni Ədəbiyyatdan küsdürən nə olmuşdu. Erişim tarixi: 19.07.2020. <https://www.azadliq.org/a/24807595.html>.

-Мет о урусларын бейүжү забити јаныма чагыр...

-Баш үстүнө ханым...

...Ики душмен үз-үзө дајанмышды. Бир гадынды - Гебуле ханымды. Дикери подполковник Зимбулатов. ^{Гадын} Гебуле ханым или бахышдан өз көзөллијиле Зимбулатову мафтун етсе да, она дагы гадын таныш-ларыны хатырлетсе да, Гебуленин душмен олдуғуну унтмурду: "Ахы сен кимсен? Арвадсан, отур арвадлыгында. Мени није нараһат едирсен" деје сорушмаг истәјир, амма өзүнү сахлајырды. Ахы һәле нејчүн да "вет олундуғуну билмир, һәр һалда забит әдәбине рәәјет едиб, гадынны данышмасынны кезләјирди.

Гебуле ханым дагыларга мөхсус мутәнасиб бедәнинә рус забит кејими олдуғча јанышыглы көрүнөн, гара гашлары, бугдајы сүфәти, гара бығлары илә һеч дө таныдығы, көрдүјү "урусларга охшамајан" кишије бахыр, душчүрдү: "Сен ки, мүсәлмансан, дејирлер. Сен ки, һардаса бизим милләте, динә јакынсан дејирлер. Није өзүн бу ади шеји баша душмүрсән? Бәс сәнин гејрәтин, киши гејрәтин һардады?"

Сүкут, бир-бирини нәзәрден кечирмәк чох чәкди. Нәһәјәт Гебуле ханым подполковниклә бирликдә кәлмиш мутәрчим Михајлова үз тутду. ^{Бир ки, подполковник бүгүн арза,} ~~Бә"зи мәсәләләрдә, хәүсидә арзаг, тошгу ләвазиматы мәсәләләрини~~ ^{рус табиғи} мәнз бу сарышын, кезәширин, ~~өзү рус илә~~ ^{түркчә} данышан ~~чәвинна~~ ^{рус табиғи} ~~һәлл әдирләр. Дәди.~~ ^{васейсенко һәм едир. Дәди}

-Чәнаб забитә сәјләјин ки, Ордукаһы сарајдан бир гәдәр аралы тикдирсин. Арвад-ушаг вар...

Зимбулатов сөзләрин бә"зисини аңлајырды, амма мәнз мутәрчимин чәвирмәсини сәнаһәт кәзләди.

-Нејчүн? Сарај адамларына һәјәт дарлыг еләјир?

-Хәјир, сәһбәт дарлыгдан кетмир. Сизин сәддатлар әләб-һилан кәзләмирләр. Гыз-кәдинин кәзү габағында бәвл еләјирләр... Ајаг үстәтә... Әдәбсиз һәрәкәтләр...

-Ханыма сәјлә ки, хошларына кәлмир, әдәб кәзләјирләрсә бахмасынлар. Намәһрәмә...

Гәбулә ханымын гашлары баш-баша чатылды. Гулагларындакы дәрәҗә ~~хаким~~ сыргалар титрәди.

-Дедим ки, Сәлҗан дүзәнликдир. Бир гәдәр сарајдан аралы да ордукаш тикиле билер... Әдәб... Инсансыз, кишисиз...

Зимбулатов мәсәләни бир дөфәлик һәллә етмәк ^{исә} бир дө бу сөһбәтә гајытмаг ^{мәг} ~~истәмәди~~ ^{мәг} Кәсәсинә, ачыгла сәсини жүксәлтди:

-Ханымә сәјлә ки, бәјәнмирсә, өзү сарајыны башга јерә кечүрә билер. Бу торпагы император һәзрәтләринин ғылынчы күчүнә алмышыг. Бизимди, һарда ^{мәг} ~~истәјирик~~ ^{мәг} ~~орда да ордукаш тикәчәјик~~ Бир дө бу барәдә данышмагы она гәдәгән едирәм!... ^{мәг} ~~мәг~~

-Гәдәгән?...

-Бәли, унутма ки, әрин һәсән хан императорун гошунуна гаршы вурушан бакылыларын чәркәсиндәди. О гошун да ки, дармадағын олунуб Бақыда. Умидини һеч нәјә бағлама! Әринин дө һарда корба-кор олдуғу вә ја ~~һара, һансы дешијә~~ ^{тулқу кими} сохулуб кизләндијимә" дум дејил. Олан кими чәсасы вериләчәк.

Бүтүн бунлары бир нәфәсә сәјләдикдән сонра, подполковник һирслә гапыдан чыхды. Гәбуләнин чавабыны белә кәзләмәди. "Гој бир-дөфәлик олсун. Бир дө јалвар-јахарла башбәјнимизи апармасын".

Гәбулә ханым гәзәбиндән тир-тир титрәјә-титрәјә галды. О билирди, билирди кк, Бақы русларын әлине кечиб. Билирди ки, Мат-јушкин бу "гәләбә" мунасибәтилә кенерал-лейтенант рутбәси газанып ^{б.}

Әринин тәләјиндән хәбәрсизди. Ирандан, Дағыстандан Бақыја көмәјә кәлән ^{мәг} ~~Сәлҗан~~ ^{мәг} ~~һакими~~ ^{мәг} һәсән хан өз дөјүшчүләријлә бирликдә һараса чәкилиб...

Даһа башга шәјләр, башга һадисәләр, башга бәлалар да Гәбулә ханымын јадын дајды. Анасы да, нәнәси дө бир ^{мәг} ~~урус~~ ^{мәг} ~~бәјү-нүн~~ ^{мәг} ~~онун бәјүк~~ ^{мәг} ~~бибисинин~~ ^{мәг} ~~башына ачдыгы~~ ^{мәг} ~~фәтих~~ ^{мәг} ~~барәсиндә~~ ^{мәг} ~~даныш-~~ ^{мәг} ~~мышдылар~~ ^{мәг} ~~она~~ ^{мәг} ~~Мәһмәд~~ ^{мәг} ~~Сәлҗан~~ ^{мәг} ~~ханынын~~ ^{мәг} ~~ғызынын~~ ^{мәг} ~~әлине~~ ^{мәг} ~~чә~~ ^{мәг} ~~ид~~ ^{мәг} ~~әввәд~~ ^{мәг} ~~Степан~~ ^{мәг} ~~Разин~~ ^{мәг} ~~тәрәфиндән~~ ^{мәг} ~~әсир~~ ^{мәг} ~~алыныб~~ ^{мәг} ~~сонра да~~ ^{мәг} ~~чаја~~ ^{мәг} ~~ат-~~ ^{мәг} ~~магла~~ ^{мәг} ~~һәдәк~~ ^{мәг} ~~едилмәси~~ ^{мәг} ~~барәдә~~ ^{мәг} ~~јана-јана~~ ^{мәг} ~~данышырдылар~~.

1. Сара Ашурбеили "История города Баку", Баку, 1992, с. 206

4

Зимбулатов билдирди ки, Гебуле ханым "мусурман арвады" дежил, зема-
несинин савадлы, ме "думатлы, дунја радиселеринден имкан даиресин-
де хабардар адамды. ^{Гебуле ханым сийатмиса} ~~О~~ ^{бу} ~~жакшы билдирди~~ ки, дерд ермени император
Пјотрун јанына кедиб, бу торпагларда христјан ерменилерин јерлеш-
месине разылыг алыб. ^{Она сагдырайымдар} ~~О~~ ^{ошентимди} ки, артыг Баки ве Абшерон торпаг-
ларында Пјотрун эмриле кенерал-Лејтенант, Матјушкин ермени ве рус
вилелери јерлешдирмеје, онлар учун эн јакшы торпаглары ајыртдырма
га башлајыб. Ханымн кезенте гулагчылары она хабар вермишди бу
меселелери. Ве еле индинин өзүнде Селјанда јерлешдирилэн орду ве
сарајын геншеринде тикилэн ордукап... Нэдэн хабар верир? "Нече де-
ди? Бу торпаглар бишзимди, адмышыг. Лазым келсе, тепенизде тикече ~~жи~~
јик. Вејенмисенсе сарајынн кечүр. "Елејер де... Елејер де... Амма ~~с~~
сен һеле мени јакшы танымырсан, ченаб Зимбулатов! Сен де, сенин
кенералын да, сенин императорун да..."

Амма Гебуле ханым да бунун билдирди ки, император Пјотр
ону јакшы таныјырды. Сеси-сорагы кедиб Петербургда Пјотрун гула-
гына јерли-јеринде чатмышды. ... Ве Пјотр, һесен ханы дежил, Гебуле
ханымн кенерал Матјушкине нишан вериб јазмышды ки: Өзүнч хан ар-
вадыннан кезле. Пјотрун ~~э~~ ^э ~~эсас~~ ^{эсас} арзуларындан бири бујду ки, еле
кечирдији торпагларда христјанларын сајыны артырсын. ^{А. Г. Бутков,}
~~Она көрсөдү~~ ^{ки} ~~булар~~ ^{ки} ~~жазырды~~ ^{ки} ~~башардыгча~~ ^{ки} ~~о јерлерде~~ ^{ки} ~~мисалы~~ ^{ки} ~~христјан~~
ларын сајыны, ~~муселманларын азалтмаг~~ ^{ки} ~~һесабына~~ ^{ки} ~~артырын.~~

... Ве кенерал-Лејтенант Матјушкин ~~арын~~ ^{ки} ~~бу эмирини~~ ^{ки} Баки
зефэринден, јени рутбетэн мөст олан кенерал чарын бу эмирини Сел-
јана көндөрдји подполковник Зимбулатова тапшырмагы унутмушду.
Инди император эмиринден хабарсиз олан Зимбулатов, бүтүн өз ди-
нине ве миллетине арха чевириб, башга миллети дерделли тутунлар
кими өзүнч чара сөдагетини мөһз бу амансызлыгга, барышмазлыгга,
јерлилере һеч бир күзеште кетмөмякле билдирди. Хүсусиле де
Баки муфаттесине чатыб чатмадыгы, ~~жана~~ ^{ки} ~~ве сонракы~~ ^{ки} ~~талеји~~ ^{ки} ~~бөлли~~

хәбәри тез вериб кетмәҗә теләсирди:

-Чәнаб подполковник, ~~Я~~ Хан ханым...

Зимбулатов ~~тәҗ~~ чубугун гәмишини арзындан чыхарыб ачыгла
Михајловун сөзүнү кәсди:

-Не дејир о ханым? Инди не диләнәчәк?

Михајлов тәмкинлә подполковникин күкрәјишли суалларынын
ара вермәсини кәсләди, деди:

-Сизи вә бүтүн забитләри гонаг чағырыр...

-Не?...Не?...

-Бәди, чәнаб подполковник...неч не истәмир. Барышыға чағы-
рыр. Некәри еләчә дә деди: барышыг ашы...

Зимбулатов гәһгәһлә күлдү:

-Белә јумшаларсан ханым...Горху инсанын аллаһыды, ~~чәһһу~~
Михајлов!...Белә горхарсан, Гәбул ханым!...Гәбул еләрсән!...Јахшы
не вахтды бу гонагдыг?

-Деди, чүмә күнү...Кунорта јемәјинә...

-Ноолар...Дилимизи дәјишерик, гәлетдән ев херәјинә...Де-
јирләр бу јерләрин ханымлары балыгдан мөчүзәли хәрәкләр, пилов-
лар бишириләр... Демәли сабаһ јохт о бирикүн...

-Чәнаб подполковник, ~~виза едирәм~~ мәнә сабаһ, гыздырмам
нечәндән сонра бир күндүк ова чыхмаға ичәзә вермәјинизи хаһиш
едирәм...

-Јахшы, бәс сәи ким әвәз еләјәчәк?

-Поручик Коволјов, чәнаб подполковник. Артыг бир аз даныша
билир түркчә...

-Јахшы. Амма чох узаг кетмә һа!...Бирдән кәрәк оларсан.
Михајлов чәлд нараһат везијјетиндән ^{чәһһу} ајаға галхды, ичәзә
рлыб чыхды. Ардынача подполковникин һәлә дә сусмајан гәһгәһәсини
вә сөзләрини ешидирди:

-Белә тәслим оларсан һа!...Горху үрәјинә јер еләдим, ^{чәһһу}
мәғрур кәзәл?...Онсүз да һамыныз гылынч мүсәлмансыныз, инди дә

7

гылынч / русу, гылынч христјаны оларсыз... Көрөрик.

х

х

х

Зимбулатов хандыг һәјәтинә кирәндә бурада гызғын иш кедир-ди. Ашпазлар бөјүк, гуллу газанларын дөврәсиндә әлләшир, әлләрин-дәки ири мис кәфкир, белләриндәки ағ өнүклә аралыдан әфсунлар јапан, рәмл атан рәммаллара, чадукәрләрә бәнзәјирдиләр. ~~Синларын,~~ Атыр мис кәфкириниң төһдид етдији ашпаз шәкирдләри газанларын алтына каһ одун гојуб, каһ кәсәв чәһән чәһәннәм зәбаниләри кими гап-гарајдылар. Алт гатдакы мөтбәхләрдән, зирзәмиләрдән габ-га-маг, ибригләр, долчалар, пијаләләр јухары гата дашынырды. Нәкәрлә-рин ајагларынын алтында санки јер дәјил, пилләкән дәјил, ганадлы мәдәкләр учушур, онлары сүр"әтлә ора-бура, ашағы-јухары апарыб кәтирирдиләр.

Зимбулатов сәһәр һаһарындан сонра забитләринә һазырлан-маг әмри вермишди:

-Әмәлли кәјинин, боз сәһра пагонларыны, бафтады, зәр гырчың пүрчүмдү пагонларла әвез един. Гој бу сәһра мәләји...

-Кәзүмә бир аз да күл үфүрәк...

Күлүшдүләр.

-Бәс Михајлов һаны? Кәзүмә дәјмир...

-Мәнаб подполковник, дүнән сиздән изин алыб ова кәдәнди...

-һәлә гајытмајыб? Бу нә өзбашыналыгды? Билмирсиз ки, бу вәһшиләр арасында...

Вахтилә өзү дә, өзүнчүкүләр дә елә бу "вәһшиләрдәнди". Буну унутмамшыды Зимбулатов, амма нифрәтини дә азалтмамшыды Гәбулә ханыма.

-Бәлкә башына бир иш кәлиб?!

-Јооох!... Ја овдан дојмамјыб, ја да титрәтмә-гыздырмасы тутуб, кәрәсән һарда өзүнә кәлмәјини кәзләјир...

-Јахшы бәс тәрчүмә...

Җер-җердән

Јер-јерден забитлерин сәси ешидилди:

-Поручик Коволјов...

-Поручик Коволјов билир...

-Поручик данышыр онларла...

-Коволјов әвәз еләр...

Зимбулатов күлүмсәди.Һамы хан евинә,гонаглыға чан атырды.
Гуру јемәкләр,гадетләр јормушду онлары.

-Јахшы,олсун;онда Михајлову ахтармаға бир адам кәндәрин.

Мајор Серкејев дилләнди:

-Чәнаб подполковник,јәгин өзү индиләрдә кәләр.Кәлмәсә
күнортадан сонра,ахшамсәрининә адам јолларам.

-Нараһат олмаға дөјмәз,о буралара бәләдди...

-Тез-тез ова чыхыр...

-Татарларын дилини билир,...

-Јерлиләрден танышлары да вар...

Подполковник Зимбулатов забитлеринин әһвалыны,хан евинә
марағыны анлајырды.Одур ки,~~хак~~ сөһбәтә јекун вурду:

-Одду;ханымын евиндән гајыдандан сонра,мајор,поручик
Коволјова бир салдат да гош,Михајлов кәлиб чыхмајыбса ахтар-
сынлар....

-Одду!

Инди Ханлыг һәјәтинә,евин ~~сәһәрки~~ гапысына јахынлашдыгча
Зимбулатов сәһәрки сөһбәти хатырлајырды."Керәсән Михајлов һарда
итиб-батды?Поручик Коволјовдан о јахшыјды.Бир дө ки,бу сәһра
мәлекәсијлә нә данышмағагы ки,~~Төрчүмәси~~ Төрчүмәси дө лазым олсун?Она
төрчүмәсиз дө сөзүмүз әсәр еләјиб~~х~~.Императорун галиб гылынчы
башларынын үстүндәди.Биз дө онларчын түркі пашасы олмајачағыг.
Сөһбәт јох,јемәкләр марагландырыр ушаглары.Мерек горху һисси
ханыма нә бишитдириб?"..

Бу фикирләрлө дө Зимбулатов бөјүклү кичикли 23 забитлө
бирликдә пилләләри галхмаға башлады.Вәзифәјә кәрә забитләр

бир-биринин ардынча пиллелери галхыб, бөжүк гонаг отагына дахил олдулар. Ешикагасы онларын папак ве силаңларыны гебул етмек үчүн элини узаданда, Зимбулатов разылыг вермеди. Гонаглар кечиб дивар боју сәрилиш мэхмер ^{бү} дөшөкчөлөр үстүндө әјлөшдилер...

Гебуле хаңым даң бу сәһәр мөшвөрет ^{сиз мени да} ~~анармышды~~ ^{хас} үрөјиндөн көчөнлери гардашына, гајына, ешик ағасы Семөдө, некер Әлије лазы-ми кестөришләр вердикче, Гебуле ханымын үрөјиндө лап ушаг јашла-рында ашыг Забитден ешитдији Короғду сөзлери чанланырды; истә-јирди лап о нағылдакы кими адамларына десин:

хојдур, дәлилерим, хојдур,

Јеријин мејдан үстүнө.

Истәјирди чаван гајына, өзүндөн хејли кичик олса да әмәлли те-лим көрмүш гардашына сәсләнсин:

һајхырын бөдөјләр кишнесин,

Мисри ғылычлар ишләсин.

Тапшырыгларыны вердикден сонра Зимбулатовун ~~о һајасыз симасыны~~ бир ан да о күндөн бери јадындан чыхармадығы о һајасыз симасыны көзлөриндә јениден чанландырды:

-Башчыларыјнан ишиниз олмасын, о менимди...

Еле бил ки, Гебуле ханым Короғлуду, Гырат белиндә мисри ғыдынчы һавада ојнадыб дәлилерине. дејирди; өзү де О икид, о гәһреман, о халг интигамчысы Короғлунун адыны үрөјинин ән дәрин бир кушә-синдә өз адыјла әвез едәрәк һајгырырды:

Гебуләм чөкөр һашаны,

Бөјләр етсин тамашаны,

Мән өзүм Аслан пашаны

һөрөниз бир хан үстүнө.

Недәнсе үрөјиндә Аслан паша адыны Зимбулатов адыјла әвез едә билмирди. Бөлкә һеч етмек де истәмирди. Онунчун инди Зимбулатов бүтүн јағылардан, һетта вәтәнини гәсб еләјән рус сәлдатларындан,

"Гонагларын" бә"зиси артыг өзүндә-сөзүндә дежилди; бәјүрү үстүнә јыхылыб, әлине кечәни ағзына төпишдириди.

Гапы ачылды ... Гәбуле ханым јалынғылыңч ичәри кирди. Шә-
равдан думанланмыш кәзләр, Гәбуле ханымн көркәми гаршысында һәј-
рәтдән һәјсиз галмышдылар. Гәбуле ханым кәзәл иди, инди киши пал-
тарында олса да зинәтиндән галмамышды. Гулагларындан һәр бири
кичик нәлбәки бојда олан дәрддүјмә сыргалар асылмышды. һәр бири
алты мисгал гызылданды; миналы шәбәкә үзлүјүнүн ортасында нохуд ^{вари} ₂
бојда зүмруд гаш пар-пар парылдајырды. Сыргаларын узун әмзин-дүј-
мәлеринин алтын ^{та} да мерчи бојда зүмрудләр нәсб олунмушду. Гулаг-
ларынын таналарыны хәјли чәкиб узада билән бу сыргалар, чох ағыр-
лыг вермәсин дејә, мөһкәм ипек гајтанла гаддырылыб гулаглары үс-
түндән, сачларынын архасындан бир-биринә чатылмышды. Бармагларынын
һәрәсиндә бир нечә алмаз, јагут, фирузә вә мирвари гашлы үзүкләр
варды. Биләкләрини сыхан гызыл голбаглар чәнкаверин полад голчаг-
ларыны әвез едирди санкы. Мирвари дүзмә јахалығынын ^а үстүндән һә-
мишә ^а тахдығы боғазалты - көрдәнбәнд көрүнмүрдү, вуруш заманы
мане олар, ја нәјдисә Гәбуле кәзәл бу күн онлары тахмамышды.

Гафгаз дағларынын Ширвана енен силсиләдериндә һәрами ад-
ланан јерләр вар. Бу јерләрдә бәрә кәсдириб карван вуран, бәзиркан
сојан, тачири-түччары гылыңчдан кечириб малыны јағмалајан һәрами-
ләр һаггында нағыллар инди дә јашајыр. Арабир онлара Әрәбзенки
көркәмди чәсур вә кәзәл гызлар да башчылыг еләјиб дејәрләр.

Бах, инди "гонаглар" гаршысында әли гылыңчы заһир олан
Гәбуле ханымн ^{заһириндә} еләчә бир Әрәбзенки көркәми, ~~кәкәк~~ ^{кәкәк} дуру-
шу, бахышы варды. Ел арасында онун дәлиганлылары ја бирликдә тез-
тез чапгына кетдијини сәјләрдиләр. Гәбуле ханым кәнч иди, кәзәлди,
Сәдјан кәзәлләринә хас олан дејирми сифәтини шаир көрсәјди он-
дәрд кечәлик аја бәнзәдәрди мутләг. Сых, гара чатма гашлары гоч
бујнузлары кими кәллә-кәлләјә кәлмишди. Гара кәзләри гәзәбдән од

ЕК 2. Taltif Edilenler Listesi (Ələkbərli, 1996: 177)

• АББАСГУЛУ БƏЈ ШАДЛИНСКИ •

Һәмин тәлтифләр ашағыдакы чәдвәлдә өз әкси-ни тапмышдыр:

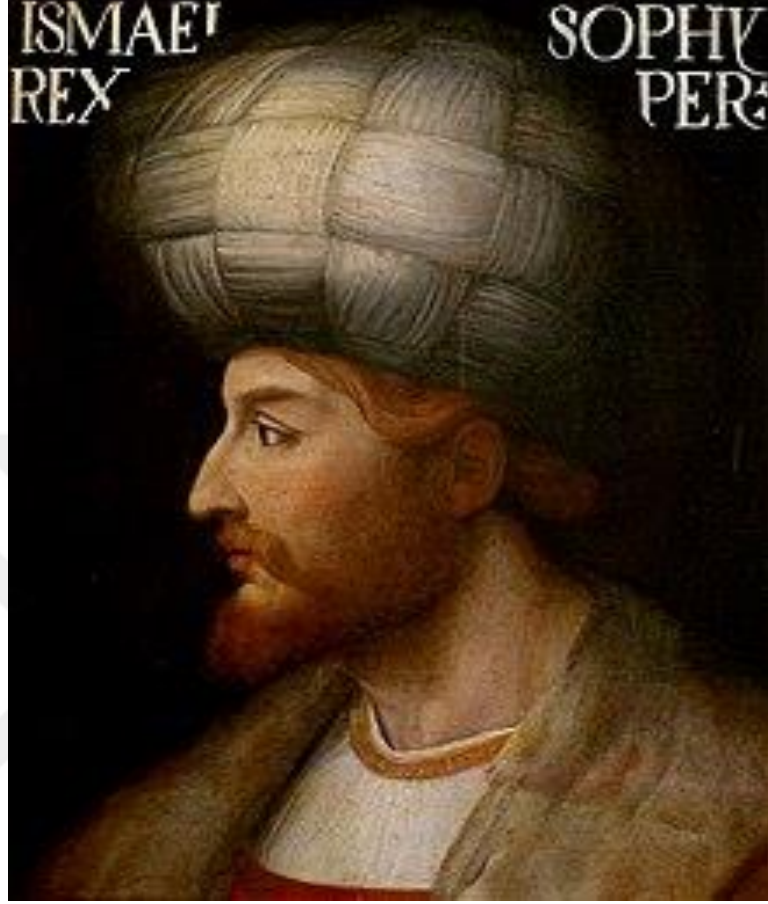
Сы- ра № -си	Һәрби һиссәнин ады	Һәрби һис- сәдаки вә- зифәси	Тәлтиф олунаңларын ад вә фамилијасы	Тәлтифин нову
1	"Гырмызы табор"	Таборун командири	Аббасгулу бәј Шадлински	"Гырмызы Бәјраг" ордени
2	"Гырмызы табор"	II бөлүјүн командири	Мәһәrrәм Пәнаһов	"_____"
3	"Гырмызы табор"	III бөлүјүн командири	Әләкбәр Садыгов	"_____"
4	"Гырмызы табор"	IV бөлүјүн командири	Ибраһим Фәрзәлијев	"_____"
5	"Гырмызы табор"	Тагым ко- мандири	Аббас Әждәров	"_____"
6	"Гырмызы табор"	Тагым ко- мандири	Мүсәјиб Әһмәдов	"_____"
7	"Гырмызы табор"	Тагым ко- мандири	Гасым Һүсәјнов	"_____"
8	"Гырмызы табор"	Тагым ко- мандири	Гафар Әлијев	"_____"
9	"Гырмызы табор"	Тагым ко- мандири	Фәтулла Һүсәјнов	"_____"
10	"Гырмызы табор"	Тагым ко- мандири	Чалал Мәммәдов	"_____"
11	"Гырмызы табор"	сырави дөјүшчү	Ибраһим Рәшидов	"_____"
12	"Гырмызы табор"	"_____"	Мухтар Ибраһимов	"_____"
13	"Гырмызы табор"	"_____"	Нәчәф Әлијев	"_____"
14	"Гырмызы табор"	"_____"	Хәлил Мәһдијев	"_____"
15	"Гырмызы табор"	"_____"	Аббас Зәјналтов	"_____"
16	"Гырмызы табор"	"_____"	Ејјуб Мәммәдов	"_____"
17	"Гырмызы табор"	"_____"	Әкбәр Әлијев	"_____"
18	"Гырмызы табор"	"_____"	Новруз Әһмәдов	"_____"
19	"Гырмызы табор"	"_____"	Хосров Хосровски	"_____"

EK 3. Resimler**Resim 1**

**ŞAMAHILI DANSÖZ.
G. GAGARIN'İN ÇİZDİĞİ RESİM
XIX. YÜZYIL.**

https://az.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eamax%C4%B1_r%C9%99qqas%C9%99l%C9%99ri

Resim 2

ŞAH İSMAIL

https://tr.wikipedia.org/wiki/I._%C4%B0smail

EK 4. Orijinallik Raporu

 ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA Tarih: .../.../..... Tez Başlığı : AZİZE CEFERZADE İLE FERMAN KERİMZEDE'NİN TARİHİ ROMANLARI (1970-1990) Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 450 sayfalık kısmına ilişkin, 05/12/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'tür. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☐ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç/dâhil 4- ☐ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. Tarih ve İmza Adı Soyadı: Könül GULİYEVA Öğrenci No: 14010201001 Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI Programı: YENİ TÜRK EDEBİYATI Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. Doç. Dr. Veli AŞKAROĞLU

EK 5. Etik Komisyon Muafiyet Formu

 ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU
ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA
Tarih: .../.../.....
Tez Başlığı: : AZİZE CEFERZADE İLE FERMAN KERİMZADE’NİN TARİHİ ROMANLARI (1970-1990) Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon’dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.
Tarih ve İmza
Adı Soyadı: Könül GULİYEVA Öğrenci No: 14010201001 Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı Programı: Yeni Türk Edebiyatı Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU
Detaylı Bilgi: https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003 Telefon: 0-4782117522 Faks: 0-4782117523 E-posta: sbe@ardahan.edu.tr

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Könül GULİYEVA

Doğum Yeri ve Tarihi:

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Bakü Slavyan Üniversitesi/Azərbaycan

Yüksek Lisans Öğrenimi: Azərbaycan Devlet Pedagojik Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller: Rusça, İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri:

Bildiriler:

1. Guliyeva, K. Aşık Peri'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine // I.Uluslararası Kafkasya Halk Kültürü Kongresi 09 -11 Ekim 2018, Kars.
2. Guliyeva, K, Gulusoy, İ. Celil Memmedguluza'denin "Anamın Kitabı" pyesinde Azərbaycançılıq ideyaları // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100: Müsəlman Şərqiində ilk Parlamentli Respublika” Beynelxalq Elmi Konfransı, 21-23 may 2018-ci il, Bakı.
3. Guliyeva, K, Gulusoy, İ. Türkiye Türkçesi ve Azərbaycan Türkçesi Dilbilgisinde Cümlelənın Dahili Öğelerine Göre Tahlili Üzerine//2. Uluslararası Dergi Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 21-23 Haziran, 2019, Giresun.
4. Guliyeva, K. İmadeddin Nesimi'nin Şiirlerinde Ulusal Öğeler, III. Uluslararası Dergi Karadeniz Sosyal bilimler Sempozyumu (IBSESS), Bakü, 19-21 Kasım, 2019.
5. Guliyeva, K. Yazgıdan Yazıya Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Kayıp Baba Motivi, VI Beynelxalq Türk Dünyası Araşdırmaları Simpoziumu, Bakı, 13-15 İyun, 2019.
6. Gerayzade, E., Guliyeva, K. Uşaq Ədəbiyyatında Ortaq Dəyərlər - Əski Türk Təfəkkürü və Türk-İslam Əxlaqı // International Conference Of Current Problems Of Science And Education, Azərbaycan, Ekim, 2019.
7. Guliyeva, K., Şahin B.N. (2021)/ Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" Adlı Eserinde Ana ve Kız/ XII Uluslararası Bilim Sempozyumu "Doğu ve Batı: Kùltürlerin Entegrasyonu", Mart, 2021, Eskişehir.

8. Guliyeva, K. İsmayıl Şıxlının “Ölen Dünyam” Romanında Cümhuriyyət Dönemi Azadlıq Mücadilesinin Bedii İfadesi // The X International Scientific Symposium Dedicated to the 880th Anniversary of Nizami Ganjavi “Science and Education: yesterday, today, tomorrow” Ocak, 2021, Stokholm/İsveç.
9. Guliyeva, K., Gerayzade, E. Koroğlu dastanı Türk xalq edebiyatının nadir incisi kimi, Türk Dünyasının Keçmişi ve Geleceyi adlı XVIII beynelxalq simpozium, Nursultan/Kazakistan, Eylül, 2021.
10. Guliyeva, K., Gerayzade, E. КОРАНИЧЕСКИЕ И БИБЛЕЙСКИЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ А. АХМАТОВОЙ, The XXX International Scientific Symposium “Building cultural bridges to the future”, dedicated to the 30th anniversary of cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Kazakhstan. Astana / Kazakhstan. 2022, 30 September.

Uluslararası Hakemli Dergilerdeki Makaleler

1. Guliyeva, K. ve Gulusoy, İ. Azərbaycan Edebiyatında Karabağ Temalı Şiirler (Şiirlerde Vatan Özlemi). Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2018, 7(4), 2324-2351.
2. Guliyeva, K. Mehmedhüseyn Şehriyarın “Heyderbabaya Salam” Poemasının Dilindeki Toponimlere Dair // BUTA. International Journal of Scientific Research. №2/1, 2021.
3. Guliyeva, K. Türkiye Türkçesinde İsim Tamlamaları Üzerine // BUTA. International Journal of Scientific Research. № 3/8, 2022, s. 47-53.

Kitap ve kitap bölüm yazarlığı:

1. Guliyeva, K., Dede, S. Ş. Abdürrahimbey Hakverdiyev'in “Qoca Tarzen/İhtiyar Tarcı Adlı Hikayesinde Cümle Türleri / Dil Araştırmaları, Ankara, Sonçağ Akademi Yayınevi, 2020.
2. Guliyeva, K., Celil Memmedquluzadenin “Anamın Kitabı” Pyesinde Vetən və Ana Dili Məsələləri // Sosial Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar, Ankara, Sonçağ Akademi Yayınevi, 2021.
3. Guliyeva, K. Azərbaycan Edebiyatından Seçmə Hikâyeler, Ankara, Sonçağ Akademi Yayınevi, 2021.

4. Guliyeva, K. Nizami Gencevi Yaratıcılığında Suikast Sahneleri, Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları (Prof. Dr. Gazenfer Kazımov Armağanı), Ankara, Sonçağ Akademi Yayınevi, 2022.
5. Guliyeva, K. Corc Bayron'un Yaratıcılığında Romantik Qəhrəman ("Korsar" Poeması Əsasında), Edebiyat Ve Kültür Araştırmaları (Hasanbey Zerdâbî Anısına), Ankara, Sonçağ Akademi Yayınevi, 2022.

Stajlar:**Projeler:**

Çalıştığı Kurumlar: Bakü Slavyan Üniversitesi / Azərbaycan
Kafkas Üniversitesi / Türkiye

İletişim:

e-posta: _____

Tarih: 09.11.2022